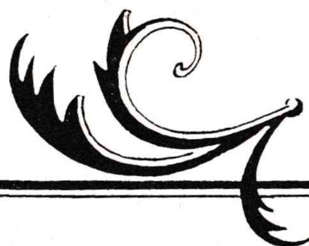

Jurgis Lebedys

SENOJI LIETUVIŲ LITERATŪRA

VILNIUS — „MOKSLAS" — 1977

PARUOŠĖ J. GIRDZIJAUSKAS

Recenzavo filol. kand. e. doc. p. *A. Jovaišas*
ir
filol. kand. doc. *J. Riškus*

Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos patvirtintas vadovėlis respublikos aukštųjų mokyklų lietuvių kalbos ir literatūros specialybei

L $\frac{60602—060}{M 854(10)—77}$ 147—77

PRATARMĖ

Profesorius Jurgis Lebedys (1913—1970), nuo 1946 m. iki mirties dirbdamas Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedroje ir kurį laiką jai vadovaudamas, skaitė senosios lietuvių literatūros kursą, vedė visos feodalizmo epochos lietuvių literatūros seminarą, intensyviai tyrinėjo svarbiąsias tos literatūros problemas. Jo pedagoginis darbas buvo glaudžiai susijęs su moksliniu. Gyvas reikalas kuo teisingiau išaiškinti klausytojams ilgą ir sudėtingą lietuvių literatūros ir iš dalies visos kultūros epochą vertė jį patį gilintis į jos problematiką, atidžiai sekti mokslo pažangą ir pačiam savarankiškai tyrinėti. Taip moksliniai jo darbai dažnu atveju išaugdavo iš paskaitų: juose būdavo konkrečiau ir plačiau išdėstomi dalykai, jau aptarti paskaitose. Pagaliau savo mokslinių tyrinėjimų rezultatus, paskelbtus atskiromis knygomis, monografijomis, studijomis, straipsniais, jis visuomet perkeldavo vėl į paskaitas, jas nuolatos tikslindamas, tobulindamas. Tokiu būdu per 24 metus buvo parengtas platus, gana detalus, išsamus ir kartu sintetiškas senosios lietuvių literatūros kursas, pagrįstas materialistinės dialektikos metodologiniais principais. Tas kursas apibendrina ne tik J. Lebedžio mokslinius tyrinėjimus, bet didele dalimi ir viso tarybinio humanitarinio mokslo pasiekimus, tiriant senąją lietuvių kultūrą ir raštiją. Todėl suprantama, kad jį aktualu padaryti prieinamą visuomenei, pirmiausia studijuojančiam jaunimui, kuriam jis ir buvo skirtas.

J. Lebedys nepaliko visur vienodai išbaigto ir galutinai suredaguoto savo paskaitų teksto. Jo paskaitų archyvą sudaro labai įvairi medžiaga: nuo daugiau ar mažiau detalizuotų planų, apmatų, pastabų, tezių iki spaudai parengtų straipsnių, kuriuos panaudodavo per paskaitas. Todėl, ruošiant šį leidinį, pasinaudota ir visais spausdintais J. Lebedžio darbais — pagal juos tikrinti faktai, jų interpretacija, iš jų paimti kai kurie pavyzdžiai, formulavimai. Tik viena kita smulkmena, išaiškėjusi po autoriaus mirties, patikslinta pagal kitus šaltinius. Tose vietose, kur autoriaus tekstas buvo pernelyg fragmentiškas, panaudoti jo buvusių studentų užrašai: L. Gudaičio (1953—1954 mokslo metų), V. Žulio (1954—1955), V. Pupšio (1957—1958), R. Skeivio (1960—1961). Užrašai padėjo geriau suvokti ir kurso dalių proporcijas, jų nuoseklumą,

parinkti optimaliausią paskaitos variantą. Visas leidinys suplanuotas pagal paties J. Lebedžio sudarytą senosios lietuvių literatūros kurso programą, kuria jis vadovavosi, skaitydamas paskaitas. Kursas iš esmės buvo parengtas dėstymo pradžioje — pagrindinė dalis konspektų datuotina 1948—1950 m. Vėliau jie buvo tik papildomi, patikslinami, remiantis daugiausia savo paties paskelbtais tyrinėjimais (pvz., apie M. Daukšą, S. Slavočinskį, J. Brodovskį ir kt.).

Paruoštas spaudai leidinio rankraštis buvo apsvarstytas Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Mokslinės metodinės tarybos Filologijos sekcijos, vadovaujamos filol. dr. prof. Z. Zinkevičiaus, ir rekomenduotas spaudai. Čia jį recenzavo filol. dr. prof. V. Zaborskaitė, filol. kand. doc. V. Auryla ir filol. kand. V. Vanagas. „Mokslo" leidyklos teikimu darbo recenzijas parašė filol. kand. doc. J. Riškus ir filol. kand. e. doc. p. A. Jovaišas. A. Jovaišas, po J. Lebedžio mirties skaitantis senosios lietuvių literatūros kursą universitete, prisidėjo ir prie leidinio paruošimo. Jis susipažino dar su teksto juodraščiu, davė daug patarimų, papildė ir paredagavo kai kurias vietas, padėjo sudaryti rekomenduojamos literatūros sąrašą. Daug vertingų pastabų buvo gauta taip pat iš istorikų R. Jaso ir J. Tumelio ir filol. kand. doc. V. Žulio. Kadangi pats autorius savo paskaitų nesistengė publikuoti ir nebuvo jų galutinai suredagavęs, visą atsakomybę už šio leidinio trūkumus ir klaidas imasi jo paruošėjas.

J. Girdzijauskas

ĮVADAS

Feodalizmo epochos lietuvių literatūra apima laikotarpį nuo XIV a. pabaigos iki XIX a. antrosios pusės. Pradinis tos literatūros vystymosi tarpsnis — nuo XIV a. pabaigos iki XVIII a. pabaigos — vadinamas senąja lietuvių literatūra. Ji sudaro integralinę visos lietuvių literatūros dalį. Be jos negalėtume išaiškinti nei XIX a. pirmosios pusės lietuvių literatūros, nei kapitalizmo, o iš dalies ir socializmo epochos lietuvių literatūros, taigi negalėtume istoriškai konkrečiai suvokti viso lietuvių literatūros vystymosi proceso.

Senoji lietuvių literatūra dar nepakankamai ištirta. Nuolatos paaiškėja vis naujų dalykų, išaiškinama naujų faktų, atrandama naujų dokumentų.

LITERATŪROS VERTINIMO PRINCIPAI IR KRITERIJAI

Teisingai įvertinti senąją lietuvių literatūrą galima tik marksistiniu požiūriu. Tam reikalui atramos taškas yra V. Lenino teiginys apie dvi kultūras kiekvienoje nacionalinėje kultūroje[1]. V. Leninas nusako esminį dalyką, kad klasinėje visuomenėje, be viešpataujančios išnaudotojų kultūros, yra demokratinės ir socialistinės kultūros elementų. Tai tinka ir senajai lietuvių literatūrai. Lietuvos praeityje irgi matome dvi kultūras ir dvi literatūras, dvi jų raidos kryptis: reakcinę, tarnavusią išnaudotojų klasėms, ir pažangią, atstovavusią naujoms idėjoms ir pažiūroms, engiamos liaudies interesams. Tos kryptys ryškios XVII a. viduryje ir labai ryškios XVIII amžiuje, bet jas rasime ir XVI amžiuje, ir visais kitais laikotarpiais. Tai pagrindinis principas, kuriuo remdamiesi nagrinėjame senąją lietuvių literatūrą. Iš jo išplaukia kiti principai ir kriterijai.

V. Leninas taip pat pabrėžė, kad, vertinant kūrinį, reikia laikytis revoliucinio-proletarinio (socialistinės visuomenės) požiū-

[1] Veikale „Kritinės pastabos nacionaliniu klausimu", žr. *Leninas V. I.* Raštai, t. 20. V., 1953, p. 8.

rio — komunistinio partiškumo [2]. Laikydamiesi šio principo, iš vienos pusės, iškeliame tai, kas pažangu, iš kitos — demaskuojame tai, kas reakcinga, kas sulaikydavo lietuvių tautos istorinį progresą. Nustatyti, kas pažangu ir kas reakcinga, galima tik atsižvelgiant į konkrečias istorines sąlygas. Sakysim, XVI a. „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu" — teigiamas ar neigiamas reiškinys? Anarchija pražudė feodalinę Lenkijos—Lietuvos valstybę, todėl kova dėl stiprios karaliaus valdžios, skatinama ir palaikoma tame publicistiniame veikale, buvo progresyvus reiškinys. Bet toks pat reiškinys XIX amžiuje — jau reakcingas. M. Liuterio choralas („Ein' feste Burg ist unser Gott") buvo sukurtas religiniais motyvais. Nežiūrint to, Valstiečių karo metu Vokietijoje (1524—1526) jis suvaidino revoliucinį vaidmenį. F. Engelsas sako, kad tas choralas, kupinas tikėjimo pergale, „tapo XVI amžiaus „Marseliete""[3]. Taip galėjo būti todėl, kad tuo metu visi revoliuciniai judėjimai turėjo religinį atspalvį ir apvalkalą. Taigi visuomet reikia žiūrėti, kokį vaidmenį kūrinys suvaidino savo epochoje. Kartu reikia pabrėžti, kad visi praeities rašytojai atspindėjo objektyvius gyvenamojo meto prieštaravimus.

Tyrinėjant literatūrą, svarbu nustatyti jos pažintinę, etinę ir estetinę vertę. Literatūra padeda pažinti gyvenimą, jį savotiškai atspindi. F. Engelsas sako, kad iš O. Balzako romanų apie Prancūzijos visuomenės istoriją nuo 1816 iki 1848 m. jis net ekonominių detalių prasme sužinojęs daugiau, negu iš visų, kartu paimtų, to laikotarpio specialistų — istorikų, ekonomistų, statistikų — knygų [4]. Pažintinė kūrinio vertė tuo didesnė, kuo pažangesnė autoriaus pasaulėžiūra. Tačiau toji vertė priklauso ir nuo rašytojo talento. Kartais didelio talento rašytojas teisingai atspindi gyvenimą net prieš savo valią. „Realizmas [. . .], — sako F. Engelsas, — pasireiškia dargi nepriklausomai nuo autoriaus pažiūrų"[5]. Tasai pats O. Balzakas, iš kurio romanų F. Engelsas studijavo „realistinę Prancūzijos visuomenės istoriją", savo politinėmis pažiūromis buvo legitimistas, monarchijos šalininkas. Nežiūrint to, „jo satyra niekuomet nebuvo aštresnė, jo ironija niekuomet nebuvo kartesnė, kaip tada, kai jis vertė veikti kaip tik tuos žmones, kuriems jis daugiausia simpatizavo, — aristokratus ir aristokrates. Vieninteli žmonės, apie kuriuos jis visuomet kalba su neslepiamu susižavėjimu, yra aršiausi jo politiniai priešininkai, respublikonai — [. . .] žmonės, kurie tuo metu (1830—1836) iš tikrųjų buvo liaudies masių atstovai" [6]. Todėl viena didžiausių realizmo pergalių ir vienu vertingiausių O. Balzako bruožų F. Engelsas laiko tai, kad šis

[2] Veikale „Partinė organizacija ir partinė literatūra", žr. *Leninas V. I.* Raštai, t. 10. V., 1952, p. 26—31.
[3] *Engelsas F.* Gamtos dialektika. V., 1960, p. 6.
[4] Laiške Margaritai Harknes, žr. K. Marksas ir F. Engelsas apie literatūrą. V., 1961, p. 81.
[5] Ten pat.
[6] Ten pat, p. 82.

rašytojas „buvo priverstas eiti prieš savo klasines simpatijas ir politinius prietarus, tai, kad jis *matė*, jog jo pamėgtieji aristokratai neišvengiamai turi žlugti, ir aprašė juos kaip žmones, nevertus geresnio likimo, ir tai, kad jis *matė* tikruosius ateities žmones ten, kur juos tuo metu ir tegalima buvo rasti" [7]. Tai suprasti svarbu ir tyrinėjant senąją lietuvių literatūrą (pavyzdžiui, K. Donelaičio kūrybą).

Literatūros kūriniai turi ne tik pažintinę, bet taip pat etinę ir estetinę vertę. Didieji kūriniai nesensta: jie tebėra ligi šiol gyvi, nors ir sukurti prieš tūkstančius metų. Tą meno ir literatūros išliekamąją estetinę vertę yra pabrėžęs K. Marksas savo veikalo „Dėl politinės ekonomijos kritikos" įvade. „[. . .] sunkumą, — sako jis, — sudaro ne tai, kad suprastume, jog graikų menas ir epas yra susiję su tam tikromis visuomenės vystymosi formomis. Sunkumą sudaro tai, kad jie dar tebeteikia mums meninį pasigėrėjimą ir tam tikru atžvilgiu tebėra norma ir neprilygstamas pavyzdys. [. . .]. Nėra prieštaravimo tarp jų meno žavingumo mums ir tos neišsivysčiusios visuomenės pakopos, kurioje jis išaugo" [8]. Didieji praeities rašytojai sukūrė daug amžinų, neišsemiamų paveikslų — Don Kichotas, Hamletas, Faustas... Jie tarsi kaskart iš naujo atgimsta, būna visados aktualūs gyvenime.

Labai svarbus literatūros vertinimo kriterijus yra liaudiškumas. Jis priklauso nuo to, kiek rašytojas kelia svarbiausias epochos problemas ir kiek jas išsprendžia, atsižvelgdamas į liaudies interesus. Svarbu, kad rašytojas sugebėtų žiūrėti ir matyti liaudies akimis (kaip, pavyzdžiui, K. Donelaitis). Į liaudiškumo sąvoką įeina ir formos demokratizmas — kūrinio prieinamumas masėms, plačiajam skaitytojų ratui.

Rašytojų vaidmuo būna labai didelis ir literatūrinės kalbos kūrime. Todėl literatūrą reikia vertinti ir šiuo atžvilgiu. Kalba yra pastovus dalykas, pastovesnis už kultūrą. Ją reikia skirti nuo ideologijos. Kalba yra visos tautos turtas. Tačiau žmonės, ypač valdantieji sluoksniai, stengiasi panaudoti kalbą savo interesais. Nuo pirmųjų lietuviškų raštų pasirodymo matome dvi tendencijas: vieni lietuvių kalbą grynina, tobulina, o kiti ją verčia beveik žargonu. Todėl, nors feodalizmo epochoje didžioji raštų dalis Lietuvoje buvo religinio pobūdžio, reakcingo turinio, tačiau tuos iš jų, kurie padėjo ugdyti lietuvių kalbą, turime vertinti teigiamai. Pirmieji mūsų rašytojai (M. Mažvydas, M. Daukša) rašė tuo metu, kai lietuvių literatūrinė kalba tik pradėjo formuotis. Jie davė daug svarbių žodžių — „kultūrinių žodžių", kurie jau gyvena amžius (*mokytojas, rašytojas, įkvėpimas, pranokėjas, veikėjas...* [9]).

Kultūriniame palikime visuomet atsispindi vienokios ar kitokios nacionalinės tradicijos. Todėl ypač reikšminga, kiek rašy-

[7] Ten pat.
[8] Ten pat, p. 51.
[9] Žr. *Lebedys J.* Mikalojus Daukša. V., 1963, p. 308—320.

tojas savo kūriniuose išreiškia nacionalinę specifiką, kurią apibūdina trys svarbiausi momentai: 1) kalba, 2) tematika ir 3) nacionalinio charakterio atskleidimas [10]. Nacionalinę specifiką nulemia ne vienas kuris iš šių elementų, paimtas atskirai, bet visų jų vienybė, sintezė. Iki XVIII a. pabaigos ryškiausias nacionalinis lietuvių rašytojas buvo poetas K. Donelaitis.

Pagaliau paskutinis, bendriausias principas, pagal kurį reikia vertinti praeities literatūrą, — tai būtinumas laikytis istorinio kriterijaus. Negalima iš praeities rašytojo reikalauti to, ko mes dabar pageidautume. Tuo metu dar nebuvo mokslinio socializmo, nežinota visuomenės raidos dėsnių. „Apie istorinius nuopelnus, — sakė V. Leninas, kalbėdamas apie šveicarų ekonomistą Sismondį, — sprendžiama ne iš to, ko *nedavė* istoriniai veikėjai, lyginant su šiuolaikiniais reikalavimais, bet iš to, ką jie *davė naujo,* lyginant su jų pirmtakais" [11]. Taigi ir rašytojų istoriniai nuopelnai vertinami ne pagal tai, ko jie nepadarė, palyginti su dabartimi, o pagal tai, ką jie davė naujo savo metu. Tačiau kartu literatūrą reikia vertinti ir dabarties požiūriu — pagal tai, kas mums naudinga, kas atitinka šiuolaikinio pasaulio pažangą. Turime atsižvelgti, kiek rašytojas yra numatęs ateitį, ką nauja sukūręs, atseit, kiek jis buvo novatorius.

SENOSIOS LIETUVIŲ LITERATŪROS POBŪDIS, REIKŠMĖ IR PERIODIZACIJA

Senoji lietuvių literatūra turi keletą būdingų bruožų. Pirmiausia, didžioji jos dalis nėra grožinė kūryba, žodžio menas šiandienine prasme. Daugiausia tai valstybinės paskirties raštai (metraščiai, metrika, teisiniai dokumentai), bažnytinė raštija (katekizmai, giesmynai, biblijos vertimai), taip pat istoriniai veikalai, gramatikos, žodynai. Feodalizmo epochoje raštija nebuvo aiškiai diferencijuota, visi dalykai joje buvo glaudžiai susipynę. Tačiau beveik visoje šioje raštijoje yra grožinės literatūros, meninio stiliaus elementų. Jų rasime ir metraščiuose bei kitokiuose istoriniuose veikaluose, ir giesmynuose, ir biblijos vertimuose, ir pamokslų rinkiniuose, taip pat panegirikose, dedikacijose, epitafijose. Menas tuo metu buvo suprantamas ir vertinamas kitaip, negu dabar, jam buvo keliami kitokie reikalavimai. Grožinė literatūra buvo neskiriama nuo dalykinės.

Kitas būdingas senosios lietuvių literatūros bruožas yra tas, kad ji parašyta keliomis kalbomis: rusų, lotynų, lenkų, vokiečių, lietuvių. Tai būdinga ir kitų tautų literatūroms viduramžiais. Tuo metu dar nebuvo susiformavusios nacijos, šalys buvo visokerio-

[10] Žr. *Благой Д.* Литературный процесс и его закономерности.— В кн.: *Благой Д.* От Кантемира до наших дней, т. 1. М., 1972, с. 9—25.
[11] *Leninas V. I.* Raštai, t. 2. V., 1950, p. 161.

pai susiskaldžiusios, stigo ryšių, diduomenė stengėsi atsiriboti nuo liaudies. Todėl nebuvo ir bendrinės nacionalinės lietuvių kalbos, kuria būtų atliekamos visos kultūrinės funkcijos. Viduramžiais skirtingas funkcijas atlikdavo ir skirtingos kalbos. Vyravo toks principas: rašytojas, kieno duoną valgo, to ir giesmę gieda. Rusų kalbos vartojimą nulėmė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautinė sudėtis. Rusų kalba buvo rašomi Lietuvos metraščiai, metrika, statutas. Lotynų kalba paplito su krikščionybės įvedimu, humanizmu ir jėzuitų įsigalėjimu. Ji buvo dalykinė, mokslo kalba, o humanizmo laikotarpiu — ir grožinės literatūros kalba. Bažnyčioje Lietuvoje buvo vartojama lotynų ir lenkų kalba, Prūsijoje — vokiečių. Patys reikšmingiausi feodalizmo epochos kūriniai pirmuoju laikotarpiu buvo parašyti ne lietuvių kalba. Lietuvių kalba buvo rašomi tik tie raštai, kurie buvo skiriami liaudžiai. Raštui ji pradėta vartoti vėliau, negu kitos kalbos, bet nuo reformacijos laikų jos vartojimas pamažu plito ir intensyvėjo.

Ideologiniu atžvilgiu senoji lietuvių literatūra atstovavo valdančiosioms klasėms, išreiškė jų interesus. Tai vėl būdingas jos bruožas. Religinė literatūra buvo liaudies masių pavergimo priemonė. Feodalizmo epochoje religija buvo vienintelė viešpataujanti ideologijos forma, kuriai kitos ideologijos formos buvo pavaldžios. „Viduramžiai, — sako F. Engelsas, — prijungė prie teologijos ir pavertė jos poskyriais visas kitas ideologijos formas: filosofiją, politiką, teisės mokslą"[12]. Lietuvoje iš pradžių pasirodo valstybinio pobūdžio literatūra, vėliau įsigali religinė ir tik XVIII amžiuje įvyksta persilaužimas į pasaulietinę literatūrą.

Senoji lietuvių literatūra yra reikšminga daugeliu atžvilgių. Visa ji turi vienokią ar kitokią istorinę, pažintinę vertę. Iš jos taip pat eina įvairių literatūrinių tradicijų. XVI amžiuje buvo rašomi metraščiai, kuriuose papasakotos legendos apie Vilniaus įkūrimą, Kęstutį ir Birutę, radusios atgarsį vėlesnėje lietuvių literatūroje (S. Valiūno „Birutės daina", B. Sruogos „Giesmė apie Gediminą"). Senojoje lietuvių raštijoje formavosi literatūrinis stilius, meninė išraiška, eilėdara. Ji labai svarbi ir lietuvių kalbos istorijai, nes užfiksavo daug senų žodžių, gramatinių formų iš įvairių Lietuvos vietovių. Iš tos epochos ypač daug paveldėjo XIX a. pirmosios pusės lietuvių rašytojai, suskatę rūpintis nacionalinės kultūros kūrimu, kalbos ugdymu, praeities ir tautosakos tyrinėjimu. Kaip jie brangino senuosius raštus, aiškiausiai matyti iš S. Stanevičiaus pratarmės 1829 m. lietuvių kalbos gramatikos leidimui (perspausdintai 1737 m. anoniminei gramatikai). Pagaliau ta epocha išugdė ir K. Donelaitį, kurio poema „Metai" įėjo į lietuvių literatūros aukso fondą.

[12] *Marksas K., Engelsas F.* Rinktiniai raštai dviem tomais, t. II. V., 1950, p. 358.

Senoji lietuvių literatūra periodizuojama, remiantis ekonominiu socialiniu pagrindu, kartu atsižvelgiant ir į kitokius faktorius. Tos literatūros raidoje ryškūs trys pagrindiniai laikotarpiai:

1. Nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. vidurio. Tuo laiku jau buvo susikūrusi Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, susiformavo bajorų luomas, prasidėjo valstiečių įbaudžiavinimas, kunigaikščio valdžios apribojimas Ponų taryba. Atsirado įvairių valstybinių dokumentų — Lietuvos metrika, Lietuvos metraščiai, Lietuvos statutas, pasirodė raštų lotynų kalba ir pirmoji lietuviška knyga.

2. Nuo XVI a. vidurio iki XVII a. vidurio. Tuo metu įvykdyta valakų reforma, sąlygojusi socialinį gyvenimą, įtvirtinusi lažinį ūkį ir šlėktos viešpatavimą, sudaryta Liublino unija, didžiausią užmojį įgavo reformacija. Tie veiksniai teigiamai atsiliepė ekonomikai ir kultūrai ir tuo pačiu pagyvino lietuvių literatūrą.

3. Nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. pabaigos. Tai anarchijos ir smukimo laikotarpis. Lietuvoje nuo XVII a. pabaigos sumenkėja ir literatūra. Tiktai Prūsijoje tuo metu buvo kitokios sąlygos, todėl ten priešingai — jaučiamas literatūrinio gyvenimo pakilimas.

Pagaliau paskutinis, ketvirtasis, feodalizmo epochos lietuvių literatūros raidos etapas truko nuo XVIII a. pabaigos iki XIX a. antrosios pusės (baudžiavos panaikinimo 1861 m.). Tuo metu feodalizmas pergyveno galutinę krizę, formavosi nauja, kapitalistinė visuomenė. Vyko sparti visos lietuvių kultūros, kartu ir literatūros sekuliarizacija, religinė raštija buvo nustelbta pasaulietinio meno. Perėmusi daug ką iš senosios lietuvių raštijos, šio laikotarpio lietuvių literatūra atvėrė grožinei kūrybai visai naujas idėjinio ir meninio brendimo perspektyvas. Ji tarsi nutiesė tiltą tarp senosios ir naujosios lietuvių literatūros, todėl ir jos tyrinėjimas — tai atskira, savarankiška problema.

XIV a. PABAIGOS—XVI a. VIDURIO LITERATŪRA

VISUOMENINĖS-KULTŪRINĖS SĄLYGOS

Lietuvių literatūra atsirado vėliau, negu kaimyninių tautų (rusų, lenkų, vokiečių) literatūros. To priežastis buvo specifiškas ekonominis, socialinis ir politinis krašto gyvenimas. Ekonominiai santykiai buvo neišsivystę, valstybė nesuvienyta, necentralizuota, kultūra žema, todėl ir raštas nebuvo reikalingas. Kitur raštas paplito kartu su krikščionybe, o ji Lietuvoje buvo įvesta pavėluotai — tiktai XIV a. pabaigoje — XV a. pradžioje. Kraštui visokeriopai vystytis keletą amžių trukdė kryžiuočių agresija. Ji reikalavo įtempti visas jėgas, sunaikino daug vertybių, neleido pasireikšti naujoms visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo formoms. Didele dalimi ji nulėmė vėlyvą ir krikščionybės įvedimą, ir kartu — rašto atsiradimą. Krikščionybė nešė raštą, bet ji pati buvo nešama grobikų. Todėl Lietuva ilgą laiką išliko beraštis pagoniškas kraštas.

Rašto ir literatūros pasirodymą Lietuvoje pirmiausia skatino valstybės susiformavimas [1]. Lietuvos valstybė susikūrė XIII a. viduryje, vėliau ji buvo stiprinama, centralizuojamas valdžios aparatas, kovojama su feodaliniu susiskaldymu. Tokiomis sąlygomis raštas pasidarė reikalingas tiek užsienio, tiek ir vidaus reikalams. Mindaugas, vėliau Gediminas siuntinėjo įvairius raštus (daugiausia lotynų arba vokiečių kalbomis) į užsienį [2]. Vidaus reikalams raštą vartojo Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas, kovodamas dėl valdžios. Buvo leidžiami įvairūs aktai, teisynas, pasirodė su valstybės reikalais susijusių kanceliarinių raštų.

Lietuvių raštijos formavimąsi skatino taip pat ekonominiai-socialiniai poslinkiai tų laikų gyvenime. Ryškiausias feodalizmo subrendimo ženklas buvo valstiečių įbaudžiavinimas, kuris Rytų Lietuvoje (Aukštaičiuose) prasidėjo anksčiau, XIV a. antrojoje pusėje, o Žemaičiuose vėliau — XV a. pradžioje, po Žalgirio mūšio. Įvesdamas baudžiavą, ypač pasižymėjo Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas. Stiprindamas kunigaikščio valdžią, jis formavo sau atramą iš smulkiųjų ir vidutiniųjų bajorų, kuriems pradėjo dalyti valstiečius. Dėl to Žemaičiuose 1418 m. įvyko stambus vals-

[1] Žr. *Pašuta* V. Lietuvos valstybės susidarymas. V., 1971.
[2] Žr. Gedimino laiškai. Parengė *Pašuta* V. ir *Štal* I. V., 1966.

tiečių sukilimas. Raseinių, Medininkų (Varnių) ir Knituvos valsčių valstiečiai sukilo prieš bajorus ir kunigaikščio vietininką. Tas sukilimas buvo žiauriai numalšintas, tuo pačiu buvo sustiprinta baudžiava. Taigi Lietuvoje XV amžiuje jau buvo nusistovėjusi feodalinė santvarka, bet ji dar nebuvo pasiekusi aukščiausios išsivystymo pakopos. Nors visuomenė jau buvo susiskaldžiusi klasėmis, bet baudžiava dar nebuvo galutinai įsigalėjusi, dar vis tebebuvo visiškai laisvų žmonių. Galutinai valstiečių įbaudžiavinimas pasibaigė tiktai XVI a. viduryje, valakų reformos metu [3]. Augant smulkiajai bajorijai, tolydžio stiprėjo valstiečių išnaudojimas, didėjo duoklės ir rinkliavos. Viena seniausių prievolių buvo vadinamasis kieminėjimas. Didysis kunigaikštis atvykdavo pas valstiečius, tie turėdavo jį vaišinti, duoti jam pinigų. Vėliau būdavo paskiriama tam tikra duoklė — dėkla, dar vėliau prievolės buvo sustiprintos — įvestas žagrės mokestis nuo laikomų jaučių skaičiaus. Kadangi už tuos darbinius gyvulius buvo imami pinigai, valstiečiai labai nuskurdo. Dėl vis didėjančio išnaudojimo 1535—1537 m. vėl įvyko didžiulis jų sukilimas [4]. Valstiečiai buvo tolydžio spaudžiami, jų teisės siaurinamos. Savo ruožtu ir didžiojo kunigaikščio valdžia buvo vis labiau ribojama, kol galų gale jis atsisakė kištis į valstiečių ir ponų santykius. Iš pradžių kunigaikščio valdžia buvo centralizuojama, vėliau prie didžiojo kunigaikščio įkuriama Ponų taryba iš stambiųjų feodalų. Jei didžiojo kunigaikščio ir ponų nuomonės skirdavosi, tai didysis kunigaikštis turėdavo nusileisti. Taigi išaugo didikų reikšmė. Kartu formavosi ir smulkiųjų bajorų luomas, kuris kovojo su stambiaisiais feodalais. Tos kovos rezultatas buvo Lietuvos statutas, patenkinęs pagrindinius bajorų reikalavimus.

Svarbus veiksnys, skatinęs lietuvių raštijos atsiradimą ir sąlygojęs jos pobūdį, buvo lietuvių ryšiai ir santykiai su slavais, pirmiausia su rusais. Lietuvius su rusais nuo seno jungė kovos draugystė. Jie kovojo su bendrais priešais — kryžiuočiais, kalavijuočiais, totoriais [5]. Draugiškumą dar labiau stiprino prekybiniai ryšiai, ypač ryškūs nuo XIV a. Iš Vilniaus į Maskvą, Pskovą ir kitus Rusijos miestus ėjo prekybos keliai. Vilniuje buvo Maskvos pirklių namai. Palankiai veikė aplinką ir abiejų šalių valdovų giminiavimasis. Algirdo rūmuose buvo vartojama ir rusų kalba. Rusai tuo metu buvo pažengę toliau už lietuvius. Jie 988 m. buvo priėmę krikščionybę, turėjo savo raštą, didelį kultūrinį palikimą — teisyną («Русская правда»), metraščių, grožinės literatūros kūrinių («Слово о полку Игореве»). Prie vienuolynų buvo nemaža raštą mokančių žmonių. Kadangi į Lietuvos Didžiąją Kuni-

[3] Žr. *Jurginis J.* Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje. V., 1962.

[4] Žr. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. I (Feodalinis laikotarpis). V., 1955, p. 115—119; *Jablonskis K.* Lietuvos valstiečių kova prieš feodalų priespaudą iki valakų reformos. — Kn.: Lietuvos istorijos instituto darbai, t. I. V., 1951, p. 44—86; Lietuvos TSR istorija, t. I. V., 1957, p. 162—163.

[5] Žr. *Batūra R.* Lietuva tautų kovoje prieš Aukso Ordą. V., 1975.

gaikštystę įėjo slavų žemių, tai buvo natūralus pagrindas ir abiejų tautų kultūriniam bendradarbiavimui. Neatsitiktinai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje išplito raštija rusų kalba.

Vienas svarbiųjų dalykų buvo taip pat krikščionybės (katalikybės) įvedimas, prasidėjęs XIV a. pabaigoje, po Krėvos unijos, 1387 m. Tai atitiko kunigaikščio ir feodalų interesus. Su Krėvos unija ir krikščionybės įvedimu į Lietuvą pradėjo veržtis feodalinė lenkų kultūra. Krikščionybė buvo įvesta kaip svetimas Lietuvos liaudžiai dalykas. Ji buvo priemonė lenkų feodalams kolonizuoti kraštą. Ją skelbė lenkų kunigai, kurie norėjo gerai pagyventi. Ilgą laiką Lietuvoje trūko lietuviškai mokančių dvasininkų, todėl krikščionybė XV—XVI amžiuje dar nebuvo įsigalėjusi: tebebuvo daug nekrikštytų žmonių arba net buvo grįžtama atgal prie pagonybės. Tačiau su krikščionybės įvedimu susijęs platesnis rašto vartojimas vidaus reikalams. Turėjo būti pradėta rašyti ir lietuviškai, kad žmonės galėtų suprasti, kas jiems skelbiama. Reikėjo išversti poterius į lietuvių kalbą. Išlikusi XV a. pradžios prūsiško „Tėve mūsų" nuotrupa [6] rodo, kad tokios literatūros greičiausiai būta ir Lietuvoje. Tą spėjimą paremia ir M. Mažvydo katekizmas, kuriame, kaip manoma, panaudoti seni maldų tekstai, nes jame yra labai senų gramatinių formų. Pagaliau tai rodo ir seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas, užfiksuotas XVI a. pradžioje, bet nurašytas iš dar senesnio varianto [7]. Taigi krikščionybė sudarė prielaidas raštui plisti Lietuvoje. Tačiau iš pradžių lietuvių literatūrai ji labai maža tedavė, ir jei ne reformatų judėjimas, kažin ar katalikai būtų ėmę leisti knygas lietuvių kalba.

Stiprėjant prekybiniams ir kultūriniams ryšiams su kitais kraštais, o iš dalies ir veikiant krikščionybei, Lietuvoje pamažu ėmė plisti švietimas. Mokslas buvo prieinamas tik didikams. Nuo XIV a. pabaigos jie pradėjo siųsti savo vaikus studijuoti į užsienį. Todėl Vytauto laikais jau būta Lietuvoje mokytų žmonių. Prahos universitete 1401 m. bakalauro egzaminus laikė Kristupas iš Lietuvos. Tame pačiame universitete 1404 m. bakalauro, o 1408 m. magistro egzaminus laikė Motiejus iš Vilniaus. Krokuvos universitete 1402 m. studijavo Martynas iš Vilniaus. Nuo Žalgirio mūšio pergalės iki Vytauto mirties, taigi per 20 metų laikotarpį, Krokuvos universitete jau studijavo 31 žmogus iš Lietuvos (iš jų 15 vilniečių). Lietuvis Jurgis Butrimas 1409 m. įsimatrikuliavo Leipcigo universitete [8]. Vėliau lietuvių studentų pasirodė Italijoje, Prancūzijoje. Iš XV a. žinomas ir mokytas lietuvis Aleksandras Saltanas. Nuo XVI a. studijuojančiųjų užsienyje dar pagausėjo. Didikai vykdavo studijuoti kartu su tarnais, kurie taip pat būdavo imatrikuliuojami, galėdavo mokytis.

[6] Žr. Prūsų kalbos paminklai. Parengė *Mažiulis V.* V., 1966, p. 30.

[7] Žr. *Lebedys J.* Lituanistikos baruose, t. I. V., 1972, p. 21—53.

[8] Žr. *Ročka M.* Lietuvių studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV a.—XVI a. pradžia). — „Literatūra", t. IX, 1966, p. 55—83; *Lebedys J.* Mikalojus Daukša. V., 1963, p. 81—85.

Tačiau pačioje Lietuvoje ilgą laiką nebuvo jokios aukštesnės mokyklos. Pati pirmoji buvo katedros mokykla Vilniuje, veikusi jau 1397 m. pilies teritorijoje. Joje buvo mokoma elementarių dalykų. Apie ją daugiau žinome nuo 1452 m., kada Kazimieras Jogailaitis tos mokyklos mokytojui paskyrė iš Vilniaus karčemų fondų 160 kapų grašių. 1518 m. Žygimantas Senasis jai suteikė privilegiją, pagal kurią kiekvienas Vilniaus pilietis katedros mokyklai turėdavo duoti po pliauską malkų. Antroji mokykla Vilniuje buvo įsteigta prie šv. Jono bažnyčios 1519 m. Nuo XV a. pabaigos imta steigti mokyklų ir provincijoje, už Vilniaus ribų. M. Valančiaus žiniomis, 1469 m. buvo įsteigta mokykla Varniuose, prie katedros bažnyčios. 1507 m. Tauragės bažnyčios steigėjai įpareigojo kleboną išlaikyti mokyklą ir tam paskyrė lėšų. 1530 m. įsteigta Joniškio (prie Šiaulių) mokykla, kuri vėliau, XIX amžiuje, pagarsėjo naujais mokymo metodais, 1557 m. — Jurbarko mokykla. 1528 m. Vilniaus vyskupijos sinodo statute sakoma, jog prie kiekvienos parapijos bažnyčios turi būti mokykla, kurioje būtų mokoma lietuvių ir lenkų kalbomis. Iš to galima spręsti, jog mokyklų Lietuvoje tuo metu galėjo būti ir daugiau.

Siauro, konfesinio pobūdžio parapinės mokyklos ėmė nebepatenkinti bajorijos, pradėjusios siekti platesnio, labiau jos interesus atitinkančio mokslo. Todėl 1539 m. Vilniuje bandyta steigti privačią mokyklą bajorų vaikams. Tuo reikalu Vilniaus vaivados Albrechto Goštauto raštininkas Jonas Viliamovskis ir laisvųjų menų magistras Jurgis iš Eišiškių kreipėsi į Vilniaus kapitulą, bet ši nedavė leidimo. Leipcige studijavę (taigi protestantizmo idėjomis užsikrėtę) iniciatoriai galį sugadinti jaunimą, o, be to, ir taip esą maža mokinių Vilniaus katedros ir šv. Jono mokyklose. Negavus leidimo Jurgiui iš Eišiškių aukštesniąją mokyklą Vilniuje tais pačiais 1539 m. atidarė Abraomas Kulvietis. Ji rengė jaunuolius studijoms universitete ir turėjo apie 60 mokinių. Katalikai su šia reformatų mokykla kovojo, todėl ji greit, 1542 m., nustojo veikusi. Manoma, kad joje, be A. Kulviečio, dirbo M. Mažvydas ir J. Zablockis.

Tokiomis visuomeninėmis-kultūrinėmis sąlygomis atsirado lietuvių raštija. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iš pradžių ji vystėsi rusų, lotynų, lenkų kalbomis, o Prūsijoje — vokiečių kalba. Oficialioji valstybinė raštų kalba buvo rusų kalba. Tačiau viešajame valstybiniame gyvenime buvo vartojama ir lietuvių kalba. Yra žinoma, sakysim, iš pačios XV a. pabaigos, kad, atvykus pasiuntiniams, derybos vykdavo lietuviškai. Taip sakosi vedę derybas Dancigo pasiuntiniai Vilniuje 1492 m. Teismai, administracija buvo didikų rankose, bet nėra žinoma, kad teismuose būtų buvę vertėjų. Vadinasi, ten taip pat buvo kalbama ir lietuviškai. Tačiau, feodalams stengiantis vis labiau atsiskirti nuo liaudies, stiprėjant unijiniams ryšiams su Lenkija, lietuvių kalbos vartojimas silpnėjo. Ji buvo vis labiau išstumiama iš viešojo gyvenimo. Minėtu 1528 m. Vilniaus vyskupijos sinodo statutu buvo

susiaurintas jos vartojimas bažnyčiose. Uždrausta lietuviškose parapijose per krikšto apeigas vartoti lietuvių kalbą, nes kunigai labai dažnai jos nemoką. Tik reformacijos poveikyje lietuvių kalbą imta viešai plačiau vartoti[9].

RAŠTAI RUSŲ KALBA

Rusų kalba Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje įsigalėjo todėl, kad didelę jos gyventojų dalį sudarė rytiniai slavai (rusų, baltarusių ir ukrainiečių protėviai), ir jų tarpe buvo nemaža raštingų žmonių. Ta kalba įvairiai vadinama. Vartojimo metu ji buvo vadinama: Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje — rusų kalba, Maskvoje — lietuvių kalba. Vėliau literatūroje vieni ją vadina ukrainiečių kalba, kiti — baltarusių (arba gudų) kalba, treti — rusų kalba. Tas pavadinimas, kaip matom, teritorinis.

Kokia gi iš tikrųjų tai buvo kalba? Norint atsakyti į šį klausimą, reikia trumpai paliesti visas slavų kalbas. Jų kamienas buvo vienas, bendras. Po to jis ėmė diferencijuotis: išsiskyrė pietiniai slavai, rytiniai slavai ir vakariniai slavai. Patys seniausi raštai slavų kalba pasirodė IX amžiuje (išliko tik iš X a.), kai slavai pradėjo krikštytis. Kirilas ir Metodijus tada išvertė iš graikų kalbos biblijos ištraukų, pagrindu paėmę bulgarų tarmę. Tąja kalba perrašytos knygos plito visur ir buvo visų slavų suprantamos. X amžiuje buvo apkrikštyti rytiniai slavai, kurių centras buvo Kijevo Rusia. Iki XIV a. pabaigos rytiniai slavai buvo vadinami senaisiais rusais. Toje Senojoje Rusų valstybėje tikybiniams reikalams buvo vartojama minėtoji bulgarų tarmės pagrindu susiformavusi bažnytinė kalba. Greta bažnytinės kalbos egzistavo ir šnekamoji, kurios pagrindu formavosi pasaulietinė literatūrinė kalba. Todėl anų laikų Rusios rašto paminkluose turime dvi kalbas: bažnytinę (senovės slavų) ir pasaulietinę, artimą šnekamajai kalbai («Русская правда», «Слово о полку Игореве»). Tos kalbos veikė viena kitą. Pagrindiniai pasaulietiški reikalai būdavo sprendžiami gyvajai kalbai artima literatūrine kalba.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje irgi buvo vartojama ne bažnytinė, o pasaulietinė literatūrinė kalba. XIV a. pabaigoje, kai toji kalba pradedama vartoti Lietuvoje, dar nebuvo išsiskyrę ukrainiečiai ir baltarusiai, vadinasi, literatūrinės kalbos pagrindas Lietuvoje buvo senoji rusų (rytinių slavų) kalba. Daugiausia ji buvo vartojama XV ir XVI amžiuje. Atsirandantiems Lietuvoje raštams artimiausia buvo besiformuojanti baltarusių kalba. Tuose raštuose daug baltarusių kalbos ypatybių, kurios ilgainiui visiškai įsigalėjo. Šalia jų yra gana daug ir lietuvių kalbos elementų. Tai ne atsitiktinis, bet dėsningas kultūros istorijos reiškinys.

[9] Plačiau žr. *Lebedys J.* Mikalojus Daukša, p. 15—25; *Jablonskis K.* Mažvydo gyvenimas ir aplinka. — Kn.: *Jablonskis K.* Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. V., 1973, p. 36—40.

Oficialiems raštams rašyti pradžioje buvo samdomi raštininkai, mokantys senąją rusų (rytinių slavų) literatūrinę kalbą. Vėliau jos, kaip valstybinės raštų kalbos, mokėsi feodalai ir didikai. Visi raštai turėjo būti rašomi tiktai ta kalba. Joje, kaip minėta, būta lituanizmų. Pagrindinė jų atsiradimo priežastis ta, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės socialinis ir ekonominis gyvenimas skyrėsi nuo kitų rusiškų sričių gyvenimo. Rusų kalboje nebuvo specifinių žodžių, pažyminčių vien Lietuvai būdingus dalykus, todėl vietoj rusiškų reikėjo vartoti lietuviškus žodžius. Be to, raštininkai galėjo kurio rusiško žodžio nežinoti, todėl jo vietoj irgi pavartodavo lietuvišką. Tokiu būdu rusų kalba rašytuose raštuose susikaupė daugiau kaip 400 lietuviškų žodžių [10]. Jie svarbūs praeities gyvenimui pažinti. Štai keletas pavyzdžių. *Pasėdis* (поседь) — feodalo vaišinimo pareiga. Vėliau taip buvo vadinamos kai kurios duoklės, mokesčiai. Žodis buvo vartojamas tol, kol laikėsi tokie santykiai — iki XVI a. pabaigos. *Kaimynai* (коиминцы) senovėje reiškė socialinį sluoksnį tarp laisvųjų valstiečių ir vergų. Juos sudarė pono dvare gyvenę buvę karo belaisviai. Ponas juos galėjo parduoti. Kadangi Rusijoje tokio sluoksnio nebuvo, tai raštuose ir vartojamas lietuviškas žodis. *Numas* (ном) — pastatas, kuriame gyvena šeimininkas su visu gyvuoju ir negyvuoju inventorium. Toks pastatas buvo paplitęs visoje Lietuvoje. *Svirnas* (свирен) Lietuvoje buvo statomas ant stulpų, *klėtis* (клеть) — tiesiog ant žemės. *Bičiulis* (бицюль) — bitininkas, artimas žmogus. Artimumo pagrindas buvo bitės. Bičiuliai galėjo būti valstietis ir ponas. Tokio dalyko nežinojo rusai, o tiktai baltai ir estai. *Dėklas* (дякло) — saikas prievolei atseikėti. Vėliau pasidarė saiko matas. Daug lietuviškų žodžių yra inventorių sąrašuose, nemaža teismo dokumentuose ir mažiau — statute, metraščiuose. Pirmajame metraštyje yra, sakysim, žodis *žibintiejus* (жибинтей) — tarnas, nešąs žibintą. Iš tų žodžių ne vienas perėjo į baltarusių kalbą. Rusiškų Lietuvos raštų kalboje yra ne tik lietuviškų žodžių, bet ir lietuviškų posakių. Pvz., 1623 m. Ukmergės pilies teismo sprendime užrašyta: *Žinoki, kad nežydėsi ilgai ant šio svieto* (Жыноки, ку нежыдеси ил'кгаи ант ся света). Tokių posakių, greta rusiškų, yra ir lenkiškuose dokumentuose. T. Valmano laiške, rašytame 1681 m. ir kitais metais įrašytame Žemaičių pilies teismo knygose, sakoma: *Pasibraidysim Vilniaus purvuose ne kartą, eidami į tribunolą* (Pasibraydisim Wilniaws purwosie ne karta eydami in tribunołu). 1692 m. Žagarės vietininko sprendime skaitome: *Velne, iššluok lovį ir bandą jo* (Welne iszszłuok łowi ir banda io).

Kaip jau buvo sakyta, XIV a. pabaigoje pradedama vartoti raštą ir vidaus reikalams. Tam tikslui vartojama rusų, lotynų, o vėliau ir vokiečių kalba. XVI a. viduryje Kaune jau buvo trijų kalbų — lotynų, rusų ir vokiečių — raštininkai, Vilniuje — taip pat.

[10] Žr. *Jablonskis K.* Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, d. I (Tekstai). K., 1941; *Jablonskis K.* Lietuvių kultūra ir jos veikėjai, p. 272—291.

Tačiau dominuojanti tebebuvo rusų kalba, kuriai įtaką darė baltarusių, ukrainiečių, lenkų ir lietuvių kalbos. Lenkų kalba Lietuvos raštvedyboje ėmė įsigalėti vėliau, nes ir pačioje Lenkijoje nuo XVI a. vidurio plito lotynų kalba. Seniausias lenkų kalba Lietuvoje rašytas dokumentas yra 1563 metų. Tačiau po Liublino unijos lenkų kalba pradeda vis labiau skverbtis, nors oficialiai ir toliau tebepirmauja rusų kalba. Rusų kalbos vartojimas buvo įtvirtintas Lietuvos statuto, ir ta kalba skyrė Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę nuo Lenkijos. Tai buvo tartum Lietuvos savarankiškumo ženklas. Tačiau, feodalams vis labiau lenkėjant, 1697 m. rusų kalbos vartojimas Lietuvoje buvo oficialiai panaikintas. Nuo tada raštvedyboje įsigali lenkų kalba. Rusų kalba iki tol buvo išsilaikiusi tiktai teismuose. Apskritai, reikia pasakyti, kad senoji rusų kalba tebėra dar mažai ištirta [11].

Kartais oficialiuose raštuose buvo vartojama ir lietuvių kalba, bet labai negausiai. Tokių faktų žinoma iš XVII a. pirmosios pusės — tai Žemaičių seniūno J. Valavičiaus 1622 m. taisyklės Klovainių valstiečiams (tėra išlikęs kiek vėlesnio vertimo į lenkų kalbą nuorašas) ir keletas lietuviškų priesaikų.

Raštai rusų kalba yra trijų pagrindinių rūšių: Lietuvos metraščiai, Lietuvos metrika ir Lietuvos statutas.

LIETUVOS METRAŠČIAI

Lietuvos metraščiai, kaip minėta, rašyti rusų kalba. Juose atsispindi ne tik etnografinės Lietuvos, bet taip pat Baltarusijos ir Ukrainos gyvenimas. Tačiau daugiausia jie susiję su Lietuva.

Anksčiau (XVIII—XIX amžiuje) kai kas (A. Šleceris, J. Kraševskis) tvirtino, kad lietuviai metraščių neturėję. Tačiau XIX a. pradžioje jau buvo jų išspausdinta (I. Danilavičiaus, T. Narbuto ir kitų). Iš viso Lietuvos metraščių nuorašų dabar žinoma apie 30. Dauguma jų paskelbta leidinyje «Полное собрание русских летописей», XVII tome, 1907 m.[12]

Metraščiuose surašyti istoriniai įvykiai kalendorine tvarka. Autorius arba pats juos būna matęs, arba girdėjęs ir užrašęs. Kartu jis prideda savo samprotavimų ir minčių. Tai drauge ir istoriografiniai, ir literatūriniai kūriniai.

Lietuvoje metraščius pradėta rašyti apie XIV a. pabaigą. Pati mintis imtis tokio darbo galėjo kilti iš rusų, kur metraštinė literatūra jau nuo XI a. buvo labai išplitusi. Tačiau nėra pagrindo tvirtinti, kad Lietuvos metraščiai parašyti žymioje rusų metraščių įtakoje.

Abiejų šių tautų metraščiai skiriasi daugeliu būdingų bruožų, pvz., chronologija. Rusų metraščiuose viskas pasakojama tiksliai,

[11] Žr. *Филин Ф. П.* Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Л., 1972.

[12] Žr. dar: Полное собрание русских летописей, т. 32. М., 1975.

chronologiškai, o Lietuvos metraščių centre paprastai būna koks nors įvykis. Tik vėliau ir Lietuvos metraščiuose buvo įvesta chronologinė tvarka. Datos čia skaičiuojamos „nuo pasaulio pradžios". Norint sužinoti kurio nors įvykio metus, iš metraštyje nurodytos datos reikia atmesti 5508. (Sakysim, metraštyje pažymėti 6918 metai, atimame 5508 ir gauname 1410 metus, Žalgirio mūšio datą.) Rusų ir Lietuvos metraščiai skiriasi taip pat kalba ir stiliumi. Rusų metraščiuose gausu citatų, o Lietuvos metraščiuose jų nedaug. Lietuvos metraščiai yra pasaulietinio turinio ir pobūdžio. Jie atsirado pirmiausia kaip politinės kovos priemonė ir įrankis didžiojo kunigaikščio iniciatyva, padėjo jam stiprinti savo pozicijas. Vėliau toji iniciatyva perėjo į didikų ir ponų rankas.

Iš pradžių Lietuvos metraščiai apimdavo kelerių metų laikotarpį, paskui atskirus pasakojimus pradėta jungti, atsirado jų sąvadai, kuriuos dar vėliau imta papildinėti. Taip metraščiai išaugo. Pirmieji buvo vos kelių puslapių, paskutinieji — kelių dešimčių. Atsiskyrė trumpoji ir plačioji metraščių redakcija. Metraščius nustota rašyti XVI amžiuje, kada pasirodė spausdintos istorijos.

Pirmasis Lietuvos metraštis žinomas keliais pavadinimais: «Литовскому роду починок» („Lietuviškosios giminės pradžia"), «Родство великих князей литовских» („Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių kilmė"). Yra išlikęs lotyniškas to metraščio vertimas „Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuaniae" („Lietuvos kunigaikščių Jogailos ir Vytauto kilmė"). Pastarasis pavadinimas pagrįstas, nes didžiųjų Lietuvos kunigaikščių genealogija čia pradedama nuo Gedimino. Istorikai nustatė, kad metraštis rašytas XIV a. pabaigoje, apie 1398 m. Rašytas rusų kalba, o paskiau, XV a., pažodžiui išverstas į lotynų kalbą. Metraštyje pasakojama apie Jogailos ir Kęstučio kivirčą. Jo tikslas — paveikti Lietuvos feodalus, plačiau nušviesti Kęstučio ir Jogailos ginčą. Metraštis prasideda 1377 m. ir baigiasi 1382 m. įvykiais, taigi apima penkerių metų laikotarpį. Daugiausia dėmesio skiriama 1381—1382 metams. Pasakojama, kaip Gediminas paliko savo sūnums kraštą, kaip Algirdas mirdamas perdavė sostą Jogailai ir t. t. Aprašomas mūšis ties Trakais, parodoma, kaip Jogaila apgaule įvilioja Kęstutį ir Vytautą pas save, kaip Kęstutis nužudomas.

Kyla klausimas, kas šio metraščio autorius. Į tai padeda atsakyti išlikęs Vytauto 1390 m. vokiškai rašytas memorialas Kryžiuočių ordino nariams. Memorialas yra Vytauto skundas prieš Jogailą, labai panašus į metraštį. Kadangi metraštis yra išplėstas memorialas, tai galima spręsti, kad ir metraštis buvo rašomas, Vytautui diktuojant ar bent jam inspiravus.

Metraštis labai svarbus savo literatūrinėmis ypatybėmis. Jo autorius buvo aukštos meninės kultūros. Savęs jis visai neparodo, pasakoja objektyviai, glaustai, šaltai, panašiai kaip Cezaris „Galų karo komentaruose". Tas ramumas įtikinamai veikia skaitytoją, nors faktų atrinkimas yra šališkas. Metraštyje viskas nukreipta prieš Jogailą, nėra nė vienos vietos, kur jis būtų pateisinamas.

Priešingai, Vytautui nepalankūs faktai nutylimi, jis vaizduojamas Jogailos draugu. Būdinga detalė, rodanti autoriaus kultūrą, yra Kęstučio mirties aprašymas. Metraštyje nesakoma, kad Kęstutį nužudė Jogaila, — tai padarė jo tarnai. Tačiau aprašoma taip, kad skaitytojui savaime aišku, kas dėl to kaltas. Pasakojimą pagyvina, padaro įtikinamesnį vartojami dialogai. Metraštyje nėra nė vienos biblinės citatos, jis daro tikroviškumo įspūdį. Pasakojimo ramumu, objektyvumu, aukšta literatūrine kultūra jis išsiskiria iš kitų to meto metraščių.

Taigi pirmasis Lietuvos metraštis buvo politinės kovos įrankis. Jo tikslas buvo įrodyti Vytauto teisę į Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostą. Vytautas panaudojo metraštį kaip kovos priemonę prieš Jogailą. Jis buvo skirtas platinti nuorašais didikų tarpe. Kartu, kaip matėm, metraštis svarbus ir savo literatūrinėmis ypatybėmis.

Kiti pirmieji Lietuvos metraščiai irgi susiję su Vytautu, buvo rašomi, jam gyvam tebesant. „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraštyje" aprašytas Vytauto viešpatavimo laikotarpis. Vytauto laikais pasirodė „Vytauto pagyrimas" («Похвала Витовту»), pasižymintis pakiliu, retoriniu stiliumi, aukštinantis Vytautą, jo galybę[13]. Buvo taip pat parašytos kronikos apie Žygimantą ir Švitrigailą, apie Podolę ir kitos. Visose jose pasireiškė ta pati politinė tendencija — kova dėl kunigaikščio valdžios ir Lietuvos savarankiškumo. Visi tie pirmieji Lietuvos metraščiai paprastai vadinami trumposios redakcijos metraščiais.

Vėliau trumpieji metraščiai buvo jungiami chronologine tvarka, tarpai užpildomi, ir XV a. viduryje atsirado metraščių sąvadai. Ilgainiui imta nesitenkinti ir tokiais sąvadais, norėta duoti ištisinę Lietuvos istoriją. Dėl to XVI amžiuje buvo pradėta plačioji metraščių redakcija. Šitos redakcijos metraštis vadinamas „Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraščiu" («Летописец Великого Княжества Литовского и Жемайтского»). Jame panaudota įvairi medžiaga: padavimai, legendos, rusų metraščiai ir kiti šaltiniai; kur trūko realaus pagrindo, pridėta iš galvos. Taip susidarė ištisinė Lietuvos istorija. Jos išliko keli variantai, kurių plačiausias yra vadinamoji Bychovco kronika. Ji buvo surasta XIX a. pradžioje A. Bychovco dvaro bibliotekoje ir 1846 m. T. Narbuto paskelbta Vilniuje atskiru leidiniu „Lietuvos istorijos paminklai" („Pomniki do dziejów litewskich. Kronika litewska")[14]. Tos kronikos originalo nėra išlikusio, todėl kai kas abejojo jos tikrumu. Tačiau panašų nuorašą yra turėjęs XVI a. Lietuvos istorikas M. Strijkovskis. Be to, ir kiti duomenys rodo, kad abejoti galima nebent atskirais faktais.

[13] Žr. Lietuvos metraštis (Bychovco kronika). Vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė *Jasas R.* V., 1971, p. 184—187, 341—342; *Jučas M.* Lietuvos metraščiai. V., 1968, p. 28.

[14] Pilnas lietuviškas kronikos vertimas, parengtas R. Jaso, pasirodė tarybiniais metais (žr. 13 išnašą).

Plačiosios redakcijos metraščiai skiriasi nuo trumpųjų pirmiausia apimtimi. Jie atsirado, kaip matėm, ne iš karto, o pamažu, trumpuosius metraščius jungiant, plečiant, papildant. Tačiau jie buvo rašomi jau naujomis visuomeninėmis sąlygomis, kai įsigalėjo ponų valdžia, pakilo kultūra, plito humanizmo idėjos. Tai nulėmė ir kitokį jų pobūdį. Jie buvo rašomi jau daugiausia nebe didžiojo kunigaikščio, o stambiųjų Lietuvos feodalų iniciatyva, todėl ir tarnavo pirmiausia jų interesams. Lenkų feodalai, norėdami pagrįsti savo teises Lietuvoje, paprastai žemindavo Lietuvos feodalus, kad jie esą nekilmingi, neturį kilmingų protėvių, o lenkų feodalai esą aukštos kilmės. Todėl Lietuvos feodalams rūpėjo apginti savo interesus. Jiems reikėjo įrodyti, kad ir Lietuvos bajorai yra kilmingi. Tokiu būdu Lietuvos didikai norėjo užsitikrinti Lietuvą. Būtų neteisinga galvoti, kad plačiosios redakcijos metraščių reikšmė apsiriboja tiktai tokia Lietuvos ir Lenkijos feodalų tarpusavio kova. Jie turėjo ir platesnę visuomeninę politinę reikšmę, tačiau svarbiausias jų tikslas buvo ginti valstybinį Lietuvos savarankiškumą. Metraščiai turėjo padėti įrodyti, kad taip buvo, yra ir turi būti. Tas gynimas buvo savotiškas, paremtas feodalų ideologija. Svarbiausias argumentas buvo kilmingumas, kuris tuo metu lėmė žmogaus padėtį visuomenėje. Tokia dingstimi ir buvo sukurta tariamoji lietuvių kilmės iš romėnų „teorija"[15]. XV a. antrojoje pusėje ji buvo jau tvirtai įsigalėjusi. Realus pagrindas tai teorijai atsirasti buvo lietuvių ir lotynų kalbų, taip pat tikybos ir papročių panašumas. Studijuodami užsienyje, lietuvių feodalai gerai išmokdavo lotynų kalbą ir pastebėjo, kad daugelis lietuviškų ir lotyniškų žodžių skamba panašiai. Tą vieną rimčiausių argumentų parėmė ir kiti panašumai: šventoji ugnis, vestalės bei vaidilutės, šventieji miškai, lavonų deginimas, būrimai. Tuomet imta visaip išvedžioti, naiviai etimologizuoti, nes kalbotyra tebebuvo užuomazgos stadijoje. Teorijos kūrimo pradžią kai kurie istorikai nukelia į Vytauto viešpatavimo metus, tačiau tikrų duomenų nėra. Jau XIV a. pradžioje P. Dusburgas, rašydamas apie prūsų šventovę Romuvą, išveda ją iš Romos vardo. J. Dlugošas (miręs 1480 m.), Lenkijos istorijos autorius, labai nepalankiai apibūdinęs lietuvius, kaip tikrą dalyką pažymi, kad lietuviai atkeliavo iš Romos. Romėnų karo vadas Vilius įkūręs Vilnių. Tačiau Dlugošas svyravo, kada romėnai bus atkeliavę į Lietuvą. Ir metraščiuose tuo klausimu nebuvo vienos nuomonės. Iš pradžių manyta, kad Nerono laikais, atseit, I m. e. amžiuje. Publijus Libonas, Pompėjaus laivyno vadas, buvo paverstas Palemonu. Nerono persekiojamas, jis išplaukęs iš Romos, pasiekęs Baltijos jūrą, o iš čia atklydęs į Nemuną. Paskui buvo sugalvoti kiti tariamų kunigaikščių vardai, imti daugiausia iš vietovardžių: Kunas, Kernius, Utenis — Palemono sūnūs ir giminaičiai. Vėliau pasirodė neįtikima, kad nuo

[15] Apie tą ir kitus legendinius lietuvių kilmės aiškinimus žr. *Jurginis J.* Legendos apie lietuvių kilmę. V., 1971.

I a. iki Mindaugo tebuvo tiek mažai Lietuvos valdovų, todėl romėnų atkeliavimas nukeltas į V m. e. amžių — į Atilos (hunų vado) laikus. Lietuvos didikų kilmė buvo išvesta šitaip: keturios kilmingos romėnų giminės atkeliavusios iš Romos į Lietuvą, ir iš jų atsiradę visi kilmingieji Lietuvos bajorai. Kaip matome, ta teorija, neturinti istorinio pagrindo, yra aiškiai klasinio pobūdžio: iš romėnų kildinami tik Lietuvos bajorai, bet ne visa lietuvių tauta. Lietuvos liaudimi čia laikomi vietiniai gyventojai, kuriuos užvaldė atkeliavę romėnai. Dėl tos teorijos poveikio ir į lietuvių kalbą imta žiūrėti kaip į suprastintą lotynų kalbą; kita vertus, ta teorija paskatino įvesti lotynų kalbą į viešąjį Lietuvos gyvenimą.

Valstybinis Lietuvos savarankiškumas metraščiuose ginamas ne tik ta teorija, bet ir kitokiais būdais. Stengiamasi pažeminti lenkų bajorus, o išaukštinti ir idealizuoti Lietuvos kunigaikščius, ypač Vytautą. Labai opus buvo tuo metu ir herbų klausimas. Lenkijos feodalai mėgdavo didžiuotis, kad jie suteikę Lietuvos bajorams herbus, kurių pastarieji anksčiau neturėję. Mat, dar 1413 m. Horodlės unijos proga 47 Lietuvos bajoriškųjų giminių atstovai buvo priėmę Lenkijos bajorų herbus. Todėl metraštyje įrodinėjama, kad lietuvių bajorų protėviai romėnai jau atkeliavę į Lietuvą su savais herbais, o lenkų bajorai seniau buvę paprasti žmonės, neturėję savo herbų ir gavę juos iš čekų už dideles dovanas.

Lietuvių romėniškosios kilmės teorija laikėsi visą XVI a. Iš metraščių ji perėjo ir į Lietuvos istoriografiją. Ją panaudojo M. Strijkovskis savo „Kronikoje" (1582 m.) — pirmojoje Lietuvos istorijoje (parašytoje lenkų kalba). Tačiau XVII amžiuje A. Vijūkas-Kojelavičius savo lotyniškoje Lietuvos istorijoje į tą teoriją jau žiūri kritiškai. Ji vėl atgyja XIX a. pradžioje (D. Poškos ir kitų raštuose), atskiri asmenys ja tikėjo net ir XX amžiuje (pvz., J. Jonyla-Žilius 1929 m. išleido knygą „Palemonas ir jo padermė").

Bajorijos interesai, feodalų ideologija pasireiškia metraščiuose ir kitokiais būdais. Kartais juose atsispindi ir klasių kova, bet tokių atvejų nedaug, nes plačiau ją fiksuoti feodalams buvo nenaudinga. Vienas tokių pavyzdžių yra Smolensko liaudies sukilimas prieš Lietuvos didžiojo kunigaikščio vietininką Andrių ir savo bajorus. Mirus Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Kęstutaičiui, *Smolensko prastieji žmonės — kalviai, odminiai, batsiuviai, mėsininkai, katiliai — sumanė Andrių varu iš miesto išvaryti, o priesaiką paminti, ir apsiginklavo ietimis bei strėlėmis, ir dalgiais, ir kirviais, ir ėmė skambinti varpu.* Tuomet Andrius su Smolensko bajorais ir savo dvariškiais *pasileido prieš juos raiti su ietimis, ir susikirto mieste* [. . .], *ir daugelį prastųjų žmonių ietys mirtinai prismeigė, o kiti, sužeisti, liko gyvi. Prastieji žmonės išbėgiojo, [išsigandę] Andriaus.* Paskui vėl kilo didelis maištas, prastieji žmonės sučiupo Smolensko maršalką ir nuskandino jį Dnepre, o Andriaus vieton pasodino, nors ir neilgam, pačių išsi-

rinktą vaivadą — vieną rusų kunigaikštį[16]. Bajorijos klasiniai interesai ypač ryškūs epizode, kur pasakojama apie Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto nužudymą. Žygimantas Kęstutaitis, *tas prakeiktasis,* slapčia galvojęs, *kaip visą bajorų luomą išnaikinti ir jų kraujyje paskandinti, o mužikų luomą — šuns kraują — išaukštinti.* Jis nusprendęs sušaukti seimą ir jame *visus bajorus iškapoti ir išnaikinti, o iškelti mužikų luomą,* dėl to pats buvęs nužudytas[17]. Nors šio kunigaikščio, siekusio sustiprinti savo valdžią, palankumas mužikų luomui *(šuns kraujui),* be abejo, yra perdėtas, bet situacijos aprašymas dvelkia aiškia metraščio autoriaus neapykanta *prastiesiems žmonėms,* liaudžiai ir kartu baime dėl bajorijai grėsusio mirtino pavojaus.

Literatūriniu atžvilgiu metraščiai nevienodi, nes rašyti įvairių asmenų įvairiais laikotarpiais. Literatūrinių elementų mažiau trumpojoje redakcijoje ir daugiausia plačiojoje. Tačiau jau pats pirmasis metraštis, kaip minėta, pasižymi aukštomis literatūrinėmis savybėmis. Jame yra dialogų, grožiniam kūriniui būdingų detalių (pvz., Jaunutis vienmarškinis, basas pabėga iš Vilniaus).

Plačiąją metraščių redakciją daugiau veikė rusų metraščiai, jų stilistinės ypatybės (iškilmingumas, retorika). Metraščiai daug bendra turi ir su įvairių ano meto oficialių dokumentų (pvz., dovanojimo aktų) stiliumi, pagrįstu plačiais aprašymais, išskaičiavimais. Štai ką rado Palemonas, atplaukęs į Lietuvą: *plačias lygumas ir vešlius ąžuolynus, lūžtančius nuo gausybės visokių žvėrių, visų pirma taurų, stumbrų, briedžių, elnių, stirnų, lūšių, kiaunių, lapių, voverių, šermuonėlių ir įvairių kitų, o čia pat upėse aibę nepaprastų žuvų — ne tik tų, kurios veisiasi tose upėse, bet daugybę įvairių ir nuostabių žuvų, atplaukiančių iš jūros*[18]. Metraščiams turėjo poveikio ir tautosaka — kai kuriose vietose jaučiama tautosakinio stiliaus įtaka, pasitaiko liaudiškų epitetų. Į metraščius perkelti kai kurie padavimai, legendos, kurių dalį taip pat gali būti sukūrusi liaudis (apie Vilniaus įkūrimą, apie Kęstutį ir Birutę). Šitaip aprašomas metraštyje Vilniaus įkūrimas: *išvyko didysis kunigaikštis Gediminas medžioti už keturių mylių nuo Trakų; ir randa ties Vilnios upe gražų kalną, ant kurio užtinka didžiulį žvėrį, taurą, užmuša jį ant to kalno, kuris ir dabar tebevadinamas Taurakalniu. O kad buvo labai vėlu grįžti į Trakus, jis sustojo Šventaragio slėnyje, kur degindavo pirmuosius didžiuosius kunigaikščius, ir čia apsinakvojo. Tenai miegodamas, jis susapnavo, kad ant to kalno, kuris buvo vadinamas Kreivuoju, o dabar Plikuoju, stovi didžiulis geležinis vilkas, o jame staugia tarytum šimtas vilkų. Pabudo iš miego ir tarė savo žyniui, vardu Lizdeikai, kuris buvo rastas erelio lizde, — tasai Lizdeika buvo Gedimino žynys ir vyriausiasis pagonių kunigas: „Sapnavau keis-*

[16] Žr. Lietuvos metraštis (Bychovco kronika), p. 132.
[17] Žr. ten pat, p. 124.
[18] Ten pat, p. 43.

tą sapną". Ir nupasakojo viską, kas jam sapne buvo pasirodę. Tasai žynys Lizdeika tarė: „Didysis kunigaikšti, geležinis vilkas reiškia: sostinė čia stovės, o staugimas jo viduje — tai jos garsas sklis po visą pasaulį". Ir didysis kunigaikštis Gediminas tuoj rytojaus dieną, nebeišvykdamas, pasiuntė žmonių ir įkūrė vieną pilį Šventaragyje — Žemąją, o antrą — Kreivajame kalne, kuris dabar vadinamas Plikuoju, ir toms pilims davė Vilniaus vardą. Ir, įkurdinęs miestą, perkėlė savo sostinę iš Trakų į Vilnių[19]. Prie grožinės literatūros artina metraščius ir ilgi, detalizuoti, dažnai hiperbolizuoti aplinkos, veiksmo fono aprašymai, dialogai. Dosnusis Vytautas septynias savaites vaišino svečius Lucko suvažiavime: *kasdien vaišėms išeidavo septyni šimtai statinių midaus, neskaitant muskatelio, ir vynų, ir malvazijos, ir įvairių kitų gėrimų; septyni šimtai telyčių, septyni šimtai avinų ir paršų, po šešias dešimtis stumbrų, po šimtą briedžių, neskaitant įvairios kitos žvėrienos ir daugelio kitų mėsiškų ir naminių patiekalų*[20]. Kartais metraštininkas, aprašydamas kunigaikščius ar bajorus, stengiasi psichologiškai motyvuoti jų veiksmus (pvz., pasakojimas apie tai, kaip Vytautas upės vidury susitaikė su savo žentu Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Vasilijumi[21]). Literatūriniu atžvilgiu Lietuvos metraščiai nenusileidžia kaimyninių tautų metraščiams.

Lietuvos metraščiai reikšmingi keliais atžvilgiais. Pirmiausia, jie visi turi vienokią ar kitokią pažintinę vertę. Kitas dalykas: nors jie tarnavo didiesiems kunigaikščiams ir feodalams, bet prašoko siaurus klasinius interesus. Jie tarnavo ir valstybei. Kiek juose buvo reiškiama valstybės savarankiškumo tendencijų, tiek jie buvo istoriškai pažangūs. Metraščiai reikšmingi ir kaip Lietuvos istoriografijos pradžia. Juose buvo duota pirmoji ištisinė Lietuvos istorija. Iš jų išaugo ir spausdintoji Lietuvos istorija

[19] Ten pat, p. 71—72. Šio metraščio originalas rusų kalba skambėjo taip (tėra žinoma rusiškojo teksto transkripcija lotyniškais lenkiškais rašmenimis): „[...] poiechał [...] kniaż weliki Gidymin w łowy od Trok czotyry mili, y nayde horu krasnu nad rekoiu Wilneju, na kotory znayde zwera welikoho tura y wbijet ieho na toy hory, hde y nyni zowut Turja hora. Y welmi było pozno do Trok jechaty, y stanet na łuce na Szwintorozie, hde perwych welikich kniazey zżyhali, i obnoczowa. Y spiaczy iemu tam, widy son, szto na hore, kotoruiu zwali Krywaja, a teper Łysaja, stoit wołk żelizny welik, a w nem rewet, kali by sto wołkow wyło. Y oczutywsia ot sna swojego y reczet worożbitu swojemu imenem Lezdeyku, kotory był znayden w orłowi hnezde, y był tot Lezdeyko u kniazia Gidymina worożbitom y najwyższym popom pohanskim. Widich dey son dywny, y spowida iemu wse, szto sia jemu wo sni widyło, y tot Lezdeyko worożbit recze hospodaru: „Kniaże weliki, wołk żelezny znamenuiet, horod stołeczny tut budet, a szto w neho wnutry rewet, to sława ieho budet słynuty na veś swiet". Y kniaż weliki Gidymin na zawtryie ż, ne odieżdżaiuczy, posłał po ludy y założył horod odyn na Szwintorozi, Niżni, a druhi na Krywoy hore, kotoruiu nyni zowut Łysoiu, y nareczet imia tym horodom — Wilnia. Y zbudowawszy horody perenes stolec swoy z Trokow na Wilnu [...]" (Полное собрание русских летописей, т. 32, с. 137—138).

[20] Lietuvos metraštis (Bychovco kronika), p. 114.

[21] Ten pat, p. 105—107.

(M. Strijkovskis, A. Vijūkas-Kojelavičius, T. Narbutas). Pagaliau jie reikšmingi ir grožinės literatūros formavimuisi. Patys turėdami nemaža beletristinių užuomazgų ir elementų, jie kartu davė daug medžiagos vėlesniems grožinės literatūros kūrėjams. Jų poveikis ypač išryškėjo XIX a. pirmojoje pusėje, kada lenkų literatūroje įsigalėjo lietuviška tematika, kurios svarbiausias šaltinis buvo metraščiais pagrįsta M. Strijkovskio „Kronika". 1807 m. pasirodė O. Radvilaitės-Mastauskienės (Mostovskos) apysaka „Astolda — Palemono kraujo kunigaikštytė, arba Nelaimingos aistros pasekmės". 1823 m. A. Mickevičius, remdamasis, be kitų šaltinių, M. Strijkovskio „Kronika", paskelbė savo poemą „Gražina". 1826 m. buvo išleistas F. Bernatovičiaus istorinis romanas „Pajauta, Lizdeikos duktė, arba Lietuviai XIV amžiuje". S. Daukantas, remdamasis A. Vijūku-Kojelavičiumi, M. Strijkovskiu, bet viską išplėsdamas, stengėsi lietuvių kalba atkurti Lietuvos praeitį. S. Valiūnas, panaudodamas metraščių legendą, parašė „Birutės dainą", D. Poška nė kiek neabejojo Palemono tikrumu. 1884 m. „Aušroje" buvo paskelbta pasaka apie Palemoną, kurią papasakojęs šimtametis senelis. Metraštine medžiaga XIX a. pabaigoje ir XX amžiuje rėmėsi savo kūryboje latvių rašytojas Sudrabų Edžus (M. E. Zilberis), lietuvių rašytojai A. Fromas-Gužutis, Maironis, B. Sruoga („Giesmė apie Gediminą"), V. Mozūriūnas ir kt. Taigi metraščių panaudojimas jau yra tapęs sena lietuvių literatūros tradicija.

LIETUVOS METRIKA

Lietuvos metrika vadinamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinės kanceliarijos archyvas. Jį sudaro raštai, kurie buvo rašomi Lietuvos didžiojo kunigaikščio vardu. Tai nepakeičiamas istorinių dokumentų rinkinys. Kadangi į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę anais laikais įėjo dabartinė Baltarusija ir Ukraina, tai Lietuvos metrika yra labai svarbus ir tų tautų istorijos šaltinis.

Lietuvos metrika buvo pradėta rašyti valdant Vytautui, kuris turėjo savo kanceliariją. Nežinia tiktai, ar visi dokumentai joje buvo registruojami. Metrikoje yra aprašyta dokumentų iš XIV a. pabaigos (nuo 1380 m.). Kuo toliau, tuo jų daugėja. Ji apima dokumentus iki Lenkijos—Lietuvos valstybės žlugimo (1794 m.).

Iš pradžių metrika buvo saugoma Trakuose, o nuo XVI a. pradžios — Vilniuje. XVI a. pabaigoje registracijos knygos buvo perrašytos. Originalai buvo saugomi valstybės ižde, o nuorašai pasiliko didžiojo kunigaikščio rankose. XVII a. viduryje karų su švedais metu daug dokumentų buvo išsigabenę švedai. Dalis jų buvo vėliau grąžinta, dalis nuskendo Baltijos jūroje. XVIII a. antrojoje pusėje Lietuvos metrika atsidūrė Varšuvoje, kur ją tvarkė istorikas A. Naruševičius. T. Kosciuškos sukilimo metu A. Suvorovui paėmus Varšuvą, metrika buvo išgabenta į Peterburgą ir

čia toliau tvarkoma (ypač 1835—1836 m.), suskirstyta pagal turinį į 12 knygų („Įrašų knygos", kuriose suregistruotos miestų privilegijos, žemių, pajamų paskirstymas, teismų nuosprendžiai, belaisvių laikymo vietos, „Teismo knygos" su teismų aktais, „Viešųjų reikalų knygos", kur užfiksuoti seimų ir konfederacijų nuosprendžiai, ir kt.). Tuo metu ją tvarkė ir S. Daukantas, dirbdamas metrikantu. Vėliau metrika buvo pergabenta į Maskvą, kur ir dabar tebesaugomi 556 didžiuliai jos tomai. Tik nedidelė jos dalis tėra išleista. Anksčiau galvota, kad metrikoje, registruojant dokumentus, nebuvo atsižvelgiama į jų turinį. Vėliau tyrinėtojai įrodė [22], kad dokumentai joje buvo klasifikuojami, pagal turinį įtraukiami į atskiras knygas, ir tiktai XVI a. pabaigoje, darant kopijas, atsirado painiavos.

Nors su grožine literatūra Lietuvos metrika tiesioginio ryšio neturi, ji vis dėlto svarbi ir literatūros tyrinėtojui kaip didžiai vertingas Lietuvos kultūros istorijos šaltinis.

LIETUVOS STATUTAS

Tai Lietuvos feodalinės valstybės teisynas, įstatymų rinkinys, jos savotiška konstitucija, kur surašytos bajorų teisės ir privilegijos. Jame kartu yra ir pagrindiniai įstatymai, ir įvairios detalės. Lietuvos statutas buvo trijų redakcijų, ir visos jos paruoštos XVI amžiuje: 1529 m., 1566 m. ir 1588 m. Dvi pirmosios redakcijos buvo nespausdintos, o trečioji — išspausdinta.

Lietuvos statutas taip pat yra labai svarbus feodalizmo epochos dokumentas, parašytas rusų kalba. Jo pasirodymas susijęs su daugeliu visuomeninių procesų ir politinių įvykių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvenime. Pirmiausia, statuto reikalavo smulkiosios bajorijos kova su stambiaisiais feodalais, nes pastarieji savivaliavo, nuo jų kentėjo smulkieji bajorai. Kita svarbi priežastis buvo stiprėjanti valstybės centralizacija. Nors feodalinis susiskaldymas mažėjo, bet įstatymuose nebuvo vieningumo. Teismų sprendimai būdavo daromi, vadovaujantis papročių teise. Tačiau ja ir rusų teisynu jau nebegalima buvo pasikliauti, neužteko ir didžiųjų kunigaikščių aktų, Kazimiero 1468 m. teisyno [23]. Valstybės centralizacijos interesai reikalavo visai valstybei bendrų ir vienodų įstatymų. Pagaliau darėsi būtina teisiškai įforminti vis didėjantį valstiečių įbaudžiavinimą. Tai ir buvo svarbiausios priežastys, nulėmusios statuto pasirodymą.

Dėl Lietuvos statuto ilgai kovota. Pati mintis buvo keliama nuo 1501 m., bet realizuota specialios komisijos tik 1529 m. Svarbiausias to pirmojo statuto pagrindas buvo tuo metu faktiškai

[22] Žr. *Бережков Н.* Литовская метрика как исторический источник. М., 1946.

[23] Žr. Kazimiero teisynas (1468 m.). Spaudai parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė *Jurginis J.* (Acta historica lituanica, I). V., 1967.

galiojusi teisė, apėmusi ir papročius, ir rusų teisę, ir visokias valdovo privilegijas, ir lenkų ar net romėnų teisės elementus. Nors smulkioji bajorija norėjo užsitikrinti statutu daugiau teisių, tačiau tai padaryti jai pavyko tik iš dalies: viešpataujantis vaidmuo buvo paliktas magnatams. Tačiau pirmasis statutas užfiksavo realią to meto padėtį, ir pats tasai užfiksavimas buvo tam tikras laimėjimas.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės trečiojo statuto (1588 m.) pirmasis puslapis

Pasirodžius pirmajam statutui, smulkioji bajorija buvo juo nepatenkinta ir reikalavo naujo. Todėl 1566 m. 10 žmonių komisija (5 katalikai ir 5 pravoslavai) paruošė antrąją statuto redakciją. Šiame statute šlėktai pasisekė įstatymus labiau susisteminti ir išsireikalauti daugiau teisių.

Reikšmingiausias buvo trečiasis statutas, išspausdintas 1588 m. Jame atsispindėjo svarbiausi politiniai ir socialiniai poslinkiai valstybės gyvenime. Jis buvo ruošiamas jau po Liublino unijos. Naujo statuto reikalavo ir lenkai, kad jis įtvirtintų unijinius ryšius. Antrajame statute buvo daug punktų prieš lenkų feodalus, draudžiančių jiems užimti valdžios vietas Lietuvoje, įsigyti turtų. Lenkai reikalavo tuos punktus panaikinti, o Lietuvos feodalai to nenorėjo. Dėl to ilgą laiką vyko kova. Pagaliau Lietuvos feodalai pasinaudojo momentu, kada buvo renkamas karalius Zigmantas Vaza, kuris sutiko Lietuvos statutą patvirtinti.

Trečiajame statute, panašiai kaip ir pirmesniuose, buvo užfiksuotas valstybinis Lietuvos savarankiškumas, o unija su Lenkija ignoruojama. Nors lenkų feodalų įtaka Lietuvoje tolydžio stiprėjo, vis dėlto šis statutas padėjo kovoti dėl Lietuvos savarankiškumo iki pat paskutinio valstybės padalijimo. Pvz., ilgai vykusi kova dėl to, kas turi būti Vilniaus vyskupas — lietuvis ar lenkas, galų gale baigėsi lietuvių pergale. Statutas buvo skirtas bajorijai, įtvirtino jos teises. Apie liaudį jame nekalbama, stengiamasi užtušuoti

klasinius prieštaravimus. Spręsti valstybinius reikalus seimuose, užimti valstybines tarnybas gali tik bajorai. Jiems suteiktos privilegijos net prekybos srityje. Bajorai gali pardavinėti savo gaminius arba importuoti iš užsienio be jokių rinkliavų ir muitų. Importuojant prekes, pakanka, kad feodalas prisiektų, jog veža jas sau. Tuo pačiu statutas trukdė miestiečių luomui formuotis, buržuazijai bręsti. Jis taip pat patvirtino, kad šlėktos yra visiški šeimininkai savo žemėse. Prievolėmis ir mokesčiais gali apsidėti tik patys bajorai, o valdovas jų paskirti negali. Bajorų valstiečiai dirba įvairiausius darbus tiktai savo ponui, o didžiajam kunigaikščiui taiso kelius, tiltus ir kitokius darbus atlieka vien karališkieji valstiečiai. Pabėgti valstiečiams nuo savo pono griežtai draudžiama. Įvairios bausmės ir kaltės įrodymo procedūra priklauso nuo kaltinamojo kilmingumo arba nekilmingumo. Jei bajoras kaltinamas pirklio nužudymu, visiškai jo kaltei įrodyti reikia 7 liudininkų, iš kurių du turi būti bajorai. O jei visi liudininkai bus nebajorai, šlėkta turi sumokėti tik menką pabaudą. Tokiu būdu bajorai su šiuo statutu pasidarė lyg valstybėlė valstybėje, ir tai prisidėjo prie Lenkijos—Lietuvos valstybės žlugimo.

Trečiasis Lietuvos statutas įdomesnis ir reikšmingesnis už pirmuosius ir literatūriniu atžvilgiu. Jame yra dvi prakalbos, abi parašytos jo redaktoriaus ir leidėjo Lietuvos pakanclerio (vėliau kanclerio) Leono Sapiegos. Pirmoji prakalba dedikuota karaliui, joje iškeliamas rašytinių įstatymų reikalingumas valstybei. Be jų valdovas galįs virsti tironu. Antroji prakalba — tai autoriaus kalba seime Varšuvoje, kai buvo tvirtinamas statutas. Kai kurios jos mintys sutampa su pirmąja prakalba, cituojamas Ciceronas. Čia iškeliamos bajorų laisvės ir teisės, kurias įstatymai turi ginti. Pagaliau Andrejaus Rimšos eiliuotoje panegirikoje L. Sapiegai, remiantis jo herbu, aukštinami šio didiko, statuto leidėjo, nuopelnai, jis lyginamas su senovės graikų Solonu, vadinamas *tėvynės tėvu.*

Trečiasis Lietuvos statutas XVII a. pradžioje buvo išverstas į lenkų kalbą ir vėliau, ta kalba perspausdinėjamas, galiojo iki 1840 m. Visi trys statutai yra susilaukę mokslinių leidimų.

PRANCIŠKUS SKORINA

Skoriną lietuvių literatūros istorijoje minime todėl, kad jis pirmasis pradėjo spausdinti Vilniuje knygas (rusų kalba). Jis pats buvo baltarusis, gimęs apie 1490 m., kilęs iš Polocko, žymaus anų laikų prekybos centro, iš pirklių šeimos. Skorina pasiekė aukštą humanistinį išsilavinimą. Jis studijavo Krokuvos universitete, kur 1506 m. gavo laisvųjų mokslų [24] bakalauro laipsnį. Vėliau jis įsigijo laisvųjų mokslų daktaro laipsnį, apkeliavo daugelį Europos

[24] Laisvieji menai, arba mokslai, buvo septyni: gramatika, logika, retorika, muzika, aritmetika, geometrija ir astronomija.

šalių. 1512 m. Italijoje, Paduvos universitete, gavo dar medicinos daktaro laipsnį ir nuo to laiko vadino save laisvųjų mokslų ir medicinos daktaru. Paskui jis atvyko į Prahą, žymų slavų kultūros centrą, kuriame tebebuvo gyvos J. Huso tradicijos, plito humanizmo idėjos. Čia Skorina, savo tautiečių, turtingų Vilniaus miestiečių, padedamas, 1517 m. įkūrė spaustuvę. Joje išspausdino „Psalmyną" (1517) ir „Rusų bibliją" — Senojo testamento 22 knygas (1518—1519). Tuos kuklius ir patogius, mažo formato ir pigius, tačiau labai skoningai apipavidalintus leidinius Skorina skyrė liaudžiai šviesti — *paprastiems žmonėms gerai pamokyti.* 1519 m. jis išvyko iš Prahos ir sugrįžo į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, atsigabendamas su savimi spaustuvės reikmenis ir popieriaus atsargas. Vilniaus burmistro Jokūbo (Jakovo) Babičiaus namuose jis įkūrė spaustuvę — pirmąją dabartinėje Tarybų Sąjungos teritorijoje. Čia 1525 m. išspausdino ir pirmąsias knygas — „Apaštalas" («Апостол») ir „Mažoji kelionių knygutė" («Малая подорожная книжица»)[25]. Pirmąjį leidinį sudarė vadinamieji apaštalų laiškai iš Naujojo testamento, o antrąjį — psalmių ir įvairių didaktinių pamokymų rinkinys. Šie, kaip ir Prahos leidiniai, buvo skirti ne liturginiams tikslams, o skaitymui namie, kelionėje. Jie irgi turėjo *dievą* [. . .] *pagerbti ir paprastus žmones gerai pamokyti,* kaip sakoma „Apaštalo" kolofone (knygos pabaigoje). 1530 m. po Vilniaus gaisro, sunaikinusio didelę dalį miesto, o kartu, matyt, ir spaustuvę, Skorina išvyko į Karaliaučių, kur tikėjosi gauti paramos iš kunigaikščio Albrechto. Tačiau atkurti Vilniuje spaustuvę ir atgaivinti knygų leidybą jam nepavyko. Apie tolimesnį Skorinos gyvenimą maža kas težinoma[26].

Skorina buvo vienas žymiausių to meto žmonių, vienas didžiųjų humanistų. Leisdamas religines knygas, jis stengėsi priartinti jas prie liaudies, supasaulietinti, padaryti jas naudingas praktiniam žmonių gyvenimui. Sakysim, „Rusų biblijos" paaiškinimuose jis supažindina su laisvaisiais mokslais (logika, aritmetika, geometrija, astronomija), kalba apie augalų ir gyvūnų kilmę, suteikia žinių iš geografijos, istorijos, teisės ir kitų sričių. Jis diegia gimtojo krašto ir gimtosios kalbos meilę, sakydamas, kad žmogus turi didžiai mylėti tą vietą, kurioje gimė ir augo, panašiai kaip žvėrys dykumoje iš prigimties žino savo urvus, skrajoją danguje paukščiai — savo lizdus, kaip žuvys jūroje ir upėse jaučia savo sietuvas, o bitės gina savo avilius. „Mažojoje kelionių knygutėje" jis pateikia kalendorių, kuriame nurodo dienos ir nakties ilgumą įvairiais metų laikais, saulės tekėjimo laiką ir kt. Skorina stengėsi rašyti paprasta, šnekamąja baltarusių liaudies kalba. Jo leidiniai

[25] Pastaraisiais metais, radus Kopenhagoje sveiką „Mažosios kelionių knygutės" egzempliorių, paaiškėjo, kad ji išleista Vilniuje 1522 m., taigi trejais metais anksčiau, negu „Apaštalas".

[26] Žr. *Vladimirovas L.* Pranciškus Skorina — Vilniaus spaudos pradininkas. V., 1956. Papildytas ir pataisytas leidimas: *Владимировас Л.* Франциск Скорина — первопечатник вильнюсский. В., 1975.

pasižymi aukšta spaudos technika, poligrafine kultūra: aiškiu ir stilingu šriftu, turtinga ornamentika (vinjetėmis, inicialais), puikiomis graviūromis. Jie buvo plačiai skaitomi, skatino ir kitus rūpintis knygų leidimu. Skorinos leidiniai pradėjo knygų spausdinimo tradiciją Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

RAŠTAI LOTYNŲ KALBA

Rašto reikalams lotynų kalba Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pradėta vartoti greta rusų kalbos. Rusų kalba buvo daugiausia vartojama valstybiniame gyvenime, o lotynų kalba — religiniame. Lotynų kalba įsigalėjo dėl dviejų pagrindinių priežasčių. Pirmoji priežastis buvo katalikybės įvedimas. Kunigai iš pradžių buvo nelietuviai, todėl visus bažnytinius reikalus tvarkė lotynų kalba. Antroji priežastis — humanistinis judėjimas, kuris tuomet plačiai reiškėsi visoje Europoje. Humanizmas iš esmės buvo kylančios buržuazijos judėjimas, nukreiptas prieš feodalizmą. Jis plito su antikos atgaivinimo šūkiu. Antikiniame pasaulyje humanistai rado tai, ko patys siekė. Jie studijavo antikinę literatūrą, propagavo lotynų kalbą, kovojo su scholastika, viduramžių asketizmu, akcentavo realųjį pasaulį, stengėsi šviesti ir lavinti žmogų, išvaduoti jį iš bažnyčios įtakos. Taigi jie iškėlė naują žmogaus idealą. Tuo pačiu jie kovojo prieš bažnyčios pasaulinę galybę, prieš feodalų savivaliavimą, stojo už tvirtą karaliaus valdžią, už centralizuotą valstybę. Tai buvo labai pažangu.

Antruoju humanizmo laikotarpiu, renesanso epochoje, buvo labiau atkreiptas dėmesys į liaudį, reikalauta ją šviesti, imta propaguoti vietines, tautines kalbas, pradėjo plisti jomis parašyta literatūra. Renesanso epochą siekia šiuolaikinių nacionalinių literatūrų šaknys. „Tai buvo, — sako F. Engelsas, — didžiausias progresyvus perversmas iš ligi tol žmonijos išgyventų perversmų, epocha, kuri buvo reikalinga milžinų ir kuri pagimdė milžinus — minties, aistros ir charakterio, daugiapusiškumo ir mokytumo milžinus"[27]. Humanizmas turėjo didelį poveikį ir Lietuvai.

Lietuvoje humanizmas plito dviem pagrindiniais keliais. Vienas kelias buvo Lietuvos feodalų vaikų studijos Vakarų Europos universitetuose. Ypač suintensyvėjo jų kelionės į užsienį XV—XVI a. Jie pasiekdavo Vokietiją, Italiją, Prancūziją. Studijuodami daugiau ar mažiau persiimdavo humanistinėmis idėjomis, kurias sugrįžę skleisdavo savame krašte. Kitas kelias buvo pačioje Lietuvoje, kur XV—XVI a. pakilo materialinė kultūra, padidėjo eksportas, susikaupė daugiau pinigų ir atsirado galimybė palaikyti glaudesnius prekybinius ir kultūrinius ryšius su Vakarais, įsigyti iš ten daugiau daiktų ir kitokių vertybių. Didysis kunigaikštis Aleksandras jau auklėjamas italų humanisto Filipo Monomacho.

[27] *Engelsas F.* Gamtos dialektika. V., 1960, p. 6.

Žygimantas Senasis veda italę Boną Sforcą, su kuria atvyksta daug mokytų žmonių. Į Lietuvą kviečiami architektai, menininkai, Vilniuje statomi puošnūs rūmai, bažnyčios. Pradedama įsigyti ir knygų. Lietuvos kancleris Albrechtas Goštautas 1510 m. jau turėjo nemažą biblioteką. Taigi didžiojo kunigaikščio dvaras ir stambieji feodalai buvo tie pirmieji šaltiniai, iš kurių plito humanizmas Lietuvoje. Dėl to čia jis buvo ribotas, negalėjo taip plačiai ir pilnai pasireikšti, kaip kitose šalyse. Lietuvoje nebuvo įtakingesnės buržuazijos, o feodalai iš humanizmo paimdavo tik tai, kas buvo jiems naudinga. Humanistinis judėjimas Lietuvoje stokojo socialinio elemento, visą laiką buvo susijęs su religija ir bažnyčia.

Humanizmui veikiant, Lietuvos visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime pasireiškė naujų tendencijų. Imta propaguoti tvirta karaliaus valdžia, tariamai romėniškoji lietuvių feodalų kilmė, o kartu ir lotynų kalba. Įsigalinti lotynų kalba buvo priešpastatoma lenkų kalbai, ir tai padėjo ginti valstybės savarankiškumą, bet kartu ji buvo nukreipta prieš rusų kalbos vartojimą, stiprino netoleranciją pravoslavų atžvilgiu, silpnino ryšius tarp atskirų tautybių gyventojų, pagaliau neleido plisti ir lietuvių kalbai. Jos vartojimas dar labiau atitolino viešpataujančias klases nuo liaudies. Taigi jos vaidmuo anų laikų kultūriniame gyvenime buvo labai prieštaringas.

Lotynų kalba buvo parašyta įvairaus pobūdžio svarbių raštų (teisinių, politinių, publicistinių, istorinių), taip pat grožinės literatūros kūrinių. Taigi lotynų kalba apėmė daugiau kultūrinio gyvenimo sričių, negu rusų kalba. Plačiausiai ji buvo vartojama XVI—XVII a.

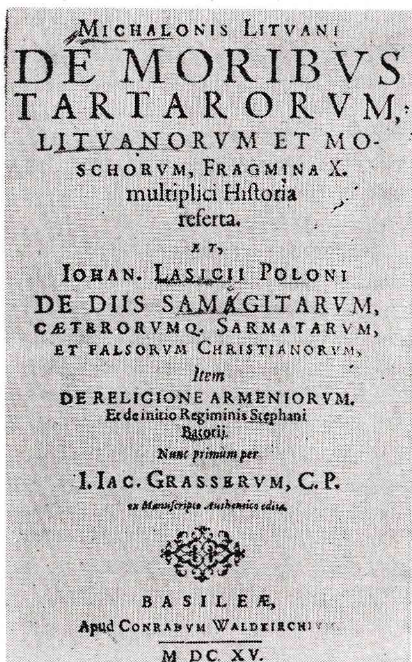
MYKOLAS LIETUVIS

Žymiausias tuo metu lotynų kalba parašytas veikalas yra Mykolo Lietuvio publicistinio pobūdžio darbas „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" („De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moschorum"). Jo autorius tikrai dar nežinomas. Pačiame veikale, kuris buvo išleistas ne visas, tikslių žinių apie autorių nėra. Tik iš kitų dalykų aiškėja, kad autorius gerai pažinojo to meto gyvenimą, buvo Lietuvos patriotas, susirūpinęs jos likimu, pabuvojęs Kryme. Tuo klausimu istorikas M. Liubavskis yra paskelbęs straipsnį „Kas buvo Mykolas Lietuvis [. . .]"[28], kuriame, remdamasis Lietuvos metrika, tvirtina, kad tai buvęs Mykolas Tiškevičius. Lietuvos metrika duoda žinių, kad jis prieš XVI a. vidurį apie dvejus metus išbuvo Lietuvos pasiuntiniu Kryme. Jis kilęs iš Ukrainos ir buvo Lietuvos samdomosios kariuomenės dalinio vadas — rotmistras. Už nuopelnus Lietuvos didysis kunigaikštis jam buvo padovanojęs dvarą netoli Eišiškių. M. Liubavskio hipotezę pare-

[28] Žr. *Mykolas Lietuvis.* Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. V., 1966, p. 124—133.

mia ir istoriko I. Jonyno straipsnis „ „Fragmentų" autorius"[29]. Tačiau jų argumentai vis dėlto dar neįrodo, kad Mykolas Tiškevičius tikrai yra to veikalo autorius.

Mykolo Lietuvio veikalas buvo parašytas apie 1550 m. ir įteiktas kaip memorialas Žygimantui Augustui. Išspausdintas jis buvo ne visas, o tiktai 10 fragmentų 1615 m. Bazelyje. Tie fragmentai rodo, kad visas veikalas turėjo būti labai įdomus ir reikšmingas.

MICHALONIS LITVANI
DE MORIBVS
TARTARORVM,
LITVANORVM ET MOSCHORVM, FRAGMINA X.
multiplici Historia
referta.
ET,
IOHAN. LASICII POLONI
DE DIIS SAMAGITARVM,
CÆTERORVMQ. SARMATARVM,
ET FALSORVM CHRISTIANORVM,
Item
DE RELIGIONE ARMENIORVM.
Et de initio Regiminis Stephani
Batorij.
Nunc primum per
I. IAC. GRASSERVM, C. P.
ex Manuscripto Authentico edita.
BASILEÆ,
Apud CONRADVM WALDKIRCHIVM.
M DC XV.

Mykolo Lietuvio veikalo „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" (1615 m.) antraštinis puslapis

Mykolas Lietuvis turėjo taurų tikslą: iškelti įvairius neigiamus šalies gyvenimo reiškinius, ydas ir paveikti valdovą, kad jis viską pertvarkytų. Jis sielojosi dėl Lietuvos ateities. Šito tikslo siekdamas, Mykolas Lietuvis stengiasi kiek sutirštintomis spalvomis pavaizduoti savo krašto negeroves. Iš kitos pusės, jis kiek idealizuoja totorius ir rusus. Parodydamas, kas yra teigiama anuose kraštuose ir kas neigiama Lietuvoje, jis nori, kad lietuviai atsisakytų savo blogų papročių ir tuo pačiu sutvirtėtų. Pagrindine blogybe Mykolas Lietuvis laiko tai, kad Lietuvoje klesti visokie savivaliavimai ir nėra tvirtos valdžios. Valstybės jėgos laidas esanti tvirta valdžia ir vienybė — tai rodą Vytauto laikai. Mykolas Lietuvis smerkia valstybinę santvarką, teismus, lupikavimą, smurtą. Jis reikalauja, kad tarnybos valstybėje būtų išdalytos visiems bajorams, pasisako prieš mokesčių sistemą, siūlo imti juos iš visų pagal žemės kiekį. Smerkia ir katalikų dvasininkus, pabrėžia, kad jie atsidavę tinginystei ir puotavimui, vadina juos tranais. Dvasininkai nepasitenkina dešimtine ir lupa visomis progomis, o valstybei nieko neduoda. Iš to matyti tam tikras polinkis į reformaciją. Mykolas Lietuvis pasisako ir prieš moteris, linkęs propaguoti daugpatystę, nes daugiau žmonų — daugiau ir

[29] Žr. ten pat, p. 115—123. Lenkų istorikas J. Ochmanskis spėja, kad traktato autorius buvo ne M. Tiškevičius, o V[aclovas] Mikolajevičius, Lietuvos kanceliarijos sekretorius Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto valdymo metu (žr. *Греков И. Б.* Конференция советских и польских историков.— «Вопросы истории», 1976, № 5, с. 185; *Рахматуллин М. А.* Встречи советских и польских историков.— «История СССР», 1976, № 4, с. 231).

kareivių. Daug vietos skiriama Lietuvos saugumui, pabrėžiama, kad lietuviai nustojo savo iš romėnų paveldėto narsumo. Samdyti kareiviai negali gerai ginti valstybės sienų, kariuomenė privalo būti tautinė. Taigi pagrindinė veikalo tendencija — paveikti valdovą, kad jis visą valdžią paimtų į savo rankas.

Mykolo Lietuvio veikale propaguojama ir romėniškoji lietuvių kilmė, nors Palemonas neminimas. Kaip argumentas pateikiama daugiau kaip septyniasdešimt lotyniškų žodžių, skambėjimu ir reikšme panašių į lietuviškus, pvz.: *ignis* (ugnis), *sol* (saulė), *noctis* (nakties), *vir* (vyras), *tu* (tu), *vivus* (gyvas), *gentes* (gentys), *axis* (ašis). Pabrėžiamas taip pat senovės romėnų ir lietuvių papročių panašumas. Raginama steigti savas gimnazijas (lotynų kalba), reiškiamas nepasitenkinimas, kad Lietuvoje mokomasi *maskvėnų mokslo,* nes rusų kalba esanti svetima lietuviams, kilusiems iš italų kraujo.

Vietomis autorius pasireiškia kaip tikras oratorius. Pvz., papasakojęs, kokia didelė netvarka ir baisi neteisybė viešpatauja Lietuvos teismuose, taip kreipiasi į valdovą: *Štai koks teisingumas, šviesiausias kunigaikšti, tavo tėvonijoje, štai kaip kiekvienam atiduodama, kas jam priklauso, štai koks įstatymų šventumas!* Tame iškilmingame kreipimesi — ironija ir sarkazmas. Pasakodamas apie totorių vergijon patekusius lietuvius, autorius įspūdingai pavartoja monologą. Vergo lietuvio monologas — jo pasakojimas apie patirtas kančias ir matytas baisybes — persunktas gimtosios žemės ilgesiu, nuoširdžiu susirūpinimu dėl jos likimo. Tačiau Mykolo Lietuvio publicistinis veikalas, parašytas ne lietuvių, o lotynų kalba, mums labiausiai reikšmingas ne tiek literatūrinėmis savybėmis, kiek savo turiniu — jo demaskuojančiu patosu.

MIKALOJUS HUSOVIANAS

Jo tautybės klausimas nėra aiškus, nors pats save vadino lenku. Gimimo data ir vieta taip pat nėra tiksliai žinoma. Spėjama, jog gimė apie 1475—1480 m., gal būt, prie Beloveže girios, nes ten vaikystėje ir jaunystėje su tėvu medžiodavo. Kada mirė, taip pat nežinia, bet 1533 m. dar buvo gyvas. Iš visa ko atrodo, jog nebuvo bajoras, jaunystėje mokslo nematė. Vėliau jis pateko į humanisto Erazmo Cioleko (lot. *Vitelijaus*) dvarą. Ciolekas kurį laiką buvo Vilniaus kanauninku, paskui tapo Aleksandro sekretoriumi, Polocko vyskupu, Žygimanto Senojo pasiuntiniu. Jis globojo poetus ir mokslo žmones, su įvairiomis diplomatinėmis misijomis būdavo siunčiamas į užsienį, taip pat į Romą pas popiežių. Šio mecenato dvare Husovianas, matyt, prasilavino. Paskui drauge su Cioleku jis nuvyko į Romą (1518—1522), kur pagilino savo žinias ir daug pasiekė. Popiežius Leonas X buvo taip pat humanistas ir mėgo Cioleką. Jiedu dažnai kalbėdavosi ir apie medžioklę, nes popiežius buvo didelis medžioklės mėgėjas. Kartą, žiūrint bulių

kovą, kilo kalba apie šiaurės medžiokles, buvo paminėtas stumbras, kurio popiežius nebuvo matęs. Tuomet Husovianas buvo paprašytas aprašyti stumbro medžioklę, o Vilniaus vaivadai Mikalojui Radvilai liepta atsiųsti popiežiui stumbro iškamšą. Tačiau popiežius, vyskupas ir vaivada greit mirė, o Husovianas parašė „Giesmę apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę" („Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis"), kurią paskyrė karalienei Bonai. „Giesmė" buvo išleista Krokuvoje 1523 m.[30]

Husoviano poemėlė yra pirmas grožinės literatūros kūrinys, kuriame vaizduojama feodalinių laikų Lietuva. Autoriaus tikslas buvo aprašyti stumbrą ir jo medžioklę, bet jis sukūrė platų Lietuvos vaizdą, aprašė jos miškus, atskleidė joje gyvenančio žmogaus ypatybes. Vaizduodamas krašto turtingumą, parodo ir prekybą, mini papročius, prietarus, burtininkių skandinimą, o rašydamas apie medžioklę, daug vietos skiria kunigaikščiui Vytautui, nupiešia pirmąjį literatūrinį jo paveikslą. Nors Husovianas sakosi esąs lenkas, bet iš tikrųjų yra Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilietis. Skaitant poemą, netgi atrodo, jog ją rašė lietuvis. Nors autorius bus kilęs ne iš bajorų, bet į feodalinę santvarką žiūri kaip į savaime suprantamą, normalų reiškinį — kritinių pastabų jos atžvilgiu „Giesmėje" nėra. Ir vis dėlto kūrinyje atsispindi klasinis antagonizmas tarp feodalų ir nekilmingųjų, atsiskleidžia autoriaus simpatijos liaudžiai. Liaudis ir feodalai priešpastatomi jau poemėlės pradžioje: paprasti žmonės eina varovų pareigas, o feodalai — medžiotojai. Kartais bajoras išsigandęs bėga nuo stumbro, o žmonės dėl to spiaudosi. Valstiečiai sugeba be ginklų surišti stumbrą ir atvežti jį kunigaikščiui, o to nemoka padaryti bajorai.

Daug vietos poemėlėje skirta stumbrui, jis aprašomas nuo mažumės iki senatvės. Stengiamasi pavaizduoti jį kaip galima įspūdingiau, parodyti visą jo baisingą didybę, detalę apibūdinti visumą: kai stumbras nulenkia galvą, tarp jo ragų gali atsisėsti trys vyrai; bajoras Laurynas, pamatęs atlekiant stumbrą, miršta iš baimės; stumbro kvėpavimas toks karštas, kad nuo to karščio medžiotojai žūsta. Pasakodamas apie stumbrą, autorius kartu aukština ir mišką, nesigaili poetiškų žodžių jam apibūdinti. Miškas teikia visokių gėrybių žmogaus kūnui ir dvasiai: jis grūdina žmogų, išsaugo jam sveikatą, duoda ilgą amžių.

Vienas svarbiausių dalykų poemėlėje — didžiojo kunigaikščio Vytauto idealizacija, kuria pasireiškė ir tam tikras humanizmo poveikis. Autorius vaizduoja Vytautą kaip tvirtą, labai galingą valdovą, kuris nepripažindavo kitų valdovų, išskyrus tuos, kuriuos pats skirdavo. Jo galia rėmėsi karine jėga. Husovianas gėrisi tais laikais, kai mirgėjo karių pulkai, kai jie buvo mankštinami ir grūdinami. Jis taip pat iškelia Vytauto teisingumą, pasakoja, kaip didysis kunigaikštis nemėgdavo melo, korupcijos. Nusikaltėliai

[30] Plačiau žr. *Kazlauskas B.* Mikalojus Husovianas ir jo giesmė apie stumbrą. — „Literatūra", t. VI, 1963, p. 141—155.

negalėdavo pakelti jo griežto žvilgsnio ir patys nerdavosi kilpas. Kai paaiškėdavo melas, nusikaltėlis būdavo atiduodamas sudraskyti šunims. Pratęsdamas metraščių tradiciją, autorius pasakoja apie įvairius Vytauto žygius. Jis parodo tiktai idealiąsias Vytauto kaip valdovo savybes, visais atžvilgiais laikydamas jį pavyzdžiu kitiems ir visai neužsimindamas apie jo tikrąjį vaidmenį visuomeninių santykių raidoje (pvz., apie tai, kad jis kaip tik paspartino valstiečių įbaudžiavinimą, paskatinusį Žemaitijoje sukilimą prieš „geruosius" žmones). Poemėlėje jaučiama Vergilijaus ir Ovidijaus įtaka, bet romėnų mitologija nepanaudojama. Joje šiek tiek atsispindi ir religinė autoriaus pasaulėžiūra.

Poemėlė, turinti 1072 eilutes, parašyta eleginiu distichu (dvieiliu): viena eilutė — hegzametras, kita — pentametras. Į lietuvių kalbą ją yra išvertęs B. Kazlauskas [31]. Kiti Husoviano veikalėliai — apie turkų nugalėjimą, šv. Jackaus (Hiacinto) gyvenimą — mažiau reikšmingi.

PETRAS ROIZIJUS MAUREUS

Petras Roizijus Maureus kilimo buvo ispanas, gimęs apie 1505 m., miręs 1571 m. Vilniuje. Jis buvo teisininkas ir poetas. Studijavo Italijoje (Bolonijoje, Paduvoje, Romoje) teisės mokslus, kurį laiką profesoriavo Krokuvoje, o vėliau persikėlė į Lietuvą. Čia užėmė aukštas vietas: buvo Kražių klebonas, Varnių kanauninkas, Vilniaus šv. Jono bažnyčios klebonas, Vilniaus kanauninkas, Žygimanto Augusto juriskonsultas. Rašė daugiausia teisinius veikalus. Sutvarkė Žemaičių vyskupijos (Varnių katedros) teisės privilegijas, kurios liko nespausdintos. Išspausdino 1563 m. Krokuvoje garsų darbą „Lietuvos tribunolo nutarimai" („Decisiones [...] in sacro auditorio Lithuanico"), sudarytą iš penkių knygų. Jame nagrinėjami įvairūs teisiniai klausimai (rašoma apie procentus ir palūkanas, savižudžių testamentus ir kt.), propaguojama romėnų teisė Lietuvoje. Roizijus prisidėjo taip pat prie antrojo (1566 m.) Lietuvos statuto redagavimo.

Pasireiškė Roizijus ir kaip poetas. Jis prirašė 2 tomus lotyniškų eilėraščių, kurių vieni yra proginiai, panegiriniai (skirti, pvz., Žygimanto Augusto, Mikalojaus Radvilos vestuvėms), o kiti asmeninio pobūdžio (eiliuoti prašymai, padėkos). Kai kuriuose eilėraščiuose atsispindi to meto gyvenimas, įdomesni laiko momentai. Pvz., viename eilėraštyje vaizduojama kelionė po Lietuvą, iškeliami jos nepatogumai, skundžiamasi blogais keliais; kitame minima, kad Vilniuje esą daug plėšikų, ir pan. Vienas bajoras kartą paprašė Roizijų parašyti jo vestuvėms himną, už kurį prižadėjo žirgą. Parašęs himną, bet žirgo negavęs, Roizijus tam pačiam ba-

[31] *Husovianas M.* Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę. Iš lotynų kalbos vertė *Kazlauskas B.* — Ten pat, p. 157—180.

jorui sukūrė kitokio pobūdžio himną, kuriame klausia, kur esąs jo žirgas, ar jis kartais podagra nesusirgęs. Apskritai, didesnės vertės Roizijaus poezija neturi, ji įdomi tiktai kaip anų laikų kultūrinio gyvenimo dokumentas [32].

Iš lotynų kalba parašytų grožinės literatūros kūrinių, susijusių su Lietuva, paminėtina dar *Adomo Šreterio* poemėlė „Apie Nemuną, Lietuvos upę" („De fluvio Memela Lithuaniae"), išleista 1553 m. Tai pirmoji poemėlė, skirta Nemunui. Šreteris buvo žinomas poetas laureatas. Poemėlėje jis apdainuoja didiką M. Tarlą, kuris, karaliaus pavedimu, išvalė iš Nemuno akmenis, o pirkliai iš tų akmenų pastatė Tarlai paminklą [33].

PIRMIEJI RAŠTAI LIETUVIŲ KALBA

Tikslios datos, kada buvo pradėta rašyti lietuviškai, nėra. Anksčiau buvo skelbiama, kad lietuviškai pradėta rašyti labai seniai. S. Grunau kronikoje (XVI a.) minima Vaidevučio vėliava ir užrašai ant jos. Buvo bandyta tuos užrašus išskaityti (K. Būga ir kt.), bet vėliau paaiškėjo, kad jie paties Grunau sukurti. Taip pat buvo manoma, kad XIII amžiuje buvo išversta į lietuvių kalbą IV a. romėnų autoriaus Donato *(Aelius Donatus)* gramatika. Dar buvo surasta juosta su įrašu „Pas mamužę augau, vargo nežinojau [. . .]", datuotu 1512 m., bet paaiškėjo, kad tai XIX a. dalykas. J. Basanavičius rinko akmenis su ženklais, bet atrodo, kad jie su raštu nieko bendro neturi. T. Narbutas yra paskelbęs, kad 1533 m. Vilniuje buvo išleista knyga „Sielos kelionė į aną pasaulį [. . .]" keturiomis kalbomis (lenkų, lotynų, lietuvių ir vokiečių), bet tokia knyga galėjo būti išleista tiktai 1742 m. Lvove.

Pirmoji spausdinta knyga lietuvių kalba pasirodė XVI a. viduryje. Tačiau yra nemaža duomenų, rodančių, kad lietuviškų rankraštinių tekstų būta daug anksčiau. Jų prireikė dar XIV a. pabaigoje — XV a. pradžioje, kai Lietuvoje buvo įvedama krikščionybė. Kadangi kitataučiai kunigai lietuviškai nemokėjo, tai lietuvius poterių ir tikėjimo tiesų mokė patys kunigaikščiai Jogaila ir Vytautas. Apie tai kalba, pvz., įvykių amžininkas magistras M. Kozlovskis, istorikai J. Dlugošas, M. Strijkovskis. Jogaila su Vytautu galėjo ir išversti poterius į lietuvių kalbą, pasirūpinti, kad jie būtų užfiksuoti raštu. Tačiau atsimintina, kad dar anksčiau tai galėjo padaryti pranciškonai.

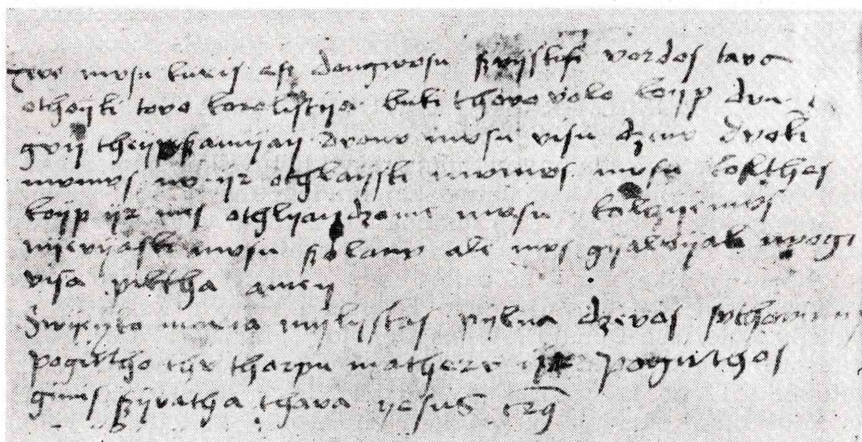
Lietuviškų tikybinių tekstų turėjo dar labiau pagausėti XV amžiuje ir ypač XVI a. pirmojoje pusėje, nes be jų praktiškai buvo neįmanoma skleisti krikščionybės. Tie rankraštiniai tekstai iš kar-

[32] Plačiau žr. *Ročka M.* Lietuviškoji Petro Roizijaus poezijos tematika ir jo kultūrinė veikla Lietuvoje. — „Literatūra", t. VIII, 1965, p. 130—152.

[33] Poemėlės vertimą į lietuvių kalbą (B. Kazlausko) žr. *Adomas Šreteris.* Giesmė apie Lietuvos upę Nemuną. — „Mūsų gamta", 1969, Nr. 10, p. 17.

to neišnyko, ir pasirodžius pirmosioms spausdintoms knygoms, bet ilgainiui knygos juos išstūmė. Vienas kitas galėjo išlikti tik visai atsitiktinai, įrašytas, sakysim, į kokią knygą ar patekęs tarp saugomų dokumentų. 1962 m. vienas toks tekstas ir buvo aptiktas. Tai lietuviški poteriai, ranka įrašyti 1503 m. išleistos knygos „Traktatas kunigams" („Tractatus sacerdotalis") paskutiniame puslapyje.

Įvairiapusiškai patyrinėjus tą įrašą, paaiškėjo, kad lietuviškasis poterių tekstas įrašytas ne vėliau kaip XVI a. pradžioje, pir-

Seniausio lietuviško rankraštinio teksto, įrašyto knygos „Tractatus sacerdotalis" (1503 m.) paskutiniame puslapyje, pradžia

majame ketvirtyje, ir kad jis yra dar senesnio teksto, versto iš lenkų kalbos, nuorašas. Visa tai patvirtina tiek istorines žinias, tiek įvairius spėjimus bei prielaidas, kad ne tik XVI a. pirmojoje pusėje, bet jau ir XV amžiuje būta lietuviškų rankraštinių tikybinių tekstų. Todėl ir raštijos lietuvių kalba pradžią dabar jau galima pagrįstai nukelti į XV a. Rastasis rankraštinis poterių tekstas taip pat įrodo, kad pirmieji žinomi lietuvių rašytojai (A. Kulvietis, S. Rapolionis, M. Mažvydas, M. Daukša ir kt.) galėjo naudotis ir naudojosi ankstesniais lietuviškais rankraštiniais tekstais, o tuo pačiu rėmėsi ir šiokia tokia rašto tradicija [34].

Tačiau spausdintų raštų lietuvių kalba pasirodymas, pirmosios lietuviškos knygos išleidimas iš esmės yra susijęs su reformacijos judėjimu, kuris prasidėjo XVI a. pirmojoje pusėje ir apėmė didžiąją dalį Europos. F. Engelsas nurodo, kad reformacija buvo pirmas didelis buržuazijos mūšis su feodalizmu [35]. Vokietija XVI a.

[34] Plačiau žr. *Lebedys J.* ir *Palionis J.* Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas. — Kn.: *Lebedys J.* Lituanistikos baruose, t. I. V., 1972, p. 21—54.
[35] Žr. *Engelsas F.* Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą. V., 1952, p. 17.

pradžioje daug kuo skyrėsi nuo kitų Europos šalių: kraštas buvo susiskaldęs, popiežiaus išnaudojamas, luomų prieštaravimai labai aštrūs, pradėjo formuotis kapitalizmas. Kadangi imperatoriaus valdžia buvo silpna, šalyje šeimininkavo bažnyčia, kuri turėjo daug turtų. Bažnytiniais feodalais buvo nepatenkinti riteriai, pasaulietiniai kunigaikščiai. Riteriai savo ruožtu spaudė valstiečius, nuolat didino jiems lažą ir mokesčius. Miestiečiai buvo nepatenkinti dėl duoklių ir krašto susiskaldymo. Šis visuotinis nepasitenkinimas nukrypo prieš katalikų bažnyčią, ir socialinis (antifeodalinis) judėjimas įgavo religinį apvalkalą. Kitaip ir būti negalėjo, nes feodalų ideologija buvo religinė. Judėjimas įtraukė visus luomus, nors jų siekimai buvo skirtingi: valstiečiai norėjo pigios bažnyčios, riteriai — dvasininkų turtų. Radikaliausius valstiečių siekimus išreiškė anabaptistai, iš kurių žymiausias buvo Tomas Miunceris. Reformacijos vadovu tapo Martynas Liuteris, kuris nepatenkintiems žmonėms įdavė ideologinį ginklą. Vienas pagrindinių jo skelbiamų principų buvo tas, kad žmogus gali būti išganytas tikėjimu, o ne nuopelnais. Jis pasisakė prieš visą dvasininkijos aparatą, stojo prieš indulgencijų pardavinėjimą, celibatą, šventųjų garbinimą. Tuo pačiu jis sumažino dvasininkų, kaip tarpininkų tarp dievo ir žmonių, vaidmenį, taip pat visos bažnyčios ir popiežiaus reikšmę. Tikėjimo pagrindu jis ėmė bibliją, ir tai daug kam patiko. Tačiau pakeisti socialinės santvarkos M. Liuteris nenorėjo, ir kai kilo Valstiečių karas, jis smerkė valstiečius. T. Miunceris, kuris Valstiečių kare vadovavo kairiajam Vokietijos reformatų sparnui, buvo nužudytas (1525 m.). O M. Liuterio ideologija iš esmės liko feodalinė ir buvo priimtina valdančiajai klasei. Vokietijoje įsigalėjęs liuteronizmas buvo nuosaiki kunigaikštiška religija. Kitos reformacijos srovės (pvz., kalvinizmas) buvo daug demokratiškesnės, ir jų ideologija padėjo susikurti respublikoms. Katalikybė buvo palankiausia absoliutizmui, todėl ji išsilaikė, pvz., Ispanijoje, Prancūzijoje.

Kadangi tais laikais, kaip minėta, daug kas iš Lietuvos studijavo Vakarų Europoje (taip pat Vokietijoje), reformatų idėjos rado atgarsį ir Lietuvoje. Liaudis joms buvo abejinga, nes krikščionybė joje nebuvo prigijusi. Reformacija čia buvo daugiausia suinteresuoti didikai — feodalai, kuriuos viliojo katalikų bažnyčios turtai, jos valdomi dideli žemės plotai, surenkami mokesčiai. Reformacijai iš dalies pritarė ir miestiečiai, kovoję prieš feodalinę santvarką. Tačiau apskritai XVI a. pirmojoje pusėje reformacija Lietuvoje didesnės atramos neturėjo. Karalius palaikė katalikybę, ir reformatai buvo priversti trauktis į Prūsiją. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje reformacija didžiausią mastą įgavo XVI a. gale, o Prūsijoje — XVI a. pradžioje.

Prūsijoje, kuri tuo metu priklausė Lenkijai (nuo 1466 m. Kryžiuočių ordinas buvo Lenkijos vasalas), viešpataujančią padėtį užėmė ordino nariai — dvasininkai. Ordino magistras Albrechtas Bradenburgietis buvo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero

dukters sūnus. Kilus reformacijos judėjimui Vokietijoje, jis ir ordino nariai nusprendė priimti reformaciją ir pasidaryti pasauliečiais. Tuo tarpu liaudis — valstiečiai ir miestiečiai, taip pat kai kurie dvasininkai buvo ordinu nepatenkinti, norėjo nusikratyti feodalų jungo. Tais pačiais 1525 m., kada buvo formaliai sekuliarizuotas ordinas, kaip ir visoje Vokietijoje, sukilo valstiečiai ir Prūsijoje, ir keli tūkstančiai vyrų patraukė link Karaliaučiaus. Tačiau ten susvyravo miestiečiai, ir sukilimas buvo paties Albrechto numalšintas, jo vadai nužudyti. Ordino supasaulietinimas valstiečių padėties nepakeitė, santvarka liko ta pati. Tačiau Albrechtas, tapęs pasaulietiniu valdovu-kunigaikščiu, norėjo sutvirtinti savo padėtį. Tai juo labiau buvo būtina, nes popiežius jį prakeikė, o Vokietijos imperatorius pareiškė atimsiąs iš jo teisę valdyti Prūsiją. Todėl jis, už savo krašto ribų netekęs paramos ir nustojęs teisių, buvo gyvai suinteresuotas įtvirtinti reformaciją Prūsijoje ir Lietuvoje. Tam jis ėmėsi įvairių priemonių. Viena iš jų buvo švietimo reforma. Iki tol Karaliaučiuje buvo 2 mokyklos, artimos gimnazijoms, vadinamosios *ludus litterarum.* Albrechtas nutarė įkurti aukštąją mokyklą. 1542 m. jis įsteigė partikuliarą *(studium particularum),* vadinamą dar pedagogiumu. Tai nebuvo pilnas universitetas, o tik jo dalis. Tačiau ateityje partikuliaras turėjo virsti universitetu. Jo svarbiausia užduotis buvo ruošti dvasininkus reformatus, kurie mokėtų vietinę kalbą. Kryžiuočiai vietinių kalbų nepripažino ir net tarnams draudė kalbėti prūsiškai, o Albrechtas suteikė teises gimtajai kalbai. Anksčiau studijos buvo feodalų privilegija, o Albrechtas įsteigė stipendijas, priimdavo į partikuliarą ir miestiečių bei valstiečių vaikus. Jis suteikė privilegiją ir prūsams, kuriuos anksčiau ordinas diskriminavo. Jų vaikai irgi galėjo studijuoti ir, tapę pamokslininkais, pasidaryti laisvais žmonėmis. Studijuoti į Karaliaučių buvo kviečiami žmonės iš Lietuvos ir Lenkijos. Pirmieji dėstytojai — A. Kulvietis ir S. Rapolionis — buvo lietuviai. Po dvejų metų, 1544 m., Karaliaučiuje buvo įsteigtas universitetas. Faktiškai juo virto minėtasis partikuliaras. Jame taip pat buvo palankios sąlygos ne tik vokiečiams, bet ir kitų tautų atstovams. Albrechtas prašydavo feodalų, kad jie siųstų į Karaliaučių asmenis, tinkamus studijuoti. Universiteto profesoriai buvo žymūs žmonės. Jame buvo 24 stipendijos, iš kurių 7 skirtos lenkams ir 7 — lietuviams.

Kita Albrechto priemonė įsitvirtinti buvo spausdinto žodžio panaudojimas. Albrechtas rūpinosi leisti reformatų knygas visomis kaimynų kalbomis — ne tik vokiečių ir lotynų, bet ir lenkų, lietuvių, prūsų, latvių, estų. Todėl Karaliaučius XVI a. viduryje pasidarė stambus knygų spausdinimo centras. Pvz., 1545—1552 m. Karaliaučiuje lenkiškų knygų išeidavo daugiau, negu pačioje Lenkijoje. Kadangi XVI a. pirmojoje pusėje reformacijos judėjimas Lietuvoje dar buvo neįsigalėjęs, tebeviešpatavo dvasininkai katalikai ir švietimas neturėjo palankios dirvos, tai Albrechtas

stengėsi patraukti čia į savo pusę kuo daugiau inteligentų, aprūpindavo juos darbu ir pan.

Visa tai sudarė sąlygas pirmajai lietuviškai knygai pasirodyti. Ji buvo išspausdinta 1547 m., bet buvo ruošiama ilgesnį laiką, ir tik atsitiktinumas kaltas, kad ji nepasirodė anksčiau. Kita vertus, jei ne reformacija, kažin kada ji būtų išėjusi. Pirmieji žinomi lietuvių raštijos darbuotojai yra A. Kulvietis, S. Rapolionis ir J. Zablockis.

ABRAOMAS KULVIETIS

Abraomas Kulvietis (lot. *Abraham Culvensis*)[36] buvo kilęs iš bajorų giminės, iš Kulvos (netoli Kauno), kur tėvai turėjo dvarelį. Kiti dvareliai dar jiems priklausė prie Kernavės ir Ariogalos. Abraomas gimė apie 1510 m., turėjo brolį Adomą. Mokėsi Krokuvoje, paskui iškeliavo į Vakarus. Studijavo Liuveno universitete, daugiausia domėjosi senovės kalbomis (lotynų, graikų, hebrajų). Po to grįžo į Lietuvą, pagarsėjo mokytumu. Įsigijęs Vilniaus vaivados ir Lietuvos kanclerio Albrechto Goštauto palankumą, gavo leidimą vykti į Italiją. Su A. Goštauto laišku pakeliui užsuko į Karaliaučių pas kunigaikštį Albrechtą, o šis įkalbėjo Kulvietį sustoti Vitenberge, kur tuo metu dėstė M. Liuteris ir F. Melanchtonas. Pastarasis jam turėjo daugiausia įtakos. Jo vadovaujamas, Kulvietis studijavo Aristotelį. Kadangi lietuviams buvo uždrausta studijuoti „eretikų" miestuose, Kulvietis įsimatrikuliavo Leipcige, bet studijas tęsė Vitenberge. Leipcige jis susipažino su lenkų reformatų veikėju Janu Sekliucjanu. Po to jis studijavo Italijoje, Sjenos universitete, kur gavo teisių daktaro laipsnį. Iš Italijos vėl grįžo į Vitenbergą, čia sužinojo, kad jo tėvai uždaryti į kalėjimą už tai, jog jų sūnus studijuoja nekatalikiškame mieste. Tuomet Kulvietis parvyko į Lietuvą, ir jo tėvai buvo išvaduoti. Jis pats prisistatė karalienei Bonai ir nusipelnė jos palankumą. Karalienės globojamas, Kulvietis 1539 m. įsteigė Vilniuje aukštesniąją mokyklą, kurioje mokėsi apie 60 jaunuolių. Mokykloje drauge su Kulviečiu dirbo magistras Jurgis Zablockis (Užubališkis), kilęs nuo Eišiškių, taip pat spėjama, kad ir Martynas Mažvydas, o gal būt, ir Stanislovas Rapolionis[37]. Joje ne tik buvo mokoma įprastų dalykų, antikinių kalbų, bet ir skelbiamos reformacijos idėjos. Skleisdamas Vilniuje reformatų pažiūras, Kulvietis užsitraukė katalikų nemalonę. 1542 m. karalienė Bona iškeliavo į Italiją, ir tuo pasinaudojo Kulviečio priešai. Vyskupas išgavo iš karaliaus ediktą patraukti Kulvietį vyskupo teisman. Tačiau Kulvietis į teismą nestojo ir, magistro J. Zablockio lydimas, pabėgo į Prūsiją, išsi-

[36] Dėl A. Kulviečio pavardės ir kilmės žr. *Jablonskis K.* Apie Abromo Kulviečio kilimą. Šiek tiek nauja dėl Abromo Kulviečio kilimo. — Kn.: *Jablonskis K.* Lietuvių kultūra ir jos veikėjai, p. 56—65, 65—69.
[37] Žr. *Jablonskis K.* Duomenys M. Mažvydo biografijai. — Ten pat, p. 52.

veždamas savo turtingą biblioteką. Čia 1542 m. buvo Albrechto su džiaugsmu priimtas, paskirtas Karaliaučiaus partikuliaro vadovu (vicerektoriumi; rektoriaus tuo metu nebuvo) ir kunigaikščio patarėju. Sužinojęs apie sūnaus persekiojimą, Kulviečio tėvas iš sielvarto mirė. Motina vėl buvo įmesta į kalėjimą, tačiau Kulviečio globėjai prižadėjo ją išvaduoti. 1544 m. partikuliarą pavertus universitetu, Kulvietis buvo pirmasis jo graikų kalbos profesorius. Jis čia dėstė taip pat hebrajų kalbą, aiškino psalmes. Labai norėjo dirbti pačioje Lietuvoje, darė žygių, kad būtų leista grįžti į Vilnių. Tokia galimybė pasitaikė, kai 1544 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostą perėmė Žygimantas Augustas. Šis valdovas, auklėtas kalvinistų, buvo tolerantas, tuo metu palankus reformatams. Todėl 1545 m. pradžioje Kulvietis atvyko į Vilnių ir su didžiu užsidegimu bei uolumu pradėjo skelbti reformaciją. Tačiau po kelių mėnesių, pasijutęs nesveikas, jis išvyko į tėviškę — Kulvą. Ten 1545 m. birželio 6 d. mirė ant motinos rankų, nesulaukęs nė 40 m. amžiaus. Kulvoje ir palaidotas. Motina buvo paskleidusi versiją, kad sūnų nunuodijo priešai, bet atrodo, jog tai netiesa. Kulvietis sirgo džiova, o tų laikų gydymas mirtį galėjo pagreitinti. Mirdamas Kulvietis prašęs draugus giedoti psalmes, jo paties išverstas į lietuvių kalbą.

Kulvietis buvo vienas įžymiųjų to meto vyrų. Turėjo ryšius su garsiais pasaulio mokslininkais. Yra išlikęs jo bibliotekos sąrašas[38], kuris duoda pakankamai aiškų supratimą apie jo išsilavinimą. Bibliotekoje buvo apie 80 knygų, iš kurių 8 — F. Melanchtono, o M. Liuterio — nė vienos. Be antikinės grožinės literatūros klasikų — Homero, Heziodo, Ezopo, Sofoklio, Euripido, Vergilijaus ir kitų leidinių, joje buvo Platono, Aristotelio, Ptolomėjaus, Plutarcho, Cicerono veikalų, „Civilinės teisės" 4 tomai, nemaža kalbos mokslo, taip pat religinio turinio protestantiškų knygų. Tai rodo, kad Kulvietis buvo didžiausias ano meto eruditas lietuvis. Iš įvairių dokumentų, laiškų taip pat ryškėja jo karšta tėvynės meilė. Reikšmingiausias dalykas, padedantis suprasti Kulvietį, yra jo „Tikėjimo išpažinimas" („Confessio fidei"), išspausdintas Karaliaučiuje 1543 m. ir skirtas karalienei Bonai. Jame Kulvietis rašo, jog jam skaudu, kad išsimokslinę lietuviai dėl savo pažiūrų persekiojami ir turi dirbti svetimose šalyse, prašo karalienę sudaryti sąlygas darbuotis savame krašte. Gimtojo krašto meilę Kulvietis parodydavo ir tuo, kad šelpdavo ir užtardavo svetur studijuojančius lietuvius. Jis labai mylėjo tėvus, ypač motiną, buvo taurus žmogus. Jo užsimojimai buvo dideli. Jis norėjo daug ką versti į lietuvių kalbą, buvo išvertęs psalmių, bet iš jo lietuviškų raštų

[38] Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. Redagavo *Korsakas K.* ir *Lebedys J.* V., 1957, p. 479—480. Plačiau žr. *Ročka M.* A. Kulviečio bibliotekos autoriai ir knygos. — „Knygotyra", t. 1(8), 1970, p. 115—128; *Ročka M.* A. Kulviečio bibliotekos pobūdis. — „Knygotyra", t. 2(9), 1972, p. 149—158.

maža teišliko, jis pats nieko neišspausdino. M. Mažvydo giesmyne išspausdinta vienintelė neabejotinai Kulviečio versta giesmė „Pagarbints būki ir pačestavotas".

STANISLOVAS RAPOLIONIS

Stanislovas Rapolionis lotyniškai pasirašinėjo *Stanislaus Rapagelanus* arba *Stanislaus Lituanus*, lenkiškai buvo rašomas *Rapailowitz*, rusiškai *Рафалович*. Jo pavardė sudaryta iš tėvavardžio, pridėjus priesagą *-onis*. Kilęs iš bajorų, nuo Eišiškių[39], gimęs apie 1485 m. Atrodo, kad jis buvo A. Kulviečio giminaitis. Studijavo Krokuvoje, kur gavo teologijos bakalauro laipsnį. Buvo įstojęs į pranciškonų ordiną, bet vėliau perėjo į reformatų pusę, tapo protestantu. Albrechto padedamas, jo lėšomis, iki 1544 m. tęsė studijas Vitenberge, kur susidraugavo su F. Melanchtonu ir iš M. Liuterio, universiteto dekano, gavo teologijos daktaro laipsnį. Po to paskirtas į Karaliaučių. Buvo pirmasis teologijos profesorius ką tik įsteigtame Karaliaučiaus universitete („pirmoji teologijos žvaigždė"). Vedė Albrechto asmeninio gydytojo dukterį, o vestuves jam iškėlė pats kunigaikštis savo lėšomis. Rapolionis, kaip ir A. Kulvietis, globojo lietuvius. Buvo labai išsimokslinęs, iškalbus, įtakingas. Jis gerai mokėjo senąją hebrajų kalbą, taip pat graikų, lotynų, lenkų kalbas. Net kunigaikštis Albrechtas ateidavo pasiklausyti jo paskaitų. Labai kėlė Rapolionį ir kiti jo amžininkai. Deja, ir tas žymus profesorius, tik pradėjęs darbą, mirė 1545 m. gegužės 13 d. Jo mirtis visus labai sukrėtė. Jis buvo palaidotas Karaliaučiaus katedroje, šalia kunigaikščio būsimo kapo. Antkapyje buvo parašyta: *Čia guli didis vyras, lietuvių tautos garbė.*

Rapolionis maža ką teparašė. Karaliaučiuje 1545 m. jis išspausdino „Disputą apie bažnyčią" („Disputatio de ecclesia"), kur smarkiai puolami katalikų dvasininkai. Galvojo išversti į lietuvių kalbą bibliją. Vertė giesmes, kurių išliko trys: „Bernelis gimė mums", „Kristau, diena esi ir šviesybė" ir „Dievo tėvo išmintis". Dvi pirmosios išspausdintos M. Mažvydo katekizme, o paskutinioji — M. Mažvydo giesmyne.

Be A. Kulviečio ir S. Rapolionio, dar vienas lietuvių raštijos pradininkas buvo *Jurgis Zablockis*, lotyniškai rašomas *Zablotius, Zablocius*. Zablockis buvo artimas anų abiejų, ypač A. Kulviečio, draugas, taip pat bajoras. Istorikas K. Jablonskis nustatė[40], kad Zablockis kilęs iš dabartinės Zabolotės (Baltarusijos TSR), kuri yra į pietvakarius nuo Eišiškių ir į pietus nuo Dubičių. Gimė apie 1510 m. Studijavo Krokuvos, Vitenbergo ir kituose universite-

[39] Žr. *Jablonskis K.* Apie Stanislovo Svetkaus Rapolionio kilimą. — Kn.: *Jablonskis K.* Lietuvių kultūra ir jos veikėjai, p. 54—55.

[40] Plačiau apie tai žr. *Lebedys J.* Jurgio Zablockio kilmė (iš akademiko K. Jablonskio palikimo). — Kn.: *Lebedys J.* Lituanistikos baruose, t. I, p. 66—77.

tuose, turėjo magistro laipsnį. 1539 m. drauge su A. Kulviečiu (gal būt, dar su S. Rapolioniu ir M. Mažvydu) dirbo Vilniaus aukštesniojoje mokykloje. Po to su juo išvyko į Karaliaučių ir didžiąją gyvenimo dalį buvo namų mokytojas. Zablockis — ne tik raštų lietuvių kalba pirmtakas, bet ir grandis, protestantiškus raštus susiejusi su katalikiškais. Be kitų, jis auklėjo ir Merkelį Giedraitį, būsimą Žemaičių vyskupą, vieną iš katalikiškosios raštijos organizatorių, globojo ir mokė jį Tiubingeno universitete. Tiubingene Zablockis ir mirė 1563 m. Iš jo vertimų į lietuvių kalbą yra išlikusi „Litanija, naujai suguldyta", išspausdinta M. Mažvydo katekizme.

A. Kulvietis, S. Rapolionis ir iš dalies J. Zablockis savo veikla sudarė palankias sąlygas pirmajai lietuviškai knygai pasirodyti.

MARTYNAS MAŽVYDAS

Martynas Mažvydas yra stambiausias XVI a. vidurio lietuvių rašytojas. Jo paruošti leidiniai ėjo nuo 1547 iki 1589 m. — taigi dar dvidešimt šešerius metus po jo mirties. Jau vien tai išskiria jį iš kitų to meto raštijos darbuotojų.

Mažvydas save vadino *Martynas Mažvydas Vaitkūnas* (taigi Vaitkaus sūnus), o lotyniškai — *Martinus Albertides Mosvydius*. Jo gimimo data nėra žinoma. Spėjimas, kad gimė 1520 m., nėra pakankamai pagrįstas. Dėl Mažvydo kilmės taip pat nėra vieningos nuomonės. A. Šleicheris ir P. Pakarklis įrodinėjo, kad Mažvydas kilęs iš Prūsijos lietuvių, tačiau tai nepagrįsta. Ch. Stangas mano Mažvydą kilus iš šiaurės vakarų Žemaičių. K. Jablonskio nuomone[41], Mažvydas irgi kilęs iš Žemaičių. Jis buvęs ne bajoras, o miestietis. Prieš pakliūdamas į Karaliaučių, jau turėjęs būti išsimokslinęs. Drauge su A. Kulviečiu ir J. Zablockiu jis dirbęs mokytoju pirmoje aukštesniojoje mokykloje Vilniuje.

Tikslių žinių apie Mažvydą turime nuo 1546 m. Tais metais jį pakvietė į Karaliaučių kunigaikštis Albrechtas. *Maloniai reikalaujame...*, — tokia laiško pradžia rodytų, kad Mažvydas jau buvo pažįstamas su Albrechtu ir anksčiau. Nors kvietimo tikslas laiške nenurodytas, bet atrodo, kad Mažvydas buvo kviečiamas studijuoti. Tais pačiais metais jis nuvyko į Karaliaučių ir buvo imatrikuliuotas už 1 grašį. Vadinasi, buvo neturtingas, nes kiti mokėdavo 10 grašių. Universitete gavo stipendiją. 1548 m., po trijų semestrų, drauge su kitais aštuoniais absolventais jau gavo bakalauro laipsnį. Tai buvo pirmoji Karaliaučiaus universiteto promocija (mokslinių laipsnių teikimas). Kadangi universitetui baigti Mažvydui užteko trijų semestrų, jis, matyt, iš tikrųjų buvo anksčiau kur nors studijavęs.

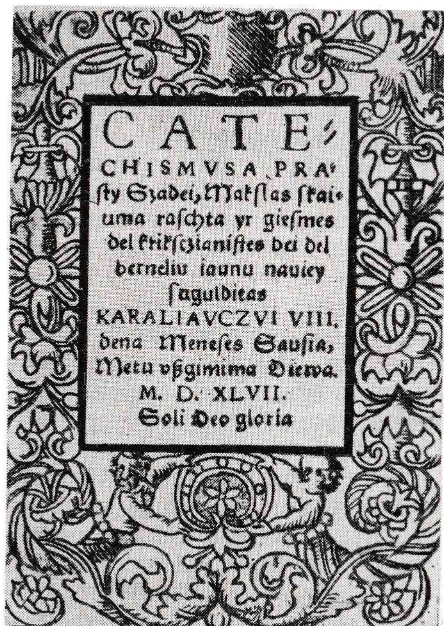
[41] *Jablonskis K.* Mažvydo gyvenimas ir aplinka. — Kn.: *Jablonskis K.* Lietuvių kultūra ir jos veikėjai, p. 34, 46—48.

Baigęs universitetą, Mažvydas rūpinosi darbu. Viena iš tokių vietų, kur galėjo dirbti, buvo Labguva, tačiau Mažvydas visiškai nemokėjo vokiškai, todėl prašė paskirti į Ragainę, kurios klebonas buvo miręs. 1549 m. jis atvyko į Ragainę ir ten pragyveno visą savo amžių. Pagal paprotį jis turėjo vesti mirusio klebono našlę, kuri buvo likusi su devyniais vaikais. Tačiau netrukus našlė ir trys jos vaikai mirė maru, ir Mažvydas vedė jos vyresniąją dukterį, kartu šelpė likusius žmonos brolius ir seseris. Algos jam neužtekdavo, turėjo verstis žemės darbu. Po kelerių metų jis buvo paaukštintas — paskirtas Ragainės apskrities archidiakonu (archipresbiteriu). Be to, buvo vertėjas prie apskrities viršininko. Jam tekdavo versti įvairius dokumentus, vadinasi, turėjo mokėti rusų ir lenkų rašto kalbas. Atrodo, kad ten pramoko ir vokiškai. Mažvydas buvo silpnos sveikatos, neturėjo vaikų, ūkininkauti jam nesisekė. Jį traukė aukštesni, kultūriniai interesai, lietuviškos knygos reikalai. Juos tvarkydamas, jis parodė daug veiklumo, atkaklumo, sugebėjimo organizuoti. Mirė Mažvydas 1563 m. gegužės 21 d.

Mažvydo gyvenimą ir asmenį geriausiai padeda pažinti 13 išlikusių lotynų kalba rašytų jo laiškų, šiuo metu saugomų Getingene. Juos paskelbė M. Ročka su vertimu į lietuvių kalbą mokslo darbų leidinyje „Literatūra" (9 tome, 1966 m.). Po to jie buvo perspausdinti paskutiniame pirmosios lietuviškos knygos leidime (1974 m.). Laiškai rašyti 1548—1561 m., pirmasis — Karaliaučiaus universiteto rektoriui, o visi kiti — Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui. Juose daugiausia kalbama apie buitinius ir ūkinius reikalus, taip pat religinę liaudies būklę, bet kartu ryškėja ir kai kurie Mažvydo asmens bruožai, jo darbo sąlygos, aplinka. Mažvydas rašo Albrechtui, kad, atvykęs į Ragainę, jis radęs daug užkietėjusių popiežininkų (katalikų), kurie neina į bažnyčią. Be to, jie mėgstą vykti į atlaidus Švėkšnon, Jurbarkan, nes jiems patinkančios popiežininkų apeigos. Kartais jie kreipdavęsi į vietinę bažnyčią dėl krikšto, sutuoktuvių, bet nemokėdavę net poterių. Mažvydas bando juos paveikti geruoju, bet liaudis neklauso jo nurodymų, dargi juokiasi iš tų, kurie klauso. Mažvydas kovoja, bet jis negali surasti poveikio priemonių, jaučiasi bejėgis, vadina lietuvius *kietasprandžiais, barbarais.* Jis kreipiasi į kunigaikštį, kad tas imtųsi žygių: uždraustų vykti svetur į atlaidus, krikštyti kitur kūdikius ir t. t. Atrodo, kad į jo pasiūlymus buvo atsižvelgta, atitinkami įsakymai išleisti, bet liaudis laikėsi savo. Valstiečiai rašė kunigaikščiui, prašydami, kad bažnyčią būtų reikalaujama lankyti pagal žemės kiekį: kas daugiau turi, tas dažniau privalo eiti. Taigi į tikybą jie žiūrėjo kaip į feodalinę prievolę[42].

[42] Plačiau apie tai žr. *Lebedys J.* M. Mažvydo laiškai. — Kn.: *Lebedys J.* Lituanistikos baruose, t. I, p. 59—65. Apie Mažvydo asmenybę ir gyvenimą žr. dar *Korsakas K.* Martynas Mažvydas. — Kn.: *Mažvydas M.* Pirmoji lietuviška knyga. V., 1974, p. 7—45.

Pirmoji lietuviška knyga išėjo 1547 m. su maždaug taip skambančia antrašte (tiktai senovine rašyba): „Katekizmusa prasti žadei, makslas skaityma rašta ir giesmes del krikščianystes bei del bernelių jaunų naujai suguldytas. Karaliaučiuj, 8 dieną mėneses sausia metų užgimima dieva 1547. Soli Deo gloria (Vieninteliam dievui garbė)". Pabaigoje pažymėta: „Išbruktas Karaliaučiuj per Janą Veinreichą"[43]. Pačioje knygoje autoriaus pavardės nėra. Seniau jos autorystei nustatyti daugiausia buvo remiamasi Mažvydo pusbroliu B. Vilentu, kuris evangelijų leidimo pratarmėje nurodė, jog pirmąją lietuvišką knygą išleidęs Mažvydas. Tačiau pasirodo, kad Mažvydas savo vardą ir pavardę *(Martinus Masvidius)* įrašė akrostichu eiliuotoje lietuviškoje knygos pratarmėje (nuo 3 iki 19 eilutės). Tą akrostichą atsitiktinai surado lenkų kalbininkas J. Safarevičius 1938 m., ir nuo to laiko Mažvydo autorystė tapo neabejotina.

CATE-
CHISMVSA PRA-
sty Szadei, Makslas skai-
tyma raschta yr giesmes
del krikscianistes bei del
berneliu iaunu nauiey
suguldītas
KARALIAVCZVI VIII.
dena Meneses Sausia,
Metu vsgimima Diewa.
M. D. XLVII.
Soli Deo gloria

M. Mažvydo katekizmo (1547 m.) antraštinis puslapis

Nors pirmoji lietuviška knyga dėl minėtų priežasčių išėjo Prūsijoje, bet jos iniciatoriai neabejotinai buvo lietuviai, kilę iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Reformacijos veikiami, jie norėjo tą religiją skleisti gimtąja kalba, bet Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje to negalėjo padaryti. Tiktai jų norai ir Albrechto lėšos įgalino pasiekti tikslą. Mažvydas, rūpindamasis lietuviškos knygos išleidimu, jau rado gerą dirvą, atliktų darbų (A. Kulviečio, S. Rapolionio ir kitų). Knygos pasirodymu buvo suinteresuoti ne tik reformatai lietuviai, bet ir platesnės sferos. Be hercogo Albrechto palankumo ir paramos, apie tai kalba dar tas faktas, kad katekizmui lotynišką pratarmę parašė pats Karaliaučiaus universiteto rektorius — F. Stafilas.

Pirmoji lietuviška knyga turėjo būti universali — atstoti bent keletą knygų. Todėl ji buvo rengiama labai rūpestingai. Tai rodo

[43] Žr. *Mažvydas M.* Pirmoji lietuviška knyga. V., 1974. Tai naujausias šios knygos leidimas, kuriame šalia originalo fotokopijos duodamas ir transliteruotas dabartiniais rašmenimis tekstas. Čia, kaip minėta, paskelbti ir Mažvydo laiškai.

panaudoti šaltiniai, kuriuos nustatė tyrinėtojai, ypač norvegas Ch. Stangas savo veikale apie Mažvydo katekizmo kalbą[44], išleistame Osle 1929 m.

Pirmojoje lietuviškoje knygoje daugiausia panaudota lenkiškų šaltinių: 1) J. Sekliucjano mažasis katekizmas, išleistas 1545 m.; 2) J. Sekliucjano didysis katekizmas, išleistas 1547 m.; 3) J. Sekliucjano giesmynas, išleistas 1547 m.; 4) J. Maleckio katekizmas, išleistas 1546 m.; 5) J. Maleckio parašyta J. Sekliucjano katekizmo kritika, išspausdinta 1545 m.

Kitos katekizmo dalys verstos iš lotynų kalbos: „Urėdai" — iš J. Vilicho katekizmo (1542 m.), abėcėlei pavyzdys buvo G. Sauromano katekizmas (1529, 1530 m.). Panaudotas ir vokiškas M. Liuterio mažasis katekizmas (1529 m.).

Iš neverstinių tekstų pažymėtini: 1) lotyniška knygos dedikacija (paskyrimas Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei); 2) lotyniška prakalba, parašyta universiteto rektoriaus F. Stafilo; 3) eiliuota lietuviška pratarmė „Knygelės pačios bylo [. . .]".

Tais laikais knygos buvo leidžiamos mažais tiražais. Prūsų kalba pirmoji knyga buvo išspausdinta 1545 m., ir jos pirmoji laida turėjo 197 egz., o antroji — 192 egz. Todėl manoma, kad ir Mažvydo knygos tiražas nebuvęs didesnis už 200—300 egz. Iki šių dienų teišliko du jos egzemplioriai: vienas Vilniaus universiteto bibliotekoje, o kitas — Lenkijoje, Torunės universiteto bibliotekoje[45].

Pirmoji lietuviška knyga susideda iš lotyniškos dedikacijos, lotyniškos prakalbos (skirtos dvasininkams, parašytos universiteto rektoriaus), lietuviškos eiliuotos originalios prakalbos, lietuviško elementoriaus, paties katekizmo ir 11 giesmių giesmynėlio. Ji buvo skiriama pastoriams, jos prakalboje kreipiamasi daugiausia į bažnytininkus ir feodalus. Joje pabrėžiamas pagrindinis tiek katalikų, tiek protestantų teiginys, jog kiekviena valdžia yra iš dievo, skelbiamas nuolankumas ponams ir pan. Ta prasme ji išreiškia ir palaiko viešpataujančią ideologiją. Tačiau kartu joje yra nemažai demokratinių tendencijų. Faktiškai ji buvo skirta ne tik dvasininkams ir feodalams, bet ir valstiečiams, liaudžiai. Ja buvo norima liaudį šviesti. Lotyniškoje prakalboje priekaištaujama katalikų dvasininkams, kad jie neduoda liaudžiai į rankas biblijos. Lietuviškoje eiliuotoje pratarmėje pabrėžiamas noras, kad knyga pasiektų kiekvieną žmogų. Knygoje įdėtas elementorius, paremtas silabiniu mokymo skaityti metodu, taip pat pirmiausia buvo reikalingas valstiečiams, neturtingiems miestelėnams. Mintis, kad visi religiniai raštai turi būti prieinami liaudžiai, ano meto sąlygomis buvo pažangi, nes liaudies švietimas tuomet

[44] *Stang Ch.* Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas. Oslo, 1929.
[45] *Lebedys J.* Du unikumai. — Kn.: *Lebedys J.* Lituanistikos baruose, t. I, p. 55—58, 392.

ir tegalėjo būti religinis. Tokiomis demokratinėmis švietėjiškomis tendencijomis pirmoji lietuviška knyga išsiskiria iš daugelio religinių raštų. Teigiamas dalykas yra ir tai, kad knygoje atsispindi sunki socialinė ir kultūrinė liaudies būklė. Lotyniškoje prakalboje sakoma, kad liaudis tamsi ir storžieviška, panašiai kalbama apie ją ir lietuviškoje pratarmėje, tačiau į liaudies tamsumą žiūrima kaip į nenormalų reiškinį. Pratarmėse atsispindi taip pat senojo gyvenimo, pagonybės liekanos. Raginama atsisakyti *kaukų, lauksargų, žemėpačių,* įvairių būrimų. Ta prasme knyga turi didelę pažintinę vertę. Pagaliau jos skyriuje apie urėdus (pareigas, tarnybas) randame ir dvasininkijos kritikos pradmenų. Čia, vertimuose iš Naujojo testamento (apaštalo Povilo laiškų), nurodoma, koks turi būti įvairias pareigas užimantis žmogus. Labai reikšmingos ir pelningos tuo metu buvo vyskupų vietos. Vyskupai dalyvaudavo Ponų taryboje, jais būdavo skiriami žmonės, nelinkę į dvasininkų luomą. Yra nemaža amžininkų liudijimų, jog dauguma dvasininkų tais laikais buvo amoralūs, gyveno palaidą gyvenimą. Todėl Mažvydas neatsitiktinai išvertė iš Naujojo testamento tą vietą, kur reikalaujama, kad vyskupas būtų skaistus ir doras, vienos moters vyras, nepasileidęs, blaivus bei negirtuoklis, negobšus, netingus, ramus, draugiškas, teisus, sugebantis mokyti kitus, gerai tvarkantis savo ūkį ir t. t.

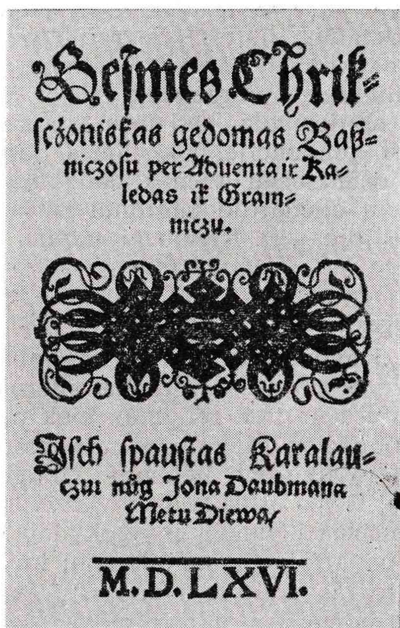
Tačiau mums pirmoji lietuviška knyga svarbiausia literatūriniu atžvilgiu. Mažvydas yra pirmasis lietuvių literatūrinės kalbos kūrėjas. Iki tol lietuvių kalba buvo vartojama daugiausia tik kasdieniniams reikalams. Mažvydui teko kurti abstraktinę, sąvokinę kalbą, imant žodžius iš konkrečios buities ir suteikant jiems, gal būt, naują reikšmę. Ne visada jam pavyko nugalėti sunkumus, nes vertimo principas buvo pažodinis. Vertimo kalboje dažnai jaučiama lotynų ir lenkų kalbos įtaka. Joje yra aiškių lotynizmų, o ypač polonizmų. Mažvydas vartoja nebūdingą lietuvių kalbai daiktavardinį nusakymo būdą (pvz., *Neliudyki prieš artimą tavo neteisaus liudijimo).* Pažyminį, kaip ir lenkų kalboje, jis dažnai nukelia po pažymimojo žodžio (pvz., *vardas tavo).* Netaisyklingai vartoja prielinksnius, kurių kartais visai nereikia (pvz., *ant atleidimo griekų).* Tokia sintaksė, Mažvydo pavyzdžiu, įsigalėjo ir ilgai laikėsi ir kitose lietuviškose knygose. Mažvydui, gal būt, trūko gilesnio kalbos pažinimo. Jis ne visai suvokė pagrindinius dalykus ir negera linkme nukreipė tolesnį lietuvių literatūrinės kalbos vystymąsi. J. Bretkūnas, M. Daukša tuo atžvilgiu jį žymiai pralenkė. Tačiau Mažvydo kaltinti irgi negalima. Jis buvo pirmas, beveik niekuo negalėjo pasiremti, neturėjo iš ko pasimokyti. Be to, Mažvydas nebuvo visiškai aklas vertėjas, leisdavo sau šiek tiek nukrypti nuo originalo, praplėsdavo, sustiprindavo, konkretizuodavo tekstą (pvz., vietoj *velnio* išversta *piktojo velnio* ir pan.). Mažvydas taip pat pirmasis pavartojo daug naujų, ypač abstraktinių, žodžių, kurie prigijo lietuvių literatūrinėje kalboje (pvz., *įsakymas, liudininkas, būdas, buitis, draugystė, dvasia, mo-*

kytojas, mokslas). Nors daugiausia jis sekė lenkiška sintakse, bet kai kur pateikė ir gražių lietuviškų sakinių (pvz., *Tau duosiu raktus dangaus karalystės*)[46]. Knygos lietuviška pratarme ir giesmynėliu Mažvydas padėjo pagrindus ir lietuvių eilėdarai. Lietuviška pratarmė parašyta viduramžiams būdinga sintaksine-intonacine eilėdara. Eilutės čia yra panašios sintaksinės sandaros, jų pabaigoje dažniausiai atsidūrę veiksmažodžiai, todėl jos panašiai ir skamba. Tolydžiai pasikartojantis panašus eilučių skambėjimas sukelia metriško ritmo įspūdį. Vienodos (daugiausia veiksmažodinės) gramatinės formos jų pabaigoje, taip pat panašiai skambančios, sudaro rimo užuomazgas. Skiemenų skaičius eilutėse svyruoja nuo 9 iki 16, kirtis jose kartojasi netaisyklingai, todėl nei skiemenų skaičius, nei kirtis čia dar nėra eiliavimą apibrėžiantis faktorius. Giesmių eiliavimas nuo pratarmės skiriasi tuo, kad jose kur kas ryškesnė izosilabizmo formavimosi tendencija. Skirtumas tarp skiemenų skaičiaus eilutėse — čia dažniausiai vienas, daugiausia du skiemenys. Izosilabizmas lietuvių eilėdaroje galutinai įsitvirtino tiktai XVII a. viduryje: Prūsijoje — D. Kleino giesmyne, o Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje — S. Slavočinskio giesmyne. Prūsijoje izosilabizmo pagrindu vėliau formavosi silabotoninė eilėdara, o Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje — silabinė[47].

Mažvydo eiliuotoji prakalba „Knygelės pačios bylo" labai reikšminga ir kitais atžvilgiais. Ji yra pirmas originalus eilėraštis lietuvių kalba. Be to, jo turinys yra ne tiek religinio, kiek pasaulietinio, apskritai, kultūrinio pobūdžio. Prakalboje atsispindi sunki liaudies būklė, minimos senojo tikėjimo liekanos, kunigai raginami mokyti žmones katekizmo. Iš jos atsiskleidžia Mažvydas pamokslininkas, oratorius. Kreipdamasis į liaudį ir mokydamas vertinti, gerbti knygą, jis įtaigiai pavartoja personifikaciją: knygelės pačios byloja žmonėms, prašo jas skaityti ir suprasti. Prakalboje ryškios retorinio stiliaus užuomazgos, kurias sudaro dvinariai posakiai *(imkit ir skaitykit, veizdėkit ir dabokitės, maloniai ir su džiaugsmu, klausykit ir permanykit)*, superlatyviniai apibūdinimai *(trokšdavo turėti, negalėjo nė vienu būdu gauti, niekada neregėjo, visa širdžia mylėti, pašlovinti būsit, palaimą turėsit)*, gausiai vartojama liepiamoji nuosaka, ypač eilučių pabaigoje *(skaitykit, permanykit; pameskit, apleiskit; pristokit, priimkit; permanykit, išgirskit)*, dažni kreipiniai bei sušukimai *(broliai seserys, ak ponai, ei viešpatys)*. Mažvydo literatūrinį išradingumą rodo ir prakalbos akrostichas, pastebėtas tiktai po kelių šimtmečių.

[46] Plačiau žr. *Kruopas J.* M. Mažvydas lietuvių rašomosios kalbos istorijoje. — „Lietuvos TSR Mokslų akademijos žinynas", t. II, 1948, p. 81—101.
[47] Apie senosios lietuvių poezijos eilėdarą plačiau žr. *Girdzijauskas J.* Lietuvių eilėdara (Silabinės-toninės sistemos susiformavimas). V., 1966, p. 50—127; *Mikšytė R.* Lietuvių silabinė eilėdara (Ryšių su lenkų poezija šviesoje). — „Literatūra ir kalba", t. X, 1969, p. 186—222.

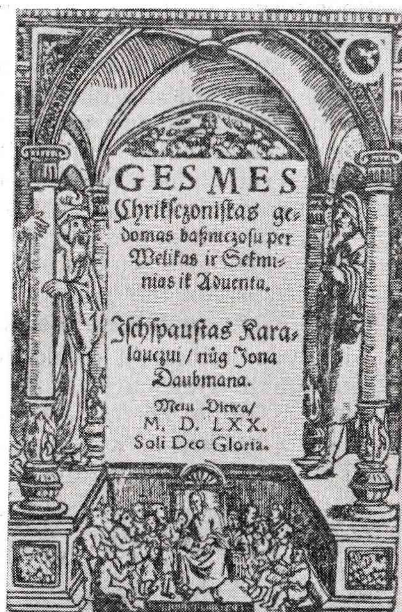
K i t i l e i d i n i a i. Mažvydas nepasitenkino viena knyga. Baigęs universitetą, 1549 m. jis išleido „Giesmę šv. Ambraziejaus bei šv. Augustino", kurią dedikavo Ragainės apskrities viršininkui S. Perbantui. Įdomus to leidinėlio likimas. Ilgą laiką jis buvo nežinomas, ir tik XIX a. pabaigoje lenkų istorinių šaltinių leidėjas Z. Celichovskis surado jį Kurniko bibliotekoje, J. Sekliucjano „Postilės" apdaruose. Antraštėje pažymėta, jog „išguldytas per M. Mažvydą Vaitkūną", todėl jo autorystė nekelia abejonių.

Gesmes Chrik-
sczoniskas gedomas Basz-
nyczosu per Aduenta ir Ka-
ledas ik Gram-
nyczu.

Isch spaustas Karalau-
czui nůg Jona Daubmana
Metu Diewa/

M.D.LXVI.

M. Mažvydo giesmyno pirmosios dalies (1566 m.) antraštinis puslapis

GESMES
Chriksczoniskas ge-
domas basznyczosu per
Welikas ir Sekmi-
nias ik Aduenta.

Ischspaustas Kara-
lauczui / nůg Jona
Daubmana.

Metu Diewa/
M. D. LXX.
Soli Deo Gloria.

M. Mažvydo giesmyno antrosios dalies (1570 m.) antraštinis puslapis

Trečias M. Mažvydo leidinys yra „Forma krikštymo", pasirodęs 1559 m. Čia iš vokiečių kalbos išverstas krikšto apeigų aprašymas pagal M. Liuterį, gale pridėtas vienos M. Liuterio giesmės vertimas. Tai rodo, kad ilgainiui Mažvydas, matyt, pramoko vokiečių kalbos. Kadangi vertėjas niekur nepažymėtas, seniau Mažvydo autorystė buvo spėjama iš kalbos panašumo. Tačiau 1947 m. leidinio giesmėje (5 ir 6 posmuose) J. Safarevičius surado Mažvydo akrostichą, ir tai galutinai patvirtino jo autorystę.

Ketvirtas Mažvydo leidinys yra „Parafrazis, permanytina poteriaus malda". Šis maldų ir giesmių rinkinėlis Mažvydo buvo parengtas 1558—1562 m. Po Mažvydo mirties jį išleido J. Bretkūnas 1589 m. Čia pačioje knygoje pažymėtas ir Mažvydo vardas.

Pagaliau didžiausias Mažvydo darbas yra „Giesmės krikščioniškos", kurių pirma dalis išėjo 1566 m., antra — 1570 m. Jas išleido Mažvydo pusbrolis B. Vilentas, bet pratarmė jau buvo parašyta Mažvydo. Giesmyno pagrindas buvo M. Liuterio giesmynas, tačiau yra giesmių, verstų ir iš lenkų arba lotynų kalbos. Taip pat ne visos giesmės paties Mažvydo verstos — yra versta ir kitų. Giesmyno pirmoje dalyje yra 31 giesmė, antroje — daugiau kaip 100. Šiame giesmyne, skirtingai negu katekizmo giesmynėlyje, jau yra keliolika giesmių, kuriose griežtai laikomasi vienodo skiemenų skaičiaus eilutėse. Dar keliolikoje giesmių tas skaičius svyruoja visai atsitiktinai — nukrypstama vieną du kartus ir tik vienu skiemeniu. Pagaliau didžiausiai daliai giesmių dar tebėra būdingas nežymus skiemenų skaičiaus eilutėse svyravimas. Taigi šis giesmynas aiškiai parodo, kuria linkme vystėsi lietuvių eilėdara: iš sintaksinės-intonacinės į silabinę. Mažvydo giesmynas buvo pagrindas vėlesniems lietuvių giesmynams, išleistiems Prūsijoje (J. Bretkūno, L. Zengštoko)[48].

M. Mažvydo bendradarbiai. Mažvydas keliasdešimt metų buvo laikomas autoritetingiausiu rašytoju, kuriam kiti duodavo savo darbus taisyti. Buvo apie 10 lietuviškai rašiusių žmonių, kurių darbais tiek savo pirmai knygai, tiek ir kitoms Mažvydas pasinaudojo. Be minėtų A. Kulviečio, S. Rapolionio, J. Zablockio, dar pažymėtini Augustinas Jomantas, Aleksandras Raduinionis, Jonas Šeduikionis, Tomas Gedkantas, Mikalojus Blotnas, Stanislovas Marcijanas, Jonas Kirtoforas, Ulrichas Merkucecijus ir ypač Baltramiejus Vilentas. Jie yra davę po vieną ar daugiau giesmių Mažvydo giesmynui. Iš jų kiek plačiau aptartini Jomantas ir Vilentas.

Augustinas Jomantas studijavo Karaliaučiuje, paskui kunigavo Kraupiške, vėliau Ragainėje. Buvo pradėjęs versti į lietuvių kalbą bibliją (Naująjį testamentą). Išliko 3 jo giesmės, įdėtos Mažvydo giesmyne.

Baltramiejus Vilentas buvo Mažvydo pusbrolis, gimęs apie 1525 m. Nuo 1546 iki 1550 m. jis studijavo Karaliaučiaus universitete. Jį baigęs, iki pat mirties, 1587 m., išbuvo Karaliaučiuje lietuvių pastoriumi. Vilentas tęsė Mažvydo darbus, išleido jo giesmyną. Jis pats 10 metų vertė „Evangelijas bei epistolas" (ištraukas iš Naujojo testamento), kurias, peržiūrėtas specialios komisijos, išleido 1579 m. Knygos pratarmėje, parašytoje lotynų kalba, Vilentas užsimena apie Karaliaučiaus dvasininkų nesutarimus, atvirai pasisako apie savo gyvenimą. Jis turįs didelę šeimą, negalįs išsiversti, todėl prašo gailestingumo ir kunigaikščio paramos. Taip pat pageidauja, kad būtų uždrausta kitiems versti evangelijas. Vilentas išleido ir kitą savo darbą — „Enchiridion", M. Liuterio mažojo katekizmo vertimą, kurio tėra išlikęs antrasis (1579 m.) leidimas. Be katekizmo, knygoje yra ir keletas kitokio

[48] Žr. dar *Ročka M.* Martyno Mažvydo raštai. — Kn.: *Mažvydas M.* Pirmoji lietuviška knyga, p. 46—82.

pobūdžio dalykų. Abu Vilento leidinius kiek pataisęs perspausdino L. Zengštokas 1612 m. ir F. Bechtelis 1882 m. Dvi Vilento išverstos giesmės buvo išspausdintos M. Mažvydo giesmyne. Keletą metų prieš mirtį Vilentas vertė vokiečių autoriaus V. Ditricho vaikų postilę, tačiau darbo nespėjo baigti[49].

Prie pirmųjų lietuviškų raštų priklauso ir vadinamoji Volfenbiutelio postilė („Išguldymas evangelijų per visus metus"). Ji buvo nurašyta apie 1573 m., ir tas nuorašas XIX a. pabaigoje surastas Vokietijoje, Volfenbiutelio miesto bibliotekoje. Postilės viršelyje ir antraštiniame puslapyje įrašytos dvi pavardės — Jono Bylaukio ir Mykolo Sapūno, bet nežinia, ar jie yra autoriai. Šis pusiau kompiliacinis darbas sudarytas iš įvairių autorių (M. Liuterio, F. Melanchtono, J. Vilicho ir kt.) postilių ištraukų, kurios laisvai verstos ir papildytos savais dalykais. Iš kitų XVI a. lietuviškų raštų postilė išsiskiria polemiškumu, visuomeninės aplinkos atgarsiais. Joje minimos gausios pagonybės liekanos, aštriai polemizuojama ne tik su katalikais, bet taip pat su kitomis reformatų sektomis. Apie šią postilę V. Gaigalaitis yra parašęs disertaciją, išspausdintą leidinyje „Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft" (1900—1902), kur pateikta ir teksto ištraukų. Postilės ištraukų taip pat yra paskelbęs J. Gerulis leidinyje „Senieji lietuvių skaitymai" (I dalyje, 1927 m.).

Lietuvių kalbą Prūsijoje XVI amžiuje imta vartoti ir valstybiniu reikalu. Yra išlikusi 1572 m. lietuviška priesaika, versta iš vokiečių kalbos. Ja Tilžės, Ragainės ir Klaipėdos apskričių lietuviai prisiekė per atstovus savo ištikimybę Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui Fridrichui. Iš 1578 m. išliko markgrafo įsakymai Tilžės ir Ragainės apskrities bažnyčioms. Juose liepiama žmonėms vykdyti krikščioniškas pareigas, lankyti bažnyčias, atsisakyti pagoniškų papročių. Klebonams įsakoma rūpintis tik savo parapija ir nesikišti į kitų parapijų reikalus. Yra išlikęs taip pat 1589 m. valdžios įsakymas, nukreiptas prieš keliaujančius Škotijos „kromininkus" (smulkius prekiautojus). Visi tie įsakymai blogų vertėjų versti iš vokiečių kalbos. Panašių įsakymų jau daug buvo išleista tiktai XVIII amžiuje[50].

49 Plačiau apie tai žr. *Kabelka J.* ir *Lebedys J.* Nauji duomenys apie B. Vilento literatūrinę veiklą. — Kn.: *Lebedys J.* Lituanistikos baruose, t. I, p. 78—86.

50 Jie paskelbti leidinyje: Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams. Sudarė *Pakarklis P.* Redagavo *Jablonskis K.* V., 1960.

XVI a. VIDURIO—XVII a. VIDURIO LITERATŪRA

VISUOMENINĖS-KULTŪRINĖS SĄLYGOS

Šis laikotarpis daug kuo skiriasi nuo ankstesniojo. Šalia raštų svetimomis kalbomis dabar išaugo ir lietuviški raštai, suklestėjo religinė lietuvių literatūra. Tai sąlygojo nauji poslinkiai visuomeniniame Lietuvos gyvenime. Iš jų svarbiausi buvo trys: 1) valakų reforma (ekonominis veiksnys), 2) Liublino unija (politinis veiksnys) ir 3) religinės kovos (ideologinis veiksnys).

Valakų reforma buvo pradėta 1547 m. ir užtruko 20 metų. Ji padėjo pagrindą lažiniam ūkiui ir galutinai įtvirtino baudžiavą. Taip ji ilgam laikui nulėmė visą tolimesnį krašto ekonomikos vystymąsi. Reformą vykdė kunigaikštis, stambieji feodalai ir bajorai savo interesais. Ji buvo vykdoma dėl dviejų pagrindinių priežasčių: 1) tais laikais pagyvėjo prekyba su užsieniu (ypač su Dancigu), padidėjo grūdų pareikalavimas; 2) piniginė renta (žagrės mokestis, įvestas XVI a. pradžioje) pasirodė nepelninga, nuskurdino valstiečius. Todėl ponams atrodė naudingiau patiems eksportuoti javus. Iš valstiečių gaunami pinigai jau neturėjo tokios didelės reikšmės, kaip baudžiauninkų darbas pono dvare. Todėl anksčiau išsimėčiusi kunigaikščio žemė dabar buvo sujungta į stambius vienetus, vadinamus palivarkus, kuriuos turėjo apdirbti valstiečiai. Palivarkai savo ruožtu buvo suskirstyti vienodo dydžio plotais — valakais (po 20—25 ha), o valakai padalyti į 3 laukus (rėžius): vienas skirtas pūdymui, antras — žiemkenčiams ir trečias — vasarojui. Taip Lietuvos žemdirbystėje buvo įvesta trilaukė sistema, išsilaikiusi iki XX a. Anksčiau dvarai buvo tik administraciniai centrai, ir prie jų būdavo mažai žemės, kuri priklausytų dvaro administracijai. Dabar valstietis negalėjo turėti nė trupučio nuosavos žemės — visa ji priklausė feodalams. Valstiečiai buvo sukelti į kaimus palivarko pakraščiuose, gaudavo po valaką žemės, o už tai turėdavo eiti lažą — 2 dienas per savaitę dirbti pono palivarke. Be lažo, jie privalėdavo mokėti ir mokesčius, o kur nebuvo palivarko, vietoj lažo mokėdavo čyžę (duoklę arba mokestį), kai kur — činšą (vien mokestį). Valstiečiai taip pat neturėjo teisės kilnotis iš vietos į vietą. Taigi buvę laisvieji valstiečiai atsidūrė blogesnėje padėtyje, jie buvo paversti baudžiauninkais; kita vertus, buvo panaikinta „nelaisvoji šeimyna" — vergai, kurie gavo po kelis margus žemės. Iš pradžių ši reforma ati-

tiko gamybinių jėgų išsivystymą, ir krašto ekonomika pradėjo kilti, augo miestai, intensyvėjo kultūrinis gyvenimas. Tačiau, lažui tapus pagrindine išnaudojimo priemone, valstiečių socialinė būklė labai pasunkėjo. Vėliau ji pasidarė dar sunkesnė — per 100 metų lažas už valaką išaugo iki 6—8 dienų per savaitę, o valakus savo ruožtu imta dalyti į mažesnes dalis. Valstiečių išnaudojimas ilgainiui tapo neribotas.

Kitas svarbus dalykas šiuo laikotarpiu buvo bajorijos socialinės reikšmės padidėjimas. Lietuvos bajorija norėjo sumažinti ir karaliaus, ir stambiųjų feodalų vaidmenį, reikalavo sulyginti jos teises su lenkų bajorų teisėmis. Tai ji pasiekė 1566 m., kada Lietuvos ir Lenkijos bajorų teisės buvo juridiškai sulygintos. Bajorija dabar užsitikrino visas privilegijas, susiformavo į privilegijuotą luomą, tapo didžiausia valstybės galia. Feodalai pasidarė vieninteliai pilnateisiai krašto piliečiai, pajungę sau visus kitus. Jie pavergė ne tiktai valstiečius, bet ir miestiečius. Mieste feodalas viešpatavo, kaip ir savo dvare. Tiek Vilniuje, tiek mažesniuose Lietuvos miestuose įsigalėjo jurisdikcijos: miestai arba atskiros jų dalys priklausydavo feodalams, vyskupams, kurie čia visaip savivaliaudavo. Nuo jurisdikcijų miestai pradėjo smukti. Feodalai taip pat buvo užsitikrinę privilegijas prekybai. Jie galėjo įsivežti prekes be jokių muitų ir todėl konkuravo su pirkliais, kurie turėdavo mokėti muitus. Be to, feodalai, įsivežDami prekes iš užsienio, trukdė vystytis vietiniams amatams; dėl to Lietuvoje smuko vidaus rinka. Taigi bajorijos įsigalėjimas labai neigiamai atsiliepė krašto ekonomikai, neleido sparčiau vystytis amatams, prekybai, augti miestams, stabdė buržuazijos formavimąsi. XVII a. pradžioje jau palengva prasideda miestų ir krašto ūkio smukimas.

Politiniame šalies gyvenime svarbiausias įvykis, skiriantis šį laikotarpį nuo ankstesnio, buvo Liublino unija, įvykusi 1569 m. Lietuvos unijiniai ryšiai su Lenkija, užsimezgę XIV a. pabaigoje, bet vėliau dažnai ignoruojami, dabar buvo žymiai sustiprinti. Liublino uniją skatino dvi pagrindinės priežastys: 1) nesėkmingi ilgalaikiai karai su Rusija dėl Livonijos, vertę Lietuvos feodalus ieškoti paramos Lenkijoje, ir 2) pačios bajorijos interesai. Lietuvos smulkioji bajorija, kovodama dėl privilegijų, žiūrėjo į lenkų šlėktas, kurie buvo pasiekę lygias teises su didikais. Ji norėjo Lenkijos bajorų teisių, todėl unija jai buvo reikalinga. Lenkijoje unija buvo suinteresuoti didieji feodalai, kurie troško šeimininkauti Lietuvoje, gauti Baltarusijos ir Ukrainos žemių. Lietuvos stambieji feodalai (Ponų taryba) unijai griežtai priešinosi, tačiau Žygimantas Augustas privertė juos paklusti, ir unija buvo sudaryta. Jos akte buvo paskelbta, kad Lenkijos karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė yra vienas nedalomas kūnas. Unija sumenkino Lietuvos valstybinį savarankiškumą. Todėl stambieji Lietuvos bajorai stengėsi ją ignoruoti. Tai matyti iš trečiojo (1588 m.) Lietuvos statuto. Unijos akte buvo pasakyta, kad lenkų feodalai gali būti lygūs šeimininkai ir Lietuvoje, ir Lenkijoje, tačiau sta-

tute stambieji Lietuvos bajorai įrašė, kad Lietuvoje niekas kitas negali užimti vietų arba valdyti žemių, kaip tiktai lietuviai (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiai). Tą savarankiškumą Lietuvos feodalai gynė iki pat XVIII a. Tačiau unijos panaikinti jau nebuvo galima, ir ji darė neigiamą poveikį Lietuvai. Po unijos Lietuvoje pradėjo plisti lenkų kalba, feodalinė lenkų kultūra. Ypač daug Lietuvoje buvo lenkų dvasininkų. Kita vertus, unija skatino žmones kovoti. Pasirodė poleminių raštų, nukreiptų prieš uniją. Lenkų kalbos įsigalėjimas sukėlė didelį nepasitenkinimą, kurį rodo, pvz., M. Daukšos „Postilės" prakalba, M. Strijkovskio „Kronika".

Trečias veiksnys, turėjęs daug poveikio literatūrai, paskatinęs lietuvių raštijos suklestėjimą, buvo religinės kovos Lietuvoje. Jau XVI a. antrajame ketvirtyje Lietuvoje ėmė plisti reformacinis judėjimas, bet iki XVI a. vidurio čia oficialiai ir faktiškai tebeviešpatavo katalikai. Tačiau XVI a. antrojoje pusėje reformacijos idėjos visai užvaldė Lietuvos didikus, bajorus. Lietuvoje dabar plito ne M. Liuterio mokslas (liuteronizmas), o Ž. Kalvino mokslas (kalvinizmas). Liuteronizmas plito daugiau tik miestuose, tarp vokiečių. Kalvinizmas buvo demokratiškesnė religija, negu liuteronizmas. M. Liuterio reformacija buvo nuosaiki kunigaikštiška, o Ž. Kalvino — daugiau buržuazinė. Kalvinistų dvasininkų pareigas galėjo eiti ne tik pastoriai, bet ir pasauliečiai, kunigai čia buvo renkami. Demokratinis kalvinizmo pobūdis atitiko bajoriškosios demokratijos interesus. Todėl kalvinizmu pasinaudojo Lietuvos bajorai, kovodami dėl savo teisių su valdovu ir su katalikų dvasininkais. Dvasininkai Lietuvoje buvo dar labiau privilegijuoti, negu bajorai: jie nėjo karo tarnybos, nemokėjo karo mokesčių, turėjo daug žemių ir pajamų, užimdavo reikšmingiausias vietas Ponų taryboje. Bajorai tuo buvo labai nepatenkinti, ir jiems reformacija buvo kovos įrankis prieš karalių ir dvasininkus katalikus. Tuo metu aukštuosius katalikų dvasininkus (vyskupus), popiežiui pritarus, skirdavo valdovas, o stambieji feodalai turėdavo patronato teisę *(ius patronatus)* — galėdavo siūlyti bei skirti klebonus. Todėl feodalams buvo nesunku katalikų kunigus pakeisti kalvinistais. Beveik visi didikai, įtakingiausios jų šeimos, greit perėjo į reformacijos pusę. Reformacijai plisti padėjo ir tai, kad pats Žygimantas Augustas, 1544 m. užėmęs sostą, buvo tolerantiškas tikybos reikaluose. Jis buvo palankus reformatams, auklėtas pagal Ž. Kalvino mokslą, pats su Kalvinu susirašinėjo. Didžiausias reformatas buvo M. Radvila Juodasis, kurio pusseserę Barborą Radvilaitę buvo vedęs Žygimantas Augustas. Veikė dėsnis: *cuius regio, eius religio* (kieno valdžia, to ir religija). 1563 m. Ukmergės apskrityje neliko nė vieno bajoro kataliko. Visoje Lietuvoje labai sumažėjo katalikų kunigų.

Nors dauguma Lietuvos didikų greit persiėmė reformacija, tačiau valstiečių, liaudies tas judėjimas nepalietė. Taip atsitiko to-

dėl, kad pati krikščionybė Lietuvoje dar nebuvo tvirtai įsigalėjusi. Katalikybę čia daugiausia tariamai skelbdavo lenkų dvasininkai, kurie pačioje Lenkijoje negaudavo vietos. Daugelis jų būdavo nekunigai, nemokėdavo lietuvių kalbos ir į Lietuvą atvykdavo tiktai pasipelnyti. Vyskupai taip pat nelabai žiūrėdavo savo ganytojiškų pareigų. Situaciją parodo jau pati Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų kapitulų sudėtis. 1579 m. Vilniaus kapituloje iš 9 kanauninkų buvo tik vienas lietuvis dvasininkas, o visi kiti — nelietuviai ir nedvasininkai. Tais pačiais metais Žemaičių kapituloje iš 6 kanauninkų 3 tebuvo kunigai, iš jų — tik vienas lietuvis (M. Daukša). Vyskupas M. Giedraitis XVI a. pabaigoje rašė, kad jo vyskupijoje yra daug tokių, kurie dar nė karto nebuvo bažnyčioje. XVI a. pabaigoje jėzuitams Lietuvoje dar tekdavo krikštyti senelius. Taigi katalikybė Lietuvoje neturėjo tvirtų šaknų, liaudis jos nepažino ir nematė reikalo prieš ją kovoti. Ta kova buvo suinteresuoti feodalai, kurie varžėsi su katalikų bažnyčia dėl turtų, privilegijų ir turėjo tvirtą padėtį. Kartu reformaciją rėmė ir miestiečiai, kurie kovojo su feodalų įsigalėjimu miestuose. Taigi reformacija Lietuvoje plito tik tarp feodalų ir miestiečių, aplenkdama valstiečius. Remdamiesi reformacija, miestiečiai kovojo prieš feodalus, o feodalai — prieš katalikų bažnyčios privilegijas. Tačiau apskritai reformatų judėjimas Lietuvoje neturėjo tokių tvirtų, gilių pagrindų, kaip kitur, kur jis buvo susijęs su buržuazijos kova prieš feodalizmą. Pažangiausi iš visų reformatų buvo anabaptistai, kuriems Vakaruose (Vokietijoje) vadovavo Tomas Miunceris. Jie nepripažino vaikų krikšto (o tik suaugusių), šventos trejybės, reikalavo socialinių reformų. Anabaptistai savotiškai, utopiškai nujautė komunizmą: jie skelbė, kad neturi būti klasių, išnaudotojų ir išnaudojamųjų. Vienoje Lenkijos dalyje anabaptistai buvo įsteigę net komuną. Anabaptistų buvo ir Lietuvoje. 1568 m. Ivjo miestelyje (netoli Molodečno) buvo sušauktas sinodas, kuriame buvo svarstomas klausimas, ar krikščionis gali turėti pavaldinių ir užimti kokią valdišką vietą. Vilnietis Jokūbas Kalinauskas (Jokūbas iš Kalinovkos) tame sinode aiškino, jog joks krikščionis negali nei turėti pavaldinių, nei užimti jokios valdiškos vietos, nes visi žmonės yra lygūs, o valdžia turi kardo teisę — gali žudyti. Tokių pažiūrų atstovai nešiodavo medinius kardus, tuo parodydami, kad jie nepripažįsta valdžios nei žudymo. Literatūroje anabaptistų idėjas skelbė Petras Gonezijus (Petras iš Gonionzo)[1]. Anabaptistus Lietuvoje ypač globojo (kiek tai nelietė jo interesų) didikas Jonas Kiška.

Reformacija išjudino visą to meto kultūrinį gyvenimą. Ji turėjo reikšmės ir knygų leidimui lietuvių kalba, ir bendram krašto švietimui. Didikai, norėdami reformaciją įtvirtinti, pradėjo steigti mokyklas. Žymiausios jų vidurinės mokyklos XVI a. antrojoje pu-

[1] Plačiau apie tai žr. *Jurginis J.* Renesansas ir humanizmas Lietuvoje. V., 1965, p. 221—251.

sėje buvo Vilniuje, Kėdainiuose, Biržuose. XVI a. pabaigoje Vilniaus mokykloje dirbo 5 mokytojai, ją lankė lietuviai ir lenkai. Reformatai norėjo mokyklą paversti akademija, buvo paruoštas planas, pakviesti profesoriai. Tačiau valdovas neleido steigti aukštosios protestantų mokyklos. Ši reformatų vidurinė mokykla ne kartą buvo jėzuitų mokinių deginama. Biržų mokyklą įsteigė Mikalojus Radvila Rudasis. XVII a. pirmojoje pusėje ji buvo vadinama gimnazija, o antrojoje pusėje virto elementaria mokykla. Kėdainių mokykla 1625 m. jau buvo garsi visoje Lietuvoje gimnazija. Ji susijusi su lietuviškų knygų istorija. Reformatų mokykla buvo ir Šiluvoje. Jų buvo įkurta ir už etnografinių Lietuvos ribų (Nesvyžiuje ir kt.). Reformatų mokyklos priimdavo ir miestiečių, ir valstiečių vaikus, bet lietuviškai jose nebuvo mokoma[2]. Lietuvos reformatai buvo įsteigę ir spaustuvių, tačiau knygos iš pradžių buvo spausdinamos lenkų ir lotynų kalbomis. Lietuvių kalba buvo pradėta spausdinti tiktai XVI a. gale. Knygų spausdinimo monopolį tuomet turėjo jėzuitai. Labiausiai pagarsėjusi reformatų spaustuvė buvo Lietuvos Brastoje. Vėliau ji buvo perkelta į Vilnių ir iš Radvilų perėjo į jėzuitų rankas.

Nuo 1586 m. reformacinis judėjimas Lietuvoje pradėjo smarkiai slūgti. Tais metais į katalikybę grįžo apie 300 stambių feodalų, juos pasekė bajorai. Tėvai buvo uoliausi reformatai, o vaikai jau naikino tėvų reformacines knygas. M. Radvila Juodasis buvo išleidęs puošnią Brastos bibliją, o jo sūnus Mikalojus tą bibliją supirkinėjo ir degino. Greitai reformatų Lietuvoje liko tik atskiros salos. Šitaip išblėso apie porą dešimtmečių trukęs judėjimas, pasiekęs kulminaciją trečiajame XVI a. ketvirtyje ir kone nesužlugdęs katalikybės. Reformacijos žlugimo priežastys Lietuvoje buvo kelios. Viena jų — ta, kad reformacija nesirėmė liaudimi, nebuvo skelbiama lietuvių kalba. Reformatų spaustuvės, kaip minėta, iš pradžių leido tik lenkiškas ir lotyniškas knygas. Liaudis liko nuošali, o kai kur grįžo prie savo senojo tikėjimo. Antra priežastis buvo ta, kad pasikeitė valdovo politika reformacijos atžvilgiu. Žygimantas Augustas, iš pradžių palaikęs reformaciją, į gyvenimo galą (mirė 1572 m.) pradėjo uoliai remti katalikus. Kovai su reformacija jis parsikvietė į Lietuvą jėzuitus. Kitas valdovas Steponas Batoras sakėsi, kad, jeigu nebūtų karalius, būtų jėzuitas. Jis pagrasino reformatams, kad, jeigu jie negrįš į katalikybę, iš jų bus atimtos vietos. Taigi didikams ir bajorams reformatams beliko paklusti. Trečia priežastis buvo pačių reformatų vidinis susiskaldymas. Lietuvoje buvo kelios dešimtys reformatų sektų, kurios kovojo ir tarpusavyje. Tai silpnino jų jėgas. Didikai kartais tik pramogos dėlei rengdavo religinius disputus. Pagaliau ketvirta priežastis buvo prasidėjusi kontrreformacija — katalikų priešpuolis, atėjęs iš Vakarų.

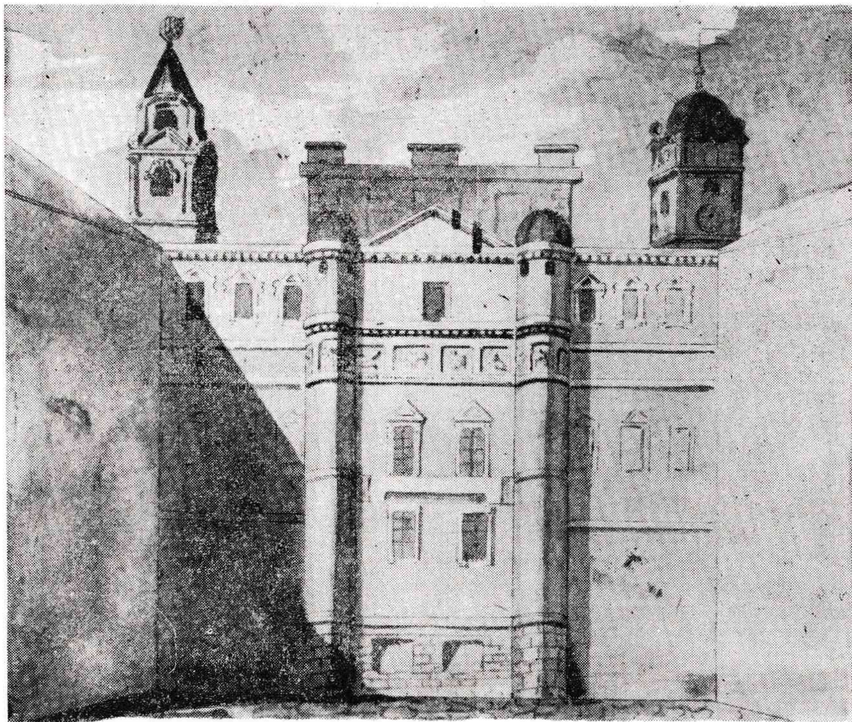
[2] Plačiau apie tai žr. *Lukšaitė I.* Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a. (Acta historica lituanica, V). V., 1970, p. 39—48.

1534 m. kovai su reformacija buvo specialiai įsteigtas jėzuitų ordinas. Tai buvo vienuolių ordinas, prisiekęs popiežiui visišką paklusnumą. Ordino steigėjas Ignacas Lojola yra pasakęs, kad jėzuitai turi būti savo priešams šalti kaip lavonai. Jėzuitų ordinas daug kur padėjo atgauti katalikybę. Jėzuitai rėmėsi viešpataujančiomis klasėmis ir stengėsi įsiskverbti visur, kur galėjo turėti daugiausia įtakos. Jie norėjo užimti klausyklą, sakyklą ir mokyklą. Jėzuitų ordinas buvo labai centralizuotas. Ordino principas buvo: visos priemonės tikslui pasiekti yra geros; trumpiau tariant, tikslas pateisina priemones. Ordinas buvo kosmopolitiškas, stengėsi viską pajungti popiežiui. Vėliau jėzuitai tapo scholastais; su jais buvo susijęs lotynų kalbos įsigalėjimas.

Jėzuitų ordinas greit plėtėsi, bet jų ir pareikalavimas buvo labai didelis. Į Lenkiją jie pakviesti 1564 m. Į Lietuvą jie buvo kviečiami kaip į visai pagonišką kraštą („Šiaurės Indiją"). Vilniuje tuo metu buvo 18 bažnyčių, daug kunigų, bet tarp jų beveik nebuvo mokančių lietuviškai. Iš pradžių kovai su reformacija popiežius čia buvo atsiuntęs specialų nuncijų. Vėliau Vilniaus vyskupas V. Protasevičius tuo tikslu pasikvietė jėzuitus. Pradžioje jie vyko nenorom. 1569 m. į Vilnių atvyko keli pirmieji jėzuitai, 1570 — jau apie 20. Prie šv. Jono bažnyčios, kurios klebonas jų nenorėjo net įsileisti, jie tuojau pat įsteigė kolegiją (gimnaziją). Jėzuitai puolė dviem pagrindiniais frontais: iš vienos pusės, palaikydavo gerus santykius su didikais, rengdavo disputus su reformatais, o iš kitos pusės, stengėsi veikti liaudį, sakydavo pamokslus, ruošdavo iškilmingas procesijas. Palengva jėzuitų įtaka augo, stiprėjo. 1572 m. mirusio valdovo valia kolegija gavo didžiąją dalį Žygimanto Augusto bibliotekos (2500 knygų). Po to imta galvoti apie kolegijos pavertimą aukštąja mokykla — akademija. Steponas Batoras buvo palankus akademijos steigimui ir 1578 m. jėzuitų kolegijai suteikė universiteto privilegijas *(privilegia universitatis)*, t. y. savą jurisdikciją, teisę teikti mokslo laipsnius. Iš valstybės jurisdikcijos studentai buvo perduoti rektoriaus jurisdikcijai. Kad akademija būtų įsteigta, turėjo duoti sutikimą Lietuvos kancleris, bet M. Radvila Rudasis, rėmęs reformatus, nenorėjo tvirtinti antspaudu karaliaus rašto: mat, savo aukštąją mokyklą Vilniuje norėjo atidaryti ir reformatai. Pagaliau, pridėjus antspaudą, Vilniaus akademijos įsteigimą turėjo patvirtinti popiežius. Tą jis ir padarė savo bule 1579 m. Tais pat metais Steponas Batoras apsilankė Vilniuje ir patvirtino dovanojimus. Įsteigus akademiją, jėzuitų kolegija nebuvo panaikinta — ji toliau veikė ir ruošė kadrus.

Vilniaus akademija susidėjo iš dviejų fakultetų: filosofijos ir teologijos. Filosofijos fakultetas buvo žemesnis — jis turėjo paruošti studentus teologijai. XVII amžiuje akademijoje pradėjo veikti teisės fakultetas, o medicinos fakultetas buvo įsteigtas tik XVIII amžiuje.

Pirmasis akademijos rektorius buvo Petras Skarga. Pirmieji profesoriai buvo sukviesti iš visur. Vėliau atsirado ir profesorių lietuvių. Studentai irgi buvo įvairių tautybių, bet daugiausia tik feodalų vaikai. 1589 m., kai Zigmantas Vaza atvyko į Vilnių, jam pagerbti buvo išleistas leidinys 9-mis kalbomis. 1648 m. Vladislovui Vazai pasveikinti išleistas eilėraščių rinkinys 18 kalbų. Vadina-

Vilniaus akademijos astronomijos observatorija XVII amžiuje

si, čia studijavo įvairių tautų studentai. Tačiau į vietines (tautines) kalbas jėzuitai didesnio dėmesio nekreipdavo. Ordino kalba ir kartu akademijos kalba buvo lotynų, iš dalies — lenkų. Vietinės kalbos, taip pat lietuvių kalba jėzuitams buvo reikalinga tam, kad patrauktų į savo pusę liaudį. Nors akademijos studentai buvo iškilmingai vadinami Palemono arba Gedimino jaunuomene, bet lietuvių kalba akademijoje buvo mažai vartojama. Tik reformacija vertė jėzuitus šiek tiek dėmesio kreipti ir į lietuvių kalbą. Anksčiau manyta, kad 1620 m. akademijoje buvo įsteigtos lietuvių, latvių ir estų kalbų katedros. Tačiau iš tikrųjų tai buvo, atrodo, ne katedros, o savotiški tų kalbų būreliai (vadinami akademijomis) ir tų kalbų pratybos. Lietuvių kalba akademijoje nebuvo atskirai dėstomas dalykas, bet ji buvo reikalinga religinei propagandai. Studentai, kalbėję lietuviškai, buvo mokomi lietuviškai

skaityti, rašyti, sakyti pamokslus ir pan.[3]. Buvo išleistas trikalbis K. Sirvydo žodynas (lenkų-lotynų-lietuvių), amžininkai mini jo lietuvių kalbos gramatiką (neišlikusią) ir kt. Tokių leidinių reikėjo besimokantiems, pamokslininkams. Lietuviai, baigę akademiją, būdavo siunčiami ir į kitus kraštus. Pvz., Andrius Rudamina, kilęs nuo Vilniaus, buvo išsiųstas į Kiniją, kur pasireiškė kaip rašytojas, išleido dvi knygas kinų kalba, o lietuvių kalba — nė vienos. Tai rodo, kad jėzuitai iš esmės nebuvo suinteresuoti lietuvių kultūra.

Vilniaus akademijos mokslinių laipsnių teikimo registracijos knygos „Laureae Academicae" antraštinis puslapis

Vilniaus akademija — pirmoji aukštoji mokykla Lietuvoje, savo veikla prilygusi kitų kraštų aukštosioms mokykloms. Neigiamas jos bruožas buvo tas, kad ji buvo nukreipta prieš kitatikius, nebuvo tolerantiška, ugdė fanatizmą. Jėzuitų mokiniai užpuldinėdavo reformatus, jų sukurstyta minia degindavo reformatų namus, bažnyčią, mokyklą, biblioteką.

Įgavę švietimo monopolį, jėzuitai pristeigė mokyklų ir kitose Lietuvos vietose. Kražiuose 1616 m. jie įsteigė gimnaziją, veikusią iki 1840 m. Jų kolegijos buvo Kaune, Pašiaušėje ir kitur. Jėzuitai kovojo, kad kiti ordinai (pvz., pijorai) nesteigtų savo mokyklų.

Užvaldę švietimą, jėzuitai nebesiekė pažangos, ir nuo XVII a. vidurio prasidėjo kultūros smukimo laikotarpis, kuris truko iki XVIII a. antrosios pusės, iki Lenkijos—Lietuvos valstybės žlugimo pradžios. 1773 m. jėzuitų ordinas buvo panaikintas, kartu panaikinta ir jėzuitų akademija, o vietoj jos įsteigta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausioji mokykla. Po paskutinio Lenkijos—Lietuvos valstybės padalijimo (1795 m.) ji virto Vilniaus vyriausiąja mokykla, o 1803 m. — Vilniaus imperatoriškuoju universitetu.

[3] Plačiau apie tai žr. *Lebedys J.* Ar senajame Vilniaus universitete buvo lietuvių kalbos katedra? — Kn.: *Lebedys J.* Lituanistikos baruose, t. I, p. 201—210.

Bendras krašto kultūros kilimas buvo teigiamas veiksnys, skatinęs ir lietuvių raštijos vystymąsi. Religinės kovos lėmė, kad ta raštija buvo religinė. Pasaulietinio turinio raštai buvo rašomi daugiausia lotynų, lenkų kalbomis. Tebevartojama ir rusų kalba, bet šiuo laikotarpiu ji jau nuėjo į antrąjį planą. Kadangi lietuvių kalba buvo išstumta iš valstybinio gyvenimo, tai lietuvių literatūros ir literatūrinės kalbos formavimasis susijęs su religiniais raštais. Juose nei grožinė literatūra, nei literatūrinė kalba negalėjo visapusiškai plėtotis, bet kito kelio joms išvis nebuvo. Tai yra specifinis lietuvių literatūros formavimosi bruožas, ir dėl to visai suprantama didelė literatūrinė ir apskritai kultūrinė tų religinių raštų reikšmė.

RELIGINIAI IR KALBINIAI RAŠTAI LIETUVOJE

Pirmoji knyga lietuvių kalba pačioje Lietuvoje pasirodė daug vėliau, negu Prūsijoje — maždaug po 40 metų, XVI a. pabaigoje. Jos išleidimas čia buvo susijęs ne su reformacija, o su kontrreformacija. Katalikai, norėdami atgauti savo pozicijas, pasinaudojo protestantų ginklu. Katalikiškų knygų iniciatorius Lietuvoje buvo vyskupas Merkelis Giedraitis. Jis studijavo užsienio universitetuose, jam buvo žinomi protestantų metodai. Juos ir norėjo pritaikyti savo veikloje.

Pirmoji knyga lietuvių kalba pačioje Lietuvoje buvo išleista apie 1585 m. Spėjama, kad tai buvo Petro Kanizijaus *(Canisius)* katekizmo vertimas. Nežinia, kas jį vertė ir kas išleido, jo neišliko nė vieno egzemplioriaus. Tačiau apie jį kalbama Prūsijos tarėjų rašte kunigaikščiui 1589 m. Tame rašte, kuris buvo surastas 1936 m. Karaliaučiaus archyve, tarėjai kreipiasi į kunigaikštį, kad jis greičiau išleistų J. Bretkūno „Postilę" kovai su katalikiškuoju P. Kanizijaus katekizmu, kuris esąs visur kaišiojamas popiežininkų. P. Kanizijaus katekizmas galėjo būti išspausdintas M. Radvilos Juodojo spaustuvėje, atgabentoje iš Lietuvos Brastos ir atitekusioje jėzuitams, ir kontrreformacijos tikslais platinamas Prūsijoje, kur jo tiražas galėjo būti sunaikintas. 1585 m. Vilniuje buvo išleistas P. Kanizijaus katekizmas latvių kalba (pirmoji latviška knyga, surasta 1911 m.). Tais pačiais 1585 m. išėjo P. Kanizijaus katekizmo vertimas į baltarusių kalbą. Yra žinoma, kad vienas iš veiklesnių jėzuitų labai rūpinosi P. Kanizijaus katekizmo išleidimu. Todėl suprantama, kad tuo metu jis galėjo pasirodyti ir lietuvių kalba.

Rasta ir daugiau žinių apie pirmąsias lietuviškas knygas Vilniuje. 1595 m. čia buvo paruoštas ir atiduotas spaudai (bet neišspausdintas) J. Ledesmos katekizmas Vilniaus vyskupijai, paruošta spaudai M. Daukšos versta J. Vujeko postilė, kuri buvo išleista tik 1599 m. Tais pačiais 1595 m. išėjo M. Daukšos verstas J. Ledes-

mos katekizmas, skirtas Žemaičių vyskupijai [4]. Taigi pirmõsios išlikusios lietuviškos knygos, išleistos Lietuvoje, autorius yra Mikalojus Daukša.

MIKALOJUS DAUKŠA

Mikalojus Daukša gimė tarp 1527—1538 m., atrodo, Babėnuose, netoli Kėdainių, smulkiųjų bajorų šeimoje. Nežinoma, kurią mokyklą lankė, bet išmokti skaityti ir rašyti, pramokti kalbų (lotynų, lenkų, rusų) galėjo Žemaičiuose, nepertoliausiai nuo savo tėviškės (Krekenavoje, Ariogaloje arba Kražiuose, Varniuose), taip pat Kaune ir Vilniuje. Nežinoma irgi, ar Daukša studijavo. Tačiau jo vaikystės ir brendimo metu jau nemaža Lietuvos jaunimo siekė aukštojo mokslo, vykdavo studijuoti. Aukštosiose mokyklose (pvz., artimiausiuose Krokuvos ir Karaliaučiaus universitetuose) studijuodavo ne vien didikai ar turtingieji bajorai. Jas baigdavo ir smulkūs bajorai, turtingesni miestiečiai, o kartais ir vienas kitas valstietis. Todėl reikia manyti, kad ir Daukša kur nors studijavo. Be tokios prielaidos būtų nesuprantamas jo mokytumas, platus humanistinis išsilavinimas, puikus lotynų kalbos mokėjimas, pagaliau jo kaip dvasininko karjera.

Dvasininko luomą Daukša pasirinko apie 1551—1562 m. (nors tai galėjo būti ir vėliau), norėdamas, matyt, turėti neblogą pragyvenimo šaltinį ir tuo pačiu atsidėti mokslui. Iš pradžių jis greičiausiai ėjo kur nors vikaro pareigas, o nuo 1570 m. buvo Krakių klebonas. Gyvendamas Krakėse, lengvai galėjo palaikyti ryšius su palyginti netoli buvusia tėviške ir dažnai joje lankytis. 1572 m. jis buvo paskirtas Žemaičių kanauninku ir persikėlė į Varnius, vyskupijos sostinę, kartu ir toliau likdamas Krakių klebonu. Varniuose Daukša dirbo drauge su istoriku Motiejumi Strijkovskiu, kuris irgi ten buvo kanauninkas. Kultūriniais interesais, atsidėjimu Lietuvos istorijai M. Strijkovskis turėjo traukti Daukšą, galėjo būti jam skatinančiu pavyzdžiu. Daukša gerai sugyveno ir su vyskupu Jurgiu Petkūnu (Petkevičiumi), kuris buvo studijavęs keliuose universitetuose ir pažino užsienio šalis. Gal būt, ir jis turėjo Daukšai teigiamos įtakos. Šis vyskupas rūpinosi Daukšos bažnytine karjera, paskyrė jį vienu iš savo testamento vykdytojų ir užrašė jam dovaną — baltą žirgą ir laikrodį. Po jo mirties Žemaičių vyskupu 1576 m. tapo Merkelis Giedraitis, su kuriuo Daukša ypač artimai bendradarbiavo. M. Giedraitis savo planų neribojo vien tikybiniais dalykais, todėl labai vertino Daukšos interesų platumą, gerą lietuvių kalbos mokėjimą, liaudies pažinimą. Vyskupas stengėsi jį geriau aprūpinti, sudaryti palankesnes sąlygas jo darbui. 1580 m. Daukša paskiriamas pelningos Kražių koplyčios altarista, bet ir toliau lieka kanauninku ir Krakių klebonu. 1585 m.

[4] Plačiau apie tai žr. *Lebedys J.* Mikalojus Daukša. V., 1963, p. 173—203.

jis jau buvo Žemaičių vyskupijos oficiolas — artimiausias vyskupo padėjėjas, bažnytinis teisėjas. Jam tekdavo faktiškai valdyti vyskupiją, tvarkyti įvairius reikalus. Tas pareigas Daukša ėjo iki 1592 m. Iš jų buvo atleistas, matyt, dėl to, kad galėtų labiau atsidėti literatūriniam darbui ir užbaigti vertimus. Tais pačiais 1592 m. vietoj Krakių jis gavo daug turtingesnę Betygalos parapiją. Gyvenimo pabaigoje Daukša pergyveno M. Giedraičio mirtį (1609 m.) ir trumpai bendravo su nauju vyskupu — Mikalojumi Pacu. Jis buvo M. Giedraičio testamento liudininkas, vyskupas užrašė jam dovaną — šermuonėlių kailius, paruoštus pamušti, ir sieninį skambantį laikrodį. Po M. Giedraičio mirties Daukša, seniausias kanauninkas, turintis didelį patyrimą, gerai pažįstantis diecezija (vyskupiją), buvo išrinktas vyskupijos administratoriumi. Perdavęs vyskupiją naujam vyskupui M. Pacui 1610 m., Daukša neilgai begyveno. Mirė 1613 m. Varniuose ir ten buvo palaidotas. Jo knygos buvo atiduotos Kretingos vienuolyno bibliotekai.

Daukša iš visų amžininkų Lietuvoje išsiskyrė savo išsilavinimu, mokytumu, akiračio platumu. Tarkvinijus Pekulas, popiežiaus nuncijaus auditorius, 1579 m. vizitavęs Žemaičių vyskupiją, konstatavo žemą dvasininkų moralę, nepakankamą pasiruošimą, neišprusimą, abejingumą pareigoms, visišką nesirūpinimą religijos propagavimu, menką lietuvių kalbos mokėjimą. O apsilankęs Krakėse, Daukšos klebonijoje, pažymėjo, kad joje *yra daugybė įvairių mokslo sričių knygų*. Tarp jų buvo Erazmo Roterdamiečio „Adagia" ir dvi graikų kalbos gramatikos (F. Melanchtono ir J. Meclerio). Tas knygas T. Pekulas liepė Daukšai sudeginti arba suplėšyti, arba perduoti jėzuitams. Taigi Daukša, matyt, mokėjo ne tik lotynų, bet ir graikų kalbą, savo bibliotekoje turėjo ir graikiškų knygų. Jo biblioteka, atrodo, buvo viena didžiausių XVI a. Lietuvoje (šalia Albrechto Goštauto, Abraomo Kulviečio, Žygimanto Augusto, Motiejaus Strijkovskio, Merkelio Giedraičio, Jurgio Albino bibliotekų). Dvasininkų tarpe knyga (ypač pasaulietinė) tuo metu mažai tebuvo paplitusi. Didesnius jų rinkinius turėjo tiktai humanistai, renesanso žmonės, siekę universalumo, troškę praplėsti savo akiratį. Be to, knygos tuomet buvo labai brangios, jas reikėdavo atsigabenti iš užsienio, nes Lietuvoje knygų prekyba buvo menka. Pvz., Žygimantas Augustas už vieną knygą mokėdavo vidutiniškai 48 lietuviškus grašius, o už arklį tada būdavo mokama 120—240 grašių, už jautį — 100—120, už aviną — 8—15. Karaliams, kunigaikščiams ir didikams tai buvo prieinama, bet Daukša dėl savo bibliotekos turėjo, be abejo, daug ko atsižadėti.

Daukša buvo uolus katalikas. Iš šešių kanauninkų, buvusių Žemaičių vyskupijos kapituloje 1579 m., vizitatoriui T. Pekului jis pasirodė rimčiausias. Buvo ne tik išsimokslinęs, bet turėjo ir kunigo šventimus, atlikdavo bažnytines pareigas. Jam nieko nebuvo galima prikišti moraliniu atžvilgiu, ir tuo Daukša išsiskyrė iš daugumos dvasininkų. Iš visų šešių vyskupijos kanauninkų vienintelis vilkėjo dvasininko drabužiais ir turėjo tonzūrą. Tačiau

kartu Daukša buvo tolerantas. Jis, kaip ir vyskupas M. Giedraitis, bendravo su reformatais, tuo nusikalsdamas bažnytinei drausmei. Drauge su evangelikais jis pasirašė reformato Morkaus Vnučkos testamentą; į teismus savo įgaliotiniais siųsdavo ir reformatus. Gana liberaliai žiūrėjo ir į daugelį bažnytinių nuostatų (išpažintį, mišias, pamokslus). Nors Daukšos pasaulėžiūra buvo religinė, nors jis buvo katalikas, kontrreformatas, bet jį buvo stipriai paveikusios ir gaivios, pažangios renesanso idėjos. Dvasininkas neužgožė jame žmogaus, piliečio, patrioto. Feodalinę santvarką vertindamas kaip natūralų, savaime suprantamą dalyką, jis kartu matė jos negeroves, gilius prieštaravimus: didėjančią valstiečių priespaudą ir beteisiškumą, neribotą feodalų savavaliavimą, liaudies niekinimą, joje susikaupusią neapykantą. Į tai jis žiūrėjo kaip į šalintinas negeroves, tačiau manė, kad feodalų ir valstiečių konfliktą galima išspręsti moralinėje plotmėje. Tipiškos katalikų dvasininkų pažiūros į tai buvo daug reakcingesnės, negu Daukšos. Su socialinėmis Daukšos pažiūromis susijęs jo rūpinimasis švietimu, mokslo propagavimas. Pagrindinę epochos švietimo problemą — mokslo prieinamumą liaudžiai — jis, atrodo, sprendė taip, kaip pažangiausi ano meto pedagoginės minties atstovai. Vizitatorius 1579 m. rado Krakėse Daukšos išlaikomą mokytoją, kuris turėjo 12 mokinių. Su Daukšos švietėjiška veikla sietinas taip pat mokyklos atsiradimas Močėnuose, Babėnų apylinkėje.

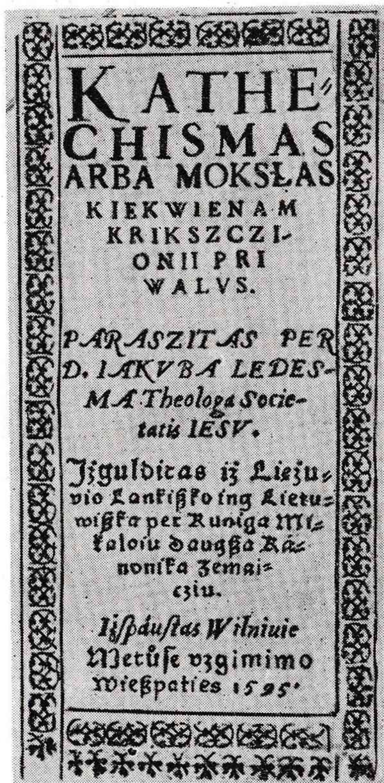
Taigi Daukša buvo neeilinis, įžymus žmogus, ne vienu atžvilgiu praaugęs savo epochą, siekęs didžių dalykų. Jam būdingas humanistinis išsimokslinimas, platūs užmojai, veržlumas ir valingumas, gilus patriotizmas. Jis stengėsi kurti lietuvių nacionalinę kultūrą, kovojo dėl gimtosios kalbos teisių. Dėl to jį labiausiai ir vertiname.

Daukšos raštai yra religiniai, susiję su kontrreformacija ir savo turiniu mažai tesiskiria nuo kitų religinių raštų. Tačiau jie daug svarbesni už anuos savo kalba, patriotinėmis idėjomis.

Ne visi Daukšos darbai tiksliai žinomi. Išlikę tėra tik du neabejotini jo leidiniai — J. Ledesmos katekizmo ir J. Vujeko postilės vertimas. Tačiau buvo manyta, kad jis, be to, išvertė į lietuvių kalbą bulę „In coena Domini" („Surinkimas gromatos [...] Gregario trečio lieko popiežiaus") ir 1588 m. išleido pamokslų rinkinį (homilijas). Su Daukša kartais siejamas ir P. Kanizijaus katekizmo vertimas. Bulės lietuviškas vertimas įtrauktas tarp 1641 ir 1643 m. bažnytinių raštų, taigi praėjus keliems dešimtmečiams po Daukšos mirties. Neaišku, kodėl jis būtų taip ilgai užsigulėjęs. Be to, pats vertimas nesklandus, jame nemaža sunkokai suprantamų vietų, gausu svetimybių, rytų aukštaičių tarmybių, kurios kaip tik nebūdingos Daukšai. Dėl to galima tvirtinti, kad išlikęs lietuviškas bulės vertimas — ne Daukšos darbas. Daukšos 1588 m. pamokslų rinkinį pirmas paminėjo S. Daukantas savo veikale „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" (1845 m.). Tačiau S. Daukantas

čia greičiausiai supainiojo Daukšos verstos J. Vujeko postilės leidimo metus ir nurodė netikslų pavadinimą. Kad Daukša būtų išvertęs P. Kanizijaus katekizmą, kol kas irgi nieko tikra nežinoma.

Kadangi J. Ledesmos katekizmo ir J. Vujeko postilės vertime matyti jau įgudusi Daukšos plunksna, galima manyti, kad tai ne pirmieji jo darbai, tačiau ką jis anksčiau yra nuveikęs, šiaip ar taip pasilieka mums neaišku.

KATHE-
CHISMAS
ARBA MOKSŁAS
KIEKWIENAM
KRIKSZCZI-
ONII PRI
WALVS.
PARASZITAS PER
D. IAKVBA LEDES-
MA Theologa Socie-
tatis IESV.
Jźguldítas iź Lieżu-
vio Lenkiſzko ing Lietu-
wiſzka per Kuniga Mi-
kolaiu Daugſza Ká-
nonika Zemai-
cziu.
Iſzpauſtas Wilniuie
Metuſe vzgimimo
Wieſzpaties 1595.

M. Daukšos katekizmo (1595 m.) antraštinis puslapis

Anksčiau buvo įprasta manyti, kad Daukša pirma išvertė ir išleido J. Ledesmos katekizmą, o paskui parengė J. Vujeko postilę. Tačiau nauji archyviniai dokumentai rodo ką kita: 1595 m. pradžioje postilė jau buvo paruošta, atiduota Vilniaus akademijos spaustuvei ir tais metais turėjo būti išleista. Tačiau 1595 m. išėjo tik J. Ledesmos katekizmo vertimas. Todėl galimas atvejis, kad katekizmą Daukša vertė tuo pat metu, kaip ir postilę. Tačiau, palyginus katekizmo ir postilės vertimų kalbą, įtikimiau atrodytų manyti, kad katekizmas verstas vėliau, kai postilės vertimas buvo baigtas arba baigiamas.

Jokūbo Ledesmos, ispanų jėzuito, katekizmą Daukša išvertė ne iš ispanų, o iš lenkų kalbos. Tai pažymėta tituliniame vertimo puslapyje („iš liežuvio lenkiško"). E. Zitigas (Sittig) nustatė, kad Daukša vertė iš XVI a. pabaigos lenkiško Ledesmos katekizmo, savo ruožtu versto iš italų kalbos. Daukšos „Katekizmas, arba Mokslas, kiekvienam krikščioniui privalus" buvo išleistas Vilniuje 1595 m., atrodo, M. Giedraičio lėšomis, ir skirtas Žemaičių vyskupijai. Jį sudaro dvi dalys: 1) „Mokslas krikščioniškas" (katekizmas) ir 2) „Trumpas būdas pasisakymo, arba išpažinimo, nuodėmių". Ilgą laiką jis buvo nežinomas, tik 1886 m. jį surado ir perspausdino E. Volteris, o 1929 m. dar kartą perspausdino (kartu su lenkišku originalu ir anoniminiu 1605 m. vertimu) E. Zitigas. Ši siauro konfesinio pobūdžio knygelė, skirta pagrindiniams katalikų tikėjimo dalykams mokyti, yra svarbi dėl savo kalbinių bei stilistinių ypatybių. Katekizmą Daukša vertė gana laisvai, nesilaikė aklai originalo, taikėsi prie naujo skaitytojo —

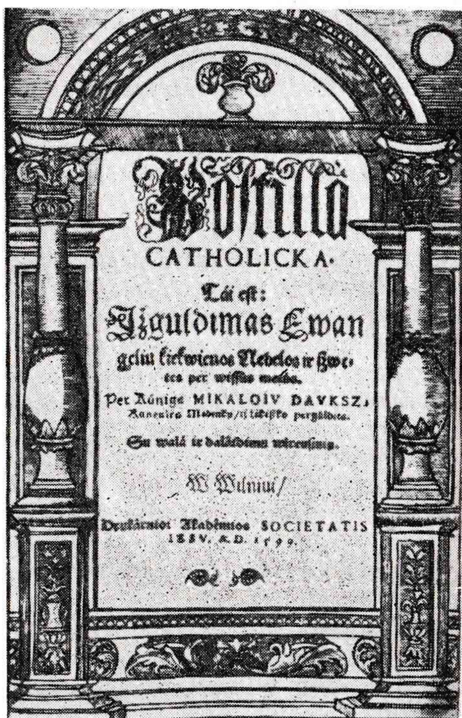
lietuvio. Kai ką jis praleido, pakeitė arba papildė bei praplėtė. Daugumas tų pakeitimų neliečia esmės, neišeina iš tikybinių katekizmo rėmų, bet vienas kitas yra įdomesnis. Pvz., į klausimą, kas nusideda pirmajam dievo prisakymui, lenkiškame originale atsakyta: *Ypač tie, kurie užsiima stabmeldyste, prietarais, užkeikimais ir burtais, kurie prieštarauja jo šlovei (Ci osobliwie, którzy się parają bałwochwalstwem, zabobony, gusły, i czarami, które są przeciw chwale jego).* Šią vietą Daukša išvertė taip: *Šitie ypačiai, kurie garbina ugnį, žemyną, gyvates, žalčius, perkūną, medžius, alkus, medeines, kaukus ir kitus biesus, ir anie, kurie žyniauja, buria, nuodija, alvą ir vašką lieja, ant putos ir ant pauto veizdi ir kurie tą tiki, — šitie visi dievo atsižada ir pristoja velniop.* Taigi versdamas Daukša sukonkretino mintį, išskaičiavo gausias senojo tikėjimo liekanas liaudyje. Jo žodžių teisumą patvirtina daug kitų šaltinių iš XVI a. ir net vėlesnių laikų. Tačiau pagrindinė katekizmo vertybė yra jo kalba. Atrodo, kad Daukša žinojo apie lietuviškas protestantų knygas (M. Mažvydo, B. Vilento, iš dalies J. Bretkūno) ir jomis pasinaudojo, bet kartu neabejotina, kad jis savo pirmtakus pralenkė. Katekizmo vertimas, atrodo, buvo tiesiogiai skirtas Žemaičių vyskupijai, bet faktiškai Daukša jį skyrė visiems lietuviams. Tuo būdu jis susidūrė su bendrinės literatūrinės kalbos problema. Daukša norėjo įtikti ir aukštaičiams, ir žemaičiams. Gerai žinodamas Lietuvos tarmes, jis galėjo prie visų derintis. Jam ypač rūpėjo leksika, jos turtingumas ir grynumas. Labiausiai krinta į akis leksinių paralelizmų vartojimas. Daukša deda juos greta vienas kito, sujungdamas jungtukais *arba, ir,* jungiamaisiais žodžiais *tai yra,* taip pat prirašo paraštėse. Jokiame ankstesniame ir vėlesniame lietuviškame leidinyje, išskyrus Daukšos postilę, jų nėra tiek sukaupta. Daugelis leksinių paralelizmų yra iš kasdieninės aplinkos ir apyvartos, pvz.: *penas, valgymas, ėdesys; sakyti, tarti, byloti, kalbėti; pavirsti, tapti, stotis; karoti, kabėti; drugelis, peteliškė.* Nemaža jų taip pat abstrakčios ir perkeltinės prasmės, pvz.: *išganyti, išgelbėti, išvaduoti, atpirkti; paskandinimas, pasmerkimas, prapuolimas, prapultis; žymė, ženklas.* Leksiniais paralelizmais, gausiais sinonimais Daukša norėjo padaryti savo kalbą įvairią, žodingą, įtikti įvairių tarmių skaitytojams, o kartais — paaiškinti svetimybes. Kadangi daug dvasininkų lietuviškai silpnai temokėjo arba visai nemokėjo, Daukša, kad jiems būtų lengviau susigaudyti, paraštėse ties lietuviškais žodžiais rašė ir atitinkamus skolinius, pvz.: *stonas* (luomas), *svietas* (pasaulis), *abrozas* (paveikslas). Nors Daukša taip pat vartoja skolinių, bet jų kiekis katekizme keliskart mažesnis, negu M. Mažvydo ir kitų pirmųjų rašytojų leidiniuose [5]. Daukša pralenkė savo pirmtakus ir vertimo menu. Apskritai imant, katekizme, kaip ir kituose lietuviškuose XVI a. leidiniuose, dominuoja pažodinis vertimo principas. Kal-

[5] Plačiau apie tai žr. *Kruopas J.* Leksiniai paralelizmai Daukšos katekizmo (1595) kalboje. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. III, 1960, p. 223—255.

ba, iš kurios verčiama, yra lyg modelis, kuriam stengiamasi prilygti. Dėl to mažiau paisoma savo kalbos specifikos, jos vidinių dėsnių. Tačiau Daukša turėjo gerą kalbos jausmą ir versdamas pažodinio principo aklai nesilaikė. Jis keitė daiktavardinį nusakymo būdą veiksmažodiniu, rasdavo tinkamų pakaitalų idiomoms, vieną gerą atitikmenį keliems žodžiams, išvengdavo to paties žodžio kartojimo. Jis ne tik tiksliai ir taisyklingai, daugiausia gražiai lietuviškai išvertė originalą, bet prilygo jam ir stilistiniu atžvilgiu. Ne kartą jaučiame visai laisvą, nė kiek originalo nevaržomą Daukšos žodį, natūralų iškalbingumą. Pvz., į klausimą, kaip turime laikytis šešto įsakymo, kuris draudžia svetimoteriauti, atsakoma: *Sergėdamies, aplenkdami ir vengdami visokių biaurybių.* Vietoj vieno lenkiško žodžio *(strzegąc się)* čia Daukša pavartoja tris lietuviškus *(sergėdamies, aplenkdami ir vengdami),* tuo pačiu išbaigčiau, konkrečiau ir išraiškingiau nusako norimą dalyką. Dažnai jo sakinys, ištisas periodas skamba laisvai, lengvai, lyg prieš keliasdešimt metų, bet ne prieš šimtmečius būtų parašytas: *Tu vaistą duosi, o ligonis nuodus geria, tu ligą atatolini, o jis save marina, tu žaizdas sutvarsčioji, o jisai žaizdą, kuri jau buvo užretėjus, atversto, tu ranka tava dangstai, o jisai ją atmėto.* Ne vienas pasakymas Daukšos vertime gavo tokią formą, kuri vėliau jau nebekito, plačiai paplito ir visuotinai įsigalėjo (pvz., *alkaną papenėt, trokštantį pagirdyt*). Daukša įvedė katekizme nemaža svarbių, kultūriniam gyvenimui reikalingų žodžių. Daugelį jų ėmė iš gyvosios kalbos, suteikdamas naują turinį, perprasmindamas. Kitus sukūrė pats, dar kitus perėmė iš ankstesnių rašytojų (pvz., *mokytojas, skaitytojas*) ir padėjo jiems įsitvirtinti. Manoma, kad Daukšos naujadarai yra žodžiai *abejojimas, įkvėpimas, nusižeminimas, privalomas, pasmerkimas, supratimas,* tvirtai įsigalėję literatūrinėje kalboje. Katekizmo vertime vartojami įvairūs psichologiniai terminai — pojūčių pavadinimai *(regėjimas, girdėjimas, ragavimas, pauostymas, palytėjimas),* psichinių galių, procesų, jausmų, nuotaikų, ypatybių pavadinimai *(išmintis, valia, meilė, džiaugsmas, kantrybė, romumas),* pagaliau šiaip įvairių sričių žodžiai, išlikę iki šių dienų *(autuvas, alga, darbininkas, esybė, elgeta, gydytojas, mylėtojas, tarnas, vietininkas).* Gyvus, vaizdingus Daukšos pasakymus galima traktuoti kaip literatūrinio stiliaus užuomazgas. Pvz.: *Žvaigždės nežiba prieg šviesai tavai, stiebai dangaus dreba ir virpa po akim tavo.* Apskritai, originalo vaizdinių elementų Daukša nesumažina, nesusilpnina, o juos pagausina ir sustiprina. Pagrindinė jo vaizdinė priemonė yra veiksmažodis — konkretus, gyvas, vaizdus, dinamiškas ir liaudiškas, susijęs su kasdieniška aplinka, alsuojąs betarpiška tikrove (pvz., *iš versmės išplūdo, esi ugnimi neužblėstančia, daužytis ant žemės, naktys ant mūsų užgriūtų ir mus užslėgtų, dūsaujame šniupščiodami ir verkdami).* Tuo tarpu originale veiksmažodis yra daugiau bendrinės, sąvokinės reikšmės, mažiau teturi vaizdinio atspalvio. Daukšai rūpėjo ne tik

vaizdingumas, bet ir stilistinis sklandumas, skambumas. Tuo tikslu jis sumaniai vartoja ilgesnes ir trumpesnes žodžių lytis. Pvz., lenkišką daiktavardį *(dla zwyciężenia)* jis išverčia dviem veiksmažodžiais, kurių vieno forma pilna, o kito sutrumpinta: *idant* *p e r g a l ė t u m b i m e* *ir* *p r a v y t u m b i m* *visus mūsų pagundymus.*

Katekizme Daukša išspausdino ir dviejų giesmių vertimus: Tomo Akviniečio giesmės („Kloniojuos žemai, tiesa uždengtoji") ir „Salve regina" („Sveika, karalyčia"). Tai buvo pirmos lietuviškos giesmės, išspausdintos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Ir kartu tai pirmos išlikusios lietuvių katalikiškos giesmės. Pirmoji iš jų eiliuota, o antroji parašyta ritmine proza. Daukša, matyt, didesnių eiliuotojo gabumų neturėjo. Vėlesniuose giesmynuose jo verstomis giesmėmis, atrodo, nebuvo pasinaudota.

Postilla
CATHOLICKA.
Tai eſt:
Iżguldimas Ewan
geliu kiekwienos Nedelos ir ſzwen-
tes per
Per Kuniga MIKALOIV DAVKSZ
W Wilniui/
Drukarnioi Akademiios SOCIETATIS
IESV. A.D. 1599.

M. Daukšos postilės (1599 m.) antraštinis puslapis

Pagrindinis Daukšos darbas, su kuriuo susijusi jo šlovė, yra Jokūbo Vujeko postilės vertimas. Tai stambiausias XVI a. lietuvių raštijos paminklas greta J. Bretkūno biblijos vertimo. Postilė, kaip minėta, 1595 m. buvo atiduota spausdinti, bet išėjo tik 1599 m. Spėjama, kad Daukša ją išvertė 1582—1595 m. J. Vujekas, lenkų jėzuitas, vienas stambiausių kontrreformacijos šulų, parašė dvi postiles: didžiąją ir mažąją. Didžioji buvo skirta siauresniam, mokytesnių skaitytojų ratui, dvasininkams, o mažoji — neturtingiems kunigams ir mažiau išsilavinusiems skaitytojams. Ypač populiari buvo jo mažoji postilė. Kadangi lenkų reformatai buvo išleidę daug gerų postilių, J. Vujekas turėjo parašyti tokią, kuri atsvertų visas reformatų postiles. Dėl savo nuopelnų kontrreformacijai J. Vujekas buvo vadinamas Lenkijos Ciceronu. Kurį laiką jis gyveno ir Lietuvoje, 1578—1579 m. buvo Vilniaus jėzuitų kolegijos rektorius. Todėl vyskupas M. Giedraitis, o gal būt, ir Daukša galėjo būti su juo pažįstami.

Išversti postilę buvo labai sunkus darbas. Kalbininkai (K. Būga, E. Tanglis, E. Zitigas), pastebėję vertime skirtingų tarmių lyčių ir žodžių, nevienodą kirčiavimą, buvo pradėję abejoti, ar Daukša vienas tą postilę išvertė. Tačiau tos abejonės, atrodo, yra be pagrindo. Postilės tituliniame puslapyje vertėju pažymėtas Daukša. Lotyniškoje ir lenkiškoje prakalboje jis vertimą vadina savo paties darbu. Jokie kiti vertėjai ar talkininkai niekur neminimi. O kalbos skirtybių ir prieštaravimų galėjo atsirasti dėl to, kad Daukša norėjo įtikti platesniam skaitytojų ratui — žemaičiams ir vidurio aukštaičiams.

Pilnas postilės pavadinimas yra toks: „Postila katolicka. Tai est: išguldymas evangelijų kiekvienos nedėlios ir šventės per visus metus". Be J. Vujeko pamokslų, joje yra ir originalių priedų, kurie ne visuose egzemplioriuose vienodi. Tačiau iš skirtingų egzempliorių padarius vieną, knygą sudarytų:

1. Lotyniškas ketureilis, skirtas M. Giedraičio herbui. Jame dirbtinai mėginama poetizuoti vyskupo veiklą, kelti jo nuopelnus tėvynei.

2. Lotyniška 8 eilučių epigrama, skirta M. Giedraičiui. Joje su daug didesniu užmoju aukštinamos vyskupo dorybės ir nuopelnai, užtikrinamas jam neblėstantis atminimas. Laikas sunaikina didžių karalių sostines, marmurą, piramides, užmarštin nugramzdina karvedžių garsą, bet vyskupo šlovė būsianti nemari, nes jis savo liaudžiai parūpinęs šventąjį peną. Kai kuriuose egzemplioriuose po epigrama pažymėtas autorius Vaclovas Labunauskis, o iš tikrųjų, kaip išaiškino K. Jablonskis, tai Vaclovas Daujotas iš Labūnavos. S. Daukantas savo turėtame Daukšos postilės egzemplioriuje ranka įrašė lietuvišką šios epigramos vertimą, po kuriuo taip pat pažymėtas Vaclovas Labunauskis. Tačiau ligi šiol neišaiškinta, ar tai senas vertimas, ar S. Daukanto laikų.

3. Lotyniška Daukšos prakalba į M. Giedraitį. Tai lyg atviras laiškas vyskupui. Čia jis idealizuojamas, šlovinamas, prilyginamas žymiausiems amžiaus vyrams, iškeliamas kaip vyskupas, valstybės veikėjas ir žmogus. Panegiriškai atsiliepiama ir apie pačią postilę bei jos autorių. Postilė vadinama puikiu veikalu, vertu išplatinti visame pasaulyje, o J. Vujekas — mokyčiausiu ir religingiausiu vyru. Postilės išleidimas lietuvių kalba laikomas *nemirtingu ir beveik dievišku vyskupo sumanymu.* M. Giedraičiui būsią dėkingi: 1) tėvynė — už atsidavimą, 2) dvasininkai — už darbo palengvinimą, 3) piliečiai — už išganingą mokslą, 4) visi kiti — už gimtosios kalbos išgelbėjimą nuo apleidimo ir pražūties. Visi kiti — tai visi nekatalikai, reformatai (kalvinistai ir liuteronai). Taigi postilės vertimas turėjo būti reikšmingas visai tautai, visiems lietuviams, nepaisant kokio jie bebūtų tikėjimo. Daukšos kultūriniai patriotiniai interesai čia aiškiai pranoksta religinius. Postilė taip pat skiriama ne tik dvasininkams ir per juos liaudžiai, bet visiems luomams, visiems feodalinės visuomenės sluoksniams: didikams *(summis)*, bajorams *(mediocribus)* ir valstiečiams *(infimis)*.

Daukša didžiuojasi atliktu darbu. Jis lygina save su Orfėju, paaukojusiu dievams lyrą, kuria nuolat naudojosi, taip pat su romėnų kariu, prie Heraklio šventovės durų sudėjusiu ginklus, kuriais daug kartų buvo nugalėjęs priešą.

4. Lenkiška „Prakalba į malonųjį skaitytoją". Ji yra programinio pobūdžio, geriausiai parodo Daukšą kaip kovotoją dėl gimtosios kalbos teisių.

5. Patys pamokslai. Juos versdamas, Daukša naudojosi ir reformatų raštais — B. Vilento „Evangelijomis bei epistolomis", bet neištisai. Postilėje dominuoja savarankiškas vertimas.

Svarbiausias dalykas Daukšos postilėje yra jos lenkiškoji prakalba. Joje matyti gilus Daukšos susirūpinimas savo tauta, jos ateitimi. Ji yra lyg koks naujo etapo manifestas. Iš jos Daukša išryškėja kaip vienas žymiausių Lietuvos patriotų. Lenkų filologas A. Briukneris pavadino ją patriotiniu manifestu. Vokiečių filologas A. Becenbergeris pabrėžė, kad Daukša reikalavo lietuvių kalbai lygių teisių. Buržuaziniai filologai ir istorikai žiūrėjo į Daukšą kaip į sporadinį, atsitiktinį reiškinį — „balsą, šaukiantį tyruose". Tačiau Daukša nebuvo vienišas. Jis buvo subrendęs savo meto aplinkoj, jį veikė visokios įtakos, ir jis pats išryškėjo tiktai jų veikiamas. Jo prakalba irgi yra istoriškai sąlygotas reiškinys.

Veiksnių, nulėmusių Daukšos pažiūras į gimtąją kalbą, buvo keletas. Pirmas veiksnys — paties Daukšos vaikystės ir darbo aplinka. Gimtoji jo kalba buvo lietuvių. Vaikystėje jis kitokios kalbos tikriausiai negirdėjo. Su lenkų kalba susidūrė, tur būt, tik mokydamasis. Todėl jis buvo iš prigimties prisirišęs prie lietuvių kalbos. Su tuo susijęs kitas veiksnys — Daukšos ryšys su liaudimi ir smulkiąja bajorija. Nuo XVI a. vidurio, o ypač po Liublino unijos, viršūniniuose feodalų sluoksniuose ėmė vis labiau įsigalėti lenkų kalba, bet ji ilgą laiką dar liko svetima smulkiajai bajorijai (ypač Žemaičiuose). Lenkų kalba darėsi stambiųjų feodalų kalba, kuria jie norėjo atsiskirti nuo smulkiųjų bajorų ir liaudies. Smulkieji bajorai buvo labai prisirišę prie savo gimtosios lietuvių kalbos ir XVI amžiuje ją tevartojo. Tokia aplinka skatino ir Daukšą, kilusį iš smulkiųjų bajorų, laikytis gimtosios kalbos ir ginti jos teises. Prisidėjo čia ir trečias veiksnys — kova dėl Lietuvos valstybinio savarankiškumo po Liublino unijos. Vienas aktyviausių tos kovos dalyvių buvo tiesioginis Daukšos viršininkas — M. Giedraitis. Daukša su M. Giedraičiu gerai pažino to meto politinį gyvenimą ir suprato, koks pavojus gresia Lietuvai. Jie norėjo likviduoti pražūtingas Liublino unijos pasekmes. Stambieji feodalai, gindami Lietuvos politinį savarankiškumą, tautinių tikslų dažniausiai neturėjo. Tačiau smulkiesiems bajorams, kurie tekalbėjo lietuviškai ir nemokėjo lenkiškai, valstybingumo gynimas savaime siejosi su savų papročių ir kalbos gynimu. Kova dėl valstybinio savarankiškumo žadino ir tautinį jų sąmoningumą, skatino rūpintis lietuvių kalbos likimu.

Tie trys veiksniai sudarė prielaidas išaugti Daukšai kaip kovotojui dėl gimtosios kalbos teisių. Tačiau jį subrandino ir teoriškai apginklavo ketvirtas veiksnys — būtent renesansas. Renesanso epochoje vyko persilaužimas iš lotynų kalbos į tautines kalbas. XVI amžius kaip tik buvo kovos dėl tautinių kalbų ir jų įsigalėjimo Europos literatūroje laikotarpis. Kova dėl tautinių kalbų kartu buvo kova dėl kultūros demokratizavimo, kad ji būtų prieinama platesniems sluoksniams ir kad jie galėtų dalyvauti jos kūrime. Ši kova, vienur (pvz., Italijoje) prasidėjusi dar XIV amžiuje, sustiprėjo ir labiausiai išsiplėtė XVI a. antrajame ketvirtyje ir viduryje, kitur antrojoje pusėje, ir tada buvo laimėta. Todėl visai dėsningai XVI a. pabaigoje ji stipriau pasireiškė ir Lietuvoje. Italijoje XVI amžiuje teoriškai pagrindė ir gynė italų kalbos teises P. Bembo, Speronė Speronis, Prancūzijoje — Ž. diu Belė, jo draugas „poetų princas" P. Ronsaras, A. Etjenas, Vokietijoje — M. Liuteris, kuris, kaip sakė F. Engelsas, „sukūrė šiuolaikinę vokiečių prozą" [6]. Labai smarki kova dėl gimtosios kalbos teisių tuo metu vyko ir kaimyninėje Lenkijoje. Antrojoje XVI a. pusėje lenkų literatūra pergyveno savo „aukso amžių". Visa tai, be abejo, veikė Daukšą, sąlygojo jo pažiūras. Taigi Daukšos pažiūros į gimtąją kalbą susiformavo bendroje renesanso epochos atmosferoje.

Lietuvoje ir Lenkijoje XVI amžiuje vyravo pažiūra, kad tauta — tai feodalai, didikai ir bajorai. Liaudis į tautos sąvoką nebuvo įjungiama. Be to, tauta buvo tapatinama su valstybe. Kalba neįėjo į tautos sąvoką, nebuvo laikoma esminiu dalyku. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje gyvenę įvairių tautybių žmonės (baltarusiai, ukrainiečiai, lenkai, lietuviai) neretai buvo vadinami tiesiog lietuviais. Taigi lėmė ne etninė priklausomybė, o pilietinė, teritorinė. Feodalai, vadindami save lietuviais, kalbėdavo kitomis kalbomis, daugiausia lenkiškai. Daukša išsiskiria iš amžininkų, ypač Lietuvos feodalų, daug gilesniu tautiniu sąmoningumu, nauja tautos koncepcija. Tautą jam sudaro: 1) teritorija — tėvų žemė, 2) papročiai — istoriškai susiformavęs kultūrinis bendrumas, 3) kalba. Svarbiausiu iš jų Daukša laikė kalbą. Nors jis neišvengė bajoriškojo tautos supratimo įtakos (svarbiausiu luomu, sudarančiu tautą, laikė bajoriją), bet iš tautos sąvokos neišskyrė ir liaudies (prastuomenės). Vadino ją *mūsų pačių krauju, mūsų pačių sąnariais, mūsų broliais,* pabrėžė, kad *visi mes esame vienas kūnas* [...] *tėvynėje.* Taigi Daukša skelbė tautinį bendrumą su liaudimi. Feodalinėje visuomenėje luomus skyrė neperžengiama privilegijų ir prietarų siena. Į liaudį buvo žiūrima iš aukšto, stengiamasi ją vis labiau pavergti ir išnaudoti, nuo jos atsiriboti. Todėl bendrumo su liaudimi skelbimas ir propagavimas buvo pažangus. Feodalizmo laikams taip pat buvo būdingas provincinis uždarumas. Žemaičiai

[6] *Marksas K., Engelsas F.* Rinktiniai raštai dviem tomais, t. II. V., 1950, p. 51.

ir aukštaičiai dažnai laikydavo vieni kitus kone svetimšaliais. O Daukša gerai suvokė žemaičių ir aukštaičių tautinį bendrumą. Jis kalba tik apie visus lietuvius kaip vieną tautą, apie visiems bendrą lietuvių kalbą. Tuo jis pralenkė ne tik daugumą amžininkų, bet ir žymiai vėlesnių (net XIX a. pirmosios pusės) rašytojų.

Šitaip pažangiai suprasdamas tautą, Daukša buvo ir savitas patriotas. Jo patriotizmas skyrėsi nuo vyravusio feodalinio patriotizmo, kuris ribojosi klasiniais feodalų interesais. Feodalai norėjo užsitikrinti išimtinę teisę šeimininkauti Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, išlaikyti seniai užimtas svetimas teritorijas, užgrobti naujų. Dėl to literatūroje buvo šlovinami daugiausia kunigaikščiai ir karvedžiai, didikai — jų garbinga (romėniška) kilmė, narsumas, karai. Jiems išaukštinti buvo rašomos poemos, istorijos veikalai. Daukšos patriotizmas visai kitoks. Daukša nė žodžiu neužsimena apie tariamą lietuvių kilmę iš romėnų, nekalba apie valstybę nuo jūrų iki jūrų. Rūpindamasis tėvynės likimu, jos valstybiniu savarankiškumu ir gerove, kaip ateities laidą jis nurodo visai kitą dalyką — tautinę kultūrą, kuriamą gimtąja kalba. Tačiau, ragindamas vartoti lietuvių kalbą, Daukša anaiptol nepasisako prieš kitas kalbas, jų mokėjimą, mokymąsi ir vartojimą. Į pirmąjį planą jis iškelia visų tautų natūralią teisę vartoti savo kalbą, visoms kalboms pripažįsta lygybę. Jis nekalba, kaip daugelis kitų anuometinių kalbos gynėjų, apie tobulas ir netobulas, gražias ir negražias kalbas. Savaime suprantamu dalyku laiko visų kalbų vartojimą, branginimą, ugdymą ir išlaikymą, todėl nori, kad ir lietuvių kalbai būtų pripažintos lygios teisės. Taigi Daukša pasirodo kaip vienas pažangiausių kovotojų dėl tautinių kalbų teisių XVI amžiuje. Jo pažiūrose nė ženklo nematome tautinio ribotumo, uždarumo, horizonto siaurumo. Prakalboje išryškėja taurus jos autoriaus humanizmas. Pavyzdžiu nurodydamas kitas tautas, Daukša siekia dviejų pagrindinių dalykų: 1) įvesti lietuvių kalbą į viešąjį valstybinį gyvenimą, padaryti literatūrine, rašto kalba ir 2) kurti lietuvių literatūrą, savąją raštiją, duoti jai pradžią. Prakalboje Daukša išreiškė ne vien savo ir pažangiosios ano meto šviesuomenės pažiūras, bet ir plačiųjų liaudies masių, taip pat smulkiosios bajorijos nuotaikas. Joje atsispindėjo augantis „lietuvių tautoje nepasitenkinimas, pasipiktinimas ir pasipriešinimas dėl prasidėjusio Lietuvos feodalų nutolimo nuo lietuvių kalbos ir jų lenkėjimo"[7].

Daukšos postilės prakalbai būdingos ne tik humanistinės idėjos, bet ir renesansinė argumentacija. Plačiai pagrįsdamas ir įrodinėdamas būtinumą vartoti savo gimtąją kalbą, Daukša remiasi ne biblija, ne bažnyčios tėvais, ne scholastiniais išvedžiojimais ir silogizmais. Pagrindinis jo argumentų šaltinis yra gamta, žmogaus prigimtis, jos dėsniai. Ta dingstimi jis užsimena ir apie gyvulių gyvenimą: *Kas per keistenybės būtų gyvulių tarpe, jeigu varnas*

[7] Lietuvos TSR istorija, t. I. V., 1957, p. 244.

užsimanytų suokti kaip lakštingala, o lakštingala — krankti kaip varnas, ožys — staugti kaip liūtas, o liūtas — bliauti kaip ožys? Dėl tokio savo būdo pakeitimo pranyktų savitumas, beveik pranyktų ir tokių įvairių gyvulių esmė ir prigimtis. Juo didesnis sąmyšis kyląs, kai žmonės dėl kitos kalbos paniekina gimtąją. Daukša, kaip ir daugelis renesanso filosofų, žiūri į prigimtį, gamtą kaip į nepajudinamą dalyką. Jos įstatymų turi visi paisyti, laikytis, iš jų neiškrypti. Visi turi klausyti jos balso, taigi visi turi vartoti ir savo gimtąją kalbą. Antras Daukšos argumentų šaltinis yra istorija, tautų ir valstybių — Persijos, Romos, Graikijos, Arabijos — likimas. Daukša teigia, kad tos valstybės išsilaikė tiktai išsaugodamos savo kalbą. Tokiais argumentais irgi pasireiškia renesanso epochos dvasia. Daukša taip pat, kaip ir daugelis renesanso humanistų, kalbą laikė ne kokia absoliučia „dievo dovana", o tokiu žmonių prigimties dalyku, kurį pats žmogus turi ugdyti ir tobulinti. Kalbos negimsta pačios savaime, kaip žolės ar medžiai, vieni menki ir silpni, kiti sveiki ir stiprūs. Visos teigiamos kalbų ypatybės priklauso nuo žmonių valios ir noro. Jeigu ilgainiui vienos pasidarė turtingesnės už kitas, tai priklausė ne nuo jų pačių, bet nuo žmonių pastangų ir išmonės. Daug renesanso bruožų yra ir prakalbos formoje, išraiškoje. Ji glausta, bet labai turininga, daro iš sykio įkvėptai parašyto kūrinio įspūdį. Nėra joje jokio dirbtinumo, erudicijos demonstravimo, tuščiažodžiavimo, ilgų išvedžiojimų, citatų. Viskas atrodo natūralu, paprasta, organiškai susieta, sumaniai ir įtaigiai sukomponuota. Jaučiama aukšta literatūrinė autoriaus kultūra, antikinės retorikos išlavinta įgudusi plunksna. Pakiliausiu tonu parašyta centrinė prakalbos vieta — kulminacija: *Ne žemės derlumu, ne drabužių skirtingumu, ne šalies gražumu, ne miestų ir pilių tvirtumu gyvuoja tautos, bet daugiausia išlaikydamos ir vartodamos savo kalbą* [. . .]. Tai aforizmais skambąs himnas gimtajai kalbai. V. Mykolaitis-Putinas teisingai yra pažymėjęs, kad Daukšos postilės prakalboje matome „tokį gilų ir prasmingą kalbos aukštinimą, kokio nerandame visoj lietuvių literatūroj"[8].

Daukša, ką skelbė prakalboje, stengėsi pritaikyti gyvenime. J. Vujeko postilės vertimas turėjo pastovią, ilgalaikę reikšmę lietuvių literatūrai. Savo gausia leksika jis žymiai praturtino besiformuojančią lietuvių literatūrinę kalbą. Versdamas Daukša parodė ir individualius stilistinius polinkius, siekė išraiškos vaizdingumo ir išbaigtumo, davė nemaža literatūrinio stiliaus, iš dalies ir grožinės prozos užuomazgų.

Postilės vertimui dar labiau negu katekizmo būdingas leksikos turtingumas. Daukša sąmoningai stengėsi įvairinti vertimo kalbą, padaryti ją žodingesnę. Jis pažymėjo, kad žodžių gausumas knygoje *lengvai praturtins uolų skaitytoją*. Pagrindinė priemonė kalbos žodingumui ir įvairumui didinti buvo sinonimika. Daukša

[8] *Mykolaitis-Putinas* V. Literatūros etiudai. K., 1937, p. 177.

sinonimus postilėje vartoja panašiai kaip katekizme, bet iš dalies ir skirtingai. Katekizmui būdingas pusiau mechaninis sinonimų įvedimas. Jie daugiausia įrašyti vertimo paraštėse, mažiau jų pačiame tekste, ypač skirtingose jo vietose. Postilėje sinonimai dažniausiai įjungti į tekstą, tik maža dalis pridėta paraštėse. Sinonimai yra nevienodos paskirties. Dalis jų tolygūs savo reikšme, neturi stilistinių niuansų, pvz.: *žvejais* arba *žūklijais, vienturtį* arba *vienatįjį, išgydyt* arba *išvaistyt*. Dažnai, kaip ir katekizme, greta pateikiamas skolinys ir jo lietuviškas atitikmuo, pvz.: *slibinas* arba *smakas, iečia* (ietimi) arba *ragotine, prekiautų* arba *handliavotų, pirmuonis* (protėvius, pirmtakus) arba *predkus*. Svarbesni yra sinoniminiai žodžiai, leksiniai paralelizmai su skirtingais prasmės, vaizdumo atspalviais: *šapelį* arba *šiaudelį, užbrukt* ir *užmušt, arkliai* arba *žirgai* ir *kuinas*. Kartais vienam originalo žodžiui duodami net 5 lietuviški sinonimai: *apveizdėkimės, pasergėkimės, apkuopkimės, apvokimės, apliuobkimės*. Labai turtinga žodžio *vargšas* sinonimika: *bėdulis, benamis, nuvargęs, pavargėlis, pavargęsis, rudulis, vargeta*. Daukša nesitenkina bespalviais, perdaug bendros reikšmės originalo žodžiais, ieško tikslesnių lietuviškų atitikmenų, geriau išreiškiančių ir nusakančių kalbamą dalyką. Pvz., vietoj originalo *kraujo lašai* jis verčia *kraujo šlakai*, vietoj *tekančio žemėn — srūvančio žemėn*, vietoj *pradėjo mirti — pradėjo merdėt*, vietoj *iš dulkių ir molio nulipdytą — iš dulkių ir molio nužiestą*. Postilėje gausu įvairių gyvenimo sričių leksikos, pradedant kasdienine buitimi ir baigiant filosofiniais terminais. Joje minimi darbo įrankiai *(arklas, žuobris, piautuvas)*, ginklai *(kalavijas, strėla, ietis)*, apranga *(apdas, autuvas)*. Nemaža žodžių atspindi feodalinę visuomeninę aplinką, socialinius sluoksnius, jų santykius *(ūkis, ūkininkas, tijūnas, vergas, prekijas, alga, čyžė)*. Yra ir kultūrinių-literatūrinių terminų. Daukša, atrodo, pirmasis pavartojo žodį *rašytojas* artima dabartinei reikšme. Postilėje ne kartą minimi, nors ne visuomet įprasta reikšme, kai kurie tautosakos terminai *(pasakos, sekmės, priežodžiai, prilyginimai, giesmės)*. Čia randame tokius abstraktesnės reikšmės žodžius, kaip *draugystė, mergystė, moterystė, priežastis, šviesybė, tamsybė, vienybė*. Daukša dar neturi žodžio *mintis*, bet jau vartoja žodį *m ą s t y t i (klausykime karštai žodžių jo ir m ą s t y k i m e juos dieną ir naktį)*. Apskritai, Daukšai būdingas siekimas išsiversti be skolinių, juos pakeisti lietuviškais žodžiais. Kur tai nepavykdavo, jis mieliau vartodavo tarptautinius žodžius — lotyniškus arba graikiškus, bet ne slavizmus. Tačiau slavizmų postilėje irgi neretai pasitaiko. Daukša turtino savo vertimo leksiką ir naujadarais. Jis mėgo darytis abstrakčius daiktavardžius su priesaga *-umas (atskilumas, kitokumas, niekumas), -imas (įkvėpimas, pašaukimas), -ėjas (pranokėjas, veikėjas)*, su neiginiu *ne- (nekaltė, nemirtis, nemokslas)*. Daug darėsi ir sudurtinių žodžių: *daugbylis* (ilgas šnekėjimas), *niekbylis* (tuščia kalba), *gerabylis* (gerai kalbantis), *piktabylis* (piktai kalbantis). Svarbus Daukšos naujadaras buvo *vakarinė* (vakarienė).

Daukšai rūpėjo ne vien žodžių gausumas, bet ir jų išraiškingumas. Laikydamasis daugiausia pažodinio vertimo principo, jis siekė tolygios ar net stipresnės išraiškos, įtaigumo. J. Vujeko postilėje vyrauja intelektualinis pradas, išraiškingesnis žodis rečiau pasitaiko. Daukšai būdingas didesnis vaizdingumas, emocingumas. Pagrindinė jo vaizdinė priemonė yra veiksmažodis. Jis jautė veiksmažodyje slypinčias neišsemiamas vaizdingos išraiškos galimybes ir jas gausiai panaudojo. Veiksmažodžiais ir dalyviais jis ne tik sustiprino, bet ir sudinamino išraišką. Jais daugiausia remiasi literatūrinio stiliaus užuomazgos postilės vertime. Blankius originalo žodžius Daukša pakeičia vaizdingais, sugeba parinkti tiksliausius, specifinius kiekvienam atvejui veiksmažodžius, pvz.: *kaip višta s u g ū ž i a vištelius savus po sparnais savais; idant u ž k a r t ų girnų pusę ant kaklo jo; kraujas p l ū d o; daug išvadžiotojų p a p l ū d o po pasaulį; teneišsigąsta širdis jūsų nei k r ū p a u j a.* Daukša nenori pasitenkinti bespalviu žodžiu, jis linkęs visur vaizdžiau, įtaigiau pasakyti, sustiprinti ir pagyvinti išraišką, pvz.: *talentą savą į r a u s ę s buvo žemėn; kaip dūmas, kurį vėjas i š p ū k š t i n a; nudangino jį ing svečių namus ir p r i k u o p ė jį.* Tokius žodžius Daukša galėjo paimti tik iš gyvosios kalbos, iš liaudies lūpų. Ir visame postilės vertime jaučiamas liaudiškas kalbos pagrindas. Iš liaudies šnekamosios kalbos Daukša pasisavino ir patį nusakymo būdą — gyvą, vaizdų, dažnai gruboką, pvz.: *n u t v ė r ę s l i g o n į, išgydė jį ir paleido; ten žmogų b l o k š ing žemę; miestus jų s u k ū l ė ir pačius i š b a r s t ė po visą pasaulį.* Daukša, kaip ir kiti renesanso epochos rašytojai (iš dalies ir J. Vujekas), vadina daiktus tikraisiais vardais, nevengia šiurkštesnių pasakymų, palyginimų, neskirsto žodžių į kastas, maišo aukštąjį ir žemąjį stilių: *esmi k a i p k a l ė p a s m i r d u s i; n a r d o k a i p k i a u l ė p u r v e visokio kūniškumo; nuodėmes l a k a m e k a i p v a n d e n į.*

Be vaizdingumo, išraiškos liaudiškumo, Daukšai būdingas aiškumo, nusakymo pilnumo, išbaigimo siekimas. Vertime daug kur išsireikšta plačiau, konkrečiau, išsamiau ir kartu kasdieniškiau, negu originale. Vertėjas dažnai išryškina ir akcentuoja pagrindinį dalyką sakinyje, praplečia ir papildo jį naujais bruožais ir detalėmis. Tuo tikslu jis paprastai vartoja sinonimus, sinoniminius pasakymus bei sugretinimus. Sinonimų sugretinimą ir kitas žodžių grupes, kaip retorinę priemonę, jau vartojo M. Mažvydas eiliuotoje katekizmo prakalboje ir J. Bretkūnas savo postilėje. Tačiau J. Bretkūnas dažnai juos sugretindavo inertiškai. Jo sinoniminės grupės antrasis žodis dažnai yra trumpesnis ir blankesnis už pirmąjį, šio nepapildo, nesustiprina (pvz., *lojoja* ir *peikia, išlojojusi* ir *apibarusi).* Tokie sinonimai beveik neatlieka jokios stilistinės funkcijos, tik pagausina žodžius. O Daukša mėgsta sugretinti žodžius, kurių antrasis savo reikšme yra svarbesnis, stipresnis už pirmąjį arba bent jį papildo, praplečia (pvz., *plėšo ir drasko, ūžimai ir staugimai baisūs, išdrikumai ir pasileidimai).* Pasitaiko ir

asindetinis sinonimų sugretinimas, kai du žodžiai sudaro tarsi vieną sąvoką, yra tariami be pauzės (pvz., *vargstate dirbate, šoko nutekėjo, ant gėrių ant grožių kūno*). Daukša mėgsta ir kitas dvinares, nesinonimines žodžių grupes, išplečia jomis kai kurias originalo vietas (pvz., *atsitiesė ir sėdos, neapykantą ir pavydą, valgė ir gėrė).*

Postilės vertimo sintaksėje, sakinio konstrukcijoje gyvosios kalbos bruožų jau labai maža. Tai aiškintina pirmiausia vertimo pažodiškumu. Daukša turėjo prieš akis ne tik originalo mintį, bet ir sakinio modelį, nuo kurio nenorėjo nutolti. Be to, jį traukė antikinė meninė proza, jos periodų konstrukcijos. J. Vujekas labiausiai mėgo dvinares konstrukcijas, jas derino su trinarėmis ir keturnarėmis, o Daukša dažniausiai vartoja trinares ir dvinares konstrukcijas, ypač trinares. Trinarės konstrukcijos buvo vienos mėgstamiausių antikinėje prozoje. Trinariai, derinami su dvinariais, žymiai paįvairina periodų struktūrą ir padeda ją geriau išbaigti ritminiu atžvilgiu. Pvz., trinarė konstrukcija — gimdytojai turi rūpintis savo vaikais: *idant kur neužeitų, //idant kur neužklystų, //idant jiems kas pikto netiktųs.* Dvinarė konstrukcija: *Vieną piemenį ir vietininką jo ant žemės, kuriam jisai padavė, //kuriam jisai prisakė avis savas.* Daug dėmesio skyrė Daukša periodo pabaigai — klauzulei, tur būt, sekdamas antikiniais autoriais ir retorikos teoretikais. Nuo klauzulės žymia dalimi priklausė viso periodo efektyvumas. Daukša mėgo orginalo klauzulę praplėsti, pailginti — vienanarę paversti dvinare. Dvinarės klauzulės harmoningai išbaigia periodo visumos struktūrą, sudarydamos baigiamąjį atitikmenį sudėtingoms konstrukcijoms viduryje. Daukšai rūpėjo ir sakinio, periodo ritmas. Jis rinko ir derino žodžius, atsižvelgdamas į jų ilgumą, ypač periodo pabaigoje. Vienur žodžiai tolydžio ilgėja, sąlygodami kylančią intonaciją (pvz., *artimus savus kramto, novija, persekioja).* Kitur jie tolydžio trumpėja, sąlygodami krintančią intonaciją (pvz., *ateidavai ties jų namais elgeta grynu, ligonimi, nuogu*). Daukša, sekdamas J. Vujeko originalu arba antikine proza, kartais rimuoja periodo narius, tuo sustiprindamas ir paryškindamas sintaksinius paralelizmus (pvz., *moteries niekad neturėjo, rūbais švelniais niekad nevilkėjo, ašutinėje vaikščiojo, daug pasninkavo ir gavėjo*). Daukša vengia kartoti tuos pačius originalo žodžius, kad nesusidarytų monotonija, kad būtų stilistiškai sklandu ir įvairu. Pvz., originalo sakinyje dukart pavartota *jokio daikto (żadnej rzeczy).* Daukša tai išvertė dviem skirtingais pasakymais: *aš jiemus nedaviau nė vieno daikto ir nežadėjau nieko gero.* Siekdamas sklandumo, skambumo ir įvairumo, Daukša lygiagrečiai vartoja sutrumpėjusias ir nesutrumpėjusias žodžių formas. Pvz.: *šauk, o nepaliauk, pakelki balsą savo; eikite, eikit ir apvaikščiokite šitą laimią dieną; kas mane regi, reg ir tėvą mano.* Daukšos vertime gana tobulą meninę išraišką gavo kai kurie prie-

žodžiai, patarlės, posakiai. Pvz.: *tie nei sėja, nei piauja, nei kluonuosn sukrauja; kurie sėja su verksmu, piaus su džiaugsmu; kas šykščiai sėja, šykščiai ir piaus; ne visa auksas, kas žiba; nei vilkas vilko, nei meška meškos nepiauja, ir varnas varnui akies neiškerta; kas galva, tai išmintis; juo kas aukščiaus užlips, tuo sunkiaus nupuola; puola, kaip musios ant medaus; vienu žodžiu kaip kirste pakirto; buvo visi kaip šunes sunirtę.* Daukša jautriai ir kūrybiškai išvertė literatūriškesnes postilės vietas. Pasitaiko fragmentų, kur beletristiškai suvokiami ir apibūdinami įvairūs reiškiniai, dvelkteli poetinė nuotaika, nekasdieniškas požiūris į tikrovę. Pvz.: *Dabar buvo nematęs anos upės, giedrios kaip krikštolo, ir ano medžio, ant kriaušiaus jos įsodinto; Antonijus didysis daugiaus grožėjos nakties tylėjime ir tamsumuose, neg dienos šviesume;* Satyras išprašė krikščionims truputį sakramento duonos pavidalu *ir, suvyturęs jį skepeton, parišo ant kaklo ir įšoko mariosn, ir išplaukė sveikas.* Visi minėti stilistiniai vertimo bruožai ir sudaro grožinės prozos užuomazgas Daukšos postilėje.

Atsidėjimu lietuvių raštijai Daukša neturėjo sau lygių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, išskyrus nebent K. Sirvydą, nei XVI, nei XVII—XVIII amžiuose. Abejingai arba priešiškai nusiteikusių dvasininkų aplinkoje jam teko susidurti su daugybe sunkumų ir juos nugalėti, remiamam beveik vien M. Giedraičio. Daukša turėjo įtakos katalikų raštams XVII a. pirmojoje pusėje: 1605 m. katekizmui, skirtam Vilniaus vyskupijai, aukštaičiams, taip pat K. Sirvydo pamokslams ir žodynui, S. Slavočinskio giesmynui. XVII a. antrojoje pusėje prasidėjus lietuvių raštijos smukimui Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, Daukšos poveikis susilpnėjo. Jis vėl sustiprėjo tik XIX a. pradžioje, feodalizmo irimo laikotarpiu, susidarius naujoms sąlygoms lietuvių literatūrai vystytis. Tuo metu susilaukė gyvo ir plataus atgarsio patriotinės Daukšos idėjos, rašytojai iš jo mokėsi kalbos. Kajetonas Nezabitauskis Daukšos postilę laikė *dideliai reta ir reikalinga knyga.* Ilgą laiką Daukšos postilę skaitė ir studijavo S. Stanevičius, palikdamas joje įrašus. Viename jų iškėlė Daukšos atlikto darbo nemarumą:

Kurs mane rašė, jau seniai supuvo,
Ale jo vardas lig šiol nepražuvo.

S. Stanevičius 1823 m. dviem leidinėliais perspausdino Daukšos postilės ištraukas su „Prakalba į malonųjį skaitytoją", o lietuvių kalbos gramatikos (1829 m.) pratarmėje pageidavo, kad Daukšos postilė dėl kalbos gražumo būtų perspausdinta. Daukšą labai vertino, studijavo ir propagavo S. Daukantas, vadino jį nemirtinguoju. Jis ragino M. Valančių nedelsiant perspausdinti postilę. Glaustose lietuvių literatūros apžvalgose, kurios XIX a. pirmojoje pusėje ėmė rodytis įvairiuose leidiniuose, Daukša minimas kaip vienas žymiausių lietuvių rašytojų. Jis buvo įtraukiamas ir į platesnės apimties bibliografinius leidinius, panaudojamas leksiko-

grafijoje. XIX a. antrojoje pusėje, išaugus lyginamajai kalbotyrai, Daukšos postilė pasidarė dar aktualesnė mokslininkams kalbininkams. Čekų kalbininkas slavistas L. Geitleris 1875 ir 1885 m. paskelbė Daukšos postilės ištraukų. 1898 m. E. Volteris Rusijos Mokslų akademijai pateikė projektą perspausdinti Daukšos postilę. Projektas buvo priimtas, leidimo priežiūra pavesta akademikams F. Fortunatovui ir A. Šachmatovui. Išspausdinta buvo tik postilės dalis (I sąs. — 1904, II — 1909, III — 1927 m.). 1900 m. buvo pirmą kartą išversta į lietuvių kalbą ir paskelbta „Varpe" lenkiškoji postilės prakalba. XX a. pradžioje K. Būga ir kiti kalbininkai ne kartą kėlė reikalą išleisti postilę fotografuotiniu būdu. 1926 m. ją išleido Lietuvos universitetas Kaune. Nežiūrint trūkumų, fotografuotinis leidimas padarė Daukšos postilę visiems prieinamą, ir mokslininkai be vargo galėjo ja naudotis. Daukšos raštai yra vienas pagrindinių šaltinių tarybiniams lietuvių kalbininkams. Stambus Daukšos įnašas į lietuvių raštiją ir literatūrinę kalbą susilaukė aukšto tarybinių rašytojų ir poetų įvertinimo. V. Mozūriūnas sukūrė eilėraštį „Jau varpinėje skambino šešias", kuriame poetizuoja Daukšos reikšmę ir vaidmenį lietuvių kultūros ir literatūros istorijoje. A. Venclova lietuvių literatūrinės kalbos kūrėjų ir meistrų gretoje pirmiausia statė Daukšą — šalia K. Donelaičio, A. Baranausko, Žemaitės, A. Vienuolio, P. Cvirkos. Taigi Daukša yra tvirtai įaugęs į lietuvių socialistinę kultūrą.

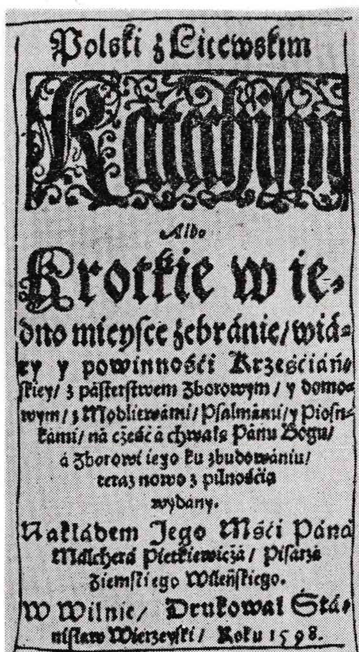
XVI a. PABAIGOS REFORMATŲ RAŠTAI

Reikšmingiausi Lietuvos reformatų raštai buvo parašyti ne lietuvių, o lenkų ir lotynų kalba. Ne visi jie išliko. Vienas pažangiausių lenkų kalba rašiusių reformatų buvo Petras Gonezijus (Petras iš Gonionzo). 1564 m. pasirodė pirma anabaptistų knyga Lenkijoje. 1567 m. Vilniaus vaitas A. Rotundas rašė, kad jis pats matęs ir skaitęs Gardine išleistą lenkų kalba knygą, kurioje reikalaujama išvaduoti valstiečius, įvesti turtų bendrumą, visur panaikinti luomus. Kiti leidiniai su tokiais pasiūlymais polemizavo. Tai buvo daugiausia pažangi literatūra. Lietuvių kalba reformatai nieko labai reikšmingo nėra išleidę. Lietuviškomis knygomis jie susirūpino, kai kontrreformacija Lietuvoje jau buvo beveik laimėjusi.

Reformatų lietuviški raštai pasirodė po to, kai savo pirmąsias knygas buvo išspausdinę katalikai. M. Daukšos leidiniai stiprino katalikybės pozicijas ir vertė Lietuvos reformatus imtis kontrpriemonių. 1598 m. išėjęs M. Petkevičiaus verstas katekizmas buvo atsakymas į M. Daukšos katekizmą, o 1600 m. J. Morkūno išspausdinta postilė — į M. Daukšos postilę. Abu šie vertimai nei kalba, nei literatūrinėmis-stilistinėmis ypatybėmis toli gražu neprilygsta M. Daukšos leidiniams. Vertėjams terūpėjo siauri religiniai propagandiniai reikalai, o ne literatūrinės kalbos ugdymas.

Merkelis Petkevičius buvo Vilniaus žemės teismo raštininkas, kilęs iš senos vidutiniųjų bajorų giminės. Tos giminės nariai ėjo karaliaus dvare įvairias tarnybas. Petkevičius turėjo Vilniuje namus, dvarų apie Maišiagalą, Salaką, Giedraičius. Jo gimimo data nežinoma, o mirė 1608 m., išbuvęs Vilniaus žemės teismo raštininku arti 30 metų (nuo 1581 m.). Jis buvo žymus žmogus, buvo vedęs Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio pusseserę. Buvo uolus reformatas, karšto temperamento. Kunigaikštis Mikalojus Giedraitis skundėsi, kad Petkevičius grasinęs jam ir jo žmonai, sutikęs juos turguje.

Petkevičius 1598 m. savo spaustuvėje ir savo lėšomis išleido lenkišką-lietuvišką katekizmą („Polski z litewskim katechism"). Knyga panaši į M. Mažvydo katekizmą: pats katekizmas joje užima tik dalį, toliau eina maldos, giesmės, Dovydo psalmės ir agenda (apeigų formulės). Tekstas išspausdintas lygiagrečiai dviem kalbomis: kairėje puslapiai — lenkų kalba, dešinėje — lietuvių. Petkevičiaus katekizmo pasirodymą neabejotinai paskatino M. Daukšos katekizmas. Petkevičius irgi pabrėžia gimtosios kalbos reikšmę, bet savo katekizmu jis nori padėti kalvinistų kunigams, daugiausia lenkų dvasininkams. Nemaža Petkevičiaus knyga išleista skubotai. Vertėjui nerūpėjo lietuvių kalbos grynumas ir gražumas. Jis laikėsi pažodinio vertimo principo, paliko lietuviškame tekste beveik pusę lenkiškų žodžių, kai kur išvertė net paraidžiui, nesupratęs reikšmės (pvz., *oszukał* išvertė *apieškojau,* bet lenkų kalboje *oszukać* reiškia *apgauti*). Tuo atžvilgiu katekizmas davė pradžią klerikaliniam žargonui lietuvių raštijoje. Katekizme, be prozinių dalykų, yra ir giesmių. Tai pirmas giesmių rinkinėlis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Giesmės verstos iš lenkų kalbos, laikantis originalo, bet apskritai jų vertimas blogas. Taigi pirmoji lietuviška reformatų kalvinistų knyga, palyginus su M. Daukšos leidiniais, yra žingsnis ne į priekį, o atgal.

Polski z Litewskim
Katechism
Albo
Krotkie w ie-
dno mieysce zebránie/ wiá-
ry y powinnośći Krześćiáń-
skiey/ z pásterstwem Zborowym / y domo-
wym / z Modlitwámi / Psalmámi / y Piosn-
kámi / ná cześć á chwałę Pánu Bogu /
á Zborowi iego ku zbudowániu /
teraz nowo z pilnośćią
wydány.
Nakłádem Jego Mśći Páná
Malcherá Pietkiewiczá / Pisarzá
Ziemskiego Wileńskiego.
W Wilnie / Drukował Stá-
nisław Wierzeyski / Roku 1598.

M. Petkevičiaus katekizmo (1598 m.) antraštinis puslapis

Tačiau negalima visai nuneigti Petkevičiaus katekizmo reikšmės. Ir jame yra gražių lietuviškų žodžių, pasakymų (pvz., *rudulis* — vargšas, nuskurdęs, *širdis džiaugsmais plastės).* Jo giesmėse ryškesnė, negu M. Mažvydo katekizme ir giesmyne, izosilabiz-

mo formavimosi tendencija. Neblogai išverstos kai kurios J. Kochanovskio psalmės. 1939 m. Petkevičiaus katekizmą fotografuotiniu būdu išleido J. Balčikonis. Apie Petkevičiaus katekizmo kalbą E. Frenkelis yra parašęs studiją (išleistą Getingene 1947 m.). Petkevičiaus raštų leksikos analizei skirta J. Kruopo disertacija (1951 m.)[9].

Jokūbo Morkūno postilė („Postila lietuviška"), pasirodžiusi 1600 m., buvo antras reformatų leidinys Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Pačioje knygoje niekur neparašyta, kad vertė Morkūnas. Kai kas linkęs manyti, kad vertėjas yra M. Petkevičius. Todėl ji kartais vadinama anonimiškai — 1600 metų postile. Šiaip ar taip, vertėjo klausimas tebėra neišspręstas.

LIETVWISZKA

Iszguldimas prástas

WILNIVY/

1600.

J. Morkūno išleistos postilės (1600 m.) antraštinis puslapis

Postilė versta iš lenkų reformato Mikalojaus Rejaus postilės penktojo leidimo, išėjusio Vilniuje 1594 m. Antraštėje pažymėta, kad postilę Sofijos Morkuvienės Vnučkienės lėšomis išleido Jokūbas Morkūnas, Vilniaus vaivados Kristupo Radvilos tarnas. Morkūnas buvo spaustuvininkas ir knygrišys, išleidęs knygų lenkų kalba. Knygos pradžioje eina lenkiškos eilės — dedikacija S. Vnučkienei, pasirašyta Jono Kazoko (Kozako), du lotyniški teksteliai, lietuviška prakalba skaitytojui, maldos, pati postilė (evangelijos ir pamokslai sekmadieniams ir šventėms per visus metus), o gale įdėtos lenkiškos eilės, pasirašytos kriptonimu *(J. B.)*. Tų eilių autorius nežinomas. J. Kazoko dedikacijoje išaukštinama S. Vnučkienė, kuri lyginama su amžinąja kovotoja Judita. Matyt, knygos išleidimui ji bus davusi daug lėšų. Postilės antraštėje taip pat pažymėta, kad ji „nū iš naujo su didžiu perveiz-

[9] Žr. *Kruopas J.* M. Petkevičiaus raštų leksika. V., 1952; *Kruopas J.* Dėl M. Petkevičiaus Katekizmo (1598 m.) tarmės. — „LTSR MA darbai", serija A, t. 2(3), 1957, p. 191—197; *Kruopas J.* 1598 m. Merkelio Petkevičiaus katekizmo leksika. — Kn.: Iš lietuvių leksikologijos ir leksikografijos („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. XII). V., 1970, p. 83—153.

dėjimu est išduota". Atrodytų, kad tai antrasis leidimas, bet pirmojo nebuvo. Šie žodžiai aiškintini kaip noras suklaidinti skaitytojus. Postilė savo formatu, apdarais ir vinjete panaši į M. Daukšos postilę, su kuria ji ir buvo išleista konkuruoti.

Postilė, kaip ir M. Petkevičiaus katekizmas, leista labai skubotai, nerūpestingai. Joje daug korektūros klaidų, sumaišyti net puslapiai. Versta pažodžiui ir net paraidžiui, vertimas pilnas polonizmų. Taigi reformatai savo pirmaisiais raštais Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pažangos nepadarė, o pradėjo formuoti lietuvių raštijoje religinį žargoną. Jų pirmieji leidiniai reikšmingi tiktai kaip kalbos paminklas.

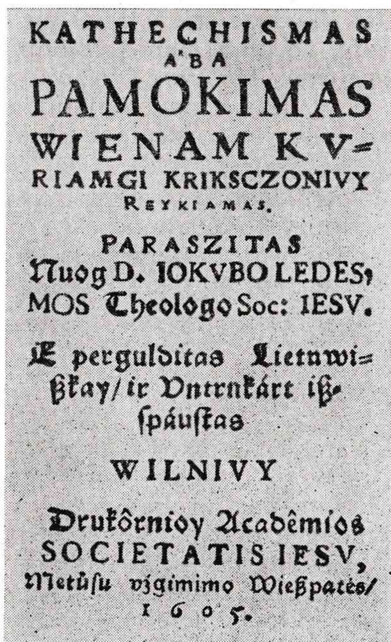
Išleidus Morkūno postilę, apie 50 metų Lietuvoje nepasirodė joks reformatų leidinys. Tik XVII a. viduryje Kėdainiuose buvo išleistos kitos reformatų knygos. Jos rėmėsi M. Petkevičiaus katekizmu, bet buvo paruoštos žymiai geriau, turėjo daug didesnės literatūrinės reikšmės.

MIKALOJAUS DAUKŠOS DARBO TĘSĖJAI

1605 m. buvo išleistas J. Ledesmos katekizmas, skirtas Vilniaus vyskupijai, aukštaičiams[10]. Spaudai jis buvo įteiktas kartu su M. Daukšos katekizmu, skirtu Žemaičių vyskupijai, bet išėjo tik po 10 metų. 1595 m. vertimas jau buvo žuvęs, ir dabar katekizmas buvo išverstas iš naujo. Jis vadinasi „Katekizmas, arba Pamokymas, vienam kuriam gi krikščioniui reikiamas". Antraštėje pažymėta, jog „antrąkart išspaustas", nes pirmas leidimas buvo M. Daukšos. Vertėjas iki šiol tebėra neaiškus. Reikalas naujai išleisti J. Ledesmos katekizmą prakalboje aiškinamas tuo, kad M. Daukšos vertimas esąs žemaitiškas ir aukštaičiai jo nesupranta. Todėl Vilniaus vyskupas suorganizavęs kitą vertimą. Iš prakalbos taip pat matyti, kad einama M. Daukšos pėdomis. Nežinomas vertėjas rašo, kad M. Daukša ir jis pats pramynė kitiems taką, bet *jau yra didis metas* prie to tako *kelią viešą praskint ir gražiai nudaryt.* Jis ragina tobulinti lietuvių literatūrinę kalbą. Pats vertimas irgi nė kiek ne blogesnis už M. Daukšos, kai kur net pralenkia jį. Vertėjas stengiasi išvengti skolinių, kuriuos buvo pavartojęs Daukša, pvz., žodį *čyščius* jis pakeitė *prausta, pragaras* — *paskanda,* bet kai kur grąžino svetimybes. Apskritai, anoniminis katekizmas, parengtas didelėje M. Daukšos įtakoje, užima kuklią vietą lietuvių raštijoje. Jo vaidmuo literatūrinės kalbos formavimesi nedidelis, bet vertintinas teigiamai. Šis katekizmas kartu su M. Daukšos vertimu ir lenkišku originalu buvo perspausdintas E. Zitigo 1929 m.

[10] Plačiau apie tai žr. *Zinkevičius* Z. Apie 1605 m. katekizmo tarmę. — „Baltistica", t. IV(1), 1968, p. 109—116.

Po 1605 m. katekizmo iki K. Sirvydo „Punktų sakymų" pirmos dalies pasirodymo 1629 m. bibliografija gerai nežino nė vieno atskiro lietuviško leidinio Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Tačiau tada tikriausiai nepasirodė tik stambių lietuviškų leidinių, nes ir XVII—XVIII amžiuje neišėjo Lietuvoje nė viena lietuviška knyga, kuri savo apimtimi prilygtų M. Daukšos postilei. Mažų lietuviškų knygelių, tur būt, buvo išleista, tik jos neišliko[11]. Yra pagrindo manyti, kad tuo laiku buvo išspausdintos evangelijos (tiksliau, jų ištraukos, skirtos skaityti per pamaldas bažnyčioje), parengtos, remiantis greičiausiai M. Daukšos postile. Tai rodo 1635 m. Krakių bažnyčios inventorius, kuriame tarp kitų knygų paminėtos „Mažosios lenkiškos ir lietuviškos evangelijos" („Evangelia Polskie y Litewskie małe"). Jos nėra išlikusios. Ligi šiol seniausias žinomas evangelijų leidimas yra iš 1647 m. Be to, bibliografai nurodo, kad 1637 m. lietuviškai parašęs papildytas evangelijas pamokslininkams J. Jaknavičius. Galima spėti, kad 1635 m. inventoriuje pažymėtos evangelijos buvo ne J. Jaknavičiaus. Jos ir išleistos buvo, matyt, žymiai anksčiau, negu 1635 m., gal net kelis kartus prieš tai perspausdintos. Vėliau jos kas kelinti metai būdavo iš naujo leidžiamos. Tam trumpajam evangelijų leidimui tekstai, tur būt, buvo imami iš M. Daukšos postilės, tik gal pritaikomi rytų aukštaičiams. Abejotina, kad juos kas iš naujo būtų vertęs. Greičiausiai čia elgtasi panašiai, kaip rengiant 1605 m. katekizmą.

KATHECHISMAS
A'BA
PAMOKIMAS
WIENAM KV-
RIAMGI KRIKSCZONIVY
REYKIAMAS.
PARASZITAS
Nuog D. IOKVBO LEDES-
MOS Theologo Soc: IESV.
Iß pergulditas Lietuwi-
ßkay/ ir Antrukart iß-
ſpáuſtas
WILNIVY
Drukôrnioy Academios
SOCIETATIS IESV,
Metůſu użgimimo Wießpatés/
1605.

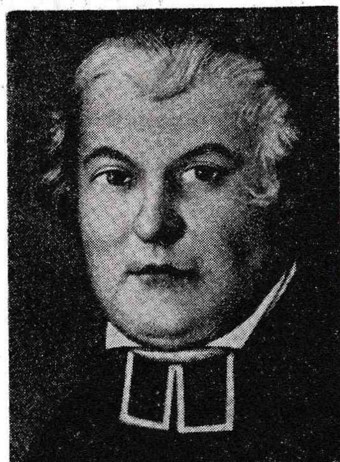
Anoniminio katekizmo (1605 m.) antraštinis puslapis

KONSTANTINAS SIRVYDAS

Konstantinas Sirvydas (dažnai rašoma ir *Širvydas*) — pirmas stambus lietuvių kalbininkas ir vienas žymiausių senųjų rašytojų. Jam priklauso vieta šalia M. Daukšos. Jis jau nebe vertėjas, nes rašė lietuviškai, o vėliau jo veikalai buvo verčiami į lenkų kalbą.

[11] Dabar manoma, kad apie 1620 m. pasirodė K. Sirvydo žodyno pirmas leidimas.

Sirvydas gimė 1579 m. Gimimo vieta tiksliai nežinoma. Buvo rytų aukštaitis. Spėjama, kad kilęs nuo Anykščių. Nuo 1598 m. priklausė jėzuitų ordinui. Mokėsi Vilniaus, Tartu, Rygos, Nesvyžiaus jėzuitų kolegijose. Nesvyžiuje vėliau pats dvejus metus mokytojavo. Po to studijavo Pultuske ir Vilniaus akademijoje[12]. Baigęs mokslus, profesoriavo Vilniaus akademijoje, kur dėstė teologiją, aiškino bibliją, buvo rektoriaus tarėjas (monitorius). Daugiau kaip dešimtį metų šv. Jono bažnyčioje du kartus per dieną sakydavo pamokslus lietuvių ir lenkų kalbomis. Turėjo filosofijos ir laisvųjų mokslų magistro laipsnį. Sirvydas daug dirbo ir, susirgęs džiova, mirė 1631 m. rugpiūčio 23 d. Vilniuje. Iš amžininkų atsiliepimų atrodo, kad buvo uolus jėzuitas, atsidavęs ordinui, nepaprastai darbštus.

Spėjamasis K. Sirvydo portretas

Sirvydo veiklos kryptį ir pobūdį nulėmė, iš vienos pusės, kultūrinis pakilimas, reiškęsis XVI a. antrojoje pusėje, ir kova dėl valstybės savarankiškumo, o iš kitos pusės, religinės kovos, jo paties priklausymas jėzuitų ordinui. Tačiau neigiama jėzuitų ordino įtaka Sirvydo veikloje buvo atsverta patriotinių tendencijų. Jis išsiskyrė iš kitų jėzuitų tuo, kad pirmas atsidėjo tik lietuviškiems raštams.

Sirvydas buvo geriausias XVII amžiuje lietuvių kalbos žinovas. Jo kalbinių darbų paruošimas susijęs su jėzuitų mokymo programa. *Ratio studiorum* leido vartoti žemesnėse klasėse gimtąją kalbą. Be to, kalbinių darbų reikalavo ir religinių raštų rengimas. Buvo reikalingas lietuvių kalbos vadovėlis, gramatika, žodynas.

Jėzuitų istorikai mini, kad Sirvydas 1630 m. buvo parašęs lietuvių kalbos gramatiką, pavadintą „Lietuvių kalbos raktas" („Clavis linguae Lituanicae"), bet jos niekas nėra matęs. Kai kas manė (J. Balčikonis), kad tokios gramatikos išvis nebuvę. Kiti linkę manyti, kad 1737 m. be autoriaus pavardės išleista gramatika „Universitas linguarum Lituaniae" ir esanti Sirvydo. Toje gramatikoje pažymėta, kad jos autorius yra jėzuitas. Tačiau kartais ją linkstama priskirti ne Sirvydui, o jo bendradarbiui J. Jaknavičiui.

[12] Plačiau žr. *Vilnonytė V.* Nauja apie Širvydą. — „Literatūra ir menas", 1975 m. rugsėjo 6 d.; *Vilnonytė V.* Patikslinant straipsnį „Nauja apie Širvydą". — „Literatūra ir menas", 1976 m. sausio 31 d.

Taigi apie Sirvydo lietuvių kalbos gramatiką kol kas nieko tikra nežinoma[13].

Kitas Sirvydo darbas yra „Trijų kalbų žodynas" („Dictionarium trium linguarum"). Tai lenkų-lotynų-lietuvių kalbų žodynas. Pirmą kartą jis buvo išleistas 1629 m.[14] Deja, šis pirmas leidimas nėra gerai ištirtas. Jo vienas defektinis egzempliorius yra išlikęs Maskvoje. Jis turi 432 puslapius, yra be pradžios ir pabaigos. Jo pagrindu buvo paimtas lenkų kalbininko N. Folkmaro (*Nicolaus Volckmarus*) keturkalbis žodynas. Šiame Sirvydo žodyno leidime kai kur lenkiškam žodžiui nėra lietuviško atitikmens, bet kitiems lenkiškiems žodžiams jų duodama po kelis. Išlikusiame defektiniame pirmojo leidimo egzemplioriuje yra apie 8000 antraštinių ir apie 6000 lietuviškų žodžių.

K. Sirvydo žodyno trečiojo leidimo (1642 m.) antraštinis puslapis

Išleidęs žodyną, Sirvydas jį toliau papildinėjo ir tobulino. 1631 m. išėjo antras žodyno leidimas, bet jo neišliko nė vieno egzemplioriaus. Manoma, kad šis, kaip ir trečias, leidimas buvo parengtas jau ne pagal N. Folkmaro žodyną, o pagal žymaus lenkų filologo G. Knapskio (Knapijaus) lenkų-lotynų-graikų kalbų žodyną.

Sirvydui mirus, 1642 m. išėjo trečias žodyno leidimas. Jo yra išlikę trys egzemplioriai (Vilniuje, Oksforde ir Helsinkyje). Palyginti su pirmu leidimu, šis yra praplėstas ir perredaguotas. Jame yra jau apie 14 000 antraštinių žodžių, o lietuviškų pagausėjo arti 10 000, pridėta ir daugiau sinonimų. Šį leidimą ruošė kas nors iš Sirvydo mokinių, spėjama, kad J. Jaknavičius. Jame įdėti lietuviški žodžiai ten, kur pirmame leidime jų nebuvo (pvz., *kupranugaris, priegalvis*). Be to, daugelio žodžių atitikmenys parinkti tikslesni. Pvz., I leidime buvo *išlaikytas*, o III leidime jau *auklėtinis;* I — *aplinkumas, aplinkustovis, priegstovis*, o III — *aplinkybė;* I — *ausinė grandelė*, III — *ausikaras;* I — *kuknia*, III — *virtuvė;* I — *kukorius*, III — *virėjas*.

[13] Žr. dar *Eigminas K.* Anoniminės 1737 m. lietuvių kalbos gramatikos „Universitas linguarum Lituaniae" tarmės klausimu. — „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai", serija A, t. 1, 1960, p. 163—173.

[14] Dabar manoma, kad šio žodyno pirmasis leidimas turėjo pasirodyti apie 1620 m. Žr. *Pakalka K.* Apie defektinį trikalbį K. Širvydo žodyną. — „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai", serija A, t. 4, 1973, p. 140.

Vėliau žodynas nebebuvo tobulinamas. 1677 m. išėjo ketvirtas jo leidimas, kurio išlikę apie 10 egzempliorių, iš jų keli Vilniuje. Pagaliau 1713 m. pasirodė penktas žodyno leidimas; jo yra išlikę daug egzempliorių. Du pastarieji leidimai perspausdinti iš trečiojo (1642 m.), labai mažai ką bepakeitus.

Savo žodynu Sirvydas įvedė į literatūrinę kalbą paties ir kitų autorių sukurtų žodžių, kurie ir dabar tebevartojami, pvz.: *mokytojas* (pirmą kartą pasirodė M. Mažvydo katekizme), *įkvėpimas* (pirmiausia, atrodo, M. Daukšos pavartotas), *apkasas, atžvilgis, gydytojas, iškalba, kokybė, pratarmė, sargyba, taisyklė* ir daug kitų. Kai kurie žodžiai vėliau įgijo naują reikšmę. Pvz., Sirvydo laikais *raštininkas* reiškė rašytoją, *šaudyklė* — strėlę. Žodyne yra ir vėliau neprigijusių žodžių: *veizdyklės* (akiniai), *išspaustuvė* (spaustuvė), *stebuklinė* (teatras), *miestavaldys* (burmistras), *protameilis* (filosofas) ir kt. Įdėta ir senų, vėliau iš apyvartos išėjusių žodžių: *vetušas* (senas), *tekinėti* (bėginėti), *ašmaliekas* (aštuoniolik-tas) ir kt. Eilėraščiui Sirvydas bandė duoti pavadinimą *viršis, viršelis.*

Sirvydo žodynas — vienintelis spausdintas lietuvių kalbos žodynas Lietuvoje iki XIX a. pabaigos. Jis buvo pagrindinė knyga, iš kurios buvo mokomasi lietuvių kalbos. Jis suvaidino didelį vaidmenį kovoje su lietuvių literatūrinės kalbos užteršimu ir degradavimu XVIII amžiuje. Juo naudojosi ir Prūsijos lietuvių žodynininkai. XIX a. pradžioje, pagyvėjus kultūriniam gyvenimui, vėl susirūpinus literatūrinės kalbos ugdymu, Sirvydo žodynas buvo nepaprastai vertinamas, iš jo mokėsi kalbos visi rašytojai. Būdingas tuo atžvilgiu A. Klemento pasisakymas:

Aš pats, idant knygelės ano neturėčiau,
Nėmaž parašydinti dabar negalėčiau.

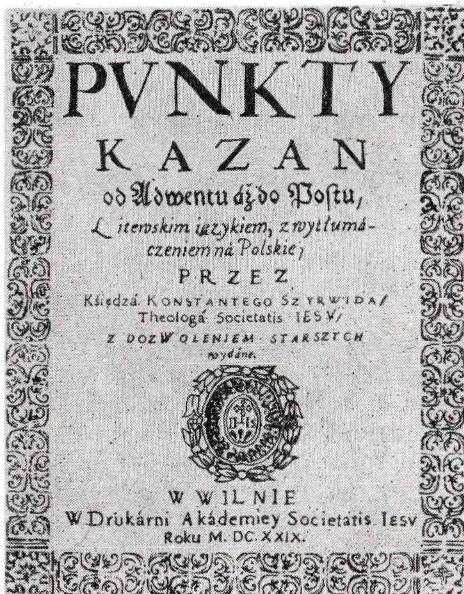
Sirvydo žodyną daugiausia yra tyrinėjęs kalbininkas K. Pakalka, parašęs apie jį disertaciją (1960 m.) ir keletą studijinių straipsnių.

Iš Sirvydo religinio turinio raštų svarbiausi yra „Punktai sakymų" („Punkty kazań"). Tai originalių sutrumpintų pamokslų rinkinys. Pamokslai ne plačiai parašyti, bet nurodytos tik pagrindinės mintys — „punktai". Leidinio I dalis išėjo 1629 m., II dalis — 1644 m., jau po autoriaus mirties. Spėjama, kad II dalį spaudai paruošė J. Jaknavičius[15]. Pamokslai išspausdinti lygiagrečiai dviem kalbom: kairėje puslapio skiltyje duotas lietuviškas, o dešinėje — lenkiškas tekstas. Lenkiškas tekstas verstas iš lietuviško, o ne atvirkščiai, kaip būdavo anksčiau. Tai pirmas toks atvejis lietuvių kultūros istorijoje. Pirmąją pamokslų dalį į lenkų kalbą išvertė pats Sirvydas, o antrąją — manoma, kad J. Jaknavičius. Lotyniškoje prakalboje Sirvydas pabrėžė, kad savo knyga norėjęs pa-

[15] Dabar manoma, kad „Punktų sakymų" II dalies lietuvišką tekstą redagavo ir dar vienas, iki šiol neišaiškintas asmuo. Žr. *Zinkevičius* Z. Dėl K. Sirvydo „Punktų sakymų" genezės ir kalbos. — „Baltistica", t. VII(2), 1971, p. 161.

dėti pamokslininkams, nemokantiems lietuvių kalbos, ir ragino tą kalbą studijuoti.

„Punktuose sakymų" Sirvydui svarbiausia rūpėjo skleisti katalikybę, kovoti su reformacija. Visa jo mintis sukasi tikybos pasaulyje. Jis daugiausia remiasi biblija, aiškina ją, visur įžiūrėdamas paslėptą prasmę. Kiekvienas biblijos žodis jam turi neišsemiamą reikšmę, kurią jis ir stengiasi atskleisti. Pvz., asilaitė jam reiškia žmogų, nusidėjimo virvėmis suraišiotą; grašis yra ne tik pinigas, bet ir dangaus karalystė, ir pan. Taigi Sirvydui būdingas scholastinis biblijos traktavimas ir su tuo susijęs alegorizavimas. Savo pamoksluose Sirvydas taip pat propaguoja asketizmą ir skelbia bažnyčios primatą. Jis nori, kad bažnyčia apimtų ir apkabintų visą pasaulį. Žmogus jam panašus į žolę, šešėlį, dūmus, dulkę, jis turi rūpintis tik būsimuoju gyvenimu. O norint ten patekti, reikia būti asketiškam. Toks asketizmo idealas jaučiamas visuose Sirvydo pamoksluose. Kartu jie nukreipti daugiausia prieš valdančiąsias klases, feodalus. Juose pabrėžiama, kad *žmonės, labiausiai didžiõs giminẽs ir ant aukštų sostų pasodinti, tiesos nemyli.* Sirvydas puola didžiūnus dėl *puotų, gėrimų ir pilvo apsunkinimo,* dėl prabangos, egoizmo, netinkamo elgesio bažnyčioje. Net ir bažnyčioje jie savimi tesigėri, žiūri, kad tik jų drabužiai nenukentėtų, nesusiteptų, arba po puotos neišsimiegoję žiovauja. Sirvydas mato socialinę neteisybę ir stovi skriaudžiamųjų pusėje, vaizdžiu palyginimu atskleisdamas išnaudotojiškos santvarkos esmę: kaip mariose *viena žuvis didė mažesnę praryja, taip žmonės didžiūnai svieto lėtus (=prastuolius) ir pavargusius išgaišina, kramto, praryja.* Liaudišku sugretinimu jis parodo ir nepakenčiamą valstiečių buitį — *varguolių kiemionių, kurie, kaip kurmiai žemę rausdami, dienomis ir naktimis pasipenėjimo ieško.* Bažnyčion jie sakosi nepaspėją arba neturį ką užsimesti. Bet kartu Sirvydas ir smerkia juos, kam taip labai rūpinasi, nes viską duosiąs *dangiškasis tėvas.* Geriau nedirbti, nevalgyti, o eiti į bažnyčią. Taigi kritinis žvilgsnis į didikus ir užuojauta skriaudžiamiesiems Sirvydo pamoksluo-

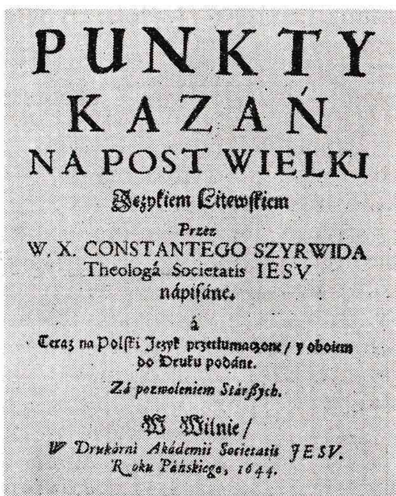

PVNKTY
KAZAN
od Adwentu aż do Postu,
Literwskim iezykiem, z wytłumáczeniem ná Polskie;
PRZEZ
Kśiędzá KONSTANTEGO SZYRWIDA/
Theologá Societatis IESV/
Z DOZWOLENIEM STARSZYCH
wydáne.
W WILNIE
W Drukárni Akádemiey Societatis IESV
Roku M. DC. XXIX.

K. Sirvydo „Punktų sakymų" pirmosios dalies (1629 m.) antraštinis puslapis

se kyla ne iš socialinės nelygybės supratimo, o iš autoriaus asketizmo.

„Punktai sakymų" reikšmingiausi yra kalbos, literatūrinės išraiškos ir stiliaus atžvilgiu. Sirvydas savo pamokslais stengėsi duoti gražios kalbos pavyzdį. Dėl trumpo, glausto dėstymo būdo juose nedaug tėra plačiau apmestų vaizdų, bet jų kalba, apskritai imant, yra turtinga, vaizdi ir emocinga, nes autorius norėjo paveikti ne tik skaitytojo protą, bet ir jausmus, vaizduotę. Pats rašydamas pamokslus, bet ne versdamas, Sirvydas galėjo visai laisvai išreikšti norimą mintį, dėl to ir jo sakinys sklandus, gerai apvaldytas, lietuviškos konstrukcijos. Dažniausiai jis nėra ilgas, bet išbaigtas, turi retorinį atspalvį. Kaip konstravimo priemones, Sirvydas panaudoja pakartojimą, išskaičiavimą, sintaksinį paralelizmą, anaforinį jungimo būdą, sinonimų sugretinimą, dvinarius, pvz.: *išteka* ir *išplūsta, geidė* ir *troško, žibančias* ir *tvaskančias.* Norėdamas rašyti trumpai, bet įtaigiai, Sirvydas ieško tikslaus, tinkamo, su reikiamu emociniu ir vaizdiniu atspalviu žodžio. Dažniausiai jis vartoja vaizdinį veiksmažodį, taiklų epitetą ir palyginimą, kartais virstantį ilgu paralelizmu. Ypač pažymėtini jo natūralūs, liaudiški, iš gamtos ir kasdieninės buities paimti palyginimai (pvz.: *nerimsta klausydami, kaip badomi akstinais; krutinasi, kaip ant skruzdėlyno sėdėdami; stovite, kaip sušalę; kaip mėšlas; sniegais apipiltas*), liaudiški pasakymai (pvz., *ant nugaros užkorę*). „Punktuose sakymų" lietuvių kalba daug turtingesnė ir vaizdingesnė už lenkų. Nors pamokslai rašyti dvasininkams, bet pagrindinis kalbos šaltinis autoriui buvo gyvoji liaudies kalba. Sirvydas stengėsi prisitaikyti prie liaudies, kad būtų jos suprantamas, kad jo žodis per tarpininkus ją pasiektų ir paveiktų. Pvz., Kristaus užgimime jis mato aštuonis stebuklus, iš kurių gal įdomiausias tas, kad visi gimsta maži, o šis gimė didelis, kad jis sutvėrė motiną, iš kurios gimė, buvo motinos tėvas ir motinos sūnus. Kalbėdamas apie vaikų auklėjimą ir mokymą, duoda pavyzdį, kaip buvo auklėjamas šv. Mikalojus, kuris, dar žindulis būdamas, pradėjęs pasninkauti, trečiadieniais ir penktadieniais *truputį ką vakarop žįsdamas.* Vėliau, XIX a. antrojoje pusėje, M. Valančius panašiai apibūdins savo „Gerąją Onelę".

PUNKTY
KAZAŃ
NA POST WIELKI
Ięzykiem Litewſkim
Przez
W. X. CONSTANTEGO SZYRWIDA
Theologá Societatis IESV
nápiſáne.
á
Teraz na Polſki Ięzyk przetłumaczone / y oboiem
do Druku podáne.
Zá pozwoleniem Stárſzych.
W Wilnie /
W Drukárni Akádemii Societatis IESV.
Roku Páńskiego, 1644.

K. Sirvydo „Punktų sakymų" antrosios dalies (1644 m.) antraštinis puslapis

Sirvydo „Punktai sakymų" dėl kalbos gražumo visą laiką labai vertinami. 1845 m. jų pirmoji dalis (be lenkiško teksto), paruošta M. Valančiaus, buvo perspausdinta L. Montvydo lėšomis „kaip atminimas kalbos senolių mūsų". 1884 m. R. Gárbė su A. Becenbergeriu ją perspausdino mokslo reikalui. O 1929 m. Getingene buvo išleistas F. Špechto paruoštas fotografuotinis visų „Punktų sakymų" leidimas. Pakartotinio leidimo naujaisiais laikais nesusilaukė tiktai Sirvydo žodynas.

JONAS JAKNAVIČIUS

Jonas Jaknavičius buvo K. Sirvydo bendradarbis. Jo veikla rodo, kad M. Daukša ir K. Sirvydas nebuvo vieniši. Jaknavičius, kaip ir K. Sirvydas, buvo jėzuitas. Jis gimė 1589 m., atrodo, Rytų Lietuvoje. Dirbo daugiausia Vilniuje ir Kražiuose. Buvo Vilniaus kunigų seminarijos regentas, Kražių, Smolensko ir Vilniaus jėzuitų kolegijų rektorius. Po K. Sirvydo mirties daug metų išbuvo šv. Jono bažnyčios pamokslininku Vilniuje. Mirė 1668 m. Amžininkų atsiliepimai rodo, kad buvo pamaldus, kantrus, uoliai vykdė jėzuitų ordino įstatymus. Ypač pasižymėjo religinių draugijų steigimu. Toms draugijoms leido atitinkamą literatūrą. Tačiau su jo pavarde nėra išlikusio nė vieno leidinio. Jam priskiriami įvairūs to meto leidiniai, kurių autoriai tikrai nežinomi. Vienas iš tokių yra „Lenkiškos ir lietuviškos evangelijos" („Ewangelie polskie y litewskie"). Seniausias jų leidimas išlikęs iš 1647 m. Vėliau jos buvo keliasdešimt kartų perspausdintos. Tačiau jėzuitų bibliografai nurodo, kad Jaknavičius dar 1637 m. parašęs lietuviškai papildytas evangelijas pamokslininkams. Neaišku tik, ar jos tada buvo išspausdintos, ar vėliau. Galėjo būti ir skirtingi evangelijų leidimai. Tyrinėtojai išaiškino, kad 1647 m. evangelijų tekstai sutampa su evangelijų tekstais K. Sirvydo „Punktuose sakymų". Tas sutapimas aiškinamas tuo, kad, kai K. Sirvydas sirgo, evangelijas vertė į lietuvių kalbą jo mokinys Jaknavičius. Taip pat, kaip jau buvo minėta, spėjama, jog Jaknavičius išvertė į lenkų kalbą K. Sirvydo „Punktų sakymų" antrąją dalį, paruošė jo žodyno papildytą trečią leidimą. Kai kas Jaknavičiui priskiria ir 1737 m. išleistą anoniminę lietuvių kalbos gramatiką („Universitas linguarum Lituaniae"), kurioje tik pažymėta, kad ją parašė jėzuitas. Jaknavičius ne tik tęsė K. Sirvydo darbus, bet ir laikėsi tokios pat krypties. Tačiau vėlesnių evangelijų leidimų kalba blogėjo, juose atsirado daugiau svetimybių.

SALIAMONAS MOZERKA SLAVOČINSKIS

Saliamonui Mozerkai Slavočinskiui priskiriamas pirmasis giesmynas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje („Giesmės, tikėjimui katalickam priderančios"), išleistas 1646 m. Slavočinskis pažymė-

tas knygos autoriumi tituliniame giesmyno puslapyje, juo save laiko ir pratarmėje. Tačiau linkstama abejoti, ar jis tikrai tą giesmyną paruošė ir išleido. K. Jablonskio rastais archyviniais duomenimis, Slavočinskiai apie 1604 m. nusipirko Lipkiškės (Liupkiškės) dvarelį netoli Nemakščių. Vėliau jie įsigijo dvarų ir kitur. Saliamonas (Mozerka buvo jo pravardė) jaunystę praleido Žemaitijoje. Slavočinskių giminė XVI amžiuje buvo protestantai. Saliamonas

Įrašas Vilniaus akademijos knygoje „Laureae Academicae", kad 1648.VI.7 S. Slavočinskiui suteiktas laisvųjų menų ir filosofijos magistro laipsnis

vėliau priėmė katalikybę ir įstojo į kunigų seminariją. Giesmyno pasirodymo metu jis mokėsi Vilniuje, seminarijoje, vadinamajame popiežiaus aliumnate. Tai pažymėta ir tituliniame giesmyno puslapyje. Tais pačiais 1646 m. išėjo ir kitas leidinys su jo pavarde — sveikinimas Žemaičių vyskupui Jurgiui Tiškevičiui („Illustrissimo Ac Reverendissimo Domino, D. Georgio Tyszkiewicz [. . .] Episcopo Samogitiae"). Sveikinimo antraštėje jis vadina save Žemaičių vyskupo klientu, vyskupijos auklėtiniu (aliumnu), racionalinės filosofijos klausytoju Vilniaus akademijoje. Slavočinskis yra buvęs klebonu Kražiuose, Šiauliuose, taip pat Latvijoje. Klebonaudamas nepasižymėjo ramiu gyvenimu: mėgdavo išgerti, peštis, bylinėtis. Iš jo gyvenimo nepanašu, kad jis, tokio būdo ir tokio jauno amžiaus, būtų paruošęs tokį reikšmingą giesmyną. Juo labiau kad ir sveikinimas vyskupui J. Tiškevičiui, atrodo, ne jo parašytas, tik su jo pavarde išspausdintas. Viename to sveikinimo

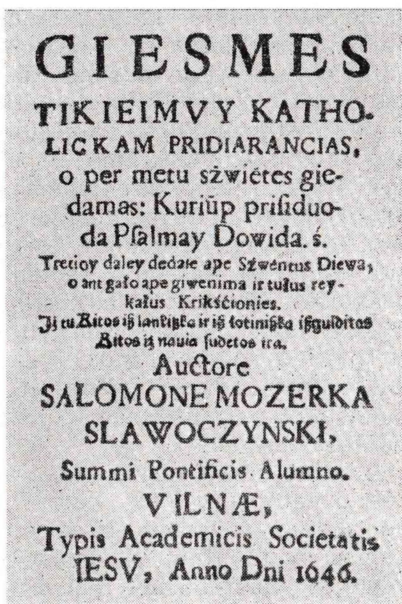
egzemplioriuje nežinomas mums Slavočinskio amžininkas ranka prirašė: *Jėzuito Kazimiero Kojelavičiaus darbas.* Sveikinimą, suprantama, buvo daug lengviau parašyti, negu išversti giesmyną. Taigi, jeigu Slavočinskis nėra tikrasis sveikinimo autorius, tai tuo labiau jis negalėtų būti ir tikrasis giesmyno autorius. Autorystė jam buvo suteikta, matyt, kokiais nors kitais sumetimais. Giesmynas buvo dedikuotas Žemaičių vyskupui Jurgiui Tiškevičiui. Šis vyskupas, įsteigęs 1639 m. Žemaičių Kalvariją, rūpinosi, kad būtų parašytos atitinkamos maldos ir giesmės. Taigi jis galėjo rūpintis, kad būtų paruoštas ir giesmynas, galėjo duoti reikiamų lėšų jam išleisti. Už tai atsidėkodami, jėzuitai galėjo J. Tiškevičiui dedikuoti giesmyną ir jo autoriumi pažymėti Slavočinskį, kurį vyskupas globojo. Tai matyti iš minėto sveikinimo, kuriame Slavočinskis pasivadina vyskupo klientu. Tokiais sumetimais Slavočinskis galėjo pasidaryti tariamuoju giesmyno autoriumi. O kas buvo tikrasis autorius, tebėra neišaiškinta. Kai kas juo laiko J. Jaknavičių. Tačiau J. Jaknavičius buvo rytų aukštaitis, ir jam priskiriamos 1647 m. evangelijos parašytos rytiečių tarme, o giesmyne vyrauja žemaičių tarmės ypatybės. Prie giesmyno paruošimo galėjo prisidėti jėzuitas P. Šrubauskis ir Žygimantas Liauksminas, vėlesnis Vilniaus akademijos profesorius, garsaus retorikos vadovėlio autorius. Tačiau kol kas apie tai galima tik spėlioti[16].

Giesmyno pasirodymas buvo reikšmingas faktas to meto literatūriniame gyvenime. Juo buvo pratęstas M. Daukšos ir K. Sirvydo pradėtas darbas, laikomasi jų tradicijų. Tai, kas buvo pasiekta prozoje, sėkmingai pritaikyta, kuriant poeziją. Giesmyne buvo patobulinta lietuvių literatūrinė kalba, vertimo menas, poetinė kalba, eilėdara. Šis pirmas katalikų giesmynas yra didesnis už visus ankstesnius protestantų giesmynus, išleistus Prūsijoje: M. Mažvydo (I — 1566, II — 1570 m.), J. Bretkūno (1589 m.), L. Zengštoko (1612 m.). Jame yra arti 190 giesmių, iš jų 48 psalmės. Beveik visos giesmės verstos iš lotynų ir lenkų kalbų, ne kartą pasitelkiant abu (lotyniškąjį ir lenkiškąjį) tekstus. Prūsijoje išleisti lietuvių protestantų giesmynai, taip pat Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje M. Petkevičiaus išleisto reformatų katekizmo giesmės jame nepanaudotos. Net ir dvi pirmosios M. Daukšos katekizme išspausdintos katalikų giesmės šiame giesmyne buvo verstos iš naujo. Jame galėjo būti panaudotos tiktai kai kurios katalikų giesmės, parašytos Žemaičių Kalvarijai. Tokių giesmių rinki-

16 Plačiau apie tai žr. *Lebedys J.* 1646 metų giesmynas. — Kn.: *Lebedys J.* Lituanistikos baruose, t. I, p. 121—156. V. Žulio apie 1960 m. aptiktais archyviniais duomenimis, 1648 m. birželio 7 d. Vilniaus akademija suteikė Slavočinskiui *(Salomon Słowaczyńśkj Paroch. Szawlanensis)* laisvųjų menų ir filosofijos magistro laipsnį (žr. „Laureae Academicae", f. 395 v., VUB, F2-DC1). J. Lebedys, leisdamas Slavočinskio giesmyną ir rašydamas jo tyrinėjimą (1958 m.), to fakto nežinojo. Vėliau, kai jam buvo apie tai pranešta, jis pareiškęs, jog tai keičia padėtį. Matyt, abejonių dėl Slavočinskio autorystės sumažėjo, o gal jos ir visai atkrito, bet tas nuomonės pasikeitimas niekur nebuvo raštu užfiksuotas.

nys „Keliai kruvini Jėzuso Kristuso", išleistas, atrodo, 1726 m. kartu su giesmynu „Balsas širdies", galėjo pasirodyti ir anksčiau, XVII a. pirmojoje pusėje, kai buvo įsteigta Žemaičių Kalvarija. Tačiau apskritai Slavočinskio giesmynas yra visai savarankiškas darbas. Jis daro vienu metu originaliai paruoštos knygos įspūdį.

Slavočinskio giesmynas turinio atžvilgiu iš esmės nesiskiria nuo kitų religinių knygų. Jame propaguojama katalikybė, skiepijamos religinės pažiūros ir nuotaikos, garbinamas dievas ir šventieji. Čia nerasime konkrečios tikrovės atgarsių, tiesioginio ryšio su ja. Giesmynas kiek skiriasi nuo kitų nebent tuo, kad jame nėra atvirai palaikoma feodalinė santvarka, nėra skelbiamas paklusnumas viešpataujančioms klasėms, kaip daugelyje kitų ankstesnių ir ypač vėlesnių religinių knygų. Bet jame nėra ir jokio socialinio protesto, net jo užuomazgų, kad ir religiškai nuspalvintų. Taigi savo turiniu giesmynas nenusipelno specialaus dėmesio. Tačiau, kaip minėta, jis labai reikšmingas literatūriniu bei stilistiniu atžvilgiu.

GIESMES
TIKIEIMVY KATHOLICKAM PRIDIARANCIAS,
o per metu sźwiétes giedamas: Kuriūp priſiduoda Pſalmay Dowida. ś.
Trecioy daley dedate ape Szwentus Diewa, o ant gało ape giwenima ir tułus reykałus Krikśćionies.
Ji tu Kitos iß lankiſzka ir iß lotiniſzka iſſguldytos Kitos iß nauia ſudetos ira.
Auctore
SALOMONE MOZERKA SLAWOCZYNSKI,
Summi Pontificis Alumno.
VILNÆ,
Typis Academicis Societatis IESV, Anno Dni 1646.

S. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) antraštinis puslapis

Giesmyno pasirodymo metu (ir ilgą laiką po to) dar nebuvo susiformavusi lietuvių rašomoji literatūrinė kalba vienos kurios tarmės pagrindu. Kiekvienas rašytojas remdavosi savo tarme, daugiau ar mažiau derindamasis prie kitų tarmių. Slavočinskio giesmyno kalbos pagrindas buvo žemaičių tarmė, bet jame yra ir kitų tarmių — vidurio aukštaičių, rytiečių — ypatybių. Taigi, giesmyną ruošiant, stengtasi taikytis prie kiek galint platesnio gyventojų rato. Vertėjas (o gal būt, ir redaktoriai) tikriausiai pažino ne vien savąją tarmę, bet ir kitas. Kitų tarmių bent paviršutiniškas žinojimas, noras būti plačiau skaitomam, be to, ankstesnių rašytojų pavyzdys padėjo aplyginti tarmybes. Tarminiai nenuoseklumai ir svyravimai aiškintini tuo, kad neturėta tvirto kriterijaus, literatūrinės kalbos normos[17]. Giesmyno kalba, mūsų akimis žiūrint, turi archainį atspalvį. Jį teikia dabar jau beveik nebevartojamos formos, kurios XVII amžiuje dar buvo įprastos: pašalio vietininkai —

[17] Žr. *Zinkevičius* Z. S. M. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) kalba. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. XV, 1974, p. 137—168.

aliatyvas ir adesyvas *(manęsp, tump, ausiump, kurimp)*, nesutrumpintos naudininko galūnės *(savamui, didžiamui, mumus, sūnumus)*, naudininkas su galūne *-i (širdi* — širdžiai, *viešpati* — viešpačiui*)*, esamasis vidaus vietininkas su galūne *-sa (akysa, didėsa meilėsa)*, atematinio veiksmažodžių asmenavimo formos *(eimi* — einu, *paduost* — paduoda, *prasidest* — prasideda), veiksmažodžių lytys su enklitiniais įvardžiais *m(i), t(i) (apėjom* — apėjo mane, *apleidaim* — apleidai mane, *duokiem* — duok man, *gerbsim* — gerbs mane, *kalbėjom* — kalbėjo man, *davėt* — davė tau, *garbinat* — garbina tave, *siunčiut* — siunčiu tau, *šildot* — šildo tave), aukštesniojo laipsnio prieveiksmiai su galūne *-s (arčiaus, pirmiaus, skaisčiaus)*, dažnas dalelytės *g(i)* vartojimas *(nuog, prieg, ing, būkig* — būki gi, *vaikščiokig* — vaikščioki gi, *tegigul* — tegul gi, *tegigelb* — tegelbi gi). Archaiškumo atspalvį teikia kalbai ir vėliau išėję iš apyvartos arba pakeitę reikšmę žodžiai *(bernelis* — kūdikis, vaikelis, *grynas* — beturtis, vargšas, *paduksė* — viltis, *tieg* — sako). Tačiau archaizmų, archainių formų giesmyne palyginti nedaug. Jame vengta to, kas buvo rečiau vartojama, o remtasi daugiau tuo, kas darėsi labiau įprasta, kas buvo beįsigalį. Dėl eiliuotinės formos reikalavimų, siekiant išlaikyti reikiamą skiemenų skaičių eilutėje, parinkti pilnus rimus, lygiagrečiai vartojamos ir senesnės, ir naujesnės formos, ilgesnės ir trumpesnės galūnės, žiūrint, kuri kada buvo parankesnė. Vertėjas plačiai naudojosi vadinamąja poetine laisve.

Tačiau svarbiausios yra ne giesmyno kalbos archainės ypatybės, o naujosios — tos, kurios praturtino lietuvių literatūrinę kalbą, padėjo jai formuotis. Grynindamas literatūrinę kalbą ir vengdamas svetimybių, kurdamas naujadarus ir išvestinius žodžius, vertėjas daugiausia rėmėsi K. Sirvydo žodynu — trečiuoju (1642 m.) jo leidimu. Ypač tai matyti iš naujadarų, kurie pirmą kartą pasirodė K. Sirvydo žodyne (kai kurie ir „Punktuose sakymų") ir kurie vartojami giesmyne: *girklas* (gėralas), *miestakelis* (gatvė), *šaudyklė* (strėlė), *šveistybė* (skaistybė), *tiesadaris* (teisėjas), *valgyklas* (valgis) ir kt. Tačiau K. Sirvydo žodynu vertėjas nesekė aklai. Imdamas žodžius iš žodyno, jis paprastai pakeisdavo tarminę fonetiką, iš dalies ir morfologiją. Ne visi K. Sirvydo žodžiai jį patenkindavo, ir tokiu atveju jis ieškodavo naujo gyvojoje kalboje arba kurdavosi pats. Pvz., vietoj žodyno *atgavimas, pasavintinė, vienystė* giesmyne ta pačia reikšme vartojama *kerštas, sužieduotinė, vienybė*. Vietoj anksčiau vartoto *amžybė, amžius* vertėjas pradėjo vartoti *amžinybė*, vietoj *išguldyti, perguldyti* — *išversti*. Visiškai neišvengdamas svetimybių, vertėjas jas kartais vartoja (panašiai kaip M. Daukša ir K. Sirvydas) lygiagrečiai su lietuviškais žodžiais: *pekla* ir *pragaras, mostis* ir *tepalas, svietas* ir *pasaulis*. Giesmynas yra gana žodingas. Jame nedaug religinių terminų ir gausu žodžių iš įvairių kultūrinio gyvenimo, kasdieninės buities sričių, taip pat abstrakcijų, iki šiol tebevartojamų *(aukštybė, būtis, daržininkas, didybė, dvasia, gydytojas, indas,*

įstatymas, kalavijas, kalinys, kaltė, kančia, kareivis, laisvė, liudytojas, lobis, medžiotojas, minia, mokytojas, nakvynė, nauda, naujiena, nuodai, nuodėmė, nuovoka, pagalba, pamatas, persekiotojas, pranašas, pranašystė, priešininkas, puikybė, sargyba, stebuklas, sueiga, sukčius, sunkybė, taisytojas, tarnaitė, tarnas, taurė, tobulybė, tuštybė, valanda, valdytojas, versmė, vidus, viltis, vinis, vyresnybė, žaislas ir kt.). Ne vienas iš tų žodžių vėliau, religiniams raštams degraduojant, buvo užmirštas, svetimybių išstumtas ir tik XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje vėl grąžintas. Giesmyne, kaip ir visuose senuosiuose raštuose, daugiau dėmesio kreipiama į leksiką, o sintaksės mažiau paisoma, pasiduodama lenkų ir lotynų kalbų įtakai. Dėl to gana dažnai pasitaiko lietuvių kalbai nebūdingas daiktavardinis nusakymo būdas (pvz., *duok man padėjimą* — padėk man, *parodyk dabar tavo man susimylimą* — susimilk dabar ant manęs). Eiliuotinės formos sunkumais ir lotynų kalbos įtaka aiškintinas ir dažnas įprastinės žodžių tvarkos nesilaikymas, nebūdingos lietuvių kalbai inversijos (pvz., *dienose pikto neišvysi savo* — savo dienose neišvysi pikto, *tenai minkštai negulėsi, sieras, ugnis nes kentėsi* — tenai minkštai negulėsi, nes sieras, ugnis kentėsi). Pažymėtinas taip pat netaisyklingas prielinksnių vartojimas (pvz., *ant tavęs atmindami* — tave atmindami, *per kalaviją kūnus dalija* — kalaviju kūnus dalija). Tačiau tie neigiami kalbos bruožai nenusveria pozityvaus įnašo. Giesmyno paruošėjas dirbo kūrybiškai, ugdė ir turtino literatūrinę kalbą. Jis padėjo įtvirtinti M. Daukšos ir K. Sirvydo pasiektus laimėjimus, juos plačiau paskleisti ir pažengė dar į priekį.

Giesmyne pasiekta ir aukštesnė vertimo meno pakopa. Autorius lietuviškų vertimų istorijoje pasirodė novatorius. Jis pirmasis pradėjo versti giesmes kūrybiškai. Kūrybinio vertimo principas jau buvo Cicerono suformuluotas, ir jo daugelį amžių buvo laikomasi, verčiant klasikus, pasaulietinę poeziją. Tačiau religinėje literatūroje, ypač verčiant biblinius ir kitus kanonizuotus tekstus, visuose kraštuose dominavo pažodinis vertimo principas. Todėl jo atsisakymas Slavočinskio giesmyne, kur yra nemaža senų kanonizuotų giesmių, buvo itin reikšmingas. Vertėjui čia labiausiai rūpėjo išlaikyti, kokia sudėtinga ji bebūtų, verčiamos giesmės viršinę formą: skiemenų skaičių eilutėse, posmų struktūrą, rimų schemą. Taip pat jam rūpėjo perduoti originalo visumą, turinio esmę, pagrindinę mintį. Tačiau jis nesistengė perteikti atskirai kiekvienos detalės, kiekvieno įvaizdžio. Detales jis keisdavo panašiomis savo prasme, estetine verte. Ypač gerai jam pavyko išversti J. Kochanovskio psalmes. Janas Kochanovskis buvo žymiausias XVI a. lenkų poetas. 1579 m. jis išleido „Dovydo psalmyną" („Psałterz Dawidów"). J. Kochanovskis perkūrė biblijos psalmes, suteikdamas joms visai naują formą ir pasiekdamas aukštą meniškumą. Jo psalmės ne tik eiliuotos, bet ir rimuotos, labai įvairios strofikos. Psalmių perkūrimu J. Kochanovskis ir pagarsėjo pirmiausia kaip poetas, labai praturtino lenkų eilėdarą ir poeti-

nę kalbą. Jo psalmės buvo labai populiarios ne tik Lenkijoje, bet ir Baltarusijoje, Ukrainoje, Maskvoje. Į lietuvių kalbą J. Kochanovskio psalmės buvo pradėtos versti XVI a. pabaigoje. Šešias jų išspausdino M. Petkevičius savo katekizme, bet ten jos užėmė nežymią vietą tarp kitų psalmių. Slavočinskio giesmyne visos psalmės, išskyrus vieną, paimtos iš J. Kochanovskio psalmyno. Tai vienintelis lietuviškas giesmynas, kuriame išversta beveik trečdalis J. Kochanovskio psalmių (47 iš 150). Be psalmių, giesmyne išverstas ir populiarusis viduramžių himnas „Dies irae", kuriam daug įžymių kompozitorių yra sukūrę muziką. Vertėjas turėjo platesnių kūrybinių užsimojimų, poetinio polėkio, kurio dažniausiai stigo ankstesniems giesmių vertėjams. Jis daugiausia sėkmingai perdavė idiominius originalo pasakymus, žodžių samplaikas, nesumenkindamas išraiškos, kai kur rado net išraiškingesnį žodį ar nusakymą, negu buvo originale. Vaizdinius emocinius žodžius, ypač epitetus, jis stengiasi ne tik perduoti, bet ir sustiprinti. Pvz., originale pasakyta (pažodžiui):

Kiek lapų medžiai duoda
Ir žvaigždžių a i š k i ų dangūs turi.
(Ile liścia drzewa dają
I gwiazd j a s n y c h nieba mają.)

O giesmyne išversta:

Kiek lapų medžiai d i d ž i a u s i
Ir žvaigždžių dangūs a u k š č i a u s i
Tur...

Vertėjas, pridėdamas kokį išraiškingesnį žodį, kartais visam proziniam kontekstui suteikia kiek poetiškesnį atspalvį. Pvz., lotyniškame originale pasakyta (pažodžiui):

Jį garbina saulė ir mėnuo,
Visi tvariniai.
(Quem laudat sol atque luna,
Universa creatura.)

Panašiai ir lenkiškame originale:

Jam tarnauja saulė, mėnuo,
Dieną naktį nepaliaudami.
(Jemu służy słońce, miesiąc,
We dnie w nocy nie przestając.)

Giesmyne tos eilutės taip skamba:

Saulė, mėnuo, ž i b ė d a m i,
Tarnau jam nepaliaudami.

Vienoje lenkiškoje giesmėje parodoma, kaip motinos kenčia, matydamos nužudytus kūdikius. Jos alpsta, šaukia balsu, kurs dangun prasiveržia *(Niebo głosem przebijają, serdecznie łkają).*

Tuo tarpu vertėjas tylų motinos skausmą atskleidžia daug natūraliau, pavartodamas liaudišką posakį *pirštus graužti:*

Tad motinos rankas laužė,
Plaukus plėšdamos
Ir apmirdamos,
P i r š t u s   i š   s o p u l i o   g r a u ž ė,
K a r č i a i   verkdamos.

Gyvojoje kalboje ir liaudies dainose pamėgtais mažybiniais bei maloniniais žodžiais vertėjas kartais visam vaizdui suteikia mielumo, šilumos, švelnumo atspalvį:

Kodėl taip guli, ar neturi p r i e g a l v ė l i ų,
Kodėlei neapvilkai baltų m a r š k i n ė l i ų?

Apskritai, vertėjas iš gyvosios kalbos paėmė nemaža žodžių, posakių, palyginimų, pvz.: *kaip šunys apniko; akys jo kraujais užgriuvo; žemėn blokšdamas; ragus aplaužysiu; kul(ia) kumštėmis; tuojausgi krutinkis* ir t. t. Vertėjui geriau sekėsi, kai originale nebuvo sudėtingų, sunkiai išverčiamų vaizdų. Tokias vietas jis dažnai įtaigiai perteikė. Pvz.:

Tave dienoj n e p a l i a u j u   m a l d y t i,
O tu nenori manęs išklausyti,
Ir naktį tavęsp n e p e r s t o j u   š a u k t i,
Tačiau pašalpos negaliu sulaukti.

Čia natūraliai susidaro antitezių laipsniavimas, kuriuo išreiškiamas maldavimo intensyvėjimas ir kartu sustiprinamas beviltiškumo įspūdis. Tačiau platesnės apimties, sudėtingesnius vaizdus vertėjas dar dažnai suprastina, sumenkina, kai kur suprimityvina. Jam, apskritai imant, nepavyko pasiekti tokios turinio ir formos harmonijos, tokio paprastumo, tokio nuoširdaus ir gilaus lyrizmo, kokio kupina beveik kiekviena J. Kochanovskio eilutė. Nežiūrint to, vertimo rezultatai neblogi. Slavočinskis pažengė nemažą žingsnį į priekį, palyginti su ankstesniais vertėjais. Jo darbo sėkmę nulėmė kūrybinis vertimo principas, meninė nuojauta, gyvosios kalbos panaudojimas.

Slavočinskio giesmynas svarbus ir eilėdaros atžvilgiu. Jis skiriasi nuo ankstesnių giesmynų ne tik sklandesniu eiliavimu, bet ir pačia eilėdara. Prieš giesmyno pasirodymą dar sunku kalbėti apie silabinę lietuvių eilėdarą tikrąja to žodžio reikšme. Jai trūko pagrindinio dalyko, įeinančio į silabinės eilėdaros definiciją,— būtent, izosilabizmo, vienodo skiemenų skaičiaus visose eilutėse (arba atitinkamose strofų eilutėse). Joje dar daug sintaksinės-intonacinės eilėdaros bruožų. M. Mažvydo, J. Bretkūno, L. Zengštoko ir kitų verstose giesmėse skiemenų skaičius eilutėse, kur jis turėtų būti vienodas, skiriasi vienu, dviem, o kartais net trimis skiemenimis. Tai buvo būdinga ir lenkų eilėdarai iki J. Kochanovskio. Slavočinskio giesmyne tokio svyravimo jau nebėra. Izosilabizmas

čia yra pagrindinis dėsnis, norma, nuo kurios nukrypstama retai, ir tai tik remiantis originalu. Yra ir tokių atvejų, kai išlyginami originalo nenuoseklumai, svyravimai. Giesmyne iš esmės skiriasi ir rimas. Ankstesniuose giesmynuose rimas tebebuvo užuomazginėje stadijoje, sudarytas iš panašių gramatinių formų, kartais vos juntamas, paremtas net vieno kokio nekirčiuoto garso atliepimu. Tai buvo vadinamasis viduramžiškas rimas. O Slavočinskio giesmyne įtvirtintas pilnas moteriškas rimas. Pilną dviskiemenį (ar pusantro skiemens) sąskambį vertėjas čia pavertė dėsniu, norma, kurios laikėsi griežtai ir visuotinai. Dviskiemenis rimas giesmyne yra ir ten, kur originalas beveik ištisai nerimuotas. Netikslūs ar apytiksliai rimai jame pasitaiko labai retai. Viduramžiško rimavimo fone tokie gilūs rimai buvo nepaprasta naujovė ir didelis meninis laimėjimas. Tačiau, rūpindamasis rimo tikslumu ir ryškumu, vertėjas, kaip buvo įprasta anais laikais, maža dėmesio kreipė į jo įvairumą. Jis dažniausiai rimavo panašias gramatines formas: *tavo—savo, linksmybės—saldybės, įgysiu—darysiu, atminti—mėginti, meilingai—teisingai* ir pan. Kartu yra nemaža rimų, pasižyminčių morfologiniu įvairumu (pvz., *akį—įsakė, gryną—sodina*). Rimavimas priklausė nuo originalo. Dažniausiai jis gretiminis, rečiau kryžminis. Paprastai vartojami dvigubi rimai, bet yra ir trigubų, ir keturgubų rimų, o viena giesmė parašyta monorimu. Ankstesniuose giesmynuose buvo labai nesudėtinga strofika. Ji rėmėsi daugiausia eilučių skaičiumi posme. Kadangi griežtai nesilaikyta izosilabizmo, o rimai buvo neryškūs, tai ir posmo įvairinimo galimybės buvo labai ribotos. Slavočinskio giesmyne kartu su izosilabizmo ir tikslaus rimo įsitvirtinimu atsivėrė plačios galimybės paįvairinti ir praturtinti strofiką. Čia vartojami 2—8, o kartais ir 12 eilučių posmai su įvairiausiomis silabiškumo ir rimų kombinacijomis, vietomis panaudojant net vidinius rimus. Giesmyne kai kur pasireiškia ir silabinės-toninės eilėdaros užuomazgos — dėsningai pasiskirsto kirčiai eilutėse. Tačiau kartu reikia pažymėti ir neigiamą eiliavimo bruožą — metrinę transakcentaciją, natūralaus žodžio kirčio žalojimą, ypač eilučių kadencijose bei rimuose. Apskritai imant, giesmynui priklauso itin reikšminga vieta lietuvių eilėdaros istorijoje. Jame buvo įtvirtintas izosilabizmas, pilnas moteriškas rimas, sudėtinga ir įvairi strofika. Vėliau tai pasidarė visiems privaloma norma.

Giesmynas, kaip reikšmingas lietuvių raštijos paminklas, buvo pakartotinai išleistas fotografuotiniu būdu 1958 m.

XVII a. VIDURIO REFORMATŲ LEIDINIAI

Po M. Petkevičiaus katekizmo (1598 m.) ir J. Morkūno postilės (1600 m.) per 50 metų Lietuvos reformatai nieko reikšmingesnio neišleido. Jų spauda atgijo tiktai XVII a. viduryje Kėdainiuose. Tas atgijimas susijęs su katalikiškų knygų pagausėjimu XVII a.

antrajame ketvirtyje. Ir XVI a. pabaigoje, ir XVII a. viduryje reformatų leidiniai buvo atsakymas į katalikiškas lietuviškas knygas. Vilniaus vaivada etmonas Jonušas Radvila 1651 m. Kėdainiuose įsteigė spaustuvę specialiai lietuviškiems reformatų raštams leisti. Deja, ji tik 2—3 metus teveikė, buvo per karą sunaikinta. Svarbiausias Kėdainių spaustuvės leidinys — „Knyga nobažnystės krikščioniškos", išleista 1653 m. Į tą knygą sudėti trys skirtingi dalykai: 1) giesmynas („Psalmai Dovydo"), 2) postilė („Suma, arba Trumpas išguldymas evangelijų") ir 3) maldos („Maldos krikščioniškos" su „Katekizmu"). Visas tris leidinio dalis bibliografai laiko atskiromis knygomis. Antra ir trečia dalis turi savo titulinius puslapius, tik giesmynas jo neturi. Ilgą laiką buvo žinomas tik antras knygos leidimas, kuris faktiškai buvo laikomas pirmuoju. Jo antraštėje nurodyti 1653 m. ir pažymėta, kad knyga „dabar antrą kartą perdrukavota", pridėjus kai kurių giesmių, evangelijų ir maldų. Kadangi apie pirmą leidimą nieko nežinota, daugumas bibliografų ir istorikų manė, kad juo čia laikomas M. Petkevičiaus katekizmas ir J. Morkūno postilė. Tačiau vėliau Upsalos universiteto bibliotekoje buvo rastas pilnas tikrai pirmo leidimo egzempliorius. Tuomet paaiškėjo, kad „Knyga nobažnystės krikščioniškos" pirmą kartą buvo išleista 1653 m. Kėdainiuose, o antrą kartą kiek papildyta buvo perspausdinta Karaliaučiuje 1684 m., nepakeitus antraštiniame puslapyje jos leidimo vietos ir metų. Dėl to turime du knygos leidimus, pasirodžiusius skirtingu laiku ir skirtingose vietose, bet pažymėtus ta pačia data ir vieta[18]. „Knygos nobažnystės" pirmąja dalimi (giesmynu) reformatų buvo atsakyta į S. Slavočinskio giesmyną, o antrąja dalimi (postile) — į K. Sirvydo „Punktus sakymų".

KNIGA
Nobaźnistes Krik=
ßcioniszkos/
Ant gârbos
Diewuy TRAYCEY Szwentoy
Wienatijam:
Ant wartoimo
Bażnicioms dides Kunigistes
Lietuwos iśduotá.
KIEDAYNISE,
DRVKAWOIA, IOCHIMAS IVRGIS
RHETAS. Metu Pono, 1653.

„Knygos nobažnystės" pirmojo leidimo (1653 m.) antraštinis puslapis

[18] Žr. *Tumelis J.* Antrasis „Knygos nobažnystės krikščioniškos" leidimas (1653) — kontrafakcija? — „Literatūra ir menas", 1968 m. kovo 8 d.; *Tumelis J.* Dar kartą apie „Knygą nobažnystės krikščioniškos" (1653). — Ten pat, 1968 m. lapkričio 2 d.

Kas „Knygą nobažnystės" yra paruošęs, neišaiškinta. Iš prakalbos matyti, kad giesmes vertė Kėdainių burmistras S. Jaugelis Telega, o prancūziškoms gaidoms jas pritaikė Kėdainių kunigas S. Tomaševskis. Knygą peržiūrėjo ir taisė kiti kunigai, vyresnieji, o išleido bažnyčios sinodas. Tokių žinių duoda pati knyga. Atrodo, kad kitas leidinio dalis yra paruošęs S. Minvydas, buvęs Biržų pastorius, ir J. Božimovskis, pastoriavęs Naujamiestyje ir buvęs Žemaičių senjoras. Tais pačiais metais, kai išėjo knyga, Jonušas Radvila rašė Kėdainių seniūnui, kad S. Jaugelį Telegą knygos autoriumi pavertusi *mūsų kunigų fantazija.* Tačiau reformatų sinodo archyve yra su knygos leidimu susiję protokolai, kur minimi J. Božimovskis, S. Minvydas ir S. Jaugelis Telega. Pastarasis labiausiai vertinamas, lyginamas su kitų šalių garsiais vertėjais — lenkų M. Rejumi ir J. Kochanovskiu, vokiečių A. Lobvaseriu, prancūzų K. Maro (Marot). Todėl S. Jaugelio Telegos autorystės paneigimą J. Radvilos laiške reikėtų laikyti nepagrįstu. S. Jaugelis Telega, matyt, ir bus paruošęs pačią reikšmingiausią knygos dalį — giesmyną.

STEPONAS JAUGELIS TELEGA

Steponas Jaugelis Telega išsiskyrė iš kitų XVI—XVII a. lietuvių rašytojų vertėjų didesne poetine nuovoka, literatūrine kultūra, taip pat socialine padėtimi. Ankstesni rašytojai buvo bajorai, o Telega — miestietis, buržua [19]. Tikroji jo pavardė Jaugelis, Telega — tėvo pravardė. Jis gimė apie 1600 m. Kėdainiuose. Kada ir kur baigė mokslus, tiksliai nežinoma. Po to visą laiką gyveno Kėdainiuose, daug metų (1631—1666) išbuvo miesto burmistru. Vertėsi stambia prekyba, eksportuodavo į Karaliaučių javus, todėl buvo gana turtingas. Viename dokumente sakoma, kad Telegos pavaldiniai sumušę bajorus. Tai rodo, kad jis buvo ne tik turtingas, bet ir galingas. Vis dėlto bajorai jį niekindavo, jiems nepatiko žema Telegos kilmė. Bet kartu jis buvo gerbiamas kaip reformatas, renkamas bažnyčios senjoru.

Telega buvo vienas gabiausių XVII a. lietuvių eiliuotojų (šalia S. Slavočinskio, D. Kleino, M. Švobos). Savo giesmynui daug giesmių jis paėmė iš M. Petkevičiaus, tik jas perredagavo, pagrynino jų kalbą, patobulino išraišką. Kartu jis turėjo prieš akis ir katalikišką S. Slavočinskio giesmyną, kurį taip pat panaudojo. Iš jo vietomis tiesiog nusirašė kai kurių J. Kochanovskio psalmių vertimus. Visas kitas giesmes vertė iš lenkų kalbos, žymiausių autorių (M. Rejaus, J. Kochanovskio), vieną — iš vokiečių kalbos, kelias parašė pats. Versdamas išlaikė izosilabizmą, strofą, rimus, rimavimo schemą, perteikė vaizdus, pagrindinę mintį, kai kur pasiekė aukštą meniškumą. Daugelis vertimo vietų pasižymi leng-

[19] Žr. *Jablonskis K.* Kėdainių burmistras Steponas Jaugelis (Telega). — Kn.: *Jablonskis K.* Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. V., 1973, p. 214—238.

vu, sklandžiu eiliavimu. Šiuo atžvilgiu jis nė kiek neatsilieka nuo S. Slavočinskio, o kalbos vaizdingumu ir išraiškingumu jį net pralenkia. Tačiau daug mažiau už S. Slavočinskį jis rūpinasi kalbos grynumu. Šalia gražių, vaizdžių, iš gyvosios kalbos paimtų žodžių vartoja ir visai nereikalingas svetimybes, net įveda jas vietoj lietuviškų žodžių. Tai galima matyti kad ir iš tokio sugretinimo. S. Slavočinskis rašė:

Šlėk mane izopu, o būsiu čystesnis,
Numazgok, o stosiuos už sniegą baltesnis.
— — — — — — — — — — —
O aš, iš priepuolio tokio išliuosuotas,
Būsiu neteisiemus ant paveikslo duotas,
Kad gėrybei tavo nieks neabejotų,
Bet tavęsp, pametę piktybę, pristotų.

Tą vietą Telega šitaip pataisė, porą lietuviškų žodžių pakeisdamas svetimybėmis:

Šlėk mane izopu, o būsiu čystesnis,
Numazgok, o stosiuos už sniegą baltesnis.
— — — — — — — — — — —
O aš, iš priepuolio tokio išliuosuotas,
Būsiu n e v i e r n i e m u s *ant pavaizdo duotas,*
Idant meilės tavo nieks neabejotų,
Bet, z l a s t į *pametęs, tavęsp vėl pristotų.*

Telega yra parašęs ir pasaulietinio turinio dedikaciją Jonušui Radvilai („Ant herbo kunigaikščio, jo mylistos"), kurioje aukština Radvilą, iškelia jo nuopelnus bažnyčiai ir tėvynei, o pabaigoje linki jam garsėti ir turtėti. Šia dedikacija, taip pat išspausdinta „Knygoje nobažnystės", jis pasireiškė kaip vienas iš negausių lietuvių pasaulietinės poezijos pradininkų. Telega parašė ir originalią „Giesmę apie pavietrį gailingą", kurioje taip pat yra pasaulietinių elementų. Čia duotas platus maro vaizdas, piešiamas jo siautėjimas, aprašomos jo sukeltos nelaimės, parodomas išlikusiųjų džiaugsmas. Telega nuoširdžiai įsijaučia į žmonių nuotaikas, išraiškingai perteikia jų išgyvenimus.

Samuelis Minvydas. Samuelis Minvydas gimė 1602 m. Mokėsi Lietuvos kalvinistų mokyklose, studijavo užsienio universitetuose. Vėliau buvo kalvinistų kunigas Biržuose. Nuo 1638 m. buvo Užnerio apskrities senjoras, paskui dar ir Žemaičių administratorius. Mirė 1660 m. Drauge su J. Božimovskiu jis paruošė „Knygos nobažnystės" antrą ir trečią dalį — postilę ir maldas su katekizmu. Postilė versta iš lenkiškos Gregoro (Gžegožo) iš Žarnovco postilės. Dar 1641 m. jis išleido pamokslą (lenkų kalba) Kristupo Radvilos laidotuvėms.

Jonas Božimovskis. Jonas Božimovskis gimė 1610 m. Jo tėvas buvo lenkų bajoras, o motina lietuvė. Mokėsi Kėdainiuose, Šilu-

voje ir Slucke, studijavo užsienio universitetuose. Po to kunigavo Naujamiestyje, nuo 1653 m. buvo Žemaičių superintendantas Kėdainiuose. Mirė 1673 m. Drauge su S. Minvydu paruošė „Knygos nobažnystės" antrą ir trečią dalį. Be to, jis rūpinosi ir biblijos vertimu, buvo ją pats išvertęs, bet jo darbas yra sudegęs. J. Božimovskis taip pat tikrino S. B. Chilinskio biblijos vertimą.

Samuelis Boguslavas Chilinskis. Samuelis Boguslavas Chilinskis XVII a. viduryje buvo užsimojęs išleisti bibliją lietuvių kalba. Jis gimė apie 1632 m. Šventežeryje, kur jo tėvas buvo kunigas. Studijavo Olandijoje, vėliau Anglijoje. Londone 1657 m. ėmė versti bibliją. Per trejus metus vertimą baigė ir 1660 m. pradėjo spausdinti. Dalį išspausdinęs, 1661 m. sugrįžo į Lietuvą, kartu parsiveždamas spaudinį su rankraščiais. Lietuvos reformatai biblijos vertimą priėmė džiaugdamiesi. Tačiau komisija, tikrinusi vertimą, buvo nepatenkinta, nes jame rado daug trūkumų, klaidų, ir spausdinimą 1662 m. sulaikė. Lietuvoje buvo imta rengti naują biblijos vertimą, ir tam reikalui iš Prūsijos buvo atgabentas J. Bretkūno biblijos vertimo rankraštis. Chilinskis dar norėjo įtikinti reformatų sinodą, kad jo išverstą bibliją spausdintų, bet niekas jo neparėmė. Jis mirė 1668 m. Londone dideliame skurde, nebaigęs užsimoto didelio darbo. Jo išspausdintos biblijos (Senojo testamento dalies) egzemplioriai buvo panaudoti kaip makulatūra. Iki antrojo pasaulinio karo buvo išlikę tik trys spausdintosios dalies egzemplioriai — vienas Leningrade, kitas Berlyne ir trečias Londone. Šiuo metu težinomas tik Londono egzempliorius. Britų muziejuje Londone saugomas ir vienintelis nepilnas vertimo rankraštis — Naujasis testamentas. Jo transliteruotą tekstą 1958 m. išleido Poznanėje J. Otrembskis, o indeksą 1964 m. paskelbė Č. Kudzinovskis. Lietuvoje yra tik rankraščio fotokopija. Apskritai, Chilinskio biblijos vertimas buvo sukėlęs didelį susidomėjimą, apie jį prirašyta daug literatūros [20]. XIX a. pradžioje (1831 m.) Jurgis Plioteris parašė studiją lietuvių kalba „Trumpa žinia apie tą išdavimą lietuviškos biblijos Londone". Chilinskio vertimas buvo skubotas, todėl negalėjo būti tobulas. Versdamas jis daug kur pasidavė lenkiško teksto įtakai, tiek žodyne, tiek sintaksėj neišvengė svetimybių, nors apskritai jo vertimo kalba geresnė už M. Petkevičiaus ar J. Morkūno leidinių kalbą.

Vėliau Lietuvos reformatai [21] nieko reikšmingo neišleido, tik perspausdinėjo „Knygą nobažnystės". 1701 m. drauge su Prūsijos protestantais jie dar parūpino „Naują testamentą".

[20] Žr. *Lukšaitė I.* Lietuviškos S. B. Chilinskio biblijos spausdinimo aplinkybės. — „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai", serija A, t. 1(35), 1971, p. 87—109.

[21] Apie juos žr. dar *Lukšaitė I.* Reformacijos veikėjai Lietuvoje ir lietuvių kalba XVII a. — Ten pat, p. 111—125; *Lukšaitė I.* Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a.

RELIGINIAI IR KALBINIAI RAŠTAI PRŪSIJOJE

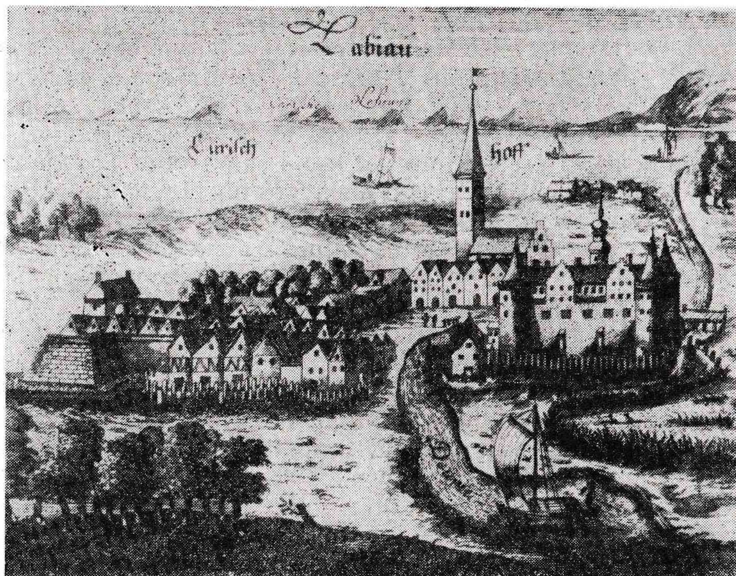
Jau buvo minėta, kad XVI a. viduryje Prūsijoje susidarė palankios aplinkybės lietuviškai knygai. Tačiau tokia padėtis truko neilgai. Į XVI a. pabaigą sąlygos labai pablogėjo, o dar sunkesnės pasidarė XVII a. pirmojoje pusėje. Tiesioginė to priežastis buvo valdžios politikos pasikeitimas. Siekdamas įtvirtinti reformaciją, kunigaikštis Albrechtas teikė teisių vietinėms kalboms, steigė mokyklas, leido knygas. Bet kai reformacija įsitvirtino ir Prūsijos tarptautinė padėtis sustiprėjo, Albrechto įpėdiniai jau nebeturėjo jokio noro leisti lietuviškas knygas. Kita nuosmūkio priežastis buvo 30 metų karas, vykęs 1618—1648 m. ir skaudžiai palietęs Prūsiją, nuniokojęs kraštą, taip pat karai su švedais. Prūsija dabar atiteko Brandenburgui ir visiškai atsiskyrė nuo Lenkijos—Lietuvos valstybės. Tuo pačiu susilpnėjo ryšiai tarp Prūsijos ir Lietuvos. Prūsijoje po 30 metų karo sustiprėjo baudžiava; buvo draudžiama lietuviams mokėti tokias pat algas, kaip vokiečiams, nešioti tokius pat drabužius. Ankstesnės lengvatos iš lietuvių valstiečių buvo atimamos, mažinamos, juos imta laikyti žemesniais žmonėmis. Valdžia palengva grįžo prie senos kryžiuočių politikos. Jai dabar neberūpėjo ruošti dvasininkus iš vietinių gyventojų, todėl sumažėjo lietuvių inteligentų, kunigų. Prūsijoje tais laikais buvo likę tik keli lietuviai pastoriai. Dvasininkais imta ruošti vokiečius, kuriems nerūpėjo lietuviška knyga. XVII a. pirmojoje pusėje sumažėjo lietuvių rašytojų ir leidinių. Nuo 1625 iki 1653 m. Prūsijoje neišėjo jokia lietuviška knyga. Tai buvo aiškus regresas. Naujas pakilimas prasidėjo tiktai XVII a. viduryje.

JONAS BRETKŪNAS

Jonas Bretkūnas buvo vienas žymiausių feodalizmo epochos lietuvių rašytojų. Lietuvių raštiją jis pakėlė į aukštesnę pakopą, savotiškai paruošė dirvą K. Donelaičiui. Jis augo ir brendo kultūrinio pakilimo Prūsijoje sąlygomis, o vėliau susidūrė su nepalankiomis aplinkybėmis.

Bretkūnas gimė 1536 m. Bambliuose, netoli Fridlando, į pietryčius nuo Karaliaučiaus, kur baigėsi lietuvių gyvenamosios vietos. Vokiečiai jį linkę laikyti vokiečiu, o lietuviai — lietuviu. Tačiau iš tikrųjų jo motina buvo laisva prūsė, o tėvas, galimas dalykas, vokietis. Tėvas turėjo alaus dayklą ir kailių dirbyklą. Bretkūnas nuo mažens kalbėjo ir prūsiškai, ir lietuviškai. 1555 m. jis įstojo į Karaliaučiaus universitetą. Kaip neturtingas ir našlaitis, buvo atleistas nuo pusės imatrikuliacijos mokesčio. Tačiau tėvas tuo metu dar tebegyveno, buvo mirusi tik motina, todėl Bretkūnas visai neturtingas irgi nebuvo. Stipendijos jis negavo, bet jį šelpė draugai. Tuo metu Karaliaučiaus universitetas buvo nedidelis, jame tebuvo apie 150 studentų. Karaliaučiuje dirbo B. Vilentas ir

J. Sekliucjanas, kurie galėjo paskatinti Bretkūną literatūriniam darbui. 1556 m. gale Bretkūnas išvyko į Vitenbergą, kur tebeprofesoriavo F. Melanchtonas. Kiek laiko ten studijavo, nežinoma. 1562 m. pabaigoje, kaip mokąs prūsų ir lietuvių kalbas, buvo paskirtas į Labguvą protestantų kunigu. Labguva buvo tranzitinis bažnytkaimis, pro jį plaukdavo laivai į Karaliaučių. Dėl to jame

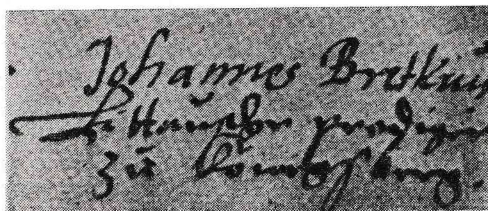
Labguva XVII amžiuje

būdavo galima susidurti su daugeliu įvairių tautybių žmonių. Bretkūnas, atvykęs į Labguvą, 1563 m. vedė, kad galėtų ramiai gyventi ir atsidėti vien literatūriniam darbui. Tuo metu jis buvo toks neturtingas, kad pats negalėjo net vestuvių iškelti, tam reikalui gavo pašalpą iš kunigaikščio. Labguvoje Bretkūnas gyveno ilgai, versdamasis daugiausia žemės ūkiu, nes iš algos negalėjo su šeima pragyventi. Bažnytinės žemės buvo apie 63 ha, bet ji buvo prasta, pelkėta. Todėl Bretkūnas daug kartų prašė vietoj žemės skirti grūdų. Jis niekaip negalėjo išbristi iš skolų, buvo priverstas nuolat prašyti pašalpos, priminti kunigaikščiui savo *neišbrendamą skurdą ir vargą*. 1569 m. drauge su kitais Bretkūnas tardomas dėl Morkaus Raseiniškio, kuris buvo kaltinamas valstiečių kiršinimu.

Kadangi dirbo literatūrinį darbą, prašėsi perkeliamas į kitą vietą. Tačiau tik mirus B. Vilentui, jis buvo paskirtas lietuvių pastoriumi į Karaliaučių ir 1587 m. įvesdintas į pareigas. Nors ūkiniai rūpesčiai atkrito, bet ir čia skurdo neatsikratė. Jis dirbo seniausioje Karaliaučiaus bažnyčioje, skirtoje lietuviams ir lenkams. Viena Bretkūno duktė buvo ištekėjusi už lenkų kunigo,

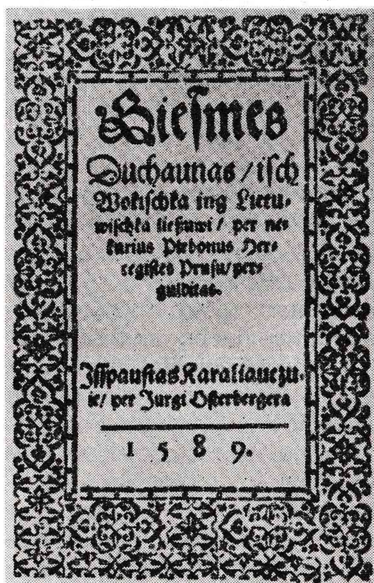
kita — už K. Pretorijaus, būsimo etnografo M. Pretorijaus tėvo. 1600—1602 m. Karaliaučiuje siautė maras, 1602 m. spalio 1 d. maru mirė ir Jonas Bretkūnas.

Bretkūnas buvo rašytojas tikra to žodžio prasme: knygoje tematė gyvenimo tikslą. Jis pratęsė pirmųjų lietuvių raštijos kūrėjų darbą. Tačiau jo interesai nesibaigė religine literatūra: jis studijavo ir rašė savo krašto istoriją. Bretkūnas bent iš dalies suvaidino teigiamą vaidmenį kovoje su germanizacija. Kada pradėjo literatūrinį darbą, neaišku, bet prieš 1570 m. buvo išvertęs į lietuvių kalbą mažą knygelę, kuri nėra išlikusi. Gyvendamas Labguvoje, jis jau rinko medžiagą savo krašto istorijai. Jo istorinis veikalas nebuvo išspausdintas. Du to veikalo rankraščio fragmentus panaudojo istorikas K. Henenbergeris savo knygoje „Didžiųjų Prūsijos žemėlapių paaiškinimai" (1595).

J. Bretkūno autografas

Rankraščio ištraukų yra ir Bretkūno vaikaičio (dukters sūnaus) etnografo Mato Pretorijaus veikale „Prūsijos įdomybės" („Deliciae Prussicae"), parašytame 1698 m., bet spausdintame daug vėliau. Iš šių šaltinių aišku, kad Bretkūno rankraštis vadinosi „Prūsų krašto kronika" (Pretorijaus veikale vadinamas „Historia rerum Prussicarum"). Bretkūnas rašė visą savo krašto istoriją, bet didele dalimi ta istorija buvo nekritiška kompiliacija. Istorinius faktus Bretkūnas rinko iš liaudies, domėjosi padavimais, papročiais, senovės liekanomis, su meile rašė apie sūduvius ir senuosius prūsus. Kartu Bretkūnas ruošė ir kitus veikalus. Karaliaučiuje jis dirbo labai įtemptai ir išspausdino net keturis dalykus. 1589 m. Bretkūnas išleido knygą (neturinčią bendro titulinio puslapio), kurią sudaro vienas M. Mažvydo ir trys jo paties parengti darbai. Knygos pradžioje eina Bretkūno „Giesmės duchaunos". Žymi giesmių dalis (42 iš 76) čia paimta iš M. Mažvydo gies-

Giesmes
Duchaunas/isch
Wokischka ing Lietu-
wischka liezuwi/ per ne-
kurius Plebonus Her-
cegistes Prusu/pers-
gulditas.

Isspaustas Karaliauczui-
ie/ per Jurgi Osterbergera
1589.

J. Bretkūno giesmyno (1589 m.) antraštinis puslapis

myno, o kitos verstos amžininkų. Giesmynas sudarytas pagal vokišką Vitenbergo leidimą. Prie jo Bretkūnas, matyt, nėra daug dirbęs, nes tituliniame giesmyno puslapyje nėra net jo pavardės. Šiame giesmyne, palyginus su M. Mažvydo, buvo kiek patobulinta lietuvių eilėdara, nuosekliau siekta išlyginti eilutėse skiemenų skaičių. Toliau knygoje po M. Mažvydo „Parafrazio" eina antras Bretkūno darbas — „Kancionalas", 17 liturginių giesmių su gaidomis rinkinys. Pagaliau trečias knygoje išspausdintas Bretkūno paruoštas dalykas — „Kolektos, arba Paspalitos maldos". Tai pirmoji lietuviška maldaknygė. Joje įdėtos ir dvi giesmės.

Svarbiausias spausdintas (iš eilės ketvirtas) Bretkūno darbas yra „Postilė", baigta ruošti 1589 m., bet išleista 1591 m. tūkstančio egzempliorių tiražu. Iš jų 100 egzempliorių Bretkūnas gavo kaip honorarą. „Postilė" yra stambus dviejų dalių veikalas, kurio išliko keletas egzempliorių. Ji buvo specialios komisijos apsvarstyta, koreguota ir priimta. Po Bretkūno niekas daugiau Prūsijoje postilės neparašė.

Stambiausias, daugiausia jėgų pareikalavęs Bretkūno darbas buvo biblijos vertimas. Pradėjo ją versti 1579 m., baigė 1590 m. Vertė su pertraukomis. Išvertęs rūpinosi išleidimu, įteikė komisijai tikrinti. Tačiau komisijai toks uždavinys pasirodė per sunkus, ji prašė skirti į pagalbą hebrajų kalbos žinovų. Biblijos išleisti Bretkūnui taip ir nepavyko. Rankraštis buvo nupirktas iš jo prieš pat mirtį ir yra išlikęs Getingene. Jo fotokopijos saugomos Vilniaus universiteto bibliotekoje. XVII a. pradžioje Jonas Rėza bandė išleisti Bretkūno bibliją bent dalimis, bet visos jos dar niekas nėra išspausdinęs.

Bretkūnas yra vertęs ir daugiau raštų, kurie neišliko. Tai „Augsburgo išpažinimas", kur buvo išdėstyti protestantų tikėjimo pagrindai, A. Korvino „Postilė", M. Liuterio „Šmalkaldeno artikulai", J. Vygando „Krikščioniškojo mokslo rinkinėlis".

Bretkūnas buvo kuklus, bet rūpinosi savo raštų leidimu, suprato jų reikšmę kraštui. Pagal išspausdintų darbų skaičių jam priklauso pirmoji vieta. Bretkūnas yra parašęs, išvertęs, paruošęs spaudai ir išleidęs daugiau darbų, negu kas kitas prieš jį ar po jo Prūsijoje. Nors jam rūpėjo ne vien religinė literatūra, nors jis rašė savojo krašto istoriją, bet pagrindinė jo literatūrinės veiklos sritis buvo tikybinių raštų ruošimas. Bretkūnas norėjo, kad lietuvių kalba būtų išleistos visos reikalingos tikybinės knygos. Paruošęs postilę, jis savo iniciatyva paprašė ją peržiūrėti. Buvo sudaryta komisija, į kurią įėjo Simonas Vaišnoras, Zacharijas Blotnas ir kt. Komisija pripažino, kad knyga gerai paruošta. 1589 m. kunigaikščiui buvo įteiktas tarėjų pasirašytas raštas, kuriame nurodoma, kad katalikai išleidę P. Kanizijaus katekizmą, todėl kaip atsvarą reikią išleisti ir Bretkūno postilę. 1590 m. parašė kunigaikščiui laišką pats Bretkūnas. Jame *su skausmu ir nuoširdžiu dūsavimu* apgailestavo, kad trūksta spausdintų tikybinių knygų lietuvių kalba, ir prašė išleisti savo paruoštą postilę. Kitais metais

postilė ir buvo išspausdinta. Po to Bretkūnas nusiuntė kunigaikščiui dalį biblijos vertimo, peržiūrėto su hebrajų kalbos žinovais, ir pasiūlė ją visą išleisti. Dvejus metus nesulaukęs atsakymo, 1595 m. jis nusiuntė kunigaikščiui kitą laišką, kuriame vėl siūlė išleisti biblijos vertimą. Laiške rašė, kaip stropiai, su kokiu nuoširdžiu atsidėjimu ir triūsu vertęs bibliją, priminė, kad ji bus reikalinga ne tik Prūsijai, bet ir visai Lietuvai. Jei kunigaikštis jos neišleistų, tai nusiųstą dalį tegu grąžinąs, ir tada jis ieškosiąs kito mecenato. Laiškuose kunigaikščiui jis pasivadina menkiausiu iš pamokslininkų, vargšu bažnyčios tarnu, bet šiuo atveju jam savotiškai grasina. Tai rodo, kad Bretkūnas nebuvo tik nuolankus dvasininkas — tai buvo žmogus, žinojęs savo darbo vertę ir reikšmę.

Bretkūno postilė buvo pirmas ne visai verstinis, bet pusiau originalus lietuvių literatūros veikalas (tik vėliau, XVII a. pradžioje, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo išleisti visai originalūs K. Sirvydo „Punktai sakymų"). Postilei Bretkūnas panaudojo savo paties pamokslus ir žymiausių protestantų teologų darbus. Ji susideda, kaip minėta, iš dviejų dalių (I d. — pamokslai nuo advento iki velykų, II d. — nuo velykų iki advento), turi daugiau kaip 1000 puslapių. Postilės turinys didesniu originalumu nepasižymi, joje apsiribojama daugiausia biblijos aiškinimu, moralizavimu. Tačiau kartu postilė turi ir nemažą pažintinę reikšmę. Iš jos matyti, kad Bretkūną buvo stipriai paveikusi viešpataujančių klasių ideologija. Postilėje jis palaiko luominę santvarką, moko liaudį paklusti ponams. Visi ponai esą duoti dievo. Jei nebūtų ponų, žmonės būtų aršesni už vilkus. Jie vienas iš kito atimtų ne tik turtą, bet ir žmoną su vaikais. Jei nebūtų ponų, žmogus negalėtų net užkaisto puodo išlaikyti ir sriubos išsivirti, nes kiti ją atimtų. Be ponų kasdien kiltų tarp žmonių barniai, kova ir muštynės, todėl visi pražūtų. Valstiečiams postilėje įsakoma: 1) garbinti savo ponus, 2) atiduoti donį (čyžę, mezliavą), 3) atlikti baudžiavą, 4) melstis už savo ponus. Tačiau kartu Bretkūnas mato socialinį skurdą, sunkią liaudies buitį, besaikį išnaudojimą. Jis rašo apie tai, kaip žmones *spaudžia brangūs metai,* kaip *sirata vosne-vos gal pasipenėti,* kaip *badauja visi žmonės,* kaip ponai *plėšia nuo žmonių donį,* kaip didžturčiai vargšą *apiplėšia, lupa, jo pra-*

J. Bretkūno postilės pirmosios dalies (1591 m.) antraštinis puslapis

kaitą ir kraują išsiurbia, kaip *daug ir be skaičiaus negalinčių (sergančių), raišų, luošų, apakusių arba senų, pavargusių žmonių po savo akim regim vaikščiojančių*. Kartais Bretkūnas pagrasina ponams, tų žmonių skriaudėjams, aukštesniu teisingumu, laukiančia ataskaita, bet apskritai tenkinasi užuojauta, išmalda, raginimu visiems mylėti dievą ir melstis. Jis griežtai pasisako prieš tinginiaujančius — tiek didžius ponus, tiek ir neturtinguosius. Tinginiavimas esąs įvairių ligų ir ydų priežastis, o darbas — visų pareiga: *Jei kas nedirb, tas tenevalgo*. Bretkūnas visą gyvenimą buvo susijęs su liaudimi. Liaudis jam buvo artimesnė už ponus ir galinguosius, prieš kuriuos visą laiką pats turėdavo lankstytis. Todėl ir postilėje nuolat jaučiamas šiltas, žmogiškas autoriaus ryšys su liaudimi. Liaudies žmogų jis vadina maloniniais mažybiniais žodžiais: *žmugutelis* (žmogutėlis), *žmonelės* (žmoneliai). Jie išreiškia ir sunkų, skurdų tų žmonių gyvenimą, ir jo, pamokslininko, užuojautą. Vargšų atjautimą Bretkūnas parodo ir kitokiais būdais. Paprastai jis kreipiasi į žmones daugiskaitos pirmuoju asmeniu, lyg kalbėtų kartu ir jų, ir savo vardu: *mums nabagėliams, mus nabagėlius*. Tas artumas liaudžiai, glaudūs ryšiai su ja padėjo Bretkūnui kurti ir turtinti lietuvių literatūrinę kalbą.

Postilėje, kaip ir daugelyje kitų XVI a. raštų, matyti, kad liaudyje tada dar buvo nemaža senojo tikėjimo ir papročių liekanų. Bretkūnas perspėja: *netikėkite žolininkėms, netikėkite burtininkams, netikėkite žyniams*, nes jie nieko gero žmogui negalį padaryti. Jis ragina: *Pameski gi, miela Lietuva, melstisi kaukus, aitvarą, žemėpačius alba kitas deives ir numirusius šventuosius*. Kandžiu, suniekinančiu žodžiu jis kartais atsiliepia ir apie katalikus (popiežininkus), kad jie *pilvo dėlei užsigin šventos evangelijos*, sugretina juos su pagonimis ir veidmainiais. Bara žmones už tai, kad jie nelanko bažnyčios ir netinkamai joje elgiasi. Kai reikia eiti bažnyčion, žmonės eina karčemon. Kai reikia priimti komuniją, žmonės prisigeria. Kai reikia atlikti išpažintį, žmonės dar giliau į nuodėmes įklimpsta. Kai reikia melstis, *tad žmonės durnieji keik ir pakalb patį dievą*. Bretkūnas buvo ir gana prietaringas: visi kampai jam pilni velnių ir piktų dvasių, tykančių žmonėms ką bloga padaryti; dėl nuodėmių atsirandančios ligos ir vargai. Taigi Bretkūno postilėje išryškėja tiek jo paties pažiūros, tiek ir kai kurie, kad ir negausūs, gyvenimo tikrovės bruožai. Tačiau reikšmingiausias šis veikalas yra kalbiniu ir literatūriniu bei stilistiniu atžvilgiu.

Pagrindinis ir vienintelis Bretkūno kalbos šaltinis postilėje buvo liaudies šnekamoji kalba, kurią jis labai gerai mokėjo. Kaip tik ji ir nulėmė postilės stiliaus liaudiškumą. Liaudžiai būdinga, iš vienos pusės, realybės jausmas ir su tuo susijęs šiurkštumas, stačiokiškumas, o iš kitos pusės — aukštesni polėkiai ir su jais susijęs jautrumas, švelnumas. Tie liaudies bruožai pasireiškia tautosakoje ir šnekamojoje kalboje. Jie būdingi ir Bretkūno postilės kalbai. Jis stengiasi priartinti biblijos vaizdus ir mintis prie lietu-

viškos aplinkos, todėl taikosi prie liaudies sąmonės ir kalbos. Jis laisvai operuoja lietuviškais žodžiais ir posakiais, mėgsta, kaip ir liaudis, sustiprinti išraišką, pvz.: *piktieji geriemus žabangus spendž; netur galvos savo kur pakišti; užkampiais tiktai slap(st)ės; pakampiais susieidavo; dvasios savo negalėjo atgauti; žmonės bagoti [...] kitus po kojų savo min; muitininkai [...] lupo ir jų kraują išsiurbė; prakaitą braukdami* ir pan. Kartais, norėdamas labiau paveikti klausytojus — ką nors suniekinti, nuo ko nors atgrasinti, o ir apskritai visokius žodžius laikydamas lygiaverčiais, Bretkūnas pavartoja ir vulgarokus pasakymus, pvz.: Judas pasikoręs *perplyšo pusiau ir vidurius savo padrėbė; vidurius savo iškrėtė;* sūnus palaidūnas *visą savo lobį su kekšėmis ir smirdais praranda; jūs, kurie pajunkot su kurvomis elgtis, pameskit tokį piktą gyvenimą; kūnas tur numirti, pagesti, pūti, smirdėti.* Iš kitos pusės, Bretkūnas, kaip ir liaudis, gana dažnai vartoja mažybinius bei maloninius daiktavardžius, meilius pasakymus. Jais išreiškia artimumą, brangumą, jaukumą, užuojautą, pvz.: *tau bus palikti mielą savo tėvutį, mielą mamutę, mielą brolutį, seseraitę;* gimdytojams skaudu, kada suserga jų vaikų *sveikas kūnelis,* kada pagadinami jų *gražūs sąnarėliai,* kada ištąsomos jų *gyslelės,* kada pagenda jų *akelės mielos; dėlei mažo kąsnelio duonos; visą savo turtelį; iki nusileidimo saulės mielos; ūžimas kaip kokio vėjelio* ir pan. Kai kur gyvosios, šnekamosios kalbos poveikis pasireiškia ne tik atskirais žodžiais bei posakiais, bet ir ištisais sakiniais, pačiu pasakojimo būdu (pvz., raupsų aprašymas, žmogaus, sergančio kaulų liga, aprašymas ir kt.). Gyvosios kalbos įspūdį sustiprina ir nereti autoriaus kreipimaisi į klausytojus bei skaitytojus, betarpiškas bendravimas su jais: *mano mieli broliai ir seserys, graudenu jus; dabar girdėjom; nū klausykite; nū veizdėkim ir dabokimės* ir pan.

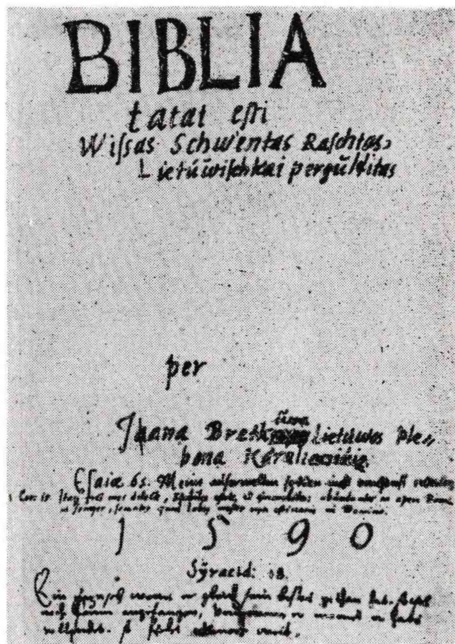
Vaizdinių priemonių postilėje negausu. Kiek dažniau pasitaiko tik palyginimų, taip pat daugiausia paimtų iš liaudies kalbos: *pikčiau limp nei smala; kaip sapne gyven; netupėk bažnyčioje ant suolo, kaip žąsis kokia ant lizdo;* velnias žmogų taip muštrina, *kaip raitas koksai, arklį užsėdęs;* šykštuoliai *lygūs yra šunims, ant šiaudų alba šieno gulintiemus; kaip bitė veng aulio smirdinčio,* taip ir angelai — piktadario žmogaus. Reikšmingesni už palyginimus yra vaizdiniai veiksmažodžiai, kurie nusako ne tik veiksmą, bet ir jo atlikimo būdą. Jie sukelia vaizdą ir nuotaiką: *tuskenkit, tada bus jumus atverta; jei tave kibin velnias arba sąžinė piktoji, tada nenusiminkis;* Kristus *iš rankų šitų netikusių smirdų išsprūdo; žodžiai širdyse jų kaip smegte buvo įsmegę; patinusį žmogų, tatai esti vandenimi patulžusį, išgydė;* vienam iš apaštalų *mikstelėjo Simonas Petras;* Elžbieta *su vyru savo nė vieno vaiko neturėjo, iki abudu nūkar-*

š o; jis knatą š v e l a n t į neužgesys ir kt. Bretkūnas kūrėsi ir naujų žodžių, daugiausia abstraktinių: *kleidūnai* (eretikai), *pavaizdai* (pavyzdžiai), *sapninykas* (pranašas), *trivienybė* (trejybė) ir kt. Tokiu būdu Bretkūnas praturtino lietuvių literatūrinę kalbą. Jis įvedė į ją gyvosios liaudies kalbos žodžių, posakių, palyginimų, vaizdinių veiksmažodžių. Tai buvo labai svarbu, nes M. Mažvydo pradėta kurti rašomoji kalba teturėjo labai maža literatūrinių išraiškos priemonių.

Visa lietuvių literatūra nuo pat M. Mažvydo pasižymėjo retoriniais elementais; jie būdingi ir Bretkūno postilei. Mėgstamiausia Bretkūno retorinė figūra yra anaforinis pakartojimas. Ji vartojama dažniausiai kaip pabrėžimo, įteigimo priemonė, kartu parodo ramų, platų autoriaus mostą, pvz.: paklydusi avis, piemens gaudoma, *d u o s t i s i sugauti, d u o s t i s i ant pečių jo uždėti, d u o s t i s i namo pri kitump aviumpi parnešti; n e i j o kūną nuogą dengė, n e i j o votis gydė, n e i j o pilvą išalkusį penėjo.* Kartais tokie pakartojimai būna labai ištęsti ir net įkyrūs. Kita priemonė, susijusi su pakartojimu, yra sinonimų sugretinimas, jų akumuliavimas, dažnai irgi pereinąs į ištisas tiradas, pvz.: *ir girdim žmones v a i t o j a n č i a s, girdim žmones v e r k i a n č i a s ir r a u d o j a n č i a s bei visur pagelbėjimo ieškančias; pone, tu n u t i l d y k vėją, tu n u r a m d y k vilnis marių, tu laivą mūsų i š l a i k y k, tu žėglį n e d u o k v i r s t i, tu inkarą s t i p r i n k; karalystė jo netur s u g a i š t i, p r a p u l t i, i š n y k t i, bet amžinai išsilaikyti.* Sinonimų sugretinimas Bretkūno postilėje, skirtingai negu M. Daukšos, dažnai būna inertiškas, neturi aiškaus stilistinio tikslo. Antras grupės žodis paprastai nepasako nieko naujo, būna daug blankesnis už pirmąjį, pvz.: *l o j o j ir p e i k; i š l o j o j u s i ir a p b a r u s i; i n g l i g ą kokią i n p u o l ę, a p s i r g ę.* Toks pleonastinis sinonimų akumuliavimas gali būti aiškinamas nebent autoriaus noru būti geriau suprastam. Be pakartojimų ir sinonimų sugretinimo, Bretkūnas gana dažnai vartoja retorinį klausimą ir kreipinį. Jo retoriniai polinkiai matyti ir leksikoje — žodžių atrankoje, ir sintaksėje — pačioje sakinio sandaroje. Taigi Bretkūną galima laikyti vienu ryškesnių retorinio stiliaus pradininkų lietuvių literatūroje.

Biblijos vertimas Bretkūnui, atrodo, buvo pats brangiausias darbas. Biblija yra didelis veikalas, sudarytas iš įvairaus žanro kūrinių. Ji buvo pradėta rašyti X a. prieš m. e. ir baigta III m. e. a. Išversti bibliją į lietuvių kalbą buvo labai sunku ne tik dėl jos didelės apimties, teksto senumo ir sudėtingumo, daugelio vietų meniškumo, bet ir dėl to, kad lietuvių literatūrinė kalba dar buvo nesusiformavusi. Nebuvo jokių pagalbinių priemonių, paruošiamųjų darbų, jokio žodyno ir gramatikos. Tuo atžvilgiu, kaip sakė L. Rėza, *buvo visiška dykuma, ir reikėjo tuščius plotus įdirbti.* Bretkūnas vertė bibliją su pertraukomis beveik 12 metų. Atmetus pertraukas, per kurias jis ruošė kitus leidinius, biblijos vertimui liks tik 5 metai. Tokiam didžiuliam darbui tai labai trumpas laikas.

B. Vilentas, pavyzdžiui, vien biblijos (Naujojo testamento) ištraukas vertė 10 metų. L. Rėza sako, kad kitas būtų vertęs bibliją kokius dvidešimt metų, o gal ir visą amžių. Netgi komisija, sudaryta Bretkūno biblijos vertimui tikrinti, per 10 metų nepajėgė baigti savo darbo. Versdamas bibliją, Bretkūnas turėjo po ranka hebrajišką originalą, kurį nuolatos lygino su graikišku, lotynišku ir vokišku (M. Liuterio) tekstu. Jis laikėsi pažodinio vertimo principo, bet neaklai. Puikiai mokėdamas lietuvių kalbą, turėdamas gerą kalbos jausmą, stilistinę nuovoką, Bretkūnas pasiekė neblogus rezultatus. Jo biblijos vertimas daugeliu atžvilgių labiau vykęs už pirmąjį spausdintąjį 1735 m. vertimą. Bretkūno pasiekimus teisingai yra apibūdinęs Liudvikas Rėza „Lietuviškosios biblijos istorijoje" (1816 m.). Pirmiausia, Bretkūnas nuosekliai laikosi originalo. Jis tiksliai perduoda kiekvieną vaizdą, kiekvieną bruožą, išlaiko orientalinį veikalo pobūdį. Kartu jis leidžia pasireikšti ir lietuvių kalbos dvasiai. Kita labai teigiama vertimo savybė yra ta, kad jis pasižymi kalbos bei išraiškos grynumu. Jame nėra tų gausių germanizmų, kurie įsibrovė į lietuvių literatūrinę kalbą vėliau, ypač XVIII a. Pagaliau trečias būdingas vertimo bruožas yra trumpumas ir aiškumas. Nerasdamas kuriam originalo žodžiui lietuviško atitikmens, Bretkūnas neskuba jo nusakyti keliais kitais žodžiais. Jis dirba tol, kol suranda reikiamą atitikmenį arba susikuria naują žodį, tiksliai atitinkantį originalą. V. Falkenhanas, didelės monografijos apie Bretkūną autorius, irgi pabrėžia, kad vertėjas kartais randąs tokią puikią išraišką, jog reikia stebėtis. Taigi Bretkūno biblijos vertimas ano meto sąlygomis buvo pavyzdinis. Nežiūrint to, jis nebuvo išspausdintas. Kunigaikštis nedavė lėšų, nes, reformacijai įsitvirtinus, nebuvo reikalo jų eikvoti. Komisijos nariai delsė patikrinti vertimą, gal būt, jie pavydėjo Bretkūnui lietuvių Liuterio garbės. Tuo buvo padarytas didelis nuostolis lietuvių raštijai ir literatūrinei kalbai. Jei biblija būtų buvusi išleista, ji greičiausiai būtų suvaidinusi teigiamą vaidmenį ir socialinėje kovoje, panašiai kaip M. Liuterio biblija Vokietijoje.

BIBLIA
tatai esti
per
1590

J. Bretkūno biblijos vertimo rankraščio (1590 m.) antraštinis puslapis

Ji būtų patekusi valstiečiams į rankas ir, gal būt, tapusi galingu ginklu prieš feodalus.

Bretkūno darbus palankiai vertino tiek amžininkai, tiek daugelis vėlesnių tyrinėtojų. Jonas Rėza 1625 m. išspausdino perredaguotas Bretkūno biblijos vertimo psalmes. Teodoras Lepneris XVII a. pabaigoje labai išgyrė Bretkūno postilę. Vėliau, XIX a. pradžioje, Bretkūno biblijos vertimu pasinaudojo Liudvikas Rėza, ruošdamas III ir IV biblijos leidimą. Bretkūno rankraštis jam padėjo daugelį germanizmų pakeisti lietuviškais žodžiais. Liudvikas Rėza teigiamai atsiliepė ir apie Bretkūno postilę. Jis pažymėjo, kad Bretkūno pamokslai yra trumpi, turiningi ir laisvu stilium parašyti. Ypač buvo vertinama Bretkūno kalbos sintaksė. XIX a. pabaigoje Bretkūno postilė buvo perspausdinama viename Prūsijos lietuvių laikraštyje.

Kai kurie mokslininkai (A. Becenbergeris, J. Gerulis, V. Falkenhanas) buvo linkę tvirtinti, kad Bretkūnas nebuvęs labai gabus žmogus. Tokia nuomonė nėra teisinga. Bretkūnas buvo didelių gabumų, palyginti su M. Mažvydu, B. Vilentu arba Jonu Rėza. Tai įrodo jo pavyzdingai atlikti didžiulės apimties darbai. Jis padarė daugiau ir geriau už savo pirmtakus, nors sunkumų turėjo ne mažiau už juos. Lietuvių raštijos ir literatūrinės kalbos istorijoje Bretkūnui tenka itin reikšminga vieta. Savo raštuose jis pirmas plačiai panaudojo liaudies kalbos turtus, juose randame literatūrinio stiliaus užuomazgų. Jis yra didžiausias Prūsijos lietuvių rašytojas iki K. Donelaičio. Prūsijoje jis padarė tai, ką Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tuo pačiu metu nuveikė M. Daukša.

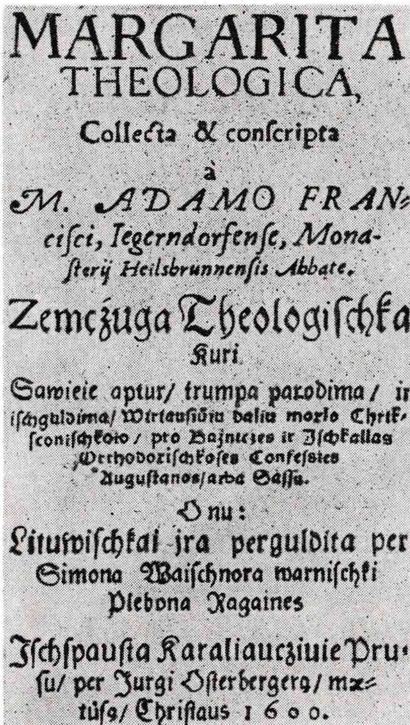
Stambiausią ir reikšmingiausią darbą apie Bretkūną yra parašęs V. Falkenhanas. Jo knyga vokiečių kalba „Lietuviškosios biblijos vertėjas Jonas Bretkūnas ir jo padėjėjai" išleista Karaliaučiuje ir Berlyne 1941 m.

Simonas Vaišnoras. Simonas Vaišnoras, atrodo, buvo kilęs iš Žemaičių. Savo išleistos knygos antraštėje jis pasivadino varniškiu, o prakalboje Žemaičius ir Lietuvą vadina savo tėvyne. Gimė apie 1545 m. Prūsijos kunigaikščio lėšomis trejus metus studijavo Karaliaučiaus universitete, kur įsimatrikuliavo 1568 m. Vėliau kunigavo, o 1576 m. buvo paskirtas klebonu į Ragainę, kur jo pirmtakai buvo M. Mažvydas ir A. Jomantas. Ragainėje Vaišnoras ir mirė 1600 m.

Vaišnoro mirties metais (1600 m.) Karaliaučiuje išėjo jo knyga „Žemčiūga teologiška" („Margarita Theologica"), versta iš lotynų kalbos. Jos autorius buvo vokiečių liuteronas Adomas Franciskus. Knygoje aiškinami pagrindiniai liuteronų tikybos klausimai. Be to, Vaišnoras išvertė į lietuvių kalbą dvi giesmes, kurios buvo išspausdintos L. Zengštoko giesmyne (1612 m.), kaip komisijos narys peržiūrėjo J. Bretkūno postilę ir biblijos vertimą. „Žemčiūgoje teologiškoje" be atskiro antraštinio puslapio eina lietuviškai išverstas vokiečių liuterono Jakobo Herbranto darbas „Apie dūšias žmonių numirusių, kaip su jomis destisi". Po kelių

tuščių puslapių prasideda vėl be atskiro antraštinio puslapio, bet su kita paginacija į lietuvių kalbą išverstas vokiečių liuterono Egidijaus Hunijaus darbas „Apie popiežiškąją mišią". Kadangi abu darbai įdėti be antraštinių puslapių, o kalba ir rašyba ta pati, kaip ir visoje knygoje, tai ir tų darbų vertėju taip pat laikomas Vaišnoras.

„Žemčiūga teologiška" yra dogmatiška polemiška knygelė. Jos vertimas labai prastas, nė iš tolo neprilygsta kitiems tų laikų vertimams. Joje svarbiausios yra prakalbos — viena Tilžės kunigo Zacharijo Blotno, kita paties Vaišnoro. Z. Blotno prakalboje „Skaitytojop" matomas siekimas ugdyti lietuvių literatūrinę kalbą, rašoma apie nepalankias tam darbui sąlygas. Z. Blotnas apibūdina sunkumus, su kuriais susiduria vertėjai ir dėl kurių vertimas išeina netobulas. Jis pažymi *sunkybę žodžių, ne visur lietuviškam liežuviui priprastų*, ir duodą viltį, kad lietuvių kalba pasidarys garsi — *lietuviškas liežuvis šlovnu stosis*. Taigi, pabrėždamas lietuvių literatūrinės kalbos neturtingumą, Z. Blotnas turi prieš akis ir perspektyvą, kad vėliau ta kalba bus išdailinta, išugdyta. Tai kiek panašu į M. Daukšos postilės prakalbą. Pabaigoje Z. Blotnas pažymi, kad, nors yra daug lietuviškų veikalų, paruoštų spaudai, bet jų *drukavodint nepagalim*. Galimas dalykas, kad jis čia turi galvoje ir J. Bretkūno biblijos vertimą.

MARGARITA
THEOLOGICA,
Collecta & conſcripta
à
M. ADAMO FRAN-
ciſci, Iegerndorfenſe, Mona-
ſterij Heilsbrunnenſis Abbate.
Zemczuga Theologiſchka
Kuri
Sawieie aptur/ trumpa parodima/ ir
iſchguldima/ Wirtauſiũ dalių mokſlo Chriſ-
ſtioniſchkoio/ pro Bajnicʒes ir Iſchkallas
Orthodoxiſchkoſes Confeſsies
Auguſtanos/ arba Saſſo.
Onu:
Lituwiſchkai jra perguldita per
Simona Waiſchnora warniſchki
Plebona Ragaines
Iſchſpauſta Karaliaucziuie Pru-
ſu/ per Jurgi Oſterbergera/ me-
tuſe/ Chriſtaus 1600.

S. Vaišnoro „Žemčiūgos teologiškos" (1600 m.) antraštinis puslapis

Vaišnoro prakalboje „Tikram katalikiškam arba krikščioniškam skaitytojui sveikatos" randame patį pirmąjį pasisakymą apie lietuvių literatūrinę kritiką. Autorius iš anksto kalba apie savo knygos sutikimą ir sako, kad ją vertins ketveriopi „sūdžios". Vieni iš jų — išmintingi, kurie gera giria, o bloga pataiso *(ant gerosios pusės perguldo)*. Tai geri kritikai. Visi kiti yra nusižengėliai. Antri kritikai būna staigūs ir greiti, jie neapgalvoję darbą nuteisia ir pasmerkia, o patys nieko nemoka sumanyti. Treti kritikai atvirai viską iškreipia, nepripažįsta jokių nuopelnų. Pagaliau ketvirti kritikai atvirai nieko nesako, o už akių viską išpeikia, kitaip ta-

riant, šmeižia iš pasalų. Šis Vaišnoro pasisakymas, atrodo, atspindi ankstyvesnių komisijų darbą. Iš jo žodžių galima manyti, kad tuometinė kritika lietė daugiausia kalbinę knygų pusę, kalbinę išraišką. Pats kritikų suskirstymas į keturias grupes rodo, kad knygos susilaukdavo atgarsio, net polemikos.

Apie Vaišnorą yra parašyta vokiečių kalba V. Vitės (W. Witte) disertacija „Vertėjas Simonas Vaišnoras", išleista Braunšveige 1931 m.

Po Vaišnoro prasideda lietuviškos knygos smukimas Prūsijoje. Kunigais dabar tampa daugiausia vokiečiai. XVII a. pirmojoje pusėje nieko vertingesnio nebeparuošiama, labai sumažėja lietuvių rašytojų ir leidinių. Iš šio laikotarpio paminėtini tik du asmenys — L. Zengštokas ir J. Rėza.

Der Psalter Davids
Teutsch vnd Littawisch.
PSALTERAS DOWIDO
VVOKISCHKAI
BEI LIETUWISCHKAI.
Karaliauczoje Prussu per Lorinßu Segebadu/
Metuosa Christaus 1625.

J. Rėzos „Psaltero Dovydo" (1625 m.) antraštinis puslapis

Lozorius Zengštokas. Lozorius Zengštokas gimė 1562 m. Liubeke, studijavo Karaliaučiuje. Vėliau kunigavo keliose vietose — Verdainėje, Rusnėje, Klaipėdoje, o galiausiai Karaliaučiuje, kur ir mirė 1621 m. Zengštokas buvo vokietis, o kur išmoko lietuviškai, nežinoma. Tačiau lietuvių kalbą mokėjo gražiai, nors daug mažiau, negu jo pirmtakai lietuviai. Spėjama, kad Zengštokas buvo B. Vilento mokinys. 1612 m. jis pertaisęs antrą kartą išleido B. Vilento „Enchiridioną" ir „Evangelijas bei epistolas". Tais pačiais 1612 m. jis išspausdino naują, trečią iš eilės lietuvišką giesmyną (po M. Mažvydo ir J. Bretkūno giesmynų), pavadintą „Giesmės krikščioniškos ir duchauniškos". Knygą sudaro Zengštoko lotyniška prakalba, keturi (G. Reimano, Baltazaro iš Griunenvaldės, J. Aldo ir J. Bezelmano) jam dedikuoti eilėraščiai ir pats giesmynas. Joje įdėti dar M. Mažvydo „Parafrazis" ir J. Bretkūno „Kolektos". Giesmės, vietomis su gaidomis, imtos daugiausia iš M. Mažvydo ir J. Bretkūno giesmynų, bet pridėta ir keliasdešimt naujų. Kai kurias iš jų, matyt, vertė pats Zengštokas, nes apie tai kalbama jam dedikuotose eilėse. Iš kitų autorių bei vertėjų giesmių antraštėse minimi S. Rapolionis, M. Mažvydas, B. Vilentas, Z. Blotnas, J. Šeduikionis, kurių giesmės buvo išspausdintos M. Mažvydo giesmyne, ir S. Vaišnoras, A. Jomantas, A. Raduinionis, S. Virčinskis, kurių giesmės pasirodė tiktai Zengštoko giesmyne. Senąsias giesmes Zengštokas perredagavo, bet nesėkmingai. Jo giesmynas nėra reikšmingas nei literatūrinės kalbos, nei eilė-

daros atžvilgiu. Įdomesnis dalykas jame buvo tiktai reklama — 4 žymių žmonių eilėraščiai, skirti giesmyno parengėjui.

Jonas Rėza. Jonas Rėza gimė 1576 m. Tilžėje. Jo tėvas buvo Tilžės gimnazijos rektorius. Vėliau, XVIII a. antrojoje pusėje, iš jo palikuonių gimė žymusis Liudvikas Rėza. Jonas Rėza studijavo Karaliaučiuje, po to buvo mokytojas (precentorius) Tilžėje. Nuo 1600 m. jis klebonavo Tolminkiemyje, nuo 1621 m. — Karaliaučiuje. Tenai 1629 m. mirė maru.

Rėza rūpinosi J. Bretkūno darbų leidimu. Jis pertaisė J. Bretkūno biblijos VI dalį, Dovydo psalmyną, ir 1625 m. išspausdino pavadinimu „Psalteras Dovydo". Leidinyje lygiagrečiai duotas vokiškas ir lietuviškas tekstas. Psalmynas buvo peržiūrėtas komisijos ir pritaikytas Prūsijos lietuvių vakarų aukštaičių tarmei. Tai pirma knyga, kurioje visiškai įtvirtinta ši tarmė, tapusi Prūsijos lietuvių rašto kalbos pagrindu, artima ir dabartinei literatūrinei kalbai. Tačiau psalmyno išraiška neprilygsta Bretkūno vertimui. Rėza beredaguodamas ją gerokai pablogino germanizmais, pažodiniais vertiniais iš vokiečių kalbos. Psalmyne įdėta pora prakalbų. Įdomi yra Karaliaučiaus universiteto profesoriaus J. Bėmo vokiška prakalba, kurioje duodama žinių apie tuo metu dar tebegyvavusią prūsų kalbą. Be to, psalmyne išspausdinti septynių autorių Rėzą giriantys lotyniški eilėraščiai, du iš jų — Kristupo Sapūno. Išleidęs psalmyną, Rėza norėjo išleisti ir kitas J. Bretkūno biblijos dalis, bet jam tai nepasisekė. Po psalmyno pasirodymo iki 1653 m. (D. Kleino gramatikos) Prūsijoje neišėjo jokia lietuviška knyga. Tik XVII a. viduryje vėl pastebimas pagyvėjimas. Centrinė figūra dabar pasidaro D. Kleinas.

DANIELIUS KLEINAS

Danielius Kleinas gimė 1609 m. gegužės 30 d. Tilžėje. Ten lankė provincinę mokyklą, o 1627 m. įstojo į Karaliaučiaus universitetą. Buvo imatrikuliuotas kaip tilžėnas, prūsas. Pagal tai jį laikome lietuviu, nors jo tautybė dar galutinai neaiški. Kai kas mano, kad jo pavardė suvokietinta. Universitetą Kleinas baigė 1636 m. filosofijos magistro laipsniu. Po to buvo lietuvių kunigas (pastorius) Tilžėje iki pat mirties 1666 m. lapkričio 28 d.

Kleinas buvo tauraus būdo, labai energingas ir nepaprastai gabus žmogus. Jis turėjo didelį autoritetą, bet ir daug priešų. Būdamas dvasininkas, savo pasaulėžiūra iš esmės nesiskyrė nuo kitų kunigų. Jis nekovojo prieš feodalinę santvarką, bet ir nebuvo aktyvus valdžios įrankis, nepataikavo didikams, stovėjo liaudies pusėje. Lietuvių kovą dėl gimtosios kalbos teisių stebėjo nuo pat vaikystės. Lietuviai reikalaudavo, kad jų kunigas mokėtų lietuviškai. Ir pats Kleinas buvo paskirtas lietuvių kunigu į Tilžę dėl to, kad ankstesnis kunigas nemokėjo lietuvių kalbos ir buvo iškeltas. Šis liaudies reikalavimas veikė dvasininkus, kartu ir Kleiną. Jis

veikė ir valdžią, kuri taip pat ėmė labiau rūpintis lietuviškai mokančių dvasininkų ruošimu. Tam reikėjo pagalbinių darbų. 1639 m. buvo išleistas valdžios „Visuotinis potvarkis", įpareigojęs lietuviškai mokančius dvasininkus paruošti trumpą lietuvių kalbos gramatiką ir būtiniausių žodžių žodyną. Šis potvarkis buvo atrama kovoje dėl lietuvių kalbos teisių, minimali sąlyga vėl pasirodyti lietuviškoms knygoms. Jis turėjo ir tą teigiamą reikšmę,

Tilžė XVII amžiuje

jog ne vieną paskatino rašyti lietuvių kalbos gramatiką ar žodyną. Tačiau valdžiai rūpėjo tik elementari gramatika ir minimalus žodynas, ir Kleinas tuo nebuvo patenkintas. Jis norėjo, kad lietuviai turėtų tokią savo kalbos gramatiką, kokią turi kitos kultūringos tautos. Į lietuvių kalbą jis žiūrėjo kaip į lygią kitoms ir norėjo padėti jai tvirtus pagrindus. Tą norą įvykdyti Kleinas buvo visai pasiruošęs. Jis buvo geras, europinio masto kalbininkas, labai išsimokslinęs, žinojo to meto lingvistinę literatūrą, mokėjo senąsias (hebrajų, graikų, lotynų) ir naująsias (vokiečių, prancūzų, lenkų, čekų) kalbas. Jis dirbo labai metodiškai, išstudijavo kitų kalbų gramatikas. Jomis remdamasis, ieškojo ir lietuvių kalbos dėsnių. Iš kitų kalbų gramatikų jis paėmė tik tai, kas tiko lietuvių kalbai. Rašydamas lietuvių kalbos gramatiką, Kleinas palaikė ryšius su liaudimi, rėmėsi gyvąja kalba. Klausydamasis gyvosios kalbos, jis formulavo dėsnius, o juos savo ruožtu vėl tikrino praktikoje. Valdžiai Kleinas įteikė 3 rankraščius: 1) lotynišką lietuvių

kalbos gramatiką, 2) sutrumpintą vokišką lietuvių kalbos gramatiką (vadovėlį) ir 3) vokiečių-lietuvių kalbų žodyną. Lotyniška gramatika buvo išleista 1653 m., vokiška gramatika (vadovėlis) — 1654 m., o kur dingo žodynas, neaišku (tėra išlikęs spėjamas jo nuorašas). Abu pasirodę darbai buvo aprobuoti specialios komisijos, į kurią įėjo geriausi lietuvių kalbos žinovai. Tarp jų buvo ir Kristupas Sapūnas, dar 1651 m. įteikęs cenzūrai lietuvių kalbos gramatiką, kurią išspausdino Teofilis Šulcas tik 1673 m.

D. Kleino autografas

Kleino „Grammatica Lituanica", išleista 1653 m., yra pirmoji žinoma spausdinta lietuvių kalbos gramatika, nes K. Sirvydo „Clavis linguae Lituanicae" (1630 m.) tebėra nesurastas. Gramatikos prakalboje Kleinas išdėstė savo pažiūras į gramatiką ir lietuvių kalbą, ją apgynė labai rimtais argumentais. Buvo sakoma, kad lietuvių kalboje negalį būti jokių dėsnių, kad ji esanti *sumaišyta ir netvarkinga,* kad jos galima lengviau pramokti praktiškai, negu iš gramatikos. Kleinas parodė, kad lietuvių kalba, kaip ir kitos, turi darnią gramatinę sistemą. Jis įrodinėja, jog graikų ir lotynų kalbos daugeliu atvejų buvo tokioje padėtyje, kaip ir lietuvių, ir kad lietuvių kalba šiuo atžvilgiu nėra išimtis. Kitas priekaištas lietuvių kalbai buvo, kad ji esanti nenusistovėjusi, turinti daugelį tarmių, kuriose tie patys žodžiai skirtingai vartojami ir tos pačios gramatinės kategorijos turi skirtingas formas. Kleinas parodė, kad tarmės būdingos visoms kalboms ir tai nėra kliūtis tų kalbų gramatikoms. Atrėmęs lietuvių kalbai daromus įvairius priekaištus, Kleinas iškėlė patriotinį uždavinį: *Kodėl ir mums neišdailinti šios kalbos, kurią daugelis laiko barbariška ir netvar-*

GRAMMATICA
Litvanica
Mandato & Autoritate
SERENISSIMI ELECTORIS
BRANDENBURGICI
adornata,
& prævia Censurâ
primùm
in lucem edita
à
M. DANIELE Klein/
Pastore Tilf. Litv.
Præmissa est ad Lectorem Præfatio
nonminùs utilis, quàm necessaria.
Cic. de Clar. Orat.
Nihil simul est & inventum & perfectum.
REGIOMONTI,
Typis & sumptibus JOHANNIS REUSNERI,
Anno χρισογονίας clↄ. Ↄc. LIII.

D. Kleino gramatikos (1653 m.) antraštinis puslapis

kinga, išradingomis taisyklėmis, kad nuvalytume tą purvą, kuriuo taip ilgai ji buvo aptaškyta, ir kad ji džiugintų mus visu savo blizgėjimu. Rašydamas gramatiką, Kleinas rėmėsi dviem pagrindiniais šaltiniais: 1) gyvąja kalba ir 2) senųjų raštų kalba. Būdamas įžvalgus kalbininkas, jis tiksliai suklasifikavo daugelį lietuvių kalbos reiškinių (pvz., pirmasis suskirstė daiktavardžius į 5 linksniuotes). Tačiau jam rūpėjo ne tik susisteminti lietuvių kalbos faktus, atrasti dėsnius, bet ir norminti, ugdyti pačią kalbą. Literatūrinės kalbos pagrindu jis rekomendavo paimti vieną — Prūsų vakarų aukštaičių — tarmę ir ją papildyti kitų tarmių žodžiais. Ta tarmė ir įsigalėjo Prūsijos lietuvių raštuose. Gramatikoje Kleinas aptarė ne tik lietuvių kalbos žodžių kaitymą (morfologiją), bet ir jų derinimą bei jungimą (sintaksę), ypač linksnių ir prielinksnių vartojimą. Ilgą laiką jo gramatika buvo vienintelis lietuvių kalbos sintaksės vadovėlis. Žodžių derinimui pailiustruoti Kleinas, nors ir negausiai, panaudojo smulkiosios lietuvių tautosakos — priežodžių, patarlių, posakių, pvz., *Mažas grūdelis didžiu medžiu užauga; Auksas bei sidabras abu brangu.* Kleino kalbiniai darbai buvo labai rūpestingai paruošti. Jų tikslas buvo dvejopas: 1) padėti vaikams mokytis lietuviškai, 2) padėti ruošti religines knygas. Išleidęs kalbinius darbus, Kleinas išgarsėjo, pasidarė autoritetu. Bet kartu tais darbais jis sukėlė priešininkų murmėjimą, ir jam pasidarė daug sunkiau išleisti kitus savo veikalus. Kleino gramatika remtasi kitose lietuvių kalbos gramatikose. Ja naudojosi F. Hakas, P. Ruigys, K. Milkus ir kt. Nuo Kleino gramatikos žymiai skyrėsi tik T. Šulco išleista K. Sapūno gramatika.

Rašydamas gramatiką, Kleinas kartu ruošė ir naują lietuviško giesmyno leidimą. Senasis L. Zengštoko giesmynas jau buvo išsibaigęs. Be to, tokio erudito, kaip Kleinas, senasis giesmynas nepatenkino. Jis užsibrėžė tikslą iš esmės jį perredaguoti ir papildyti. Draugai jam pritarė, bet daugelis vokiečių dvasininkų, kurie lietuvių kalbos buvo tik pramokę, priešinosi bet kokiai reformai, reikalavo nieko nekeisti. Kleinas, kad ir nenorėdamas, turėjo bent iš dalies į tuos reikalavimus atsižvelgti. Paruošęs giesmyną, įteikė jį komisijai kartu su gramatika. Tačiau gramatika buvo greit išleista, o giesmynas išspausdintas 13 metų vėliau. Per tuos keliolika metų Kleinas daug vargo patyrė, kovodamas su priešininkais ir gindamas savo principus.

Kleino giesmynas buvo išleistas 1666 m. antrašte „Naujos giesmių knygos". Antraštė duota trimis kalbomis — graikų, vokiečių ir lietuvių. Tituliniame puslapyje nėra Kleino pavardės, bet jo autorystę rodo parašas po lotyniška prakalba. Toliau eina vokiška prakalba ir visokios eilės Kleinui, po to — pats giesmynas. Vokiškoje prakalboje Kleinas išdėstė giesmyno paruošimo principus, sukritikavo senuosius giesmių vertimus. Juose nurodė daug įvairių klaidų — prasmės iškraipymų, minties neaiškumų, netaisyklingos žodžių vartosenos, nesklandaus eiliavimo. Kleinas norėjo, kad naujas giesmynas, kaip ir jo gramatika, neatsiliktų nuo geriausių

ano meto kitų tautų giesmynų. Jis užsimojo iš principo reformuoti, atnaujinti giesmių kalbą ir eilėdarą. Daugiau kaip pusę giesmių (121 iš 229) jis paėmė iš senesnių giesmynų — M. Mažvydo, J. Bretkūno, daugiausia iš L. Zengštoko. Jas redagavo atsargiai, tik kai kur patikslino mintį, paryškino rimus, apvienodino skiemenų skaičių eilutėse. Pertaisyti iš esmės jų negalėjo, nes daug kas tam prieštaravo. Jose liko senasis vertimo pagrindas, jos skamba daug archaiškiau už tas giesmes, kurias išvertė arba sukūrė pats Kleinas su savo bendradarbiais. Tokių naujų giesmių yra mažesnioji dalis (108 iš 229), bet jose labiausiai išryškėja Kleino reformos esmė. Giesmynui 38 naujas giesmes davė pats Kleinas, 27 — Jonas Hurtelijus, 18 — Merkelis Švoba, po kelias — Vilhelmas Jonas Liudemanas, Fridrikas Pretorijus, Vilhelmas Martinijus, Jonas Kleinas, po vieną — Mykolas Gaidys (Gallus), Kristupas Šmidas (Schmied), Jonas Henrikas Leopoldas, Kristupas Cintijus. Tose giesmėse aiškiai pasukta į silabinę-toninę eilėdarą. Daugelis posmų jose natūraliai susiklosto jambais arba chorėjais. Pvz., jambas [skandavimo schema ◡—◡—◡—(◡)]:

Padėkit man giedoti,
O mylimi vaikai,
Ir dievui dėkavoti,
Jį garbinti linksmai, —
Šiame čėse labiaus,
Kad sens mets jau praėjo,
O naujas prasidėjo
Bei saulė grįžt arčiaus.

Chorėjas [skandavimo schema —◡—◡—◡—(◡)]:

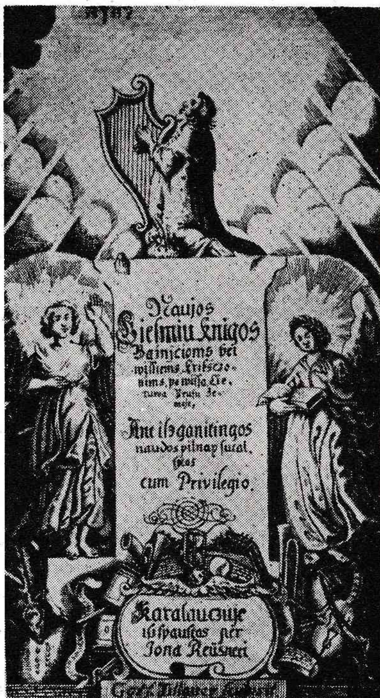
Į akis mums miegas traukias
Iš ne vieno rūpesčio,
Ir jau visas kūnas laukias
Savo atsilsėjimo,
Nesa jau naktis tamsi
Saulės šviesų spindulį
Nor nuog mūsų pravaryti
Ir šviesumą atstatyti.

Iš visų naujųjų giesmių 94 linksta į jambą ir 14 — į chorėją. Jose eiliavimo dirbtinumas, forsavimas jaučiamas daug mažiau, negu senosiose giesmėse. Lietuviška frazė, sakinys čia jau palyginti laisvas, lankstus ir skambus. Tą lankstumą juo sunkiau buvo pasiekti, nes giesmių strofika yra labai įvairi ir išradinga. Išsiskiria ir naujųjų giesmių rimai, rimavimas. Kleinas pirmasis ėmė plačiai ir sistemingai vartoti vyriškus rimus. Naujosiose giesmėse arti dviejų trečdalių rimų yra vyriški ir tik apie trečdalį — moteriški. Vyriškus rimus Kleinas sudarinėja daugiausia natūraliu būdu, iš oksitoninių žodžių (su kirčiuotu paskutiniu skiemeniu): *smarkaũs — dangaũs, išlaikeĩ — daveĩ, pulkaĩ — amžinaĩ.* Tačiau,

nusižiūrėjęs į vokiškas giesmes, jis vyriškus rimus sudarinėja ir iš proparoksitoninių žodžių (su kirčiuotu trečiu nuo galo skiemeniu): *pàdavė — nùvedė, gárbina — àtneša, gývąjį — lìnksmini, žénklina — ámžiną*. Tie žodžiai paskutiniame skiemenyje tarsi gauna antrą, papildomą, bet silpnėlesnį kirtį. Neretai vyrišką rimą sudaro oksitono ir proparoksitono derinys arba atvirkščiai: *visadà — àtmena, džiaũkitės — garbẽs, trókštantį — tulžimì*. Proparoksitonas ir čia gauna papildomą, silpnesnį kirtį paskutiniame skiemenyje. Tik nežymi vyriškų rimų dalis (arti penktadalio) sudaryta nenatūraliu būdu, forsuojant vieną kurį arba visus rimo komponentus (pvz., *pikTO — žoDŽIO, džiaugsMO — dieNĄ* ir pan.). Moteriškus rimus, kurių yra mažiau, Kleinas taip pat sudarinėja daugiausia natūraliu būdu, iš paroksitoninių žodžių (su kirčiuotu priešpaskutiniu skiemeniu): *rañką — tepakañka, kãro — mãro — tenedãro, šìrdį — gir̃di, mū́sų — siųsiu, vė̃ją — turė̃jo, sugaĩšta — maĩštą, palaĩko — vaĩką, gyvãtą — pastãto, dvãrą — pravãro, šlõvę — palióvę, rýtas — laikýtas.* Su vienu arba visais forsuotais komponentais moteriškų rimų tėra kiek daugiau negu dešimtadalis (pvz., *pergaLĖtų — gelBĖtų, užTRUNki — perSUNki)*. Taigi Kleinas stengėsi, kad eiliavimas būtų natūralus, kad metras nevaržytų kalbos, nežalotų jos prigimties. Senosiose giesmėse rimuojamų eilučių sąskambiai dažnai dar buvo labai netikslūs, neryškūs, vos juntami. Kleinas įvedė pilną, tikslų moterišką rimą, pagrįstą visų klauzulės garsų sutapimu: *mIRTI — atsiskIRTI, dIENĄ — kiekvIENĄ, manUOSIUS — mielUOSIUS, pajUDINK — pabUDINK.* Tokiu pat visišku klauzulių sutapimu pagrįsti ir vyriški rimai: *jAU — žmogAU, darYK — išlaikYK, kentĖS — uždĖS, smarkAUS — dangAUS.* Tačiau šiandien vyriški Kleino rimai dažnai skamba blankiau už moteriškus, nes dėl pačios prigimties yra negilūs, o Kleinas jų dar negilina, neinstrumentuoja, klauzulių sąskambio neparemia kitų garsų atliepimu. Neišradingi Kleino rimai ir leksiniu, morfologiniu atžvilgiu. Jis dažniausiai rimuoja tas pačias kalbos dalis ir vienodas gramatines formas. Fonetinis, morfologinis ir leksinis rimų išradingumas Kleino laikais dar buvo nežinomi dalykai. Kleinui taip pat nepavyko visiškai išvengti metrinės transakcentacijos. Norėdamas išlaikyti vienodą skiemenų skaičių eilutėse, pasirinktą metrą, rimus, jis neįprastai trumpina žodžius *(n'apsunkinti* — neapsunkinti, *ang'lams* — angelams ir pan.), natūralų kirtį perkelia į kitą vietą. Tų eiliavimo trūkumų buvo išvengta tiktai daug vėliau, ir ne jie nulemia Kleino giesmyno reikšmę. Kleino giesmynas Prūsijos lietuvių eilėdaroje padarė tokį pat perversmą, kokį S. Slavočinskio giesmynas padarė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. S. Slavočinskio giesmynas padėjo lietuvių silabinės eilėdaros pagrindus, o Kleino giesmynas — silabinės-toninės. Įtvirtinti silabinę-toninę eilėdarą Kleinas norėjo sąmoningai, tai rodo jo giesmyno prakalba. Lietuvių eilėdarą jis reformavo pagal tuos pačius principus, pagal kuriuos vokiečių eilėdarą XVII a. pradžioje reformavo Martynas Opicas.

Vėlesni lietuvių eiliuotojai, net ir XVIII amžiuje, Kleiną vadino savo mokytoju. Jie visi daugiausia tęsė Kleino eilėdaros tradicijas. Naujas dalykas Kleino giesmyne, kaip ir kiek anksčiau Kėdainiuose išleistame S. Jaugelio Telegos giesmyne, buvo pasaulietiniai elementai, kurie vėliau iš giesmynų jau nebeišnyko ir prisidėjo prie pasaulietinio turinio poezijos formavimosi. Kleino giesmyne tokių elementų daugiausia buvo M. Švobos giesmėse.

Tais pačiais 1666 m., kai išėjo giesmynas, buvo išleistas ir kitas originalus Kleino darbas „Naujos labai privalingos ir dūšioms naudingos maldų knygelės". Vėliau ta maldaknygė buvo daug kartų perspausdinėjama iki pat XX a. Kleinas turėjo ir daugiau planų, galvojo išleisti lietuvių kalba bibliją, parašyti ką nors iš lietuvių dialektologijos, bet tų savo sumanymų nesuspėjo įvykdyti.

D. Kleino giesmyno pirmojo leidimo (1666 m.) antraštinis puslapis

Kleino siekimai, pastangos ir darbai turėjo didelę reikšmę tiek amžininkams, tiek vėlesniems lietuvių rašytojams, kultūros darbuotojams. Jo poveikis reiškėsi visą XVII a. ir net XVIII amžiuje. Stiprėjo susidomėjimas lietuvių kalba, buvo rašomi lietuvių kalbos žodynai ir gramatikos. Kleino gramatika buvo naudojamasi, remiamasi ne tik Prūsijoje, bet ir Lietuvoje. Kaip reikšmingą kalbos mokslo ir kultūros paminklą Kleino lietuvių kalbos gramatiką kartu su vadovėliu išleido Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas 1957 m. Kleino giesmynas taip pat buvo perspausdinamas. Antras jo leidimas išėjo 1685 m. Jį paruošė J. Rikovijus. Trečią kartą giesmyną išleido F. Šusteris 1705 m. Tačiau pastaraisiais laikais Kleino giesmynas nebuvo iš naujo perspausdintas, ir jo pirmojo leidimo tėra išlikę pora egzempliorių.

MERKELIS ŠVOBA

Apie Merkelio Švobos gyvenimą maža kas težinoma. Spėjama, jog gimė apie 1624 m. Įsrutyje. 1644 m. buvo imatrikuliuotas Karaliaučiaus universitete. Nuo 1656 iki 1663 m., iki savo mirties,

buvo pastorius Valtarkiemyje. Po jo mirties sudegė Valtarkiemio klebonija, kartu ir archyvas, ir apie Švobą neliko daugiau žinių. Apie jį šiek tiek rašė T. Lepneris, kuris buvo vedęs Švobos seserį. Savo veikale „Prūsų lietuvis" T. Lepneris išgyrė Švobos būdą, išsimokslinimą, pažymėjo, kad jis labai gerai mokėjęs lietuvių kalbą. Švoba buvo laikomas geriausiu savo meto poetu. Jis buvo D. Kleino giesmyno redakcinės komisijos narys, Kleino principų šalininkas, bet mirė, nesulaukęs giesmyno pasirodymo. Švoba reiškėsi religinėje raštijoje, vertė ir rašė originalias giesmes. Kiek jų parašė, nežinoma, bet G. Ostermejeris savo lietuviškų giesmynų istorijoje sako, kad pirmame Kleino giesmyno leidime jų buvę 19, o visuose trijuose leidimuose — apie 30, iš kurių 13 paties Švobos sukurtos. Bibliografijoje dar minimas Švobos dešimties giesmių rankraštis, kuris neišliko.

Švoba iš kitų eiliuotojų išsiskiria tuo, kad jo giesmėse yra daug pasaulietinių elementų. Švoba buvo susijęs su liaudimi, jai skyrė savo giesmes, todėl jose atsispindi sunki valstiečių baudžiauninkų buitis. Pvz., giesmėse „Tvanko ir giedros čėse", „Čėsu ilgo lietaus", „Minkštos žiemos čėse" autorius žiūri į gyvenimą valstiečio akimis, sielojasi dėl negandų, kurie jo laukia: sausros, lietingo, darganoto rudens, prastos žiemos. Jam rūpi,

Iš kur žmogus duonelės gaus,
Jog kožnas daikts pražuvo.

Laukuose dėl ilgų liūčių neišdygo arba supuvo javai, galvijams nėra žiemai pašaro. Sausra ir karščiai išdegino pasėlius, išnaikino daržus, apsvilino žolę ir medžius. Žiemą vėl žmonės *duonelės bedejuoja,* neturi kur gauti *malkos pagalio.* Žmonių skurdo, nelaimių priežastimi Švoba laiko gamtą, blogą orą. Paguodos jis ragina ieškoti religijoje, maldoje. Taigi tikrųjų skurdo priežasčių Švoba, kaip ir kiti tuo metu, nesuprato. Švobos giesmės pasižymi kalbos turtingumu, išraiškingumu. Išraiškos priemonių jis ieškojo liaudyje, jos kūryboje, gyvojoje kalboje. Jis vartoja taiklius, vaizdingus veiksmažodžius, šnekamajai kalbai būdingus pasakymus (*įmuro dirva; pavytę stov javai, iš karščio nei suskretę; žolė pasvilo; kiekviens prisigaluoja; rūkuoti ir migloti; dangus sumišo su žeme* ir kt.). G. Ostermejeris lietuviškų giesmynų istorijos pabaigoje yra įdėjęs emocinių, retesnių žodžių žodynėlį, kurį sudaro beveik vien Švobos vartoti žodžiai. Tai irgi rodo, kad Švobos giesmės išsiskyrė iš kitų kalbos vaizdingumu ir turtingumu. Švobos giesmės, kaip ir D. Kleino, parašytos jau silabine-tonine eilėdara. Taigi jos taip pat prisidėjo prie šios eilėdaros įtvirtinimo lietuvių eiliuotoje raštijoje. Švobos giesmėse pasigirdo liaudies balsas, juntama meilė ir užuojauta jai. Tai vienas pirmųjų tokio pobūdžio reiškinių lietuvių literatūroje. Pasaulietiniais elementais jos padėjo formuotis pasaulietinio turinio lietuvių literatūrai.

PASAULIETINIO TURINIO RAŠTAI

Pasaulietinio turinio raštų tuo laikotarpiu buvo nedaug, ypač lietuvių kalba. Lietuvoje viešpataujančios klasės paprastai vartojo ne vietinę, nacionalinę, lietuvių kalbą, bet rusų, lotynų, lenkų, o Prūsijoje — vokiečių, lotynų kalbas. Dėl to ir pasaulietinė literatūra buvo daugiausia rašoma ne lietuvių, o kitomis kalbomis. Pasaulietiniai raštai daug reikšmingesni už religinius. Jie buvo originalūs, be to, ilgainiui iš jų išsivystė grožinė literatūra, kuri nusvėrė religinę. Dėl to jų reikšmę reikia labai ryškiai pabrėžti. Lietuvių grožinės literatūros formavimuisi svarbesni buvo pasaulietiniai raštai lietuvių kalba. Reikšmingas buvo ne tik jų pasaulietinis turinys, bet ir lietuviška išraiška. O pasaulietiniai raštai kitomis kalbomis lietuvių literatūros istorijoje vertinami daugiausia tik dėl jų turinio.

RAŠTAI LIETUVIŲ KALBA

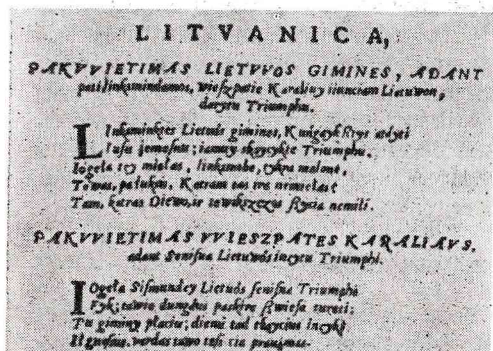
Pasaulietinio turinio raštai lietuvių kalba galėdavo pasirodyti tik atskiromis progomis. Viena tokių progų būdavo, kai reikėdavo viešai atstovauti Lietuvai, lietuvių tautai. Pvz., XVII a. pradžioje Romoje, kur studijavo Lietuvos bajorų, iškilmingomis progomis būdavo lietuviškai sakomos sveikinimo kalbos. Kai į Vilniaus akademiją atvažiuodavo didysis kunigaikštis, jis taip pat būdavo sutinkamas sveikinimais įvairiomis kalbomis, taip pat lietuviškai. Tačiau ypatingos reikšmės tokiam lietuvių kalbos vartojimui negalima skirti. Kitas akstinas, skatinęs viešai vartoti lietuvių kalbą, buvo reikalas santykiauti su liaudimi. Reikėjo jai duoti nurodymų, instrukcijų, kurios kartais būdavo rašomos ir lietuviškai. Taigi pasaulietinio turinio lietuviški raštai šiuo laikotarpiu buvo administraciniai ir (daugiausia) proginiai. Proginius raštus sudarė įvairios dedikacijos, sveikinimai, panegirikos. Jie buvo skirti feodalams, turėjo stiprinti viešpataujančių sluoksnių autoritetą ir valdžią. Tai ypač būdinga proginiams raštams Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Prūsijoje jie buvo daugiau privataus, asmeninio pobūdžio.

LIETUVOJE vienas reikšmingiausių pasaulietinio turinio raštų lietuvių kalba yra minėtosios 1622 m. taisyklės Klovainių parapijos valstiečiams, kuriomis liepiama būtinai lankyti bažnyčią. Jos buvo surašytos Žemaičių seniūno J. Valavičiaus. Jų lietuviškas tekstas neišliko. Tėra tik lenkiškas 1637 m. vertimas. Taisyklės įdomios ir tuo, kad jose minimi burtininkai, stabų garbintojai, įvairūs senoviniai prietarai. Be tų taisyklių, yra žinoma ir lietuviškų priesaikų[22]. Panašių tekstų, teisinių bei administracinių raš-

[22] J. Valavičiaus taisyklių tekstą žr. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. I. V., 1955, p. 246—247. Priesaikų tekstus ir apie jas žr. *Jablonskis K.* Kelios XVII amžiaus lietuviškos priesaikos ir kitos lietuvių kalbos liekanos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aktuose. — Kn.: *Jablonskis K.* Lietuvių kultūra ir jos veikėjai, p. 290—304.

tų, parašytų lietuvių kalba, šiuo laikotarpiu buvo, be abejo, ir daugiau, bet jie ne visi surasti.

Iš proginių raštų seniausias yra 1589 m. eilėraštis, pirmasis lietuviškas hegzametras. Tai pirmasis išlikęs spausdintas lietuviškas tekstas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Jis yra dviejų dalių: pirma dalis vadinasi „Pakvietimas Lietuvos giminės", antra „Pakvietimas viešpaties karaliaus". Pirma dalis turi penkias eilutes, antra — keturias. Eilėraštis buvo išspausdintas įvairiomis kalbomis parašytame sveikinimų rinkinyje, skirtame karaliui Zigmantui III (Zigmantui Vazai) jo apsilankymo Vilniuje proga. Pirmoje eilėraščio dalyje kreipiamasi į žmones *(Lietuvos giminę)*, raginama, kad jie linksmintųsi, kunigaikščiui įžengus į jų žemę. Valdovo atvykimas tik tam galįs būti nemielas, kas dievo ir savo tėvynės nemyli.

LITVANICA,

PAKVVIETIMAS LIETVVOS GIMINES, ADANT

PAKVVIETIMAS VVIESZPATES KARALIAVS,

Pirmasis lietuviškas hegzametras, išspausdintas rinkinyje „Gratulationes [...] Sigismundo III [...]" (1589 m.)

Antroje dalyje kreipiamasi į patį karalių, sakoma, kad dangaus šviesa paskyrusi jam *turėti tą giminę plačią*. Linkima jam ilgiausių metų ir kad jo vardas būtų amžinas. Ši panegirika įdomi eilėdaros atžvilgiu. Tai vienas pirmųjų hegzametrų Europos literatūroje, paremtas antikiniu, kiekybiniu principu — ilgų ir trumpų skiemenų taisyklingu kaitaliojimusi[23]. Manoma, kad to eilėraščio autorius yra Mikalojus Pacas, vėliau tapęs Žemaičių vyskupu, bendravęs su M. Daukša. Bet vargu, ar tas spėjimas turi tvirtesnį pagrindą.

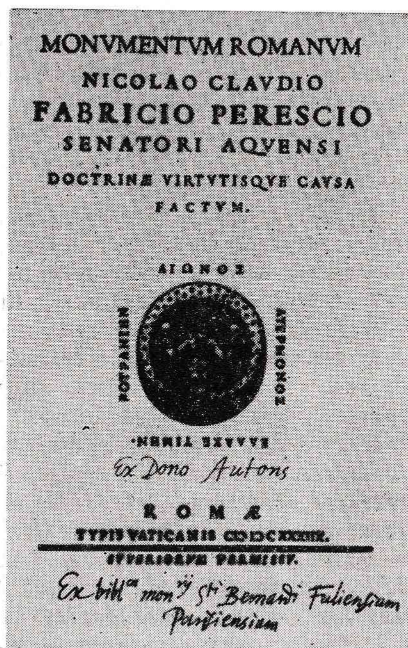
Kitas pasaulietinio turinio kūrinys — tai 1599 m. M. Daukšos postilėje išspausdinta Vaclovo Labunauskio epigrama, skirta vyskupui Merkeliui Giedraičiui. Kaip jau buvo minėta, Labunauskis — tai Vaclovas Daujotas, kilęs iš Labūnavos. Epigrama parašyta lotyniškai eleginiu distichu, bet postilės egzemplioriuje, kurį turėjo S. Daukantas, ranka įrašytas lietuviškas epigramos vertimas. Tebėra neaišku, ar tas vertimas senas, ar XIX a. Šioje 8 eilučių epigramoje visaip aukštinamas M. Giedraitis, kad pasirūpino išleisti postilę. Laikui bėgant, sugriūva *didžių karalių miestai*, sunyksta brangūs karvedžių paminklai, *didžius suėda ilgi amžiai marmurus*, bet vyskupo šlovė ir garbė niekad neišblėsianti, nes jis savo žmonėms pateikęs *šventą peną*.

[23] Plačiau apie tai žr. *Ročka M.* Pirmasis lietuviškasis heksametras. — Kn.: Senoji lietuviška knyga. K., 1947, p. 297—319; *Girdzijauskas J.* Lietuvių eilėdara. V., 1967, p. 9—11.

Trečias pasaulietinis dalykas yra Petro Tarvainio eilėraštis, išspausdintas Vilniuje 1634 m. rinkinyje „Linksmas pasveikinimas" („Przywitanie wesołe"). Tas rinkinys buvo išleistas Šiaulių bažnyčios pašventinimo proga ir skirtas Žemaičių vyskupui Jurgiui Tiškevičiui pagerbti. Lietuviškojo sveikinimo autorius Tarvainis buvo Šiaulių klebonas. Rinkinyje vyskupą sveikina *senatas dvasiškas, senatas svietiškas, senatas nemirtingas* ir pagaliau angelas liaudies vardu kreipiasi lietuviškai. Lietuviškame 14 eilučių sveikinime („Brangus feniksas paukštis") vyskupas lyginamas su feniksu, mitologiniu paukščiu, kuris sudegęs vėl iš pelenų atgimsta:

Brangus feniksas paukštis, paukštis didžio pono,
Šviesiai žibančio, linksmai spindinčio titono.

Nežinia, kodėl čia pasirinktas feniksas, nes J. Tiškevičiaus herbas buvo lelija. Panegirikos pabaigoje linkima vyskupui gyventi *šešis šimtus šeš(ias)dešimt metų* ir *dangų sulaukti.* Sveikinimas parašytas taisyklinga silabine eilėdara, 13 skiemenų eilutėmis su cezūra po 7 skiemens. Beveik visi jo rimai natūralūs ir tikslūs: *žemAIČIŲ — ponAIČIŲ, teisYBĖS — grožYBĖS, pagyvENKI — pasENKI* ir pan. Moteriškų rimų fone išsiskiria paskutinis dvieilis su vyriškais rimais: *sukrAUK — sulAUK.* Tai akcentuoja aforistinę eilėraščio pabaigą. Sveikinimas yra pirmas jau palyginti sklandaus silabinio eiliavimo pavyzdys lietuvių literatūroje.

MONVMENTVM ROMANVM
NICOLAO CLAVDIO
FABRICIO PERESCIO
SENATORI AQVENSI
DOCTRINÆ VIRTVTISQVE CAVSA
FACTVM.

Ex Dono Autoris

ROMÆ
TYPIS VATICANIS

Rinkinio „Monumentum Romanum" (1638 m.), kuriame išspausdinta B. Petravičiaus lietuviška epitafija, antraštinis puslapis

Ketvirtas iš eilės pasaulietinis kūrinėlis yra Benedikto Petravičiaus epitafija, išspausdinta Romoje 1638 m. išėjusiame rinkinyje, skirtame žymiam prancūzų mokslininkui, numizmatui ir astronomui N. K. F. de Pereskui („Monumentum Romanum Nicolao Claudio Fabricio Perescio [...] factum"). Petravičiaus epitafijoje iškeliamas mokslininko darbų nemirtingumas. *Kaip dalgis kerta žolę,* taip *vyrą išmintingą pakirto* mirtis. Tačiau mirtis pasiima tik kūną, bet negali paimti nei mokslo, nei garbės.

Penktas žinomas pasaulietinis kūrinėlis yra anoniminis 1648 m. dvieilis:

Džiaugias žiedeliai, kad jump atėjo karaliai, —
Saules išvydo, meto nelaukę pražydo.

Tas dvieilis išspausdintas rinkinyje „Lukiškių pavasaris" („Ver Lukiskanum"), kuriame yra dar 17 eilėraščių kitomis kalbomis[24]. Rinkinys skirtas Lenkijos karaliui Vladislovui Vazai ir karalienei, kurie 1648 m. pavasarį aplankė jėzuitus Lukiškėse ties Vilniumi. Rinkinyje šalia lietuviško dvieilio duotas ir analogiškas lotyniškas. Jų eiliavimas skirtingas. Lotyniškas dvieilis parašytas taisyklingu eleginiu distichu: pirma eilutė — hegzametras, antra — pentametras:

Laetati flores prope cum venēre Monarchae
Ad solos citius promicuēre duos.

— —|— —|—||—|— —|—⌣⌣|— —
— —|—⌣⌣|—||—⌣⌣|—⌣⌣|—

Lietuviškame dvieilyje ši schema neišlaikyta. Jame panaudotas vidinis rimas — abiejų eilučių puseiliai surimuoti: *žiedeliai — karaliai* ir *išvydo — pražydo.* To nėra lotyniškame dvieilyje. Eilėdaros atžvilgiu lietuviškas dvieilis panašus į rimuotą (leoninį) viduramžių hegzametrą, tik abiejose eilutėse jam trūksta po vieną kirtį (vietoj 6 kirčių — 5). Dvieilyje gerai išreiškia nuotaiką alegorinis gamtos vaizdas.

Pagaliau šeštas svarbus pasaulietinio turinio dalykas yra minėtoji Stepono Jaugelio Telegos dedikacija Jonušui Radvilai, išspausdinta 1653 m. „Knygoje nobažnystės". Ji vadinasi „Ant herbo kunigaikščio, jo mylistos". Dedikacijoje aukštinamas J. Radvila, remiantis jo herbu, kuriame pavaizduotas juodas erelis, *tris širdy triūbas turįs* ir skleidžiantis garsią šlovę. Radvila vadinamas *tėviškės nuspaustos stipriu apgynėju,* kuris nebijo *drąsiai tiesą išpažinti,* atseit, tvirtai laikosi reformatų tikėjimo. Linkima jam ilgai gyventi, neregėti pikto, būti turtingam, dievo ir žmonių pašlovintam. Dedikacija, kaip ir ankstesnis P. Tarvainio sveikinimas, parašyta silabine eilėdara, 13 skiemenų eilutėmis su cezūra po 7 skiemens. Jos rimai gretiminiai moteriški, beveik visi natūralūs ir tikslūs: *jUODAS — dUODAS, pažINTI — išpažINTI, meilINGAI — nuoširdINGAI, neregĖDAMS — šlovĖDAMS* ir pan. Eiliavimo technika čia jau remiasi tais laimėjimais, kurie buvo pasiekti S. Slavočinskio, taip pat paties Jaugelio Telegos giesmyne[25].

Visiems tiems kūrinėliams būdingas panegirizmas. Išskyrus

[24] Dvieilio autoriumi kai kas laiko Vilniaus akademijos poetikos ir retorikos profesorių Joną Chondzinskį (1600—1660), tačiau jis, atrodo, nemokėjo lietuviškai (žr. Lietuvos publicistai valstiečių klausimu XVI a. pabaigoje—XVII a. pirmojoje pusėje. Spaudai parengė *Lukšaitė I.* V., 1976, p. 73—74).

[25] Minėtų proginių eilėraščių tekstus žr. Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. Redagavo *Korsakas K.* ir *Lebedys J.* V., 1957, p. 81, 113—116.

B. Petravičiaus epitafiją, visi jie tarnavo viešpataujančių klasių interesams, stiprino karalių ir bažnytinių dignitorių autoritetą, palaikė feodalinę bažnytinę ideologiją. Tačiau jie turėjo ir teigiamos reikšmės dėl to, kad lietuvių kalba buvo panaudota viešajame gyvenime ne vien tikybiniams reikalams; kartu jie buvo kovos dėl lietuvių kalbos teisių apraiška. Jie sudarė šiokias tokias prielaidas ir pasaulietinei poezijai formuotis. Be to, jie reikšmingi ir eilėdaros atžvilgiu. Kai kuriuose iš jų (1589 m. sveikinime, B. Petravičiaus epitafijoje, 1648 m. sveikinime) buvo bandoma taikyti antikinės eilėdaros dėsnius, laikantis pažiūros, kad lietuviai kilę iš romėnų ir tuo pačiu lietuvių kalba — iš lotynų kalbos. Kiti (P. Tarvainio sveikinimas, S. Jaugelio Telegos dedikacija) buvo reikšmingi lietuvių silabinės eilėdaros formavimuisi.

PRŪSIJOJE lietuviški pasaulietiniai proginiai raštai, kaip minėta, buvo daugiau privataus pobūdžio. Tai įvairūs asmeniniai sveikinimai draugams, pvz., vedybų, mokslinio laipsnio gavimo proga ir pan.

Vienas tokių raštų yra 1634 m. Jono Hopnerio, Klaipėdos pastoriaus, sveikinimas, skirtas Kristupui Pretorijui, gavusiam magistro laipsnį.

Kristups yra vardas tavo,
Kristų neši širdy savo.

Sveikinimas neilgas — 6 eilučių. J. Hopneris linki savo bičiuliui, kad jis ilgai gyventų ir kad prapultų jo pavyduolis. Kitas proginis kūrinėlis yra iš 1643 m. Jame Klaipėdos pastorius Jonas Lemanas sveikina pastorių Vilhelmą Martinijų vedybų proga. Tas sveikinimas kiek ilgesnis — 16 eilučių. Jame autorius sako, kad vedybos duotos paties dievo, todėl liepia bičiuliui nepaisyti žmonių ir savo žmonelę bučiuoti[26]. Be šių, yra likę „makaroninių" sveikinimų.

Prūsijos lietuvių proginiai raštai mažiau reikšmingi negu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, bet ir jie priminė feodalams lietuvių tautos egzistavimą.

RAŠTAI KITOMIS KALBOMIS

Šiuo laikotarpiu, veikiant humanizmui ir reformacijai, buvo domimasi lietuvių liaudies tikėjimu, papročiais, buitimi, Lietuvos istorija. Tas domėjimasis skatino leisti ir atitinkamus raštus apie Lietuvą kitomis kalbomis (lotynų, lenkų, vokiečių). Lietuvos istorija buvo daugiau domimasi pačioje Lietuvoje, o lietuvių liaudies tikėjimu, papročiais, buitimi, įvairiais etnografiniais faktais — Prūsijoje.

[26] Šių proginių eilėraščių tekstus žr. *Neumann F.* Litauische Gelegenheitsgedichte aus dem 17. Jahrhundert. — „Archivum Philologicum", t. V., K., 1935, p. 126—133.

LIETUVOJE pasaulietinio turinio raštų buvo nemažai ir įvairių. Čia buvo parašytos dvi stambios knygos iš Lietuvos istorijos (viena — lenkų, kita — lotynų kalba), publicistinių straipsnių, lotyniškos poezijos.

Augustinas Rotundas. Augustinas Rotundas buvo vienas reikšmingesnių šio laikotarpio rašytojų. Jo kilmė ir tautybė nėra nustatyta, bet gyvenimas ir veikla susijusi su Lietuva. Rotundas Vilniuje buvo vaitas, Žygimanto Augusto sekretorius, elgėsi kaip Lietuvos pilietis. Vienas iš kilmės įrodymų yra jo imatrikuliacija Vitenbergo universitete 1538 m., kur lotyniškai sakoma, kad jis kilęs *a Velun* („Augustinus Rotundus a Velun"). Labai panašus vietovardis žinomas Lenkijoje *(Wieluń)*. Be to, imatrikuliacijoje pažymėta, kad jis lenkas *(polonus)*. Rotundo priimtinė pavardė buvo Mieleskis. Į Vilnių jis atvyko 1551 m. ir čia mirė 1582 m.

Rotundas pasireiškė kaip publicistas, istorikas ir teisininkas. Buvo labai išsimokslinęs žmogus. Jis padėjo paruošti brošiūrą „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu", kuri buvo išleista lenkų kalba apie 1564 m. Tą brošiūrą 1890 m. iš naujo perspausdino J. Koženiovskis Krokuvoje. Brošiūra yra įdomus priešunijinės publicistikos pavyzdys. Ji buvo parašyta kaip atsakymas į lenkų publicisto S. Ožechovskio brošiūrą „Piramidė" („Quincunx"). S. Ožechovskio supratimu, keturkampė piramidė geriausiai simbolizuoja Lenkijos valstybinę santvarką: jos kampus sudaro tikėjimas, kunigas, altorius ir karalius, o viršuje yra bažnyčia su savo primu — Gnezno arkivyskupu. Taigi aukščiausia valdžia priklauso bažnyčiai. Tuo pačiu Lenkijoje esanti geriausia santvarka, o blogiausia — Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Lenkija — tai ideali valstybė, o Lietuva — vergų kraštas. Lenkijoje karalių galima išrinkti kokį nori, o Lietuvoje kunigaikštis gimsta, nes jo sostas yra paveldimas. Lenkijoje viešpatauja auksinė laisvė, o Lietuvoje — nelaisvė. Brošiūroje kreipiamasi: *O nelaisvas lietuvi, mano pamokslo klausyk!* Lenkas taip sako lietuviui: *Tau ponas gimsta, o man ne, tu poną neši ant nugaros, o aš ne* ir save lygina su ereliu. Autorius visaip užsipuldinėja Lietuvos feodalus, juos niekina, žemina. Suprantama, kad Lietuvos feodalai turėjo į tuos užsipuldinėjimus atsakyti. Toksai atsakymas ir buvo brošiūra „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu". Autorius joje nenurodytas, ją norėta priskirti Andrejui Volanui, kurio eilėraštis, pasirašytas inicialais *A. V.*, čia išspausdintas, bet vėliau išaiškinta, kad vienas pagrindinių tos brošiūros autorių buvo Rotundas. Pats S. Ožechovskis vėliau rašė, jog M. Radvila Juodasis suorganizavęs lietuvių mokytuosius, kad sugriautų jo, S. Ožechovskio, teiginius. Taigi brošiūros iniciatorius galėjo būti M. Radvila Juodasis. Brošiūroje išspausdintame eilėraštyje, kurio autoriumi laikomas A. Volanas, sakoma, kad S. Ožechovskiui atsakymas iš Lietuvos yra duotas teisingas. Lietuvoje taip pat esą mokama silogizmais svaidytis. Tačiau geriau esą nesipykti, gyventi taikiai, neniekinti vieniems kitų. Pati brošiūra parašyta su didele erudicija. Joje

stengiamasi atremti visus S. Ožechovskio užsipuldinėjimus, sugriauti jo silogizmus, įrodyti, kad karalystė ne geresnė už kunigaikštystę ir pan. Įrodinėjama silogizmais, autoritetais ir konkrečia istorine medžiaga. Remiamasi Platonu, Aristoteliu, Ciceronu, N. Makiaveliu ir kitais įžymiais autoriais. Nurodoma, kad, kai Lenkiją valdė kunigaikščiai, buvo geriau, nes nebuvo ponų savivalės. Kai dėl sosto paveldėjimo, tai Lenkijos karalių Jogailaičių dinastija irgi kilusi iš kunigaikščių. Kunigaikštis turįs didesnį pasitikėjimą, negu karalius, tai rodąs Podolės pavyzdys. Karalystė ir kunigaikštystė nėra vienas kitam priešingi dalykai. Yra blogų karalysčių ir taip pat yra gerų ir blogų kunigaikštysčių. Unija galima tik tarp lygių, o jeigu lietuviai menkesni, tai nereikia ir lenkų-lietuvių unijos. Brošiūroje užstojami žemesnieji luomai, ginami valstiečiai ir miestiečiai, pasisakoma už tvirtą karaliaus valdžią. Tai buvo pažangu, nes jau buvo iškilusi anarchijos grėsmė.

Kaip teisininkas, Rotundas redagavo trečiąjį (1588 m.) Lietuvos statutą, tačiau mirė, to darbo nebaigęs. Be to, antrąjį (1566 m.) Lietuvos statutą jis išvertė į lotynų kalbą (1576 m.) ir paskyrė jį Steponui Batorui. Prie vertimo pridėjo prakalbą ir trumpą Lietuvos kunigaikščių kronikėlę. Prakalboje laikomasi pažiūros, kad lietuviai yra kilę iš romėnų ir kad lotynų kalba yra teiktinesnė už rusų kalbą. Rotundas norėtų, kad lotynų kalba ne tik būtų vartojama mokyklose, teismuose, bet kad ir privačiame gyvenime ji užimtų žymesnę vietą. Jis pasisako prieš lietuvius, kurie niekina savo lotyniškosios kilmės kalbą ir šneka bei rašo lenkiškai.

Žygimanto Augusto pavedimu Rotundas rašė lotynų kalba Lietuvos istoriją. Apie 1560 m. ji jau galėjo būti parašyta, nes tų metų laiške M. Radvilai Juodajam autorius prašė pareikšti nuomonę dėl siunčiamo jos dalies rankraščio. Rotundas sakėsi rašęs joje viską, ką manęs būsiant tėvynei reikalinga. Tos istorijos rankraštis neišliko. Tėra išlikusi tiktai minėtoji kronikėlė, pridėta prie antrojo Lietuvos statuto lotyniškojo vertimo. Iš jos matyti, kad Rotundas buvo susipažinęs su metraščiais, lenkų kronikomis, prūsų kronikininku P. Dusburgu, laikėsi romėniškosios lietuvių kilmės teorijos. Jis nurodo visas lietuvių atkeliavimo iš Romos versijas. Mėgina iškelti Radvilų giminę: vietoj šaltiniuose minimo Erdvilo įveda Radvilą. Tą kronikėlę galima rasti lenkų istoriko J. Jakubovskio knygoje „Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją", kurios lietuviškas vertimas išėjo Kaune 1921 m. Rotundas, pats būdamas katalikas, yra polemizavęs su reformatais, palikęs religinio turinio poleminių raštų.

Motiejus Strijkovskis. Motiejus Strijkovskis buvo lenkas. Jis gimė 1547 m. Strikove, Varšuvos vaivadijoje, smulkiųjų bajorų šeimoje. 1567/1568 m. m. žiemos semestre buvo imatrikuliuotas Krokuvos universitete, kurį baigė laisvųjų menų bakalauro laipsniu. Vėliau jis ėjo karo tarnybą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, daug keliavo, lankėsi Balkanuose. Susidomėjęs Lietuvos praeitimi, metraščiais, paminklais, ėmė rinkti istorinę medžiagą,

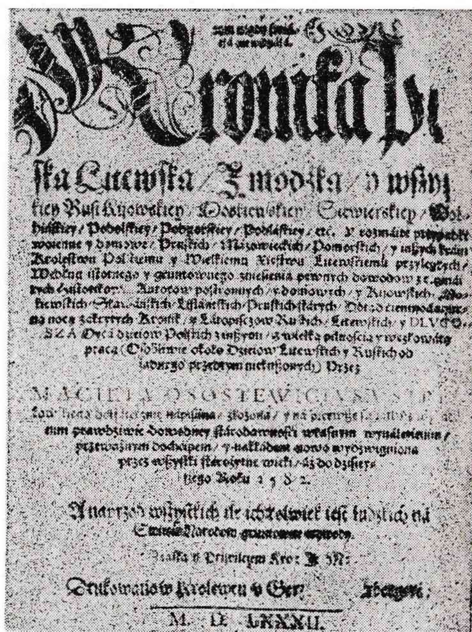
galvojo parašyti didelį istorinį veikalą. 1574—1575 m. kaip pasiuntinybės narys jis buvo išvykęs į Turkiją. Grįžęs į Lietuvą, prisiglaudė Slucke pas kunigaikštį Jurgį Olelkovičių, kuris buvo kilęs iš Gediminaičių. Jo globojamas, ėmė rašyti pirmąją savo „Kronikos" redakciją ir kitus mažesnius veikalus. Jurgiui Olelkovičiui 1578 m. mirus, Strijkovskis turėjo ieškoti kito mecenato. Jis atsidūrė Varniuose pas Žemaičių vyskupą M. Giedraitį, kuriam ypač rūpėjo, kad būtų parašyta Lietuvos istorija. M. Giedraitis arba pats pasikvietė Strijkovskį, arba mielai priėmė, kitų rekomenduotą. Vyskupas norėjo istoriką kuo geriau aprūpinti. Strijkovskis buvo karys, keliautojas, nuotykių mėgėjas, bet ne dvasininkas. Todėl jam buvo suteikti žemesnieji (akolito) šventimai, ir jis buvo paskirtas Žemaičių vyskupijos kanauninku — vienu iš šešių, tarp kurių buvo ir M. Daukša. Apie Strijkovskio gyvenimą Žemaičiuose maža teišliko žinių. Žinoma tik tiek, kad jis rezidavo pačiuose Varniuose, tuo išsiskirdamas iš visų kanauninkų, savo namuose laikė jauną našlę, be to, kaip ir kiti kanauninkai, turėjo dar savo parapiją (buvo Jurbarko klebonas). Paskutinė žinoma jo gyvenimo data yra 1586 m.

Parašyti Lietuvos istoriją tuo metu buvo itin aktualu. Suintensyvėjus kultūriniam gyvenimui, jos labai pageidavo feodalinė diduomenė, kuriai nebepakako vien metraščių. Be to, Lietuvos istorija darėsi būtina atrama, kovojant dėl valstybinio savarankiškumo po Liublino unijos. Todėl Strijkovskis su savo interesais, žiniomis, patirtimi, pradėtais darbais buvo labai reikalingas. Varniuose lenkų kalba jis parašė Lietuvos ir kelių kitų kraštų istoriją („Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi"), kuri buvo išleista Karaliaučiuje 1582 m. Sutrumpintai ji vadinama „Kronika". Tai buvo pirmoji spausdinta Lietuvos istorija.

Strijkovskis sako, kad savo istorija jis nieko naujo neišgalvojęs. Jis viską stengėsi pagrįsti šaltiniais, todėl kaupė istorinę medžiagą, ieškojo įvairių dokumentų, naudojosi metraščiais, turėjo keliasdešimt jų nuorašų. Pats mokėsi lietuvių kalbos, rinko dainas, padavimus, lankė kovų vietas, vyko į Klaipėdą Palangos pajūriu, norėdamas nustatyti, kur galėjo išlipti Palemonas. Tos medžiagos susidarę tiek, kad nebūtų tilpę į vežimą. „Džiovindamas smegenis", jis rašęs savo darbą, stengdamasis konstatuoti tiesą. Radęs klaidų kitų autorių darbuose, juos vadino „besmegeniais".

Pagrindinis Strijkovskio tikslas „Kronikoje" buvo apginti lietuvių feodalų tautinę garbę, sudaryti priešams gerą nuomonę apie Lietuvą, *iškelti ją iš aprūkusios nakties*. Kartu jis siekė ir didaktinių tikslų, į istoriją žiūrėjo antikos istorikų akimis. Kaip ir pastarieji, laikėsi nuomonės, kad istorija yra gyvenimo mokytoja *(historia est magistra vitae)*. Tačiau užsibrėžtiems uždaviniams įvykdyti Strijkovskis nebuvo tinkamai pasiruošęs. Jo istorija dar labai tolima nuo mūsų istorijos supratimo. Tai ne socialinė politinė, o karalių ir kunigaikščių istorija. Strijkovskį pirmiausia traukia karvedžiai, nepaprasti įvykiai. Be to, jis labai nekritiškas, ne-

sugeba atskirti svarbių dalykų nuo nesvarbių, tikrovės nuo fantastikos. Istoriją jis pradeda nuo Nojaus ir didžiuojasi, kad ir lietuvius jam pavykę išvesti iš jo. Jis dažnai rašo apie kometas, marus ir jų pasekmes, tris mėnulius, kalba apie tai, kad viena moteris pagimdžiusi 36 ar net 60 vaikų, kad karvė turėjusi veršį septyniom kojom ir dviem galvom. Tačiau labiausiai mėgsta aprašinėti įvykius, karalius, kunigaikščius, jų iškilmes, karūnaciją. Jomis taip susižavi, kad imasi eiliuotos kalbos. Eilėmis parašyta žymi „Kronikos" dalis, pavyzdžiui, Žalgirio mūšio (1410 m.) aprašymas, nes autorius norėjęs *žygius taurių vyrų pagerbti.* Dėl viso to „Kronika" pasidarė savotiškas kratinys, kuriame daug kas supainiota ir kuriame sunku susigaudyti.

Kronika Pol-
ska Litewska / Żmodzka / y wszyt-
kiey Rusi Kijowskiey / Moskiewskiey / Siewierskiey / Wol-
M. D. LXXXII.

M. Strijkovskio „Kronikos" (1582 m.) antraštinis puslapis

Strijkovskio „Kronikos" idėjinės tendencijos tos pačios, kaip ir plačiosios metraščių redakcijos[27]. Kaip ir tų metraščių, „Kronikos" pagrindinis tikslas yra apginti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinį savarankiškumą. Jį Strijkovskis gina, idealizuodamas praeities kunigaikščius, pabrėždamas jų narsumą, negailėdamas aukšto stiliaus, barokiško žodžio. Būdamas lenkas, rašo taip, tarsi būtų lietuvis, stengdamasis kaip galima labiau iškelti Lietuvos feodalus, viską perdėdamas, hiperbolizuodamas. Atsakydamas į tai, kad lietuviai nepaliko metraščių, jis giriasi, kad vis viena *lietuvių narsumas pasiekdavo dangaus aukštybes.* Apie Algirdą sako, kad jis prilygo Hanibalui, Scipionui ir kitiems tokiems karvedžiams. Apie Vytautą pasakoma dar daugiau: jis buvo Heraklis jėga, Leonidas drąsa, Krezas turtu, o visus pralenkdavo vaišingumu. Taigi Strijkovskis rašė „Kroniką" kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilietis ir ta prasme tęsė metraščių tradicijas, kovojo su unijos pasekmėmis.

[27] Plačiau apie tai žr. *Jučas* M. Lietuvos metraščiai. V., 1968, p. 135—162.

Strijkovskio „Kronika" vertinga ir kitais atžvilgiais. Joje yra daug žinių iš liaudies gyvenimo, pasakojama, kaip kryžiuočiai vargino, kankino žemaičius. Kalbama apie senojo tikėjimo liekanas, aprašomi lietuvių papročiai, apeigos, duodama trumpų lietuviškų posakių, minimos kai kurios liaudies dainos (pvz., daina apie Daumantą). Norėdamas plačiau pavaizduoti liaudies gyvenimą, autorius vartoja lietuviškus žodžius (*putra* ir kt.). Įdomus pasakojimas apie žemaitį, kuris pagonių krikšto metu per pamokslą taręs Jogailai: *Velniaižin, tasai kunigs meluoj, mylastyvas karaliau (Welna ažyn tassai Kunigs meluy Milastiwas Karalau).* Kitame epizode du žemaičiai kalbasi bažnyčioje ir mato, kaip kunigas vaizduoja Kristaus plakimą. Tarp vieno žemaičio ir kunigo įvyksta toks pokalbis:

— *O ką tatai muši, kunige? (á ką tatay muschi Kunigas...)*

— *Poną dievą. (Pana Diewa...)*

— *Ar aną, kuris mums padarė piktus rugius? (ar aną kuris mumus padare piktus rugius...)*

— *Aną. (anu...)*

— *Gerai, mielas kunige, plak šitą dievą — piktus mums davė rugius. (gieray milas Kunige plak schitą Diewa piktus mumus dawe rugius.)*

Taigi Strijkovskio „Kronika" yra kartu vertingas lietuvių mitologijos, etnografijos ir tautosakos šaltinis[28].

„Kronika" įdomi ir literatūriniu atžvilgiu[29]. Strijkovskis neskyrė poetinio žodžio nuo istoriografinio, visur stengėsi kalbėti vaizdingai, sueiliavo daugelį mūšių scenų, panaudojo padavimų, legendų, vartojo dialogus. Nors neretai rašė kaip poetas, bet poetiniu talentu nepasižymėjo, jį galima laikyti tik vidutinišku eiliuotoju. Panaudodamas grožinės literatūros elementus plačiuose mūšių aprašymuose, jis rėmėsi antikiniais istorikais ir, nežinodamas ribų, per toli nueidavo.

Strijkovskio „Kronika" ilgą laiką buvo beveik vienintelis veikalas, iš kurio buvo galima pasisemti žinių apie krašto praeitį. Ja naudojosi vėlesni Lietuvos istorikai, pvz., A. Vijūkas-Kojelavičius (XVII a. antrojoje pusėje), T. Narbutas ir S. Daukantas (XIX a. pirmojoje pusėje). Adomas Mickevičius ja rėmėsi, rašydamas poemą „Gražina". Dar ir dabar Strijkovskio „Kronika" nenustojo savo reikšmės.

Strijkovskio „Kroniką" 1766 m. perspausdino F. Bohomolecas, o 1846 m. — I. Danilavičius, pridėjęs straipsnį apie patį darbą ir jo autorių.

[28] Žr. *Jonynas A.* Lietuvių folkloras M. Strijkovskio „Kronikoje". — Kn.: Lietuvių poetikos tyrinėjimai („Literatūra ir kalba", t. XIII). V., 1974, p. 239—272.

[29] Žr. *Zaborskaitė V.* Renesanso kultūros apraiškos M. Strijkovskio „Kronikoje". — „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai", serija A, t. 2(19), 1965, p. 73—89.

Jonas Radvanas. Jonas Radvanas gimė XVI a. pirmojoje pusėje Vilniuje ir čia išėjo mokslus [30]. Buvo neturtingas, nebajoras, dvaro poetas. Jis buvo kalvinistas, susijęs su didikais Radvilomis ir Chodkevičiais. Radvanas kurį laiką gyveno Mikalojaus Radvilos Rudojo dvare, daug metų tarnavo pas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės etmoną, o vėliau ir Vilniaus kaštelioną Grigą Chodkevičių, buvo jo sekretoriumi, auklėjo jo sūnus, keliavo su jais po užsienį. Po to Radvaną globojo valstybės veikėjas Jonas Abramavičius.

Radvanas 1588 m. išspausdino Vilniuje poemą lotynų kalba „Radviliada" („Radivilias"), kurioje apdainuojamas Mikalojaus Radvilos Rudojo gyvenimas [31]. Tai keturių dalių (giesmių) poema, turinti 3302 hegzametro eilutes. Nors M. Radvilos Rudojo gyvenimas yra pagrindinė poemos ašis, bet įdomiausia joje kas kita. Vienas svarbiausių dalykų yra Lietuvos iškėlimas, išaukštinimas. Radvanas su pasigėrėjimu piešia Lietuvos gamtos grožį, vaizduoja krašto turtus, upes, girias, ypač pakiliai apdainuoja Nerį ir Nemuną. Iš pasakojimo apie M. Radvilos Rudojo gyvenimą ir mokslą matyti, ko didikai buvo mokomi, ir kartu išryškėja paties autoriaus nuomonė, ko jie turėtų būti mokomi. Gyvenime didikai paprastai rūpindavosi asmeniniais reikalais, o čia, vaizduojant M. Radvilos auklėjimą, iškeliamas pedagoginis idealas. Auklėtinis mokomas pažinti krašto teisę, istoriją, karo meną, lavinamas ir grūdinamas fiziškai. Viso mokymo tikslas turįs būti tėvynės garbė. Radvila priimamas į Žygimanto Augusto dvarą ir, atsidėkodamas už tai, visą gyvenimą skiria valstybei, kovoja su totoriais, Livonija, Rusija. Kovų su totoriais aprašymas yra gražiausios poemos vietos. Faktiškai 1549 m. Radvila buvo paskirtas vadovauti karui prieš totorius, bet to karo nebuvo, nes totoriai pasitraukė. Kare prieš Livoniją Radvila vėl nekariavo, nes Livonija pasidavė be mūšio. Iš visų kunigaikščių poemoje plačiausiai pavaizduotas Vytautas, Lucko puota. Radvilai pasirodo Vytauto dvasia, liepianti gelbėti lietuvių tautą. Poemos pabaigoje aukštinamos Radvilos dorybės.

Poemai būdingas patriotizmas, krašto grožio iškėlimas. Bet tai feodalinis patriotizmas, paremtas kitų kraštų užkariavimu. Niekur neužsimenama apie lietuvių kalbą, lietuvių kultūrą. Poemos reikšmė yra ta, kad ji, primindama praeitį, palaikė valstybinio savarankiškumo siekimą, buvo atspirtis kovoje su lenkų feodalais.

Meniniu atžvilgiu poema nėra labai vertinga. Joje daug kur jaučiamas panegirizmas, akivaizdus sekimas antikiniu epu, ypač Vergilijaus „Eneida". Tai rodo, pvz., M. Radvilos skydo aprašymas, kur išdėstoma romėniškoji lietuvių kilmė, taip pat įvairios legendos.

[30] Žr. *Abramavičius* V. XVI amžiaus Vilniaus poetai. — „Literatūros ir meno metraštis (1959)", 1959, p. 339—343.

[31] Žr. *Kazlauskas B.* Jono Radvano poema „Radviliada". — „Literatūra", t. VIII, 1965, p. 277—302.

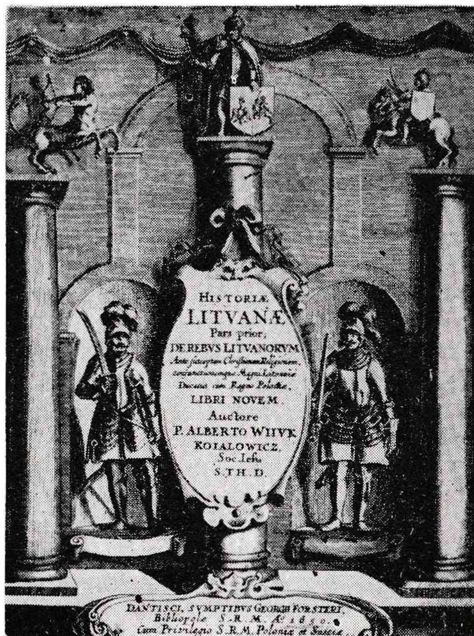
„Radviliada" yra vienas svarbesnių to laikotarpio grožinių kūrinių. Radvanas parašė lotynų kalba ir daugiau kūrinių, bet jie mažiau reikšmingi.

Albertas Vijūkas-Kojelavičius. Albertas Vijūkas-Kojelavičius buvo vienas žymiausių Vilniaus akademijos profesorių. Jis turėjo dar tris brolius, iš kurių Kazimieras pasižymėjo retorikoje. Albertas gimė 1609 m. Kaune. Jo tėvai netoli Raudondvario turėjo Vijūkų dvarą, o Kaune keletą sklypų ir namų. Tai buvo turtingų bajorų giminė. Albertas jaunas įstojo į jėzuitų ordiną, studijavo Nesvyžiuje filosofiją ir Vilniaus akademijoje teologiją. Akademiją baigė 1638 m. Po to 1641 m. gavo filosofijos magistro, o 1645 m. teologijos daktaro laipsnį. Daugiau kaip 10 metų profesoriavo Vilniaus akademijoje, čia kurį laiką ėjo rektoriaus pareigas. Be to, vienerius metus (1644—1645) profesoriavo Braunsberge. Nuo 1666 m. dirbo Varšuvoje, kur ir mirė 1677 m.
Kojelavičius buvo labai gabus žmogus. Tai rodo išlikę egzaminų įrašai, kuriuose Kojelavičiaus žinios įvertinamos geriausiai iš visų. Jis mokėjo ne tik lietuvių ir lenkų, bet ir lotynų, italų, ispanų, rusų kalbas. Jo gabumai ryškūs ir iš tų sričių, kuriose jis yra dirbęs. Jis pasireiškė ir filosofijoje, ir teologijoje, ir istorijoje. Išspausdino 34 veikalus (kai kuriuos verstinius), daugiausia tada, kai profesoriavo Vilniuje. Jis rašė apie fiziką ir etiką, polemizavo su kalvinistais ir pravoslavais. Tačiau reikšmingiausi yra jo istoriniai darbai. Tai monografijos apie Lietuvos didikų šeimas (Radvilas, Sapiegas, Chodkevičius), „Miscellanea rerum" (1650 m.) — apie krikščionybės pradžią Lietuvoje, „Herbynas" — Lietuvos bajorų herbų ir genealogijos aprašymas, turintis plačiąją („Nomenclator") ir siaurąją („Compendium") redakcijas. Siauroji redakcija buvo išspausdinta (1897 m.), o plačiosios redakcijos rankraštis yra Krokuvoje. Herbyną pažodžiui buvo nusirašęs S. Daukantas. Iš istorinių darbų pats svarbiausias yra „Lietuvos istorija" („Historia Lituana"), kurios pirma dalis buvo išleista 1650 m. Gdanske (Dancige), o antra dalis — 1669 m. Antverpene. Pirma dalis apima laikotarpį nuo seniausių laikų iki krikščionybės įvedimo, o antra dalis — nuo krikščionybės įvedimo iki Liublino unijos. Kadangi Kojelavičius buvo jėzuitas ir rašė, unijos veikiamas, jo darbuose ne vienu atveju pasireiškia unijinė ideologija, atstovaujami feodalų interesai.

Kojelavičius rašė lenkiškai ir lotyniškai. Pagrindinis jo veikalas — „Lietuvos istorija" — parašytas lotynų kalba. Pats autorius „Lietuvos istorijos" nelaikė svarbiausiu savo darbu. Prakalboje jis rašo, kad norėjęs duoti Vilniaus akademijos jaunuomenei knygą, iš kurios ši pažintų savo krašto istoriją ir galėtų mokytis lotynų kalbos. Apie save jis sako, kad turįs maža gabumų, o knygą rašęs dėl to, kad istorija buvusi mados dalykas. Kojelavičiui atrodė, kad tikslus M. Strijkovskio „Kronikos" vertimas į lotynų kalbą žmonių nepatenkins, todėl ją perdirbo, bet ką pakeitė,

nepasako. Atrodo, kad Kojelavičiaus istorija — tai visai naujas veikalas, todėl kitų istorikų jis buvo labai vertinamas. Pvz., XVIII a. pabaigos istorikas A. Šleceris Kojelavičių laiko vienu žymiausių XVII a. istorikų, vertina už faktų atrinkimą ir rašytojo gabumus. Leisdamas pasaulio istoriją ir vieną tomą (1785 m.) paskyręs Lietuvos istorijai, jis faktiškai tik sutrumpino Kojelavičių, išvertė jo darbą į vokiečių kalbą. Kojelavičių taip pat labai vertino XIX a. istorikas M. Malinovskis. S. Daukantas apie jį 1822 m. „Darbuose" pasakė, kad „išguldymas darbų, skaistumas kalbos, aiškumas žodžių nebgali būti geresnis nė kokiame rašte".

Į M. Strijkovskio „Kroniką" Kojelavičius žiūrėjo kaip į žalią medžiagą. Išmetė iš jos kaimyninių kraštų istoriją, visokias smulkmenas, paraleles, išvedžiojimus, neįtikimus dalykus, medžiagą savaip sugrupavo, o kai ką (pvz., uniją) savaip ir vertino. Kritiškai perdirbdamas M. Strijkovskio „Kroniką", jis rėmėsi daugiausia savo nuovoka, o kai kur, ypač nušviesdamas vėlesnį Lietuvos istorijos laikotarpį, ir naujais šaltiniais. Panašumas tarp šių istorikų yra tas, kad jie abu siekia paveikti skaitytoją vaizdingu žodžiu. Tačiau M. Strijkovskiui kaip istorikui būdingas didesnis subjektyvumas, jis nori parodyti visą savo erudiciją, minėdamas kitus kraštus, duodamas įvairių paralelių bei sugretinimų. O Kojelavičius, pasakodamas apie įvykius, išlieka tarsi nuošalus stebėtojas. Jo žodis tikslus ir prasmingas, gyvas ir vaizdus, bet kartu objektyvus ir todėl daug sugestyvesnis už M. Strijkovskio. Pvž., lietuvių kovos su totoriais aprašyme M. Strijkovskis pasakoja, kad lietuviai ir rusai kovojo narsiai ir totorius nugalėjo, o Kojelavičius įveda Treniotos abejojimus, kaip geriau pulti, šiek tiek pakeičia mūšio aplinkybes, pažymi, kad kova buvusi lygi, tik pabaigoj nugalėję lietuviai. Kojelavičiaus pasakojimas yra antikinis, romėniškas: jis vartoja lotyniškas sentencijas, lotyniškus vardus ir pavadinimus, primenančius dar Romos kariuomenę. Galima imti

A. Vijūko-Kojelavičiaus „Lietuvos istorijos" pirmosios dalies (1650 m.) antraštinis puslapis

legendą apie Vilniaus įkūrimą ir Gedimino sapną — ir čia matyti skirtumas tarp istorikų. M. Strijkovskis plačiai pasakoja apie Lizdeiką, duodamas pavyzdžių iš istorijos, ypač antikinės, Gediminą lygindamas su Herakliu ir pan. O Kojelavičius sako, kad Gediminas iš pradžių dėl sapno netgi abejoja. Kojelavičius išaukština ne Lizdeiką, o pačią sostinę. Visą legendą jis nupasakoja daug trumpiau, apie Lizdeikos radimą pamini tik šalutiniu sakiniu, bet išgiria savo meto Vilnių su jo žmonėmis, pastatais, universitetu, tuo pačiu lyg įprasmindamas legendą. Kojelavičius neduoda jokių paralelių, jo veikale jaučiamas orumas, tikslumas. Pvz., M. Strijkovskis Vytautą išgiria daugeliu frazių, o Kojelavičius — viena.

Kojelavičius skiriasi nuo M. Strijkovskio ir savo istoriografinėmis pažiūromis, ideologija. M. Strijkovskis gynė politinį Lietuvos savarankiškumą, o Kojelavičius, kaip jėzuitas, buvo unijos šalininkas. Jis pabrėžia, kad lietuviai nenorėję unijos ir karalius elgęsis šališkai, stengdamasis juos priversti, tačiau pats džiaugiasi įvykusia santaika. Skiriasi abiejų istorikų nuomonės ir dėl pirmųjų unijinių ryšių. Pvz., dėl 1401 m. sutarties M. Strijkovskis rašė, kad vargšė Lietuva pakliuvusi beveik į nelaisvę, nes po Vytauto mirties turėjusi atitekti Lenkijai. O Kojelavičius tą faktą vertina kitaip, jis džiaugiasi lietuvių ir lenkų feodalų suartėjimu. Kojelavičius nelinkęs tikėti ir Palemono atvykimu į Lietuvą. Jis visiškai legendos neatmeta, bet Palemono atvykimą atkelia į 900 m. Kojelavičius taip pat praleido visus M. Strijkovskio „Kronikoje" buvusius lietuviškus žodžius, posakius, dainų nuotrupas, todėl jo istorijoje daug mažiau beliko lietuviško kolorito.

Kojelavičiaus istorijoje yra ir reakcingų, ir pažangių tendencijų. Teigiamas dalykas yra Kojelavičiaus pastangos aiškinti istorijos procesą kaip pačių žmonių veiklos rezultatą. Kojelavičius taip pat, nors buvo jėzuitas, smerkė kryžiuočių agresiją, išaukštino lietuvių sumanumą, jėgą, narsumą kovoje su riteriais. Teigiama ir tai, kad Kojelavičius kėlė Lietuvos praeitį iki krikščionybės įvedimo, o tai žadino meilę savam kraštui, stiprino Lietuvoje savarankiškumo nuotaikas.

Kojelavičiaus istorija įdomi ir literatūriniu atžvilgiu. Autorius buvo aukštos literatūrinės kultūros, gerai pažino antikinę literatūrą ir iš jos mokėsi žodžio meno. Jis rašė gryna, klasikine lotynų kalba, gerai jautė sakinio ritmą, mokėjo rasti svarų žodį, išlaikyti epinį toną, sukurti dinamišką vaizdą. Ypač ryškiai beletrizuotos yra batalinės scenos — kovų su kryžiuočiais aprašymai, „žemaičių vyliai", pvz., pasakojimas apie tai, kaip paprastas žemaitis, persirengęs lenke, prisivilioja plaukti Nemunu kryžiuočius ir juos išžudo. Į pasakojimą Kojelavičius įterpia savo paties sukurtų kalbų, monologų, kurie vaidina svarbų vaidmenį: atskleidžia veikėjų charakterius, motyvuoja jų poelgius. Jis kartais bando kurti ir veikėjų portretus. Jei Kojelavičius būtų parašęs savo istoriją lietuvių kalba, jam priklausytų reikšminga vieta lietuvių grožinės

prozos evoliucijoje[32]. Stiliumi iš ano meto rašytojų niekas jo nepralenkė.

Kojelavičiaus istorija, neskaitant M. Strijkovskio, buvo vienintelė Lietuvos istorija iki pat XIX a. pradžios — S. Daukanto veikalų. Daugiau jos niekas iki to laiko nerašė.

Motiejus Kazimieras Sarbievijus. Motiejus Kazimieras Sarbievijus buvo lenkų tautybės, mozūras. Jis rašė lotyniškai, bet didžiąją gyvenimo dalį praleido Lietuvoje, savo kūrybą skyrė Lietuvai, joje vyrauja lietuviška tematika.

Sarbievijus gimė 1595 m. Sarbievo kaime, Plocko vaivadijoje. Mokėsi jėzuitų mokyklose; turėdamas 18 metų, įstojo į jėzuitų ordiną, vėliau studijavo Vilniaus akademijoje. 1617 m. buvo paskirtas į Kražių mokyklą, įsteigtą 1616 m. Ten dėstė poetiką ir sintaksę, pasireiškė sava kūryba. Rašė panegirikas ir odes Žemaičių vyskupui, J. K. Chodkevičiui ir kitiems didikams. 1622 m. kaip daug žadantis poetas buvo išsiųstas į Romą. Pakeliui buvo užpultas plėšikų — tai vėliau pats aprašė viename savo veikale. Romoje susipažino su antikine senove, meno paminklais, žymesniais poetais. 1623 m. buvo, kaip ir anksčiau garsusis poetas T. Tasas, popiežiaus vainikuotas laurų vainiku. 1625 m. Kelne išėjo jo eilėraščių rinkinys („Lyricorum libri tres"), ir tais pačiais metais Sarbievijus grįžo į Lietuvą. 1627 m. pradėjo profesoriauti Vilniaus akademijoje. Čia arti 10 metų dėstė retoriką, filosofiją, teologiją. Nuo 1635 m. jis buvo karaliaus Vladislovo IV dvaro pamokslininkas. Karalius niekur nepaleisdavo nuo savęs garsaus poeto. Pagaliau 1640 m. karalius sutiko Sarbievijų nuo tų sunkių pareigų atleisti, bet vienas didikas dar prašė poetą pasakyti pamokslą. Po to pamokslo Sarbievijus į trečią dieną Varšuvoje mirė.

Sarbievijaus kūryba skirstoma į tris laikotarpius:

1) iki kelionės į Romą (1622 m.), kai jo kūryboje vyravo barokinis panegirizmas;

2) Romoje praleistų metų, kai jis iš antikinių poetų pasisavino formą ir metodą, tapo klasikiniu poetu;

3) grįžus iš Romos (nuo 1625 m.), kai poetas ėmė labiau atsipalaiduoti nuo antikos ir įsijausti į Lietuvos gamtą, parašė gražiausius savo kūrinius.

Sarbievijus laikomas klasikinės formos poetu. Jis Horacijų mokėjo atmintinai, o Vergilijų skaitė 60 kartų. Dėl to amžininkai jį vadino „Šiaurės Horacijumi". Vienos knygos viršelyje buvo nupiešti Horacijus ir Sarbievijus, o viduryje laurų vainikas, ir nežinia, kam jį skirti. Paminkle parašyta, kad menu Sarbievijus lygus Horacijui, o turiniu jį pralenkiąs.

Sarbievijus labai vertino kūrybą, poeziją, laikė ją brangiausiu savo gyvenimo turtu. Net atsigulęs miegoti, jis užsirašinėdavęs

[32] Plačiau žr. *Žulys* V. A. Vijūkas-Kojelavičius ir jo „Lietuvos istorija". — „Pergalė", 1959, Nr. 11, p. 149—162.

poetinius vaizdus tam tikroje lentelėje. Pasakojama, kad jis mokėjęs labai greitai ir lengvai eiliuoti. Kartą, eidami per Romos tiltą, kolegos pamatę įdomų nuotykį ir paprašę Sarbievijų jį aprašyti. Sarbievijus tuojau pat sumetė:

Tėvas įmetė sūnų į Tiberį,
O šuo išnešė;
Tėvas ėjo šuns pareigas,
O šuo — tėvo.

Sarbievijus daugelio amžininkų buvo laikomas lietuviu. Dėl lietuviškos tematikos jis vadinamas lietuviu ir daugelio kūrinių leidiniuose. Vienas lenkų vyskupas jam prikaišiojo, kodėl jis nerašąs lenkiškai: italų italams, lietuvių lietuviams jis nepavydįs, bet skaudu esą matyti, kad mozūras užmiršta mozūrą. Sarbievijus norėjo parašyti lenkišką poemą, bet neparašė. D. Poška tvirtino, kad Sarbievijus rašęs ir lietuviškai. Savo žodyne jis net cituoja šio poeto eiles, esą, parašytas Kražiuose: *Kelkite, vaikeliai, garsiai skambinkite kankles* [...]. D. Poška sako, kad ąžuolo žievėje Sarbievijus buvo išpiaustęs dar tokius lietuviškus žodžius: *Lipkim, broliai, į kalną* [...]. Tačiau atrodo, kad visa tai parašyta D. Poškos ir priskirta Sarbievijui. Juo labiau kad tie D. Poškos nurodymai yra prieštaringi: jis vienur sako, kad tuos Sarbievijaus lietuviškus tekstus matęs išpiaustytus ąžuolo žievėje, o kitur — kad paėmęs iš tėvo, nes ąžuolai su užrašais jau buvę iškirsti. Taigi D. Poškos teiginys, kad Sarbievijus rašė lietuviškai, yra be pagrindo. Kadangi Sarbievijus, būdamas lenkas, nerašė lenkiškai, tai lietuviškai, atrodo, jis juo labiau negalėjo rašyti. Lietuviškai tuo metu vengė rašyti net patys lietuviai, ypač jėzuitai, nekalbant jau apie lenkus.

Sarbievijus buvo karaliaus dvaro ir feodalų poetas. Daug savo eilių skyrė įvairiems didikams: Chodkevičiams, Valavičiams, Rudaminoms, Kiškoms, Sapiegoms ir kt. Svarbiausias jo kūrybos bruožas yra panegirizmas. Tačiau Sarbievijus nepaprastai mėgo gamtą, ir jo poezijoje gausu gamtos motyvų. Tai pirmas poetas po M. Husoviano, jautriai pavaizdavęs Lietuvos gamtą, ypač gražiai apdainavęs Vilniaus apylinkes, Panemunę. Gamtos vaizdai išgarsino jo kūrinius, ir todėl jie galėjo išlikti.

Pirmojo kūrybos laikotarpio būdingas eilėraštis yra panegirika Jonui Karoliui Chodkevičiui „Padėkos išreiškimas" („Obsequium gratitudinis"), parašyta 1619 m. Čia vaizduojama, kaip dievaitė Gracija, viliojama gamtos, vyksta į Kražius. Ten ji randa slėnyje besiilsintį Apoloną. Gracija prikaišioja Apolonui, kam jis neišgarsino J. K. Chodkevičiaus žygių. Apolonas susigėsta ir kreipiasi į Grifą (Chodkevičiaus herbas), kad šis padėtų pastatyti J. K. Chodkevičiui paminklą. Grifui įsakius, paukščiai pradeda nešti viską, kas pasaulyje brangiausia ir geriausia (perlus, dramblio kaulą).

Pačiam paminklui pastatyti kviečiama Istorija. Kražantės slėnyje išauga trys paminklai: J. K. Chodkevičiaus vaikystei, jaunystei ir vyro amžiui. Taip Istorija išaukština J. K. Chodkevičiaus darbus. O iš tikrųjų reikalas buvo gana paprastas: J. K. Chodkevičius įsteigė Kražiuose mokyklą, už kurią jėzuitai stengėsi atsidėkoti.

Gražiausi yra Sarbievijaus trečiojo kūrybos laikotarpio eilėraščiai. Vienas iš tokių — „Odė Vilniui" (skirta Pauliui Kozlovijui), kur nupieštas žavus Vilniaus peizažas. Čia vaizduojamas ir tinklininkas Neryje, ir piemenėlis, linksmai dūduojąs dūdele. Gamta autoriui yra tik poilsio ir pramogos vieta. Pagaliau pats žymiausias Sarbievijaus kūrinys yra „Miškų žaidimai" („Silviludia"), išleisti tik 1757 m. Tai 10 eilėraščių ciklas, kurį Sarbievijus sukūrė, sekdamas italų poetu M. Betiniu. Pats autorius sako, kad jį parašęs varganoje trobelėje, karaliui medžiojant. Būdamas šalia medžiojančio valdovo, pergyvenęs švelnų lyrinį antplūdį ir sukūręs knygą. Šiuo kūriniu Sarbievijus išsivadavo iš antikos įtakos ir pradėjo rašyti nauju metru ir stiliumi *(novo metro et stilo)*. Tai gamtos poezija. Čia gamta jau ne ornamentikos priemonė, kaip anksčiau, bet tiesioginis vaizdavimo objektas. Kūrinyje apdainuojamas banguojantis ežeras, miško šnabždesys, paukštelių čiulbėjimas, mėnesienos grožis. Poetas nepaprastai subtiliai įsijaučia į gamtą, gėrisi ja ir savo pergyvenimus perteikia tobula menine forma. Viename ciklo eilėraštyje „Dvariškio ir poeto pokalbis" reiškiama mintis, kad laisvo valstiečio gyvenimas esąs geresnis kaip karaliaus, nes valstietis turįs gamtą, o karalius — tik apgaulingą karo laimę. Taigi Sarbievijaus pažiūra į gamtą ir čia pasilieka aristokratiška. Poetas ateina į gamtą tik pasigrožėti, pailsėti. Be to, ir šiame cikle esama panegirizmo. Sarbievijus ir čia pasirodo kaip poetas karaliaus tarnyboje. Gamta taip pavaizduota, tarsi ji būtų karaliaus pavaldinys. Kūrinio pradžioje kreipiamasi į miškus ir šventos rimties paunksnes, kad jos paguostų pavargu-

M. K. Sarbievijaus poezijos rinkinio (1632 m.) antraštinis puslapis

sią karaliaus sielą. Karalius pasitinkamas su paukščių choro giesme. Eina karalius per mišką — pušys jam galvą lenkia, eina per pievą — gėlės jam kojas bučiuoja. Net rasa turi parodyti karaliui, kur yra grobis. Sarbievijus, vaizduodamas Lietuvos gamtą, dažnai vartoja mitologinius vardus (nimfos, mūzos, Cintijus, Apolonas ir kt.). Panemunės žvejai, pavyzdžiui, dainuoja apie Tetidę. Tačiau kartu jo eilėraščiuose yra ir subtiliai tikroviškai suvoktų detalių (pvz., medžiotojai, apsilieję prakaitu, ir kt.). Apskritai, betarpiško gamtos jausmo cikle daugiau, negu kituose Sarbievijaus eilėraščiuose. Tuo pačiu ir visas ciklas yra gražiausias tų laikų Lietuvos gamtos aprašymas.

Dėl lietuviškos tematikos Sarbievijus statomas greta A. Mickevičiaus. Į lenkų kalbą jo kūrinių yra vertęs XIX a. poetas L. Kondratovičius-Sirokomlė. 1892 m. Staraveseje buvo išleistas geriausias Sarbievijaus kūrinių leidimas („Poemata omnia"). Sarbievijaus kūryba domėjosi XIX a. pirmosios pusės lietuvių rašytojai, kultūros veikėjai (D. Poška, L. Jucevičius, L. Ivinskis, M. Valančius). Į lietuvių kalbą Sarbievijaus kūrinių XX a. pradžioje yra išvertęs M. Gustaitis. Vėliau jų nemaža išvertė Alb. Žukauskas, ir jie buvo išleisti rinkiniu „Miškų žaidimai" 1958 m.

PRŪSIJOJE gana seniai pradėta domėtis etnografiniais dalykais. To domėjimosi užuomazgų yra istoriniuose veikaluose, kronikose. Humanizmas ir reformacija tą domėjimąsi dar sustiprino. Reformacijos skleidėjai susidūrė su daugybe senojo tikėjimo liekanų liaudyje. Jie stengėsi tas liekanas kuo greičiau išnaikinti, bet kartu jos žadino smalsumą, buvo savotiška įdomybė, su kuria norėta supažindinti kitus. Didelį pasisekimą XVI amžiuje turėjo knygelė apie Sembos sūduvius — jų dievus, aukojimo apeigas, pagoniškus papročius. Ji susilaukė daugelio leidimų. Populiarus buvo taip pat J. Maleckio „Laiškas apie senųjų prūsų [. . .] aukojimą ir stabmeldystę". Istorikai savo darbams irgi imdavo medžiagos iš gyvo šaltinio — liaudies papročių. Tokiu keliu ėjo ir J. Bretkūnas istoriniame veikale „Prūsų krašto kronika". Prūsų etnografija domėjosi istorikai K. Henenbergeris, V. Vaiselinas, K. Šiucas. XVII amžiuje tas domėjimasis etnografiniais dalykais nesiliovė, tik dar labiau sustiprėjo. Geriausiai tai rodo E. Vagnerio veikalas.

Erhardas Vagneris. Erhardas Vagneris 1621 m. išleido knygą lotynų kalba „Lietuvių gyvenimas ir papročiai Prūsijoje" („Vita et mores Lithuanorum in Borussia"). Dabartis, žmonių buitis, papročiai toje knygoje jau buvo tiesioginio dėmesio objektas. Vagneris dirbo pastoriumi Įsrutyje ir Ragainėje, todėl tas vietas ir aprašė savo veikale. Jis buvo humanistiškai išsilavinęs žmogus, gerai pažino liaudies papročius, tačiau į gyvenimą žiūrėjo iš šalies, kaip objektyvus stebėtojas, norėjo iškelti ir teigiamas, ir neigiamas jo ypatybes. Faktiškai jis daug kur pasirodė šališkas, todėl į jo žinias reikia žiūrėti labai kritiškai.

Vagneris savo knygoje pabrėžė Prūsijos lietuvių baudžiauninkų gyvenimo sunkumą. Jis sako, kad lietuviai esą stiprūs, bet gimę darbui ir vargui. Kadangi turi daug dirbti, jie esą menkai išsilavinę. Vagneris, pavyzdžiui, pasakoja apie vyrą ir moterį, kurie pirmą kartą gyvenime atėjo išpažinties. Vyras nemokėjęs nieko pasakyti — buvęs tylesnis už žuvį. Vagneris plačiai aprašė įvairius Prūsijos lietuvių papročius bei apeigas (pvz., vestuves, mirusiųjų gerbimą). Ta proga užsiminė ir apie lietuvių muzikalumą, jų liaudies dainas, tačiau apie jas atsiliepė neigiamai. Lietuvių dainos greičiau primenančios vilkų staugimą, negu harmoningą dainavimą.

XVII a. VIDURIO—XVIII a. LITERATŪRA

Šio laikotarpio būdingas bruožas buvo prasidėjęs feodalizmo irimas. Lietuvių literatūra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Prūsijoje vystėsi skirtingomis sąlygomis. Lietuvoje matome didelį literatūros smukimą, degradaciją, o Prūsijoje — priešingai: lietuvių literatūra kaip tik ima stiprėti, persilaužia iš religinės į pasaulietinę. Ryšys tarp Lietuvos ir Prūsijos šiuo metu visai susilpnėja.

LITERATŪRA LIETUVOJE

VISUOMENINĖS-KULTŪRINĖS SĄLYGOS

Ekonominiam socialiniam Lietuvos gyvenimui šiuo laikotarpiu būdingas baudžiavinės priespaudos stiprėjimas. Nuolat buvo didinamas lažas: vietoj XVII amžiuje buvusių 2 dienų dabar reikalaujama 6 arba 7 dienų lažo per savaitę. Lažas buvo įvestas ir moterims, be to, buvo reikalaujama antrininkų darbo. Buvo tolydžio didinamos ir kitokios prievolės. Tokios sąlygos nusmukdė miestus, nuskurdino valstietiją.

Politinis šalies gyvenimas dabar irgi pakriko, jame įsigalėjo didikų savivalė. Viešpatavo kelios didikų šeimos (Sapiegos, Radvilos ir kt.), kurios turėjo savo kariuomenę ir vienos prieš kitas kovojo. Didikai nemokėjo mokesčių, naudojosi *liberum veto* teise, nepriimdavo jokių protingesnių nutarimų. Įsigalėjo pakrikimas, anarchija, feodalų korupcija. Iš užsienio plaukdavo paperkamieji pinigai. Tas buvo gudresnis, kuris galėjo daugiau išgerti. Buvo sakoma: *Valdant karaliui Saksui, gerk, valgyk ir atleisk sagtį.* Kitas būdingas to meto posakis — kad Lenkijos—Lietuvos respublika *laikosi netvarka.* Kitur tuo laiku vystėsi absoliutinės monarchijos. Anarchija, suprantama, negalėjo išlaikyti monarchijų spaudimo, dėl to ir žlugo Lenkijos—Lietuvos valstybė.

Padėtį dar labiau pablogino karai. Nuo 1648 iki 1716 m. buvo 55 karo metai. Karai vyko su Rusija, Švedija. Kraštą niokojo ne tik svetimų šalių kariuomenės, bet ir savosios. F. Engelsas sakė, kad to meto Lenkija kitoms valstybėms buvo užvažiuojamasis kie-

mas, smuklė [1]. Prie karų prisidėjo epidemijos. 1708—1711 m. Lietuvoje siautėjo badas ir maras. Dėl to Lietuvoje išmirė 1/3, o Žemaičiuose — 2/3 gyventojų. Nebuvo galima pažinti vietų, kur anksčiau žmonių gyventa. Alytaus ekonomijoje beveik nieko neliko. Ukmergėje iš 95 namų liko tik 16. Valstiečiai vieni buvo mirę, o kiti išbėgioję. Todėl po epidemijos išnaudojimas buvo daug kur sušvelnintas. Norėdami apgyvendinti tuščius plotus, dvarininkai dalijo žemę už dalį derliaus arba mokestį. O kai ūkis atsigavo, pakilo, dvarininkai vėl norėjo grįžti prie lažo, bet dabar valstiečiai jau buvo tuo nepatenkinti. Dėl to Šiaulių ekonomijoje 1769 m. įvyko jų sukilimas. Valstiečiai kurį laiką buvo paėmę valdžią į savo rankas, bet kariuomenė juos numalšino, jų vadai buvo nužudyti. 1776 m. vėl įvyko valstiečių maištai Veliuonoje, Ariogaloje, Baisogaloje, Palangoje.

Tokios sąlygos buvo nepalankios kultūrai vystytis. Bajorija jau buvo nutautusi, sulenkėjusi. 1697 m. teismuose vietoj rusų kalbos buvo įvesta lenkų kalba. Dar labiau įsigalėjo katalikybė, buvo grįžtama į viduramžius. Gausiai leidžiama religinė literatūra irstančiam feodalizmui palaikyti. Atgaivinamos įvairios obskurantiškos knygos, liaudis gąsdinama visokiais prietarais. Knygų ne tik turinys, bet ir kalba degraduoja.

1772 m. įvyko pirmasis Lenkijos—Lietuvos valstybės padalijimas. Tai kai kam atvėrė akis. Bandyta išsaugoti valstybinį savarankiškumą, nepriklausomybę, imtis reformų. 1773 m. buvo panaikintas jėzuitų ordinas, įsteigta Edukacinė komisija, turėjusi didelę reikšmę krašto švietimui. Pradėjo formuotis buržuazinė inteligentija, nes į mokyklas ėmė patekti vis daugiau valstiečių vaikų. Išaugusius valstiečių knygos poreikius rodo statistika. XVIII amžiuje buvo išleistos 149 lietuviškos knygos (žymiai daugiau, negu XVII amžiuje), iš jų pirmojoje amžiaus pusėje 32, o antrojoje — 117. Nuo M. Mažvydo iki XVIII a. antrosios pusės Lietuvoje nebuvo jokio lietuviško elementoriaus, o XVIII a. antrojoje pusėje pasirodęs elementorius „Mokslas skaitymo rašto lietuviško" iki 1800 m. susilaukė 17 leidimų. Be to, sparčiai didėjo jų tiražas. Tai rodo, kad valstiečiai ėmė veržtis į šviesą. Valstiečiai darėsi ir vis rimtesnė politinė jėga. Dėl jų ėmė varžytis tarpusavyje kovojančios pusės. Vykstant 1794 m. sukilimui, į juos lietuvių kalba kreipiasi ir sukilėlių vyriausybė, ir caro valdžia. 1795 m. Lietuva prijungiama prie Rusijos, ir dabar susidaro visai naujos sąlygos lietuvių kultūrai ir literatūrai vystytis.

[1] Žr. *Маркс К.* и *Энгельс Ф.* Сочинения, изд. 2, т. 22. М., 1962, с. 18.

RELIGINĖ LITERATŪRA

Laikotarpį nuo XVII a. vidurio galima laikyti literatūros sumenkėjimo laikotarpiu. Tuo metu Lietuvoje vyravo religinė literatūra, o pasaulietinio turinio literatūros tebuvo tik užuomazgos. Religinė literatūra buvo eiliuota ir prozinė.

EILIUOTI RAŠTAI

Didžiąją dalį eiliuotos raštijos sudarė nauji giesmynų (daugiausia katalikiškų) leidimai. Jie rėmėsi anksčiau išleistais giesmynais (S. Slavočinskio, S. Jaugelio Telegos), bet kartu juose pasireiškė naujos, iš esmės neigiamos idėjinės ir stilistinės tendencijos: viduramžiškos scholastikos ir asketizmo sustiprėjimas, literatūrinės kalbos degradacija.

Pranas Šrubauskis. Pranas Šrubauskis buvo vienas pirmųjų XVII a. antrosios pusės rašytojų. Jis gimė 1620 m., mirė 1680 m. Apie jo raštus turime tik netikrų žinių. Jis buvo žemaitis, jėzuitas, uolus katalikybės skelbėjas. Mokė po kaimus vaikus, sakė bažnyčiose pamokslus, rašė knygas ir kaišiojo jas vargdieniams. Jėzuitų istorikai mini tik jo katekizmą, o M. Valančius „Žemaičių vyskupystėje" nurodo katekizmą ir giesmyną. Tai buvo, matyt, giesmynas „Balsas širdies pas poną dievą". Tame giesmyne pažymėta, kad jį išleido jėzuitas, bet kuris, nežinia. Giesmynas išleistas 1726 m., tačiau ankstesni jo leidimai galėjo neišlikti. Pora giesmių, atspindinčių XVII a. istorinius įvykius, rodo, kad giesmynas, jei ir ne visas, buvo parašytas XVII amžiuje. Jo pagrindas buvo S. Slavočinskio giesmynas. Šrubauskio giesmynas yra kiek mažesnis už S. Slavočinskio, jame išspausdinta apie 150 giesmių. Didžioji jų dalis imta iš S. Slavočinskio giesmyno, daugiau ar mažiau paredaguojant atskiras eilutes, posmus ir ištisas giesmes. Dalis S. Slavočinskio giesmyne esančių giesmių verstos iš naujo. Pridėta taip pat naujų giesmių, iš jų pora pasaulietinio turinio. Psalmių sumažinta iki 39. Jų vertimai imti daugiausia ne iš S. Slavočinskio, o iš S. Jaugelio Telegos protestantiško giesmyno ir paredaguoti. Tačiau Šrubauskio giesmyne ne tik nepastebima literatūrinės kalbos gryninimo tendencijų, bet žymiai padaugėja svetimybių, ypač naujų giesmių vertimuose. Šrubauskio giesmyno žinoma 14 leidimų. Vėliau perredaguotas į žemaitiškas kantičkas, jis laikėsi iki XX a. pradžios, susilaukė iš viso apie 50 leidimų.

Šrubauskio giesmyno tikslas buvo išstumti liaudies dainas, įdiegti žmonėms religinę sąmonę. Šiuo giesmynu prasideda literatūros smukimas, tarsi grįžta viduramžiai (pvz., giesmė „Diena rūsti, diena ana"). Jo giesmes kunigai įsakydavo giedoti darbus dirbant. Žmonės greitai priprato prie tokių giesmių, ir jų kalba gadino šnekamąją kalbą. Iš kitos pusės, giesmės buvo skambios, parašytos lengvu ritmu, gerai surimuotos. Dviejose Šrubaus-

kio giesmyno giesmėse atsispindėjo XVII a. istoriniai įvykiai Lenkijos—Lietuvos valstybėje. Tai giesmė „Čėsu nepakajų" ir giesmė „Čėsu praėjusių vainų Lietuvoj". Giesmėje „Čėsu nepakajų" sakoma, kad *Lenkų, Lietuvos ir Žemaičių šalys* savo nuodėmėmis užsitraukusios dievo rūstybę:

Jau daugel metų, kaip meilė pražuvo,
Viera krikščionių sumaišyme buvo.
Nėra teisybės, didis sumaišymas,
Tarp tikrų brolių kraujo praliejimas.
Visi pašaliai ašaromis plūsta,
Jau regim — mūsų karalystė žūsta.
Miestai ir sodos pūstynėms stojosi,
Biaurybės didės kasdien platinosi.

Daugiau konkrečių detalių, istorinių realijų yra giesmėje „Čėsu praėjusių vainų Lietuvoj". Iš jos dvelkia slogi praūžusių karų, siautėjusio žiaurumo, bado ir maro atmosfera:

Išbarstė žmones, pavargo ponystė,
Nupuolė labai mūsų karalystė.

Tūkstančius žmonių į nevalią varė,
Švedas, maskolius kalinius pridarė.

Sunkią koronę visi apturėjo,
Nekalti žmonės krauju apsiliejo.

Bažnyčias šventas, miestus ir miestelius,
Dvarus ir sodas degin neprietelius.

Altorius plėšia, vierą išjuokdami,
Bažnyčias biaurin, arklius statydami.
— — — — — — — — — — —
Kuriuos tironai ant vietos užspėjo,
Senas ir jaunas krauju pasiliejo.

Vargino žmones, iš skūros lupdami,
Nė jokio daikto namie nelikdami.
— — — — — — — — — — —
Lietuvos žemė kaipo būt pražuvo,
Septintus metus kad nevalioj buvo.

XVIII amžiuje giesmynai jokios pažangos nepadarė, o atvirkščiai — dar labiau užteršė kalbą. Giesmės buvo verčiamos žmonių, neturėjusių kalbos jausmo (pvz., giesmė „Verkit, aniolai"). Tačiau kai kuriose giesmėse pasitaiko ir gražių posmų. Iš visų giesmių ypač išsiskiria „Giesmė apie smertį", spausdinta rinkiniuose „Balsas širdies" ir „Giesmės apie švenčiausią paną Mariją". Joje, kaip ir kitose giesmėse, ryškiai pasireiškia asketinė viduramžių

pasaulėžiūra, bet kartu matyti ir kritiškumas viešpataujančių klasių atžvilgiu. Ji prasideda raginimu susikaupti ir mąstyti apie mirtį. Toliau parodoma mirties galybė ir žmogaus bejėgiškumas. Apibūdinamos atskiros žmonių kategorijos, vaizduojamos pragaro baisybės. Ir čia autorius tarytum ironiškai gėrisi, kad mirtis visus lygius padaro. Ji nežiūri luomų skirtumo — visus vienodai skina:

Kunigaikščius, ponus,
Ciesorius, etmonus
Iš palociaus dvaro
Su praščiokais varo
Iš svieto.

— — — — —

Studentus, ponelius,
Praščiokus žmonelius,
Prastus, išmintingus,
Mokytus, protingus
Ved smertis.

Ponių aukso šiūbus,
Bagočiausius rūbus
Į purvą įmeta,
Nes smertis nemato,
Kas tai yr.

Kupčiai ir likvoriai,
Karčmoriai, šinkoriai
Nors pinigus renka,
Bet neišsiperka
Nuo smerčio.

— — — — —

Prastus ūkininkus,
Sukčius, provininkus
Į kapus nuvaro,
Grabuose uždaro
Ant amžių.

Karalius ir ponus,
Lygiai ir padonus,
Ak, kokia tai gėda,
Mužiką, urėdą
Im lygiai.

Vadinasi, kad ir ne realiame gyvenime, tai nors mirties akivaizdoje visi žmonės — ir mužikai, ir ponai — yra lygūs.

PROZINIAI RAŠTAI

Antrojoje XVIII a. pusėje buvo išleista daug religinės prozos. Ji visai nesiskyrė nuo eiliuotų religinių raštų — giesmynų. Tos prozinės knygos nieko gero nedavė, jos beveik nėra vertos knygos vardo. Jų tikslas buvo palaikyti smunkančią feodalinę santvarką, skiepyti paklusnumą ponams ir kunigams. Jos dar labiau užteršė lietuvių literatūrinę kalbą.

Mykolas Olševskis 1753 m. išleido knygą „Broma atverta ing viečnastį". Paskui ji buvo nuolat perspausdinama — išėjo apie 20 leidimų. Tiktai M. Valančius šią knygą sulaikė, neleido jos toliau perspausdinėti, nes, kaip pažymėjo „Žemaičių vyskupystėje", joje buvo *daug netikimų pasakų.*

Kazimieras Klimavičius išleido knygą „Pavinastys krikščioniškos". Yra ir ankstesnių tokio pavadinimo knygos leidimų, kurių autoriai nežinomi. Su Klimavičiaus pavarde ji pirmą kartą išėjo 1767 m.

Panašių knygų buvo išleista gana daug, bet šios, ypač Olševskio „Broma", geriausiai reprezentuoja lietuvių raštijos smukimo laikotarpį. Autoriai visokiais būdais stengiasi įteisinti feodalizmą

kaip dievo nustatytą santvarką. Lygybė būsianti tik danguje. Didžiausia nuodėme laikoma, jeigu šeimyna atsikalba šeimininkams ir nori daug valgyti. Peršamas susitaikymas su likimu, visiškas paklusnumas, iškeliamas dvasininkų luomo pranašumas. Pirmoji vieta visur tenka kunigui, jam reikalaujama ypatingos pagarbos. Kas prieš kunigą nukelia kepurę, gauna penkias dienas atlaidų. Propaguojamas asketiškas gyvenimo būdas, žmogaus kūnas laikomas be galo nuodėmingu, smerkiami visi natūralūs žmogaus potroškiai. Žmogui viskas turi priminti artėjančią mirtį *(memento mori)*. Žmonių sąmonei paveikti, asketizmui įteigti naudojamos įvairios priemonės: pasakojimai apie šventuosius, dievobaimingi anekdotai, graudenimai. Pvz., šventasis Bernardas, atsiskyrėlis ir pasaulietis, patekęs į rojų iš 43 000 žmonių. Šventasis Pranciškus Ksaveras 24 kartus per dieną rengdavęsis mirti. Vienas vienuolis, besiklausydamas paukštelio giesmės, išbuvęs nevalgęs ir negėręs 300 metų. Ypač gąsdinama visokiomis pragaro baisybėmis. Nusidėjėlis vaizduojamas ne kaip žmogus, o kaip gyvulys: su *snukiu, nasrais* ir pan. Nekenčiama moterų, kad jos dažosi, o ne meldžiasi. Knygose labai daug scholastinių bruožų, absurdiškų išvedžiojimų, dirbtinio alegorizavimo. Pvz., svarstoma: kiek ant adatos galo gali tilpti velnių; ar žmonės kelsis iš numirusiųjų su barzdomis ar be barzdų; ar dievas turėjo išmintį, kol nebuvo gimęs; ar siela nusideda, ar tiktai kūnas; kas būtų buvę, jeigu Ieva būtų nusidėjusi be Adomo. Scholastiškai sprendžiama, kas yra mirtis, kuo skiriasi žmogus nuo gyvulio, skaistyklos sielos skirstomos į 66 kategorijas ir pan.

Tose knygose kalbos degradacija pasiekusi aukščiausią laipsnį. Autoriai vartoja maždaug perpus lenkiškų, perpus lietuviškų žodžių. Tai ne lietuvių kalba, o feodalinis bažnytinis žargonas.

Šio laikotarpio religiniai raštai padarė didelę žalą liaudies kultūrai, kūrybai ir visuomeniniam gyvenimui. Jie nuodijo liaudies sąmonę, siaurino jos akiratį, ugdė prietaringumą. Jie nusmukdė lietuvių literatūrinę kalbą, be to, įveisė daug svetimybių į gyvąją kalbą *(griekas, dūšia, noglas* ir pan.*)*, netgi į jos sintaksę *(ant padėjimo, ant Naujų metų* ir t. t.*)*. Tie raštai turėjo neigiamą įtaką ir liaudies kūrybai, gadino grožio jausmą, nes tie patys geriausi liaudies dainininkai dainuodavo dainas ir giedodavo giesmes. Gausios liaudies pasakos apie velnius taip pat turi neabejotiną ryšį su religine proza. Religinių dainų lietuvių liaudis neturi, jei kokia ir pasitaiko, tai jaučiama, kad ji sukurta vieno žmogaus ir primesta liaudžiai. Tačiau formos, ypač eilėdaros, srityje giesmių poveikis liaudies dainoms dažnai yra ryškus.

Kovoti prieš žalingas šio laikotarpio religinės lietuvių raštijos tendencijas imta XIX a. pradžioje, susidarius naujoms visuomeninėms ir kultūrinėms sąlygoms.

PASAULIETINĖ LITERATŪRA

Pasaulietinio turinio raštų Lietuvoje tuo laiku buvo labai mažai. Juos sudarė mokykliniai vaidinimai, keli proginiai eilėraščiai, kalbiniai veikalai, elementorius, o laikotarpio pabaigoje ėmė rodytis ir reikšmingesnės pasaulietinės poezijos.

Mokykliniai vaidinimai. Mokyklinius vaidinimus jėzuitai vertino kaip auklėjimo priemonę ir juos labai dažnai rengdavo. Jie buvo įvesti dar XVI a., įsteigus Vilniaus kolegiją ir akademiją, bet ypač išpopuliarėjo XVII—XVIII amžiuje. Tuo laiku jie buvo rengiami ne tik Vilniuje, bet ir kitose jėzuitų kolegijose, daugiausia Kražiuose[2]. Vaidinimų buvo dvi pagrindinės rūšys: 1) klerikaliniai, skirti katalikybei propaguoti, ir 2) panegiriniai (epideiktiniai), kuriais buvo siekiama išaukštinti didikus. Juos daugiausia rašydavo retorikos profesoriai. Vienas tokių rašytojų buvo **Gabrielius Šimkevičius** (1644—1709), mokytojavęs Kražiuose, buvęs pamokslininku Kaune ir Vilniuje, profesoriavęs Vilniaus akademijoje. Kitas vaidinimų autorius buvo **Danielius Butvilas** (1600—1682), Kražių kolegijos retorikos profesorius, vėliau Vilniaus akademijos rektorius. Pagrindinis šaltinis vaidinimams buvo biblija, misionierių veikla, antikinio pasaulio, o iš dalies ir Lietuvos istorija (M. Strijkovskio ir A. Vijūko-Kojelavičiaus veikalai). Istoriniai įvykiai tuose vaidinimuose būdavo dažniausiai iškraipomi. Vaidinimas susidėdavo iš prologo (alegorinės figūros), 5 veiksmų su intermedijomis ir epilogo. Vaidindavo studentai. Daugiausia būdavo vartojama lotynų kalba; jei vaidinimas būdavo skirtas šiaip žmonėms (miestiečiams) — tada lenkų, o prologuose ir intermedijose — ir lietuvių kalba. Įdomiausi ir yra tie prologai bei intermedijos. Jie būdavo rašomi eilėmis ir proza; veiksmas juose paprastas. Intermedijose būdavo ir kitokių, negu pačiose dramose, daugiau susijusių su gyvenimu veikėjų, pvz., plikbajoris, girtuoklis, schizmatikas, piligrimas, taip pat velnias, angelas. Yra išlikę du prologai su lietuvių kalba: vienas — „Vytenio" dramos, kitas — „Gedeono" dramos. „Vytenio" autorius nežinomas, o „Gedeoną" parašė G. Šimkevičius. „Gedeono" prologe matome du bajorus, kurie gėrisi scenos vaizdais. Antras bajoras varo pirmąjį, ir jie nepiktai apsibara. Iš pokalbio paaiškėja, kad pirmasis bajoras turi studentą — „jauną", 29 metų amžiaus, besimokantį pirmoje klasėje penktus metus. Įdomesnis ir ilgesnis „Vytenio" dramos prologas. Prasideda jis kaimiečio (Rustikus) pokalbiu su aukotoju (Vuršaičiu). Kaimietis sapnavo sapną, kurį, mano, galėtų išaiškinti Vuršaitis. Pasirodo Vuršaitis, ir kaimietis jam papasakoja, ką sapnavęs. Jis matęs, kaip Vytenis spyręs koja į ostiją. Iš jos išplūdęs kraujo lašas ir pataikęs Vyteniui į galvą, dėl to šis miręs. Vuršaitis teisinasi, kad nemokąs žemaitiškai ir negalįs sapno išaiškinti. Jis sako, kad sapną galėtų išaiškinti dievukas (Pušaitis). Jie pradeda

[2] Žr. *Maknys* V. Lietuvos teatro raidos bruožai, t. I. V., 1972, p. 30—47.

aukoti dievukui ir burtais bando jį išsikviesti, žadėdami alaus ir midaus. Dievukas su savo palydovais barzdukais (parstukais) išaiškina sapną. Sapnas reiškiąs, kad kryžiuočių erelis įveiksiąs Lietuvos vytį ir pragaras prisisotinsiąs sielų, nes Vytenis paniekinęs ostiją. Vuršaitis sako, jog sapną reikia užrašyti, kad neužmirštų. Raštą Vuršaitis palieka sau, nes daugiau niekas nemoka skaityti. Tuo baigiasi prologas. Prologo tikslas — palinksminti žmones, todėl jame vartojamas kalbų mišinys. Lietuvių kalba čia taisyklinga, o lenkų iškraipyta. Tie vaidinimai buvo ilgai praktikuojami, bet lietuvių raštijai didesnės reikšmės neturėjo.

Proginiai eilėraščiai. Iš jų minėtini du pagrindiniai. Vienas išspausdintas 1729 m. leidinyje „Universitas linguarum magno Palemonii orbis et urbis hospiti", kuriame buvo sudėti sveikinimai Varmijos vyskupui Kristoforui Jonui Šembekui. Vyskupas buvo Varšuvos seimo išrinktas Kuršui prijungti prie Lenkijos. Jis keliavo per Lietuvą į Latviją, ir Vilniaus akademija jį pagerbė panegirikų rinkiniu. Rinkinyje yra eilėraščių įvairiomis kalbomis: hebrajų, graikų, lotynų, prancūzų, vokiečių, slavų ir kt. Lietuviškas eilėraštis yra ilgiausias (12 eilučių). Jame puošniu barokišku stiliumi išaukštinamas Vilnius ir vyskupas. Pradžioje raginama džiaugtis svečio apsilankymu:

Lietuvių visų džiaukis tu, Motina Vilnia,
Prieš tavo vartų žib kada saulė šviesi.

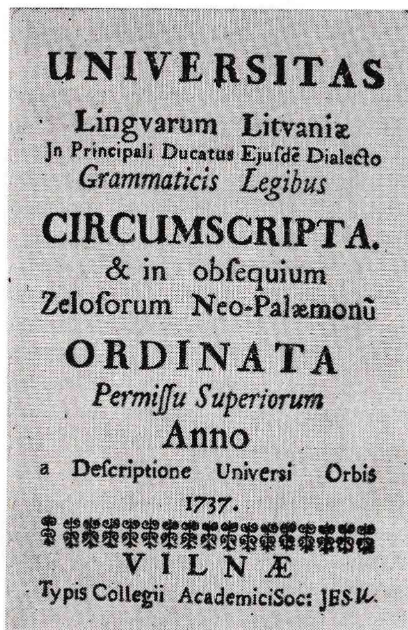
Toliau užsimenama apie romėnišką lietuvių kilmę — Palemono žirgą (turint galvoje Lietuvos herbą — vytį). Palemono žirgas, pas kurį atkeliavo didelis svečias (vyskupas), savo šlove jau pralenkiąs Pegasą. Po to primenamas Šembekų herbas — rožės, kurios linksmina visų veidus ir akis. Vyskupui po kojų metamos širdys ir prašoma priimti tą dovaną. Pabaigoje jam linkima gyventi tiek metų, *vandenio ir lašų kiek turi Vilija mūsų.* Sveikinimo kalba palyginti graži, taisyklinga. Jame mėginta perteikti antikinio eleginio disticho skambėjimą: viena eilutė imituoja hegzametrą, kita — pentametrą. Jį reikia skaityti, atrodo, pagal tokią schemą:

—◡(◡)—◡(◡)—‖◡(◡)—◡(◡)—◡◡—◡
—◡(◡)—◡(◡)—‖—◡◡—◡◡—

Kitas eilėraštis išspausdintas 1750 m. knygoje „Pėdelis miros" — lenkiškos M. Nestojemskio panašaus pavadinimo knygos, parengtos pagal italo V. Karafos leidinį, vertime į lietuvių kalbą. „Pėdelį miros" išleido Žemaičių Kalvarijos dominikonai, atsidėkodami Žemaičių vyskupui Antanui Tiškevičiui už pastatydintą bažnyčią. Lietuvišką panegiriką sudaro du savarankiški posmai: vienas 6 eilučių, kitas — 4. Pirmame posme aprašomas Tiškevičių herbas — *mėnuo su žvaigžde,* gauną *visą nuog saulės šviesybę.* Antrame posme šlovinamas A. Tiškevičius už Žemaičių Kalvarijos

įsteigimą. Panegirika parašyta silabine eilėdara, 13 skiemenų eilutėmis su cezūra po 7 skiemens (išskyrus vieną išimtį)[3].

Be lietuviškų sveikinimų, reikia pažymėti ir lotyniškus, kurių buvo prirašyta labai daug ir kuriems išeikvota daug kūrybinių jėgų. Juose stengtasi išaukštinti didikus pompastiškiausiais žodžiais, neįtikimiausiomis aliuzijomis. Tos panegirikos kalba apie feodalų tuštybę, bekraštį jėzuitų pataikavimą jiems. Lotyniškos panegirikos kur kas mažiau reikšmingos lietuvių kultūrai, negu lietuviškos.

UNIVERSITAS
Lingvarum Litvaniæ
Jn Principali Ducatus Ejusdē Dialecto
Grammaticis Legibus
CIRCUMSCRIPTA.
& in obſequium
Zeloſorum Neo-Palæmonū
ORDINATA
Permiſſu Superiorum
Anno
a Deſcriptione Universi Orbis
1737.
VILNÆ
Typis Collegii AcademiciSoc: JESU.

„Universitas linguarum Lituaniae" (1737 m.) antraštinis puslapis

Kalbiniai veikalai. Šiuo laikotarpiu (1713 m.) pasirodė penktas K. Sirvydo žodyno leidimas palyginti dideliu tiražu. 1737 m. buvo išleista lotyniškai parašyta lietuvių kalbos gramatika („Universitas linguarum Lituaniae"), kurios autorius nežinomas. Jos pratarmėje pažymėta, kad ją rašė jėzuitas. Kai kas ją buvo linkęs priskirti K. Sirvydui, kai kas — J. Jaknavičiui, tačiau iki šiol autorystės klausimas tebėra iš esmės neišspręstas. Gramatikos autorius gerai mokėjo lietuvių kalbą, skyrė priegaides, pažino tarmes. 1829 m. tą gramatiką perspausdino S. Stanevičius. 1896 m. Krokuvoje ją iš naujo išleido J. Razvadovskis. Pažymėtinas taip pat iš to laikotarpio išlikęs rankraštis „Gramatices Lituanicae". Tai D. Kleino gramatikos santrauka, padaryta, matyt, mokyklos reikalui[4]. Jos rankraštis yra Krokuvoje, o Lietuvoje — mikrofilmas ir fotokopija. Tie darbai rodo, kad ir šiuo laikotarpiu Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo domimasi lietuvių kalba. Jie buvo šviesesnis momentas degraduojančių raštų aplinkoje.

Pasaulietinės literatūros gausėjimas. XVIII a. antrojoje pusėje, kaip buvo minėta, lietuvių kultūriniame gyvenime ėmė rodytis naujų ženklų. Apie 1759—1761 m. buvo išleistas pirmasis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje lietuviškas elementorius „Mokslas

[3] Proginių eilėraščių tekstus žr. Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. Redagavo *Korsakas K.* ir *Lebedys J.* V., 1957, p. 140—142.

[4] *Palionis J.* Keletas naujų duomenų lietuvių kalbos gramatikų istorijai (anoniminė rankraštinė *„Gramatices Litvanicae").* — „Mokslo darbai" (Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto), t. I, 1955, p. 196—203.

skaitymo", skirtas pirmiausia valstiečiams ir susilaukęs daugelio leidimų. Valstiečių reikšmės didėjimą rodė taip pat jiems leidžiami lietuviški atsišaukimai T. Kosciuškos sukilimo metu. Tuos atsišaukimus, kaip minėta, rašė tiek bajorai, norėdami įtraukti valstiečius į sukilimą, tiek generalgubernatorius M. Repninas, norėdamas juos neutralizuoti[5]. XVIII a. pabaigoje savo literatūrinę veiklą pradėjo A. Klementas ir D. Poška. Greičiausiai T. Kosciuškos sukilimo metu **Antanas Klementas** parašė kurstomą eilėraštį „Klausyk tu, vaikuti mano", kuriame raginama visus žmones, jaunus ir senus, vyrus ir moteris, nedelsiant imtis už ginklo. **Dionizas Poška** paskutinio Lenkijos—Lietuvos padalijimo proga (1795 m.) arba, gal būt, po paskutinio karaliaus mirties (1798 m.) išvertė iš lenkų kalbos eilėraštį „Užrašas Stanislovui Poniatauskiui, karaliui lenkų". Jame priekaištaujama, kad karalius negelbsti žūstančios tėvynės, sulaužė savo priesaiką, kad *apgavo vaikus tėvs, kuriam tikėjo.* XVIII a. pabaigai priklauso ir plačiau nežinomas poetas **Tadas Jurevičius.** Apie jį užsimenama 1802 m. vyskupo J. Kasakauskio laiške Vilniaus universiteto rektoriui. Jame prašoma, kad rektorius atsiųstų Varšuvos mokslo draugijai *garsiuosius lietuviškus [...] Jurevičiaus eilėraščius, parašytus lotyniškų eilėraščių pavyzdžiu.* Manoma, kad tai buvo Tadas Jurevičius, gimęs apie 1740 m. Polocko vaivadijoje, netoli Daugpilio. Įstojęs į jėzuitų ordiną, jis studijavo Vilniaus akademijoje, kur 1772 m. gavo filosofijos ir laisvųjų menų daktaro laipsnį. Vėliau dar įsigijo teologijos daktaro laipsnį. Jėzuitų ordiną panaikinus, nuo 1773 m. mokytojavo Gardine drauge su K. Bogušu. Kurį laiką buvo ten gimnazijos rektorius, prižiūrėjo spaustuvę, cenzūravo srities spaudinius. Po trečiojo valstybės padalijimo jis buvo paskirtas buvusio karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio nuodėmklausiu ir kapelionu. Iš pradžių buvo su juo Gardine, paskui per Vilnių išvyko į Peterburgą, kur išgyveno iki S. Poniatovskio mirties 1798 m. Grįžęs į Lietuvą, buvo augustinų vienuolynų vizitotarius ir Vilniaus vyskupijos egzaminatorius. Mirė, manoma, Vilniuje 1806 m. Kadangi T. Jurevičius Gardine bendravo su K. Bogušu, jam linkstama priskirti K. Bogušo knygoje „Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę" (1808 m.) išspausdintą eilėraštį „Vanda buvo graži merga" ir vertimus iš Vergilijaus „Eneidos" ir Ovidijaus „Metamorfozių". Be to, manoma, kad jis galėjęs išversti Vergilijaus „Bukolikas", minimas L. A. Jucevičiaus „Biografinėse ir literatūrinėse žiniose apie mokytus žemaičius", taip pat parašyti eilėraščius „Išaušt pavasaris" ir „Po tavo nuo mūsų atsitolinimo", kuriuos XIX a. pradžioje Emerikas Stanevičius paskelbė lenkiškoje Vilniaus periodikoje kaip liaudies dainų pavyzdžius. Tačiau visi tie dalykai dar nėra iki galo įrodyti. Panašiai yra ir su kitu spėja-

[5] Atsišaukimų tekstai paskelbti leidiniuose: Архив Виленского генералгубернатора, т. 2, ч. 1. В., 1870, с. 143—147; „Lietuvių tauta", kn. 2, d. 1, 1911, p. 127—129; Praeitis, t. 1. K., 1930, p. 360—361.

mu lietuvių pasaulietinės poezijos autoriumi M. Požėra. **Motiejus Požėra** XVIII a. pabaigoje buvo Kauno magistrato raštininkas. Jam linkstama priskirti eilėraščius „Išpažinimas sunkybės" ir „Aš, Lučinskas, benderdarbis", kuriuos surado Kijeve ir paskelbė 1965 m. A. Kaupuža[6]. Pirmas eilėraštis parašytas apie 1791—1792 m., antrasis — apie 1798 m. Pirmame eilėraštyje atsispindi Ketverių metų seimo įvykiai, antrajame — kiek vėlesni. Kol kas tikrai nežinoma, ar tai originalūs kūriniai, ar versti iš lenkų kalbos. Kaip bebūtų, jie yra įdomūs istoriniai ir literatūriniai to meto dokumentai. Eilėraščiuose minimi tikri asmenys: Kauno magistrato valdininkai (burmistrai Esenas, Kryžanauskas, Kalovas, Kazlauskas), raštininkas ir teisėjas Požėra. Eilėraštyje „Išpažinimas sunkybės" vaizduojama Kaunui priklausiusiuose kaimuose gyvenusių valstiečių priespauda. Visi valdininkai parodomi panašūs vieni į kitus. Pagrindiniai jų bruožai — godumas, savavaliavimas, brutalus elgesys su valstiečiais. Valstietis nespėja atsiginti iš visų pusių jį puolančių burmistrų, vaitų, girininkų, statytojų, vežikų, įvairių ponpalaikių ir jų tarnų. Išskaičiuojami begaliniai valstiečio darbai ir prievolės. Eilėraštyje juntama kandi ironija išnaudotojų atžvilgiu. Pabaigoje pabrėžiama, kaip baisiai *miestas valsčių rauja,* kaip negalima atidirbti baudžiavos, atsikeikti ponystės. Visas eilėraštis pasižymi ryškiu pilietiniu patosu, drąsiu socialinės skriaudos demaskavimu. Jame ginami valstiečio baudžiauninko interesai, parodomas jo naujas priešas — miesto valdininkas, biurokratas. Tai atitinka Ketverių metų seimo istorinę situaciją, kai buvo iš dalies sulygintos bajorų ir turtingųjų miestiečių teisės ir pastarieji savotiškai tapo naujais baudžiauninkų išnaudotojais. Eilėraščio literatūrinę vertę menkina jo netaisyklinga, vietomis sunkiai suprantama kalba, kurioje gausu svetimybių. Tačiau kartu patraukia dėmesį eiliavimo laisvumas (chorėjinis ritmas), rimų ryškumas, sodrios buitinės detalės, sumani (rėminė) kompozicija, pasakojimo nuoseklumas. Apskritai paėmus, savo literatūrinėmis savybėmis eilėraštis prilygsta netgi XIX a. pradžios geresniems lietuvių poezijos kūriniams.

Kitas eilėraštis apie kubilių (benderdarbį) Lučinską pasižymi humoru ir grotesku. Miesto ponų, valdininkų gyvenimas, jų ceremonialas čia rodomas paprasto, naivaus žmogaus (kubiliaus) akimis. Kubilius keliauja į miestą, į turgų, parduoti statinės ir grįžęs pasakoja, ką matęs. Didžiausią įspūdį jam padarė rotušė, kur vyko visokie posėdžiai, teismai, rinkimai. Štai renkami teisėjai, užverda ginčai dėl kandidatų. Vienas kandidatas nieko neišmano apie teisę *(Daugel šneka, visus peikia, /O nežino, ko jam reikia),* kitas rašyti nemoka, trečias perdaug senas, ketvirtas laiko neturi,

[6] Žr. *Kaupuža A.* Nežinomas XIX a. pradžios rankraštis lietuvių ir lenkų kalbomis. — „Literatūra", t. VIII, 1965, p. 233—270; *Zaborskaitė V.* Naujas vardas XVIII a. lietuvių literatūroje. — „Literatūra ir menas", 1973 m. sausio 13 d.

penktas sukčius, ir nė vieno nėra tinkamo. O kubiliaus akimis jie visi vienodi:

Tikras mainas padarytas:
Pernai vienas, šįmet kitas —
Prastas žmogus nepažįsti,
Kurie juodi, kurie čysti.

Eilėraštyje juntamas labai kritiškas nusistatymas ponų ir valdininkų atžvilgiu, pajuokiamas ir smerkiamas jų parazitiškas gyvenimas, dvasinis tuštumas, biurokratizmas. Kubilius, kuris čia išreiškia engiamo, beteisio žmogaus poziciją, pasižymi blaivia nuovoka, savo vertės, moralinio pranašumo suvokimu. Šio eilėraščio satyra nėra tokia kandi, kaip „Išpažinimo sunkybės", ji subtilesnė, labiau paslėpta ir kiek įtaigiau išreikšta. Manoma, kad abu eilėraščius parašė tas pats autorius, gal būt, M. Požėra. Jeigu iš tikrųjų taip būtų, tuomet galima tikėti, kad jo kūrinių būta ir daugiau, bet jie neišliko arba tebėra nesurasti. Tie eilėraščiai rodo prasidėjusį literatūros pagyvėjimą XVIII a. pabaigoje. Joje jau pasireiškė tie bruožai, kurie tapo būdingi pasaulietinei lietuvių poezijai XIX a. pradžioje — D. Poškos, A. Strazdo, S. Valiūno ir kt. kūrybai.

LITERATŪRA PRŪSIJOJE

VISUOMENINĖS-KULTŪRINĖS SĄLYGOS

Prūsijoje šiuo laikotarpiu buvo kitoks gyvenimas, negu Lietuvoje. Lietuvoje buvo literatūros dekadansas, o Prūsijoje ji suklestėjo. Tačiau lietuvių literatūros pakilimas Prūsijoje nereiškia, kad ten jai buvo palankios sąlygos. Anaiptol, tačiau jos skyrėsi nuo buvusiųjų Lietuvoje. Lietuvių literatūra ten galėjo iškilti, nepaisant priešiškų valdžios norų ir pageidavimų.

Prūsijoje buvo kitokia politinė situacija. Nuniokota karų, nuo XVII a. vidurio (1660 m.) ji buvo atskirta nuo Lenkijos ir prijungta prie Brandenburgo. 1701 m. Prūsija tapo karalyste, kuri išaugo į karinę biurokratinę absoliutinę monarchiją. XVIII amžiuje Prūsiją valdė Fridrichas I (1701—1713 m.), Fridrichas Vilhelmas I (1713—1740 m.) ir Fridrichas II (1740—1786 m.). Fridrichas I leido be reikalo valstybines lėšas, garbino Prancūzijos santvarką. Fridrichas Vilhelmas I dievino šunis ir arklius. Jis reikalavo visiško, aklo paklusnumo: reikia klausyti ir negalvoti. Jo valdymo laiku armija padidėjo dvigubai, turėjo ketvirtą vietą pasaulyje, nors savo teritorija šalis buvo dešimtoje vietoje, o pagal gyventojų skaičių — tryliktoje. Armijai išlaikyti reikėjo daug pinigų, todėl buvo padidinti mokesčiai, o mokesčiams rinkti sudarytas didelis biurokratinis aparatas. Fridrichas II dar labiau rūpinosi kariuomenės sustiprinimu. Jo valdymo laikais Prūsijos armija jau

pretendavo į pirmą vietą Europoje. Kartu Fridrichas II pasižymėjo ir savotišku liberalumu, meniniais polinkiais: jis grojo fleita, rašė eilėraščius, domėjosi šviečiamosiomis idėjomis, savo dvare buvo priglaudęs prancūzų švietėją Volterą. Jis sakydavo, kad valdžia turi laikytis tokios politinės sistemos, kuri kiek galint stiprintų valstybės galybę. Fridricho II valdymas įgavo apšviestojo absoliutizmo bruožų. Karalius palaikė dvarininkus, o dvarininkai karalių. Valstybės biudžetas tolydžio augo ir XVIII a. gale pasiekė apie 20 milijonų talerių, kurių du trečdaliai ėjo kariuomenei išlaikyti. Liaudis buvo labai išnaudojama. Pirmojoje XVIII a. pusėje valstiečiai mokėjo 28 rūšių mokesčius (tarp jų, pavyzdžiui, mokestį už perukus, užsienietiškus drabužius, karietas, galvas, gyvulių galvas, uogas, kavos gėrimą ir kt.). Įstatymai buvo labai griežti; be to, buvo leidžiama begalės įsakymų, įvairių potvarkių. Kiekviename įsakyme buvo minimos kartuvės. Viešų bausmių netrūko. Pvz., už pabėgimą iš kariuomenės būdavo nupiaunamos ausys, nosis. Todėl žmonės gyveno didžiausioje baimėje.

Labiau už visus buvo skriaudžiami lietuviai. Jų padėtį dar pablogino maras, siautėjęs 1709—1710 m. Išmirė kone pusė visų gyventojų, daugiausia lietuvių, liko 9000 tuščių ūkių. Komisija, kuri po maro apžiūrinėjo kraštą, pavadino valdininkus plėšriaisiais vilkais. Lietuviai buvę labai smarkiai mušami ir kitaip skriaudžiami. Po maro prasidėjo krašto kolonizacija ir kartu germanizacija. Tai kolonizacijai tarnavo viskas, taip pat ir bažnyčia. Masinė kolonizacija vyko 1732 m. Daugiausia kolonistų buvo atgabenta iš Zalcburgo, iš Šveicarijos. 17 000 naujų vokiečių atkeliavo šiuo metu į Prūsiją ir apsigyveno lietuvių ūkiuose. Kolonistams buvo teikiamos didelės privilegijos. Jie buvo atleidžiami net nuo baudžiavos ir mokesčių. Jie galėdavo atimti ūkius iš lietuvių, pas kuriuos buvo apsistoję, jeigu šie blogai ūkininkaudavo. Kartu lietuviams buvo įsakyta sėti žemę kolonistų akivaizdoje, kad šie išmoktų dirbti. Tačiau kolonistai vis tiek nebuvo patenkinti. Jiems nepatiko naujas kraštas ir žmonės. Jų pačių masė buvo marga: vagys, mušeikos, elgetos, persekiojamieji dėl religijos. Krašte gyventojų skaičiumi vis tiek tebedominavo lietuviai. 1736 m. Klaipėdos apskrityje buvo 99% lietuvių, Tilžės — 92%, Ragainės — 69%, Įsruties — 52%. Tačiau Tolminkiemyje lietuvių beliko tik trečdalis — 34%. Lietuviams baudžiava buvo tris kartus didesnė, negu atėjūnams. Jie buvo ir kitaip visaip diskriminuojami. Kolonistai atsigabeno religinių nuotaikų, negeistinų papročių. Tai irgi blogai veikė lietuvius. Tačiau kolonistų poveikis buvo ne vien neigiamas. Jiems buvo žadėta daug lengvatų, bet ne viskas ištesėta. Jie kovojo su valdžia dėl savo teisių, dažnai pabėgdavo, protestuodavo kitokiais būdais, ir tai buvo skatinantis pavyzdys lietuviams. Taigi kolonizacija turėjo teigiamą poveikį klasiniam valstiečių sąmonėjimui. Be to, kolonistai pasižymėjo didesniu praktiškumu, sugebėdavo iš smulkių dalykų turėti daug naudos. Tai irgi teigiamai veikė lietuvius. Tačiau apskritai val-

džios politika buvo vykdoma lietuvių nenaudai: jų teisės būdavo paminamos, jie patys nustumiami, o iškeliami vokiečiai. Todėl lietuviai kovojo ir dėl savo tautinių teisių, o tai buvo vienas iš akstinų literatūrai sustiprėti.

Feodalizmas Prūsijoje XVIII a. pradžioje jau buvo pradėjęs irti. 1719—1723 m. čia buvo sumanyta panaikinti baudžiavą. Tačiau karaliaus sumanymui griežtai pasipriešino junkeriai, ir jo reikėjo atsisakyti. Feodalizmo irimas ir kapitalizmo vystymasis čia vyko „prūsiškuoju" keliu, nuvarant valstiečius nuo žemės. Didėjo valstiečių diferenciacija: vieni prasigyveno, o kiti nuskurdo, pavirto samdiniais. Tokiu būdu susidarė pagrindiniai luomai: bajorų, laisvųjų valstiečių, baudžiauninkų ir samdinių (bernų). Toji diferenciacija paaštrino klasių kovą: 1775—1776 m. Klaipėdos apskrityje, Šilutėje, Priekulėje, įvyko valstiečių sukilimai, kuriuos numalšino kariuomenė[7].

Kultūrinis gyvenimas buvo susijęs su socialiniu ekonominiu ir politiniu. Valdžia, stiprindama savo galią, įvykdė švietimo reformą. Anksčiau švietimas buvo menkas, mokyklos neaprūpintos, kartais jos neturėdavo nė vieno mokinio. Dabar reformai vykdyti buvo skirta lėšų. Jų davė valdžia ir bažnyčia. 1741 m. Prūsijoje jau buvo 275 mokyklos. Tačiau mokytojų aprūpinimas tebebuvo labai blogas. Jie negalėjo iš algos pragyventi ir dirbo pašalinius darbus. Jiems buvo leidžiama laikyti dvi karves, būti muzikantais iškilmėse, verstis amatais (siuvimu ir pan.). Daugumas mokytojų buvo nemokyti, nežinodavo paprasčiausių dalykų. Vaikai nuo 5 iki 12 m. amžiaus turėjo lankyti mokyklas. Jose buvo mokoma skaityti ir rašyti, tikėjimo dalykų, o kai kur ir skaičiuoti. Skaitomos buvo tik religinės knygos. Buvo mokoma lietuvių kalba, tačiau į XVIII a. pabaigą jau pradėta sistemingai ją stumti iš mokyklų.

Švietimo reforma iš pradžių nedaug ką tepadėjo. Todėl Karaliaučiaus ir Halės universitetuose buvo įsteigti seminarai, kuriuose buvo dėstoma ir lietuvių kalba. Čia buvo ruošiami kartu ir mokytojai, ir dvasininkai: baigusieji pirmiausia būdavo skiriami mokytojais, o vėliau pastoriais. Karaliaučiaus universiteto lietuvių kalbos seminaras, įsteigtas 1718 m., pradėjo darbą 1723 m.; jis veikė ir XIX amžiuje. O Halės universiteto lietuvių kalbos seminaras, įsteigtas 1727 m., veikė tik iki 1765 m.

Kad lietuvių kalbai Prūsijoje pati valdžia pripažino tam tikrų teisių, rodo ir kiti faktai. Prūsijos karaliai leido labai daug įsakymų. Jie būdavo išverčiami iš vokiečių kalbos į lietuvių. Tie įsakymai buvo vadinami „karališkomis gromatomis". Jos būdavo įvairiausio turinio, ir jų išliko daug[8]. Pvz., 1724 m. „gromata" uždrau-

[7] Plačiau žr. *Lebedys J.* Mažoji Lietuva K. Donelaičio laikais. — Kn.: *Lebedys J.* Lituanistikos baruose, t. II. V., 1972, p. 170—176.

[8] Žr. Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams. Sudarė *Pakarklis P.* Redagavo *Jablonskis K.* V., 1960.

dė valstiečiams avėti vyžas ir įsakė, kad visi *kurpes šioje žemėje darytas turėtų;* 1729 m. buvo įsakyta, kiek kuris valstietis turi pirkti druskos; 1744 m. buvo paliepta valstiečiams naikinti karalystėje žvirblius ir varnas; 1770 m. buvo uždrausta piauti ąžuoliukus botkočiams; 1790 m. — laikyti namie girnas ir pan. Kelios dešimtys tokių įsakymų papildo negausią pasaulietinę šio laikotarpio raštiją lietuvių kalba.

Tačiau, ir šiek tiek toleruodama lietuvių kalbą, valdžia pirmiausia siekė germanizacinių tikslų. Germanizacijai buvo palankios ekonominės sąlygos. Kai kraštas buvo kolonistų apgyventas, lietuvių vokietinimas prasidėjo iš vidaus, nes atėjūnai buvo daugeliu atžvilgių artimesni lietuviams, negu vietiniai valdininkai vokiečiai. Germanizacija buvo vykdoma taip pat per bažnyčią. Kolonizavus kraštą, kiekvienoje parapijoje būdavo laikomos pirma vokiškos pamaldos ir tik paskui lietuviškos. Be to, vokiškos pamaldos, kurias daugiausia lankė ponai, buvo iškilmingesnės. Lietuviai valstiečiai, nenorėdami gaišti visos dienos, dažnai irgi iš pat ryto nueidavo į vokiškas pamaldas, kad paskui galėtų tvarkytis namie. Lietuviškumą naikino ir pietizmas, surinkimininkų veikla. Vokietinimui buvo panaudoti minėtieji Karaliaučiaus ir Halės seminarai. Halės seminarui buvo duotas įsakymas į lietuvių gyvenamąsias vietas skirti mokytojais tik vokiečius. 1765 m. buvo išleistas įsakymas, draudžiąs valstiečių (vadinasi, daugiausia lietuvių) vaikams lankyti universitetą. Pagaliau 1765 m. išėjo J. P. Ziusmilcho knyga „Dieviškoji tvarka žmonių gyvenime" („Die göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts"), kurioje džiaugiamasi didėjančiu lietuvių paklusnumu vyriausybei. Taigi švietimo sistema, būdama sudėtinė bendros germanizacinės politikos dalis, davė valdžiai tokius rezultatus, kokių ji norėjo: lietuviai ėmė pamažu nutausti, nebepajėgė priešintis[9].

Kartu švietimo reforma turėjo ir teigiamo poveikio lietuvių kultūrai. Įsteigus daugiau mokyklų, pakilo bendras žmonių išsilavinimas. Mokykloms reikėjo knygų, todėl valdžia turėjo rūpintis ir lietuviškų knygų leidimu. Nuo 1708 m. čia buvo pradėti spausdinti lietuviški elementoriai. Nors valdžia leido tik sau palankias knygas, bet jos vykdoma germanizacija sukėlė ir priešingą reakciją: atsirado lietuvių kalbos gynėjų, pasigirdo balsų prieš vietinių gyventojų vokietinimą. Visa tai sudarė minimalias sąlygas lietuvių kultūriniam gyvenimui suaktyvėti.

Išaugusi šio laikotarpio lietuvių raštija Prūsijoje buvo nevienalytė. Joje pasireiškė dvi priešingos idėjinės tendencijos, kurių viena ėjo iš viršaus, o kita iš apačios. Pirmoji buvo susijusi su valdžios politika, germanizacija, antroji — su liaudies, valstiečių demokratiniu judėjimu. Tačiau pastaroji tendencija taip pat buvo ribota, negalėjo prilygti pažangiausiems epochos siekimams, nes lietuvių literatai daugiausia buvo dvasininkai. Tų tendencijų kon-

[9] Plačiau žr. ten pat, p. 176—181.

kreti apraiška buvo dvi polemikos, vykusios XVIII a. pradžioje ir antrojoje pusėje. Pažangu buvo tai, kas objektyviai atitiko to meto liaudies interesus. Liaudies ideologijos, pažiūrų, gyvenimo ir kovos dėl žmogiškųjų teisių išreiškimas; kova prieš germanizaciją, dėl nacionalinio lygiateisiškumo; kova dėl literatūrinės lietuvių kalbos, jos turtinimo; atsigręžimas į tautosaką, jos įvedimas į literatūrą; pasaulietinės literatūros atsiradimas — visa tai buvo teigiami dalykai, demokratinės to meto lietuvių kultūros bruožai. O tarnavimas viešpataujančioms klasėms, diskriminacinės, kolonizacinės, germanizacinės politikos palaikymas, klerikalinio žargono formavimas ir stengimasis primesti jį liaudžiai, pasaulietinės literatūros neigimas sudarė reakcinės to meto kultūros esmę.

RELIGINĖ LITERATŪRA

Religinės literatūros Prūsijoje šiuo laikotarpiu keliskart pagausėjo, svarbiausia dėl to, kad ją rėmė valstybė. Valdžiai ji buvo viena iš priemonių liaudžiai pajungti savo interesams, absoliutizmui stiprinti. Todėl ji buvo globojama, ir jos priežiūra pavesta dvasininkams. Buržuazinėje istoriografijoje šis religinės raštijos pagausėjimas laikomas karalių nuopelnu. Tai netiesa. Jie rūpinosi tik savo interesais ir neturėjo specialaus tikslo ugdyti lietuvių raštiją. Religinės literatūros turinys buvo reakcingas ir žalingas. Tačiau kartu joje pasireiškė ir pažangi tendencija — kova dėl kalbos gryninimo ir turtinimo. Religiniams raštams ruošti buvo sudaromos specialios komisijos. Svarbiausi leidiniai buvo biblija ir giesmynai.

Biblija. Jau XVI a. pabaigoje J. Bretkūnas buvo išvertęs bibliją į lietuvių kalbą, tačiau leisti ji buvo pradėta tik dabar. Šiuo metu, švietimo epochoje, biblija jau nebegalėjo būti socialinės kovos priemonė, kaip anksčiau, renesanso laikais. Savo turiniu ši krikščionybės enciklopedija dabar tegalėjo suvaidinti tik reakcingą vaidmenį.

1701 m. Karaliaučiuje išėjo viena biblijos dalis — „Naujas testamentas". Jis buvo išleistas Prūsijos liuteronų ir Lietuvos reformatų pastangomis ir lėšomis. Leidimą finansavo Boguslavo Radvilos duktė Liudvika Karolina Radvilaitė. Tuo leidimu buvo stengiamasi prisiderinti ir prie Prūsijos, ir prie Lietuvos gyventojų, jame vartojami paralelūs žodžiai. „Naują testamentą" vertė Samuelis Bitneris, evangelikų reformatų kunigas, dirbęs Vilniuje, Biržuose, Kėdainiuose. Jam padėjo Vilniaus evangelikų pamokslininkas Jonas Božimovskis (jaunesnysis) ir Karaliaučiaus universiteto profesorius Bernardas fon Zandenas. Prūsijos lietuvių kalbai vertimą pritaikė Būdviečių kunigas Fridrikas Zigmantas Šusteris. Tas vertimas buvo nerūpestingas, ir leidinys nerado pritarimo nei Prūsijoje, nei Lietuvoje. Dėl to 1727 m. buvo išleistas kitas „Naujo testamento" vertimas, skirtas vien Prūsijos lietuviams. Šį vertimą

organizavo Johanas Jakobas Kvantas, Prūsijos vyriausiasis superintendantas, o vertė daugiausia Pilypas Ruigys, remdamasis M. Liuterio tekstu. Leidinyje buvo lygiagrečiai pateiktas vokiškas ir lietuviškas tekstas; jo gale įdėta keletas „Senojo testamento" ištraukų. Kitais metais šis leidinys buvo perspausdintas, pridėjus perredaguotą Jono Rėzos „Psalterą Dovydo", išleistą 1625 m. Remdamiesi 1727 m. vertimu, kitus „Naujo testamento" leidimus Prūsijoje XVIII amžiuje parengė Jonas Berentas (1735, 1740, 1749 m.) ir Adomas Fridrikas Šimelpenigis (1755 m.).

Išleidus 1727 m. „Naują testamentą", Johanas Jakobas Kvantas ėmė organizuoti pilną biblijos vertimą. Jam parengti buvo sudaryta komisija, kuriai vadovavo Jonas Berentas ir Petras Gotlibas Milkus. 1730 m. biblijos tekstas buvo padalytas vertėjams. Verčiama buvo iš M. Liuterio biblijos, kartu naudojantis J. Bretkūno ir S. B. Chilinskio vertimų rankraščiais. 1733 m. vertimas buvo baigtas, ir 1735 m. išėjo pirmas visos biblijos leidimas. Leidinio pratarmėje J. J. Kvantas apžvelgė biblijos vertimų į lietuvių kalbą istoriją. Šis biblijos vertimas labai nevienodas, nelygus, nes vertė daug žmonių. Jame apstu germanizmų, jis neprilygsta net J. Bretkūno vertimui. 1755 m. biblija buvo išleista antrą kartą. Šį leidimą parengė Adomas Fridrikas Šimelpenigis, jam padėjo Adomas Henrikas Pilgrimas. Abu pirmieji leidimai maža kuo skiriasi. Antrajame leidime pataisyti tik atskiri žodžiai, dar labiau priartėta prie M. Liuterio teksto. Vėliau Prūsijos reformatai bibliją leido daug kartų (XIX a. pradžioje trečią ir ketvirtą jos leidimą parengė Liudvikas Rėza). Lietuvos reformatai savo biblijos vertimo neišleido. Katalikai „Naują testamentą" („Naują įstatymą", parengtą vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio) pirmąkart išspausdino tik 1816 m. Paskui bibliją bandė versti A. Baranauskas, bet visą bibliją katalikai išleido tik XX amžiuje. Biblijos vertimai padėjo palaikyti žmonių konservatyvumą, o to ir siekė to meto Prūsijos valdžia.

Giesmynai. Giesmynai nuo pat pirmosios lietuviškos knygos pasirodymo buvo didžiausias dvasininkų rūpestis. Iki XVII a. antrosios pusės Prūsijoje jau buvo išėję M. Mažvydo (1566, 1570 m.), J. Bretkūno (1589 m.), L. Zengštoko (1612 m.) ir D. Kleino (1666 m.) giesmynai. Po to pasirodė kiek papildyti antras (1685 m.) ir trečias (1705 m.) D. Kleino giesmyno leidimai. XVIII amžiuje giesmynais buvo dar labiau susirūpinta.

1732 m. minėtojo J. J. Kvanto rūpesčiu naują giesmyną („Iš naujo perveizdėtos ir pagerintos giesmių knygos") išleido Įsruties kunigas Jonas Berentas, pagrindu paėmęs trečią, F. Šusterio parengtą D. Kleino giesmyno leidimą. Šis giesmynas paprastai vadinamas Kvanto—Berento giesmynu. Jame yra dvi pratarmės: vokiška — J. J. Kvanto ir lietuviška — J. Berento. Berentas buvo vokietis, ne per geriausiai temokėjo lietuviškai, be to, diktatoriškai elgėsi su savo padėjėjais, todėl giesmynas išėjo blogesnis už

D. Kleino. Vis dėlto jis susilaukė dar penkių leidimų (1735, 1738, 1740, 1745 ir 1748 m.). J. Berentui mirus (1737 m.), kitais šio giesmyno leidimais (pradedant trečiuoju) rūpinosi Papelkių kunigas A. F. Šimelpenigis, papildęs juos naujomis giesmėmis. 1745 m. leidime jau buvo 409 giesmės, daugiausia verstos iš vokiečių kalbos, o kai kurios originalios.

XVIII a. pirmojoje pusėje lygiagrečiai su oficialiu Kvanto—Berento giesmynu buvo leidžiamas ir kitas giesmynas, kurį parengė Didlaukių kunigas Fabijonas Ulrikas Glažeris. Jo pirmas leidimas („Kelios nobažnos giesmės") išėjo 1736 m. Vėliau jis porą kartų perspausdintas (1738 ir 1740 m.). Trečiame šio giesmyno leidime buvo 128 giesmės. Po to Glazerio giesmynas buvo pridedamas prie Kvanto—Berento giesmyno (1745 ir 1748 m. leidimai).

Pagaliau A. F. Šimelpenigis 1750 m. šiuos abu giesmynus galutinai sujungė į vieną, juos abu perredagavęs ir papildęs savo giesmėmis. Tas naujas giesmynas toliau ėjo senuoju pavadinimu („Iš naujo perveizdėtos ir pagerintos giesmių knygos"), jo 1750 ir 1752 m. leidimuose jau buvo 542 giesmės. Šimelpenigio perredaguotas giesmynas buvo kiek geresnis, negu Kvanto—Berento, bet ir jame nemažai nusižengta kalbai ir eilėdarai. Todėl jis susilaukė kritiško vertinimo, davė pretekstą kovai dėl giesmyno reformos.

Ostermejerio ir Milkaus polemika. Oficialaus giesmyno trūkumus pirmas pastebėjo Jurbarko pastorius Kristijonas Lovynas, kuris pasikeitė tuo klausimu nuomonėmis su savo draugais. Kitas pastorius šį giesmyną palygino su D. Kleino giesmynu pastarojo naudai. Tuomet Trempų pastorius Gotfridas Ostermejeris, pasitaręs su savo kaimynu Povilu Šrederiu, paruošė naujo giesmyno projektą, ypač kreipdamas dėmesį į kalbą ir eilėdarą. K. Lovynui išsiuntinėjus tą projektą pastoriams, jis susilaukė pritarimo, ir Ostermejeris su P. Šrederiu pradėjo darbą. Naujo giesmyno medžiagą jie siuntinėjo K. Lovynui. Tačiau K. Lovynas giesmynu greit liovėsi domėjęsis ir perdavė iniciatyvą Karvaičių klebonui Dovydui Gotfridui Zudnachovijui. Šis taip pat naujam giesmynui greitai tapo abejingas, ir Ostermejeris su P. Šrederiu liko vieni. Pagaliau K. Lovynas pasiūlė viską perimti pačiam Ostermejeriui, bet šis su P. Šrederiu šešerius metus vis dar laukė, gal kas išeis. Kadangi nieko nesulaukė, Ostermejeris parašė laišką, nušvietė padėtį, pranešė, ką juodu su P. Šrederiu yra padarę ir dar galvoja daryti, jeigu jiems būsiąs perleistas darbas. 1777 m. buvo gautas atsakymas, iš kurio matyti, kad oficialus giesmynas buvo ruošiamas, bet ne pagal Ostermejerio ir P. Šrederio planą — jame atsisakyta esmingesnių reformų. Toliau ėjo nauji nė kiek nepakeisti senojo oficialaus giesmyno leidimai. Matydamas, kad reikalas žlunga, Ostermejeris kreipėsi į konsistoriją ir, gavęs pritarimą, ėmė ieškoti naujų bendradarbių. Tuomet jis kreipėsi ir į Kristijoną Donelaitį, prašydamas išversti giesmių, bet šis atsisakęs, nes dėl

senatvės ir drebančių rankų negalįs rašyti. Pagaliau giesmynas buvo parengtas ir spausdinamas apie trejus metus. Spausdinti buvo baigta 1780 m., bet giesmynas („Giesmės šventos, bažnyčioje ir namiej giedojamos") išėjo su 1781 m. data. Jo pagrindas buvo A. F. Šimelpenigio giesmynas. Jame įdėtos 508 giesmės. Pratarmėje Ostermejeris pažymėjo, kad jam labiausiai rūpėjęs kalbos grynumas ir eilėdara.

Prieš Ostermejerio giesmyną buvo pradėta kova, kurioje susidūrė dvi tendencijos. Pastoriai pastebėjo, kad giesmių vertimai Ostermejerio giesmyne skiriasi nuo senesniųjų, buvusių oficialiame giesmyne. Jie ieškojo būdų, kaip diskredituoti Ostermejerio darbą. Buvo pasinaudota Pilkalnio mokytoju (precentoriumi) Kristijonu Gotlibu Milkumi. Milkus buvo įsižeidęs, kad Ostermejeris savo giesmyne pataisė jo tėvo Petro Gotlibo Milkaus verstas giesmes, anksčiau išspausdintas oficialiame giesmyne. Tas įsižeidimas kitų pastorių buvo panaudotas kaip įrankis prieš Ostermejerio giesmyną. Milkus 1781 m. parašė „Pastabas apie naująjį lietuvišką 1781 m. giesmyną", kur suregistravo 348 Ostermejerio giesmyno klaidas. Savo pastaboms moto paėmė Terencijaus žodžius: *Nec nihil, nec omnia sunt* (šis tas, bet toli gražu ne viskas). Tą recenziją Milkus paleido per rankas, pastoriai ją nusirašinėjo, tik Ostermejeris jos niekaip negalėjo gauti. Konsistorija, atsiklaususi pastorių nuomonės, Ostermejerio giesmyno nutarė nevartoti, ir jis buvo atiduotas makulatūrai. Pagaliau Ostermejeriui pavyko sužinoti, kad jis daugiausia kaltinamas netaisyklingu veiksmažodžio *gaišti* vartojimu („mirti" prasme). 1786 m. jis parašė „Gramatinį istorinį [. . .] tyrinėjimą" apie tikrąją lietuviško veiksmažodžio *gaišti* reikšmę. Tyrinėjime, pateikdamas 12 pavyzdžių iš J. Bretkūno ir kitų raštų, taip pat pagrįsdamas teoriškai, Ostermejeris įrodinėjo, kad veiksmažodis *gaišti* vartojamas ne kalbant apie gyvulius, bet „mirti" prasme. Be to, jis pareikalavo, kad priešininkai pasisakytų atvirai. Tačiau pastarieji nieko neatsakė ir toliau tęsė machinacijas. Milkus su pastoriumi Efraimu Fridriku Meisneriu paskelbė naujo giesmyno projektą, kuris buvo apsvarstytas ir priimtas. Ostermejeris, gavęs tą projektą iš vieno pastoriaus, 1786 m. parašė „Apmąstymus apie naujojo lietuviško giesmyno projektą". Čia jis išdėstė savo giesmyno leidimo istoriją, aptarė jo planą ir savo pastangas ir kritikavo Milkaus projektą. Kritika padarė įspūdį, ir Milkaus giesmyno nebuvo leista spausdinti. Tuo metu, 1787 m., Ostermejeris gavo anoniminį „Sinceraus laišką" iš Milkaus draugo, kurį išspausdino kartu su savo atsakymu. Tokiu būdu jis privertė pagaliau pasirodyti ir patį Milkų. 1788 m. Milkus išspausdino „Kuklų atsakymą į apmąstymus apie naujojo lietuviško giesmyno projektą". Čia jis stengėsi apsiginti ir iškoneveikti Ostermejerį, mat, polemika vyko nelabai mandagiai. Pagaliau Ostermejeris per vieną draugą gavo ir pirmąją nespausdintą Milkaus kritiką. Tuomet jis 1789—1791 m. keturiomis dalimis išspausdino kapitalinį (20 lankų) rašinį „Naujo lietuviško giesmyno

apologija", kuriame atskleidė visą ginčo su Milkumi istoriją, atsakė į visus priekaištus. Pirmiausia pateikė Milkaus kaltinimus, o paskui savo atsakymus. Pirmoje apologijos dalyje atsakė į 88 priekaištus dėl kalbos grynumo, remdamasis daugiausia senaisiais raštais. Antroje dalyje atsakė į pačius svarbiausius priekaištus, kad pavartojęs netinkamų žodžių, kalbėdamas apie šventus dalykus. Dėl 10 priekaištų jis pasiteisino, o dėl 11 prisipažino padaręs klaidą, kurią ir kiekvienas lietuvis padarytų. Trečioje dalyje atsakė į 24 priekaištus. Pagaliau ketvirtoje apologijos dalyje aptarė poetikos dalykus — pasiteisino dėl kaltinimų, kad vartojęs epentezę, kietas elizijas, blogai skandavęs ir pan. Į apologiją Ostermejeris nesulaukė atsakymo, ir jam atrodė, kad yra morališkai nugalėjęs. Tačiau 1791 m., baigus leisti apologiją, vėl buvo perspausdintas Kvanto—Berento giesmynas, vėliau ėjęs iki pat XX a. pradžios, ir tai rodė, jog šiuo atžvilgiu kovoje nugalėjo reakcija.

Tačiau polemikos reikšmė buvo didelė. 1791 m. Ostermejeris išleido lietuvių kalbos gramatiką („Neue Littauische Grammatik"), kurioje įdėjo skyrelį apie prozodiją. 1800 m. lietuvių kalbos gramatiką („Anfangsgründe einer Littauischen Sprachlehre") išleido Milkus, kuris joje taip pat įdėjo skyrių apie lietuvių poeziją. Tai buvo pirmosios lietuvių poetikos; jose iš esmės svarstomi tie patys klausimai, kaip ir poleminiuose raštuose. 1800 m. Milkus išleido dar „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodyną". Polemika davė akstiną Ostermejeriui parašyti „Pirmąją lietuviškų giesmynų istoriją" („Erste Littauische Liedergeschichte"), kuri buvo išspausdinta 1793 m. Joje taip pat plačiai aprašyta ir polemikos eiga. Pagaliau 1806 m. Milkus išleido ir savo giesmyną („Senos ir naujos krikščioniškos giesmės"), kuriame buvo 566 giesmės. Tačiau, kaip ir Ostermejerio, šis giesmynas buvo sukritikuotas ir atiduotas makulatūrai.

Taigi polemika davė tiek lietuvių literatūros istorijos, tiek ir literatūros teorijos užuomazgų. Su ja susijusios taip pat lietuvių kalbos gramatikos (Ostermejerio ir Milkaus) ir žodynas (Milkaus). Polemika išėjo iš religinės raštijos rėmų, paskatino domėtis kalbos, vertimo meno, eilėdaros klausimais, davė progą apibendrinti lietuvių eiliuotos raštijos patirtį. Ji yra vienas įdomesnių reiškinių senosios lietuvių literatūros istorijoje[10].

PASAULIETINĖ LITERATŪRA

XVII a. ANTROJOJE PUSĖJE pasaulietinę lietuvių literatūrą Prūsijoje sudarė lietuvių kalbos žodynai ir gramatikos, taip pat etnografiniai darbai.

[10] Žr. *Gineitis L.* Pirmoji polemika lietuvių raštijos klausimais. — „Literatūra ir kalba", t. VI, 1962, p. 244—256; *Girdzijauskas J.* Lietuvių eilėdara (Silabinės-toninės sistemos susiformavimas). V., 1966, p. 96—115.

Žodynai ir gramatikos toliau gynė lietuvių kalbos teises, tęsė D. Kleino tradicijas. Lietuvių kalba imta domėtis ne vien praktiniais sumetimais.

Pirmiausia čia minėtinas vadinamasis Krauzės vokiečių-lietuvių kalbų žodynas. Jis nebuvo išleistas, ir 666 puslapių rankraštis (be titulinio puslapio) saugomas Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute. **Andrejus Krauzė** 1608 m. kunigavo Įsėje, o nuo 1621 m. iki 1655 m. Nibudžiuose. 1638 m. jis buvo numatytas į komisiją, turėjusią koreguoti J. Bretkūno verstą bibliją. Spėjama, kad XVII a. viduryje priklausė lietuvių kalbos mėgėjų ir senienų tyrinėtojų rateliui. Jo pavardė įrašyta minėto žodyno viršelio antrojoje pusėje. Matyt, A. Krauzė buvo šio žodyno savininkas, bet kas autorius, neaišku. Tačiau žodynas, be abejo, parašytas XVII a. Tai rodo ne tik jo priklausymas A. Krauzei, bet ir viršeliai, popierius, rašyba. Šiame žodyne, paskutiniame puslapyje, kaip nežymus priedas buvo įrašyti 9 lietuvių priežodžiai bei patarlės (pvz., *Pirtis jaują vanoja, o abi suodinos. Svetimą skūrą neskaudu rėžyti* ir kt.). Tai rodė prasidedantį susidomėjimą smulkiąja lietuvių tautosaka leksikografiniuose darbuose.

Vienas reikšmingesnių kalbinių darbų šiuo laikotarpiu buvo T. Šulco ir K. Sapūno „Lietuvių kalbos gramatikos metmenys" („Compendium Grammaticae Lithuanicae"), išleisti 1673 m. Gramatika išėjo T. Šulco vardu, bet jos pratarmėje sakoma, kad tikrasis autorius yra K. Sapūnas. **Kristupas Sapūnas** gimė 1589 m. Didžiuosiuose Rudupėnuose (Encūnuose). 1603 m. jis įstojo į Karaliaučiaus universitetą. Nuo 1612 m. iki mirties, 1659 m., buvo Didžiųjų Rudupėnų klebonas. Kaip lietuvių kalbos žinovas, jis dalyvavo komisijose, sudarytose J. Rėzos „Psalterui" (1625 m.), D. Kleino gramatikai (1653 m.) ir giesmynui (1666 m.) peržiūrėti, taip pat buvo numatytas vienu iš J. Bretkūno biblijos vertimo redaktorių. Jis parašė du kalbinius darbus — minėtą lietuvių kalbos gramatiką ir žodyną („Nomenclator"). Dar prieš D. Kleino gramatikos pasirodymą, 1651 m., abu darbai buvo įteikti cenzūruoti Karaliaučiaus universitetui, gautas sutikimas juos spausdinti, bet jie kažkodėl nebuvo išleisti. Po Sapūno mirties jo gramatiką paredagavęs išleido T. Šulcas, o žodynas nebuvo išspausdintas.

Teofilis Gotlibas Šulcas gimė 1629 m. Vėluvoje. 1644 m. jis įstojo į Karaliaučiaus universitetą. Jį baigęs, dirbo Nibudžiuose, nuo 1650 iki 1662 m. kunigavo Išdaguose, vėliau Katinavoje, kur ir mirė 1673 m. Šulcui buvo pavesta „pagal gryniausią tarmę" versti bibliją, kitas religines knygas ir parašyti lietuvių kalbos žodyną. 1673 m. K. Sapūno lietuvių kalbos gramatikos pratarmėje jis žadėjo tai padaryti, bet nesuspėjo, nes tais pačiais metais mirė.

K. Sapūno ir T. Šulco „Lietuvių kalbos gramatikos metmenys" yra originalus darbas. Jis žymiai skiriasi nuo D. Kleino gramatikos. Kitokie yra ir pavyzdžiai, kurių dalis imta iš antikinių rašytojų (Horacijaus, Cicerono, Plinijaus ir kt.) ir gyvosios kalbos.

Šulco pratarmėje sakoma, jog lietuviai užima nežymią vietą Prūsijos gyventojų tarpe, pabrėžiamas lietuviškų knygų ir kalbinių darbų reikalingumas. Gramatikoje įdėtas mažas skyrelis „Apie prozodiją" („De prosodia"), kuriame rekomenduojama lietuvių eiliuotojams remtis įžymaus XVII a. pradžios vokiečių eilėdaros reformatoriaus Martyno Opico principais. Tuo pačiu aiškėja, jog Sapūnas ir Šulcas, panašiai kaip ir D. Kleinas, galvojo, kad lietuvių kalbai tinka silabinė-toninė eilėdara. Gramatikoje taip pat išspausdintas Mato Pretorijaus lietuviškas eilėraštis, skirtas „kūmui" T. Šulcui, ir du eilėraščiai lotynų kalba. Joje yra ir keletas lietuviškų patarlių bei priežodžių (pvz., *Velijuos numirštąs nekaip ubagaująs. Velijuos perkąs nekaip prašąs* ir kt.). Kiti kalbinių darbų autoriai buvo F. Partacijus ir J. Hurtelijus.

Fridrikas Partacijus gimė 1643 m. Laukiškoje. Studijavo Karaliaučiaus universitete, vėliau nuo 1675 m. iki mirties, 1687 m., kunigavo Įsrutyje. Jis lygino lietuvių kalbą su graikų kalba ir rado apie 400 lietuviškų žodžių, jo nuomone, kilusių iš graikų kalbos. Tas jo darbas nebuvo išspausdintas ir neišliko.

Jonas Hurtelijus gimė apie 1610 m. Ragainėje. Studijavo Karaliaučiaus universitete, o nuo 1635 m. iki mirties, 1666 m., kunigavo Ragainėje. Jis vertė ir rašė giesmes, kurios buvo išspausdintos D. Kleino giesmyne. Taip pat jis rašė žodyną, vadovaudamasis nuomone, jog lietuvių kalba kilusi iš hebrajų kalbos. Hurtelijaus, kaip ir F. Partacijaus, žodynas nebuvo išspausdintas ir neišliko. Už šiuodu autorius reikšmingesnis buvo F. Pretorijus.

Fridrikas Pretorijus (vyresnysis) gimė 1624 m. Tilžėje. 1642 m. jis įstojo į Karaliaučiaus universitetą, vėliau nuo 1646 m. iki mirties, 1695 m., kunigavo Žiliuose. Prieš 1690 m. jis parašė katekizmą vaikams („Penas mažiems vaikeliams"), kuris buvo išleistas tik 1735 m. Taip pat buvo išvertęs gražiausias biblijos sentencijas. Jo išverstų giesmių išspausdinta D. Kleino giesmyne. Dalyvavo komisijose D. Kleino gramatikai ir giesmynui peržiūrėti. Svarbiausias jo darbas yra dviejų tomų vokiečių-lietuvių kalbų žodynas („Clavis Germanico-Lithuana"), parašytas tarp 1673 ir 1701 m. (greičiausiai apie 1674—1675 m.). Jis irgi nebuvo išspausdintas, jo rankraštis saugomas Lietuvos TSR MA Centrinėje bibliotekoje. Žodynas turi daugiau kaip pustrečio tūkstančio puslapių, jo pirmas tomas apima raides *A—L*, antras tomas *M—Z*. Buvo manyta, kad žodyno autorius yra Kristijonas Fridrikas Štimeris (gyvenęs 1725—1765 m.) ir kad tuo pačiu jis parašytas XVIII amžiuje. Štimerio pavardė įrašyta abiejų tomų pradžioje, bet ji rodo žodyno savininką, o ne autorių. Iš žodyne panaudotos frazeologijos, minimų veikalų ir kitų dalykų matyti, kad jis rašytas aštuntajame XVII a. dešimtmetyje, o tada, kaip rodo kiti senieji šaltiniai (pirmiausia Pretorijaus amžininko T. Lepnerio „Prūsų lietuvis"), tokį žodyną, atrodo, tegalėjo parašyti tik Pretorijus. Žodynas yra stambiausias lietuvių XVII a. leksikografinis darbas Prūsijoje. Nors jame dominuoja religinė verstinė frazeologija, bet autorius ja

neapsiriboja. Jis remiasi gyvąja kalba, iš jos ima žodžius, stengiasi joje rasti tikslius lietuviškus atitikmenis. Pvz., vokišką pasakymą *Der Soth plagt mich* išverčia grynu lietuvišku: *Rėmuo širdį ėst (=ėda)*. Autorius taip pat dažnai duoda nemaža lietuviškų sinonimų, pvz., prie žodžio *Schreyen* duoda *šaukti, rėkti, žvengti, žviegti, karkinti, kadakuoti*. Žodyne yra ir etnografinių dalykų (pvz., pasakoma, kaip iš strazdo tupėjimo sprendžiama apie orą), gyvosios kalbos posakių, priežodžių, patarlių, viena kita mįslė. Nors pačiame žodyne smulkioji tautosaka dar mažai tepanaudojama, bet jo gale, kaip atskiras vienetas, pridėtas apie 90 lietuviškų priežodžių ir mįslių rinkinėlis („Proverbia quaedam Lituanica"). Štai jų įdomesni pavyzdžiai: *Ankstyboji varna dantis krapšto, vėlyboji akis. Avį kerpant, ožka dreba. Du gaidžiu ant vieno mėžinio nesutinka. Dvilinks siūlas netrūksta. Į klaną puolęs — sausas nekelsi. Ilgą iešmą bedrožiant, šuo kepenį pagaus. Kas aukštai lipinėja, tas skaudžiai puol(a). Kieno valia, to ir tiesa. Kožnas savą niežą kasykim. Mažas kupstas didį vežimą apverčia. Šilima kaulų nelaužo. Tu pons, aš pons, kas neš kašelę? Už uogą kumelys, už virbą šakalys. Čiupt vedęs, čiupt nevedęs (Kakalys). Lojęs lojęs šunelis — šmu(n)kšt po slenksčio (Liežuvis).* Tai buvo greičiausiai pirmas stambesnis smulkiosios lietuvių tautosakos rinkinėlis, rodęs padidėjusį susidomėjimą lietuvių folkloru kalbiniais tikslais.

Reikšmingas šio laikotarpio kalbinių darbų bruožas buvo jų platesnis užmojis, nesiribojimas siaurais religiniais interesais. Lietuvių kalbą bandyta lyginti su kitomis kalbomis (graikų, hebrajų). Kalbinių darbų autoriai domėjosi ir etnografiniais dalykais, senojo tikėjimo liekanomis. Kalbininkai ir etnografai palaikė glaudžius ryšius, naudojosi vieni kitų darbais, dalijosi sumanymais, idėjomis. Pvz., etnografas T. Lepneris buvo vedęs D. Kleino bendradarbio M. Švobos seserį, naudojosi J. Hurtelijaus žodynu. Kitas etnografas M. Pretorijus palaikė bičiuliškus santykius su T. Šulcu. Visa tai skatino platesnius, pasaulietinius interesus, padėjo atkreipti dėmesį į smulkiąją lietuvių tautosaką kaip į reikšmingą kalbinį ir etnografinį šaltinį.

Nuo XVIII a. pradžios imta dar daugiau domėtis lietuvių kalba ir kartu smulkiąja tautosaka.

Etnografiniai darbai šiuo laikotarpiu, XVII a. antrojoje pusėje, taip pat rodė žymiai padidėjusį susidomėjimą liaudies buitimi, papročiais, o tuo pačiu ir tautosaka. Juose imta naudoti smulkiąją tautosaką tautinėms lietuvių liaudies savybėms apibūdinti. Jie buvo rašomi ne lietuvių, o vokiečių kalba. Žymiausi šio laikotarpio etnografai buvo T. Lepneris ir M. Pretorijus.

Teodoras Lepneris. Teodoras Lepneris, vokiečių pastoriaus sūnus, gimė Miulhauzene, jaunystę praleido Ragainėje. Du kartus (1650 ir 1657 m.) buvo imatrikuliuotas Karaliaučiaus universitete, po to studijavo Vokietijos universitetuose, o 1665 m. buvo pa-

skirtas į naują Būdviečių parapiją lietuvių ir vokiečių kunigu. Ten ir mirė po 1690 m.

Lepneris 1690 m. parašė etnografinio pobūdžio veikalą „Prūsų lietuvis" („Der Preusche Littauer"), kuris buvo išleistas tik 1744 m. Autorius čia pasirodo kaip dvasininkas ir vokietis, susijęs su viešpataujančiomis klasėmis, palaikąs feodalinę santvarką. Tačiau, nepaisant autoriaus religinės pasaulėžiūros, jo atstovaujamų reakcingų pozicijų, klaidingo faktų nušvietimo, pats veikalas duoda daug vertingos, labai svarbios medžiagos, iš kurios galima pažinti XVII a. lietuvių ekonominį, socialinį ir kultūrinį gyvenimą. Nors autorius buvo vokietis, bet jo negalima kaltinti šovinizmu. Lietuvius valstiečius jis apibūdina daug palankiau, negu kai kurie to meto vokiečių dvasininkai apibūdindavo vokiečių valstiečius. Lepneris lietuvių valstiečiuose mato daug teigiamų bruožų. Jo veikale aprašomos lietuvių fizinės ir dvasinės savybės, buitis, drabužiai, valgis, gėrimas, trobos, ūkininkavimas, papročiai (krikštynos, vestuvės, laidotuvės), gydymas, santykiai su bažnyčia. Pateikiama faktinė medžiaga ryškiai rodo valstiečių antagonizmą viešpataujančioms klasėms, jas palaikančiai protestantų bažnyčiai, atskleidžia įvairias to antagonizmo pasireiškimo formas. Veikale apibūdinama ir lietuvių kalba, apžvelgiama lietuvių literatūra.

Pripažįstama, kad lietuvių kalba turi daug gerų savybių, pabrėžiamas jos tinkamumas poezijai. Apibūdindamas lietuvių kalbą, Lepneris pateikė 12 patarlių, 7 mįsles, raudą „O!O! Kodėl tu numirei", „Tėve mūsų" tekstą. Vieną kitą patarlę, atskirų lietuviškų posakių ir žodžių jis panaudojo ir kitose knygos vietose, daugiausia papročių aprašyme. Gausiuose priežodžiuose ir mįslėse geriausiai atsiskleidžiąs lietuvių sąmojingumas ir išmintis. Keletas pavyzdžių: *Bepig su plaukuotu peštis ir su išmintingu kalbėtis. Dievas davė dantis, dievas duos ir duonos. Kur šuo laka, čia ir loj(a). Ne su vienu kirčiu medį nukerti. Puolęs į klaną, sausas nekelsi. Užkliuvusį kelmą kerta. Maža moterėlė visą svietą apdeng(ia) (Adata). Maža klėtelė visa skatikėliu dengta (Aguona). Juodas varnas kranktерėjo, visa puota linkterėjo (Kunigas ir klausytojai). Mažas puodelis — skani tyrelė (Riešutas). Maža moterėlė daug drapanėlių tur(i) (Žąsis su savo plunksnomis).* Aprašydamas lietuvių kalbą ir papročius, Lepneris, atrodo, pasinaudojo kai kuriais M. Pretorijaus darbais. Reikia manyti, kad jam taip pat darė įtaką svainis M. Švoba, D. Kleino bendradarbis. Lepnerio paskelbtą smulkiąją tautosaką buvo nusirašęs S. Daukantas; dalį jos jis pakartojo savo leidiniuose. Vėliau didumą jos perspausdino A. Šleicheris savo lietuvių kalbos chrestomatijoje („Litauisches Lesebuch und Glossar", 1857 m.), o iš čia — M. Miežinis „Lietuviškai-latviškai-lenkiškai-rusiškame žodyne" (1894 m.) ir K. Jurgelionis „Mįslių knygoje" (1913 m.).

Matas Pretorijus. Matas Pretorijus buvo J. Bretkūno vaikaitis. Jis gimė tarp 1631—1635 m. Klaipėdoje. Studijavo Karaliaučiuje ir Rostoke, kur 1660 m. gavo filosofijos magistro laipsnį. Nuo

1663 (ar 1665) iki 1685 m. buvo pastorius Nibudžiuose. Po to priėmė katalikybę, dirbo katalikų kunigu Vakarų Prūsijoje, gavo karališkojo Lenkijos istoriografo vardą, rašė veikalus iš Lenkijos istorijos. Mirė skurde 1707 m.

Pretorijus artimai draugavo su T. Šulcu, jam išgirti parašė lietuvišką eilėraštį, išspausdintą 1673 m. K. Sapūno ir T. Šulco gramatikoje. Bičiuliškus santykius palaikė taip pat su istoriku K. Hartknochu, kuris paskelbė „Dusburgo kroniką", išleido veikalą „Senieji ir naujieji prūsai" („Altes und neues Preussen"). K. Hartknocho pasisekimo paskatintas, Pretorijus stengėsi parašyti kapitalinį veikalą apie Prūsų praeitį. Tuo tikslu jis daug dirbo, su užsidegimu rinko istorinę etnografinę medžiagą, daugiausia domėdamasis senojo tikėjimo liekanomis, jų atgarsiais liaudies papročiuose, pasakojimuose. Savo darbu patraukė kitus, ir apie jį susidarė būrelis senybių mėgėjų ir tyrinėtojų. 1681 m. jis paskelbė savo veikalo prospektą. Tuomet Pretorijus su K. Hartknochu, buvę geriausi draugai, susipyko, nes Pretorijus rengėsi publikuoti tai, ką Hartknochas jau buvo paskelbęs arba galvojo skelbti. Prie nesantaikos prisidėjo ir religiniai dalykai — Pretorijaus perėjimas į katalikybę. K. Hartknochas pradėjo savo buvusį draugą šmeižti. Pretorijaus veikalas 1698 m. (kitų nuomone, 1703 m.) buvo baigtas ir pasiųstas į Berlyną, bet nebuvo išleistas ir pateko į archyvą. Tas vertingas darbas iki šiol tebėra neišspausdintas ištisai. Jo ištraukų 1731 m. buvo paskelbta leidinyje „Acta Borussica". Atskiru leidiniu 1871 m. jų paskelbė V. Pirsonas (W. Pierson).

K. Hartknocho knygos „Senieji ir naujieji prūsai" (1684 m.) frontispisas

Pretorijaus veikalas parašytas vokiečių kalba. Jis vadinasi „Prūsijos grožybės, arba Prūsijos teatras" („Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne"). Jį sudaro 18 knygų (2 tomai), iš viso daugiau kaip 1500 puslapių. Vertingiausios yra 4 ir 6 knygos. Tai svarbiausias Pretorijaus veikalas, viso jo gyvenimo darbas.

Jame, be įvairių istorinių šaltinių, kronikų, autorius panaudojo savo paties surinktą medžiagą iš liaudies. Pretorijus griežtai skyrė tai, ką pats matė ir girdėjo, nuo to, ką iš kitur paėmė. Todėl jo darbas turi nepamainomos vertės.

„Prūsijos įdomybėse" Pretorijus pasisako prieš baisiausią vergovę, kurioje gyvena prūsų palikuonys — lietuviai. Su meile ir užuojauta jis žiūri į vargstančią liaudį. Jis idealizuoja lietuvių kalbą, keldamas jos žodingumą, skambumą, grakštumą, nurodydamas jos panašumą su graikų kalba. Lietuvių kalbos ypatybėms ir lietuvių sąmojui pailiustruoti Pretorijus pateikė smulkiosios tautosakos pavyzdžių. Tais pavyzdžiais jis bandė atskleisti kūrybinę lietuvių liaudies galią, jos sąmojingumą, grožio pajautimą. Jis taip pat parodė konkretų priežodžių ryšį su gyvenimu, jų pritaikymą įvairiais atvejais, skirtingą prasmę. Pvz.: *Kvailas kaip vokietis. Žmogus kaip žmogus, tač(iau) nosis tarp akių. Dygau dygusi ir išaugau, augusi mergavau, mergavusi martavau, martavusi boba tapau, boba tapusi akis gavau, per tas akis pati išlindau (Aguona).*

Smulkiajai lietuvių tautosakai XVII a. antrojoje pusėje etnografiniuose veikaluose buvo skiriama viena iš pagrindinių vietų. Kalbiniuose veikaluose ji taip pat naudojama, bet tuo metu dar nebuvo tapusi esmine jų dalimi.

XVIII a. PIRMOJOJE PUSĖJE padėtis šiuo atžvilgiu žymiai pasikeitė. Dabar imta labiau domėtis lietuvių tautosaka ne etnografijos, o kalbos reikalui. Šiuo metu tapo aktualesnis literatūrinės kalbos klausimas, stiprėjo nepasitenkinimas bažnytinių raštų kalba, nutolusia nuo gyvosios, užteršta svetimybėmis.

Pirmoji kalbinė polemika, įsiliepsnojusi pačioje XVIII a. pradžioje, aiškiausiai rodė tą nepasitenkinimą užteršta ir sustabarėjusia bažnytinių raštų kalba. Tuo metu buvo išspausdintos bent trys poleminės brošiūros: viena Mykolo Merlino ir dvi jo priešininkų — Jokūbo Perkūno ir Jono Keimelio. Kiti poleminiai rašiniai buvo leidžiami per rankas. Lig šiol tėra surastas M. Merlino traktatas, o apie kitus išliko maža žinių, todėl ne visi to ginčo klausimai yra paaiškėję. Kadangi polemika jau vyko 1702 m., galima manyti, jog tiesioginis jos akstinas buvo „Naujo testamento" pasirodymas 1701 m. „Naujas testamentas" toli gražu nepatenkino tų reikalavimų, kuriuos buvo iškėlęs lietuvių literatūrinei kalbai D. Kleinas ir jo pasekėjai. Gal būt, todėl ir kilo polemika. Pagrindinis jos klausimas buvo, kaip kalbėti ir rašyti liaudžiai: ar paprasta, kasdieniška kalba, ar *išdailinta ir pataisyta*. Kaip suprato tą *išdailintą ir pataisytą* kalbą Merlino priešininkai J. Perkūnas ir J. Keimelis, tebėra neaišku. Tačiau M. Merlino principai matyti iš jo traktato.

MYKOLAS MERLINAS

Mykolas Merlinas gimė 1641 m. Oberslebene. Jis mokėsi Karaliaučiaus senamiesčio mokykloje, studijavo teologiją Leipcigo ir Jenos universitetuose, o 1664 m. įsimatrikuliavo Karaliaučiaus universitete. Vėliau mokytojavo Tilžėje ir Viešvilėje, 1667 m. gyveno Kaune, paskui vėl Tilžėje. Nuo 1670 m. dirbo kantoriumi Įsrutyje, o nuo 1672 m. kunigu Gumbinėje, kur ir mirė 1708 m. Ilgą laiką dirbdamas lietuviškose srityse, Merlinas gerai pramoko lietuvių kalbos. Jos mokęsis iš liaudies, kuri buvusi jo žodynas ir gramatika. 1706 m. Merlinas išleido traktatą lotynų kalba „Pagrindinis lietuvių kalbos principas" („Principium primarium in lingva Lithuanica"). Pratarmėje jis kreipiasi į visus Prūsijos lietuvių pastorius, rekomenduodamas savo traktatą ir kartu prašydamas pagalvoti, kaip reiktų kalbėtis su liaudimi. Toliau eina Jono Berento prakalba, kurioje teisinamas ir giriamas Merlino darbas. Ilgus metus kunigaudamas tarp lietuvių, Merlinas laisvomis nuo tarnybos valandomis ne dykinėdavęs, o domėdavęsis lietuvių kalba, stengdamasis jai grąžinti *senovinį puikumą*. Todėl, nors ir nelietuvis, jis esąs visai kompetentingas svarstyti lietuvių kalbos klausimus. Kaip vokiečių kalba esanti pilna prancūziškų žodžių, jog kartais sunku susigaudyti, taip ir lietuvių kalba nuo vokiškų ir kitokių svetimų žodžių pavirtusi kažkokiu mišiniu, kuriame išnykęs *tikrasis geros senosios kalbos žavumas*. Kas esą paimta iš graikų ir lotynų kalbos seniausiais laikais, pačiai lietuvių kalbai gimstant, tas paliktina, o išgalvoti naujus žodžius ir posakius, lietuvių kalbai nebūdingus, neleistina. Po J. Berento prakalbos 24 puslapiuose dėstomi patys Merlino principai.

Pradžioje Merlinas pasiaiškina, kodėl jis kelia į viešumą savo mintis. Kažkas įskundęs, kad jis nemokąs lietuviškai, nes ta kalba nesanti jo gimtoji. Todėl 1704 m. Gumbinės bažnyčios vizitatorius klausinėjęs susirinkusius žmones, ar jie galį suprasti Merliną, kai šis kalbąs jiems lietuviškai. Žmonės atsakę, kad savo kunigą jie gerai suprantą. Kitą rytą vizitatorius liepęs skaityti iš neseniai išleisto „Naujo testamento", ir žmonės atsakę, jog nesuprantą. Parašyta esą lietuviškai, bet neteisingai. Paskaičius M. Švobos verstų biblijos ištraukų, lietuviai atsakę, kad tai esąs jiems *tikras žodis*. Tuomet vizitatorius paklausęs Merliną, iš kur jis taip išmokęs lietuvių kalbos. Merlinas atsakęs, kad jis niekad nežiūrėjęs į jokią gramatiką ar žodyną. Rodydamas į aplink stovinčius lietuvius, jis pasakęs, kad jo žodynas ir gramatika buvę jie. Su jais visuomet jis gerai susikalbėdavęs. Vizitatoriui pasakius, kad Merlinas ir toliau kalbėsiąs su lietuviais taip, kaip jie patys kalba, lietuviai labai apsidžiaugę ir pasidarę tokie drąsūs, kad paskui nė nenorėję klausytis to, kas neatitiko įprastinės vartosenos. Tai padrąsinę Merliną kreiptis į savo kolegas, kad susitarus būtų galima nustatyti tobulą *pagrindinį lietuvių kalbos principą*.

Merlinas pirmiausia nurodo, kad su lietuviais reikia kalbėtis kaip su visai paprastais žmonėmis. Jų tarpe nesą mokytų, išmintingų, jie nemoką nei skaityti, nei rašyti. Iš tūkstančių gali pasitaikyti tik du trys išmintingi, o paprastiems žmonėms ir kalbėti reikia paprastai, liaudiškai, kad jie viską galėtų aiškiai suvokti ir suprasti. Pirmiausia reikia vengti svetimybių, kad ir iš kurios kalbos jos būtų atklydusios. Su lietuviais reikia ir grynai lietuviškai kalbėti. Iš knygų būtina išmesti visus žodžius, kurie nevartojami gyvojoje kalboje. Jei nėra kurio lietuviško atitikmens, geriau žodį nusakyti arba aprašyti kitais, negu vartoti svetimybę. Pvz., žodį *zokons* gal ir suprastų kokie du lietuviai, bet šimtai ir tūkstančiai jo nesupranta. Vietoj jo būtų galima sakyti *žodis, žodžiai, prisakymai.* Merlinas nevartojąs žodžio *večerė,* nes jis lenkiškas ir lietuviai jo net nemoką gerai ištarti. Vietoj jo jis sakąs lietuviškai *vakarienė.* Tokių nesuprantamų svetimų žodžių labai daug esą knygose, ir juos būtinai reikėtų pakeisti. Tikriniams nežinomiems vardams Merlinas siūlo pridėti apoziciją — sakyti, pvz., ne *Jeruzalė,* bet *Jeruzalės miestas,* ne *Egiptija,* bet *Egiptų žemė* ir pan. Jis siūlo vengti mažai suprantamų naujadarų, daugiareikšmiškumų, dialektizmų. Jei kartais nebūtų galima išsiversti be kaimyninių kalbų žodžio, tai tas žodis turėtų būti kiekvienam gerai žinomas. Be to, tokiu atveju reiktų pridurti: *kaip lenkai, kaip vokiečiai kalba* ir pan.

Merlinas pabrėžia, kad kalboje kiekvienu atveju reikia remtis kasdienine vartosena — žodžiais, įprastais lietuviams kaip kasdieninė duona. Reikia atmesti viską, kas kasdieninėje kalboje nevartojama. Tačiau ne visų lietuvių vartosena esanti priimtina. Daugiausia ją sugadinę germanizmai, todėl būtina juos rūpestingai atsijoti. Tikros vartosenos reikia mokytis *iš geriausių galvų,* įtartinai žiūrint į viską, kas sutampa su vokiečių kalba. Pvz., dabar beveik visur saką *ant nėdėlios, ant šventės, ant kalėdų, ant velykų* ir pan., o daugiau kaip prieš 30 metų jis klausęsis lietuvių dainų ir pastebėjęs, kad ten buvo sakoma: *Leisim Nikelį nedėlioj mišion.* Taigi lietuviai imituoja vokiečius, kaip vokiečiai prancūzus. Vartosenoje negalima pasikliauti ir gramatika, nes ji teapima maža atvejų, tinka tik pradedantiesiems, o ne kasdieniniam pašnekesiui. Kalbant negalima remtis ir analogijomis. Pvz., pagal *piktas — piktenybė* negalima sakyti *ilgas — ilgenybė, trumpas — trumpenybė* ir t. t., nes tai prieštarauja vartosenai. Kiti laiką tobuliausia protėvių kalbą, bet Merlinas sako, kad jais galima sekti tik ten, kur jie iš tikrųjų taisyklingai kalbėjo.

Pagaliau Merlinas sprendžia, kur rasti geriausią lietuvišką vartoseną, iš kur imti tobuliausius lietuvių kalbos pavyzdžius. Vienas tokios vartosenos pavyzdžių ir tokios kalbos šaltinių yra idiomos (įvairūs posakiai), kurių nerasime gramatikoje ir kurių negalima išversti į vokiečių kalbą pažodžiui, neiškreipus prasmės. Tokius posakius reikią rinkti iš visų kampų. Merlinas žada pats sudaryti jų rinkinėlį, ragina ir kitus pasekti jo pavyzdžiu. Kitu *tinkamiau-*

sių žodžių šaltiniu jis nurodo priežodžius. Sako, kad vertingas esąs Valtarkiemio pastoriaus Jokūbo Perkūno priežodžių rinkinys. Pataria Merlinas neniekinti ir lietuvių dainų — *ne tam, kad tas kvailystes imtume dainuoti, bet kad iš ten išsirinktume gerus ir patikrintus žodžius.* Kas stropiai užsirašinėsiąs liaudies dainas, ilgainiui susirinksiąs puikų lietuviškų žodžių išteklių ir nesigailėsiąs įdėto darbo.

Traktato pabaigoje Merlinas prašo atsiliepti į jo pastabas ir pasiūlymus. Jeigu jo principai nepriimtini, tegu kiti pasiūlą geresnius, bet tegu praneša apie tai visiems lietuvių kalbos mėgėjams, kad jiems toliau nereikėtų klaidžioti patamsiais ir jie rastų geresnį kelią į lietuvių kalbą.

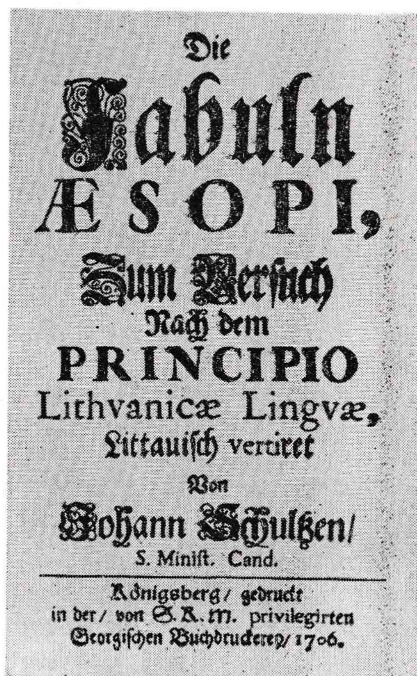
Taigi Merlinas lietuvių literatūrinės kalbos pagrindu reikalavo imti gyvąją liaudies kalbą, ypač tautosaką, ir pirmiausia pašalinti iš jos svetimybes. Tuo pačiu jis reikalavo grynos, taisyklingos ir gražios literatūrinės kalbos. Nors Merlinas turėjo galvoje pirmiausia religinę literatūrą, tačiau šis reikalavimas buvo pažangus. Jis rodė nepasitenkinimą primetama liaudžiai žargonine kalba ir protestą prieš ją. Polemika lietuvių literatūrinės kalbos klausimus padarė viešų ir privačių svarstymų objektu. Įsruties kunigas J. F. Fokas 1716 m., apibūdindamas polemiką ir Merlino traktato reikšmę, rašė: „Tada tai pradėta iš tikrųjų ginčytis dėl lietuviškų žodžių ir nusakymo būdų, kadangi Tilžė, Ragainė, Įsrutis, Gumbinė ir beveik kiekviena vieta norėjo geriausiai lietuviškai kalbėti, mokėti ir kitiems nurodinėti". Tiesioginis konkretus šio ginčo rezultatas buvo pirmoji pasaulietinio turinio knyga lietuvių kalba — J. Šulco išverstų Ezopo pasakėčių leidinys ir P. Ruigio „Lietuvių kalbos tyrinėjimas". Polemika turėjo reikšmės ir J. Brodovskiui, didžiausiam XVIII a. lietuvių leksikografui, panaudojusiam savo žodyne daug smulkiosios tautosakos. Jos poveikis juntamas ir kituose to laikotarpio darbuose.

JONAS ŠULCAS

Jonas Šulcas gimė apie 1648 m. Katinavoje. Atrodo, kad studijavo Karaliaučiaus universitete. Nuo 1707 m. kunigavo Nibudžiuose, nuo 1709 m. Lazdėnuose. 1710 m. persikėlęs į Tilžę, ten ir mirė, atrodo, tais pačiais 1710 m.

Šulcas 1706 m. išleido pirmą pasaulietinio turinio knygą lietuvių kalba — Ezopo pasakėčių vertimą. Knygos tituliniame puslapyje vokiškai užrašyta: „Ezopo pasakėčios, pagal „Lietuvių kalbos principą" į lietuvių kalbą bandytos versti Jono Šulco" („Die Fabuln Aesopi, zum Versuch nach dem Principio Lithuanicae lingvae, littauisch vertiret von Johann Schultzen"). Tai rodo betarpišką vertimo ryšį su M. Merlino traktatu. Leidinio prakalboje Šulcas taip pat nurodo, kad pasakėčias vertęs paties M. Merlino ir jo idėjų paskatintas. Sudarkyta lietuviškų knygų kalba jam kė-

lusi pasibaisėjimą, todėl jis nė nemanęs dirbti lietuviškose parapijose. Tačiau kartą atvykęs į Gumbinę ir savo nepasitenkinimą bei nenorą išdėstęs M. Merlinui. Tas jį sulaikęs ir davęs pasiskaityti savo rašinį „Ar reikalinga lietuvių kalbos reforma?" („An Lithuanicae Lingvae Reformatio sit necessaria?"). Rašinys dar pereitą vasarą (taigi 1705 m.) buvęs įteiktas F. Doičui (Deutsch), vizitavusiam Gumbinės bažnyčią. Šulcui tas rašinys atvėręs akis. Jis dar labiau praregėjęs, išėjus M. Merlino „Pagrindiniam lietuvių kalbos principui". Tada pamatęs, koks didžiulis skirtumas tarp lietuvių kalbos, vartojamos knygose, ir tos kalbos, kuri atsiskleidžia tikruose lietuviškuose posakiuose ir idiomose. M. Merlinas jį paskatinęs kiekviena proga užsirašinėti lietuviškus žodžius ir posakius. Pagal M. Merlino traktato rekomendaciją jis stropiai rinkęs ir lietuvių liaudies dainas, turįs jų nemažą pluoštą. Pagaliau M. Merlinas pataręs jam išversti į lietuvių kalbą Ezopo pasakėčias, pasikvietus į pagalbą lietuviškai gerai mokančių paprastų žmonių. Jis pasitelkė keliolika pagalbininkų iš Gumbinės apylinkių (Skinkių Albą, Serbentų Albą, Pakulų Albą, Merčių Doči, Isakų Milkų, Juozapų Žentaitį Isaką ir kai kuriuos kitus). Versdamas pasakėčias, norėjęs patikrinti M. Merlino principų teisingumą ir pagrįstumą, taip pat pabandyti, ar galima Ezopo pasakėčias *išversti grynais, tikrais ir gerais lietuviškais žodžiais, kuriuos ir lietuvių liaudis suprastų.*

Die Fabuln
ÆSOPI,
Zum Versuch
Nach dem
PRINCIPIO
Lithvanicæ Lingvæ,
Littauisch vertiret
Von
Johann Schultzen/
S. Minist. Cand.

Königsberg/ gedruckt
in der/ von S. K. M. privilegirten
Georgischen Buchdruckerey/ 1706.

J. Šulco išverstų Ezopo pasakėčių leidimo (1706 m.) antraštinis puslapis

Po ilgokos vokiškos prakalbos, kurioje ne tik išdėstyti vertimo motyvai, bet ir apibūdinama pasakėčių vertė bei prasmė, aiškinama jų auklėjamoji reikšmė, eina vokiškas Pilypo Ruigio eilėraštis, skirtas pasakėčių vertėjui. Jame išaukštinamas Šulco atliktas darbas, sakoma, kad lietuvių kalboje nuo šiol nebebūsią babelio, kad Gumbinė, prabilusi knygoje savo tikrąja tarme, tapsianti lietuvių Roma ir Atėnais.

Toliau eina pačios pasakėčios (Šulco vadinamos *prilyginimais) — pirmojo šimto pirma dešimtis.* Tai rodo, kad Šulcas galvojo jų daug išversti, bet ar išvertė, nežinia. Neaišku ir iš kokio šaltinio vertė. Greičiausiai iš Joachimo Kamerarijaus, XVI a. vo-

kiečių humanisto, lotyniškojo leidimo. Patys pasakėčių tekstai Šulco ir J. Kamerarijaus vertimuose atitinka, skiriasi tik moralai. Išverstųjų pasakėčių siužetai gana plačiai žinomi („Gaidys randa baltų brangių akmenėlių vieną", „Vilks ir ėrytis", „Pelė ir varlė", „Šuo ir mėsos stukis", „Liūts, telyčia, ožka ir avis", „Vilks ir gervė", „Laukininks žmogus ir žaltys", „Laukinė kiaulė ir asils", „Dvi peli", „Erelis ir žilvarnė"). Stengdamasis versti taip, kaip šnekama, Šulcas prie pasakėčių pridėjo pastabų, kuriose aptarė būdingus lietuvių kalbai dalykus. Pvz., vokiečiai sako: *Man kan auch so sagen* (Galima ir taip sakyti), o lietuviai tokiu atveju dažniausiai vartoja vienaskaitos antrąjį asmenį: *Gali ir taip sakyt.* Lietuviai kartais vietoj įvardžio *aš* vartoja *mes.* Tėvas sako: *Sūnau, eik arklių ieškot*, o sūnus atsako: *Kas? Mes? Tėv, eik pats.* Tačiau taip kalbą tik nevykėliai *(rudiores).* Todėl Šulcas šitokią formą pavartojo pasakėčioje „Laukinė kiaulė ir asils" asilui apibūdinti. Apskritai, jam kai kur pavyko gražiai, gyvai išversti, liaudiškai pasakyti, pvz.: *Pelė buvo varlę pakvietusi ir, ją į klėtelę, visokių ir gerų valgių pilną, įvedusi, sakė: Mano varlele, dabar valgyk sveika... Gaidys [...] brangių baltų akmenėlių vieną miežinyj rado. Tą pamatęs, sakė: Kas gi man iš to, tokį brangų daiktą radus? Jeib būtų kviečių grūdas, man geriaus patiktų... Vilks juokėsi, dantis rodydams, ir sakė... Laukinę pelę [...] pasodino į patalą iš aukso [...] išdarytą ir išklotą, sakytumbei išrašytą, o [...] išdarytais ir išgražintais milais užtiestą ir aptiestą. Iš likusių visokių daug valgių [...] vis geriausius išskyrusi, skubindama atnešė ir, viešniai paduodama, liepia jai mylėtis (=vaišintis).* Laikydamasis M. Merlino principo, nežinomą daiktą Šulcas aprašo keliais žodžiais: *baltas brangus akmenėlis* (brangakmenis), *geležinė varlė* (vėžlys), *laukinė kiaulė* (šernas) ir kt. Tie jo aprašymai ne visi pavykę, pvz.: *svetimų galvijų dantys* (dramblio iltys), *svetima sragė* (purpurinė sraigė). Šulcas taip pat nejautė svetimybių, buvusių liaudies kalboje, ir jas vartojo *(čėsas, syla, rona* ir kt.*).* Jis išplėtė ir moralizuojamąją pasakėčių dalį[11], skelbdamas daugiausia krikščioniškas tiesas. Šulco norai buvo geri, bet ne visur jam labai gerai nusisekė. Nežiūrint to, jo darbas, pastangos rašyti gryna, gyva liaudies kalba buvo labai reikšmingos. Jo išleistos pasakėčios buvo pirmoji lietuviška pasaulietinio turinio grožinė knyga. Nuo jos prasideda pasaulietinė lietuvių literatūra.

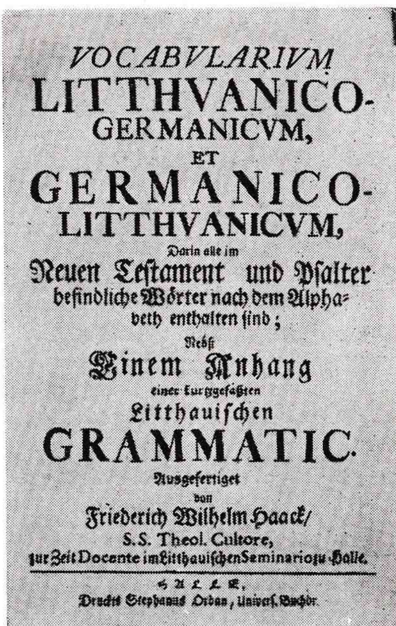
PILYPAS RUIGYS

Pilypas Ruigys gimė 1675 m. Katinavoje. Studijavo Karaliaučiaus universitete (imatrikuliuotas 1692 m.). Apie 1695—1698 m. gyveno Kaune, ten užrašinėjo lietuviškas dainas. 1708 m. buvo paskirtas kunigu į Valtarkiemį, kur mirė 1749 m. Ruigio raštai buvo

[11] Žr. *Valkūnas L.* Ezopo pasakėčios. — Kn.: *Ezopas.* Pasakėčios. V., 1965, p. 157—158.

išleisti tik XVIII a. viduryje, bet faktiškai jis buvo Merlino ir Šulco amžininkas, jų darbo tęsėjas, jo veikalai išaugę iš tos pačios amžiaus pradžios polemikos. Jis palaikė M. Merlino principus, entuziastingu eilėraščiu palydėjo J. Šulco „Ezopo pasakėčių" pasirodymą.

Ruigys yra pasireiškęs religinėje literatūroje — vertė ir redagavo bibliją, vertė ir rašė giesmes, bet svarbiausi jo darbai yra kalbiniai. 1747 m. Ruigys išleido „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodyną" („Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Lexicon"). Žodynas buvo pradėtas rengti 1733 m., o 1744 m. parašyta pratarmė. Vokiškoje žodyno dalyje Ruigys pasirėmė Ch. E. Veismano abipusiu lotynų-vokiečių kalbų žodynu (1741 m.), o lietuviškoje dalyje — E. Dicelijaus leksikografiniais darbais, taip pat K. Sirvydo trikalbiu žodynu ir F. V. Hako abipusiu lietuvių-vokiečių kalbų žodynu (1730 m.). Tuos darbus jis papildė savo paties ir kitų surinkta gyvosios kalbos medžiaga. Žodyne duodami ne tik žodžių paaiškinimai, vertimai, bet ir frazeologiniai pavyzdžiai, kurių dalis yra lietuviški priežodžiai ir posakiai. Žodyno pratarmėje Ruigys apžvelgė ankstesnius lietuviškus žodynus, pažymėjo, kad Prūsijos dvasininkai menkai temoka lietuvių kalbą, pasisakė prieš lietuvių germanizaciją, turėdamas galvoje mokyklų vizitatoriaus (1717—1720 m.) J. H. Lizijaus projektą. Lizijaus pasiūlymą vokietinti lietuvius jis palygino su kryžiuočių užmačiomis prūsų atžvilgiu — su magistro Zigfrido fon Foichtvangeno įsakymu (1310 m.) eiti kiekvieną sekmadienį išpažinties ir nekalbėti prūsiškai. Ruigio nuomone, tai prieštarauja krikščionybei.

VOCABVLARIVM
LITTHVANICO-
GERMANICVM,
ET
GERMANICO-
LITTHVANICVM,
Darin alle im
Neuen Testament und Psalter
befindliche Wörter nach dem Alpha-
beth enthalten sind;
Nebst
Einem Anhang
einer kurzgefaßten
Litthauischen
GRAMMATIC.
Ausgefertiget
von
Friederich Wilhelm Haack/
S.S. Theol. Cultore,
zur Zeit Docente im Litthauischen Seminario zu Halle.

HALLE,
Druckts Stephanus Orban, Univers. Buchdr.

F. Hako žodyno (1730 m.) antraštinis puslapis

Iki Ruigio žodyno vienintelis spausdintas lietuviškas žodynas Prūsijoje buvo F. V. Hako žodynas.

Fridrikas Vilhelmas Hakas buvo gimęs 1706 m., studijavęs Karaliaučiaus ir Halės universitetuose. Halės universitete 1727—1765 m. veikė lietuvių kalbos seminaras, kuriame 1728—1733 m. Hakas dėstė lietuvių kalbą. Po to jis kunigavo Gumbinėje, vėliau Gerviškyje ir Pilkalnyje, kur mirė 1754 m. Dėstydamas lietuvių kalbos seminare, 1730 m. Hakas išleido „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodyną" („Vocabularium litthuanico-germanicum et germanico-litthuanicum"). Prie jo pridėjo trumpą lietuvių kalbos gramatiką. Tas žodynas ir

gramatika buvo skirti studentams, lietuvių kalbos seminaro klausytojams. Savo žodyne Hakas rėmėsi tik religinių raštų kalba, jame buvo sudėti „Naujo testamento" žodžiai.

Ruigys neapsiribojo, kaip F. V. Hakas, religine raštija, jis visą laiką rinko gyvosios liaudies kalbos žodžius ir posakius. Jo žodynas buvo pirmasis spausdintas žodynas su tautosakine medžiaga. 1800 m. Ruigio žodyną, žymiai papildęs, išleido K. G. Milkus. Ruigys rašė ir lietuvių kalbos gramatiką, bet pats jos nebaigė — baigė sūnus Povilas.

Littauisch-Deutsches
und
Deutsch-Littauisches
Lexicon,
Worinnen
ein hinlänglicher Vorrath
an Wörtern und Redensarten,
welche sowol in der H. Schrift, als in allerley Handlungen und Verkehr der menschlichen Gesellschaften vorkommen,
befindlich ist:
Nebst
einer Historischen Betrachtung
der
Littauischen Sprache;
Wie auch
einer gründlichen und erweiterten
Grammatick,
mit möglichster Sorgfalt, vieljährigem Fleiß, und Beyhülfe der erfahrensten Kenner dieser Sprache gesammlet
von
Philipp Ruhig,
Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Insterburgischen Hauptamtes.
Königsberg, druckts und verlegts J. H. Hartung, 1747.

Pil. Ruigio žodyno (1747 m.) antraštinis puslapis

Anfangsgründe
einer
Littauischen
Grammatick,
in ihrem
natürlichen Zusammenhange
entworfen
von
Paul Friedrich Ruhig,
der Gottesgelahrtheit Beflissenen,
zur Zeit Docenten im littauischen Seminario zu Königsberg.
Königsberg,
druckts und verlegts Johann Heinrich Hartung, 1747.

Pov. Ruigio gramatikos (1747 m.) antraštinis puslapis

Povilas Fridrikas Ruigys buvo gimęs apie 1725 m. Valtarkiemyje. Iš pradžių mokėsi pas tėvą. Nuo 1740 m. studijavo Karaliaučiaus universitete, 1747 m. buvo ten lietuvių kalbos seminaro docentas. Po to, universiteto nebaigęs, ilgus metus gyveno Latvijoje. Mirė Karaliaučiuje po 1781 m. Dėstydamas lietuvių kalbos seminare, tėvo pavestas, jis baigė rašyti „Lietuvių kalbos gramatikos pradmenis" („Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick"). Ta gramatika buvo išleista 1747 m. vienoje knygoje su Pilypo Ruigio žodynu ir jo „Lietuvių kalbos tyrinėjimu". Gramatikoje pasinaudota ankstesnėmis D. Kleino, K. Sapūno, F. V. Hako gramatikomis, kurios papildytos nauja medžiaga. Joje taip pat yra keletas lietuviškų priežodžių ir posakių. 1800 m. tą gramatiką, kaip ir žodyną, perredagavęs ir papildęs, vėl išleido K. G. Milkus.

Svarbiausias Pilypo Ruigio darbas yra „Lietuvių kalbos tyrinėjimas" („Betrachtung der Littauischen Sprache"). Matyt, spaus-

dinti jis buvo pradėtas 1745 m. (tie metai pažymėti tituliniame tyrinėjimo puslapyje), tačiau išleistas 1747 m. viena knyga su žodynu ir gramatika. Tai matyti iš visos knygos antraštinio puslapio, datuoto 1747 m. Jame pirmiausia nurodytas žodynas, po to — tyrinėjimas ir pagaliau — gramatika.

Tyrinėjimo pratarmėje sakoma, kad akstinas jam rašyti buvo kalbinis ginčas, vykęs XVIII a. pradžioje. Ruigys atsidėjęs rinko medžiagą, ir 1708 m. savo darbą parašė lotynų kalba. Tačiau tais pačiais metais jis buvo paskirtas į Valtarkiemį, o 1709—1710 m. siautėjo maras. Tokiomis sąlygomis negalima buvo darbo išleisti[12]. Paskiau, draugų skatinamas, jis išvertė jį į vokiečių kalbą ir išleido 1747 m.

„Lietuvių kalbos tyrinėjimas" nėra lietuvių kalbos gramatika. Jame iškelti trys pagrindiniai Ruigiui labiausiai rūpėję klausimai: 1) lietuvių kalbos kilmė, 2) esmė ir 3) savybės. Tai matyti ir pilname veikalo pavadinime („Lietuvių kalbos kilmės, esmės ir savybių tyrinėjimas"). Jau seniai iki Ruigio buvo stengiamasi išaiškinti lietuvių kalbos kilmę, ir tuo klausimu buvo daug teorijų. Ruigys viską gerai išstudijavo, norėdamas moksliškai, pagrįstai įrodyti, kiek tos teorijos teisingos. Kartu jam rūpėjo apginti lietuvių kalbą, parodyti, kad ji nėra už kitas prastesnė. Jis neprieštarauja nuomonei, kad lietuvių kalba kilusi iš slavų kalbų. Tačiau lietuvių kalbos senelė buvusi graikų kalba. Jis plačiai lygina lietuvių ir graikų kalbos žodžius, jų kaitymą, jungimą. Lietuvių kalboje randa apie 400 žodžių, panašių į graikiškus (pvz., *penki — pente, keturi — tetares, avis — ovis* ir kt.). Daug kas čia teisingai pastebėta, nes tai bendri indoeuropietiški žodžiai, bet nemokėta teisingai išaiškinti. Tas palyginimas su graikų kalba, panašumų konstatavimas buvo kartu ir lietuvių kalbos išaukštinimas. Eidamas toliau, Ruigys randa lietuvių kalboje bendrų žodžių net su hebrajų kalba, o tai, žinoma, jau netiesa. Galų gale jis padaro išvadą, kad lietuvių kalba, nors ir turėdama daug panašumų su kitomis kalbomis, yra savita, savarankiška. Bendrybės su kitomis kalbomis nesudaro lietuvių kalbos esmės. Išmetus iš jos tuos bendruosius žodžius, ji vis tiek dar liktų savarankiška kalba.

Apibūdindamas lietuvių kalbos esmę ir ypatybes, Ruigys žymia dalimi remiasi liaudies šaltiniais, tautosaka. Ja remdamasis, jis pabrėžia lietuvių kalbos grakštumą, švelnumą, meilumą. Kalbą labai švelniną dažnas garsų *r, l* ir gausus deminutyvų vartojimas. Ta kalbos savybė esanti paveldėta iš graikų kalbos. Kita būdinga lietuvių kalbos ypatybe Ruigys laiko jos žodingumą, sinonimų gausumą. Sakysim, lietuviai turi žodžius *žilas, širmas, pilkas, rainas,* o vokiečiai tik *grau.* Lietuviai turi taip pat daug *žirgo* sinonimų. Pabrėždamas lietuvių kalbos žodingumą, Ruigys kartu pasisako prieš nereikalingus skolinius.

[12] Dabar surastas 1708 metų lotyniškas tyrinėjimo rankraštis. Žr. *R. U.* 300-aisiais autoriaus gimimo metais. — „Gimtasis kraštas", 1975 m. spalio 23 d.; *Vilnonytė V.* „Lietuvių kalbos kilmės, esmės ir savybių tyrinėjimo" lotyniškas rankraštis. — „Literatūra ir menas", 1977 m. sausio 15 d.

Ruigys pirmasis, nors ir labai atsargiai, įvertino lietuvių tautosakos grožį. Lietuvių kalbos savybėms iliustruoti jis duoda 14 patarlių bei priežodžių, 10 mįslių, 2 minkles ir apie 100 posakių. Kai kuriose patarlėse ir priežodžiuose atsispindi klasiniai santykiai, sunki valstiečių buitis, turtuolių gobšumas ir tuštumas. Būdingesni jų pavyzdžiai: *Aš jam kalną pyliau, o jis man duobę kasa. Bagočius puikočius irgi ragočius. Gers sapnas neįvyksta, ale pikts įvyksta. Gul(i) vilks — džiūsta vilks, bėga vilks — tunka vilks. Juo bagotesnis, juo šykštesnis. Kruvino alviens baidos, pieningą kiekviens laižo. Norint čia išbėgsi, kitur vargas atsitūpęs tavęs tykos. Skubinamas nekepa, užmirštas sudega. Štai jau vokietis išmanys kaip lietuvininks. Šukuok šunį, ją ėmęs. Tyla geresnė kaip byla.* Būdingesnės mįslės: *Paukštelėlis papurgalvis aukštyn lekia pauto dėti (Apynys). Žiuponėlė papurgalvė šimtu šūbų vilki (Kopūsto galva). Aužuolėlis šimtšakėlis marčių mergų šaukia (Lino stiebas). Pamečiau žiedą po variniu tiltu, atmirado mėnuo, sugaišino saulė (Rasa). Iš kaulelio brakšt, į skilandį šmakšt (Riešutas). Avis, avis bubelė beeidama priėst (Špūlė).* Minklė: *Kas nutunka nepenėts? (Ledas).* Ruigys pabrėžia, kad lietuviai esą labai sąmojingi. Iš gudrių pasakymų galima esą matyti, kad jie moka gražiai ir šmaikščiai išsireikšti. Pvz., apie girtuoklį jie sako *mielių vamzdis.*

Betrachtung
der
Littauischen
Sprache,
in ihrem
Ursprunge, Wesen und
Eigenschaften;
Aus vielen Scribenten, und eigener Erfahrung, mit Fleiß angestellet,
und zu reiferer Beurtheilung der Gelehrten,
zum Druck gegeben,
von
Philipp Ruhig,
Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen,
im Hauptamt Insterburg.

Königsberg,
druckts und verlegts Johann Heinrich Hartung, 1745.

Pil. Ruigio „Lietuvių kalbos tyrinėjimo" (1747 m.) antraštinis puslapis

Tyrinėjime Ruigys pirmasis paskelbė tris lietuvių liaudies dainas: „Anksti rytą rytužį", „Aš turėjau žirgužėlį" ir „Aš atsisakiau savo močiutei" su laisvu vertimu į vokiečių kalbą. Tas dainas dėjo labai atsargiai, lyg atsiprašinėdamas, kukliai atkreipdamas dėmesį tik į jų gražią kalbą. Tačiau atrodo, kad tai buvo savotiška taktika. Negalima sakyti, jog Ruigys vertina dainas vien kalbiniu atžvilgiu. Toliau jas vadina odėmis — tauriausiu klasicizmo poezijos žanru, pažymi jų poetikos turtingumą, vaizdų metaforiškumą, gėrisi ir grožisi jomis. Matyt, jis iš esmės jau suvokė liaudies dainos literatūrinę estetinę vertę. Ir pačias dainas parinko, atrodo, sąmoningai, kad jos galėtų patraukti išsilavinusių žmonių dėmesį.

Ruigio paskelbtos dainos susilaukė platesnio atgarsio. Pirmiausia jas įvertino žymus vokiečių filosofas ir rašytojas G. E. Lesingas. Minėdamas jas 1759 m. laiške apie naująją literatūrą, jis pažymėjo, kad dainiai gimsta visose šalyse, o ne vien apsišvietusiose. Paprastų mergaičių dainuojamos lietuviškos dainos jam pasirodžiusios kaip retenybė, kuri labai nudžiuginusi. „Koks naivus sąmojis! Koks žavus paprastumas!" — taip glaustai ir impulsyviai nusakė liaudies dainos esmę. Jis pabara Ruigį, kam „teisinasi šitokius niekus įdėjęs". Jo nuomone, Ruigys turėjęs pasiteisinti, kodėl daugiau tokių dainų neišspausdino. Tame laiške Lesingas įdėjo dvi Ruigio vokiškai išverstas dainas („Anksti rytą rytužį" ir „Aš atsisakiau savo močiutei"), pabrėždamas Ruigio iškeltas lietuvių kalbos gerąsias savybes. Lesingo įvertinimas, tas lakoniškas sakinys, tapo tarsi lietuvių liaudies dainos etikete, vėliau juo buvo nuolat remiamasi.

Ruigio paskelbtas dainas taip pat įvertino kitas žymus vokiečių filosofas ir rašytojas J. Herderis. 1778—1779 m. jis išleido rinkinį „Tautų dainos" („Volkslieder"), vėliau (nuo 1807 m.) pavadintą „Tautų balsai dainose" („Stimmen der Völker in Liedern"). Jame išspausdino 8 lietuvių liaudies dainas, kurių septynias buvo gavęs iš Karaliaučiaus universiteto profesoriaus J. Kroicfeldo, o vieną („Aš atsisakiau savo močiutei") paėmė iš Ruigio. Apibūdindamas lietuvių liaudies dainas, jis rėmėsi Ruigio ir Lesingo pasisakymais, pažymėjo, kad „lietuvių mergina, atsisveikindama su savo gimtaisiais namais ir piešdama visą nuotakos pasaulį taip, kaip pati mato ir jaučia, yra didesnė poetė už juokingą kokios nors atsisveikinimo kalbos fabrikuotoją".

Didysis vokiečių poetas J. V. Getė 1781—1782 m. parašė dramą (operetę) „Žvejė" („Die Fischerin"), į kurią taip pat įdėjo, beveik nieko nepakeitęs, vieną Ruigio paskelbtą ir Herderio perspausdintą dainą — „Aš atsisakiau savo močiutei". 1821 m. pas Getę viešėjo Karaliaučiaus universiteto profesorius A. Hagenas, kuriam poetas tą lietuvių liaudies dainą deklamavo. Getės sekretorius J. Ekermanas sako, kad ji vėl susilaukusi visų pritarimo 1827 m. literatų vakare pas didįjį poetą. Getė apskritai labai daug kur naudojosi tautosaka. „Mano kūryba, — sakė jis, — kolektyvinė kūryba, turinti Getės vardą".

Lietuvių liaudies dainas vertino taip pat F. Šileris. Jis yra paėmęs iš lietuvių dainų įvairių poetinių įvaizdžių. A. Šamiso, V. Jordanas ir kiti poetai taip pat vienaip ar kitaip naudojosi lietuvių liaudies dainomis, kuriomis pirmasis sudomino pasaulį Pilypas Ruigys.

Ruigys pasireiškė kaip lietuvių kalbos tyrinėtojas ir jos aukštintojas, idealizuotojas. Tą idealizavimą reikia vertinti, atsižvelgiant į ano meto sąlygas. Lietuvių kalbos aukštinimas buvo kovos su germanizacine politika priemonė, ir tai buvo labai teigiamas dalykas. Iš Ruigio tyrinėjimo išaugo kitas svarbus veikalas, kurį 1834 m. išleido A. G. Krauzė — „Lietuva ir jos gyventojai" („Lit-

thauen und dessen Bewohner"). Krauzė Ruigio tyrinėjimą perdirbo ir papildė. Jo darbe pilna gerų atsiliepimų apie lietuvius ir lietuvių kalbą. Ruigio tyrinėjimas buvo teigiamai įvertintas ne tik Prūsijoje, bet ir Lietuvoje. Jo poveikis labiausiai jaučiamas K. Bogušo veikale „Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę", išleistame 1808 m. Bogušas daug kur pasinaudojo Ruigiu — ir jo mintimis, ir pavyzdžiais. O Bogušo veikalas savo ruožtu turėjo tiesioginę įtaką D. Poškai ir kitiems XIX a. pradžios lietuvių rašytojams, kultūros veikėjams.

Anoniminis smulkiosios tautosakos rinkinys. Jo sudarymas, kaip ir P. Ruigio darbai, irgi, matyt, susijęs su XVIII a. pradžios polemika. Gal būt, jo autorius yra minėtasis Jokūbas Perkūnas (1665—1711), Valtarkiemio kunigas, polemikos dalyvis, kuris rašė žodyną ir buvo sudaręs lietuviškų priežodžių rinkinį. Tačiau šiam spėjimui pagrįsti dar trūksta duomenų. Rinkinys nebuvo išspausdintas. Jo rankraštis saugomas LTSR MA Centrinėje bibliotekoje. Rankraštį sudaro 40 lapų. Jis blogai išsilaikęs, defektuotas. Rinkinyje alfabeto tvarka užrašyti liaudies priežodžiai, patarlės, posakiai, mįslės, dainų nuotrupos. Kada ir kieno rinkinys sudarytas, jokių tiesioginių žinių nėra. Be smulkiosios tautosakos, jame yra keliolika biblinių sentencijų ir pasakymų. Tos sentencijos paimtos ne iš XVIII a. pradžios leidinių, o iš D. Kleino lietuvių kalbos gramatikos ir vadovėlio. Todėl galima manyti, kad rinkinys sudarytas po 1654 m. (Kleino lietuvių kalbos vadovėlio pasirodymo) ir prieš 1701 m. (pirmą „Naujo testamento" leidimą), greičiausiai XVII a. pabaigoje, kai kilo didesnis susidomėjimas smulkiąja lietuvių tautosaka. To rinkinio medžiagą sunaudojo savo žodynui J. Brodovskis.

JOKŪBAS BRODOVSKIS

Jokūbas Brodovskis gimė kiek anksčiau kaip 1695 m. Geldapėje arba jos apylinkėse. Mokėsi Karaliaučiaus Senamiesčio mokykloje, vienoje iš trijų lotyniškųjų gimnazijų, kurios ruošė mokinius stoti į universitetą. 1710 m. Brodovskis buvo imatrikuliuotas Karaliaučiaus universitete. Matyt, buvo neturtingas, nes nemokėjo imatrikuliacijos mokesčio. Atrodo, kad universitete studijavo iki 1713 m. Nežinia, ar jį baigė, nes G. Ostermejeris jo išsilavinimą vadina vidutinišku. Nuo 1713 m. jis buvo mokytojas (precentorius) Trempuose, kur mirė 1744 m. Brodovskis buvo valstiečio arba miestiečio, bet nebuvo nei kunigo, nei mokytojo sūnus. Nėra jokių duomenų, kad jis būtų nelietuvis.

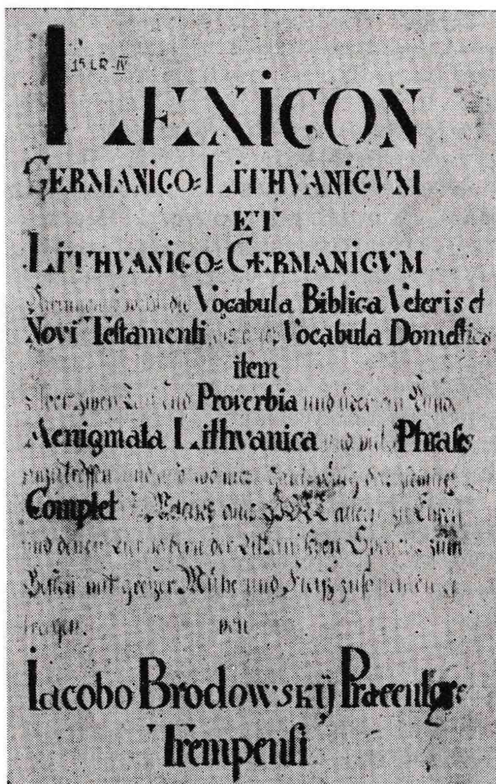
Brodovskiui mokantis Karaliaučiaus Senamiesčio mokykloje, vyko kalbinis ginčas, buvo leidžiamos poleminės brošiūros, pasirodė M. Merlino traktatas, J. Šulco išverstos Ezopo pasakėčios. Gal būt, tai paskatino ir jį giliau susidomėti lietuvių kalba, tautosaka, vėliau atsidėti žodyno rašymui. Trempuose Brodovskis mo-

kė vaikus bažnyčios mokykloje. Trempų parapija tuo metu dar buvo lietuviška. Apie pusę gyventojų buvo laisvi valstiečiai, ne baudžiauninkai. Kai kuriuose dvaruose baudžiauninkų visai nebuvo, buvo verčiamasi samdiniais. Pačiuose Trempuose buvo tolimos praeities paminklų. Bažnyčia stovėjo senovinio kapinyno vietoje, joje buvo saugoma archeologinių radinių. Trempai turėjo ir kultūrinių tradicijų. Juose prieš tai buvo kunigavęs M. Mažvydo bendradarbio Baltramiejaus Vilento sūnus (taip pat Baltramiejus). 1636—1641 m. čia kunigavo mūsų raštijoje žinomas Jonas Partacijus. Paskutinis klebonas, su kuriuo teko Brodovskiui dirbti, buvo G. L. Miulenkampfas, studijavęs Halėje, mokęsis ten lietuvių kalbos ir susidraugavęs su lietuvių kalbos docentu F. Haku, žodyno autoriumi. Tokia aplinka turėjo bent iš dalies teigiamai veikti Brodovskį. Jis neblogai ir gyveno. Turėjo gerą butą su ūkiniais pastatais, 4 margus (apie 1 ha) žemės, gaudavo 112 florenų algos (88 florenais mažiau už kleboną). Jam dar atitekdavo dalis pinigų iš klebono rinkliavų, gaudavo už sutuoktuves, laidotuves, krikštynas, konfirmaciją, prisidurdavo kiek javų ir šieno. Tačiau, kita vertus, jį, atrodo, ilgai vargino klebonas O. F. Fidleris, su kuriuo jam teko dirbti Trempuose pirmuosius 15 metų. Tas klebonas, išnaudodamas sunkią situaciją po maro, pasidarė gobšiu ūkininku: arė ištuštėjusių kaimų žemes, šienavo pievas, penėjo gyvulius, varė degtinę. Atlikinėti savo pareigas nebuvo kada, todėl, kur galima, jas kraudavo, suprantama, Brodovskiui.

Visą laisvą nuo tiesioginių pareigų laiką Brodovskis skyrė lietuvių kalbai, su užsidegimu ja domėjosi. G. Ostermejeris, vėliau taip pat mokytojavęs ir kunigavęs Trempuose, aprašo, kaip Brodovskis dirbo. Jis nuolat bendravo su lietuviais, kurie buvo jo vieninteliai mokytojai. Su savim visuomet nešiodavosi rašomąją lentelę. Išgirdęs ką nors nauja, tuoj pat užsirašydavo, o paskui namie perrašydavo. Kartais dėl vieno žodžio ar posakio keliaudavo kelias mylias. Atkakliai, uoliai, nesigailėdamas jėgų, pasiaukodamas ir atsidėjęs jis rinko medžiagą žodynui, dirbo prie jo apie 30 metų. Tokio įtempto darbo rezultatas buvo stambus dviejų dalių žodynas: vokiečių-lietuvių ir lietuvių-vokiečių kalbų („Lexicon Germanico-Lithuanicum et Lithuanico-Germanicum"). Spėjama, kad pirma (apie 1740 m.) buvo parašyta pirmoji (vokiečių-lietuvių kalbų) žodyno dalis. Jos nepilnas rankraštis (1050 numeruotų puslapių) yra išlikęs ir saugomas Lietuvos TSR MA Centrinėje bibliotekoje. Antroji (lietuvių-vokiečių kalbų) žodyno dalis, rašyta vėliau, neišliko. Ji buvo daug mažesnė (461 puslapio). Savo žodynui Brodovskis panaudojo kai kuriuos kitų leidinius bei rankraščius (atrodo, ankstesnę M. Pretorijaus „Prūsijos įdomybių" redakciją, spėjamą F. Pretorijaus „Vokiečių-lietuvių kalbų žodyną", F. Hako žodyną, D. Kleino gramatiką, gal būt, ir K. Sirvydo žodyną). Vienas iš pagrindinių žodyno šaltinių buvo minėtas smulkiosios tautosakos rinkinys, nežinia, ar paties Brodovskio, ar kieno kito sudarytas. Atrodo, kad Brodovskis, be šio, dar yra turėjęs

ir kitą smulkiosios tautosakos rinkinį, kurį taip pat panaudojo žodyne.

Brodovskis užbaigė senąją lietuvių leksikografiją ir padėjo pagrindus naujajai. Su senąja leksikografija jį siejo pirmenybės suteikimas biblinei leksikai ir frazeologijai. Žodyne jis išsamiai panaudojo 1735 m. biblijos vertimą; įtraukė į jį ir biblinius asmenvardžius, ir vietovardžius, kurie, lietuviškai skambėdami taip pat, kaip ir kitomis kalbomis, čia yra nereikalingas balastas. Pavyzdžius jis taip pat linkęs pirmiausia pateikti iš biblijos, o tik paskui iš gyvosios kalbos ir tautosakos. Tuo Brodovskis pratęsia senąją leksikografiją. Tačiau kartu jis ją ir baigia, pradėdamas naują lietuvių leksikografijos kryptį. Brodovskis anaiptol neapsiribojo biblija. Jis siekė, kad žodynas būtų pilnas, išsamus. Norėjo surinkti visą liaudies leksiką, apimti visas jos gyvenimo sritis. Į žodyną jis įtraukė lietuviškus asmenvardžius ir vietovardžius, prie pastarųjų pažymėdamas nuotolius nuo stambesnių centrų. Davė ištisas kai kurių sričių nomenklatūras, pavyzdžiui, amatininkų, žuvų, vištų, arklių (pagal gerumą, greitį, plaukų spalvą, iš viso net keliasdešimt) vardus. Žodyne jis pasireiškė ir kaip etnografas: surašė senuosius lietuvių dievus, traktuodamas juos pagal romėniškąją interpretaciją, aprašė kai kuriuos lietuvių papročius, ypač susijusius su pagonybe. Tai rodo, kad Brodovskis turėjo plačių užsimojimų. Jis nesitenkino paprasto frazeologinio dvikalbio žodyno rėmais, o norėjo apimti visa, kas, jo nuomone, buvo svarbiausia. Jis galvojo, atrodo, nors dar ir miglotai, apie enciklopedinio pobūdžio žodyną.

LEXICON
Germanico-Lithvanicum
et
Lithvanico-Germanicum
Vocabula Biblica Veteris et
Novi Testamenti ... Vocabula Domestica
item
Proverbia
Aenigmata Lithvanica ... Phrases
Complet
Iacobo Brodowskij Praecentore
Trempensi

J. Brodovskio žodyno rankraščio antraštinis puslapis

Žodyne Brodovskis panaudojo labai daug smulkiosios lietuvių tautosakos. Tautosakinė medžiaga čia užgožia biblinę. Dažnai iš biblijos imama tik truputis pavyzdžių, o iš gyvosios kalbos ir ypač

smulkiosios tautosakos duodamos jų ištisos serijos. Brodovskio panaudotoje tautosakoje pirmąkart lietuvių kultūros istorijoje taip ryškiai prabilo liaudis. Čia ji išsakė savo požiūrį į gyvenimą, įvairius jo reiškinius: pasmerkė socialinę priespaudą, tautinę diskriminaciją, demaskavo feodalinės valdžios aparatą, dvasininkų savanaudiškumą ir gobšumą, išreiškė neapykantą ir panieką dvarininkams, baudžiaviniam darbui. Didžioji tos tautosakos dalis yra bendra visų lietuvių tautosaka, be to, sukurta ne XVII—XVIII amžiuje, o žymiai anksčiau. Nežiūrint to, joje atsispindi konkreti anų laikų Prūsijos gyvenimo tikrovė, specifiniai jos bruožai. Kita vertus, ta tautosaka, nors tematiniu ir idėjiniu atžvilgiu labai įvairi ir turtinga, kartu yra nevienalytė, prieštaringa. Joje matyti ir kai kurie neigiami liaudies bruožai, susiformavę sunkios priespaudos sąlygomis, veikiant viešpataujančių klasių ideologijai: egoizmas, godumas, religinis fanatizmas, dažnas pasikliovimas dievu ir pan.

Liaudies skundas dėl savo vargano gyvenimo girdėti tokiuose pasakymuose: *Baudžiava mums privinčiavota kaip marti. Vargas mūs' brolis* [...]. *Norint čia išbėgsi, kitur vargas atsitūpęs tavęs lauks. Žmonių kraujas prasčiau(s) laikomas tampa kaip vanduo. Bėda bėdą veja. Bekrutam kaip uodai. Bešnypščiam kaip šlapią kūrendami. Dvaro gyvenims — peklos gyvenims; ilgai dvare — ilgai pekloj. Gyvs negali įlįst į žemę. Ik(i) saulė užtekės, rasa akis išės. Kad ne vargai bei bėdos, tai būtų vis kalėdos. Neturi nei kąsnies duonos. Nieko gero nesulauksime. Niekur pagalbos nerandu. Nors didžiausia bėda, aukštas dangus — neįkopi, juoda žemė — neįlendi, turi būt iki dienai. Vaikų kaip pupų, o duonos nei plutos. Vargas vargą remia. Varge augau, sielvartuose karšau. Varge būdams, turi verstis kaip gali. Varge galą gausi.* Iš kitų pavyzdžių matyti, kaip liaudis smerkia ir niekina savo išnaudotojus: *Būrų ėdikas, lupikas, plėšikas. Edelmons o šuo — viena miera. Juo didesnis klastorius, juo didesnė palaima. Karaliai ilgas rankas tur(i), gal(i) toli prisiekt(i). Klebono platus žaks, niekad neprikrauji. Mes, biednieji lietuvninkai, edelmonais, kunigais į peklą netilpsim.* Pabrėžiamas feodalinės santvarkos neteisingumas: *Nevalė daroma yra, ne prova. Kieno valia, to ir teisybė. Vabalus leidž(ia), o muses spendž(ia) vor(a)tinkliu.* Parodomas valdininkų kyšininkavimas *(Balvai ir vandenį atgrąžin(a))*, valstiečių įsiskolinimas *(Šuo be skolos; Skola ne mama)*, turtuolių abejingumas vargšams *(Sotus alkaną nepažįst(a))*. Tautinė priespauda, lietuvių niekinimas atsispindi posakyje: *Lietuvninką už vyžą laiko.* Iš kitos pusės, lietuvių valstiečių tautinis sąmoningumas, pranašumo prieš atėjūnus jautimas užfiksuotas posakyje: *Štai jau vokietis išmanys kaip lietuvninks.* Valstiečių klasinis sąmonėjimas, savo žmogiškosios vertės suvokimas, pilietinis išdidumas matyti iš tokių žodžių: *Kad stuboj mano vaikų netilptų, tad neleisčia(u) savo vaiką po edelmonu služyt.* Brodovskis paskelbė apie 150 mįslių, jų tarpe labai gražių, pvz.: *Gale lauko puods plyšta (Aušta). Kad atsitiestų, dangų paremtų; kad rankas turėtų, vagį sugautų (Ke-*

lias). Toli žirgas žvengia, arti kamanos skamba (Perkūnas). Ėjau naktį, pamečiau sagtį, rado mėnuo, padavė saulei (Rasa). Pasėjau pipirais, išdygo skatikais, pražydo marčiom(i)s, iškaršo mergom(i)s (Grikiai). Užkopk mane, paskanink save, palengvink mane (Obelis). Didesnis už arklį, mažesnis už šunį (Balnas). Mėsos puode geležis verd(a) (Brizgilas). Dudė duden(a) po variniu tiltu (Ugnis ir katilas). Pilna laktelė baltų vištelių (Dantys). Balta žemė, juoda sėkla, žąsia užakėta (Raštas). Nemaža vietos Brodovskio užrašytoje tautosakoje skiriama kasdieninei buičiai su visu jos margumu, šeimai, ūkininkavimui, darbui. Joje skelbiama gili išmintis, iškeliamas darbštumas, apdairumas, tvarkingumas, duodama praktinių nurodymų, pajuokiamos ydos. Smulkiojoje tautosakoje atsispindi sveika valstiečio moralė, tikėjimas gėrio ir tiesos pergale, tėviškės meilė, bet taip pat ir minėti vidiniai jo prieštaravimai, pasaulėžiūros ribotumas.

Brodovskio žodynas, likęs rankraščiu, negalėjo turėti tokios reikšmės, kokią būtų turėjęs išspausdintas. Nežiūrint to, jame panaudotos tautosakos poveikis, nors daugiausia netiesioginis, siekia iki mūsų dienų. K. G. Milkus savo „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodyne" (1800 m.), sekdamas Brodovskio pavyzdžiu, įdėjo apie 300 priežodžių ir patarlių, daugiausia iš Brodovskio žodyno. XIX a. pradžioje iš Milkaus žodyno tą tautosaką nusirašė S. Daukantas ir kartu su paties turėtąja paskelbė įvairiuose savo leidiniuose. D. Poška savo žodynui taip pat ėmė tautosakos iš Milkaus žodyno. Iš S. Daukanto leidinių ta tautosaka pateko į M. Valančiaus „Patarles Žemaičių" (1867 m.). Brodovskio žodyno rankraštį su smulkiąja tautosaka XIX a. viduryje panaudojo kalbininkai: G. H. F. Neselmanas lietuvių kalbos žodynui (1851 m.) ir A. Šleicheris lietuvių kalbos chrestomatijai (1857 m.). Iš A. Šleicherio chrestomatijos ta tautosaka pateko į M. Miežinio „Lietuviškai-latviškai-lenkiškai-rusišką žodyną" (1894 m.), vėliau į K. Jurgelionio „Mįslių knygą" (1913 m.), V. Krėvės-Mickevičiaus „Patarles ir priežodžius" (I 1934, II 1935, III 1937 m.), pagaliau į akademinį lietuvių kalbos žodyną ir kitus leidinius.

Proginiai pasaulietinio turinio eilėraščiai. Jų, reikia manyti, buvo parašyta nemažai, bet išlikusių tėra nedaug. Vienas iš tokių eilėraščių yra Klaipėdos miesto mokinių pasveikinimas Prūsijos karaliui Fridrichui I, parašytas 1704 m. Jo autorius nežinomas. Tą sveikinimą karaliaus vainikavimosi jubiliejaus proga sudainavo mokinių choras. Jį sudaro keturi penkiaeiliai posmai. Eilėraštyje perteikiamas šventiškas linksmumas, garbinamas karalius, linkima jam sveikatos, ilgo amžiaus, ramybės ir geros valdžios:

Hei sa sa sa falialia!
Mums išaušo linksma diena,
Kur linksmauti ir pašaukti,
Kur mandrauti ir krykštauti
Mums reik, hei sa sa faliala!

Hei sa sa sa falialia!
Ant sveikatos mūsų pono
Irgi žemės vienvaldono
Šokinėkim irgi pliauškim —
Hei sa sa sa falialia!

Hei sa sa falialia!
Dievs išlaikė žemes pono
Ir su juo mums davė duoną,
Dėl to širdis testov linksma —
Hei sa sa falialia!

Dieve, duok jam ilgą amžių,
Duok pakajų, valdžią gerą,
Tad, miels dieve, tau bus garbė,
Tad ir visad bus giedota:
Hei sa sa falialia!

Kitų išlikusių proginių eilėraščių autorius yra A. F. Šimelpenigis.

ADOMAS FRIDRIKAS ŠIMELPENIGIS

Adomas Fridrikas Šimelpenigis gimė 1699 m. Piktupėnuose, netoli Tilžės. Nuo 1718 m. studijavo Karaliaučiaus universitete. Jį baigęs, mokytojavo Žiliuose, o nuo 1726 m. kunigavo Papelkiuose, kur ir mirė 1763 m.

Šimelpenigio veikla ir kūryba žymi perėjimą nuo religinių raštų prie pasaulietinių. Jis aktyviai prisidėjo prie religinių raštų rengimo. Buvo vienas iš pirmo biblijos leidimo vertėjų ir antro leidimo redaktorius. Vertė giesmes, redagavo giesmynus; 1750 m. sujungė J. Berento ir F. Glazerio giesmynus į vieną rinkinį, kuris buvo vartojamas iki pat XX a. Amžininkai jį vertino kaip gabų eiliuotoją, gretino su M. Švoba. Šimelpenigis vertė ir rašė ne tik eilėmis, bet ir proza. Jis išvertė į lietuvių kalbą Johano Arnto „Šešias knygas apie tikrą krikščionumą", kurios nebuvo išspausdintos. 1753 m. išleido savo paties pamokslą „Širdingas prišaukimas", skirtą Teodorui Gabrieliui Milkui jo ordinacijos Mielkiemyje proga.

Kartu Šimelpenigis rašė ir pasaulietinius proginius eilėraščius, kurių tematinis ir idėjinis turinys buvo gana ribotas. Jis dar nepriaugo iki pasaulietinės pasaulėžiūros, nors kai ką yra teisingai pastebėjęs ir konstatavęs. Iš jo pasaulietinių rašinių pirmiausia minėtina antro biblijos leidimo (1755 m.) eiliuota prakalba, kuri vadinasi „Dievišką maloningą aplankymą Lietuvos nepakentė nepagyręs". Tai savotiška religinės lietuvių literatūros apžvalga nuo seniausių laikų. Čia atsispindi autoriaus religinė feodalinė pasaulėžiūra. Jis džiaugiasi, kad Lietuva nepasiliko *pagonių aklų pulke,* kad Prūsijoje buvo nugalėta katalikybė ir įsitvirtino protestantizmas. Liepia dėkoti dievui, kad davė tokį karalių, kuris pasirūpino krašto švietimu, pristeigė mokyklų, leidžia lietuviškas knygas. Mini M. Mažvydo katekizmą, J. Bretkūno biblijos vertimą (nors nežino, dėl ko jis nebuvo išleistas), J. Rėzos psalmyną, pagaliau pažymi, kad XVIII amžiuje, kuriame *jau bekrutame,* pasirodė apsčiau lietuviškų religinių raštų. Tačiau autorius kartu konstatuoja ir tautinę lietuvių diskriminaciją, pabrėžia, kad jie yra niekinami, nelaikomi žmonėmis:

[. . .] *Rods tūlasis vokietis,*
Didei pasipūtęsis,

Pastatydamas zūbus,
Niekina lietuvninkus —
Tar': „Kas yr' lietuvninkas?"
Argi dievs ir jo bojąs?
Todėl jie taip neverti,
Vos per kiaulę laikomi.

Jis nori įrodyti, kad lietuviai ne blogesni už vokiečius, bet tai daro, remdamasis tik religiniais motyvais. Kita vertus, Šimelpenigis objektyviai parodo sunkią lietuvių kultūros būklę Prūsijoje. Meniniu atžvilgiu ši prakalba tėra sueiliuota proza, nelabai sklandi. Tik kai kur autoriui pavyksta kiek įtaigiau išsireikšti, pvz.:

Bus paminklas jo garbės,
Kol tik Lietuva stovės.

Įdomesnis už biblijos prakalbą yra Šimelpenigio eiliuotas literatūrinis laiškas „Giminaičio, 1748 m. vykstančio studijuoti į Karaliaučiaus universitetą, tėvui" (sąlygiškai vadinamas „Karaliaučiaus studentas"). Jis rašytas vienam giminaičiui, gyvenusiam Encūnuose, kad šis sušelptų būsimą studentą, Vilkyškių mokytojo sūnų. Laiške daug intymumo, jis pasižymi humoristine nuotaika, lengvu eiliavimu. Jame išryškėja anais laikais sunkios mokymosi sąlygos. Iš pradžių autorius švelniai bara savo giminaitį, kam, ilgai laukiamas, pas jį neatsilanko. Toliau jau mėginama piešti vaizdą — tai vienas pirmųjų tokių bandymų lietuvių literatūroje. Vaizduojamas tėvo susirūpinimas dėl lėšų neturinčio sūnaus, parodoma, kaip jisai sunyko besisielodamas, besigrauždamas:

Akys, skruostai ir kakta
Buvo didei suraukta.
Raudonavo nosis jo,
Lyg kaip snapas kurkino.

Jis vaikšto *pilnas rūpesčio,* vis čiulpydamas lūpas, *begniaužydams rankas.* Sūnui reikia pastogės, dailaus apsiausto.

Reik jam valgio, gėrimo,
Vakarais reik žiburio,
Reik jam malkų šildytis.

Be to, dar profesorius

Ir už pamokinimus
Atim savo mokesčius.

Tėvas neįsivaizduoja, kaip sūnus su menka pinigine galės gyventi Karaliaučiuje. Jam atrodo, kad ten, nors ir prisisegęs kardą prie šono, jis numirs iš bado, lindės vakarais tamsoje kaip šikšnosparnis, žiemą neištvers šalčio, o svarbiausia, neužmokėjęs už mokslą, turės *vėl keliaut namo,* nieko nepasiekęs ir nusibaigęs. Po to apibūdinamas tas turtingasis žmogus, į kurį kreipiamasi. Jis tupi

taukinyje, yra pilnas visokio turto, jo piniginės prikimštos ir *muštinių dorelių*, ir *raudonų auksinų*. Todėl prašoma: *Duok bent ką iš tos krūvos!*, kad studentas galėtų užsimokėti nors už mokslą, nes viskuo kitu pasirūpinsiąs jo tėvas. Kad palenktų giminaičio širdį, autorius primena jam ir jo žmoną, kuri esanti meilesnė ir dosnesnė už jį patį. Laiško pabaigoje siunčiami linkėjimai giminaičio namiškiams ir pažįstamiems, vėl prašoma, kad jis apsilankytų pas autorių, ir humoristiškai pagrasinama:

Jei mane paniekinsi,
Tai man nepadyvyki,
Kad tave lietuviškai
Aš išbarsiu dideliai.

Taigi kūrinėlis turi nemaža literatūriniam laiškui būdingų savybių. Intymus, privatus tonas, humoras, nuosekli kompozicija, kai kurios vaizdinės detalės, palyginti sklandus chorėjinis eiliavimas yra pagrindiniai teigiami jo literatūriniai bruožai. Tačiau apskritai didesnės meninės vertės jis neturi: daug kas čia dar primityvu, naivu.

Kitas Šimelpenigio proginis eilėraštis yra vestuvinis sveikinimas labai ilgu pavadinimu, parašytas 1760 m. ir skirtas klebonui Jurgiui Kristupui Vilkiui, kuris vedė Šimelpenigio dukterį Kotryną Ralę (sąlygiškai jį vadinsime pagal pirmuosius antraštės žodžius „Ant svodbos"). Šis eilėraštis yra pagrįstas kalambūru. Iš pradžių autorius būsimą žentą pavadina *vilku*, nes ir jo pavardė panašiai skamba *(Vilkis)*. Jis abejoja, ar galima atiduoti vilkui į nasrus avelę — savo dukterį. Tačiau duktė atsako, kad tasai vilkas, apie kurį kalba tėvas, avių negainioja, nieko blogo joms nedaro, o priešingai — pats yra avių ganytojas (vadinasi, dvasininkas). Tuomet tėvas palieka pačiai dukrai apsispręsti, primindamas bibliją, kurioje pasakyta, kad avys su vilkais bus drauge santaikoje ganomos. Pagaliau abu sužieduotinius jis pavadina ėryčiais, linkėdamas, kad jie būtų apsaugoti nuo visokių žvėrių. Kalambūriškai žaisdamas žodžio skambėjimu ir reikšme, autorius alegoriniu būdu išreiškia kūrinio idėją.

Iš proginių Šimelpenigio eilėraščių išsiskiria dvi epigramos, kuriose atsiskleidžia valstiečių ir dvasininkų antagonistiniai santykiai, išjuokiamas pastorių savanaudiškumas ir godumas. Vienoje epigramoje, atrodo, kalbama apie kunigą Teodorą Gabrielių Milkų, kuris 1755 m. buvo atkeltas į Pilkalnį. Gyventojai jo nenorėjo priimti. Jie surengė viešą demonstraciją ties bažnyčia, kad sukliudytų jį įvesdinti. Epigramoje sakoma:

Vilks veda kerdžių pas avis,
Bet avys nor jo atsiginti, —
Husarai tur su šoblėmis
Jam avinyčią atrakinti.

Kita epigrama yra Šimelpenigio atsakymas kunigui Adomui Henrikui Pilgrimui Įsrutyje, besiskundžiančiam, kad ten nieko negalima esą gauti. Autorius iš tokio skundo kandžiai pasišaipo:

Eikšte šen, kas tur ausų
Ir kas nor naujieną tirti:
Tarp pyragų ir pyvų
Pilgrims nor badu numirti!

Tos Šimelpenigio epigramos buvo pirmosios lietuviškos epigramos ir kartu pirmasis satyrinio vaizdavimo pavyzdys lietuvių literatūroje.

Apie 1748—1760 m. Šimelpenigis buvo paruošęs eilėraščių rinkinį, tačiau jis nebuvo išleistas. Prie Šimelpenigio kūrinių nuorašų yra išlikęs ir 7 dainų rinkinėlis. Dainos surinktos Bitėnuose, tik neaišku, kieno. Šimelpenigiui taip pat linkstama priskirti vienos Ch. Gelerto pasakėčios vertimą („Musės ir uodo smertis"). Gal būt, Šimelpenigis buvo ir daugiau ką parašęs, tik tie jo darbai neišliko. Visa tai tebėra dar gerai neištirta.

XVIII a. ANTROJOJE PUSĖJE pagrindiniai pasaulietinių raštų autoriai Prūsijoje, be K. Donelaičio, buvo G. Ostermejeris ir K. G. Milkus. Šiuo laikotarpiu, kaip jau buvo matyti iš religinės raštijos apžvalgos, vėl suaktualėjo literatūrinės kalbos klausimas, kilo kova dėl giesmyno reformos, pasireiškusi ilga literatūrine polemika. Į XVIII a. pabaigą prasidėjo naujas etapas lietuvių tautosakos rinkimo ir panaudojimo istorijoje. Tautosaka dabar imta remtis grožinėje literatūroje. Pradininkas čia buvo K. Donelaitis, savo kūryba glaudžiausiai susijęs su liaudimi, jos dvasine kultūra ir jai atstovavęs. K. Donelaitis daugiausia panaudojo pasakojamąją tautosaką. Tačiau jo kūryboje susilaukė atgarsio ir smulkioji tautosaka, buvusi jam išraiškos priemonių šaltiniu. XVIII a. antrojoje pusėje vėl buvo iškelta mintis išleisti lietuviškų priežodžių rinkinį, bet ji, kaip ir XVIII a. pradžioje, liko neįgyvendinta. Šią mintį buvo pareiškęs G. Ostermejeris 1780 m. Tada jis rašė, kad J. Brodovskio žodyno priežodžiai „yra tikrai verti išrinkti, sutvarkyti ir su paaiškinimais atskirai išspausdinti". Jis neabejoja, kad toks rinkinys išgarsėtų labiau už Johaneso Agrikolos vokiečių priežodžių tritomį, kuriuo kadaise gėrėjosi M. Liuteris. Rinkinys „senovės lietuvių sąmojį nuostabiai parodytų; taip pat duotų progą apgailestauti, kad vokiečių ordinas tokią tautą į tokią baisią vergovę įstūmė". Amžiaus pradžioje tokį rinkinį norėta išleisti kalbiniais motyvais, o pabaigoje — jau estetiniais ir nacionaliniais. Tačiau rinkinys tuomet nebuvo išspausdintas. Į amžiaus pabaigą pasirodė pirmoji senosios lietuvių eiliuotos raštijos istorija, stambus žodynas ir dvi lietuvių kalbos gramatikos, kuriose buvo išspausdintos pirmosios lietuvių poetikos. G. Ostermejeris į savo gramatiką įdėjo nemaža smulkiosios tautosakos pavyzdžių, tuo pralenkdamas visų ankstesnių gramatikų autorius. K. G. Milkaus žodyne pirmenybė jau buvo aiškiai suteikta tautosakai ir gyvo-

sios kalbos frazeologijai, o biblinė frazeologija nustumta į antrą vietą. Be to, K. G. Milkus pirmasis po K. Donelaičio panaudojo smulkiąją tautosaką (priežodžius) savo originalioje kūryboje ir vertimuose. Taigi tuo laikotarpiu lietuvių literatūroje vykusi dviejų kultūrų kova, pasireiškusi, iš vienos pusės, religinės raštijos kūrimu, literatūrinės kalbos grindimu bibline leksika ir frazeologija, o iš kitos pusės, — pasaulietinės literatūros ugdymu, literatūrinės kalbos grindimu gyvąja kalba ir tautosaka, jos iškėlimu į pirmąjį planą, XVIII a. antrojoje pusėje pasibaigė liaudiškos kultūros, nors dar ir ne visišku, laimėjimu.

GOTFRIDAS OSTERMEJERIS

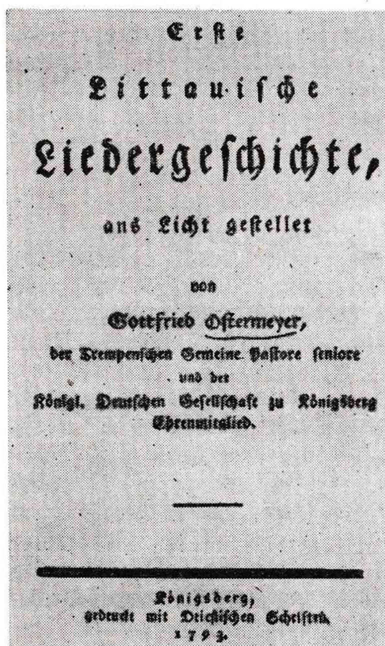
Gotfridas Ostermejeris gimė 1716 m. Marienburge (Malborke). Jo tėvas buvo odininkas, todėl ir sūnų norėjo išmokyti to paties amato. Tačiau vienas meistras, pastebėjęs vaiko gabumus, patarė tėvui jį leisti į mokyklą. Nuo 1728 m. Ostermejeris mokėsi Torno gimnazijoje. Kad galėtų pragyventi, giedojo bažnytiniame chore, vertėsi privačiomis pamokomis. 1736 m., baigęs gimnaziją, grįžo į Marienburgą ir čia beveik visus metus sunkiai sirgo. 1737 m. jis įstojo į Karaliaučiaus universitetą, kur studijavo teologiją, lankė lietuvių kalbos seminarą. Drauge su juo studijavo ir K. Donelaitis, metais anksčiau įstojęs į universitetą. Greičiausiai juodu buvo pažįstami. Ostermejeris žinojo apie K. Donelaitį ir vėliau, kai kvietė jį prisidėti prie naujo giesmyno parengimo, o šis atsisakė. Mažai tegaudamas paramos iš namų, Ostermejeris du kartus turėjo nutraukti studijas, kad galėtų užsidirbti lėšų pragyvenimui. Universitete studijavo ligi 1740 m. Po to išvyko mokytojauti į Lietuvą, o 1744 m. grįžo į Karaliaučių ieškoti tarnybos. Tais pačiais metais jis buvo paskirtas į Trempus precentoriumi. Pats būdamas vokietis, 1747 m. ten vedė lietuviškai mokančią žmoną ir sukūrė šeimą, kuri gerokai sulietuvėjo. 1752 m. jis buvo paskirtas Trempų parapijos kunigu. Tas pareigas ėjo iki mirties, 1800 m.

Gyvendamas Trempuose, Ostermejeris pradėjo ir savo literatūrinę veiklą. Jam rūpėjo ne vien religinė raštija. Jis tyrinėjo Rytų Prūsijos praeitį, senąjį tikėjimą, lietuvių kalbą, domėjosi pasaulietinės kultūros reikalais. Jis buvo Vokiečių mokslinės draugijos Karaliaučiuje narys ir jos leidinyje „Prūsų archyvas" („Preussisches Archiv") išspausdino didžiąją dalį savo straipsnių.

Ostermejeris buvo rimtai atsidėjęs lietuviškai knygai, griežtai kovojo su germanizacija. Ypač daug jam kainavo polemika su K. G. Milkum dėl lietuviško giesmyno reformos. Kaip jau buvo minėta religinės raštijos apžvalgoje, 1780 m. Ostermejeris išleido giesmyną („Giesmės šventos, bažnyčioje ir namiej giedojamos"), dėl kurio kilo aštri polemika su K. G. Milkum. Tos polemikos metu Ostermejeris išspausdino vokiečių kalba brošiūras:

1) „Gramatinis istorinis lietuviško veiksmažodžio *gaišti* ir jo vedinių tikrosios reikšmės tyrinėjimas" („Grammaticalisch-historische Untersuchung über die wahre Bedeutung des Littauischen Verbi *gaiszti* mit seinen compositis"), 1786 m.;

2) „Apmąstymai apie naujojo lietuviško giesmyno projektą" („Bedenken über einen Entwurf zu einem neuen Littauischen Gesangbuch nebst vorangesetzten Bericht von der Veranlassung dazu"), 1786 m.;

Erste
Littauische
Liedergeschichte,
ans Licht gestellet
von
Gottfried Ostermeyer,
der Trempenschen Gemeine Pastore seniore
und der
Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg
Ehrenmitglied.

Königsberg,
gedruckt mit Drieschen Schriften.
1793.

G. Ostermejerio „Pirmosios lietuviškų giesmynų istorijos" (1793 m.) antraštinis puslapis

3) „Sinceraus laiškas Trempų kunigui Ostermejeriui, išleistas su atitinkamais pastarojo atsakymais" („Sinceri Schreiben an den Pfarrer Ostermeyer zu Trempen von diesem selbst mit den nöthigen Antworten ans Litcht gestellet"), 1787 m.;

4) „Naujojo lietuviško giesmyno apologija prieš Milkaus kaltinimus" („Apologie des neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen"), 4 dalys, 1789—1791 m.

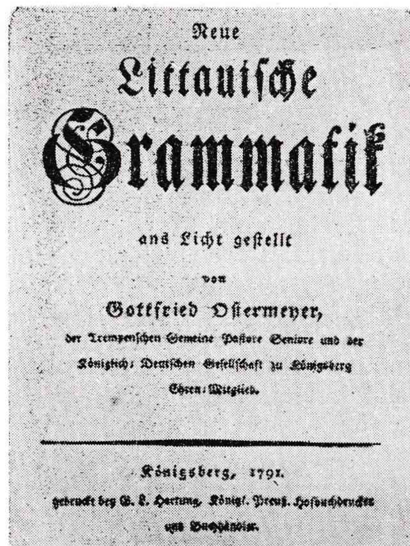
Be to, polemikos su K. G. Milkum skatinamas, 1791 m. Ostermejeris išleido dar papildomą 32 giesmių rinkinį, kuris, kaip ir anas, didysis, jo giesmynas, neišliko. Iš poleminių brošiūrų iki šiol rasti „Apmąstymai", „Sinceraus laiškas" ir „Apologijos" II, III ir IV dalis.

Kovodamas su Milkum ir jo šalininkais, Ostermejeris vis labiau gilinosi į lietuviškos knygos istoriją. Jis sumanė parašyti darbą, kuriame būtų apžvelgti visi iki tol pasirodę lietuviški giesmynai. Taip gimė jo knyga „Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija" („Erste Littauische Liedergeschichte"), išleista 1793 m. vokiečių kalba. Tuo veikalu Ostermejeris davė pradžią lietuvių literatūros istorijai. Anksčiau tebuvo tiktai jos pradai, užuomazgos, atskiros užuominos (pvz., J. Kvanto pratarmė pirmam biblijos leidimui ir J. Berento giesmynui, A. F. Šimelpenigio prakalba antrame biblijos leidime ir kt.). Pagrindinis žinių šaltinis Ostermejeriui buvo patys giesmynai. Kai kurių jis neturėjo, todėl rėmėsi ir kitais šaltiniais — kalbininkų, etnografų, istorikų darbais (pvz., D. Kleino gramatika, D. Arnolto „Trumpos žinios apie Rytų Prūsijos pastorius" ir „Karaliaučiaus universiteto istorija", D. Pasternacio „Istorinės žinios apie Įsruties inspekcijos pastorius", T. Lepnerio

„Prūsų lietuvis", M. Gerberto „Apie giedojimą ir bažnytinę muziką", Ch. Geco „Bažnytinių giesmių istorija", E. Olofo „Lenkiškų giesmynų istorija"). Ostermejerio veikalą sudaro pratarmė, įvadas ir 7 skyriai, kuriuose iš eilės aptariama po atskirą giesmyną. Pirmame skyriuje apžvelgiamos M. Mažvydo katekizmo (1547 m.) giesmės, antrame — J. Bretkūno giesmynas (1589 m.), trečiame — L. Zengštoko giesmynas (1612 m.), ketvirtame — D. Kleino giesmynas (1666 m.) ir du paskesni jo leidimai (J. Rikovijaus 1685 m. ir F. Šusterio 1705 m.), penktame — J. Berento giesmynas (1732 m.), šeštame — F. Glazerio giesmynas (1736 m.), pagaliau septintame — paties Ostermejerio giesmynas (1780 m.). Čia plačiai nušviesta ir polemikos su K. G. Milkum eiga. Po to alfabeto tvarka pateikiamos trumpos biografinės ir bibliografinės žinios apie 48 senuosius lietuvių rašytojus — giesmių vertėjus bei kūrėjus, giesmynų leidėjus. Knygos pabaigoje pridėtas skyrius apie Kėdainių giesmyną („Knygą nobažnystės", 1653 m.), taip pat pasenusių ir mažai žinomų žodžių, pavartotų giesmynuose, žodynas. Visus giesmynus Ostermejeris turėjęs savo rankose, išskyrus M. Mažvydo katekizmą ir J. Bretkūno giesmyną. Apie kitus M. Mažvydo leidinius (taip pat jo giesmyną) jis, matyt, dar nieko nežinojo. Savo veikalą Ostermejeris rašė kaip žmogus, susisielojęs lietuvių literatūros reikalais. Čia jis atskleidžia dviejų tendencijų kovą to meto lietuvių kultūroje, parodo kunigų savanaudiškumą, kritikuoja aukštąją dvasininkiją, gina lietuvių kalbos teises. Veikalas ir vertingas moksliniu atžvilgiu, ir įdomus literatūriniu. Prie jo Ostermejeris daug dirbo, bet smulkmenose nepaskendo, o viską sintetiškai apibendrino, laikydamasis vieningo plano. Knyga parašyta gana kritiškai, objektyviai. Išvados apie tuos giesmynus, kurių pats neturėjo, daromos labai atsargiai. Pats būdamas dvasininkas, Ostermejeris demaskavo dvasininkų daromą liaudžiai žalą, pabrėžė, kad jai viskas primetama. Ostermejerio kritikos argumentai daugiausia literatūriniai: jis remiasi kalba, išraiškingumu, poetinėmis priemonėmis. Jis žiūrėjo, kad forma atitiktų turinį, suprato istorinę literatūros raidą, iškėlė geriausius eiliuotojus — D. Kleiną ir M. Švobą, pažymėjo, kad vėlesni rašytojai nesugebėjo kūrybiškai ugdyti jų tradicijų. Ostermejeris rašo gyvai, įdomiai, veikale jaučiamas betarpiškas gyvenimas. Jei Ostermejeris ir klydo, tai tik smulkmenose. Daugeliu atžvilgių jo knyga tebėra vienintelis šaltinis apie senuosius lietuvių giesmynus.

Su polemika iš dalies susijęs ir kitas Ostermejerio darbas — „Nauja lietuvių kalbos gramatika" („Neue Littauische Grammatik"), išleista 1791 m. Jis buvo parašęs ir lietuvių kalbos gramatikų istoriją, bet jai nesurado leidėjo. Jos rankraštis šiuo metu nežinomas. Tą darbą Ostermejeris greičiausiai panaudojo išleistos gramatikos prakalboje. Stengdamasis suprantamiau išdėstyti taisykles, Ostermejeris savo gramatikoje davė daugiau pavyzdžių, tarp kurių žymią vietą jau užėmė priežodžiai, patarlės, posakiai.

Smulkiosios lietuvių tautosakos jo gramatikoje yra gausiau, negu visose ankstyvesnėse, drauge paėmus. Pvz.: *Ką sudėjo tėvelis, tai prarado sūnelis. Kas aukštai lipinėj(a), tas skaudžiai nupuola. Kas nenori trečioko, tas negaus šeštoko. Kurs vogs, tas nepralobs. Mažas grūdelis didžiu medžiu užaug(a)* ir kt. Gramatikoje Ostermejeris praplėtė sintaksės skyrių, be to, pridėjo platoką skyrių apie prozodiją, kurio nebuvo ankstesnėse lietuvių kalbos gramatikose, išskyrus tik trumputį skyrelį K. Sapūno ir T. Šulco 1673 m. gramatikoje. Tas skyrius apie prozodiją yra, galima sakyti, pirmoji lietuvių poetika. K. Sapūno ir T. Šulco gramatikoje buvo tik nurodyta, kad lietuvių kalbai absoliučiai tinka visos eiliavimo taisyklės, kurias vokiečiams buvo suformulavęs M. Opicas. O Ostermejerio gramatikoje jau konkrečiai kalbama apie įvairius lietuvių eilėdaros ir poetikos dalykus. Ostermejerio gramatikos skyriuje „Apie prozodiją" („Von der Prosodie") aptariami penki pagrindiniai klausimai: rimai, skandavimas, metras, išraiška ir vertimas. Pabrėžiama, kad rimo pagrindas yra ne raidės, bet garsai. Lietuvių poezijoje skiriami vyriški (vienskiemeniai) ir moteriški (dviskiemeniai) rimai. Reikalaujama, kad nei vieni, nei kiti neturėtų remiamojo priebalsio, išskyrus tuos atvejus, kai remiamųjų priebalsių yra ne vienas, o keli. Pažymima, kad sunkiausias dalykas lietuvių poezijoje yra skandavimas, kalbinio ir metrinio kirčio suderinimas. Nurodoma, ką daryti, kad skandavimas būtų taisyklingas. Tuo tikslu rekomenduojama kaitalioti žodžių tvarką, varijuoti jų gramatines formas, ieškoti sinonimų. Kalbama apie dvejopus metrus lietuvių poezijoje — jambą ir chorėją (trochėją). Poetinė išraiška turi būti be priekaišto. Eiliuotojui negana taisyklingai kaityti ir derinti žodžius. Išraiška privalo atitikti kalbos vartoseną, sveiko proto reikalavimus, mąstymo bei logikos dėsnius. Ji turi būti aiški, lengvai suprantama, sklandi, skambi, santūriai stilinga. Poetas turi vengti vulgarizmų, provincializmų, visokio miglotumo. Reikia rūpestingai parinkti vertimui originalus. Geram originalui reikia stengtis prilygti, o prastesnį pralenkti. Pažodžiui galima versti tik tada, kai nenusikalstama lietuvių kalbai, kai išvengiama miglotumo, nenatūralumo, ištęstumo. Priešingu

Neue
Littauische
Grammatik
ans Licht gestellt
von
Gottfried Ostermeyer,
der Trempenschen Gemeine Pastore Seniore und der
Königlich Deutschen Gesellschaft zu Königsberg
Ehren-Mitglied.

Königsberg, 1791.
gedruckt bey G. L. Hartung, Königl. Preuß. Hofbuchdrucker
und Buchhändler.

G. Ostermejerio gramatikos (1791 m.) antraštinis puslapis

atveju reikia versti kūrybiškai, transformuoti kito poeto mintį, kitaip komponuoti. Eiliavimo meno skatinama mokytis ne tiek iš vadovėlių, kiek iš gerų poetų kūrinių. Ostermejeris savo poetikoje aptarė daug svarbių klausimų, kurie tuo metu buvo aktualūs lietuvių eiliuotojams. Jis norėjo pakelti vertimo meno ir eiliavimo kultūrą, apvalyti ir patobulinti poetinę kalbą. Tas pastangas vėliau pratęsė savo gramatikoje K. G. Milkus. Taigi Ostermejerį galima laikyti ne tik pirmuoju lietuvių literatūros istoriku, bet ir pirmuoju jos teoretiku.

Ostermejeris taip pat parašė daug darbų Lietuvos istorijos, etnografijos ir mitologijos klausimais. Atskiromis knygomis jis išleido:

1) „Kritiška senųjų prūsų religijos istorija" („Kritischer Beytrag zur altpreussischen Religionsgeschichte"), 1775 m.;

2) „Mintys apie senuosius Prūsų žemės gyventojus" („Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen"), 1780 m.

Šioms knygoms papildyti ir patikslinti Ostermejeris buvo parašęs straipsnį, kuris liko, atrodo, neišspausdintas. Jo rankraštis saugomas Lietuvos TSR Mokslų akademijos bibliotekoje. Be to, mokslinėje periodikoje jis paskelbė straipsnių apie Prūsijos vietovardžius (1780 m.), XVIII a. Prūsijos lietuvius (1783 m.), Kulmo žemės vietovardžius (1783 m.), senąjį stabų garbinimą Prūsijoje (1790 m.), tris senųjų prūsų dievus — Perkūną, Pykulį ir Patrimpą (1793 m.), Trempų parapijos istoriją (1793 m.), lietuviškas Rytų Prūsijos bažnyčias (1795 m.), parapinių mokyklų mokytojus (1798 m.). Tie Ostermejerio darbai svarbūs Lietuvos kultūros istorijai[13]. Jie parodo autorių kaip lietuvių švietėją, atskleidžia lietuvių tautos kovą už savo nacionalines teises. Švietėjiškas Ostermejerio tradicijas XIX a. pradžioje pratęsė jo sūnus Zigfridas, 1817 m. išleidęs knygą „Ar patartina išstumti lietuvių kalbą ir sulieti lietuvius su vokiečiais?", kurioje taip pat gynė lietuvių tautą ir kalbą.

KRISTIJONAS GOTLIBAS MILKUS

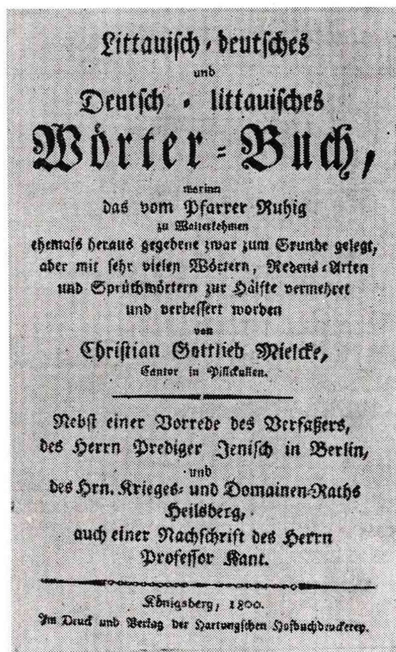
Kristijonas Gotlibas Milkus gimė apie 1736 m. Mielkiemyje, kunigo šeimoje. Nuo 1751 m. studijavo Karaliaučiaus universitete, bet jo, matyt, nebaigė, nes vėliau netapo kunigu, o visą gyvenimą išdirbo kantoriumi. Anksčiausiai nuo 1755 m., o vėliausiai nuo 1780 m. jis buvo kantorius (ir pradinės mokyklos precentorius) Pilkalnyje prie protestantų bažnyčios. Ten ir mirė apie 1806 m.

Polemizuodamas su G. Ostermejeriu dėl lietuviško giesmyno reformos, Milkus taip pat gilinosi į lietuvių kalbą. Žinomos dvi poleminės jo brošiūros:

[13] Plačiau žr. *Vanagas* V. Gotfridas Ostermejeris — pirmasis lietuvių literatūros istorikas. — „Literatūra ir kalba", t. V, 1961, p. 395—432.

1) „Pastabos apie naująjį lietuvišką 1781 m. giesmyną" („Anmerkungen zu dem neuen Littauischen Gesangbuch de anno 1781"), parašytos 1781 m., bet neišspausdintos;

2) „Kuklus atsakymas į apmąstymus apie naujojo lietuviško giesmyno projektą, kuriuos paskelbė Trempų kunigas ponas Ostermejeris" („Bescheidene Beantwortung des Bedenkens, so Herr Pfarrer Ostermeyer von Trempen, über einen Entwurf zum neuen Littauischen Gesangbuch bekannt gemacht"), išspausdintas 1788 m.

Littauisch-deutsches
und
Deutsch-littauisches
Wörter-Buch,
worinn
das vom Pfarrer Ruhig
zu Walterkehmen
ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt,
aber mit sehr vielen Wörtern, Redens-Arten
und Sprüchwörtern zur Hälfte vermehret
und verbessert worden
von
Christian Gottlieb Mielcke,
Cantor in Pillkallen.

Nebst einer Vorrede des Verfaßers,
des Herrn Prediger Jenisch in Berlin,
und
des Hrn. Krieges- und Domainen-Raths
Heilsberg,
auch einer Nachschrift des Herrn
Professor Kant.

Königsberg, 1800.
Im Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerey.

K. Milkaus žodyno (1800 m.) antraštinis puslapis

Ilgai polemizavęs su G. Ostermejeriu, Milkus savo giesmyną („Senos ir naujos krikščioniškos giesmės") teišleido 1806 m. Pratarmėje, parašytoje 1805 m., sakoma, kad giesmynas buvo parengtas ir atiduotas spaudai daugiau kaip prieš ketverius metus. Tačiau dėl jo leidimo buvo bylinėjamasi, o išleistas jis buvo kritikuojamas ir draudžiamas platinti. Dėl to subankrutavus spaustuvininkui, beveik visas jo tiražas buvo parduotas makulatūrai.

Polemikos su G. Ostermejeriu rezultatas buvo ir du stambūs Milkaus filologiniai darbai — žodynas ir gramatika, abu išleisti 1800 m. „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodynas" („Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Wörterbuch") Milkaus buvo paruoštas 1797 m., o gal ir anksčiau, bet tada neatsirado leidėjo. Todėl buvo renkama prenumerata, ir žodynas pasirodė tik po kelerių metų. Žodyno pagrindu Milkus paėmė Pil. Ruigio žodyną (tai pažymėjo ir antraštiniame puslapyje), bet jį žymiai praplėtė, panaudodamas dar J. Brodovskio žodyną. Žodyne yra 4 pratarmės — paties autoriaus ir dar trijų įžymių ano meto žmonių: D. Jenišo, C. F. Heilsbergo ir filosofo, Karaliaučiaus universiteto profesoriaus I. Kanto. Tai turėjo užtikrinti žodyno pasisekimą. Savo prakalboje Milkus pažymėjo žodyno reikalingumą, nurodė, kad Pil. Ruigio žodynas nepilnas ir jo jau 15 metų nebegalima gauti, paminėjo, kad naudojosi J. Brodovskiu ir Pov. Ruigio gramatika. D. Jenišas, laimėjęs Berlyno akademijos premiją už traktatą apie 14 kalbų lyginimą ir kalbos idealo ieškojimą, savo prakalboje išaukštino lietuvių kalbą, nurodydamas jos gimininguma su latvių, lenkų, rusų, lotynų, graikų ir kitomis kalbomis. Vokie-

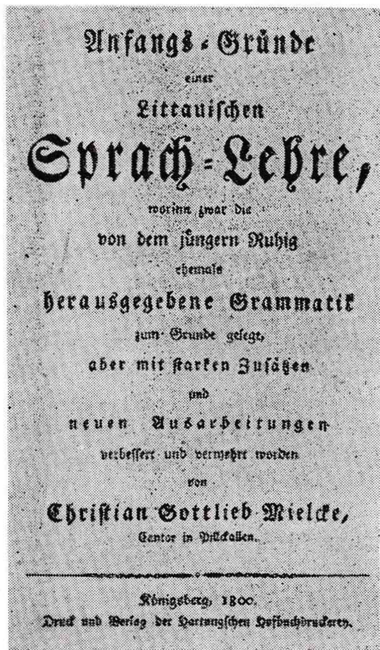
čiams lietuvių kalba galinti kelti tik pavydą. Jis pažymėjo, kad kalba yra būdinga tautos dvasios išraiška, konstatavo lietuvių prisirišimą prie savo gimtosios kalbos ir skatino ją tyrinėti. Lietuvių kalbos išstumti esą neįmanoma. Jis išaukštino taip pat lietuvių liaudies dainas, ragino rinkti senuosius raštus, tautosaką. C. F. Heilsbergo prakalboje irgi įrodinėjama, kad lietuvių kalbos negalima išstumti, pažymimas lietuvių humaniškumas, kilnumas, vaišingumas, išaukštinamos jų dainos, pabrėžiama neigiama vokiečių įtaka lietuviams. I. Kantas savo prakalboje taip pat akcentavo būdingus lietuvių charakterio bruožus. Lietuviai su visais kalbąsi vienodai, familiariai, esą išdidūs. I. Kantas pagrindžia mintį, kad lietuvių kalba turi būti paliekama moksliniais ir moraliniais sumetimais [14]. J. Brodovskio pavyzdžiu, Milkus įdėjo į savo žodyną apie 300 patarlių ir priežodžių, paimdamas juos daugiausia iš to paties Brodovskio ir pratarmėje pažymėdamas, kad juose kalbos dvasia geriausiai pasireiškia.

Ne tik Milkus, bet ir visi trijų prakalbų autoriai palankiai įvertino lietuvių tautosaką, pradedant dainomis ir baigiant priežodžiais. Įdomesni priežodžių ir posakių pavyzdžiai žodyne: *Didį kąsnį apžiojo, o negal(i) praryti. Diena dieną mokina. Dirba kaip vergas. Gaspadoriai patys vagia, o ant šeimynos reiškia. Ir jiji nepėsčia. Yra, ale ir byra. Juo daugiau(s) turi, juo daugiau(s) nori. Kaip mes, pasturlakėliai, priteksim pirm(a)lakus! Partimpin(a) katins per tiltą* (iš dainos). *Rugiai kaip nendrės. Tu vilkų ištąsa! Tu visur savo nagus kiši. Užsigeidė snaigalą paragaut. Viso svieto teta.* Žodyno frazeologiniams pavyzdžiams buvo panaudoti ir K. Donelaičio „Metai".

Kitas stambus ir reikšmingas Milkaus filologinis darbas buvo „Lietuvių kalbos mokslo pradmenys" („Anfangsgründe einer Littauischen Sprachlehre"), išleisti tais pačiais 1800 m., kaip ir žodynas. Jų pagrindą sudarė Povilo Ruigio gramatika (tai irgi pažymėta knygos antraštiniame puslapyje). Milkaus gramatikoje yra fonetikos, morfologijos, sintaksės skyriai ir priedas apie lietuvių poeziją (poetika). Literatūros mokslui ypač vertingas tasai priedas — „Trumpas lietuvių poezijos vadovas" („Kurze Anleitung zur littauischen Poesie"). Tas priedas ilgesnis už G. Ostermejerio, daugelis literatūros teorijos klausimų jame nušviesta plačiau ir išsamiau. Tačiau tai dar nėra literatūros teorija tikra to žodžio prasme, o tik pastabos, atskiri elementai. Milkus pabrėžia, kad poetas turi labai gerai mokėti kalbą, žinoti poetikos taisykles ir svarbiausia — turėti talentą. Poetas privalo geriau mokėti kalbą, negu prozininkas, nes jam reikia vaizdingiau išsireikšti, išlaikyti ritmą ir rimą. Lietuvių ir vokiečių kalbos nedaug teturi panašumo, todėl versti visuomet reikia kūrybiškai, kad tai, kas parašyta, ir

[14] Plačiau žr. *Rickevičiūtė K.* I. Kanto pažiūros į lietuvių kalbą ir kultūrą. — „Problemos", 1968, Nr. 1, p. 56—65; *Genzelis B.* I. Kanto filosofija ir Lietuva. — „Mokslas ir gyvenimas", 1974, Nr. 4, p. 12—14.

paprasčiausias lietuvis suprastų. Aiškumas ir paprastumas ne prieštarauja tam, kas kilnu, jaudina, dailu, o priešingai — leidžia geriau viską suvokti ir pergyventi. Ta proga kaip tauriausios išraiškos pavyzdžius Milkus pacituoja K. Donelaičio „Metus“ — 5 eilutes iš „Rudenio gėrybių“ (*Ant saulelė, vėl nuo mūs' atstodama, ritas...*) ir 13 eilučių iš „Žiemos rūpesčių“ (*Ant žiemos narsai jau vėl rūstaudami grįžta...*). Toliau jis aptaria poetikos taisykles — metrą ir jo rūšis, rimą ir išraišką. Milkus jau skiria ne du, kaip G. Ostermejeris, o tris silabotoninius metrus: jambą, trochėją (chorėją) ir daktilį; be to, nurodo mišrių metrų galimybę (chorėjo ir daktilio kaitaliojimąsi). Kaip ir G. Ostermejeris, jis reikalauja, kad skanduojama būtų taisyklingai, kad metrinis kirtis nežalotų natūralaus. Lietuviai esą ypač jautrūs kalbos ir kirčiavimo taisyklingumui — daug jautresni už vokiečius, todėl netaisyklingo skandavimo tiesiog nepakenčią. Milkus nurodo daug įvairių būdų, kaip galima reguliuoti skiemenų skaičių eilutėse ir tvarkingai, pagal metro reikalavimus, išdėstyti natūralius žodžių kirčius. Jis siūlo vartoti pagal reikalą ilgesnes arba trumpesnes morfologines to paties žodžio lytis, bet tokias, kurios yra natūralios, įprastos šnekamojoje kalboje. Milkus, kaip ir G. Ostermejeris, pažymi, kad rimo pagrindą sudaro garsai, bet ne raidės. Jis taip pat skiria vyriškus ir moteriškus rimus, reikalauja, kad jie būtų tikslūs, bet pasisako prieš remiamuosius priebalsius, išskyrus tuos atvejus, kai jų būna ne vienas, o keli. Milkus labai išpeikia deminutyvų vartojimą, ypač rimavimo reikalu. Jis pripažįsta, kad lietuviai kasdieniniame gyvenime vartoja daug mažybinių žodžių, tačiau giliai pažeminta tauta jais išreiškianti tik savo pataikavimą ir nuolankumą. Rimtas ir orus lietuvis jų niekuomet nevartojąs. Jis visuomet sako *kunige, su dievu, duona,* o ne *kunigėli, su dievuliu, duonelė...* Kartkartėmis galima pavartoti ir kokį mažybinį žodį, bet tik tada, kai jis iš tikrųjų tinka kontekstui. Milkus taip pat reikalauja, kad lietuvių kalba būtų gryna ir atitiktų gyvąją vartoseną. Jis liepia vengti svetimybių (ypač germanizmų), pasenusių žodžių (archaizmų), neįprastų naujadarų ir vertinių, rekomenduoja pasirinkti vertimui tik gerus originalus, atidžiai į juos įsiskai-

Anfangs-Gründe
einer
Littauischen
Sprach-Lehre,
worinn zwar die
von dem jüngern Ruhig
ehemals
herausgegebene Grammatik
zum Grunde gelegt,
aber mit starken Zusätzen
und
neuen Ausarbeitungen
verbessert und vermehrt worden
von
Christian Gottlieb Mielcke,
Cantor in Pillkallen.

Königsberg, 1800.
Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerey.

K. Milkaus gramatikos (1800 m.) antraštinis puslapis

tyti, kad būtų galima įvairias idiomas, specifiškus pasakymus suprantamai lietuviškai išversti. Verčiant reikia stropiai žiūrėti ritmo ir rimo, eiliuoti sklandžiai, mintis dėstyti nuosekliai kaip prozoje, viską perduoti taip, kad vertimas būtų mielas širdžiai ir įstrigtų į atmintį. Pirmuoju tikru eiliuotoju lietuvių poezijoje Milkus laiko D. Kleiną. Jis pirmasis nusimanęs apie poeziją ir laikęsis poetikos taisyklių, o visų ankstesnių, jo pirmtakų, net eiliakaliais nesą galima vadinti. Iš vėlesnių eiliuotojų Milkus labiausiai vertina M. Švobą, F. Z. Šusterį, A. F. Šimelpenigį, savo tėvą P. G. Milkų. Kai kam atrodą, kad lietuvių kalba esanti šiurkšti, netinkanti poezijai. Kad tai paneigtų ir įrodytų savo sugebėjimą eiliuoti, Milkus įdėjo čia dviejų giesmių ir Ch. F. Gelerto pasakėčios „Kūlikas" („Der Drescher") vertimą. Savo poetikoje visus peiktinus pavyzdžius Milkus ėmė iš G. Ostermejerio raštų ir taip tartum keršijo savo priešininkui. Tačiau iš esmės tarp Milkaus ir G. Ostermejerio poetikų nėra didesnio skirtumo. Teorinių žinių jie abu sėmėsi iš ano meto vokiečių poetikų, abu rėmėsi daugiausia religine raštija, abu beveik vienodai suprato aiškinamus dalykus, abu kėlė panašius reikalavimus eiliuotojams. Tiktai Milkus viską išaiškino kiek plačiau ir konkrečiau, pirmas paskelbė K. Donelaičio „Metų" ištraukas, labai palankiai apie tą kūrinį ir jo autorių atsiliepdamas. O G. Ostermejeris, atrodo, kiek blaiviau ir istoriškiau vertino ankstyvuosius lietuvių eiliuotos raštijos raidos etapus. Tie du G. Ostermejerio ir Milkaus gramatikų skyreliai sudarė pirmąją literatūros teorijos užuomazgą lietuvių literatūros moksle.

Milkus, panašiai kaip ir A. F. Šimelpenigis, pasireiškė taip pat kaip vienas pirmųjų pasaulietinės poezijos kūrėjų. Apie 1796—1797 m. jis parašė istorinę poemėlę „Pilkainis", kuri buvo paskelbta tik XX amžiuje[15]. Poemėlė pavadinta Pilkalnio miestelio, kur autorius mokytojavo, vardu. Joje pavaizduotos lietuvių kovos su kryžiuočiais ir lietuvių pavergimas. Pasakojama miestelio istorija nuo pat įkūrimo, parodomas jo augimas kovų su kryžiuočiais fone. Tuo būdu poemėlė tampa Prūsijos lietuvių gyvenimo atspindžiu. Svarbesnius miestelio istorijos momentus stengiamasi piešti vaizdais. Pirmiausia užsimenama apie Pilkalnio kilmę. Vienas pagonių kunigaikštis ant aukšto kalno įrengęs kapines, vėliau jį dar labiau paaukštinęs, todėl žmonės tą vietą praminę Pilkalniu. Kalno papėdėje, pušyne, degusi šventoji ugnis, būdavę aukojami dievams galvijai, nukankinti priešai. Pagonys, būdami labai drąsūs, atsikeršydami už skriaudas, užpuldinėdavę savo kaimynus krikščionis, todėl mozūrų kunigaikštis (Konradas) pataręs Lenkijos karaliui, kad šis pasikviestų į pagalbą kryžiuočius. Toliau aprašomos prūsų kovos su kryžiuočiais. Šių kovų epizodai yra labiausiai vykę literatūriniu atžvilgiu. Kryžiuočiai čia apibūdinami

[15] Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, p. 210—217; *Biržiška* V. Nežinomi senieji lietuviški tekstai. K., 1931, p. 26—35 (atspaudas iš „Tautos ir žodžio", kn. 7). Pilkalnį autorius vadina Pilkainiu.

neigiamai. Jie lyginami su nenaudėlėmis kuosomis, kurios, užėjus darganai ir girioje išnykus penui, užplūsta žmonių kiemus. Lygiai taip ir *išsižioję vokiečiai*, iš visų pašalių suėję, užpuolę prūsus. Jie buvę gerai šarvuoti, žinoję visas karo gudrybes, todėl prūsus dažnai nugalėdavę. Tačiau prūsai toje nelygioje kovoje parodę negirdėtą drąsą, ir tik retas kryžiuočių kareivis sugrįždavęs gyvas į savo tėviškę. Tik per kokius dvidešimt metų kryžiuočiams, be paliovos puolantiems, pavyko užgrobti pusę prūsų žemės. Šaunių lietuvninkų jiems niekaip nepasisekė iki galo įveikti. Šie vieni prieš savo priešus nenugalimi stovėjo. Toliau eina pati vaizdingiausia poemėlės vieta, kur lietuvių ištvermė palyginama su ąžuolo atsparumu vėtroje:

Kaip kad sukilsta umaras
Ir viesulai be galo dūksta,
Kad griauj perkūns baisėtinas,
Jog visi gyvuliai pabūgsta,
Kad pasilenkia žagarai,
O eglės storos praded virsti,
Bet pušys lūžta bei beržai,
Būk žmonių rankomis pakirsti, —
Tad nieks negandin ąžuolą:
Jisai šakas visur išplėtęs,
Ir jo liemuo nepadreba,
Didžias šaknis giliai įskėtęs.
Taipo lietuvninkai visi
Nepasibūgę susistojo
Per metų penktą dešimtį
Dar su kryželninkais kovojo.

Pagaliau, netekę jėgų, nežmoniškai iškankinti *(vargų papiauti)*, prūsai ir to krašto lietuviai liovėsi kariauti, pasidavė. Tada prasidėjo jų socialinis pavergimas. Kaip šeimininkas su bernais, į ąžuolyną nuvažiavę, gerai ištekintais kirviais smūgis po smūgio storiausią ąžuolą nuverčia, taip ir kryžiuočiai pamažu visai pamynė vietinius gyventojus, padarė juos savo vergais, uždėjo jiems *sunkiausią baudžiavą*, uždraudė garbinti senuosius dievus, per prievartą apkrikštijo. Milkus pabrėžia, kad valdovams, kurie krikštijo kraštą, rūpėjo tik sava nauda, o ne tikėjimas. Tačiau autorius, pats būdamas protestantas, kritiškai žiūri tik į katalikybę, o ne į krikščionybę, religiją apskritai. Toliau poemėlėje glaustai aprašomos kryžiuočių kovos su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, paminimas Jogaila, kryžiuočių pralaimėjimas Žalgirio mūšyje, Prūsijos likimas iki XVI a. pradžios. Po to daug vietos skiriama kunigaikščiui Albrechtui išaukštinti. Sakoma, kad jis *buvo viešpats išmintings, patogus ir didei mokytas.* Išsižadėjęs Kryžiuočių ordino ir tapęs pasauliečiu valdovu, jis ėmęs platinti liuteronų tikėjimą,

statyti bažnyčias, numatęs paversti bažnytkaimiu ir Pilkalnį. Taip pradedama plačiai pasakoti paties Pilkalnio istorija. Parodoma, kaip buvo statomos ir perstatinėjamos bažnyčios, rotušė, vandens malūnas, kaip pamažu kaimas virto miesteliu, nors ir nedideliu, bet dailiausiu naujuosiuose Prūsuose. Literatūriniu atžvilgiu čia labiausiai vykęs miestelio statybos epizodas, kur darbininkai lyginami su bitėmis. Panašiai kaip bitės, kraudamos saldųjį medų, labai daug dirba, kiekviena žino savo vietą ir pareigas ir naikina tinginius tranus, taip ir žmonės, statydami miestelį, turėjo sunkiai ir sutartinai triūsti.

Milkaus poemėlė įdomi kaip vienas pirmųjų bandymų pavaizduoti praeitį. Joje pasmerkiama Kryžiuočių ordino agresija, aukštinamas prūsų ir lietuvių narsumas kovose su priešais, bet kartu palaikomas protestantizmas, liaupsinami Prūsijos kunigaikščiai ir karaliai. Milkui stigo ir poetinio talento. Išskyrus porą epizodų (prūsų palyginimą su ąžuolu ir miestelio statytojų — su bitėmis), poemėlėje pasigendama vaizdingesnio žodžio, grynesnės kalbos, taisyklingesnio sakinio, sklandesnio eiliavimo.

Toje kultūrinėje atmosferoje, kuri skatino ugdyti lietuvių literatūrinę kalbą, domėtis liaudies buitimi, papročiais, tautosaka, rašyti pasaulietinėmis temomis, subrendo ir žymiausio XVIII a. poeto K. Donelaičio talentas.

KRISTIJONAS DONELAITIS

Donelaitis, nors išaugo iš savo meto gyvenimo ir kultūrinės aplinkos, bet nustelbė visus pirmtakus, tapo pirmuoju lietuvių grožinės literatūros klasiku. Su juo prasideda nauja epocha lietuvių literatūros istorijoje.

Pavardės klausimas. Donelaičio pavardė buvo rašoma įvairiai. Dabar įsigalėjusi rašyba *Donelaitis,* bet buvo nuomonių (pvz., P. Pakarklio), kad reikia rašyti *Duonelaitis.* Klausimas galutinai neišspręstas, nes autorius niekur nėra lietuviškai pasirašęs, jis pasirašydavo lotynizuotai — *Donalitius.* Kai įstojo į Karaliaučiaus universitetą, užrašų knygoje jį užrašė kaip *Donaleitį*[1]. Kalbininkai spėja, kad jo pavardė kilusi iš *Donėlos* arba *Donio.* Dėl pavardės kirčiavimo abejonių nekyla, nes Prūsijos lietuvių kalboje kirtis buvo išlaikytas šaknyje. Todėl reikia kirčiuoti *Dónelaitis*[2]. Pažymėtina, kad tokių pavardžių yra labai maža.

BIOGRAFIJA

Lazdynėliuose. Kristijonas Donelaitis gimė 1714 m. sausio 1 d. Lazdynėliuose netoli Gumbinės. Jis yra kilęs iš laisvųjų valstiečių, vokiečių terminu, kelmerių, nes tėvai turėjo Kulmo teisę, buvo laisvi nuo baudžiavos. Šeima buvo gabi, ji davė pagarsėjusių meistrų ir mechanikų, vienas giminaitis išėjo net į valdininkus. Apie Donelaičio tėvą turime labai maža žinių, nes jis mirė 1720 m., kada būsimasis poetas teturėjo šešerius metus. Tėvas paliko našlę su septyniais vaikais — keturiais sūnumis ir trimis dukterimis. Apie brolius išliko daugiau žinių, negu apie seseris. Vyriausias brolis Fridrikas (Pričkus) buvo Karaliaučiaus auksakalys, muzikos ir fizikos instrumentų dirbėjas, pagarsėjęs tuo, kad padirbo

[1] Ne per seniausiai rastas dokumentas, kuriame įrašyta dabar vartojama pavardės forma *Christian Donelaitis.* Tai 1736 m. Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto studentų sąrašas (Lietuvos TSR Respublikinė biblioteka, Rankraščių sk., f. 103, b. 44, apl. 21, vnt. 2, l. 9). Žr. *Jovaišas A.* Naujas dokumentas apie K. Donelaitį. — „Tiesa", 1966 m. kovo 6 d.

[2] Pastaruoju metu siūloma poeto pavardę kirčiuoti priesagoje — *Doneláitis.* Žr. Kristijonas Donelaitis („Literatūra ir kalba", t. VII). V., 1965, p. 355.

pirmąjį fortepijoną Prūsijoje. Kitas brolis Mykolas taip pat buvo auksakalys, fizikos instrumentų dirbėjas, jis pardavė tėvo jam pavestą ūkį ir apsigyveno Tolminkiemyje pas Kristijoną. Trečias brolis Adomas buvo kalvis ir auksakalys, gamino ginklus, laikė smuklę. Pats poetas dirbo įvairius instrumentus — termometrus, barometrus, laikrodžius, optinius stiklus, fortepijonus — ir vėliau, senatvėje, gailėjosi, kad nebegali jų daugiau dirbti.

Donelaičio gimtinėje Lazdynėliuose iki 1709—1710 m. maro gyveno vien lietuviai. Po maro Lazdynėliai buvo kolonizuoti, ir ten atsirado apie pusę gyventojų vokiečių. Taigi su kolonizacija poetas susidūrė dar vaikystėje, ir tai buvo vienas iš veiksnių, nulėmusių jo visuomeninę poziciją. Donelaitis darėsi nepalankus germanizacijai, ėmė gailėtis praėjusių laikų. Nors jo tėvas gyveno nuosavoje žemėje, bet jos turėjo labai nedaug, ir vaikams teko savo jėgomis kilti į žmones. Jie, suprantama, susidūrė su dideliu vargu.

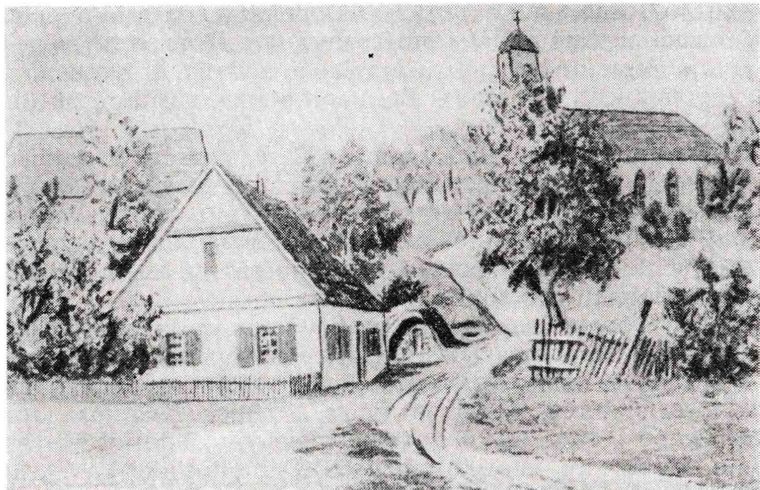
Karaliaučiuje. Kristijonas nuo 1732 m. mokėsi Karaliaučiaus keturklasėje katedros mokykloje ir gyveno beturčių bendrabutyje. Už gaunamą išlaikymą turėjo giedoti bažnyčios chore, laidoti numirėlius ir atlikinėti kitokias panašias pareigas. Buities sąlygos buvo labai sunkios, dėl to poetas, pasak jo sesers, kartą net apalpo ir visą gyvenimą buvo silpnos sveikatos.

1736 m. Donelaitis įstojo į Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultetą, norėdamas užsitikrinti egzistenciją. Studijuodamas jis kartu mokėsi kalbų — hebrajų, graikų, lotynų, prancūzų ir kitų. Jo profesoriai buvo vyskupas Jonas Jokūbas Kvantas (Johann Jakob Kvandt), rūpinęsis lietuvišku giesmynu, biblijos vertimu ir leidimu, katekizmu, istorikas pietistas Danielius Enrikas Arnoltas (Daniel Heinrich Arnoldt), lietuvių kalbos seminaro vedėjas Pranas Albertas Šulcas (Franz Albert Schultz), taip pat pietistas. Kadangi didžioji dalis profesorių buvo pietistai, tai ir Donelaičiui pietizmas, atrodo, bus turėjęs įtakos. Universitete Donelaitis lankė lietuvių kalbos seminarą, gal gaudavo ir lietuviams skiriamą stipendiją. Skurdžiai gyvendamas ir daug dirbdamas, Donelaitis čia dar labiau pakenkė savo sveikatai.

Stalupėnuose. Baigęs universitetą, 1740 m. Donelaitis buvo paskirtas į Stalupėnus kantoriumi — mokytojo padėjėju, bažnytinio vaikų choro vadovu, vargonininku. Netrukus, 1742 m., jis jau tapo Stalupėnų mokyklos vedėju (rektoriumi), o 1743 m. pavasarį buvo pakviestas pastoriauti į Tolminkiemį. Tačiau, gailėdamas jį mylinčių mokinių, pasiliko Stalupėnuose dar iki vidurvasario.

Tolminkiemyje. 1743 m. rudenį, išlaikęs Karaliaučiuje atitinkamus egzaminus, Donelaitis buvo įvesdintas į Tolminkiemio parapiją ir ten išgyveno 37 metus, iki pat savo mirties. Donelaitis buvo labai sėslus. Persikėlęs į Tolminkiemį, jis bene tik vieną kartą buvo nuvykęs į Karaliaučių pas brolį Fridriką. Švenčių proga retkarčiais išsirengdavo į svečius, kartais aplankydavo draugus. Tolminkiemyje 1744 m. jis vedė buvusio Stalupėnų mokyklos ve-

dėjo našlę Oną Reginą Olefant (Ohlefant), kuri buvo vokietė, Geldapės teisėjo duktė. Vaikų jiedu neturėjo, ir tuo Donelaitis sakosi buvęs visiškai patenkintas. Jam atrodę, kad mažas atlyginimas būtų sužlugdęs didesnę šeimą, be to, bijojęs, ar būtų sugebėjęs savo vaikus gerai išauklėti. Vedęs ėmė rūpintis, kaip žmona gyvens po jo mirties, todėl pastatė našlių prieglaudą. Likimas taip ir lėmė, kad anksčiau mirė pats poetas, o žmona našlavo dar penkiolika metų. Tolminkiemyje Donelaitis pergyveno ir Septynerių metų karą. 1757 m. įsiveržus Rusijos kariuomenei, jis tris savaites išbuvo Romintos girioje. Čia, medžiokliniame karaliaus namelyje,

Tolminkiemio klebonija ir bažnyčia XVIII amžiuje

laikė pamaldas, krikštijo vaikus. Donelaitis skaudžiai pergyveno karo padarinius, ypač dorovinį žmonių pakrikimą. Daug jėgų iš jo pareikalavo įvairūs ūkiniai rūpesčiai. Be našlių prieglaudos, kurią pastatė savo lėšomis, jis atnaujino kleboniją, pastatė mūrinę bažnyčią apgriuvusios senosios bažnyčios vietoje, atstatė sudegusią mokyklą[3]. Į gyvenimo pabaigą jam daugiausia nervų kaštavo byla su amtmonu Teofiliu Ruigiu dėl bažnytinės žemės. T. Ruigys bendrųjų žemių pasidalijimo (separacijos) dingstimi norėjo pasisavinti geriausius plotus. Tokiomis sąlygomis Donelaitis atsisakė vykdyti separaciją. Ta byla prasidėjo 1775 m. ir buvo išspręsta Donelaičio naudai tik po jo mirties.

Gyvendamas Tolminkiemyje, Donelaitis turėjo keletą draugų. Seniausias jų buvo Jonas Pričkus Šperberis (Johann Friedrich

[3] Tolminkiemyje (dabar Чистые Пруды) steigiamas Donelaičio muziejus. Plačiau apie tai žr. *Kitkauskas N.* Tolminkiemis atgimsta. — „Mokslas ir gyvenimas", 1975, Nr. 3, p. 29—31.

Sperber). Su juo poetas drauge mokėsi — ir katedros mokykloje, ir universitete, drauge gyveno, drauge valgė neturtingų studentų valgykloje. Šperberis nuo 1738 m. buvo Tolminkiemio precentorius — kunigo padėjėjas: mokė vaikus, vedė bažnyčios chorą. Tolminkiemyje jis išgyveno drauge su Donelaičiu daugiau kaip 12 metų. Vėliau kunigaudamas Neringoje (Kuncuose), 1763 m. aplankė poetą Tolminkiemyje. Donelaitis palaikė santykius ir su Valtarkiemio kunigais — iš pradžių su Pilypu Ruigiu, o paskui su jo įpėdiniu Jonu Enriku Kempferiu (Johann Heinrich Kempfer). Donelaitis sako, kad Kempferis buvęs *teisinga, ištikima siela* ir jie

Anno MDCCXXXVI.
per Semestre Hybernum
Decano
D. Joanne Henrico Lysio.
Albo Facultatis Theologicae inserti sunt.
D: 2: Octobr.
Wilhelm Lippick Schwentain: Borussus.
Christian Donelaitis Gumb: Borussus.
Daniel Friese 4 Octobr: Borussus.
Johann Wilhelm Northoff Langarb. Borussus

K Donelaičio pavardė Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto studentų sąrašuose (1736 m.)

vienas kitą nuoširdžiai mylėję. Donelaitis susisiekdavo ir su Gotfridu Ostermejeriu, gyvenusiu už 35 km į vakarus nuo Tolminkiemio, Trempuose. Nuolatinius ryšius jis palaikė taip pat su Jurgiu Adomu Meisneriu (Georg Adam Meissner), Ostermejerio vadinamu *puikiu lietuviu,* kilusiu iš tos pačios, kaip ir Donelaitis, parapijos. Iš jaunesnių poeto draugų pažymėtinas Jonas Gotfridas Jordanas (Johann Gottfried Jordan) — Įsruties, vėliau Valtarkiemio kunigas, superintendantas. Jis buvo 39 metais jaunesnis už Donelaitį. Su juo poetas susipažino gyvenimo pabaigoje, susirašinėjo vokiškai ir lietuviškai. Donelaičiui mirus, jo žmona perdavė Jordanui poeto rankraščius, kurie vėliau pateko L. Rėzai. Donelaičiui buvo pažįstamas ir amtsrotas G. A. Donalicijus, taip pat amtmonas Francas Bolcas (Bolz), kuris vėliau, tur būt, tapo gerojo „Metų" amtmono prototipu.

Tolminkiemyje tuo metu buvo $^1/_4$ lietuvių. Kitą dalį gyventojų sudarė vokiečiai, prancūzai ir kitų tautybių žmonės. Donelaitis, nors buvo labai griežtas religiniuose dalykuose, su visais sugyveno gerai ir po mirties buvo ilgai minimas. L. Rėza sako, kad jis mirė *branginamas savo viršininkų, mylimas savo parapijiečių ir gailimas savo draugų*. Netgi Donelaičio priešai pripažino jo populiarumą. Amtmonas T. Ruigys, su kuriuo Donelaitis bylinėjosi, dar poetui gyvam tebesant piktinosi, kad žmonės taip savo kunigo klauso. Jei Donelaitis sakąs *taip* — jie džiaugsmingai šaukią *taip*, jei Donelaitis sakąs *ne* — jie, aklai juo sekdami, irgi saką *ne*.

Daugiausia laiko Donelaitis skirdavo tiesioginėms, tikybinėms pareigoms. Jis atidžiai vesdavo apeigų (krikšto ir kitokias) knygas, du kartus per dieną sakydavo pamokslus: iš ryto — vokiečiams vokiškai, po pietų — lietuviams lietuviškai. Atlikęs bažnytines apeigas ir pareigas, Donelaitis daug laiko praleisdavo sode (sodindavo medelius, skiepydavo, akiuodavo) arba užsiimdavo mechanikos darbais (tekindavo optinius stiklus, darydavo barometrus, fortepijonus). Senatvėje apgailestaudamas pasakė: *Ak, kad dar galėčiau dirbti barometrus!* Leisdamas valandas sode, vis galvodavo, kad *reikia palikti ką nors ainiams*.

Donelaitis mirė 1780 m. vasario 18 d., anot jo draugo precentoriaus K. V. Šulco, *dėl visiško jėgų išsekimo*. Palaidotas buvo Tolminkiemyje. Jo atvaizdo išlikusio nėra[4]. Nedaug tėra apie jį ir gyvos medžiagos — amžininkų liudijimų, atsiliepimų.

ASMENYBĖ

Žinias apie Donelaitį plačiau pradėjo rinkti L. Rėza XIX a. pradžioje, bet jis daugiausia domėjosi medžiaga „Metų" leidimui. Todėl apie gyvą poetą, ypač jo jaunystės laikus, mažai težinome. Svarbiausi šaltiniai Donelaičio charakteriui, jo psichikai pažinti tėra oficialūs, proziškiausi dalykai: 1) įrašai bei prierašai krikšto metrikų knygose, iš dalies atstojusiose dienoraštį; 2) bylos su amtmonu T. Ruigiu dokumentai; 3) pastabos būsimam įpėdiniui *(pro memoria successori)* ir 4) pora laiškų. Daug tos medžiagos XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje išspausdino vokiečių kraštotyrininkas Francas Tecneris (Tetzner) leidinyje „Altpreussische Monatsschrift". Vėliau ji buvo paskelbta lietuviškai leidinyje „Literatūra ir kalba" (VII tome 1965 m.).

Amžininkų akimis. Keli Donelaičio apibūdinimai, trumpos charakteristikos išliko iš jo laikų — gyvenimo metų ir tuoj po mir-

[4] Speciali komisija, pirmininkaujama L. Gineičio, 1968 m. identifikavo Donelaičio kapą ir surado jo palaikus buvusios Tolminkiemio bažnyčios pogrindyje. Suradus Donelaičio palaikus, istorikas V. Urbanavičius rekonstravo autentišką poeto portretą. Žr. informacinį pranešimą „Moksliniai tyrinėjimai K. Donelaičio atminimui įamžinti" ir K. Korsako interviu „Naujas etapas donelaitikoje" („Literatūra ir menas", 1970 m. kovo 28 d.).

ties. Dvi iš tų charakteristikų yra Donelaičio draugų, jam artimų, jį gerbusių žmonių, viena — Donelaičio priešo ir viena — neutralaus žmogaus, Donelaičio įpėdinio, kuris pats poeto nepažino, o rėmėsi tik kitų pasakojimais.

Neutralus žmogus, Donelaičio įpėdinis Tolminkiemyje, buvo pastorius F. D. Vermkė (Wermcke). Praėjus metams po poeto mirties, krikšto metrikų knygoje, kurioje Donelaitis buvo įrašęs nemaža pastabų savo įpėdiniui, jis pažymėjo: *Donalicijus [...] čia 36 metus išbuvo ir savo įpėdiniui visose krikšto knygose labai daug gerų pamokymų paliko. Tikriausiai, bus jų ir pats laikęsis? Aš, jo įpėdinis, jo nepažinau, nors jis buvo žinomas kaip labai didelis mechanikas, kuo po jo mirties iš jo darbų įsitikinau. Nieko daugiau nežinau jo garbei pasakyti.* Taip apibūdino Donelaitį vokietis, skeptikas, senas žmogus. Jis abejoja, ar Donelaitis laikėsi tų pamokymų bei patarimų, kuriuos kitiems davinėjo, ir konstatuoja tik vieną dalyką: Donelaitis buvo mechanikos specialistas.

Ne ką daugiau pasakė apie Donelaitį ir jo draugas, bent jau draugiškai jam nusiteikęs precentorius K. V. Šulcas, kuris per pirmąsias poeto mirties metines įrašė mirusiųjų knygoje: *Kristijonas Donalicijus, 37 metus buvęs šios bendruomenės kunigu, mirė 67 savo amžiaus metais dėl visiško jėgų išsekimo. Jis buvo puikus mechanikas: 3 puikius pianinus ir 1 fortepijoną, mikroskopą ir visokių kitokių nepaprastų dalykų pridirbo. Kartu doras žmogus, ne pagal pasaulio madą, bet ištikimas draugas, nes aš, 9 metus čia su juo drauge praleidęs, nė karto nebuvau susipykęs. Mes gyvenome kaip Dovydas su Jonatanu. Be to, tikras garbintojas ir šalininkas krikščioniškojo mokslo.* Taip apibūdino Donelaitį žmogus be charakterio, temperamento. Jis taip pat pažymėjo, kad Donelaitis buvo gabus mechanikas, bet patvirtino ir tai, dėl ko abejojo Vermkė: kad poetas laikėsi tų moralinių principų, kuriuos kitiems skelbė. Palyginimas su Dovydu ir Jonatanu čia, tur būt, paimtas iš Donelaičio kūrinio „Dovydo ir Jonatano draugystė". Keista, kad po devynerių bendravimo metų precentorius apie savo draugą poetą tiek tegalėjo pasakyti.

Kitas Donelaičio draugas kunigas J. G. Jordanas laiške L. Rėzai irgi panašiai rašė: *Tuo laiku, būtent 1776 m., susipažinau su juo asmeniškai, nes tiek daug apie jį buvau girdėjęs — apie jo mechaninius ir optinius darbus, apie stiklų šlifavimą, barometrų dirbimą, kurių vieną dar prieš ketverius metus turėjau ir kuris buvo visiškai puikus, apie gražų fortepijoną ir du pianinus.* Jordanas apgailestauja, kad neilgai tegalėjęs džiaugtis Donelaičio draugyste.

Taip pat ir Karaliaučiaus universiteto profesorius F. S. Bokas 1782 m. rašė: *Abu broliai Donelaičiai, vienas jų, pastorius, miręs Tolminkiemyje [...], čia, šalyje, yra kiekvienam žinomi pagamintais nuostabiausiais muzikos, aerometrijos, hidraulikos ir kitais fizikos prietaisais, laikrodžiais ir pan.*

Visos tos charakteristikos neįdomios, bet iš jų matome viešąją nuomonę apie Donelaitį. Sužinome, kuo jis buvo žymus, pagarsėjęs savo aplinkoje. Giliau įžvelgti į poeto sielą jos nepadeda ir sudaro visai nelauktą įspūdį, lyg Donelaičiui būtų rūpėjusi vien mechanika, optika ir dar muzika. Apie jo literatūrinę kūrybą net neužsimenama. Tai rodo, kad Donelaičio vidus, jo tikrasis dvasinis gyvenimas, kitiems buvo nežinomas.

Daug daugiau ir įdomiau, nors visai iš kitos pusės, pasakė apie Donelaitį jo priešas amtmonas T. Ruigys. 1775 m. oficialiame rašte jis rašė, kad Donelaitis visai nepažįstąs savo valdomos žemės, nežinąs, nei ko ji verta, nei kiek jos turi. Per 32 tarnybos metus jis savo lauką gal tik iš tolo tematęs. Jo nuomonės ir sprendimai esą ne jo paties, o paimti iš varpininko Zeligmono ir tarnų, kuriuos jis taip pat ne visuomet pažįstąs. Tarnai jam savanaudiškai dumią akis. Tačiau negalima esą ir reikalauti, kad pastorius tiksliai žinotų viską, kas susiję su separacijos byla, nes jam rūpi visai kas kita. Didžiausių jo pastangų objektai esą aukštieji mokslai, moksliniai dalykai, taip pat ganytojiški reikalai. Kam kitam nebelieką laiko. Be to, jo silpnos akys netoli tematančios. Taip apibūdino Donelaitį žmogus, pažįstantis gyvenimą, sąmojingas, mokantis šaltai, ramiai svarstyti, kovoti. Nors tas apibūdinimas gali būti perdėtas (jame jaučiama ironija), bet negalima į jį neatsižvelgti. Jis parodo Donelaitį iš kitos pusės — kuo jis iš tikrųjų gyvena: Donelaičiui rūpi moksliniai ar gal daug mokslinių žinių, pasiruošimo ir įgudimo reikalaują dalykai, gal būt, mechanika, optika. Pabrėžiamas jo atsiskyrimas, užsidarymas nuo pasaulio. Atrodo, kad čia paliestas vienas esminių Donelaičio asmenybės bruožų. Į tą Ruigio raštą Donelaitis keliais atvejais atsakė, tuo pačiu atskleisdamas naujų savo charakterio savybių. Tuose atsakymuose aiškus pasipiktinimas, nesivaldymas: *Viešpatie! teisingasis dieve! Ar išlieti čia visą tavo pyktį? Ne! mano dieve, aš noriu už šį nelaimingą žmogų — jo namus melstis. Aš nenusipelniau iš jo tokio garbę įžeidžiančio šmeižimo. — Prakeiktas šmeižimas! Kuo aš naudingas Tolminkiemio bendruomenei, jei net savo žmonių namuos nepažįstu? — Eikš, mano braižiny, kurį savo 64-aisiais gyvenimo metais nubraižiau, ir kalbėk, kad mano garbę išgelbėtum! pasakyk, ar aš savo žemę pažįstu! — Mano akys visuomet buvo tokios geros, kad aš net savo 65 metais smulkius raštus be akinių galėjau skaityti. Tai žino kiekvienas, kurs mane pažįsta. Ir šį smulkų raštą aš 1778 m. be akinių parašiau. — Teisingasis dieve, išgąsdink šio bedievio žmogaus sąžinę arba tebegyvenant, arba mirštant, kad tokią baimę ir kiti piktadariai jaustų. Visas pragaras ir šis niekšelis daro sąmokslą prieš mane, vargšą žmogų, ir prieš šią bažnyčią. O palikuonys, skaitykite tai su nusistebėjimu! — Prakeiktas melagi! Kur buvo tavoji sąžinė, kai tu apie tai mąstei ir rašei? — Prakeikti žodžiai! Viešpatie, išgelbėk čia savo garbę ir kenčiančiųjų bei spaudžiamųjų teisingą reikalą!* Tai buvo lyg Donelaičio pastabos pačiam sau, prierašai prie T. Rui-

gio oficialaus rašto nuorašo. Tačiau ir oficialiame atsakyme į T. Ruigio raštą Donelaitis sako, kad amtmonas klastingai sugalvojęs jo charakterį nepakenčiamą ir visais atžvilgiais juokingą nupiešti. Jis norįs jo garbingą vardą išniekinti ir senyvą amžių išjuokti. T. Ruigio užmetinėjimus jis vadina begėdiškais, baisiais šmeižtais. Tik į vieną T. Ruigio nurodymą Donelaitis reagavo teigiamai, be pykčio ir ironijos, suprato jį kaip pagyrimą. Ties ta vieta, kur T. Ruigys sako, kad Donelaitis gyvena aukštaisiais mokslais, kitame pasaulyje, jis prirašė: *Taip pagiria mane mano priešas po tiek negirdėtų šmeižtų...* Taigi Donelaičio reagavimas buvo labai karštas, labai stiprus, nueinantis į kraštutinumą. Kovodamas su amtmonais dėl žemės, jis grūmėsi su jais kaip su pikčiausiomis jėgomis. Kiekvienas dalykas, užuomina, nesutinkanti su jo nusistatymu, pažiūromis, jam atrodė begėdiškas šmeižtas, velniška užmačia. Jis visu smarkumu puolė priešą, nesigailėdamas šiurkščiausių, tiesiog niekinančių žodžių, nors dalykas, tokią audrą sukėlęs, buvo palyginti menkas. Pats Donelaitis buvo išvertęs valdžios raštą separacijos klausimu, ir tai lietė ne jį vieną, bet labai daug pastorių ir jų valdomų žemių. O kiekvienas tuo reikalu tartas žodis Donelaitį, atrodo, gelte gėlė. Visa tai rodo nepaprastą Donelaičio jautrumą, jo karštą temperamentą — kaip lengva jį būdavo įžeisti, išprovokuoti. Donelaitis, matyt, buvo labai komplikuotos psichikos žmogus.

Asmenybę formavę faktoriai. Donelaitis iš jaunystės buvo nestiprios fizinės struktūros, linksmo, gyvo, judraus temperamento žmogus, pasižymėjęs įvairiais gabumais ir tvirta valia. Jam teko nueiti sunkų gyvenimo kelią, kovoti su skurdu, ir tai paliko pėdsakus jo kūryboje. 1766 m. Donelaitis rašė: *Visko patyręs esu, daug iškentėjęs.* Jis su visa aistra siekė mokslo gelmių, bet jį nuolat slėgė sunkios materialinės sąlygos. Visą gyvenimą jis daug dirbo. Tais pačiais 1766 m. rašė: *Akys silpsta, perkrovimas darbais užgula dvasią* [...]. *Po darbų naštos dažnai sustingdavau, bejausmis likdavau.* Kova su skurdu jam turėjo gilią įtaką. Jis iš anksto rūpinosi žmonos likimu, statydamas našlių prieglaudą, džiaugėsi neturįs vaikų. Uoliai studijuodamas, daug dirbdamas ir sunkiai gyvendamas, Donelaitis, kaip pats pasisako, tapo hipochondriku. Jį kamavo nusilpimas, nuolatiniai, kad ir mažesni, negalavimai. Prislėgta liguista būsena atsiliepė visam jo charakteriui.

Svarbiausias faktorius, sąlygojęs Donelaičio asmenybę, buvo visuomeninė aplinka. Tuo metu jau iro feodalizmas ir formavosi kapitalizmas. Kaimyninėje Prancūzijoje vyko ideologinis pasiruošimas buržuazinei revoliucijai. Iš ten į Prūsiją, nors ir atsilikusį kraštą, plito švietėjų idėjos. Prūsijos karaliai ėmė kviestis pas save net filosofus. Kartu vyko kolonizacija ir germanizacija. Donelaičio akyse keli Tolminkiemio valstiečiai buvo išvaryti iš ūkių, paversti baudžiauninkais. Su tuo Donelaitis niekaip negalėjo susitaikyti. Pastabose įpėdiniui, minėdamas, kaip vienas amtmonas grobsto žemes ir didina priedvarius (palivarkus), Donelaitis pri-

dūrė: *Tai šventa tiesa! — šaukiu aš iš savo karsto.* Donelaitis smerkė grobuonišką politiką, kovojo su kolonizatoriais, nekentė dvarininkų kaip liaudies priešų, skriaudėjų, laikė juos visokio blogio šaltiniu. Jis mylėjo liaudį, užjautė ne tik lietuvius, bet ir kitų tautų žmones. Donelaitis buvo suaugęs su kaimu, valstiečiais, praleido su jais visą savo gyvenimą. Gyvendamas valstiečių tarpe, jis į daug ką įprato žiūrėti valstiečio akimis. Taip susiformavo jo valstietiška galvosena, ideologija. Savo ruožtu tai buvo jo kūrybos pažangumo ir liaudiškumo priežastis.

Greta teigiamų buvo ir neigiamų faktorių — dvasininko profesija, ypač pietizmas. Pietistai skelbė asketišką gyvenimą, smerkė šokius, teatrų lankymą, puošnius drabužius, liaudies papročius, net pasivaikščiojimus. Jie propagavo griežtą moralę, brangino bibliją, kuri buvo pagrindinis jų autoritetas. Pietistų poveikis buvo labai stiprus. Donelaitis taip pat buvo linkęs į pietizmą pačioje moralėje, visur stengėsi remtis biblija.

Tie prieštaringi faktoriai suformavo ir prieštaringą Donelaičio asmenybę. V. Mykolaitis-Putinas sakė, kad Donelaitis — valstietis, o iš kitos pusės — moralistas, skelbęs aukštuomenei naudingą ideologiją. Tačiau skaitydami Donelaičio kūrybą, pastebime evoliuciją — tie prieštaravimai tolyn mažėja. Pietizmą nustelbia gyvenimo praktika, ir „Metuose" Donelaitis neabejotinai daug ko ankstesnio atsisakęs, į gyvenimą žiūri valstiečio akimis.

Bruožų visuma. Norint suvokti tikrąjį Donelaičio dvasinį pasaulį, pirmiausia reikia išsiaiškinti jo santykį su menu. Amžininkai apie tai nekalbėjo. Iš Donelaičio kūrinių atrodo, kad jis meną turėjo labai vertinti. Yra išlikęs jo laiškas, rašytas 1777 m. vokiečių kalba į Kilgius vienam namų mokytojui, kuris buvo kandidatas į pastorius[5]. Mokytojas jo prašė padaryti barometrą, ir Donelaitis į tai atsakė. Jis rašė, kad nebegalįs įvykdyti prašymo, nes rankos, daugelio mechanikos darbų išvargintos, jau nebeklausančios. Donelaitis šiame laiške pasako, kas jam yra menas ir literatūra. Jis parodo save inteligentų draugų tarpe, pasakoja, kaip praleido pereitais metais vieną žiemos vakarą. Jam buvo maloni paguoda, kai pamatė ateinant savo mylimus draugus. Jis norėtų, kad dažniau šitaip būtų. Tada buvo svarstomos visokios temos, cituojami antikiniai rašytojai. Buvo kalbama apie didvyrių pasaulį: Dovydo ir Jonatano draugystę, pirmųjų žmonių šeimininkavimą, laimę ir nelaimę arba rūpesčius, pagaliau viltį ir kas su ja susiję. Tai vis Donelaičio kūrinių temos. „Dovydo ir Jonatano draugystė", „Pirmųjų žmonių šeimininkavimas", „Laimė ir nelaimė arba rūpesčiai", „Viltis" turėjo būti Donelaičio eilėraščiai vokiečių kalba su jo paties komponuota muzika[6]; apie pirmųjų žmonių (biblinių Ado-

[5] Spėjama, kad šis laiškas galėjo būti adresuotas minėtam jaunajam bičiuliui J. G. Jordanui, kaip ir dar vienas išlikęs Donelaičio laiškas, parašytas lietuvių kalba.

[6] Plačiau apie tai žr. *Slaviūnas* Z. K. Donelaitis ir muzika. — Kn.: Kristijonas Donelaitis („Literatūra ir kalba", t. VII), p. 128—133.

mo ir Ievos) šeimininkavimą kalbama „Metuose". Toliau laiške „Metai" ir cituojami. *Paskui mes girdėjome,* — sako Donelaitis, — *Krizą pasakojant savo likimą ir graudžiai apverkiant gerąjį amtsrotą.* Krizas taip verkė,

Kad ir akys jau keliems išpūti pradėjo,

ir kiekvienas šaukė:

Ak, pon amtsrot, ak, dėl ko mums numirei pernai?

Iš to matyti, kad Donelaitis dalydavosi su draugais savo kūryba, apgailėdamas, kad negali su jais ilgai būti. Laiške pasireiškia autoriaus iškalbingumas. Jis cituoja Vergilijaus posakį *(O kad Jupiteris man grąžintų praėjusius metus!)* ir jį plačiai, labai įsijautęs komentuoja, susiedamas su savo patirtimi, epocha, aplinka. Jis daro išvadą, kad jei antikos rašytojai dabar gyventų, jie kitaip ir rašytų. Tada pasaulis nežinojo daugelio dalykų, apie kuriuos tik dabar tesužinota ir kurie vis labiau darosi pažįstami. Jei Vergilijus gyventų dabar, daugiau kaip po pusantro tūkstančio metų, jo kūriniai būtų visai kitokie, į jų švelnius tonus įsimaišytų disonansinių, ir jie skambėtų graudžia dejone. Apie Donelaičio santykį su menu iš dalies kalba ir jo draugas J. G. Jordanas, savo laiške L. Rėzai pasakodamas, kaip jis įsigijo poeto prielankumą. Jis įsiteikė Donelaičiui, paskambindamas jo kompozicijas. Tai rodo, kad artimiausias kelias į Donelaičio širdį buvo menas. Literatūra, menas buvo tikrasis jo pasaulis, kuriame jis gyveno ne mažiau, negu žemės rūpesčiuose.

Norint pilniau suvokti Donelaičio asmenybę, reikia paryškinti jo moralinį veidą. Pats sau Donelaitis buvo reiklus, griežtas, smerkdavo save net dėl visokių smulkmenų. Jis gėdijosi, pavyzdžiui, savo blogos, negražios rašysenos, kaltindamas save paviršutiniškumu, skubotumu. Ir jo rašysena, pirma buvusi padrika, vėliau, į senatvę, pasidarė graži, net kaligrafiška. Arba, sakysim, smerkė save už tai, kad, skaičiuodamas gimusius kūdikius, padarė klaidą ir skaičių reikėjo ištaisyti. Matyti, kad jis buvo reiklus sau visur. Donelaitis sakosi, kad mėgo dainuoti ir skambinti, bet pabrėžia, kad visada būdavo moralus, visur žinodavo saiką, per toli nenueidavo. Jis peikė tuos, kurie besilinksmindami užsimiršdavo ir piktindavo kitus. Griežtas buvo Donelaitis ir konfratrams — pastoriams, ypač smerkė jų jaunąją kartą, kuri daugiau rūpinosi *vilnomis, bet ne avimis.* Pasaulietiškai nusiteikę pastoriai susitikę retai tešnekėdavę apie mokslus arba kalbas, o iki koktumo prikalbėdavę apie pajamų didinimą ir žemiškus pelnus. Donelaičiui buvo būdingas altruizmas. Jis norėjo gyventi ir gyveno kitiems: gailėdamas mokinių, uždelsė savo išvykimą iš Stalupėnų į Tolminkiemį; rūpindamasis žmonos ir kitų našlių ateitimi, statė našlių prieglaudą; augindamas medelius, galvodavo, kad *reikia palikti ką nors ainiams;* bylinėjosi su amtmonu dėl bažnytinės žemės *ne privačiai savo naudai, bet dėl įpėdinių pastorių.* Kovodamas su

priešais, Donelaitis laikėsi tvirtai, jiems nenusileido. Tada jis atrodė kaip krašto kunigaikštis, nesiskaitė su žodžiais, čaižė priešą sąmojum ir ironija. Apie amtmoną T. Ruigį jis taip sako: *Ruigys, žmonių priešas ir... mano persekiotojas... žmonių giminės atmata [...] šitas be sąžinės žmogus, šitas... šitas niekšas, šitas dukart pragaro ir velnio vaikas.* Arba kitoje vietoje jam sarkastiškai atrėžia: *Tai tikrai daugiau negu angliškas protas. Buvusias ir būsimas mintis taip tiksliai atspėti, neprašauti pro šalį! Koks tai šviesus, daugiau negu angliškas protas. Kas žino, ar Jupiteris ir jo sūnus Merkurijus, tiek tūkstančių kartų pasaulį apkeliavęs, žmogaus minčių rezginį taip tiksliai pažino, kaip šiame amžiuje monsieur Ruigys.* Su priešais Donelaitis kovojo iki galo, neatsitraukdamas, neatlyždamas. Ir vienišas likęs, laikėsi herojiškai, didingai — *aukščiau smulkios, miesčioniškos moralės.* Donelaičiui būdingas ir kuklumas. Jis nereikalavo sau jokio dėkingumo. *Nereikalauju,* — sakė, — *jokios padėkos iš įpėdinio. Padariau, ką turėjau padaryti, nereikalaudamas pagyrimo.* Arba vėl: *Netrokštu padėkos, nes man tai kape nieko nepadės.*

Donelaitis, kaip minėta, buvo gyvo temperamento. Tai liudija vizitatoriai, lankęsi Tolminkiemyje, tai matyti ir iš paties poeto įrašų, pastabų. Jis pats apie save sako: *Aš iš prigimties buvau gyvo temperamento.* Iš jaunystės laikų iki pat senatvės liko jame to judrumo, gyvumo, linksmumo. Kai būdavo gerai nusiteikęs, jis visiems krisdavo į akis. Tačiau kartu, kaip minėta, jam turėjo įtakos hipochondrija, kuri į senatvę stiprėjo, ir pietizmas — atšiaurus puritonizmas, viso, kas žmogiška, smerkimas. Donelaitis yra pasakęs, kad, nenorėdamas skandalingai gyventi, jis turėdavęs prieš save net Samsono jėgą panaudoti. Taigi savo karštą temperamentą jis tramdė griežtomis moralės normomis, ir tai, be abejo, jam daug kainavo. Su žmonėmis Donelaitis elgėsi griežtai, bet sąžiningai. Jis uoliai atlikdavo bažnytines pareigas. Krikštydamas vaikus, įrašų knygose užrašydavo net tėvų biografijas, paskui nupasakodavo tolimesnį vaiko likimą. Dar daugiau žinių duodavo, kai jo parapijiečiai nusikalsdavo. Tada juos smerkdavo be pasigailėjimo, išvadindavo šiurkščiausiais žodžiais. Ypač nemėgo vienišų motinų, vadino jas *paleistuvėmis, bobpalaikėmis,* jų kūdikius — *mergos vaikais,* o viena pavadinta net *triguba kekše.* Apie vieną moteriškę pasakyta, kad *visa šeima iš kiaulininko.*

Donelaičio asmenybės bruožus turėtų išbaigti supratimas, kaip santykiauja joje idealusis ir tikrovės pasaulis. Svarbiausias Donelaičiui buvo idealusis — mokslo, meno, kūrybos — pasaulis. Tikrovės pasaulį sudarė kasdienybė, kova dėl egzistencijos, kova su valdžia — jos politika, grobuoniškomis amtmonų užmačiomis, kova su sumenkusia žmonių morale, smulkūs ir įkyrūs ūkio rūpesčiai. Kovodamas su amtmonu dėl bažnytinės žemės, jis sušunka: *O jūs miestų pamokslininkai, kuriems su ūkiu netenka kankintis, kokie jūs laimingi!* Šeimininkavimą, ūkinius reikalus jis buvo pavedęs žmonai: *mano žmona, kuri, tiesą sakant, ūkiu rūpinosi, paseno ir*

paliego. Viename ir kitame pasaulyje Donelaitis buvo nevienodas, dvejopas. Idealiajame pasaulyje, mažame draugų ratelyje, kai būdavo svarstomi kasdienybei tolimi dalykai, jis buvo objektyvus, ramus, kupinas išminties, kritiškas, kartu malonus, švelnus ir gerbiamas. Tikrovės pasaulyje, kasdienybėje, jis buvo šiurkštus, rūstus, labai karštas, staigus, negalėjo šaltai galvoti, toleruoti kitų nuomonės, sunkiai suvaldydavo savo temperamentą. Tikrovė per daug neatitiko jo idealiojo pasaulio, visaip kamavo ir žeidė Donelaitį. Tačiau būtų neteisinga jo gyvenimo realybėje matyti vien erzinančius, ardančius, nemalonius veiksnius. Donelaitis labai mėgo gamtą, pilną įvairumo, gyvybės ir grožio, nuolat besikeičiančią, nuolat kalbančią jautraus žmogaus širdžiai. Jis, be abejo, rasdavo džiaugsmo, giedros ir juoko pilkoje kasdienybėje. Geriausias Donelaičio įaugimo žemėn, realybės jausmo pavyzdys yra jo lietuviškas laiškas J. G. Jordanui: *Ką veiki su savaisiais? Ar dar sveiki ir linksmi krutate? Mes, senieji, dar vis kybojam ir jau savo grabus duodame budavot [. . .]. Lakštingala jau visur savo dainas pabaigė, o mūsų lašiniai bei dešros jau taipjau baigias. Ak, ir duona jau baigias, o rugiai dar nenoksta. „Kas bus iš mūsų!" — sako jau daugybė didelė pas mus, rasi, ir pas jus. Rašyk man, kaip jūsų lakštingala dainavo šįmet! Kaip mūsų dainavo, jau andai tau rašiau. Aš ją tik vienąsyk girdėjau krūmuose besilinksminant, ale neišmaniau tikrai, ką ji Jurgučiui liepė. Rasi, šįmet nereikėjo jį budint ir ragint.* Viename sakinyje paminėtos ir dešros, ir lakštingala. Tame pačiame laiške matyti ir buities rūpesčiai, ir gėrėjimasis gamta. Donelaitis čia kalba daugiskaita, daugelio vardu, jis pergyvena, jaučia, žino ne vien savo, bet visų vargus ir sielvartus. Taigi Donelaitis mokėjo abu pasaulius — idealųjį ir realųjį — sintetinti. Abu pasaulius sintetinantis dalykas buvo taip pat mechanika, optika. Ir viena, ir kita reikalauja nemaža mokslo, tikslumo, apskaičiavimo, įgudimo, bet kartu tarnauja praktiniam tikslui. Aukščiausia sintezė, harmoninga jungtis tarp tikrovės ir idealybės yra Donelaičio kūryba.

KŪRYBOS FAKTORIAI IR POBŪDIS

Svarbiausias Donelaičio kūrybos faktorius buvo tikrovė, gyvenimas, visuomeninė aplinka. Donelaitis nuodugniai pažino tą mažą pasaulėlį, kuriame keliasdešimt metų išgyveno, tą užkampį — savo parapiją. Jis gyveno jos gyvenimu, jautė už ją, nes buvo už kitus jautresnis. Jis daug ką iš to pasaulio, iš realybės, kad ir šiurkščios, pasisavino. Tai turėjo tiesioginį poveikį jo kūrybai, nulėmė jos realizmą. Savo kūriniuose Donelaitis pasaulį suvokia tikroviškai ir tikroviškai jį pavaizduoja.

Šalia to Donelaitį veikė ir literatūrinė aplinka, nors su jokia savo meto literatūra jis nebuvo glaudžiai susijęs. Jis jautė tikrovės turtingumą, gyveno plačiais dvasiniais interesais, todėl negalėjo

išsakyti savęs religine poezija. Per siaura jam turėjo atrodyti jos tematika ir tikslas. Jis pasuko nauju keliu — į pasaulietinę literatūrą. Donelaitis plačiai ir giliai apėmė savo ir savo aplinkos gyvenimą, jo turinį bei esmę išreiškė konkrečiais, gyvais vaizdais ir nuspalvino sava emocija. Donelaičio laikais įvairių tautų poetai irgi rašė panašaus pobūdžio kūrinius (anglas Dž. Tomsonas, vokietis E. Kleistas, lenkė E. Družbacka), bet Donelaičio ryšys su jais tebėra neįrodytas. Nežinia net, ar Donelaitis apie juos žinojo, kad galėtų jais sekti ar iš jų mokytis. Čia galimi tipologiniai panašumai, be tiesioginės įtakos. Donelaitis labai vertino antikinę literatūrą. Ją gerai pažino, mėgo, citavo Vergilijų ir Ovidijų. F. Tecneris sakė, kad Donelaitis, matyt, sekęs Vergilijų ir Heziodą. Tačiau dar L. Rėza, pirmą kartą leisdamas „Metus", pabrėžė, kad tame kūrinyje *nieko nėra skolinta iš svetimų literatūrų*. Pagaliau pats Donelaitis, kaip matyti iš jo laiško Kilgių mokytojui, jautė savo ir antikinės epochos skirtingumą, suprato, kad jo laikais jau buvo nebegalima rašyti taip, kaip kadaise rašė Vergilijus. Donelaičio kūrybos originalumą pabrėžė ir vėlesni jos tyrinėtojai. V. Mykolaitis-Putinas sakė, kad *„Metai" tiek skiriasi nuo anų senovės poetų kūrinių, kiek skiriasi XVIII a. lietuvių valstiečio gyvenimas nuo senovės graikų ir romėnų gyvenimo.* Tik pati mintis parašyti tokią poemą greičiausiai kilusi, pasiskaičius anuos senovės poetus. K. Korsakas, kaip pirminius pavyzdžius nurodydamas Heziodo, Vergilijaus ir Teokrito kūrinius, irgi pabrėžia, kad Donelaičio poemoje nė iš tolo neaptinkame jokios tiesioginės tų poetų įtakos ar sekimo — joje *viskas saviška, originalu, donelaitiška.* H. Zabulis taip pat pažymėjo, kad Donelaitis vienintelis Europoje *pabandė antikines tradicijas traktuoti visai naujai, realistiškai.* Taigi antikinės literatūros įtaka Donelaičiui buvo ribota, o kitokios literatūrinės įtakos dar menkesnės. Kitos literatūros — tiek antikinė, tiek naujosios — nebuvo pats reikšmingiausias Donelaičio kūrybos faktorius.

Donelaičio kūrybą sąlygojo jos tikslai ir skaitytojai. Kam savo kūrinius Donelaitis skyrė, kas buvo jo skaitytojai — tas klausimas nėra galutinai išaiškintas. Daugelio spėjama, kad savo kūrinius poetas skaitydavęs parapijiečiams per pamokslus, kad Stalupėnų mokyklos mokiniams parašęs pasakėčias. „Metuose" yra eilutė, nusakanti poemos paskirtį:

Moters, jūs nenaudėlės! tai jums parašyta.

Tuos žodžius pasako Pričkus, bet atrodo, kad tai ne Pričkaus, o paties Donelaičio žodžiai. Poemoje niekur neminima, kad ta Pričkaus kalba būtų buvusi parašyta, jis kalbėjo, matyt, ne iš rašto. O Donelaitis greičiausiai užmiršo savo personažą ir vietoj jo ėmė kalbėti pats. „Metuose" yra ir daugiau tokių vietų, kur, atrodo, pats Donelaitis kalba tiesiog žmonėms. Pvz., „Rudenio gėrybių" pradžios epizodas pabaigiamas:

Bobos, šiukštu jums margų vainikų norėti,
O jūs mergos, vėl, minau, n'užsigeiskite kykų!

Kviesliui kumelės nugarą daužant, autorius vėl prideda pastabą:

Tu nenaudėli, kam spardai kumelio šonus?
— — — — — — — — — —
Jok pamaži, žioply, nemušk be reikalo kuiną!

Autoriaus užsimiršimas, kad čia ne gyvas tikrovės žmogus, o fikcija, sukelia ir skaitytojui stipresnę tikrovės iliuziją. Kartu tai rodo, kad ir anas kreipimasis į moteris gali būti paties Donelaičio žodžiai. Savo kūrinius Donelaitis skaitydavo draugams, patiems artimiesiems, mylimiausiems, cituodavo juos savo laiškuose. Labai galimas daiktas, kad plačiajai viešumai, spaudai jis savo kūrinių nė neskyrė. Laiške Kilgių mokytojui rašė: *Juk žinai, kaip dabar reikia, kad tarp ponų kalbi ar ką sakai, — reikia saugotis. Juk girdėjai, kaip Krizui* (atrodo, turėtų būti Pričkui) *pasidarė.* O „Metuose" kaip tik daug vietų stačiai nukreipta prieš ponus. Todėl tuo laiku vargu ar poema būtų galėjusi būti išspausdinta. Kūrinys gal ir tebuvo skirtas artimiausių draugų rateliui. Be to, Donelaitis siekė didaktinių tikslų, todėl atskiros jo kūrinių dalys galėjo būti lyg pamokslų papildymas, kartu duodantis ir dvasinį pasitenkinimą. Tolminkiemio parapiją 1774 m. vizitavęs S. Miuleris pažymėjo, kad Donelaitis *pamokslus sako vokiškai ir lietuviškai, pastaruosius su labai dideliu meistriškumu.* F. Tecneris sako, kad Donelaitis tenorėjęs lietuvius baudžiauninkus, vyrus ir moteris, pavaizduoti, geruosius pagirti, bloguosius iškoneveikti, bet kartu jis buvęs nemenkas lyrikas. Iš to galima daryti išvadą, kad Donelaičio kaip kūrėjo niekas nevaržė — nei cenzūra, nei leidėjas, nei publika, jis rašė tai, ką galvojo. Taigi svarbiausi faktoriai, sąlygoję jo kūrybą, buvo paties poeto asmenybė ir būrų aplinka.

Medžiagą savo kūriniams Donelaitis ėmė iš tikrovės. L. Rėza rašė: *Keturiose giesmėse aprašytieji asmenys, remiantis tradicija, yra iš poeto aplinkos.* Jis tvirtino, kad Donelaičio pavaizduoti asmenys turėjo prototipus. Apie šykštųjį amtsrotą, kuris klūpo prieš pinigų skrynią, Rėza sako, kad jis pieštas iš originalo. L. Pasargė teigia, kad „Metų" didpilvis tikriausiai buvęs visų pažįstamas ponas, kad kūrinys apskritai esąs pilnas aliuzijų, kurių mes dažniausiai nebesuvokiame. Gerasis ponas amtsrotas, atrodo, esąs amtsrotas Donalicijus, o blogasis — gal būt, amtmonas Ruigys, su kuriuo Donelaičio santykiai buvo labai įtempti. Kiek kitaip galvojo F. Tecneris. Jis atkreipė dėmesį, kad Donelaitis savo prierašuose, pastabose bei užrašuose niekuomet neprisiminęs savo kūrinių ir jokio juose minimo fakto nepanaudojęs „Metams". Apie kai kuriuos dalykus, pvz., karo metą, pastabose dažnai užsimena, o kūryboje nėra nė ženklo. Matyt, išorinis, politinis gyvenimas jo sielos nepalietęs, o gal tada Donelaitis dar nerašęs. F. Tecneris abejoja ir dėl to, kad T. Ruigys galėjęs būti blogojo amtsroto pro-

totipas, nes byla su juo prasidėjo 1775 m., kai visi kūriniai jau buvo parašyti. Tačiau prieš tai buvo kitas amtsrotas K. Beringas, su kuriuo Donelaitis taip pat kovojo. Šaltyšius, amtmonas, plakimas esą pavaizduoti iš gyvenimo, nors aktuose apie tai irgi nė žodžio neparašyta. Apskritai, Donelaitis nenorėjęs rašyti rebuso, tiesioginės gyvenimo alegorijos.

Šios nuomonės prieštarauja tik detalėmis, o šiaip visi vienodai pripažįsta, kad Donelaičio kūryba labai artima tikrovei. Joje niekas nepagražinta, viskas gyvenimiška ir įtikinama. Tačiau galutinai dar neaišku, ar jis, imdamas medžiagą iš tikrovės, tiksliai užfiksavo konkrečius įvykius, personažus, jų charakterius, buities detales, ar visa tai savaip derino ir kondensavo. Greičiausiai Donelaitis laisvai traktavo tikrovės medžiagą. Tai matyti iš vaizdavimo būdų ir vartojamų priemonių — hiperbolinimo, ironijos, dinamikos. Jis norėjo duoti bendrą gyvenimo vaizdą ir kartu pamokyti, žiūrėjo, kad iš vaizdo būtų galima kuo daugiau laimėti didaktiniu atžvilgiu. Donelaitis daugiausia rašė 50—60 savo gyvenimo metais, kai jau buvo visai subrendęs, nusistovėjusios pasaulėžiūros, turėjo didelę gyvenimo patirtį. Nei jo paties, nei aplinkos gyvenimas tuo laikotarpiu jokiais ypatingesniais įvykiais nepasižymėjo. Todėl Donelaitis galėjo panaudoti kūriniams tą savo ankstesnės patirties dalį, kuri tiko jo siekiamam tikslui. Jis galėjo nukreipti savo žvilgsnį į netolimą praeitį, kuri dabar atrodė lyg kiek kitoks pasaulis: kai kurie įvykiai jau buvo nublankę, beveik be pėdsakų iš sąmonės dingę, o kiti, priešingai, išaugę, ryškesni pasidarę, įgavę plastinį pavidalą. Taigi tikrovės medžiaga jau buvo kiek sudvasinta, įgijusi idealiojo pasaulio bruožų. Galima galvoti, kad pagrindinė tos medžiagos dalis, kai poetas pradėjo kurti, buvo lyg kristalizuota, kiek transformuota, apipavidalinta, kad jau turėtas visumos vaizdas. Kadangi ji buvo jau praeitis, tiesiog autorių mažai teliečianti, dėl to suprantamas Donelaičio kaip poeto ramumas, objektyvumas. Tačiau ta praeitis nėra tolima, nėra prarastas vaikystės ar jaunystės rojus arba seni geri laikai. Ji — lyg dabarties gyvenimas, tik jau pamatytas iš perspektyvos, pervertintas, apimtas sintetiniu žvilgsniu.

Donelaičio dėmesys sutelktas ne į save patį, o į visuomenės (parapijos, valsčiaus) gyvenimą. Iš visos poemos jaučiame, kad gyvenimas eina nuošaliame kamputyje, kad kaimas ir artimiausias dvaras yra lyg pasaulio visuma. Neatrodo, kad už to pasaulėlio būtų kitas, didesnis, daugeliu gijų su tuo mažuoju susijęs, jį sąlygojąs. Tėra tik trumpas ekskursas į Karaliaučių su javais. Nei poeto, nei skaitytojo akys nekreipiamos į platųjį pasaulį. Jei nuo to mažojo pasaulio jos ir atitraukiamos, tai tiktai aukštyn, bet ne į tolimesnius kraštus, miestus ar pan.

„Metuose" matome ne tik aplinkos gyvenimą, bet ir patį Donelaitį. Juose pilniausiai pasireiškia poeto asmenybė, atsiskleidžia jo temperamentas, išryškėja jautrumas bei švelnumas ir kartu šiurkštumas bei rūstumas. Tačiau tie bruožai čia jau nebe tokie,

kaip gyvenime, bet tarsi pakylėti nuo kasdienybės, sutaurinti. Nebėra čia to momentinio dirglumo, nervingumo, būdingo Donelaičio temperamentui realybėje, o tėra tvirtumas, moralinis skaidrumas, įgaunąs rūstaus teisėjo povyzą. Savo kūrybos pasaulyje poetas jaučiasi šeimininkas. Jis kiekvienam atiduoda, kas jam priklauso: išgiria, išaukština, pamoko arba išjuokia. Jei reikia, suniekina kandžia satyra, įspaudžia neištrinamos gėdos ženklą. Kadangi poeto asmenybė buvo vienas svarbiųjų jo kūrybos faktorių, tai ir kūryboje pasireiškė visi autoriaus prieštaravimai. Juos labai taikliai apibūdino V. Mykolaitis-Putinas. Jis sakė, kad Donelaitis, iš vienos pusės, yra poetas menininkas, norįs duoti gyvą, ryškų, spalvingą sodžiaus gyvenimo paveikslą, o iš kitos pusės, jis — pamokslininkas, moralistas, kuriam rūpi mokyti ir auklėti savo skaitytojus. Iš vienos pusės, jis yra valstietis būras, susisielojęs baudžiauninkų buitimi, o iš kitos pusės,— dvasininkas, kunigas, inteligentijos sluoksnio atstovas, negalįs išsižadėti savo luomo tradicijų ir pažiūrų. Tie prieštaravimai ryškūs visoje jo kūryboje: jie pasireiškia ir medžiagos atrankoje, ir kompozicijoje, ir emociniame veikalo nuspalvinime. Taigi Donelaičio kūryboje labai glaudžiai susipina didaktika ir menas.

Donelaitis svarbiausius savo kūrinius rašė lietuviškai ir tiktai kai ką vokiškai ar lotyniškai. Vokiečių kalba parašyta tik keletas kūrinių, ir tie nereikšmingi. Pastabos, prierašai daugiausia rašyti vokiečių kalba gal iš dalies dėl to, jog buvo skiriami įpėdiniui, kuris galėjo būti vokietis. Nors Donelaitis labiausiai mėgo antikinę, ypač lotynų, literatūrą (Vergilijų, Ovidijų), tačiau lotyniškai mažai terašė. Lotyniškai parašytos tik kai kurios pastabos įpėdiniui ir vienas neoriginalus scholionas („Felix parochia"). Lotynų kalba, seniai mirusi, netiko tam lietuviškam pasauliui, kuris poetui rūpėjo, tiems vaizdams, kurie buvo susikoncentravę jo atmintyje ir sąmonėję. Tai gal svarbiausia priežastis, dėl ko Donelaitis rašė lietuviškai. Vaizdas, įvykis, poelgis, gyvenimo detalė buvo suaugusi su žodžiu, kurį sukūrė liaudis. O tiek Donelaičio kilmė ir jaunystės aplinka, tiek ir subrendusio vyro veikla buvo susijusi su tuo liaudies gyvenimu ir jo žodiniu apibūdinimu. Todėl liaudies gyvenimą Donelaitis natūraliai ir vaizdavo liaudies kalba, kuri jam buvo sava. Jo žodis toks pat, kaip gyvenimas: dažnai šiurkštus, leidžiąs pajusti daiktą tokį, koks jis yra. Daiktai vadinami tikruoju vardu, be eufemizmo, idealizacijos, mes ir dabar nedrįstame jų nesušvelninę parodyti. Tai ne tikybinių giesmių ar maldų knygų kalba, iš kurios Donelaitis beveik niekuo negalėjo pasinaudoti savo vaizduojamam pasauliui. Donelaitį, suprantama, teigiamai veikė lietuvių filologinis sąjūdis, bet, pasirinkdamas iš esmės naują vaizdavimo objektą, jis turėjo remtis ir visai kitokia, grynai liaudiška kalba. Reikšmingas Donelaičio kūrybos faktorius buvo ir jo muzikalumas, muzikos pamėgimas, taip pat antikinė

eilėdara. Liaudiška išraiška ir antikinis metras jo kūryboje sudaro savotišką sintezę, hegzametras suteikia poetinei kalbai rimtumo, iškilmingumo.

KŪRYBOS APŽVALGA

Donelaičio gyvenamuoju metu lietuvių kultūrinė veikla buvo labai pagyvėjusi: buvo gausiai leidžiama religinė literatūra, rašomos gramatikos, žodynai, domimasi tautosaka, ypač smulkiąja, vyko kalbiniai ginčai. Kad poetas būtų aktyviai dalyvavęs tuose ginčuose, žinių nėra. Žinoma, kad jis rašė religines giesmes, bet jos nebuvo išspausdintos ir neišliko. Kai G. Ostermejeris prašė Donelaitį padėti parengti naują giesmyną, jis atsisakė. Atrodo, kad tikybinės literatūros kūrime jis bent kiek aktyviau nedalyvavo ir jos nelaikė reikalinga.

Yra žinių, kad Donelaitis prisidėjo prie „karališkų gromatų" vertimo. Jau tai rodo, jog jis buvo geras lietuvių kalbos žinovas. Yra išlikusi jo versta 1769 m. brošiūra apie ganyklų separacijos naudą. Joje bene pirmą kartą buvo išspausdinta ištrauka iš „Metų" — 2 eilutės iš „Vasaros darbų":

Ar nežinai, kad būrs nor grečną grūdą sulaukti,
Tai pirm to jisai tur grečną šūdą pakrėsti?

Tačiau tai, žinoma, neįeina į Donelaičio literatūrinę veiklą tikra to žodžio prasme[7].

Sunku nustatyti Donelaičio kūrinių chronologiją. Nežinia, kada jis pradėjo rašyti ir kuria kalba. Galimas dalykas, kad rašė lygiagrečiai keliomis kalbomis. Dvi kalbos lygiagrečiai vartojamos ir jo laiškuose. Pvz., 1777 m. vokiškas laiškas Kilgių mokytojui pradedamas lietuviškai:

Aš pasidžiaugdams perskaičiau tavo gromatą šulną:
Taip lietuvninkui lietuvninks atrašą siųsdams
Ir lietuviškai švepluodams Lietuvą giria.

Donelaitis rašė ne tik eilėmis, bet ir proza. Tikrai grožinių prozos kūrinių nėra žinoma, bet kai kurie jai artimi. Jie svarbūs Donelaičio asmeniui, jo gyvenimui pažinti, nes juose yra autobiografinės medžiagos. Bažnytinėse knygose jis palikdavo ne tik sausus įrašus, bet ir pridėdavo savo vertinimą, išreikšdavo betarpišką reagavimą. Iš tokių raštų svarbiausios yra „Visokios patikimos žinios mano įpėdiniui", kurias Donelaitis skyrė būsimam po jo mirties Tolminkiemio klebonui. Jos rašytos vokiečių kalba, pradėtos 1773 m. Tai lyg ir Donelaičio memuarai.

[7] Plačiau apie tai žr. *Lebedys J.* Lietuviškos 1769 metų brošiūros autorystės klausimu. — Kn.: *Lebedys J.* Lituanistikos baruose, t. I. V., 1972, p. 263—277.

Kitomis kalbomis Donelaitis yra kūręs ir eilėraščių. Vokiečių kalba jis buvo parašęs „Dovydo ir Jonatano draugystė", „Pirmųjų žmonių šeimininkavimas", „Laimė ir nelaimė", „Viltis" ir sukomponavęs jiems muziką, bet jie neišliko. Tėra išlikę trys vokiški Donelaičio eilėraščiai: vienas rašytas amtsrotui Donalicijui jo žmonos mirties proga („An den Amtsrat Donalitius nach dem Verlust seiner Gattin"), kitas prasideda žodžiais „Būki nekaltas, gyvenime mano" („Unschuld sei mein ganzes Leben"), dabar verčiamais „Kiekvienam daryti gera", ir trečias, taip pat be antraštės, paprastai vadinamas „Tamsybių dievas" („Der Gott der Finsterniss"). Pirmasis, proginis, eilėraštis yra ilgiausias. Norėdamas paguosti draugą, Donelaitis piešia atgyjančio pavasario gamtos džiaugsmą ir ragina bičiulį neatsiriboti nuo pasaulio, neprarasti vilties, neliūdėti. Kiti du eilėraščiai trumpi — turi po 8 eilutes. Viename iš jų, įrašytame 1774 m. krikšto registracijos knygoje, Donelaitis išreiškė savo moralinius principus:

Kiekvienam daryti gera
Savo darbu ir žodžiu,
Visad elgtis taip, kaip dera,
Ir teisingas būt geidžiu.

Nekerštauti niekada,
Gyvo padaro gailėti,
Dievą, žmones jo mylėti —
Mano priedermė šventa.

(A. Churgino vertimas)

Vokiški Donelaičio eilėraščiai niekuo neišsiskiria iš to meto vokiečių poezijos.

Svarbiausi Donelaičio kūriniai buvo parašyti lietuvių kalba. Spėjama, kad lietuviškai jis pradėjo rašyti Stalupėnuose ir pirmiausia parašė pasakėčias. Jas turime laikyti jo kūrybos pradžia. Vėliau Donelaitis ėmėsi stambaus masto kūrinių. Tuo metu jis parašė „Pričkaus pasaką apie lietuvišką svodbą", kurioje jau bandė plačiai pavaizduoti liaudies gyvenimą. Panašių kūrinių gal buvo ir daugiau, bet apie juos nieko nežinome. Pagaliau Donelaitis priėjo prie poemos, kuria norėjo aprėpti gyvenimo visumą. Kada jis pradėjo rašyti „Metus", tiksliai nežinoma, bet manoma, kad apie 1770 m., o baigė apie 1773—1774 m. Iš to laiko yra išlikęs dviejų poemos dalių rankraštis.

Chronologiškai pažvelgus į Donelaičio kūrybą, matyti, kad joje tolydžio mažėjo vidiniai prieštaravimai, silpnėjo moralizavimas ir didaktika, o stiprėjo realistinis tikrovės suvokimas ir pavaizdavimas.

PASAKĖČIOS

L. Rėza tvirtina, kad daugelis Donelaičio kūrinių yra žuvę. Apie pasakėčias jis sako, kad jų išliko tik šešios. Vadinasi, galima manyti, kad jų yra buvę daugiau. Jos parašytos apie 1740 m.

Pasakėčia buvo žanras, prieinamas liaudžiai. Pasakėčios išpopuliarėjo nuo VI a. prieš m. e., nuo legendinio Ezopo. Visais laikais jos buvo naudojamos mokyklose ir perdirbinėjamos. Prūsijos lietuvių raštijoje pasakėčia buvo pirmas pasaulietinės literatūros bandymas (J. Šulco vertimai). Tuo metu gyveno ir žymus vokiečių pasakėtininkas, Donelaičio amžininkas, Ch. Gelertas (1715—1769). Taigi kyla Donelaičio pasakėčių originalumo klausimas.

Donelaičio tyrinėtojai vieni pabrėžia jo pasakėčių originalumą, o kiti laiko jas sekimais. Pirmieji Donelaičio kūrinių leidėjai L. Rėza ir G. H. F. Neselmanas sakė, kad jo pasakėčios nėra Ezopo ar Ž. Lafonteno pasakėčių sekimas, bet savarankiški kūriniai. F. Tecneris iš pradžių galvojo, kad tos pasakėčios sukurtos savarankiškai, bet vėliau savo nuomonę pakeitė, laikė jas Ezopo sekimu. F. Tecneris kaip reikiant nesuprato pasakėčios žanro esmės. Nuo antikinių laikų pasakėčias daug kas perdirbinėjo (Ž. Lafontenas, I. Krylovas ir kiti), skolindamiesi vieni iš kitų motyvus. J. V. Getė savo „Faustui" irgi panaudojo 70 įvairių rašytojų kūrinių, bet dėl to niekas nelaiko jo kūrinio neoriginaliu. Taigi apie originalumą nereikia spręsti siaurai, vien iš siužeto ar motyvų. Tas pats siužetas ar motyvas gali būti skirtingai interpretuojamas ir įprasminamas.

Daugumos Donelaičio pasakėčių motyvai yra skolinti: „Vilks provininks" — iš „Vilkas ir ėriukas", „Ąžuols gyrpelnys" — iš „Ąžuolas ir nendrė", „Lapės ir gandro česnis" — iš „Lapė ir gandras", „Šuo Didgalvis"— iš „Elnias ir avis". Dėl kitų dviejų pasakėčių motyvų galima abejoti. Gal būt, „Pasaka apie juodvabalį" parašyta pagal vienos Aristofano komedijos pabaigą apie erelį ir mėšlavabalį. Apie „Rudikį jomarkininką" šiuo atžvilgiu nieko nežinome. Nors Donelaičio pasakėčių motyvai daugiausia skolinti, bet visą veiksmą jis sukūrė savarankiškai, suteikdamas jam savo aplinkos bruožų, todėl jų negalima laikyti sekimu[8]. V. Belinskis pabrėžė, kad pasakėčios motyvo išgalvoti nereikia: imk jau gatavą, tik mokėk pasakoti.

Donelaičio pasakėčiose jaučiamas glaudus ryšys su visuomenės gyvenimu. Pasakėčią, klasicizmo laikais buvusią daugiausia pramogos dalyku, jis pavertė kovingu žanru — kovos su kolonizacine germanizacijos politika priemone. Donelaitis pasakėčiose moko visus, nieko neslepia ir nesitenkina švelnia satyra, bet išlieja savo sielvartą, pasipiktinimą, rūsčiai grūmoja liaudies engėjams. Pasakėčiose jis sukūrė ryškius išnaudotojų — dvarininkų, vokie-

[8] Tuo klausimu žr. dar *Slaviūnas Z.* Kristijono Donelaičio ryšiai su tautosaka. — Kn.: Kristijonas Donelaitis („Literatūra ir kalba", t. VII), p. 99—127.

čių valdininkų ir teisėjų — paveikslus, parodė, kaip sunkiai gyveno valstiečiai.

„Ąžuols gyrpelnys". Šioje pasakėčioje Donelaitis pavaizduoja poną — dvarininką. Jis parodomas pilnas didybės, išpuikęs, besityčiojąs iš baudžiauninkų. Dėl to sulaukia teisingo atpildo — jį nutrenkia perkūnas. Kad ąžuolas yra tikrai ponas, rodo ąžuolą apibūdinantys epitetai: *didpilvis, pasipūtęs, kietsprandis...* Pasakėčios alegorija visai išaiškėja jos morale, kur ponas apibūdinamas dar svaresniais žodžiais ir posakiais:

Tu išputėli pilvots, atsimink savo galo!
Tikt dabok, kas bus, kad stipdams rasi rokundą.

„Šuo Didgalvis". Šioje pasakėčioje pavaizduotas feodalinis teismas ir feodalinis teisingumas. Vargšė avelė turi atiduoti niekada neskolintus miežius, o kad galėtų tai padaryti, turi žiemos metu nusikirpti vilnas ir jas parduoti. Iš pasakėčios pradžios atrodo, kad Donelaitis, ją rašydamas, turėjo prieš akis konkretų asmenį, nes šuo labai konkrečiai apibūdinamas: vadinamas Krizo Didgalviu, su kandžia ironija parodomas jo elgesys, atskleidžiamos jo blogosios ypatybės. Pasakėčioje pavartoti antikiniai įvaizdžiai:

Naktyj į žvaigždes dangaus, į mėnesį šaltą,
O dienos viduryj į saulę lodavo šiltą.

„Vilks provininks". Ši pasakėčia nukreipta prieš valdininkus-amtmonus. Joje sakoma, kad karalius vilkui leidžia

[...] visus neprietelius bausti
Ir iškadininkams visur raspustą uždrausti.

Vilkas kalba karaliaus vardu, kaip valdžios atstovas. Donelaitis tokius valdininkus demaskavo, nes jie gali kiekvieną apkaltinti ir nubausti. Prisimintina čia vokiečių komisija, kuri po maro, apžiūrėjusi kraštą, padarė jau minėtą išvadą, kad valdininkai pavirtę plėšriaisiais vilkais.

„Rudikis jomarkininks". Ši pasakėčia nukreipta prieš kolonistus. Tuo metu kolonistai gyveno šiltose lietuvių valstiečių pirkiose, versdamiesi svetimu geru. Ta mintis išryškinama moralo pabaigoje:

Daug yra valkatų, kurie be darbo maitinas
Ir kampuos belindodami tikt gatavo griebia.
Eik, tinginy, eik dirbt, pelnytis viežlybai duoną
Ir, ką pats pelnei, laikyk per savo dalyką.

Šių keturių pasakėčių paskirtis, jų alegorijų prasmė yra labai aiški. To negalima pasakyti apie kitas dvi pasakėčias.

„Pasaka apie juodvabalį". Pasakėčios pavadinimas Donelaičio rankraštyje buvo kiek kitoks. Joje, atrodo, parodyti valstiečiai, jų ydos, apsileidimas.

„Lapės ir gandro česnis". Ši pasakėčia nukreipta prieš visokius veidmainius, kurių daugiausia buvo dvaruose.

Donelaitis savo pasakėčiose nesitenkina piešiamu vaizdu, kuris yra labai ryškus, ir viską, ką norėjo pasakyti, išreiškia dar moralu. Čia jis pasirodo kaip būrų užtarėjas.

Donelaičio pasakėčiose daug konkretumo, buities smulkmenų, vietinio kolorito. Autoriui buvo sunku išsilaikyti alegorijos rėmuose, jo dėmesį traukė gyva tikrovė. Tikrovės elementų daugiau ar mažiau yra visose pasakėčiose, ir jie sudaro teigiamą jų bruožą. Tas betarpiškas tikrovės dvelkimas suteikia pasakėčioms malonios šilumos, gyvumo, humoro. Pasakėčioje „Lapės ir gandro česnis" gandras pavaizduotas kaip tikras valstietis. Kai lapė jį vaišina, gandras atsiprašo, nes jam atrodą,

Rasi kokia liga ar gumbas sunkina širdį.

Vėliau atlekia gandro bernas ir meldžia „gaspadorių" skubintis namo. Taigi viskas panašiai, kaip žmonių gyvenime. Kai į svečius atsilanko lapė, ji randa gandrą ant lizdo lopantį sermėgą. Pasakėčia prasideda tokiu pat gyvenimišku dialogu, lyg būtų susitikę du geri kaimynai:

Sveiks,— tarė,— miels brolau! Ką veikia tavo pačiutė?
Kūdikiai tavo taip jau ką veikia savo lizdelyj?

Taigi autorius dažnai užmiršta visas alegorijas ir rodo gyvenimą tikroviškais vaizdais. Ąžuolas tautosakoje užima garbingą vietą kaip kilnumo, patvarumo, ištvermingumo simbolis, o Donelaitis mato jame dvarininką, pasipūtusį „raspustininką". Toks požiūris eina per visą pasakėčią. Pasakėčios pabaiga išsklaido alegorijas ir mus net nukrečia natūralizmu:

Iš visų šalių pasikėlė umaru vėjai
Ir šį kietsprandį taip smarkiai visą sudraskė,
Kad bemirštant jau iš viso didelio pilvo
Jam viduriai visi ir žarnos visos išlindo.

Alegoriniai pasakėčių veikėjai apibūdinami kaip tikri žmonės:

Štai ir šūdvabalis pradėjo šūde dainuoti
Ir atsitūpęs po tam papratusį ėdesį kramtė.

Prieš neigiamus veikėjus aiškiai pasisakoma pasakėčių morale. Čia Donelaitis lyg pirštu parodo nusikaltusius asmenis, juos pajuokia ir smerkia:

Tu išputėli pilvots, atsimink savo galo!

— — — — — — — — — — —

Tu išpliekts vagie, girdėk, ką pasaka sako!

Donelaičio pasakėčios, atrodo, skirtos ne skaitytojams, bet klausytojams. Autorius savo klausytojus moko, su jais betarpiškai kalbasi, lyg prieš jį būtų didelė auditorija:

Bet girdėkit toliaus, kas kitą tikosi sykį.

— — — — — — — — — —

Tu netikęs žmogau, kaip tav ta pasaka rodos?

— — — — — — — — — —

Eikš, žmogau, eik šen, mokinkis šelmį pažinti.

— — — — — — — — — —

Bet dar ir daugiaus iš mūsų pasakos imkis.

Donelaitis savo pasakėčiose pirmasis iš lietuvių rašytojų ištisai pavartojo gyvąją liaudies kalbą, pirmasis rado sau būdingas išraiškos priemones. Čia jau matyti pagrindinės Donelaičio stiliaus užuomazgos.

Tačiau Donelaičio pasakėčios kaip meno kūriniai turi ir trūkumų. Donelaitis nesirūpina žodžio ekonomija, taip būdinga šiam žanrui. Ypač moralinėje pasakėčios dalyje jis nori ištraukti visus galimus pamokymus ir dažnai pakartoja tai, kas yra pačiame vaizde. Dėl to moralai labai išsiplečia, kai kur pasidaro didesni už pačią pasakėčią. Pvz., „Ąžuols gyrpelnys" — pati pasakėčia turi 20 eilučių, o moralas net 26; „Rudikis jomarkininks" turi 30 eilučių, moralas — 19; „Lapės ir gandro česnis" turi 51 eilutę, moralas — 24; „Pasaka apie juodvabalį" turi 33 eilutes, moralas — 21. Tik dviejų pasakėčių („Šuo Didgalvis" ir „Vilks provininks") moralai trumpučiai — teturi po dvi tris eilutes. Be to, Donelaičio pasakėčiose moralas dažnai nėra organiškai susijęs su fabula, todėl ne visuomet iki galo aiškus. Moralų ištęstumas silpnina pasakėčių meninį efektyvumą. Donelaitis čia pasireiškia kaip pamokslininkas: atrodo, tarsi pasakėčia būtų įžanginė pamokslo (moralo) dalis. Be to, autorius kartais pažeidžia alegorinę plotmę: vienus veikėjus paima iš gyvenimo aplinkos, o kitus — tradicinius, literatūrinius, ir dėl to nukenčia tikrovės iliuzija. Pvz., pasakėčioje „Šuo Didgalvis" pagrindinis veikėjas Didgalvis, atrodo, paimtas iš Donelaičio aplinkos, bet jis apskundžia avį liūtui — tradiciniam, literatūriniam personažui. Autorius dažnai įsileidžia į platų veikėjų apibūdinimą, dėl to nutrūksta veiksmas. Donelaičio pasakėčioms apskritai stinga meninio apipavidalinimo, jose mažai paisoma meninės kūrinio vienybės. Hegzametras čia dar nesklandus, sunkus, eilėdara neapvaldyta. Žodyne ir sintaksėje jaučiama vokiečių kalbos įtaka, pasitaiko germanizmų. Kita vertus, čia vartojami pakartojimai, gausūs išskaičiavimai, tarinys dažnai nukeliamas į sakinio galą. Tai, be abejo, antikinės literatūros poveikis, nes romėnų literatūroje toks tarinys buvo labai mėgstamas. Taigi pagrindinis pasakėčių kalbos šaltinis buvo gyvoji kalba ir antikinė literatūra. Kai kurios pasakėčių išraiškos priemonės buvo ir toliau vartojamos, virto Donelaičio poetinės kalbos šablonu. Pasakėčių stilius dar nėra turtingas, išraiškos priemonės negausios, bet, kaip minėta, jose jau yra visos Donelaičio stiliaus užuomazgos.

Pasakėčiose Donelaitis parodė savo meto gyvenimą, bet paties žanro rėmai jam neleido to gyvenimo pavaizduoti plačiai ir pilnai. Todėl vėliau jis atmetė alegorinį vaizdavimo būdą ir perėjo į tiesioginį.

„PRIČKAUS PASAKA APIE LIETUVIŠKĄ SVODBĄ"

Šiame kūrinėlyje Donelaitis norėjo pavaizduoti būrų vestuves. Apie jas turėjo papasakoti Bleberio žentas šaltyšius Pričkus, jodamas su baudžiauninkais į baudžiavą. Centrinė vieta turėjo būti skirta Slunkiui ir Pelėdai, nuo kurių ir prasideda pasakojimas. Tačiau užsibrėžto tikslo Donelaitis neįvykdė. Iš tikrųjų vestuvėms skirta mažiau kaip pusė viso kūrinėlio, o Slunkiui ir Pelėdai — tik visai nežymi dalis.

„Pričkaus pasakoje", kaip ir pasakėčiose, Donelaitis pirmiausia pasireiškė kaip didaktas, moralistas. Čia jam labiausiai rūpėjo iškelti žmonių ydas, pamokyti tiek ponus, tiek būrus. Pričkus pasakoja apie būrų valgymą ir gėrimą vestuvėse, trumpai apibūdina kolonistų valgymą ir plačiai kalba apie matytą ponų puotą. Būrams metamas ne vienas šiurkštus žodis, iš kolonistų pasijuokiama, o iš ponų tyčiojamasi. Papasakojęs apie būrų ir ponų vaišes, Pričkus vienus ir kitus smarkiai bara už sugedusius papročius, atšalimą nuo bažnyčios, karčemos pamėgimą, net už blogą būrų elgesį baudžiavoje. Baigdamas Pričkus visus skatina į darbą. Taigi kūrinėlyje aiški moralinių pamokslų persvara. Svarbiausias autoriaus tikslas yra didaktika, kuri nulemia ir vaizduojamų dalykų atranką, ir jų traktavimą. Pričkus čia nepripažįsta jokių žmogaus silpnybių, negailestingai smerkia už menkiausius nusižengimus.

Tačiau, lygindami „Pričkaus pasaką" su pasakėčiomis, joje matome ir naujų bruožų, rodančių esminius pakitimus autoriaus pasaulėjautoje. Pamokslininkas vietomis čia jau aiškiai nusileidžia menininkui, gausėja beletristinio elemento. Apie vestuves pasakoja ne autorius, o Pričkus, ir tai suteikia kūriniui daugiau meniškumo. Pradžioje Pričkus taip sako:

Buvo du būru, senovės pasaka sako.

Tokio tono, tokios pasakojimo plotmės autorius nuosekliai neišlaiko, bet vis dėlto jis įsileidžia į platų vaizdavimą, ramų epinį pasakojimą. Nežiūrint gausaus didaktinio elemento, jaučiamas epinio pasakojimo džiaugsmas, ryškumas. Pasakodamas Pričkus kartu ir kuria — sustiprina atskirus bruožus, išryškina scenas, išreiškia savo pergyvenimus. Jis plačiai pavaizduoja ponų puotą, atskleidžia būrų reagavimą, pasirodžius vestuvėse Slunkiui ir Pelėdai.

Tačiau apskritai meniniu atžvilgiu kūrinys dar silpnas: jam trūksta kompozicinio vieningumo, vidinio ryšio, motyvuoto perėjimo iš vieno dalyko į kitą. Nors kūrinys turi rėmus — Pričkaus pasakojimą, bet vaizduojama situacija nėra ryški. Atsiduriama

nežinia kaip ir nežinia kieno vestuvėse. Paskui, po Slunkiaus ir Pelėdos išmetimo, pasakojimas apie vestuves nutraukiamas ir pereinama į ponų puotos aprašymą, o po to eina nelaimingai pasibaigęs Pričkaus pamokslas. Pričkaus įžeistieji puola jį — kyla peštynės. Pagaliau autorius Pričkų perspėja:

Taigi dabokis, kad būrus dar kartą mokinsi.

Visame pasakojime nėra vienos gijos, vieno centrinio epizodo, atskirų dalių sujungimas daugiau didaktinis, negu beletristinis. Stilistiniu atžvilgiu čia taip pat dar daug šiurkštaus realizmo, vulgarizmų, kaip ir pasakėčiose. Pasakotojas prašo, kad žmonės nevemtų, jo kalbos klausydamiesi.

Tačiau „Pričkaus pasakoje" šalia šiurkštumo, pavirstančio kartais vulgarumu, yra ir originalių stiliaus pradų, rodančių augantį kūrybinį autoriaus talentą. Čia esama humoro ir su juo susijusio hiperbolinimo. Pavyzdžiui, aiškindamas, dėl ko moterys geria, pasakotojas remiasi pačių moterų galvosena:

Taip bevapėdamos brangvyno ima lašelį,
Nės tokiais daiktais jos smarkų išguja gumbą.

Skaitytojui ar klausytojui tai sukelia šypseną. Taip pat Donelaitis hiperbolina įspūdį, kai puotoje pasirodo Slunkius ir Pelėda:

Kalbos nu žąsų, nu kiaulių ir nu kuodelių,
Nu vilkų baisių, nu jaučių ir nu kumelių
Dėl tokios baisybės tuo į nieką pavirto,
Ir svečiai visi iš rankų išmetė pypkius.

Pričkaus pasakojime būras nupieštas be idealizacijos, bet ir be užuojautos. Čia pirmą kartą pasirodo Pričkus, Krizas, Slunkius, Pelėda ir kiti baudžiauninkai. Jie dar neryškūs, bet jų paveikslai išryškės „Metuose". „Pričkaus pasakoje" Donelaitis jau rado naujų vaizdavimo būdų, pasakojimas tapo sklandesnis ir laisvesnis, nors apskritai tai buvo dar meniškai silpnas kūrinys.

Kūrinio neišbaigtumas vertė autorių prie jo grįžti, jį tobulinti. Daugiau kaip pusė „Pričkaus pasakos", vietomis ištisais gabalais, vietomis praplėsta, papildyta ir perdirbta, vėliau buvo perkelta į „Rudenio gėrybes". Būrų vestuvių motyvas, nepakankamai išnaudotas „Pričkaus pasakoje", čia tapo centriniu dalyku, visos kūrinio dalies rėmais. Autorius dabar padarė vestuves iškilmingesnes, pavaizdavo pasiruošimą joms, svečių kvietimą, praplėtė pačių vaišių scenas. Vestuvės pasidarė tiesioginio vaizdavimo objektu. Apie jas dabar pasakoja pats autorius, o Pričkus tėra vienas iš jų dalyvių. Į vestuves nukeltas Pričkaus pasakojimas apie ponų valgį, ir įsilinksminusių būrų tarpe jis daug labiau tinka. „Rudenio gėrybėse" pasikeitė ir pasakojimo tonas. Iš šiurkštaus pamokslininko autorius tarsi pats pasidarė būru, besigėrinčiu valgių gausumu ir net alaus skanumu, suprantančiu, kad vestuvės —

vienintelė baudžiauninko pramoga. Jis dabar nebeieško vien tamsiųjų žmogaus pusių, ydų, vien neigiamų bruožų, jis myli vaizduojamą būrą, gyvenimą ir linkęs žmogui daug ką atleisti. Nepyksta čia jis ir ant moterų, norinčių kitiems nematant išgerti. Jų gėrimo sceną piešia su atlaidžiu šypsniu, kaip paralelę vyrų gėrimui.

Giliau jausdamas būrų buitį ir stengdamasis ją plačiau apimti, teisingai pavaizduoti, Donelaitis tobulino ir meninę išraišką. Jis ėmė vengti vien didaktinių apibūdinimų. Sumažėjo šiurkščių, smerkiančių žodžių ir posakių. Jų vietą užėmė konkretūs, vaizdingi žodžiai, leidžiantys pajusti tikrovės įvairumą, jos natūralią gyvybę. Dalis „Pričkaus pasakos" žodžių, net ištisų eilučių buvo išmesta arba sušvelninta. Pričkaus pasakojime buvo smerkiamas vestuvių triukšmas ir dainos:

Ir iš tolo jau kaip jaučiai baubia be proto.

O „Rudenio gėrybėse" matome su humoru nupieštą visuotinį vestuvinį entuziazmą:

Štai tuo svodbiškas bliovims visur pasikėlė,
Taip kad ir arkliai blogi šokinėdami žvengė.

„Pričkaus pasakoje" buvo pavaizduotas persigėręs piršlys, kuris *apsirijęs spiria kumelę Ir bevemdams jau šuoliais [. . .] mėgina šokti.* Už tokį elgesį jis buvo palygintas su šunim. Tuo tarpu „Rudenio gėrybėse" apie kvieslį, kuris *beklykaudams kumelės nugarą daužė*, tik pasakyta:

Tu nenaudėli, kam spardai kumelio šonus?

„Pričkaus pasakoje" būrų šokis autoriui kėlė vien pasibiaurėjimą:

Taip girti visi kaip kiaulės bėga į krūvą.

Būrai šokdami *basi, nusivilkę svodbai gėdą padaro.* „Rudenio gėrybėse" tas šokis pieštas jau daug atlaidžiau:

Taip besipasakojant, štai špielmonai susibėgo
Ir savo būriškus ant šokio skambino žaislus.

Čia vestuvininkai gėdos jau nebedaro, tik „štuką" iškrečia:

[. . .] lietuviškai ant aslos šokdami spardės.
Bet kiti, su vyžomis tyčioms išsirėdę
Ar basi, rūbus nusivilkę, štuką padarė.

Pričkaus pasakojime, pasirodžius nekviestiems svečiams Slunkiui ir Pelėdai,

Krizas koliojo nuopertą porą matydams,
O jo kukarka, senoji boba, pabūgo.

O „Rudenio gėrybėse" sukeltas sąmyšis ir reagavimas daug vaizdžiau apibūdinamas:

Krizas koliojo nuopertą porą matydams,
Ale bobutė jo, dėl to didei nusigandus,
Tuo gumbu vaitot ir skaudžiai sirgti pradėjo.

Iš tų sugretinimų matyti, kaip šiurkštus pamokslininkas užleido vietą menininkui, kaip palengva brendo poeto kūrybinis pajėgumas, didėjo išraiškos galia. Eidamas tiesioginiu, o ne alegoriniu vaizdavimo keliu, Donelaitis pagaliau sumanė pavaizduoti būrų gyvenimo visumą. Dabar jis jau galėjo prabilti raiškiu vaizdu, o ne bendrinės reikšmės žodžiais.

„METAI"

Savo pagrindinio kūrinio Donelaitis nepaliko tokio, kokį esame įpratę jį skaityti. Todėl reikia išsiaiškinti, kaip ir kada atsirado tas kūrinys, kaip jis įgavo dabartinį pavidalą.

GENEZĖ

Autentiškų žinių apie kūrinio parašymą nėra. Nežinia, nei kada pradėtas rašyti, nei kada baigtas, neaišku, kaip kilo idėja, koks buvo pirminis planas, kaip jis keitėsi. Pagrindas tam klausimui spręsti yra patys kūriniai, jų rankraščiai, autoriaus rašysena, taip pat antriniai, netiesioginiai šaltiniai, teisingiau pasakius, netiesioginės žinios iš kitų šaltinių. Tuo atžvilgiu ypač reikšmingi dviejų „Metų" dalių — „Pavasario linksmybių" ir „Vasaros darbų" — autografai. „Metų" chronologiją nustatyti šiek tiek padeda ir pora išlikusių Donelaičio laiškų.

Atrodo, kad pirmasis Donelaičio kūrinius paminėjo literatūros istorikas G. Ch. Pisanskis, miręs 1790 m. Savo rankraštyje „Prūsų literatūros istorijos metmenys" („Entwurf der Preussischen Litterärgeschichte") jis sako, kad Donelaitis apdainavęs keturis metų laikus 659 eilučių kūrinyje, parašytame nerimuotais hegzametrais. Dėl to susilaukęs didelio pasisekimo tarp lietuvių kalbos ir poezijos žinovų. Tas kūrinys vėliau buvęs išverstas į vokiečių kalbą. „Metai" dabar turi arti 3000 eilučių (2997), vadinasi, tuo laiku, kada apie juos rašė G. Ch. Pisanskis, jie buvo beveik penkis kartus mažesni. G. Ch. Pisanskio žinių tikrumu abejoti nereikėtų, nes jis daug medžiagos buvo gavęs iš Donelaitį pažinojusio G. Ostermejerio. Tačiau G. Ch. Pisanskio paminėta „Metų" redakcija neišliko, ir apie ją daugiau nieko nežinome.

Gausiau žinių apie „Metų" parašymą suteikė L. Rėza, pirmasis Donelaičio kūrinių leidėjas. Jis rėmėsi archyvine medžiaga ir amžininkų liudijimais. L. Rėzai, atrodo, teko matyti Donelaičio hegzametru rašytų nuotrupų iš ketvirtojo XVIII a. dešimtmečio. Paskutinioji „Metų" giesmė apie žiemą, jo nuomone, esanti sukurta vėliau, penktajame arba šeštajame poeto amžiaus dešimtmetyje,

Čia jis remiasi „Žiemos rūpesčiuose" minimais Karaliaučiaus gaisrais, kurie buvę 1764 ir 1769 m. Nors Karaliaučiuje buvo daugiau gaisrų (tiek anksčiau, tiek ir vėliau), bet Donelaitis turėjęs galvoje kaip tik tuos. Tai esą matyti iš draugui adresuoto vieno jo laiško, kuriame sakoma, kad tada (tarp 1764 ir 1769 m.) jis rašęs paskutinę giesmę. Tai būtina paminėti, nes vieni tyrinėtojai „Metus" pradeda „Pavasario linksmybėmis", o kiti „Rudenio gėrybėmis".

Svarbi yra ir G. H. F. Neselmano nuomonė. Jis kritikavo L. Rėzą, kad šis, leisdamas „Metus", nesilaikė tokios dalių eilės, kokia buvo J. F. Holfeldo nuoraše. J. F. Holfeldas (Hohlfeldt), kunigavęs netolimoje nuo Tolminkiemio Gerviškėnų parapijoje (1794—1806 m.), buvo nusirašęs 11 Donelaičio kūrinių tokia eile: 6 pasakėčios, „Pričkaus pasaka" ir keturios „Metų" giesmės („Rudenio gėrybės", „Žiemos rūpesčiai", „Pavasario linksmybės" ir „Vasaros darbai"). G. H. F. Neselmanas įrodinėjo, kad Holfeldo nuoraše Donelaičio kūrinių eilė yra natūrali ir atitinka jų chronologiją. Vadinasi, pirmiausia buvusios parašytos pasakėčios. Tai jaunystės kūriniai, pirmieji hegzametro bandymai. Hegzametras čia dar sunkus, neskambus, vietomis vos paskaitomas, jaučiama minties kova su kalba ir metru. Pasakėčiose pasakojimas ištęstas, moralas kartais nevieningas, tiksliai nesuformuluotas. Apibūdinęs pasakėčių trūkumus, G. H. F. Neselmanas konstatuoja didelę autoriaus pažangą „Pričkaus pasakoje": pastabumą, gyvenimo turtingumo suvokimą, originalų vaizdavimą. Kartu pažymi ir šio kūrinio trūkumus — planingumo stoką, vaizduojamos situacijos neaiškumą. „Pričkaus pasakos" tęsiniu jis laiko „Rudenio gėrybes", kur taip pat vaizduojamos vestuvės, bet daug plačiau, pilniau ir sistemingiau. Poetas čia jau apvaldęs medžiagą ir metrą, pasiekęs meninį tobulumą. „Pričkaus pasaka" tebuvusi bandymas, skuboti apmatai, juodraštis, o „Rudenio gėrybės" — jau išbaigtas kūrinys. Kadangi didžioji „Pričkaus pasakos" dalis buvo ištisai perkelta į „Rudenio gėrybes", tai, matyt, ir „Rudenio gėrybės" buvusios parašytos pirmiausia iš visų „Metų" dalių. Pasisekimas paskatinęs poetą tęsti, ir buvę parašyti „Žiemos rūpesčiai", kuriems taip pat panaudotos „Pričkaus pasakos" dalelės, nepatekusios į „Rudenio gėrybes". Šiose abiejose „Metų" dalyse baudžiauninkų gyvenimas esąs vaizduojamas panašiu tonu ir stiliumi. Po to kūrybiniame Donelaičio darbe buvusi pauzė. Tokią išvadą G. H. F. Neselmanas daro dėl to, kad pasikeitęs, jo nuomone, „Pavasario linksmybių" tonas. Ši dalis prasideda savotišku originaliu gyvulių epu, kuriame pavaizduotas paukščių pasaulis. Tačiau 245 eilutėje tas epas staiga nutraukiamas ir visai nemotyvuotai pereinama į baudžiauninkų pasikalbėjimą (pažįstamą ir iš kitų dalių), iš kurio matyti to metų laiko darbai ir reikalai. „Vasaros darbai" esą „Pavasario linksmybių" tęsinys ir paskutinė viso kūrinio dalis. Čia toliau vaizduojami darbai — matome baudžiauninkų triūsą ir rūpesčius vasaros metu. „Rudenio gėrybėse" ir „Žiemos rūpesčiuose" viskas

esą pavaizduota natūraliai ir laisvai žmonių pokalbiuose, o „Vasaros darbuose" jaučiamas autoriaus noras paminėti visa, apie ką dar nebuvo kalbėta. Vakmistro paraginimas ir priminimas neužmiršti numatomose vaišėse užbaigiąs kūrinio visumą. G. H. F. Neselmano nuomone, abejonę dėl tokios „Metų" dalių tvarkos galėtų sukelti tik Pričkus. Jis miršta „Žiemos rūpesčiuose", todėl jam būtų nepatogu atgyti „Pavasario linksmybėse" ir „Vasaros darbuose". Tačiau tai G. H. F. Neselmanas laiko nesvarbiu dalyku. Donelaitis nepaisęs detalių chronologinės tvarkos, vieningo veiksmo, jam terūpėję kaip galima pilniau, visapusiškiau pavaizduoti liaudies gyvenimą. Taigi G. H. F. Neselmanas, remdamasis Donelaičio kūrinių analize, įrodinėdamas L. Rėzą nepagrįstai pakeitus J. F. Holfeldo nuoraše buvusią jų tvarką, ieškodamas jų vidinių ryšių, parodydamas jų tobulėjimą, stengėsi nustatyti tik jų parašymo eilę, bet visai nekalba, net nespėlioja apie jų sukūrimo laiką.

Naujų duomenų Donelaičio kūrybos chronologijai nustatyti pateikė F. Tecneris, skelbdamas įvairius poeto užrašus ir susirašinėjimą. Dėl kūrinių parašymo eilės jis sutinka su G. H. F. Neselmanu, bet stengiasi bent apytikriai nustatyti jų sukūrimo datas, lygindamas rašyseną ir gretindamas faktus. Jis mano, kad pasakėčios buvo parašytos keturiasdešimtaisiais metais Stalupėnų mokiniams, o gal greičiau suaugusiems. Kūrybingiausias buvęs šeštasis poeto amžiaus dešimtmetis. 1769 m., Karaliaučiaus gaisro metu, buvę baigti „Rudenio gėrybės" ir „Žiemos rūpesčiai", o 1773 m. „Vasaros darbai", iš esmės paskutinis Donelaičio kūrinys. Išlikęs „Pavasario linksmybių" ir „Vasaros darbų" autografas esąs rašytas 1773—1774 m. Tuo pačiu laiku, F. Tecnerio nuomone, rašytas ir fragmentas apie Selmą — „Tęsinys" („Fortsetzung").

Šios nuomonės neišsemia visų faktų. Pavyzdžiui, gaisrai, kuriuos mini Donelaitis, iš tikrųjų nieko nepasako apie kūrinio parašymo laiką. Karaliaučiuje gaisrų buvo daug (1747, 1756, 1764, 1769, 1775 m.), todėl nežinia, apie kuriuos iš jų kalba Donelaitis. Kaip minėta, 1769 m. buvo išleista Donelaičio versta brošiūra apie ganyklų separacijos naudą, kurioje pirmą kartą pacituoti „Metai" — dvi eilutės iš „Vasaros darbų". Taigi ši „Metų" dalis jau buvo rašoma 1769 m., ir jos negalima laikyti paskutiniu Donelaičio kūriniu, parašytu 1773 m. Kitas dalykas yra fragmentas apie Selmą. Jis rašytas neabejotinai anksčiau už išlikusį autentišką „Pavasario linksmybių" ir „Vasaros darbų" rankraštį. Fragmento apačioje pažymėta, kad „Vasaros darbai" jau turi daugiau kaip 600 hegzametro eilučių. O „Vasaros darbų" rankraščio gale Donelaitis nurodė 712 eilučių. Jei Donelaitis fragmentą apie Selmą būtų rašęs po „Vasaros darbų", jis būtų nurodęs ne 600, bet daugiau kaip 700 hegzametro eilučių. Be to, penkios fragmento pradžios eilutės labai panašios į „Rudenio gėrybių" penkias eilutes (851—855). Tik „Rudenio gėrybėse" jos atrodo patobulintos, matyt, perdirbtos iš fragmento. Taigi fragmentas gali būti parašytas anksčiau

ne tik už „Vasaros darbus" ar „Pavasario linksmybes", bet ir už „Rudenio gėrybes". Pažymėtina ir tai, kad poetas dalį fragmento panaudojo „Rudenio gėrybėms", o ne „Vasaros darbams", kurie tada buvo tikrai rašomi. Iš to matyti, kad Donelaitis kartu rašė, taisė, perdirbinėjo ir papildinėjo visas „Metų" dalis, o ne vieną baigęs, imdavosi kitos. Tuo galima paaiškinti ir įvairius pasikartojimus, paraleliškas vietas.

Neaišku taip pat, kuria tvarka „Metų" dalys turi būti sudėtos. Donelaitis pats to nėra nurodęs. G. H. F. Neselmano tvirtinimas, kad „Pavasario linksmybės" žymiai skiriasi nuo kitų dalių, kad jos rašytos po „Žiemos rūpesčių" ir kad prieš jas buvo ilgesnė pauzė poeto kūrybiniame darbe, nėra pakankamai pagrįstas. Gyvulių epas nebuvo naujas dalykas Donelaičio kūryboje, kai jis rašė „Metus". To epo užuomazgų yra pasakėčiose, taigi pačioje kūrybinio darbo pradžioje. Pavyzdžiui, „Lapės ir gandro česnis" turi daug bendrų bruožų su gandro epizodu „Pavasario linksmybėse". Todėl Neselmano argumentai atkrinta. Būtų perdaug neatsargu remtis ir vien J. F. Holfeldo nuorašu. Išlikę Donelaičio autografai rodo, kad vieną „Metų" dalį nuo kitos jis buvo atskyręs ne tik atskira antrašte, bet ir keliais tuščiais lapais. Todėl kiekviena dalis atrodė kaip atskiras kūrinys. O J. F. Holfeldo nuoraše, pasibaigus vienai daliai, tame pačiame puslapyje pradedama kita. Tačiau jeigu J. F. Holfeldas ir būtų nusirašęs Donelaičio kūrinius iš eilės pagal jų paskutines redakcijas, tai vis tiek nežinotume, ar juos taip išdėstyti manė ir pats autorius. Rašytojai ne visuomet rašo viską iš eilės. Donelaitis, reikia manyti, galvojo apie „Metus" kaip apie vieningą kūrinį, išbaigtą visumą, bet pats nedavė visam kūriniui bendro pavadinimo, nenurodė, kas po ko turi eiti. Tai padarė pirmas jo raštų leidėjas L. Rėza. Jis pavadino kūrinį „Metais" („Das Jahr in vier Gesängen"), pradėdamas jį „Pavasario linksmybėmis" ir baigdamas „Žiemos rūpesčiais". Tokią tvarką pateisina natūralus dalių ryšys, veiksmo nuoseklumas, taip pat kompozicija ir idėjinis turinys. Toks „Metų" dalių išdėstymas prigijo, tapo tradicija, kurios tebesilaikoma iki šių dienų.

Galų gale galima sutikti su F. Tecnerio nuomone, kad mus pasiekusioji Donelaičio kūrinių redakcija yra 1773—1774 m. Tuo laiku autorius peržiūrėjo ir papildė visus savo užrašus, pastabas ir, atrodo, daugiau buvo atsidėjęs rašymui. Reikia sutikti ir su tuo, kad pasakėčios yra Donelaičio kūrybos pradžia, „Metai" — paskutinis jo veikalas, o „Pričkaus pasaka" yra viena pirmųjų „Metų" užuomazgų. Tačiau būtina atsižvelgti į tai, kad Donelaitis savo kūrinius visą laikė taisė, perdirbinėjo, papildinėjo ir kad mums nežinoma detalesnė jo kūrybos chronologija ir raida, autoriaus sumanymai ir jų realizavimo keliai.

Tema — tai dalykas, apie kurį kalbama, kuris vaizduojamas kūrinyje. Rašytojas duoda sintetinį jį dominančio gyvenimo vaizdą. Kiekvienas vaizduojamas gyvenimo reiškinys, įvykis, asmuo, atskirai paimtas, yra kūrinio tema. Kiekviename, ypač stambesniame, kūrinyje būna gausybė temų. Tas temų gausumas priklauso nuo vaizduojamo gyvenimo turtingumo, jo formų įvairumo, žmonių psichikos sudėtingumo. Kūrinio tematiką sudaro jo temų visuma — visi vaizduojami įvykiai, reiškiniai, asmenys. Kūrinio tematika glaudžiai susijusi su jo ideologija ir problematika. Tai neišskiriami dalykai. Kiekviena tema turi idėjinį ir probleminį aspektą. Visuomet kyla klausimas, kodėl rašytojas ja susidomėjo. Paprastai kūrinyje problemų ir idėjų būna tiek, kiek ir temų.

Donelaitį „Metuose" labiausiai domino XVIII a. vidurio, paties poeto gyvenamojo laikotarpio, lietuvių baudžiauninkų gyvenimas. Tuo pačiu jis buvo naujos tematikos pradininkas lietuvių literatūroje. Niekas iki jo to gyvenimo specialiai nevaizdavo, gal tik netiesiog kai ką atspindėjo. Po Donelaičio taip pat daug kas vaizdavo lietuvių baudžiauninkų gyvenimą, bet Donelaičio vaizdavimas nuo jų nemaža skiriasi. Tą gyvenimą jis pavaizdavo savitai.

Pirmiausia, būdinga, kad Donelaitis vaizduoja ne atskirą asmenį, bet visumą, kolektyvą — viso valsčiaus žmones. Jo dėmesio centre yra jų visų gyvenimas. Kūrinyje dominuoja „mes" — nei autorius, nei jo personažai čia nekalba savo vardu. Donelaičiui rūpi ne atskiro žmogaus rūpesčiai ar vargai, nors jie ir būtų labai tipiški. Atskiras žmogus jam tėra gyvenimo dalis, jis daug kuo panašus į kitus ir teišsiskiria tik vienu kitu atspalviu, bruoželiu, konkrečiomis smulkmenomis. Jis tik papildo ir paryškina bendrą būrų gyvenimo, jų buities visumos vaizdą. Vieno žmogaus, atskirai esančio, dirbančio, Donelaitis niekur nevaizduoja. Pats poetas gyveno kaime, kur vieno žmogaus gyvenimas susijęs su kitų, kur viskas žinoma apie kitus ir viskas matoma, kur kiekvienas žingsnis ar poelgis susilaukia teigiamo arba neigiamo kitų įvertinimo. Todėl, vaizduodamas kolektyvą, Donelaitis žiūrėjo į jį tarsi iš viršaus, rodė visus valstiečius būryje, bendrame darbe. Atskirus žmones jis tiek teapibūdino, kiek jie išsiskyrė, daugiausia neigiamai, iš kolektyvo, iš bendruomenės gyvenimo.

Donelaitis vaizduoja gyvenimo kasdienybę, rodo jį statišką, neatskleidžia jo raidos, dinamikos. Jis neieško ir nevaizduoja ypatingų, retų įvykių, jam rūpi tik tai, kas vyksta nuolat. Įvykių „Metuose" beveik visai nėra. Juose nematyti nei gyvenimo būdo, jo formų, socialinių santykių keitimosi, visuomeninio persilaužimo. Donelaitis apsiriboja vien artimu viešuoju būrų gyvenimu — kaimu. Dvarą jis pavaizduoja tik tiek, kiek šis susijęs su kaimu, būrais. Ponai irgi tiek teparodomi, kiek jie turi įtakos būrams, jų viešajam gyvenimui — varo juos į baudžiavą, bara ir pan. Tik kartais jie ryškiau atskleidžiami kaip priešingybė, kontrastas būrams.

Kad autoriui visai nerūpi tolimas, už kaimo esantis pasaulis, rodo „ekskursija" į Karaliaučių. Išvyko būrai, ir autorius nieko apie juos nebepasakoja, nei kas kelionėje dėjosi, nei ką Karaliaučiuje jie matė ar girdėjo, kuo stebėjosi. Jis tik pažymi, kad valstiečiai grįžo, pardavę rugius. Autorius, nors pats buvo kunigas, visai nepavaizdavo net bažnyčios, joje vykstančių pamaldų, ceremonijų. Bažnyčioje būrų visai nematome, Donelaitis tik pabara už jos nelankymą. „Metuose" jaučiama, kad bažnyčią būrai lanko tiktai verčiami. Valstybinis, administracinis gyvenimas irgi parodomas tik tiek, kiek jis būrams reikšmingas, kiek būrai jame dalyvauja. Pavyzdžiui, vyksta teismas, bet mes nematome teisėjų, nežinome jų kalbų, o girdime tik Dočio kalbą, sužinome būrų nuomonę.

Norint tiksliau apibrėžti „Metų" tematiką, reikia suvokti, ko ir iš būrų gyvenimo Donelaitis neliečia ir kam skiria daugiausia vietos ir dėmesio. Pirmiausia, Donelaičiui visai nerūpi šeimos problema — jos sudarymas, sugyvenimas, vidiniai santykiai tarp vyro ir žmonos, tėvų ir vaikų. Nedomina jo ir meilė — lyg jos visai nebūtų. Nors vaizduojamos Krizo dukters vestuvės, bet apie jaunavedžius mes nesužinome ničnieko, netgi jaunikio vardo. Tai lyg ir šiaip sau vestuvės. Kai kurie tyrinėtojai sako, kad tokiam Donelaičio požiūriui atsiliepęs jo senyvas amžius. Tačiau toks tvirtinimas atrodo juokingas. Matyt, meilė nebuvo lemiamas būrų šeimyninio gyvenimo veiksnys, panašiai kaip ir vėliau, Žemaitės laikais. Donelaičio dėmesys nukreiptas daugiausia į suaugusius žmones — vyrus ir moteris, bet pačiame centre atsiduria vyrai. Vaikams skiriama maža vietos, jų gyvenimas parodomas tik bendrais bruožais ir tik prie progos. Iš to matyti, kad Donelaičiui pirmiausia rūpėjo patriarchaliniai žmonių santykiai. Donelaitis taip pat nevaizduoja savo personažų psichikos, nuotaikų, pergyvenimų. Į visa tai jis nesigilina. Jam labiausiai rūpi matomi ir girdimi dalykai — išorinis, materialinis gyvenimas. Jis parodo, kaip atliekama baudžiava — kaip einama į laukus, vežamas mėšlas, šienaujamos pievos, ruošiamasi sėjai ir pan. Jis kalba apie moterų darbus namie, daržuose. Jam rūpi, kaip pelnomas valgis, sudaromos jo atsargos, kaip jis paruošiamas, kaip vaišinamasi, puotaujama.

Donelaitis vienodai žiūrėjo ir į būrų gyvenimą, ir į gamtą. Gamtoje jam irgi pirmiausia rūpėjo visuma, o ne konkretus kampūtis, ne viena kuri diena. „Metuose" nėra kelių pavasario, rudens arba žiemos vaizdų, jų variantų, atspalvių. Tėra tik vienas pavasaris, viena vasara, vienas ruduo, viena žiema, bet tie metų laikai tokie būna visuomet. Pavasario vaizdas apibendrina daugelio pavasarių bruožus, rudens — daugelio rudenų, žiemos — daugelio žiemų. Donelaičiui rūpi, kas vieną metų laiką skiria nuo kito, kas jam būdingiausia, kas jame pastoviai, nuolatos pasikartoja.

„Metų" tematika kartu atskleidžia jų ideologiją ir problematiką. Vaizdavimui medžiagą Donelaitis atrinko, vadovaudamasis didaktiniu požiūriu. Rašydamas kūrinį, jis norėjo pamokyti, kaip

gyventi, dirbti, taupyti, kaip išsaugoti moralę. Todėl Donelaitis nėra vien menininkas vaizduotojas. „Metuose" jis pasirodo su visu savo asmeniu, visais prieštaravimais. Jis nori nupiešti gyvenimo vaizdą, bet kartu nori ir mokyti būrus. Todėl „Metuose" yra dvi plotmės: tikrove pagrįstas gyvenimo vaizdas ir didaktinis moralizuojamas pamokymas. Iš vienos pusės, poema yra realistiška, nes vaizduojama tikrovė, o iš kitos pusės — ji didaktinė, nes medžiagą autorius atrenka ir nuspalvina, vadovaudamasis ne paties gyvenimo logika, o savo etiniais įsitikinimais. Tikroviškoje „Metų" plotmėje iškyla svarbios socialinės problemos, atsiskleidžia baudžiauninkų gyvenimo nežmoniškumas, baisi priespauda, nesuderinama luomų priešingybė, tuo pačiu ir baudžiavos nepateisinamumas.

VEIKĖJAI

„Metuose" pavaizduota apie 40 vyrų ir apie 20 moterų. Tačiau tik dalis jų paveikslų tėra ryškesni. Kiti paminėti viena eilute, apibūdinti vienu aspektu. Veikėjų atrinkimas, jų pavaizdavimo pilnumas priklausė nuo jų vietos bendruomenės gyvenime. Kas tame gyvenime autoritetu, padėtimi ar išmintimi vaidino žymų vaidmenį, tam ir kūrinyje skirta pirmoji vieta. Kas išsiskyrė iš kitų gyvenimo būdu ar elgesiu, į ką buvo nukreiptos visų akys, kas buvo nuolatinių kalbų objektas, apie tą ir kūrinyje daugiau rašoma. Tuo tarpu vidutinis būras, gyvenęs bendruomenės gyvenimu, apibūdinamas žodžiu *mes* ir tik kartais susilaukia vieno kito epiteto.

Donelaitis savo kūrinio veikėjus aiškiai suskirstė į teigiamus („viežlybuosius") ir neigiamus („nenaudėlius"). Tačiau yra ir tarpinių, vidurio veikėjų, kurie iš dalies yra teigiami ir iš dalies neigiami. Pats autorius yra teigiamųjų pusėje, jo mintys sutampa su jų mintimis. Bet ir neigiami būrai vargsta tuos pačius vargus, velka tą pačią baudžiavos naštą, jų kalboje ir poelgiuose jaučiama ta pati baudžiauninko dalia. Jie irgi pasako reikšmingų ir būdingų minčių. Dažnai jie būna ryškesni už teigiamuosius — su savo filosofija, individualiu charakteriu, juose labiau jaučiamas gyvas žmogus.

„Viežlybieji" būrai. Teigiamais Donelaitis vaizduoja tik pasiturinčius būrus. Literatūriniu atžvilgiu jiems stinga konkrečių bruožų. Jie yra lyg kokia būrų gyvenimo išmintis, juose tarsi įkūnytas bendruomenės idealas. Jų lūpomis autorius sako savo pamokymus, iš kurių ir tegalima apie juos spręsti.

P r i č k u s. Tai išmintingasis šaltyšius, Bleberio žentas. „Metuose" jam tenka pirmoji vieta. Jo gyvenimas parodytas plačiau negu kitų — nuo pat vaikystės. Jis pranašesnis už daugelį būrų. Jau vaikystėje ir jaunystėje jis išsiskyrė iš kitų, buvo už kitus pranokesnis:

Ai, kaip jauns buvau, visi mane girdavo klapai.
Ar būt pons ar būrs, ar berns ar slūginė kerdžiaus,
Ir vaikai be buksvų ir dar žįsdami papą,
Vislab ir visur, kaip girdit, liaupsino Pričkų.

Jis buvo visiems žinomas, visų mėgstamas, sugebėdavo visiems įtikti, visus patenkinti. Buvo judrus ir lankstus, pralenkdavo būrus savo apsukrumu. Kai dar nebuvo šaltyšius, jis tamsoje su kitais būrais nuvažiuodavo į mišką ir vogdavo padarynei uosių, bet taip sumaniai, kad sargai jo niekados nesugaudavo. „Metuose" Pričkus figūruoja kaip ilgametis šaltyšius. Tos pareigos turėjo įtakos jo charakteriui — vienas savybes stiprino, ugdė, plėtojo, kitoms kiek kitokį atspalvį suteikė, o trečios sąmoningai buvo stelbiamos. Šaltyšiaus pareigas eidamas, jis nesiveržė prisiplakti prie ponų, nenorėjo atsižadėti būrų ir liko būras. Kartu, pareigų verčiamas, jis stengėsi, bent iš viršaus, išlaikyti vidurį — įtikti vieniems ir kitiems. Nežiūrint jo viso lankstumo, taip elgtis buvo per sunku: ir iš vienų, ir iš kitų jis susilaukdavo nemalonumų:

Amtmons keikė taip, kad man plaukai pasišiaušė.
— — — — — — — — — — — —
Pons iškoliodams kasdien mane tinginiu šaukė
Ir, kad urdelį n'ištaisiau, tuo mušė per ausį.
— — — — — — — — — — — —
O tarp būrų daug mane jau kone visą prakeikė.

Pričkus savo esme — ir pažiūromis, ir papročiais, ir kalba — liko būras. Turėdamas daugiau už kitus būrus reikalų su ponais, jis galėjo vienus su kitais geriau palyginti ir tuo pačiu geriau juos pažinti: justi skirtumą, įvertinti, įžvelgti būrų pranašumą prieš ponus. Todėl Pričkaus būriškumas yra tvirtesnis, labiau pagrįstas, sąmoningesnis.

Pričkus yra visų būrų reprezentantas. Jis sintetiškai apibūdina būro gyvenimą nuo vaikystės iki mirties, pabrėžia, kuo būrai laimingesni už ponus. Būrų sveika prigimtis ir tvirtas kūnas. Jie nepripažįsta nei podagros, jų nekankina nei kitos poniškos ligos. Jų valgiai nors ir prasti, bet *su pasimėgimu* valgomi. Būrų darbo džiaugsmas kyla iš natūralaus žmogaus poreikio dirbti, iš jėgų pertekliaus: *šokinėdams nutveria darbus.* Pagaliau po sunkių darbų ateina sveikas, ramus miegas. Pričkaus asmenyje atsiskleidžia ir būriškas jautrumas gyvuliams — žmogaus draugams, padėjėjams, kartu vargstantiems, kartu velkantiems baudžiavos naštą. Jis išplūsta Pūkį, kuris vargina, kankina savo jaučius taip, kad šie *vaitodami žergia:*

[...] biedžius viens vos vieną paneša ragą,
O kits ten uodegos netekęs vos rėplinėja.

Ką toks Pūkis galvotų, jeigu jam tektų jaučio vietoj pabūti, padirbėti? Pričkus primena, kad, be reikalo mušdamas gyvulį, jis pats

į galviją pavirsiąs. Pričkus būriškai džiaugiasi ir prieauglio gausumu, gėrisi jo savitu gyvenimu ir būsima nauda, ištekliais. Jis gėrisi ir moterų vikrumu, rūpestingumu, kai jos audžia, verpia, skirsto išaustas drobes. Pričkus skelbia būrišką išmintį, brangina būriškas dorybes, papročius. Jis būriškai „filosofuoja" apie mėšlo naudą: jei nori gero grūdo — turi ir gerą mėšlą pakrėsti; mėšlas — tai uždaras *dirvelėms*, pakvipęs „skarbas", iš jo ir *žegnonė pareina*. Lygiai taip pat būriškai Pričkus pasakoja apie ponų valgį, kurį pamatęs, turėjęs išeit išsivemti. Jis Blėkių, mėgstantį pasmaguriauti ir pasiilgusį pavasarį kumpių ir dešrelių su lašinėliais, suniekina, išvadindamas žiopliu, kam jis netaupo — rudenį viską suvalgęs, mėsos „kasdien prisiėst išsižioja":

Čėdyk, neprieteliau, kol riebų šutini puodą.

Pričkus ragina jį stropiai dirbti — sėti visokių javų, daržovių, apibūdina jų teikiamą naudą, iš jų pagaminto valgio skanumą. Jis moko Blėkių praktiškiau gyventi, kad jam nereikėtų sublogusiam ir pusgyviam vilktis į *baudžiavą mielą*.

Būdingas Pričkaus bruožas yra jo lietuviškumas. Sveikindamas su vasara miela, jis kreipiasi tik į tuos, kurie lietuviškai kalba, Lietuvą garbina, juos aiškiai išskirdamas iš kitų, parodydamas jiems savo simpatijas, jausdamas su jais artimą ryšį. Jis yra kaip ir būrų tėvas — juos ramina, guodžia, kartu su jais kenčia, kartu pergyvena skausmus ir džiaugsmus. Mirus gerajam ponui, jis, kaip ir kiti, kelias naktis negalėjęs miegoti ir daug ašarų košte prakošęs. Tačiau čia pat prabyla jo praktinė išmintis — jis gėdija aimanuojančius dėl jų netikusio būdo:

Kas jau bus iš jūs, kad vis raudodami kauksit;
O paskui akli bei proto viso netekę
Nei vaikus augint, nei darbus dirbt negalėsit.

Pričkus ir kalba būrų vardu, vartodamas daugiskaitą — *mes*. Jis dažnai vadina kitus vaikais, bent taip kreipiasi į juos:

Vaikai, skubinkitės, ant vakars jau prisiartin.

Dažnai jis kalba, filosofuoja visai taip pat, kaip ir kiti būrai. Pavyzdžiui, „Pavasario linksmybėse" Pričkus taip pasakoja apie baudžiauninkų ir ponų vaikus:

Būrkos savo lėles glūpas su skrandgaliu rėdo
Ir suvystytas į tamsų pašalį kiša;

— — — — — — — — — — — —

Ale žiuponės savo lėles, margai dabinėtas,
Ant šilkų perynų vis į patalą guldo.

Panašiai ir Bužas „Rudenio gėrybėse" švepluoja:

Kad ponačius į garbingą patalą deda,
O būrus prastus į tamsų pašalį kiša

Ar suvystytus ant menko padeda demblio,
Kiek jie, mislyk tikt, sav patys atneša lobių?

Tačiau Pričkus, likdamas būras, kai kuo iš būrų išsiskyrė. Jis buvo savotiškas valdininkas — šaltyšius. Stengėsi stropiai atlikti savo pareigas. Skraidydavo su kuinu, pats skubėdamas ir kitus ragindamas skubėti. Štai girgžteli durys, jose pasirodo Pričkus ir tuoj pat skaito pono raštą. Jis kalba liepiamąja nuosaka: *vežimus kaip reik taisykite kožnas Ir su šakėms bei kabliais atbėkite greitai.* Į ilgas kalbas jis nesileidžia. Skubėjimas, judrumas ypač ryškus šios scenos pabaigoje. Pasakęs keletą žodžių, jis

[. . .] kūliais pro duris iššoko
Ir, ant kumelio ketvergio tuojaus užsimetęs,
Skubinos ir kitiems kaimynams urdelį rodyt.

Net senas, pražilęs ir liguistas būdamas, gavęs įsakymą, jis, *į kailinius išverstus tuojaus įsinėręs, Amtsroto javelius iškultus [. . .] Su kitais viernais šaltyšiais nuvežė greitai.* Pats toks uolus, stropus, Pričkus to paties reikalauja ir iš kitų — juos nuolat ragina, moko, skubina:

Taigi nutverkim jau kiekviens savo jautį.
— — — — — — — — — — —
Tu žioply Merčiuk! dėl ko juokies išsišiepęs?
— — — — — — — — — — —
Tu nenaudėli Puky! taip jau susimislyk.

Susidūręs su sunkiai paveikiamais tinginiais, jis žodžiais nepasitenkina, o, remdamasis savo autoritetu, jiems ir įdrožia. Slunkių jis tiesiai į akis vadina juodvabaliu ir jam primena:

Tav, žinai, daugsyk taipo per nugarą drožiau,
Kad iš skrandos tavo senos sklypai pasidarė.

Gerai pažindamas būrų psichologiją, susidūręs su masiniu nerūpestingumu, įsileidimu į kalbas, visokias istorijas, Pričkus moka juos paveikti sąmoju, ironija. Pavyzdžiui, per mėšlavežį jis pasišaipo iš pokalbio temų niekingumo, laikydamas jas nevertomis rimtų vyrų dėmesio, ir visus sąmojingai paragina prie darbo:

Jau dyvus varlių bei pelių irgi pelėdų
Su naujienoms žiurkių bei nuplikusių žvirblių
Ir kas dar daugiaus tokių dyvų pasidarė —
Vislab ant laktos, kur vištos tupi, padėję,
Skubinkimės pirmiaus iš staldų mėžinį kraustyt.

Pričkui būdingas ir būriškas smalsumas, ir būriškas pasipiktinimas, bet kartu — ir baimė, atsargumas. Tai visai suprantama, nes jis daugiau už kitus matė, kaip ponai elgiasi su būrais. Tas smalsumo, pasipiktinimo ir atsargumo, baimės derinys matyti iš jo pasakojimo apie ponų valgį. Įteikęs laišką, jis tyčia įlenda į

atdarą virtuvę pažiūrėti, kas ten dedasi. Pamatęs kulinarines baisybes (kaip *Viens nešvankėlis mėsinėjo vanagą juodą*, kaip kitas, *su nagais draskydams ištisą zuikį, Kirmėlių gyvų lizdus iš vėdaro krapštė*, kaip trečias *Rupuižes baisias į bliūdą tarškino platų)*, jis, pro duris iššokęs, pradeda vemti, bet nepasako, dėl ko jam taip bloga pasidarė, nes bijo, kad iš jo nesijuoktų ir, ko gero, nemuštų. Pamatęs, kad ponai pradeda valgyti be poterių, jis vos neima rėkti:

Tikt susimislijęs, kad man čia nedera rėkaut,
Vis pamaži šnibždėdams ir kytriai pasislėpdams,
Taip iškoliojau, kad šunys kaukti suniko.

Taigi taip baisiai išplūdo, bet niekas negirdėjo. Būdinga ir Pričkaus poza, kai jis net draugiškai kalbasi su būrais:

Rods, — tarė Pričkus, su tabaku būrus pavitodams
Ir, kaip būdas jo, žnairioms į Kubą žiūrėdams.

Iš to matyti ir jo viršininkiškas mandagumas, ir nepasitikėjimas, įtarumas. Tai žmogus, gerai pažįstantis būrus, su kuriais jam tenka kasdien bendrauti ir kuriems reikia nuolat nurodinėti ir įsakinėti. Pričkaus taktika — tylėti, kai *muša per ausį*, laikyti *savo snukį, kad kalboj neparíktų*, nepūsti prieš vėją, nes būras ir ponas — tai kaip žvirblis ir erelis, kaip varlė ir liūtas.

Pričkui būdingas ir individualus kalbos stilius. Kaip jo charakteryje, taip ir kalboje jaučiamas kartu ir būras, ir valdininkas, viršininkas. Jis nusiteikęs pakiliai, pabrėžia savąjį — ir pranašaus būro, ir valdininko — *aš:*

Aš, šaltyšius, aš, mokinto Bleberio žentas.

— — — — — — — — — — — —

[. . .] aš jums, kaip puolasi šulcui,
Dargi daugiaus, kas reik, trumpu žodžiu pasakysiu.

Net į Krizą, nors tas ne mažiau, tur būt, senas, nes jį pamato *bekumpsant*, Pričkus kreipiasi: *Vaike*... Kartais jis moka būti oficialiai mandagus, nors jam ir niežti pirštai. Vaišindamas būrus tabaku ir šnairomis žiūrėdamas į Kubą, jis kalba:

Rods jūsų mylista jau patys tiek išsimanot,
Kad klastuot ir vogt vierniems nepridera klapams.

Tai rodo, kad Kubas, matyt, nėra nekaltas, ir Pričkus, kai reikės, jam įdroš. Tokiu pat „ponišku" stiliumi Pričkus kalba ir moterims apie audimą:

Todėl jums pilvai nuogi didei pasiklonios,
Kad jūsų mylista juos vėl apdengt nepatingot
Ir trinyčius naujus, buksvas bei marškinius audėt.
Bet daugių daugiaus jie garbins jūsų malonę,

Kad jie, su nauju rėdu česnyj susisėdę,
Lašinius ir dešras su jūsų viralu valgys.

Tačiau kartais jis būna labai nuoširdus ir intymus:

Ak mano kaimynučiai, ak širdingi broleliai!

Pričkaus kalboje jaučiamas įgudimas kalbėti — autoritetingai, apibendrintai, be svyravimų bei abejojimų, apodiktiškai. Tai paaiškina jo senyvas amžius ir šaltyšiaus pareigos. Jo kalba pilna sentecijų:

Dar nei viens ikšiol n'užaugo vis besijuokdams;
Ir iš lopšio dar nei viens n'iškopo neverkęs.

— — — — — — — — — — — —

Bet jau taip visur, kol sviete kūdikiai augo,
Vargt ir verkt vaikų pirmiausias buvo remestas.

Jis mėgsta daug šnekėti, išvedžioti, „filosofuoti". Didelis gyvenimo patyrimas, būrų psichikos pažinimas, mokėjimas prieinamai, įtikinamai kalbėti, paveikti matyti iš jo kalbos krivulėj apie būtinumą atsargiai elgtis su ugnimi. Iš pradžių jis nupiešia jaukų vaizdelį, kaip malonu sėdėti prie ugnies, kada ant jos kas kepama arba verdama, kada susnigtas arba sulytas pasišildai ir *pamaži jau pradedi snausti.* Žmogaus gyvenimas be ugnies būtų kaip žvėries. Toliau Pričkus, dar plačiau užsimojęs, ima pasakoti apie tai, kad ugnis nesaugoma, neprižiūrima gali ir daug nelaimių pridaryti. Čia jis primena du Karaliaučiaus gaisrus, nurodo konkrečius neatsargumo atvejus. Vienas, *be proto kakalį kurdams,* kitas, *taukus spirgindams, susvilino namą,* trečias, *pypkį sav užsidegęs, tarp šiaudų nusibasto* ir taip *supleškina kiemą.* Pasakoja, kaip Dočys su pypke uždegė Krizo namus, kad iš jų *vos kuolas viens pasiliko,* prašo neužmiršti ir pasigailėti Krizo. Po to jis praktiškai nurodo, perspėja, pamoko, ką daryti, kad neįvyktų nelaimė, nekiltų gaisras: *kasdien į kaminą žvilgtert,* valyti suodžius, nekrauti ant krosnies skiedrų. Pagaliau, sustiprindamas savo žodžius, juos sankcionuodamas, jis primena valdžios grasinimą:

[. . .] vyriausybė tą ketina pakarti,
Kurs kaip kietsprandis šaltyšiaus žodį paniekins.

Taigi gradacija — nuo jaukios židinio šilumos iki kartuvių.

Išmintingasis šaltyšius, taip rūpestingai ėjęs savo pareigas, visas savo jėgas atidavęs kitiems, turėjo, atrodo, susilaukti ramios, aprūpintos senatvės. Tačiau „Žiemos rūpesčiuose" matome jį grįžus iš Karaliaučiaus dūsaujantį, liguistą. Jis sirguliuodavo jau ir anksčiau. „Rudenio gėrybėse", linksmoje vestuvių puotoje, Pričkus skundžiasi savo likimu:

Ogi dabar žilam visi jau juokiasi bloznui;
Pons taipo, kaip būrs, šaltyšių niekina seną.

Jis mato panašumą tarp savęs ir nuplikusio kuino, kartu su juo baudžiavoje pražilusio. Kuinas rudenį per purvus *klampodams žengt nenujėgia,* ir Pričkus, jo gailėdamasis, verkia. O paties Pričkaus likimas dar liūdnesnis: niekas jo nenori atjausti, pasigailėti:

Jau visai nei šis, nei tas susimilt nesupranta.

Taigi Pričkus turi tik pareigas, bet ne teises. Feodalinėje baudžiavinėje santvarkoje žmogus traktuojamas vien kaip darbo įrankis: jis naudingas ir reikalingas tik tol, kol sugeba, pajėgia dirbti. Pričkaus tragizmą dar labiau sustiprina jo atsitiktinė mirtis. Jis tapo vokiečių pono, liguisto šykštuolio, nirtulio auka: trijuose maišuose ponas pasigedo vieno šilingo (pusantro pfenigio) ir taip *sumušdino Pričkų, Kad vos tris dienas sulaukęs numirė biedžius.*

K r i z a s. Tai antras teigiamas „Metų" asmuo, Donelaičio pavaizduotas su didele simpatija ir meile. Jis išsiskiria iš kitų savo gabumais ir sumanumu. Tokioje santvarkoje, kai būras visų buvo skriaudžiamas, išnaudojamas, visokeriopai baudžiavos slegiamas, Krizas sugebėjo prasimušti į pirmąją — turtingiausių būrų — eilę, neturėdamas jokio tėvų palikto pagrindo. Tėvas jį mažą mirdamas paliko, o *našlė moma maitintis ubagais ėjo.* Nuo pat vaikystės jam teko skaudi našlaičio samdinio dalia. Jis ganė kiaules pas Bleberį, vėliau, kai jau pajėgė, akėjo, paskui žagrę sekiojo. Tai žmogus, kuris nori viską sugebėti atlikti, padaryti, ką kiti gali, ir dar juos pralenkti. Įtempdamas savo fizines ir dvasines jėgas, jis stebina visus, nesitenkina tuo, kas pasiekta, o siekia vis daugiau. Jau būdamas pusbernis, jis ne vieną žilį pranoko, ne vieną seną berną sugėdino: visokias padarynes, tik pamatęs, išmoko pagaminti. Samdinių atlyginimas tada buvęs labai mažas, bet Krizas savo gabumais, nagingumu, sumanumu, darbštumu ir taupumu sugebėjo prasigyventi. „Metuose" nekalbama apie tai, kad Krizas turtą būtų pasiekęs, kitus eksploatuodamas, per kitų galvas kopdamas ar prie ponų prisiplakdamas. Taip pat nematyti, kad taupydamas, prasigyventi norėdamas, būtų šykštuoliu tapęs, užkietėjęs, tik nuolatiniu turto didinimu rūpinęsis. Šykštuolius Donelaitis išjuokia, o Krizą giria. Kova dėl būvio Krizo nesugadino, neiškreipė jo sveikos prigimties. Jis rodomas kaip idealus būras, apibūdinamas epitetu *dosningasis.* Garsi Krizo virtuvė, ir Lauras, pakamorė, ją garbina. Pričkus taip pat pabrėžia jo vaišingumą, rūpestingumą. Iš to galima spręsti, jog Krizas nenorėjo, kad jo samdinių gyvenimas būtų sunkesnis už jo paties. Patirtas vargas jį padarė jautresnį kitiems. Pričkus apie jį sako: *mūsų mylimą Krizą.* Tai žmogus, pas kurį visi mielai užsuka, kurį visi gerbia, myli. Jam *kloniojas* net Kasparas. Krizo vaišingumas ryškiausiai matyti per dukters vestuves. Krizas ir jo močiutė, *surukusi boba, [. . .] daug dėl to kaštavos irgi steliavos.* Virėjas, ruošdamas vaišes, taip pleškino,

Kad ant ūlyčių visur ūžims pasikėlė.

Stalai buvo apdengti plonom staltiesėm, apkrauti valgiais ir gėrimais. Sukviesta visa giminė. Kiekvieną Krizas pasveikina *pasikloniodams*, „viežlybai" vaišina. Dar vienas jo būdingas bruožas, Donelaičio taip branginamas, — tai kuklumas, paprastumas, senų lietuviškų papročių laikymasis:

[...] Krizas, į vyžas įsinėręs
Ir savo skrandą būrišką viešėt užsimovęs,
Po prastu savo stogu nei lakštingala čiauška.

Krizas, nors sako: *Ponams taip, kaip būrams, vis įtikti mokėjau,* bet su šeimyna nerado tinkamo sugyvenimo. Jis skundžiasi, kad *nelaba šeimyna* jį *visą suėdė,* išlepusi nustojo visai klausyti. Dėl to kaltinami kolonistai: kai

[...] lietuvninkai su vokiečiais susimaišė,
Štai ir viežlybums tuojaus į nieką pavirto.

Ir matome Krizą „Metuose" bekumpsant — nejudrų, sulinkusį po ilgo ir sunkaus gyvenimo našta. Pagaliau jį ištinka dar viena nelaimė. Dočys, *Pypkį sav užsidegęs ir kirmyt nusibastęs,* jį *susvilino visą,* ir tenka Krizui elgetauti, kiekvienam nužemintai nusilenkti. Tokį Krizą mums parodo Donelaitis. Tačiau iš tikrųjų Krizas yra tipiškas praturtėjusio būro paveikslas. Iš jo šykštuoliškų nusiskundimų matyti jo antagonistiniai santykiai su samdiniais. Jis norėtų iš samdinių kuo daugiau naudos išspausti, kad galėtų pats dar geriau gyventi ir užmokėti *mezliavą mielą,* bet samdiniai jau nenori gyventi senoviškai, jie priešinasi, kelia reikalavimus, ima neklausyti. Jie tyčiojasi iš savo „gaspadoriaus", *vis keikdami baras,* o kartais *ir mušt pasikėso.* Kartą jam *valkata Slunkius* pasigėręs *iš papykio kone visą nupešė kiaušę,* o paskui, *beržinį nutvėręs, Su kitais draugais pasiritę nugarą skalbė.* Dėl to Krizui net *kelias nedėlias sirgti reikėjo.* Kartais jam tenka nukentėti ne tik nuo samdinių, bet ir nuo ponų: kai neužmoka mokesčių, amtmonas jį *išbara visą Ar nesvietiškai supykęs muša per ausį.* Taigi objektyvus Krizo paveikslo turinys ir subjektyvus autoriaus požiūris į šį veikėją nesutampa.

Lauras. Pakamorei Laurui charakterizuoti „Metuose" maža tėra medžiagos. Nėra jokių jo biografinių duomenų, konkrečių buities detalių, nematyti jo gyvenimo sąlygų. Tėra tik kalbos, bet ir jų nedaug, o ir tos pačios ne tokios ilgos, kaip kitų. Tik įvesdamas šį veikėją, autorius duoda vieną konkretų bruoželį:

Ak, — tarė Lauras, rymodams ant stripinio savo.

Ir dar kitur:

Rods, — tarė Lauras, ant kumpos lazdos pasirėmęs.

Iš jo kalbų ir jų apibūdinimo matyti, kad jis yra rezonierius, filosofas, poetas, senas žmogus, kuriam būdingas ramumas ir iš-

mintis. Savo kalboje jis pamini „lietuviškus kytrius pilosopus", gal ir pats save prie jų priskirdamas. Jis yra liaudiškos išminties atstovas, kiek paveiktas biblijos minčių ir vaizdų. Jis įpratęs giliau įžvelgti, nesitenkina tuo, kaip viskas atrodo iš tolo, iš viršaus. Ponų blizgančios karietos, puošnūs butai ir drabužiai jam žmogaus vertės nepadidina, maža pasako apie jo laimę. Jis linkęs mąstyti apie žmogaus likimą apskritai, neišskirdamas luomų:

Mes (taip pons, kaip būrs), lopšyj verkšlendami biedžiai,
Amžio būsiančio tikt blogą pumpurą rodom.

Būdingos Lauro refleksijos vasarą. Jis gėrisi saule, kaip ji *Ant dangaus išgaidrinto sėdėdama žaidžia,* pastebi gamtoje nuolatinį vyksmą, kitimą, gimimą ir mirimą, žydėjimą ir vytimą. Gamtą jis kartais suvokia labai konkrečiai ir vaizdžiai:

Ak! kaip tūla mūsų žolelių taip nusirėdė,
Kad nei boba jau didei sukrošusi kumpso.

Remdamasis biblijos Dovydu, jis palygina žmogaus gyvenimą su žole, mato to gyvenimo trumpumą, laikinumą:

Kožnas viens žmogus užgimdams pumpurui lygus,
Iš kurio žiedelis jo pirmiaus išsilukštin,
Ik po tam jis, peržydėjęs ir nusirėdęs,
Užaugin vaisius ir amžį savo pabaigia.
Taip, iš viso taip, ir mums biedniems pasidaro.

Ligos, nelaimės, mirtis tyko žmogaus nuo pat lopšio, įsiveržia į jo gyvenimą staigiai, netikėtai: ir kai *ūsai pirmi jau pradeda želti,* kai *darbus jau sunkokus reikia nutverti.* Ir jaunus vyrus, ir merginas mirtis kerta *taip aklai, kad kasos irgi kepurės Su grožybėmis visoms į nieką pavirsta.* Taigi *žmogiškas trumpintelis amžis Žydinčioms ir krintančioms prilygsta žolelėms.* Tačiau tos refleksijos, polinkis į jas neatitraukia Lauro dėmesio nuo būrų kančių, socialinės nelygybės ir neteisybės. Šiuo klausimu jo išvada — ilgo patyrimo apibendrinimas — tokia:

Kožnas juk žioplys, vargdienių nugarą lupdams,
Savo malonę dar iškelt ir girt nesigėdi.

Anot autoriaus, tai yra „viežlybi" žodžiai. Lygiai aštriai Lauras pasisako prieš kolonistus kaip lietuvių moralės smukimo tiesioginius kaltininkus. Daug lietuvių, *durnai prisiriję,* ima dainuoti vokiškas dainas, įpranta keiktis ir *kaip vokiečiai kasdien į karčemą bėga.* Paskui ne vienas jų, visas atsargas *supliurpęs,* pusnuogis *ant apjuoko rėplinėja.* Kolonistai (vokiečiai, prancūzai) niekina lietuvius, jų *išpeikt nesigėdi,* nors valgo jų duoną, šveičia jų *dešras rūkintas* ir lašinius, geria jų alų. Todėl Lauras pasipiktinęs sušunka:

Tu, prancūziškas žioply, su šveisteriu storu
Ir kas dar daugiaus susibastėt Lietuvą vargint,

Kas jums liepė mus ir žmones mūsų paniekint?
Ar negalėjot ten pasilikt, kur jus nuperėjo
Ir varles bei rupuižes jus ėst pamokino?

Liaudiška Lauro išmintis aiškiai matyti ir jo kalboje apie taupumą. Jis ragina būrus protingai taupyti, paskirstyti išteklius taip, kad jų užtektų visiems metams, ir perspėja:

Vaike, privalgydams ir gerdams mandagiai elkis.

Selmas. Teigiami „Metų" būrai skelbia, apskritai paėmus, autoriaus mintis, pažiūras, o kartais ir savo, teturėdami vieną kitą individualų bruožą. Jų išmintis yra būriška, kilusi iš būrų gyvenimo pažinimo. Autoriui jie visi mieli, visi idealūs, jo akimis, juose nėra nė vieno neigiamo bruožo. Tačiau mielesnis už visus autoriui yra Selmas. Tai rodo pasigėrėjimo kupinas jo apibūdinimas su nusistebėjimu ir jaustukais:

Selmas, ak! ansai vertai pagirtinas Selmas
Būras, rods, ne pons, ale mandagus būras.

Kitus veikėjus apibūdindamas, Donelaitis užsimiršo esąs pastorius. O Selmą, kaip jokį kitą veikėją, autorius visu puslapiu apibūdina savo žodžiais, žavisi juo kaip kunigas, jį idealizuoja. Selmas yra už kitus religingesnis, jam pirmiausia rūpi religiniai ir moraliniai klausimai. Tais atžvilgiais jis vertina, bara, moko ir skundžia kitus. Tai religinio ribotumo ir krikščioniškojo prietaringumo reiškėjas. Labiausiai jis piktinasi keikūnais — tais, *Ant kurių liežuvio vis velniai šokinėja.* Jam atrodo, kad *Pons ir tarnas jo peklon tikt bėga, tikt bėga.* Selmui apmaudu, kad netraukia žmonių *bažnyčių mūsų grožybės* ir *giesmės nobažnos,* poteriai, kad jiems visa tai, *nei smarvė mėžinio, smirdi.* O jei kartais ir kyštelėja į bažnyčią galvas, tai *tuo žaist ir šokt į karčemą bėga* ir visai užmiršta kunigo žodžius. Jo lūpose nuolat bažnyčia, „pekla", velnias, šventas raštas, šventųjų „prarakų" žodžiai, *pons Kristus [. . .] bei jo mokintinių raštai,* bedieviai. Vestuvių puotoje jis kalba, kad net pasaulio pabaiga jau netoli esanti. Tuo Selmas primena būsimąjį surinkimininką. Apskritai, jis yra tas idealus Donelaičio žmogus, kuris moka tuo, ką turi, *pasikakint.* Jisai skelbia:

Juk be dievo sviete nieks negal nusiduoti.
Ponai žemės šios negal be jo ponavoti,
O mes, būrai, vėl be jo negalime vargti.

— — — — — — — — — — — — —

Tas, kurs užgimdams aukštai kaip pons atsisėdo,
Mislyt tur, kad jį tenai miels dievs pasodino;
O tasai, kurs užgimdams būru prasidėjo,
Gėdėtis vyželių būriškų neprivalo.

Selmas gyvena, ne taupydamas rytdienai, ne dėl to, kad daugiau nieko neturi, bet norėdamas pavyzdingai atlikti visas parei-

gas — ir vyriausybei, ir mokyklai („šulmistrams", „biedniems nabagėliams"), ir bažnyčiai. Iš kitų jis išsiskiria jau vien tuo, kad beveik nekalba apie valgių skanumą, jų atsargas. Jo paguoda yra bažnyčia, malda. Selmo ir namai, anot autoriaus, kaip bažnyčia, stalas *nei švents altorius*, ant kurio *knygelės šventos guli padėtos*, kad, privargęs po dienos darbų,

Tuo su giesmėmis saldžioms linksmai pasidžiaugtų
Ir vargus šio amžio sau lengvus padarytų.

Seni, praėję laikai ir jam atrodo idealūs, jis apgailestauja, kad jie dingo. Dabartį Selmas daugiausia peikia dėl pasisavintų svetimų įpročių, yra griežčiausiai nusistatęs prieš naujas madas — batus, kurpes, klumpes, taip pat prieš kolonistus. Jis norėtų, kad lietuviai būtų pranašesni už kitus, gėrisi, kad Lietuvą visi giria, perspėja, kad lietuviams netinka „klastuoti", tačiau iš esmės viską vertina puritonišku požiūriu, žiūri į žmogų *sub specie aeternitatis.* Laurui griežtai pasisakius prieš kolonistus, Selmas juos taip sulygina su lietuviais:

Kad prancūzpalaikis, riebių varlių prisiėdęs,
O lietuvininks, žirnių bei lašinių prisivalgęs,
Kaip krikščionims reik, dosningo n'atmena dievo,
Tai taip viens, kaip kits neverts, kad plutą nukąstų.

Tačiau, būdamas toks pamaldus, nuolankus, visa kuo pasitenkinęs, Selmas negali susitaikyti su baudžiavine santvarka, ponų savavaliavimu. Su jais jis taip pat griežtai, jei ne griežčiau negu su kitais, atsiskaito, remdamasis religinėmis pažiūromis. Dievas, ponus *ant sosto prakilnaus* pasodinęs, liepęs *piktus koravot bei baust, bet teisiuosius kirst ir durt* nedavęs valios. Tačiau ponai parsidavė velniui ir nežiūri teisybės. Selmas, ponams negirdint, retoriškai klausia:

Tu savavalninke didpilvi, [...]
— — — — — — — — — — — —
Kas tav liepė vargdienį nuliūdusį spardyt
Ir pasidžiaugt dėl to, kad jis vaitoja dejuodams?

Čia pat jis drastiškai primena ponų ir būrų lygybę:

Ar tu ne taip jau, kaip biedžius toks prasidėjai,
Ir moma taip tav, kaip jam, pasturgalį šluostė?

Jis pagrasina ponams aukštesniu teisingumu, laukiančiu atlyginimu ir tuo nusiramina.

Selmas turi panašių bruožų su kitais teigiamais būrais. Jis taip pat jautrus gyvuliams, rūpinasi šeimyna, ūkiu, skuba namo, kad *bandelę mylimą* pasotintų ir pagirdytų. Taip pat ir jo kalba, stilius vietomis panaši į kitų būrų, ypač Lauro, kalbą. Jie abu lygina žmogų su pumpuru, žiedu.

Selmas:

Ak, kaip veikiai žmogiškos nudyla dienelės!

Lauras:

Ak! tariu, kaip visai niekings mūsų veikalas amžio.

Enskys. Jį taip pat tenka priskirti prie teigiamų būrų, nors jis susilaukia vieno kito net nepalankaus autoriaus žodžio. Pats Enskys save priskiria prie gerųjų, laikosi jų pusės, stoja prieš nenaudėlius. Jis labiau už visus minėtus „viežlybuosius" yra šio pasaulio žmogus, daug negalvojąs, nesirūpinąs amžinomis tiesomis, gyvenąs daugiau šia diena. Jo principas — *carpe diem*. Enskys, judrus, linksmas, pobūvių ir draugijos mėgėjas. Be jo tuose pobūviuose trūktų kažko sunkiai nusakomo, gal būt, nuotaikos. Autorius neturi jo už ką nei pagirti, nei labai peikti, smerkti. Ryškiausiai jo charakteris atsiskleidžia vestuvėse. Jau iš pasiruošimo joms matyti, kad Enskys yra dabita, daug dėmesio skiriąs pasipuošimui. Kiti, kaip autorius sako, už jį gal dar jaunesni, pakviesti į vestuves, tenkinasi *dailias vyžas nusipynę* ir kuinus pažabojç, prašmatnieji — kurpes naujas nusipirkę, o Enskys *savo šimelį* lyg žmogų prausia, pabalnoja, kilpas prisega, išrėdo *žirgelio nugarą visą*. Pats užsimauna *svodbiškus sopagus* ir *kulšis [. . .] nauju diržu* surakina. Enskys pilnas iniciatyvos — greit pastebi, ko trūksta, pats linkęs padėti, patarnauti, nelaukia, kad kiti apie jį tupinėtų, jis svetur jaučiasi kaip namie — pusiau šeimininkas. Apkrovus stalus įvairiais mėsos valgiais, Enskys išsitraukia garsųjį briedkriaunį ir pasisiūlo juos padalyti. Žinoma, *prisirijęs jau nenumanė mandagiai elgtis:* su nagais tvėrė lašinius ir „stukiais" suvertė. Jis geras organizatorius: pats nerimstąs, mėgstąs judrumą, linksmumą, įsimaišo į jaunimą, suburia jį šokiams. Jam žodžio netrūksta. Jo kalbos atgarsius jaučiame paties autoriaus kalboje. Pradėjus groti,

Štai tuojaus Enskys, mergas krūvon suvadinęs,
Su puikiais kaimynų klapais ragino šokti.

Matyt, jis išgyrė merginoms vyrus. Jis mėgsta ir pats pasigirti:

O Enskys savo poniškus išgarbino jaučius.

Enskys yra greitos orientacijos: nesileisdamas į gilius svarstymus, nieko per daug į širdį neimdamas, nesijaudindamas nei dėl savęs, nei dėl kitų, tuoj pat veikia, kai kiti nežino, ką daryti. Į vestuves atsibasto nekviesti svečiai — Slunkius ir Pelėda. Toks jų poelgis prieštarauja papročiams, tradicijai. Kaip kiti į tai reaguoja? Miela Krizienė nusigandusi gumbu suserga. *Viežlybi svoteliai* nei rūkyt nebegali — jiems *pypkiai* iš dantų iškrenta. Muzikantai po suolu nulenda. Būrai nustoja šokti, nutyla kalbos. Visi kaso galvas, nežinodami, ką daryti, — ir tik vienas Enskys ne tik kalba, bet ir, niekieno neraginamas, veikia. Jis,

[. . .] iš papykio beržinį pagriebęs,
Slunkiaus irgi Pelėdos šonus skalbti pradėjo
Ir po tam, plaukų nusitvėręs, išmetė laukan.

Nėra pagrindo manyti, kad jis būtų neprašytais svečiais labiau už kitus pasipiktinęs, bet jis tiesiog norėjo pademonstruoti savo veiklumą, pasireikšti, atkreipti į save dėmesį, padaryti efektą. Enskio moralė nėra labai aukšta. Tai rodo jo pasipasakojimas apie miško vogimą:

Kad man kartais vogt ar ką išplėšt pasitaikė,
Rods ir aš nesigėdėjau ištiest savo ranką.

Jis daugsyk traukęs tamsoje į šilo pašalį ir daugsyk miško sargų buvęs nupliektas. Pasakoja, su kokiu džiaugsmu išleisdavo savo berną Obrį kasmet rudenį *Medžių vogt ar ką pasikirst.* Jo nuomone, visi vagia. Juk ir Pričkus, kol dar nebuvo šaltyšius, kartu su kitais tamsoj į girią nučiuoždavo. Taigi miško vogimas yra natūralus, visuotinis dalykas, ir kaltinti save dėl to Enskys visai nelinkęs:

Ale ne sav vogiau, bet vis maloningiems ponams.

Jis vogdavo medžius ne dėl to, kad, kaip kiti, juos pardavęs, pinigus pragertų, bet kad užmokėtų *mezliavą mielą,* nes, jos neužmokėjus, vakmistrai *mušt nesiliauja.*

Enskio charakteristikai paryškinti prisimintini Pričkaus nusiskundimai, kai šis lygina save su kuinu. Pričkaus nusiskundimas jaudina: kuine jis mato save, savo likimą, o Enskio skundas yra savotiškas Pričkaus kalbos pamėgdžiojimas, jos parodija. Jam svarbu nesileisti, kad jį kas nors pralenktų. Jei kas laimingas, Enskys turi būti dar laimingesnis, o jei kas nelaimingas, jis turi būti dar nelaimingesnis. Todėl, Pričkui baigus pasakoti apie kuiną, Enskys tuoj pat išsitraukia savo briedkriaunį ir atkerta Pričkui:

Mans brolau širdings, kam spardais taip susiraukęs?
Juk ir man taip jau kaip tav visai pasidarė.

Toliau lauktume vargų, skriaudų, nelaimingų atsitikimų papasakojimo, bet Enskys tik skundžiasi, kad peilis, lyg *išdilusi delčia,* lyg *nukumpęs vanago snapas,* tuojau jam mirtį, giltinę primena. Ir Enskys taip jo gailisi, jog kartais verkt nesiliauja, nes peilis jam, kaip ir Pričkui kuinas, trylika metų ištikimai tarnavo: *Kaip ugnis baisi per mėsą šokdavo kietą* ir *skeldavo kaulus.*

Enskio kalbos stiliui būdingas pirmojo asmens dominavimas, noras atkreipti į save dėmesį:

Bet negana dar bus; aš tav daugiaus pasakysiu.
Kad aš — tikt girdėk, brolau, kaip man pasidarė.

O iš tikrųjų ten nieko ypatingo nebuvo — Enskys pasakoja, kaip jis vogdavo medžius. Enskio kalbai taip pat būdingi „daug žinančio" žmogaus palyginimai, posakiai:

[. . .] giltinė rodos,
Kaip ją molioriaus ranka moliavodama rašo.
— — — — — — — — — —
O ir vokietis, prancūzui „vui" pasakydams.

Jo pasakojimas pabrėžtinai vaizdingas, suhiperbolintas. Kreipda masis į Pričkų, jis žada tokius dyvus pasakyti apie Slunkiaus ı Pelėdos gyvenimą, *Kad plaukai tau ant žilos galvos pasišiaušys* Bežiūrint į apsileidėlių namus, jo arklys taip žvengti pradėjo, ka(*sparų viens nu stogo nupuolė, O langų vienam perdėm skylė pasi darė*. Taigi Enskys iš tikrųjų yra tarpinis asmuo tarp „viežlybųjų' ir „nenaudėlių". Jo paveiksle esama ir girtinų, ir peiktinų bruožų Jis yra gyvenimiškesnis ir psichologiškai daugiau individualizuotas personažas, negu Krizas, Lauras arba Selmas.

„Nenaudėliai" būrai. Donelaitis parodė visą eilę apsileidusių valstiečių. Jie traktuojami kaip nenaudėliai, o iš tikrųjų yra feodalinės priespaudos aukos.

S l u n k i u s ir P e l ė d a. „Metuose" jie nuolat gretinami. Kai kalbama apie vieną, negalima nutylėti, nepaminėti ir kito. Jiedu neišskiriami: abu ir kaimynai, šalia vienas kito gyvena, ir panašūs savo gyvenimo būdu. Jie drauge ir būna, abu ir į vestuves nekviesti atsibasto. Apie juos Donelaitis kalba kaip apie *nuopertą porą*. Abu jie turi ir pravardes, duotas įgėrusių būrų, nors kitiems neigiamiems veikėjams užtenka atitinkamų epitetų. Galimas dalykas, kad Pelėdos pravardė paimta iš liaudies dainos, o Slunkiaus padaryta iš žodžio „slinkti" ir reiškia tinginį. Jiems kartu ir kliūva, kartu jų šonus skalbia, bet jie vienas kitą užstoja, vienas kitam padeda — bent kovoj. Taip daug jaukiau, negu vienam, taip žmogus geriau nusiramina: ne aš vienas toks, ne aš pirmas, ne aš paskutinis. Tai lyg atskira bendruomenė, kuriai priklauso ir daugiau vardais neminėtų. Ryškesnis yra Slunkius. Jam ir garbė suteikiama visuomet būti paminėtam pirmam. Jis yra reprezentantas, o Pelėda — tik antrininkas. Slunkiaus ir Pelėdos asmenyse įkūnyta tinginystė, apsileidimas, nevalyvumas. Jų trobos taip apleistos, aplūžusios, griūvančios, kad, arkliui sužvengus, sparai nuo stogo krinta; viduje — kiaulės, mėšlynas. Kai pavasarį visi atkutę ruošiasi į darbus, jaučia natūralų darbo džiaugsmą, švenčia gyvybės atbudimo šventę, kai visi juda kruta, Slunkius rąžosi, apgailestaudamas praėjusią žiemą, kai galėjo be rūpesčio krankti *pas kakalį šiltą*. Į baudžiavą jis raišėdamas vos vos traukia. Jo ideali būsena yra miegas:

Ak! [. . .] kad vis miegot mums būtų sviete paskirta.

Be to, jis yra smaguris ir girtuoklis. Pričkaus žodžiais tariant, jis, *lėbaudams ir vis smaguriaudams, Lauką su tvoroms ir namą visą* suėdė. Ne dėl kurių kitų priežasčių ateina jis nekviestas ir į vestuves. Jo akys dūmų nelabai bijo. Jomarke jis pasirodo, *brangvyno stuopą visą nurijęs*, ir primuša Krizą. Slunkius ne šiaip sau, bet

užkietėjęs tinginys. Tingėjimas jam yra visai natūralus gyvenimo būdas, pagrįstas kelių kartų tradicija, lyg pašvęstas. Jis į visą gyvenimą turi savo pažiūras, „filosofiją"— viską kitaip vertina, kitaip mato. Jo aukščiausias ir paskutinis išminties žodis, iš tėvų paveldėtas:

Vis protingai, vis pamaži nusitverkite darbus.
Čėdykitės kytriai jauni, dar būdami klapais.

Gamtos ir žmonių gyvenime, jo nuomone, ta išmintis visur matyti ir pasiteisina. Senas ratas, *pamaži besisukdams,* apgauna tą, *kurs vis ritasi šokdams* ir dėl to greit sutrūksta. Rambokas kuinas, *vis žingine žengdams,* kartais *toliaus uždėtą nuneša naštą,* negu žirgas, *piestu šokinėdams* ir dar susižeisdamas. Smalininkas, pamažu kirkindamas ratą, užsipelno pinigų, o būras, per daug bėginėdamas ir pernelyg viskuo besirūpindamas, tik *savo sunkina širdį.* Taigi Slunkius — žmogus su tvirtais pagrindais, asmenybė. Atrodo, lyg jo gyvenimo būdas būtų idealas, pažiūros visuotinės, pagrįstos gilia išmintim, ilgu patyrimu. Nereikia manyti, kad tokią „filosofiją" jis tik sau sukūręs ir kad jos laikosi, tik norėdamas sau leisti daugiau už kitus. Ne, jis stengiasi kalbėti visų būrų vardu, savo elgesį, nuotaikas, pažiūras apibendrindamas, suvisuotindamas, — daugiskaitos pirmuoju asmeniu:

Išmiegot ir sąnarius atgaivinti galėjom.

Savo pažiūras Slunkius sankcionuoja dar aukštesniu autoritetu — dievu, kurį nuolat mini: *su padėjimu dievo, žėlėk dieve.* Slunkiaus žmona, deja, nelinkusi jo principų pripažinti, ji negali susitaikyti su tokiu gyvenimo būdu:

Vis susiraukus ir rankas grąžydama verkia.

Jos nepasitenkinimas gal kada ir barniais pavirsta, bet į atvirą kovą stoti ji greičiausiai nedrįsta. Ji, matyt, įsitikinusi visų savo pastangų paveikti vyrą beprasmiškumu ir tyliai kenčia. Slunkius jaučiasi prieš žmoną kaltas, todėl stengiasi paveikti ją švelnumu, pats būdamas įsitikinęs, kad toks jau moterų būdas: amžinas niurzgėjimas, nepasitenkinimas, joms viskas negerai. Jis vadina ją močiute, ramina laiko gausybe, užtikrindamas, kad viską suspės atlikti.

„Viežlybieji" būrai Slunkiaus nekenčia, jo „filosofijos" tiesiog gėdisi. Jis visiems lietuviams sarmatą darąs. Savo pažiūras jie geriausiai išreiškia epitetais, kuriais į jį kreipiasi ar jį apibūdina: *juodvabali, kiaule, šelmis, smirdas, valkata, neprieteliau skarots.* Jie net norėtų, kad vyriausybė imtųsi priemonių tokiems pašalinti. Jie jokių teisių Slunkiui nepripažįsta, jo elgesio nesankcionuoja. Dėl to tarp bendruomenės ir Slunkiaus vyksta nuolatinė kova. Slunkius, Pelėda ir į juos panašūs ginasi, nes jau vien savisaugos instinktas verčia nepasiduoti. Kur bendruomenė galingesnė, Slunkius, atrodo, laikosi pasyviai, į kovą nesileidžia ir tyliai nukenčia. Krizo

dukters vestuvėse Enskys jo ir Pelėdos šonus skalbia ir už plaukų išmeta, o jie lyg ir nesipriešina. O kur jėgos lygios ar bent pavojus labiau nukentėti mažas, jie atsigriebia. Slunkius su draugais turguje pasiritę Krizo nugarą skalbia, kiaušą nupeša, ir tas kelias savaites serga. Kai Enskys Pelėdą iškoneveikia, į akis jam teisybę pasako, šis tveria beržinį ir per nugarą siekia, bet pasitaikęs Selmas Enskį išgelbsti. Vyresnybė (šaltyšius, vakmistrai) nė kiek neatsižvelgia į Slunkiaus filosofavimus. Pričkus jį išplūsta ir per nugarą drožia — taip, kad sklypai iš skrandos pasidaro. Vakmistras jo vos nenulupa viso. Viešoje vietoje, aukšto viršininko akivaizdoje, Slunkius kenčia, nes priešintis beprasmiška. Kitas reikalas, kai su Pričkum susitinka vieni du, kai šaltyšius neturi už savo pečių bendruomenės, viešumos. Tuomet juodu kalbasi kaip lygūs, ir Slunkius stengiasi Pričkų pažeminti. Kartą Pričkus, *į baudžiavą jodams, Kaip šaltyšiui reik,* įdrožė tinginiui Slunkiui. Tačiau šis tuojau jį *pešt ir mušt pasikėsęs:*

Eik, — tarė, — snargliau! kas tav rūp? štai, gausi per ausį!
Ar jau užmiršai, kaip pons tavo nugarą skalbė?

Pričkus dėl to nežinojo, *kur galvą savo nukišt,* nes, tai matydami, *baudžiauninkai dainuodami juokės.*

P l a u č i ū n a s. Jis Donelaičio irgi pavadintas nenaudėliu. Tai vienas populiariausių „Metų" personažų dėl to, kad autorius nupiešė jo gyvenimo vaizdelį, parodė jį darbymečiu — šienapiūtėje ir rugiapiūtėje. Tas vaizdelis yra kontrastas gerųjų, „viežlybųjų" būrų gyvenimui, darbui ir elgesiui. Jis ir yra pagrindinė „Metų" vieta, įgalinanti charakterizuoti Plaučiūną. Tačiau, naudojantis tuo vaizdeliu, nereikia užmiršti, kad jame pagrindinis dalykas yra hiperbolinė ironija, pasakotojo džiaugsmas piešti išvirkščią, lyginant su „geru" žmogumi, paveikslą. Todėl tikslesnei Plaučiūno charakteristikai reikia pasinaudoti ir kitomis „Metų" vietomis, nors ir ne tokiomis ryškiomis, neatsveriančiomis šienapiūtės ar rugiapiūtės vaizdo sugestijų, bet vis dėlto vieną kitą veikėjo ypatybę kitaip apibūdinančiomis.

Pagrindinis Plaučiūno bruožas yra nerūpestingumas, atsilikimas nuo bendruomenės. Visų jau tuščios pievos, o jo sklypas dar nepajudintas. Pasirodo, kad ir jo dalgis šukėtas, o kuinas — ne kuinas, bet kuinpalaikis, vienausis. Plaučiūnas turėjo naują budę, bet ją kartu su dalgiu pasigėręs pametė. Tik po metų pasigedęs dalgio, jis nukeliavo į Karaliaučių naujo pirkti, bet žioplinėdamas pamiršo kelionės tikslą ir net kuinpalaikį pragėrė, todėl pievą teko kirsti su piautuvu. Per rugiapiūtę Plaučiūno *vaikpalaikiai* parneša *plonį,* pabaigtuvių vainiką — šiaudų kūlį:

Nės grūdelius lauke jau vėjai buvo nudaužę,
Taip kad tikt šiaudai į mėšlą mest pasiliko.

Taigi ir čia viskas atlikta pavėluotai. Jo šeimyna savavaliauja, nešdama *plonį,* bliauna lyg jaučių kaimenė, vėliau *kiauliškai* maudosi: bernai velka mergas į vandenį, bobos laisto vyrus ir vaikus

pilnomis milžtuvėmis, kyla triukšmas, vaidai. Tik *lašinių šmotus kožnam padalydams,* Plaučiūnas nutildo barnius. Po to jis,

[...] kaimynus iš visų kampų suvadinęs,
Taip nesvietiškai ir kiauliškai prisirijo,
Kad jau su visais svečiais po suolu nupuolė.

Taigi pagrindinis jo nesėkmių ir ydų kaltininkas yra girtavimas, saiko nežinojimas. Girtas jis ir per šienapiūtę, ir per rugiapiūtę, o per savo vaiko krikštynas jis taip

[...] su macnum pyvu susipyko,
Kad šviesoj krapinėdams jau šviesos nepažino.

Girtas ir nuolat išsiblaškęs, jis nesusigaudo, kur kas yra, kas dėl jo nesėkmių kaltas, ir savo įniršį nukreipia į artimuosius. Pasigedęs dalgio ir budės, jis vaitodamas bėginėjo, kol pagaliau,

[...] iš papykio beržinį pagavęs,
Pačią su glūpais vaikais kone numušė smirdas.

Tačiau Plaučiūnas kartu yra savotiškai visuomeniškas. Jis pasižymi vaišingumu. Rugiapiūtės pabaigtuvėse jis ne tik privaišina savo šeimyną, bet ir iškelia tikrą puotą kaimynams, iš visų kampų suvadintiems. Į krikštynas pas jį *bažmas sukviestų svečių* susirenka ir daug *nekviestų kaimynų* susibėga. Ateina čia ne tik Kasparas su Dočiu, bet ir labai garbingi būrai — Krizas, Lauras. Plaučiūnas vaišina juos visokiais valgiais, spirgintais ir šutintais, ragaišiais, lašiniais ir jukomis, brangiu alumi, o šie valgo girdami. Taigi Plaučiūnas nesigaili tuo, ką turi, su kitais pasidalyti, jis stengiasi, kaip galėdamas, pagal savo būdą, visus patenkinti. Tačiau kyla klausimas: iš kur jis, taip aplaidžiai dirbdamas, viską ima? Juk jis, *kasmets blogai rėplinėdams [...], vos gyvs pasijudin [...], nei utėlė [...] slenka.* Tai iš kur tie turtai ir tos vaišės? Atrodo, kad čia esama prieštaravimo. Toks nevieningas Plaučiūno vaizdas, gal būt, atsirado dėl jo ydos išjuokimo. Gal tokia šienapiūtė ar dalgio pirkimas buvo ne nuolatinis reiškinys jo gyvenime, bet šiaip nepasisekimas, o jų smarkiai išgeriantiems dažnai visokių pasitaiko. Šiaip Plaučiūnas, atrodo, neblogas žmogus. Jo norai būna geri, bet užsimiršimas kaltas. Jis nori su visais bendrauti, neišsiskirti; lyg ir neturi tvirtos pasaulėžiūros, ieško kompromisų, stengiasi viską suderinti. Tuo jis labai skiriasi nuo Slunkiaus.

D o č y s. Kontrasto dėlei jį galima palyginti su Enskiu. Enskys, iš viršaus žiūrint, yra bendruomenės žmogus. Bet jis gyvena ne bendruomenės dvasia, ne ja saisto save ir kitus. Kaip matėme, rengdamasis į vestuves, jis užsimauna „sopagus", nori būti už kitus prašmatnesnis. Jis tik naudojasi bendruomenės nuotaikomis, derinasi prie jų, norėdamas pirmauti. Kitoje aplinkoje būdamas, jis, labai galimas dalykas, kitaip ir elgtųsi. Tai žodžių ir nepavojingų žygių didvyris. O Dočys nuo bendruomenės, jos idealų, idėjiniu atžvilgiu suvokiamos vieningos plotmės visai nesivaržydamas at-

siskiria, nelinkęs nė kiek prie jos derintis. Jam tai tarsi neegzistuoja. Bendra tarp jo ir Enskio tėra gyvenimas šia diena.

Pagrindinis dalykas Dočiui, kaip ir kitiems būrams, yra valgis, jo pasirūpinimas, prievolių atlikimas. Kiti būrai tą problemą stengiasi išspręsti stropiai dirbdami, išmintingai taupydami, remdamiesi tradiciniu gyvenimo būdu, senesniųjų patirtimi. Dočys negali savo skrandžio palinksminti tuo, kad lašinius valgys vėliau. Tokį ar kitokį darbą dirbdamas, jis nori kasdien būti sotus. Jis mėgsta smaguriauti:

Ale Dočys nenaudėlis, pas kakalį šiltą
Snausdams ir zūbus laižydams, ėdesio tyko;
Nės Astė pietums nupenėtą šutina gaidį
Ir kelis kviečių plyckus į kakalį šauja.

Jis laižosi ir džiaugiasi, nes niekas jam daugiau nerūpi, ir snaudžia. Dočys yra riboto proto, negilaus moralinio jausmo, ne toks jautrus tradicijai, rambus. Visokie aukštesni dalykai jį mažai jaudina. Jis nelinkęs į nusistovėjusį sistemingą, nuolatinį darbą, nesirūpina tolimesne ateitimi, nes to darbo rezultatai vos apčiuopiami, dažnai netikri. Jis visai nustoja apie ateitį galvoti. Nesugebėdamas, nepajėgdamas apsirūpinti visam laikui, nes baudžiavinėje santvarkoje tai reikalavo įtempto, nuolatinio darbo, išsemiančio jėgas, jis gyvena šia diena: jam svarbu kaip galima geriau pavalgyti, išgerti. Bendruomenė, kaip matyti iš daugelio „Metų" vietų, taupumą, nuolatinį rūpinimąsi, darbą labiausiai vertina, dėl to Dočį smerkia, iš jo tyčiojasi. Dočys lyg savaime išsiskiria ir atsiskiria, dėl savo rambumo nesijaudindamas. Skirtumas, plyšys tarp jo ir bendruomenės, kadangi jis nedaro jokių žygių su ja susiderinti, vis didėja, gilėja. Dočys visai nekreipia dėmesio į kitus, viešąją nuomonę, kitiems savo elgesiu daromą žalą. Užsidegęs pypkę ir *kirmyt nusibastęs,* jis supleškina Krizo namus. Jis gyvena tik sau, yra savotiškas individualistas. Matome Dočį ir darbe — jis pagarsėja savo kūlimu. Kasmet, *sulaukęs rudenį riebų,* kuldamas savo javus, jis *išgandina svietą.* Vestuvėms pas Krizą besibaigiant, jis su šešiais kūlikais ėmė kulti žirnius. Jie *Taip nesvietiškai [...] su spragilu daužė,* kad *Žemė su visais daiktais virpėti pagavo* ir *pelės po šiaudais kribždėti nedrįso,* o vestuvių svečiai persigandę *kūliais išsirito* laukan, per tą spūstį keli iš jų *sveikas akeles išsibadė,* o kiti rankas ar kojas susilaužė. Šiuo atveju matyti didžiausias Dočio darbštumas, jėgų įtempimas, nes rezultatai čia pat. Kuldamas jis jau *Laižos vis ir gurkščiodams į karčemą žiūri.* Po to,

[...] su pačia kelias eiles nustekenęs,
Vėtyt skubinas ir, krepšus grūdų prisibėręs,
Tuo pasilinksmint ir prisikošt į karčemą bėga.

Nuo jo neatsilieka ir šeima. Žmona seka jo pavyzdžiu: *linų grįžtes nusinešus Ir slaptoms pardavus, vis paragaudama surbia.* Bet ir to

negana: ji nusiveda dar ir vaikus, juos *į tėvo prieglobstį pasodinusi maukia.* Vestuvėse Dočys irgi maksimaliai pasinaudoja nemokamomis gėrybėmis — valgiu ir gėrimu — ir peržengia visas ribas. Dar vestuvių pradžioje, kitiems tik pradėjus įsilinksminti — dainuoti ir juokauti, jaunimui net šokti nepradėjus, jis jau, *per daug prisiėdęs bei prisisurbęs,* kaip maišas *po suolu nupuolė,* ir jį *vos pusgyvį su drogais išnešė laukan.* Būna Dočiui ir juodesnių dienų, kai tenka varnas valgyti. Varnienos išsikept užsigeidžia ne dėl to, kad ji būtų skanesnė už kitus valgius, kad toks būtų jo skonis. Jas valgo tik *iš bėdos, gaivindams savo dūšelę. [. . .] man [. . .] viens miers,* — sako, — *kad tikt mėsos prisivalgau.* Persigėręs Dočys kartais ir įdūksta. Peštynėse pas Plaučiūną Dočį *taip nesvietiškai pagadino,* kad jo paties *vaikai lovyj vos parnešė gyvą.* Po to žmona ir subėgusios kaimynės jį gydė visokiomis žolėmis, tepalais ir žyniavimais. Dočys dėl to taip perpyko, kad,

[. . .] nusitvėręs didelį strampą,
Bobas su visokiais bobiškais tepalėliais
Iš stubos prismirdintos tuo išmušė laukan.

Iš įtūžio jis viską namuose išdaužė, vaistus išmetė laukan ir, *Dūkdams vis ir rėkaudams,* savo vaikus *kone numušė smirdas.* Dočys, gal dėl savo rambumo, atrodo nepalinkęs po botago smūgiais, nepalaužtas. Jis nesižemina prieš kitus,˙ jaučiasi už juos geriau, lyg būtų nepriklausomas ponas. Krikštynose pas Plaučiūną jis,

[. . .] nei dumčius koks pilvots įsirėmęs
Irgi nešvankiai rėkaudams, česnyj pasirodė.

Teisme jis kalba *rankas įsirėmęs,* nesijaudindamas, neašaroja, neprašo pasigailėjimo. Ką galvoja, tą ir pasako tiesiai, nepagražindamas, neveidmainiaudamas, net įžūliai. Jis nesiteisina, o kaltina:

Kas jums rūp, — *tarė jis,* — *jūs provninkai maloningi,*
Kad, varnienos kartais aš išsikept užsigeidęs,
Varnų ben porelę sav pietums nusišauju?

— — — — — — — — — — —

Juk jūs, ponai, mus, būrus, jau taip nustekenot,
Kad paskiaus mums ėst reiks žiurkes irgi pelėdas.

Neatsisakydamas su būrais kartu pabūti, tykodamas progų prisivalgyti ir prisigerti, jų dėl vieno ar kito dalyko puolamas, Dočys gina savo teises, kovoja, neleidžia savęs stumdyti, nors peštynės dažnai ir pasibaigia jo nenaudai. Kad bendruomenė ir pats autorius prieš Dočį neigiamai nusistatę, matyti iš jį apibūdinančių epitetų: *nenaudėlis* (autorius), *neprietelius Dočys* (Pričkus), *ansai savavalninks* (Pričkus), *smirdas* (Krizas). Dėl varnų šaudymo kepsniui *negražu girdėt ir būrui didelė gėda,* bet šaltyšiai pripažįsta, kad dėl to badas kaltas, vadinasi, bent iš dalies pateisina Dočį, sutinka su jo žodžiais teisme. Dočio likimas panašus į dau-

gelio kitų būrų likimą: Dočys, Lauro žodžiais tariant, *kasdien girtuodams bei durnai smaguriaudams [...] ubagui teko.*

B ū r ų v i s u m a, j ų m o r a l i n i s v e i d a s. Atskiruose būruose matėme įvairius bruožus — tiek teigiamus, bendruomenės ir autoriaus vertinamus (darbštumas, taupumas, gyvulių meilė, išmintis), tiek ir neigiamus, smerkiamus (girtavimas, tingėjimas, apsileidimas). Vieni būrai paryškina kitus, kiekvienas papildo visumos vaizdą. Jie visi velka baudžiavos naštą, ir dėl to neigiami būrai mums net suprantamesni. Jie — gyvenimo sąlygų, feodalinės santvarkos iškreipti žmonės. Juk ir jie ne mažiau už kitus nukenčia. Šiaip juoktumės iš Slunkiaus, kad artėjanti vasara, raginanti *darbų naštos nusitvert,* jam ašaras iš akių išspaudžia, bet kai žinome, kad jis visaip niekinamas ir mušamas, galime tik su grauduliu nusišypsoti. Juk gal ne vienas būras tą vasaros ir rudens sunkiųjų darbų sezoną norėtų pramiegoti. Dočys tokį visagalį pilvą turi, kad ateitį užmiršta ir nustoja apie ją galvoti, nes reikia per daug atsižadėti, per daug jėgų atiduoti kitiems. Plaučiūno per silpna galva — jis užsimiršta, o gal ir visas jo organizmas nėra per stiprus. Kad autorius pripažįsta egzistencijos teisę ir neigiamiems būrams, matyti jau iš to, jog jis leidžia jiems gana plačiai pasireikšti, o vietomis į jų lūpas įdeda ir gana reikšmingų minčių — tokių drąsių, kurių kiti būrai viešai pasakyti nedrįstų. Čia primintina pirmiausia Dočio kalba teisme. Tokiu būdu neigiami būrai pateisina savo vietą kūrinyje ir gyvenime, duoda pilną jo vaizdą.

Kai kuriais atžvilgiais visi būrai — ir teigiami, ir neigiami — turi bendrų bruožų, ypač moralinių. Pavyzdžiui, miško, jo gėrybių vogimas (karnos vyžoms, žvėrys, medžiai) jiems kone visiems atrodo natūralus dalykas. Enskys visų būrų akivaizdoje pasigėrėdamas pasakoja, kaip jis ir jo tarnas vogdavo medžius. Šioje srityje buvo pasižymėjęs ir Pričkus. Apskritai, būrų pokalbiuose miško vogimas būna dažna nesibaigiančių pasakojimų, pasigyrimų tema. Kaip rodo Enskio žodžiai, būrus pratino, vertė vogti patys ponai, uždėdami nepakeliamas duokles — *mezliavą mielą.* Apie nusikaltimo jausmą čia nebuvo nė kalbos. Išmintingieji būrai smerkia ne tiek patį miško vogimą, kiek neūkišką, netikslingą jo naikinimą — ąžuolų, drūtmedžio, uždraustų pušų kirtimą malkoms, pragėrimui. Prieš miško vogimą griežčiausiai pasisako tik Selmas. Jis kalba kaip iš biblijos. Didele nuodėme jis laiko kiekvieną vogimą, o ąžuolų vogimą malkoms — net labai didele nuodėme. Pats autorius šiuo atžvilgiu, berods, nėra taip griežtas. Nors ir sako, kad, *nusišovę su griekais, sav parveža briedį,* bet tokius tik šelmiais tepavadina. Taigi, galima sakyti, būrai nepripažįsta ponams miško nuosavybės ir todėl nelaiko nuodėme jo vogimo. Jie smerkia tik geros medžiagos netikusį sunaudojimą. Iš to jaučiamas „Metuose" giliai paslėptas luomų antagonizmas.

Panašus ir visų būrų likimas — tiek teigiamų (Pričkaus, Krizo, Lauro, Enskio), tiek neigiamų (Dočio, Plaučiūno, Slunkiaus).

Pričkus dėl sumušimo miršta, nuskriaustas labiau už savo pražilusį baudžiavoje kuiną. Krizas, dosningasis, sudega ir turi verstis su „ubago" krepšiais, jo viso gyvenimo darbštumas, sumanumas nueina vėjais. Lauras vos bekumpso ir gali filosofuoti tik rymodamas ant stripinio ar kumpos lazdos pasirėmęs. Enskys irgi ašaroja, į savo peilį žiūrėdamas. Dočys patraukiamas teisman ir gal kalėjime baigs dienas už vyriausybės draudimų nesilaikymą. Plaučiūnas nusivaišinęs vos pakruta, Slunkius visa suvalgė ir tik vegetuoja. Taigi nei vienų, nei kitų būrų likimas nėra geresnis — jis panašus. Ponai irgi nelinkę matyti tarp jų skirtumo. Iš Karaliaučiaus grįžusius būrus, kurie tik buvo vežę grūdus, šykštusis amtsrotas liepė plakti visus. Ponai mušdavo ir Krizą, ir Enskį, ir Pričkų... Dėl to atrodo, lyg ir patį autorių slėgtų baudžiava, lyg jis jaustų sunkią ateitį — liūdną lietuvių baudžiauninkų likimą.

Kartu „Metuose" matyti, kad tarp „viežlybųjų" ir „nenaudėlių" būrų yra nemaža antagonizmo, prieštaravimų. Vieni būrai nuskursta, virsta samdiniais, kiti prasigyvena, tampa vargingųjų išnaudotojais. „Viežlybieji" pravardžiuoja „nenaudėlius", šie atsilygina, ir taip tarp jų vyksta nuolatinė kova. Vargingieji valstiečiai nukenčia, kai jų yra maža, o kai daugiau — jie Krizui nugarą skalbia ir kiaušą nupeša, plūsta ir stengiasi pažeminti savo seniūną. Tačiau valstiečių priešingumas nepereina į atvirą kovą, o yra tik jų skilimo į dvi antagonistines dalis užuomazga. Tas skilimas dar negilus, visi valstiečiai sudaro vieną ponų išnaudojamą klasę.

B ū r a i i r p o n a i b e i v a l d i n i n k a i, j ų s o c i a l i n ė p r i e š i n g y b ė. Ponų gyvenimas „Metuose" nėra taip plačiai pavaizduotas, kaip būrų. Ponai teliečiami tiek, kiek būrai turi su jais reikalo. Jie pavaizduoti iš būro perspektyvos, būro akimis, jo suvokimu bei supratimu ir daugiausia jo žodžiais. Ponai reikalingi čia tik luomų priešpastatymui — kaip antitezė, kontrastas baudžiauninkų gyvenimo būdui, jų moralei. Jų personažai nėra gyvi, veikiantys, ryškiau apibūdinti.

Aukščiausi ponai, pavaizduoti „Metuose", yra amtmonai ir amtsrotai. Jų būdingi bruožai yra šykštumas, žiaurumas, nesantūrumas. Pavaizduoti čia ir dvaro valdininkai — pakamorės, vakmistras. Tai baudžiauninkų darbų prižiūrėtojai, darantys žalingą įtaką valstiečiams.

Donelaitis gretinti būrus su ponais pradeda nuo pat jų gimimo. Jis kiek drastiškai pabrėžia pradinę visų žmonių lygybę:

[. . .] nuoginteli gemam,
Taip didžiausias pons, kaip mes, vyžoti nabagai.

Niekas *su kardu negimė sviete:*

Būrui taip, kaip ir ponačiui, kad susiderkia,
Reik su marškonio sklypu pasturgalį šluostyt.

Ir vieni, ir kiti *klykia nešvankiai* ir lupti gauna, kai savo reikalc nepasiprašo ar patys neatlieka. Tarp būrų ir ponų vaikų galimε ir draugystė:

Poniški vaikai, su būriškais susisėdę,
Kartais broliškai purvus krapštydami žiopso.

Tačiau tuoj pat pasirodo socialinis skirtumas: būrų vaikai *į tamsι pašalį* kišami, o ponų ant *šilkų perynų* guldomi.

Pons šilkuos, o būrs šiauduos verkšlen pasislėpęs.

Su amžiumi skirtumas vis didėja, ryškėja, ir galų gale nebėra atžvilgio, kuriuo būras ir ponas būtų panašūs, nebent tuo, kad po mirties prieš tariamą aukštesnį teisingumą abiem reikės atsakyti.

Būrai ir ponai skiriasi pirmiausia savo viršiniu gyvenimo būdu: apdaru, valgymu, elgsena, laikysena. Būrus dengia sermėgos, skrandos, trinyčiai, o ponas *rūbais blizgančiais [...] Nei dievaitis koks* su kardu pasirodo. Jo ir laikysena prie drabužių deranti: *didei pasipūtęs* [...], *įsirėmęs* [...], *iškėlęs skiauturę riebią.* Skirdamiesi nuo būrų išvaizda, laikysena, pabrėždami visokeriopą savo pranašumą, jie negali to pat valgyti, ką valgo anie, turi ir šiuo atžvilgiu išsiskirti. Būrų valgiai įvairūs, sveiki, natūralūs, pačių pasigaminti. O ponų valgiai rafinuoti, brangūs, reti — visokie kepsniai *(pečenkos),* ikrai *(kabiar).* Pričkaus pasakojimu, vyriausiojo dumčiaus virtuvėje juos gamino *trys kukoriai duži,* stengdamiesi padaryti kad ir nežmoniškai, bet vis kitoniškai: jie mėsinėjo vanagą, zuikį, rupūžes baisias. Ponai ne valgo, bet ėda, ryja, kemša, rinčvynių prisikošia, o paskui pilvuodami serga, išpunta.

Būrams ponai kontrastingi ir dvasiniu moraliniu atžvilgiu. Jiems būdingos visokios ydos ir iškrypimai. Būrų išminčiai priešpastatomas ponų kvailumas, žioplumas. Štai pavasarį, kada visi džiaugiasi, persirijęs ir persigėręs ponas susidrasko ir nori pasipiauti. Būrai tik taupo, kartais ir vagia, kad galėtų mezliavą užmokėti, o šykštusis amtsrotas godus iki kraštutinumo, nieko žmogiško jame nebėra. Diksas, nuogas prie kupinos skrynios klūpodamas ir vaitodamas, nė skatiko išsiimti nedrįsta. Apskritai, ponai, jų gyvenimo būdas iškrypęs: jie nebežino, kaip gyventi, jiems būdingas arba išlaidumas, švaistymas, kad pavasarį turi net iš būrų skolintis, arba šykštumas. Juos ir visokios poniškos ligos kankina. Pavasarį jie daug prisistena, juos podagra piauna, jie miegoti nebegali, o būrų valgis paprastas ir miegas sveikas, ramus. Neigiami būrai „Metuose" daug simpatingesni už neigiamus ponus. Jie ir „durnai" prisiryja, ir net susipeša karčemoje arba pokyliuose, kad kartais kurį pusgyvį reikia išnešti, bet patys, kaip ponai, nesusidrasko, barzdų nenusirauna ir pasipiauti nebando. Ponas tokiu atveju atrodo atgrasiai, kelia pasibiaurėjimą. Besispardydamas jis parverčia stalą su brangiais viralais, ir šunys, iš visų pašalių susibėgę, juos ėda. Taigi būrų ir ponų kontrastas matyti visur. Todėl

nenuostabu, kad būrai apie ponų mirtį sako: *stipt užsigeidęs, velniui jis parsidavęs.*

Būrai ponų akivaizdoje turi atitinkamai elgtis, laikytis. Jie turi prieš ponus kepurę nuvožti, „pasiklonioti":

Pons didžios giminės, tarp būrų vis pasipūtęs,
Nei lašinių taukai ant šilto vandenio plaukia;
Bet nabagėlis būrs, skylėtą mučę nuvožęs,
Dėl jo žaibo lėts pas šaltą kakalį dreba
Ar iš tolo kloniojas, didei pasilenkęs.

Nors būrai nuolankūs, bent viešai prieš ponus nusižemina, visus darbus jiems nudirba, juos viskuo aprūpina, bet ponai su jais šnekasi ne kaip su žmonėmis — ne kalba, o tik plūsta ir keikia. Vakmistras, net būrus graudendamas ir tėviškai mokydamas, užsimindamas jiems apie dievo geradarybes, kalba *beržinį nutvėręs* ir *bais rėkaudams.* O kitais atvejais ponai ir valdininkai keikia taip, kad visa gamta nusigąsta. Vakmistras per vasaros darbymetį

[...] besispardydams taip baisiai keikti pagavo,
Kad sviets visas su visais daiktais padrebėjo.

Nuo jo keiksmų *visoki paukščiai po dangum nusigando,* lapė *nulenkus uodegą bėgo,* kiškis, *ausis iškėlęs irgi drebėdams,* nudūmė į krūmus pasislėpti, rupūžės ir varlės *umaru su vaikais į vandenį šoko,* žiurkės su pelėmis ir pelėdomis *apalpti pradėjo* ir *daug žvirblių pusgyvių nu stogo nupuolė.* Ponai visuomet ant būro *spiaudo nei ant šuns,* visuomet prieš jį *iltinį griežia.* Jokio žmogiško jausmo juose būrams nėra. Kai svilina saulė ir prakaitas srovėmis per nugarą teška, išalkęs būras tik plutos su sūriu užkremta, o paskui,

[...] pas kląną kokį nušokęs,
Ištisas ir didei dūsaudams vandenį laka,
Kur vabalai visoki su varlėms šokinėja.

Tačiau ir čia *Diksas su lazda dar muša nabagą.* Jokio skirtumo tarp „viežlybųjų" ir „nenaudėlių" būrų ponai nedaro — šykštusis amtsrotas juos visus lygiai plakdina, o daugiau nuopelnų turinčius nebent tuo išskiria, kad ant jų didžiausią savo niekuo nepagrįsto apmaudo dalį išlieja. Tai rodo Pričkaus mirtis.

Būrams ir ponams nevienoda ir gamta. Būrų gyvenimas yra gamtos dalis, jos paralelė. Todėl jie artimai jaučia gamtą, gyvena jos nuotaika, natūraliai įsijungia į jos vyksmą. Pavasarį jie apimti visuotinio džiaugsmo, švenčia gamtos atbudimo, atgijimo šventę. Jie su užuojauta žiūri į nuo darganų, speigų besislepiančius paukštelius, jaučia juose artimas, panašias į save būtybes. O ponų gyvenimas visai atitrūkęs nuo gamtos, yra jai svetimas ir keistas reiškinys. Ryškiausiai tai matyti pavasario vaizde, kai išputęs, prisirijęs ponas nori pasipiauti, voliodamasis asloje rėkia, lyg skęsdamas pagalbos šaukia, visai nejausdamas kūrybinės energijos,

sujudimo, džiaugsmo. Ir tai *pons, puikiai rėdyts* [...], *aukščiausių ponų viens.* Jo kvailiojimų visa gamta nusigąsta — net paukščių karalius erelis nedrįsta kribždėti, tik šikšnosparniui ir pelėdai užtenka drąsos pažiūrėti, kas darosi. Taigi ponų gyvenimas — ne gamtos gyvenimo dalis, o jo priešingybė. Jų gyvenimui gamta nėra net fonas. Jų giliau nepaliečia jos kitimas, permainos. „Metuose" minima, kad

[...] ir ponai, su šulnais skraidydami žirgais
Ir su poniškais kasdien viešėdami rėdais,
Beteškant purvams, nešvankų rudenį peikė.

Tačiau tai tik momentinis gamtos jutimas — kiek, skrendant žirgu, ją ir tegalima pajusti. O gyvena ponai kuo kitu. Negi lygu tai būrams, kuriems dirbant lietus *nugarą skalbia*, o *Vyžos su blogais sopagais vandenį surbia,* kurie *biaurius purvus kaip tašlą mindami minko.* Parodydamas skirtingus būrų ir ponų santykius su gamta, Donelaitis giliau pagrindžia, objektyviau ir vaizdžiau atskleidžia ir ponų elgesio, jų gyvenimo būdo nežmoniškumą. Kaip būrams, taip ir visai gamtai ponų gyvenimas atrodo keistas, nesuprantamas ir gąsdinantis reiškinys. Nuo jų visi bėga šalin.

Taigi visame kūrinyje autorius kontrastiškai gretina ponus ir būrus. Būrai yra pirmame plane, o ponai antrajame. Dažniausiai patys ponai ir jų gyvenimas apibūdinamas sintetiškai, paimant atskirus bruožus, reiškinius, ypatybes kaip palyginimą, kontrastą būrų gyvenimui ir elgesiui. Tai daro būrai savo kalbose. Dėl to ta būrų ir ponų priešingybė mums nuolat prieš akis, beveik kiekviename kūrinio puslapyje. Ji yra konstruktyvi, kompozicinė viso veikalo priemonė. Ryškiausios vietos, kur ponai bei valdininkai plačiau pavaizduoti, yra: 1) pavasarį — norįs pasipiauti ponas, 2) vasarą — vakmistro keikimasis ir gerasis amtsrotas, 3) rudenį — Pričkaus pasakojimas apie ponų valgį, 4) žiemą — šykštusis amtsrotas. Visa, kas yra dvare, Donelaičiui atrodo nežmoniška. Valstiečių priešai yra ne tik ponai, bet ir valdininkai — pakamorės, vakmistrai. Dvaras jiems irgi daro žalingą įtaką. Kas nuėjo tarnauti į dvarą, tas morališkai sugedo. Taip atsitiko, pavyzdžiui, su Milkumi.

Dvasininkų Donelaitis nevaizdavo, o bažnyčią palietė, nejučiomis parodydamas jos išnaudotojišką pobūdį. Apie kunigus užsimenama kaip apie ponų priemonę liaudžiai pavergti. Valstiečiai patys sako, jog kieksyk juos kunigas baręs, kad jie ponų klausyt nenorėjo.

KLASINIAI IR TAUTINIAI PRIEŠTARAVIMAI

Kaip jau buvo iš dalies matyti, Donelaitis atskleidė „Metuose" tiek klasinius, tiek ir tautinius prieštaravimus. Jis objektyviai parodė, kad tie prieštaravimai antagonistiniai. Jų pagrindas yra ne-

sutaikomi įvairių gyventojų sluoksnių bei grupių interesai, kurie priklauso nuo skirtingos padėties, skirtingų gyvenimo sąlygų. Iš „Metų" matome, kad baudžiava, kaip pažymėjo V. Leninas, laikosi lazdos drausme: „Dvarininkas lazda priverčia valstietį dirbti"[9]. Tas antagonizmas jaučiamas visame kūrinyje, bet ypač ryškus keliuose epizoduose. „Vasaros darbų" pabaigoje, valstiečiams dirbant lauke, pasirodo vakmistras su dviem pakamorėmis. Jis labai gerai nusiteikęs, nori būrus pagraudenti apie tobulą pasaulio tvarką. Tačiau savo kalbą jis sako rėkaudamas ir beržinį nusitvėręs. Prie tokios graudenančios kalbos toks apsiginklavimas, atrodo, nebuvo reikalingas. Iš to galima įsivaizduoti, kaip jis elgdavosi tada, kai nesakydavo pamokslų. Kita būdinga scena — kur vaizduojamas būrų darbas. Būras geria iš klano nešvarų vandenį, o Diksas jį su lazda dar muša. Arba vėl scena, kai, grįžus būrams iš Karaliaučiaus, buvo baudžiamas ir kaltas, ir nekaltas. Apskritai, visi būrai nuolat mušami, niekinami, nelaikomi žmonėmis.

„Metuose" kartu matyti ir valstiečių klasinis sąmonėjimas. Būrai supranta savo visuomeninę reikšmę, suvokia savo darbo vertę, žino, kad jais visi laikosi ir iš jų gyvena. Pričkus piktai šaiposi iš ponpalaikių, kurie niekina būrų darbus:

Ak! kur dingtų ponai, kad jie būro netektų
Ir kad biedžius toks su šūdais jiems nepadėtų!
— — — — — — — — — — — —
Rods darbelio jūsų ponačių lepusi nosis
Baidos ir vis poniškai užkumpusi juokias;
Ale dabok tiktai, kaip veikiai ji nusilenktų,
Kad barščius nedarytus ir prisvilusią gručę
Taip, kaip biedžiai mes, kasdien į vėdarą kištų
Ir su mumis drauge prisivargt į baudžiavą suktųs.

Bužas irgi piktinasi tais, *kurie nabagėlį būrą [. . .] per paiką drimelį laiko*, o patys *kaip drimeliai elgias.* Jis klausia, kas tokiems pelnytų valgius ir gėrimus, kas jiems *dirvas užartų, sėtų bei nuvalytų,*

Kas grūdelius iškultų ir parduot nuvažiuotų,
Kad nei Lauro, nei dosningo Krizo nebūtų?

Būrai priešinasi dvaro išnaudojimui, apgaudinėja ponus, vogdami ir parduodami mišką, apmoka mokesčius. Pagaliau Dočys teisme atvirai ir drąsiai meta kaltinimą ponams, pasakydamas visų valstiečių mintis. „Metuose", kalbant apie žmonių kūdikystę, suvokiama ir skelbiama prigimtinė žmonių lygybė. Tai, be abejo, šviečiamojo amžiaus idėjų atgarsis. V. Leninas sakė: „Lygybės idėja — revoliucingiausia idėja kovoje su senąja absoliutizmo santvarka aplamai — ir su senąja baudžiavine, stambiųjų dvarininkų žemėvalda ypatingai. *Lygybės* idėja yra teisėta ir pažan-

[9] *Leninas* V. *I.* Raštai, t. 12. V., 1952, p. 235.

gi [. . .], kadangi ji išreiškia kovą su feodaline, baudžiavine nelygybe"[10].

Taigi Donelaitis, nušviesdamas klasinius būrų ir ponų prieštaravimus, iškėlė baudžiavos klausimą. Jo gyventu laikotarpiu tai buvo pagrindinis socialinis klausimas. Kokia šiuo klausimu buvo rašytojo pozicija, tokia buvo ir jo pasaulėžiūra, pagal tai jis buvo pažangus arba nepažangus. Donelaitis nesugebėjo to klausimo teisingai išspręsti, bet nusipelnė, kad jį iškėlė. Iš esmės tą klausimą suprasti Donelaičiui neleido dvasininko pasaulėžiūra. Remdamasis religiniais įsitikinimais, jis žiūri į baudžiavinę santvarką kaip į dievo duotą. Prieš baudžiavą jis nepasisako ir liepia, kad kiekvienas pasitenkintų tuo, kas jam skirta, ir, kaip „klapams" reikia, dirbtų. Bet, kita vertus, Donelaitis parodo tos santvarkos nežmoniškumą, atskleidžia daugelį jos ydų. Tą prieštaravimų problemą Donelaitis bando spręsti moralinėje plotmėje. Jam atrodo, kad gyvenimas turi būti sutvarkytas kitaip. Būrai turi būti darbštūs, taupūs, blaivūs, pasitenkinti mažu. Tai viena prielaida. Bet ir ponai privalo būti kitokie — dori, teisingi, gailestingi, turi tėviškai globoti būrus. „Metuose" tokiu idealiu ponu padarytas gerasis amtsrotas. Jis myli žmones, užstoja juos nuo dvaro tarnų, nekeikia, mandagiai elgiasi, net ir bardamas kreipiasi „jūs". Jis dėl būrų kartais per naktis nemiega, galvodamas apie jų rūpesčius. Kai būrai dirbdami labai nuvargsta, jis gaivina juos visokiais gėrimais. Dėl to jo būrai bėgte bėga į baudžiavą, norėdami vienas kitą pralenkti, pasipuošę, kaip į šventę. Kai jis mirė, būrams nuo ašarų net akys išpuvo. Bet toks ponas tebuvo vienas. Galimas dalykas, kad Donelaitis čia pavaizdavo savo draugą amtsrotą, nes porą tokių draugų turėjo. Tačiau „Metuose" idealizuoto dvarininko paveikslas nesiderina su kitais vaizdais, jis atrodo sentimentalus. Visur kitur čia *būrą baudžiava baudžia,* jį *Stumdo šen ir ten nei kokį šunį nevertą.*

„Metuose" rodoma ir valstiečių taktika baudžiavos atžvilgiu, kuri iš esmės sutampa su Donelaičio. Daugiausia čia moko šaltyšius Pričkus: *tylėk, kad dumčius [. . .] tav muša per ausį;* dumplės naudingos *į kaminą pūsti, Bet prieš vėjus pūst dar jos niekados nederėjo;* saugokis su ponu juokauti ir *laikyk savo snukį, kad kalboj nepariktų.* Tačiau Pričkaus mirtis jo paties pamokymus paneigia. Jo ir kitų būrų gyvenimo faktai rodo, kad baudžiavinė santvarka yra nežmoniška, todėl netoleruotina ir turi būti pakeista.

Donelaitis pavaizdavo ne tik klasinius, bet ir tautinius Prūsijos gyventojų prieštaravimus. Vieni ir kiti prieštaravimai buvo susiję ir aštrino socialinę kovą. Prūsijoje Donelaitis buvo pirmas ryškus lietuvių tautinio jausmo žadintojas. Kaip Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje M. Daukša, taip Prūsijoje Donelaitis ugdė lietuvių tautinį sąmoningumą. Donelaitis tautiškumą suprato kiek

[10] Ten pat, t. 13. V., 1952, p. 214.

siauriau, negu Daukša, bet kartu ir giliau, nes jį siejo su valstiečių gyvenimu. Jo tautybės supratimas pagrįstas gimtąja kalba, papročiais ir gyvenamąja vieta. Donelaitis aiškiai pabrėžia lietuvių skirtumą nuo vokiečių, prancūzų, šveicarų (šveisterių) ir kitų tautybių žmonių. Lietuvius būrus jis priešpastato kitiems, daugiausia remdamasis doroviniais motyvais. Donelaitis nėra įsisąmoninęs ar bent nepabrėžia „Metuose" lietuvių istorinio susiformavimo. Jis neužsimena apie kryžiuočius ir kitas lietuviams kolonizatorių padarytas skriaudas. Donelaitis smerkia germanizacinę politiką, idealizuodamas netolimą praeitį — barzdotą gadynę. Tai nėra laikai prieš kelis šimtmečius, bet metas, kurį valstiečiai prisimena, — kol dar nebuvo kolonistų. Kolonistai atnešė naujovių, buvo praktiški, skatino kapitalizmo vystymąsi. Donelaitis buvo linkęs lietuvius nuo to sulaikyti. Į praeitį jis žiūrėjo kaip į laimingus laikus. Pagrindinių dalykų jis neskyrė nuo antraeilių. Kalba, papročiai jam buvo tuo atžvilgiu lygiaverčiai su apavu — kurpėmis ir „sopagais". Donelaitis norėtų matyti lietuvius su vyžomis, marginiais, valgančius šiupinį, avižinį kisielių ir lašinius. Tai ribotas tautiškumo supratimas, noras pastumti gyvenimą atgal. Nors ir brangino senovę, Donelaitis nepalankiai atsiliepė apie kai kuriuos lietuvių papročius, dainas. Tautosaka, liaudies dainos buvo labai reikšmingas dalykas, padėjęs išlaikyti tautybę ir atsispirti prieš žalingas įtakas, o Donelaitis jas vadina „kiaulišku bliovimu", „niūkimu" ir pan. Tačiau tiek lietuvių papročiuose, tiek tautosakoje jis, matyt, smerkė tik tai, kas išeidavo iš ribų, o kadangi mėgo hiperbolinti, tai atrodo, lyg smerktų viską. Šiaip jo santykis su tautosaka buvo pozityvus[11]. Paukščių epas „Metuose" artimai susijęs su lietuvių liaudies pasakomis. Daugelyje kūrinio vietų jaučiamas smulkiosios tautosakos poveikis. Iš tautosakos išaugę nemaža meninės išraiškos priemonių. Apskritai, Donelaitis „Metuose" trokšta tautai moralinio pasididžiavimo, nori, kad lietuviai būtų pranašūs, džiaugiasi, kad svetimtaučiai Lietuvą giria, ir tuo pačiu žadina tautinį jausmą ir sąmonę. Toks Donelaičio tautinis nusistatymas teigiamai atsiliepė ne tik Prūsijos lietuviams, bet ir pačiai Lietuvai.

BAUDŽIAUNINKŲ GYVENIMO IR DARBO VAIZDAI

Pirmiausia aptarsime tų vaizdų pobūdį, o paskui konkrečiau apžvelgsime pačius baudžiauninkų gyvenimo ir darbo vaizdus.

V a i z d ų p o b ū d i s. Baudžiauninkų gyvenimo ir darbo vaizdų pobūdį Donelaičio kūrinyje sąlygojo du pagrindiniai dalykai: 1) autoriaus gyvenamoji epocha ir 2) jo tikslai bei nuožiūra. Paprastai sakoma, kad „Metuose" Donelaitis vaizduoja būrų gyve-

[11] Plačiau žr. *Slaviūnas Z.* Kristijono Donelaičio ryšiai su tautosaka. — Kn.: Kristijonas Donelaitis („Literatūra ir kalba", t. VII), p. 99—127.

nimą. Bet tokiu pasakymu pasitenkinti negalima. Ir Vydūnas „Ne sau žmonėse" tą patį gyvenimą vaizduoja. Pagaliau tematikos atžvilgiu ir Žemaitės, ir Vaižganto objektas panašus. Bet skirtumas tarp Donelaičio ir tų kitų rašytojų — milžiniškas: Donelaičio veikalas nuo jų visų panašios tematikos kūrinių daug labiau skiriasi, negu šie, pastarieji, vienas nuo kito. Pagrindinis skirtumas yra atsiradęs dėl rašytojų gyvenamųjų epochų skirtingumo. Donelaitį, kaip rašytoją, sąlygojo baudžiavinė santvarka, būrų aplinka.

Donelaičio „Metams" pirmiausia būdingas bendruomenės jausmas. Juose pabrėžtas vaizduojamo gyvenimo uždarumas, neturėjimas ryšių su kitais, nesidomėjimas tolimesniu pasauliu. Visi gyvena bendru kolektyvo gyvenimu, patriarchaline nuotaika. Donelaitis tą savo epochos, vaizduojamo gyvenimo esminį bruožą giliai jautė. Visi kartu buvo jo ganomieji — jis lygiai visais rūpinosi. Vyresnieji linkę pamokyti, jaunesnieji jų turi klausyti, juos gerbti. Visus jungia bendri darbai dvare, jo laukuose. Visus sieja bendri vargai, rūpesčiai, tarpusavio priklausomybė, nuolatinis bendravimas, panašus likimas.

Dėl to suprantama, kad „Metams" būdingas ir kitas, priešingas bruožas — individualizmo baimė ir pasmerkimas. Išsiskyrimas kuo nors iš bendruomenės — drabužiu, valgiu (pavyzdžiui, tuo, kad Dočys valgo varnas), elgesiu — susilaukia visuotinio pasipiktinimo, pajuokos, smerkimo. Tačiau kartu matyti, kad tas patriarchalinis būrų gyvenimo laikotarpis jau baigiasi. Tai rodo Pričkaus nusiskundimai, kad samdiniai jau nebegerbia Krizo, kad šeimyna neklauso.

Taigi Donelaitis vaizduoja apskritai būrą. Jam rūpi ne individualizacija, ne skirtingumas, ne kontrastai. Jo dėmesio centre yra visas kaimas, apylinkė, kolektyvas.

Baudžiauninkų gyvenimo ir darbų vaizdavimą „Metuose" sąlygojo, kaip minėta, ne tik poeto gyvenamoji epocha, kurios esmę jis giliai juto ir išreiškė, bet ir jo siekiami tikslai, kūrinio paskirtis, paties autoriaus požiūris. Donelaitis rašė ne ateičiai, ne dideliems literatams, toli gyvenantiems ir jo vaizduoto pasaulio nepažįstantiems. Jis rašė sau, būrams ar artimiausiems draugams. Visiems jiems „Metuose" parodytas pasaulis buvo kasdienybė. Todėl būrų vaizdavimo mums įprasta prasme „Metuose", galima sakyti, nėra. Nėra čia nei plačių ryškių charakteristikų, nei aplinkos, fono, nei darbų apibūdinimo. Apie visa kalbama kaip apie gerai žinomą dalyką: užuomina, vienas kitas esmingesnis bruoželis, epitetas — ir užtenka. Ryškesni, plačiau apibūdinti neigiami asmenys, nes jie išsiskiria iš kolektyvo. Jų gyvenimas, poelgiai, kalba, apdaras, turtas krinta į akis. Visa kita yra natūralu, įprasta, nepastebima — kaip oras, kuriuo kvėpuoji, kaip dangus, į kurį kasdien žiūri. Norma beveik neminima, o tik nukrypimai nuo jos. Visi „Metai" susideda iš kalbų. Kalba būrai būrams ir apie būrus. Jie savo gyvenimą, vargus, rūpesčius, o ne naujienas kokias pasakoja — taigi nenatūralu būtų įsileisti ir į smulkų, platų apraši-

nėjimą. Tuo nenorima pasakyti, kad baudžiauninkų, būrų, gyvenimo vaizdas „Metuose" neryškus, o tiktai konstatuojama, kad plačiai apmestų ir detaliai išbaigtų vaizdų juose maža. Jei reikėtų vieną ar kitą dalyką pailiustruoti, turėtume pasitenkinti posakiu, eilute ar eilutėmis, bet ne puslapiais. Apie Donelaičio meistriškumą viena ar keliomis eilutėmis daug pasakyti — duodant konkrečią detalę, bruoželį, leisti visumą pajusti — kalbėsime vėliau. „Metuose" daug ekspresyvių žodžių, posakių, eilučių, sugestijuojančių skaitytoją. Tačiau juose yra ir kitokių, negu mums įprasta, išraiškos būdų — ir ne mažiau efektingų. Visi „Metai", kaip reta kuris veikalas, yra iš gyvenimo, autoriaus gerai pažinto, giliai pajusto, ir todėl jie tuo gyvenimu kvėpuoja, jo atmosferoje yra išaugę. Iš to gyvenimo bėdų, sielvartų, skurdo ir vargo jie apmesti ir atausti. Kiekviename žodyje, sakinyje, eilutėje — tvirtumas, objektyvus apibūdinimas, sprendimas, lyg pats gyvenimas kalbėtų. Todėl ir norint suprasti vieną ar kitą dalyką „Metuose", ypač būro gyvenimą, viena ar keliomis eilutėmis, tiesiog apie tai kalbančiomis, apsiriboti negalima. Reikia jausti visą atmosferą — tą tarp eilučių paslėptą gyvenimą. O kai reikia apibūdinti „Metuose" pavaizduotą būrų gyvenimą, tveriamės tų eilučių ir stebimės, kad jų taip maža. Pasidaro savotiškai keblu: rodos, viskas ryšku, pakankamai vaizdu, tik apibūdinti sunku. Todėl atsimintina, kad tos eilutės dažniausiai būna sintetinis apibūdinimas. Be to, ne viską sąvokomis lengva apibūdinti, kaip sunku tiksliai pasakyti, ką išreiškia muzikos kūrinys.

G y v e n i m o v a i z d a i. Būras „Metuose" neatsiejamas nuo baudžiavos. Baudžiavinė santvarka nulemia būrų gyvenimą — tiek materialinį ekonominį, tiek kultūrinį dvasinį. *Būrą baudžiava baudžia.* L. Rėza pirmajame „Metų" leidime paaiškino, kad *baudžiava* kilusi iš žodžio *bausti.* Taip net pačiu dalyko pavadinimu liaudis atkeršijo savo skriaudėjams už socialinį neteisingumą. Netekimas daugelio dienų, kurios taip reikalingos savo laukui aparti, tolima, dažnai per visą mylią kelionė į dvaro žemes, nežmoniškas elgesys darbo metu, neretai betikslis grįžimas, jei darbas dėl blogo oro nedirbamas, — visa tai darė baudžiavą slegiančia našta. Todėl teisingai lietuvis sako: ne į lauką ar į darbą, o *į baudžiavą eiti.*

[. . .] biedžius [. . .], kasdien kantriai pasilenkęs,
Po baisioms vargų naštoms vos gal atsidvėsti.
Ak, kas gal visokias mūsų bėdas surokuoti!

Tai ne retorinis mostas, o būrų gyvenimo esmės apibūdinimas, rezignuojantis konstatavimas. Taip daug vargo, kad ir kalbėt apie jį nebenorima.

Kita vieta:

[. . .] šime sviete vos pasirodom,
Štai tuo bėdos iš visų pašalių susibėga
Ir nuo lopšio mus ik grabo persekinėja.

Tokia sintetinė išvada. Siauras būro gyvenimas: darbas, valgis ir miegas. Jokių aukštesnių polėkių, skaidresnių valandėlių, dvasinių interesų — nepabaigiami darbai taip iškankina, išsemia, prislegia, kad būras daugiau nieko ir nebepasigenda, tik pavalgyti ir pailsėti tenori. Botagas, jo baimė ir alkanas pilvas — būro gyvenimo variklis.

Kaip atrodo „Metuose" būrų materialinė kultūra? Būro trobõs, sodybos vaizdo — nei iš lauko, nei iš vidaus — kūrinyje nėra. Tik dviem atvejais apie tai plačiau užsiminta: apibūdinant neigiamus asmenis — Slunkių ir Pelėdą — ir teigiamą, idealų — Selmą. Enskys, plūsdamas Pelėdą, sako, kad kartą, jo *namus blogus pravažiuodams*, tyčia pažiūrėjęs, kaip jie atrodo. Jam *bežiopsant*, nusižvengė arklys, ir *tuojaus [...] sparų viens nu stogo nupuolė, O langų vienam perdėm skylė pasidarė*. Po to *trys kiaulės daglos su daglais savo paršais [...] pro langus ir plyšius kūliais išsirito*. Gana plačiai — plačiau, negu kitose vietose, — ir labai ryškiai pavaizduota, bet perdėta. Pagaliau tokios trobos buvo ne visiems būrams būdingos. Kitokiuose namuose gyvena *Selmas, ak! ansai vertai pagirtinas Selmas. Jo troba taip jau prasta, kaip kito būruko*, bet jos vidus ypatingas:

Selmo namus, kad kartais juos lankyt užsigeisi,
Lygiai kaip bažnyčią kokią rasi rėdytus.
Stalas jo nei švents altorius tav pasirodys,
Ant kurio knygelės šventos guli padėtos.

Taigi Selmo buitis idealizuota, bet jo namų vaizdo nėra. Į altorių stalas panašus, tur būt, tik tuo, kad ant jo šventos knygos padėtos. Selmo drabužis — irgi *tikt prastai pasiūti trinyčiai*.

Materialinės kultūros kėlimu (gražiais, patogiais namais ir kita kuo) niekas nė nesirūpina — bent „Metuose" apie tai nekalbama. Būrų buitį, namų aplinką galima įsivaizduoti tik iš netiesioginių užuominų. Būdinga šiuo atžvilgiu „Pavasario linksmybių" pradžia, kur pasirodo kaimenė blusų, žiurkės su šeškais iš pašalio traukia, vorai, kampuose sėdėdami, verpalus audžia ir tinklus mezga, kur *pašaliai visi kribždėti pagavo*. Vadinas, tie pašaliai pilni įnamių. Tačiau „Metuose" nėra jokio pasipiktinimo jais — jie priimami kaip natūralus dalykas, sukelia net pasigėrėjimą gyvybės įvairumu. Apie uodus ir blusas čia kalbama su neslepiamu pasitenkinimu, kad jie ponus, kaip ir būrus, įgels. Taigi būrų buitis „Metuose", jų materialinė kultūra įsivaizduojama iš konteksto, netiesioginių užuominų, ji nėra vaizduojama specialiai.

„Metuose" būrų gyvenimas apibūdintas ir pavaizduotas sintetiškai. Čia matome baudžiauninko kelią nuo nerūpestingos vaikystės iki pat apgailėtinos senatvės. Nejausdami dar gyvenimo naštos, *vaikesčiai savo vasarą švenčia*. Jie, *ant ūlyčių krūvoms susibėgę*, žaidžia, išdykauja, ir niekas jiems daugiau nerūpi. Berniukų

[...] viens pulks, sav žirgus iš lazdų pasidaręs
Ir glūpai skraidydams, ant purvų šokinėjo;
O kitsai, botagus sav iš plaušų nusisukęs,
Pauškėjo be kelnių šen ir ten bėginėdams.

Nuo berniukų neatsilieka ir mergaitės. Jos,

[...] pačios dar privalydamos auklių,
Jau iš lopų margas sav lėles madaravo
Ir aukuodamos ant alkūnių garbino bostrą.

Žmogus, kol dar visai jaunas, *Nei sidabras gyvs stikle mudriai šokinėja.* Bet ta laiminga vaikystė neilgai trunka:

O vei! kaip kiek išminties užaugdami gavom,
Ir darbeliai su vargeliais jau prasidėjo;
Štai tuo žirgai su lėlėms į šūdą pavirto.

Paaugęs baudžiauninko vaikas jau piemenauja — ir tada

[...] kita prova, kad piemenio skrandą
Jau užsimovęs ožkas ir kiaules varinėji
Ar kad dargana su lytum pluk nugarą prausia.

Paskui jis — pusbernis, ir *koktu dūšelei [...] pasidaro,*

[...] kad jau akėčias reik sekinėti
Ar kad margis su laukiu nenor rėplinėti.

Dar sunkiau, kai sukuriama šeima, kai

[...] jau gyvos randasi lėlės
Ir nenaudėlės dėl niekų kvaršina galvas.

Visas baudžiauninko gyvenimas prabėga bevargstant, skubinai bedirbant sunkiausius nepabaigiamus darbus. „Rudenio gėrybėse" Bleberio tarnas, ragindamas baudžiauninkus linksmintis, tarsi vienu žvilgsniu apžvelgia būro darbų visumą:

Juk permier mes, biedžiai, ant laukų prisivargom
Ir greiti, kaip būrams reik, į baudžiavą bėgom
Mėšlą vežt, užkrėst, užart, grūdelius barstyti,
Šieną kirst, sugrėbt ir po kraiku pakavoti
Ir visas gėrybes į skūnes suvalyti.
Ak, kas tai darbai, kurius atlikt trūsinėjom!

Ir tuoj pat apibūdinama, kokiomis sąlygomis tie darbai būdavo dirbami:

Lytus mums daugsyk taip dirbant nugarą prausė
Ir tūls tvankas įžarstyts daug kepino kiaušę.
Mes besidovydami daugsyk kruopas nedarytas
Ir plutas menkas blogai kramtydami valgėm.
Tankiai mes tvanke prastai maišydami skinkį

Ir vandens malkus iš klano semdami gėrėm.
Prakaito taip daug nu veido mums nulašėjo,
Kad per nosį teškančios vis ritosi srovės.
Ak, mes biedžiai, ak, visur didei prisivargom.

Tačiau būna būro gyvenime ir prošvaisčių. Donelaitis, būdamas objektyvus, pavaizduodamas bei apibūdindamas būro gyvenimo visumą, pamini ir kitokias, šviesesnes dienas, *Kad, prisivargę daug, širdingai vėl pasidžiaugiam.* Tokie šviesesni momentai, galima manyti, būdavo pavasario gamtoje. Pričkus, sveikindamas būrus su vasaros pradžia, sako:

Sveiks kvietkelėmis pasidžiaugęs, sveiks prisiuostęs.

Šiaip vienintelis malonus būrui dalykas, visa jo paguoda ir džiaugsmas — skanus valgis ir gėrimas. Vasarai baigiantis,

Kožnas viens bliūdus ir puodus pradeda tarškint,
Kad po tiek vargų ben kartą vėl pasidžiaugtų
Ir taip daug pardovytas dūšeles gaivintų.

Krizas vestuvėse svečius ragina valgyt *Ir, kaip dūšiai reik, pasisotint* ir *pasilinksmint.* Taigi nenuostabu, kad didžiausias linksmumas būrui — įsigėrus. O įsigėręs jis kartais ir per toli nueina:

Juk žinai, kaip linksmas būrs per daug prisisurbęs
Kartais ant česnių durnas šūtkas prasimano.

D a r b o v a i z d a i. Vaizduodamas baudžiauninkų gyvenimą, Donelaitis kartu pavaizdavo ir jų darbą. Baudžiauninkui jis buvo gyvenimo pagrindas, natūralus dalykas. Donelaitis skiria dvejopą darbą — darbą dvarininkui ir darbą sau, pačių baudžiauninkų sklypuose. Iš to kyla ir skirtingas būro elgesys vienur ir kitur. Vaizduodamas darbą baudžiavoje, autorius parodo valstiečių nusistatymą prieš jį. Išimtį čia sudaro tik darbas gerajam ponui, kai būrai į jo laukus *tikt bėga tikt bėga,* visi susirūpinę ir skubėdami, kad nepavėluotų ir suspėtų viską padaryti. O šiaip baudžiavoje būras *nei utėlė* į darbą *slenka,* jo vengia, ir *kartais su piktu jį reikia pajudint.* Donelaitis piešia žanrinį sintetinį vaizdelį, parodantį būrą baudžiavoje kaitrią vasaros dieną: *Juk žinai, brolau, koktu, kad svilina saulė...* Čia matome, kaip būras dirbdamas atrodo, ką jis valgo ir geria, kaip jis ujamas ir mušamas. Visas būro buities nepakenčiamumas vaizdžiai, bet kartu ir paprastai nupieštas — šaltai, ramiai, neskubant, lyg taip sau postringaujant, apie paprastus dalykus kalbant. Tai ne sentimentaliai retoriškas patosas, ne rinktiniai, užuojautos sužadinti žodžiai. Būro ne pilvas, o *vėdaras,* vandenį jis ne geria, o *laka* iš klano. Tie žodžiai turi anaiptol ne niekinamą prasmę — jie geriausiai parodo, kam lygus savo buitimi būras. Taip nusakius, nupiešus, kokia ekspresyvi tampa paskutinė to vaizdelio eilutė:

O štai Diksas su lazda dar muša nabagą.

Vengdami baudžiavinio darbo, būrai, kai reikia dirbti, dažniausiai kalbasi, rūko, vėpso, dykinėja, krausto paliktas „kašeles", ir Pričkus dėl to barasi:

Tūls tarp jūs, mano sėbrai, vos į baudžiavą slenka
Ir atsivilkęs, kad reik suktis, vos rėplinėja.
Viens, stovėdams ir vis šen ir ten žioplinėdams,
Pasakas ir niekus visokius užneša draugui,
O kitsai tikt vis į pypkį kemša tabaką
Ar uždegt ugnies į pintį skilia vėpsodams;
O vėl kits ką vogt slaptoms į pašalį traukias
Ir kašeles kitų draugų kytriai sumedžiojęs,
Kaip koks šuo smarkus pakavotus trupučius ėda.

Visai kitaip dirba baudžiauninkai savo sklypuose ir namie. Gražiausiai pavaizduota „Metuose" šienapiūtė. Čia geriausiai matyti Donelaičio meistriškumas, jo nuostabus talentas, sugebėjimas taupiausiomis priemonėmis, trumpais brūkšniais nupiešti sintetišką, visumą apimantį vaizdą. Tas vaizdas atsiskleidžia prieš mūsų akis plačioje erdvėje, lyg iš paukščio perspektyvos. Matyti dirbančiųjų judrumas, skubumas, maišatis. Koncentruotomis detalėmis glaustai ir dinamiškai pavaizduojamas ilgas procesas:

[. . .] štai pulkai susibėgo,
Ir visur rėksmai „šok, kirsk, grėbk, krauk!" pasidarė.
Tuo laukai kaip skruzdėlyns kribždėti pagavo,
Ir gaspadoriai su bernais šienaudami spardės.
Rodės man, kad visas sviets, kovot susibėgęs,
Kardus ir šobles į margas nunešė pievas.

Toliau atsiskleidžia jaudinantis autoriaus jautrumas — subtiliai suvoktas gamtos ir žmogaus vidinis panašumas, ryšys. Dėl to vaizdas įgauna lyrinį atspalvį. Šienaujamų žydinčių pievų grožis, žiedų įvairumas (vieni jų dar vos pradėję skleistis, kiti jau suklestėję, *nei būrų kūdikiai žaidė,* treti bevystantys *jau su žiloms barzdoms svyrinėjo)* asocijuojasi su pačių būrų gyvenimu, kuriame irgi yra ir grožio, klestėjimo, džiaugsmo (kūdikystė, vaikystė), ir negalios, liūdesio (senatvė) ir kuriame nuolat sukinėjasi *išsišiepusi giltinė,* kuri žmonėms, kaip ir toms pievoms, *raudą didę* padaro. Šienapiūtės vaizde labiausiai išryškėja būdingas Donelaičio meninio mąstymo bruožas — poeto pamėgimas eiti į detalę, davus sintetinį, meniškai apibrėžtą visumos paveikslą.

Labai gražiai pavaizduoti „Metuose" ir moterų darbai — vakarais prie ratelio žiemą, valgio ruošimas rudenį. Pričkus „Pavasario linksmybėse" bara šeimininkes, kurios žiemą *verpt krūvoms susisėda* ir

[. . .] nesigėdi,
Kad joms kartais merdėdams vos sukasi vindas.
Nės, kad verpt reik, jos taip daugel pasakų vapa,

Kad jau ir ranka kuodelį pešt užsimiršta
Ir besijuokiant koja vindą sukt pasiliauja.

Taip bejuokaujant, pasibaigia žiema, o pavasaris ir vasara *Atliktų žiemos darbų visur pasigenda.* Dėl to *namai [...] nuogi pasidaro,* ir vyras *su buksvoms lopytoms [...] vos užsidengia, O vaikai ant ūlyčių nuogi bėginėja.* Tačiau ne visos šeimininkės tokios nerūpestingos. Yra dar *viežlybos gaspadinės,* kurias Pričkus šlovina:

Jums garbė, kad vindas jūsų, sukriai besisukdams,
Pakulų bei linų kuodelį nupeša greitai;
Jums garbė, kad staklės prieš pavasarį trinka
Ir šaudyklė su šeiva šokinėdama tarškia;
Jums garbė, kad audeklėliai, jūsų nuausti,
Ant margų laukų kaip sniegs pavasario blizga.

„Vasaros darbuose" pakamorė, ragindamas moteris doroti linus, grybauti, riešutauti, vėl užsimena apie žiemos vakarus, kada *Katryna snausdama verpia* ir ją *Paukšterėdams riešutys tuojaus išbudina visą.*

O kad Jekė su Pime daug plūst nesiliauja,
Tuo riešutų krūva, kad jos į gomurį kiša,
Jų glūpas šnektas ir zauną visą nutildo.

Ir jei *mūsų moterų gaujos Su mergoms ką verpt susisės pas kakalį šiltą, O riešutų nebus,* tai

[...] pamatysim tuo, kaip vindai mūsų žiuponių,
Pakulų bei linų grįžtes pešinėdami, stapters.

Rudenį moterys stropiai triūsia virtuvėje: *dilina stungius [...], tarškina puodus.* Vienos *kampuoto titnago ieško,* kitos *sav iš autų purvelį svilin,* trečios *skauradą šiūruoja Ir, kad daug ugnies [...] po katilu degtų, Su pilvotais zūbais vis į kaminą pučia,* ketvirtos *džiovintą pagalį skaldo,* o joms Enskys *sausos malkelės atneša glėbį.* Visi juda kruta, siekdami to paties tikslo — po sunkių darbų pagaliau atsidusti ir skaniai pavalgyti.

Iš tų kelių ryškesnių, kiek plačiau apmestų scenų matome Donelaičio vaizdavimo būdą — jo žodžio ekspresyvumą, detalių ryškumą. Tos detalės, atskiri asmenys galų gale sudaro darnią visumą, vieningą išbaigtą vaizdą.

„Metuose" būrai puikiai supranta, kad jų darbas yra visuomenės gerovės šaltinis, kad be jų pražūtų ir ponai. Jie tyčiojasi iš lepios poniškos nosies, kuri negali pakęsti mėšlo kvapo. Donelaitis, parodydamas prievartinį baudžiavinio darbo pobūdį, kartu išaukština darbą, traktuoja jį kaip žmogaus fizinės ir moralinės sveikatos šaltinį. Darbo vaizdai „Metuose" parodo liaudies atsparumą ir optimizmą.

Gamtos visuma. „Metai" nėra kokia kosmogoninė, gamtinė, filosofinė poema, kaip, pavyzdžiui, Lukrecijaus „Apie daiktų prigimtį". Čia figūruoja mažas gamtos kamputis, be jokių paralelių, lyginimų su kitais kraštais (nors, beje, užsimenama, kad gandrai išskrenda į pietus). Tai, galima, sakyti, vieno kaimo gamta. Bet apie ją kalbama taip, lyg kitos ar kitokios visai nebūtų. Donelaitis vaizduoja atmosferą, peizažą, fauną ir florą. Visi tie dalykai autorių domina, nors jo santykis, artumo jausmas, ryšys su jais nevienodas. Nevienoda ir emocija.

Gamtos pasaulis „Metuose", nors ir toks reikšmingas žmogui, nuo jo visai nepriklauso. Tai atskiras, didis, nuolat besikeičiantis pasaulis. Jam būdinga nuolatinė dinamika, nesiliaujantis vyksmas. Bet tas kitimas yra lyg ratas, kurio kiekvienas apsisukimas visai panašus į kitus. Pavasarį jau saulelė *vėl* budina svietą. Rudenį saulelė *vėl* nuo mūs atstodama ritas. Žiemos narsai jau *vėl* rūstaudami grįžta, ir šiaurys pasišiaušęs *vėl* mus atlekia gandint. Tą nuolatinį kitimą pabrėžia savo kalbose Lauras, Selmas.

Gamtos kitimo priežastis yra amžina jos vidinių stichijų kova. Pavasarį saulė grumiasi su žiemos likučiais. Rudenį mūdraudami vėjai išbaido šilumos liekanas. Ryškiausiai ta kova pavaizduota žiemą, kai visa, kas gyva, sustingsta ir apmiršta nuo šalčio, kai, vėtroms *berūstaujant ir sumišai besipiaujant,* iš pagrindų pasikeičia augalijos, gyvūnijos ir žmonių gyvenimas. Žiema čia personifikuota — ji, iš debesų iškišusi galvą, lyg pikčiurna kokia, su mėšlais rudenio baras. Nuo kovojančių jėgų pergalės priklauso metų laikai, gimimas ir mirimas. Pagrindinė gamtos jėga yra saulė. Ji skatina visokią gyvybę. Jai slepiantis, rečiau rodantis, pamažu mirtis įsigali. Bet saulė, būdama gyvybės skatintoja, yra kartu ir mirties priežastis. Lauras, pavyzdžiui, filosofuoja: saulė sėdėdama žaidžia, jos skaistumas žemės vainikus vytina, grožybes su pašaru maišo. Nežiūrint nuolatinio vyksmo, gamta iš esmės nesikeičia, kiekvienas pasikartojąs metų laikas yra toks pat, vienodas ar bent labai panašus. Nuo gamtos permainų priklauso ir gyvių, augalų gyvenimas. Jis prasideda ir pasibaigia viename gamtos cikle ar bent per keletą ciklų.

Gamtos suvokimas. Savitas „Metuose" ir pats gamtos suvokimas, jos pergyvenimas. Visa, kas yra gamtoje, jos kitimo svarbieji veiksniai (saulė, vėjas) ir net peizažo dalys (kalnai, kloniai) čia suvokiama kaip gyvos būtybės, panašios į žmones, sugebančios justi ir jausti. Ta gamtos gyvybė, nors kartais paslėpta, „Metuose" jaučiama visur. Gamtos įasmeninimas, įsijautimas į ją nėra sąmoningas autoriaus siekimas. Jis atsirado savaime, iš būriškųjų jo kūrybos pagrindų. Atrodo, lyg būro vitalinė jėga visur slėptųsi ir reikštųsi. Gamta suvokiama būriškai, kaimietiškai — pagal būro įpročius, jo gyvenimo būdą. Saulė pavasarį, lyg mama, budina svietą, žiemą pargriaudama juokiasi; rudenį ji nuo mūsų

atstodama ritasi, spindulį slepia. Pavasarį orai, vėjai gaivindami glosto, iš numirusių šaukia; žiemą šiaurys pasišiaušęs atlekia gandint, laukai šalti su ledais ir su pusnynais miega užsikloję. Panašiai atrodo ir peizažas. Pavasarį krūmai su šilais išsibudina keltis, laukų kalnai su kloniais pameta skrandas. Rudenį žemė įmurusi verkia, kad ratai jos nugarą drasko; laukų sklypai skendėdami maudos. Žemė savo nuogą nugarą rėdo; žolelė nusirėdo. Taigi visur gyvas, artimas būrui pasaulis. Bitinas šeimyną pabudina ir prie darbo siunčia, vorai verpalus audžia, tinklus mezga,

K. Donelaičio lietuviško laiško autografas

gandrai taiso namus, kurių durys ir slenksčiai nupuolę: vyras žagarų glėbį parneša, o „gaspadinė" mandagiai lopo. Vidinis gamtos gyvenimas, nuotaika, kiek matyti iš išraiškos, irgi toks pat. Saulelė pargriaudama juokias — tai pasitenkinimas, lengvumas, lyg žaidimas. Paukšteliai irgi linksminas ir, sumišai visur skraidydami, juokias. Bitės lakstydamos su birbynėmis žaidžia — lyg vaikai. Kurmiai šilumą giria. Kregždės prisivalgiusios pliuška savo pasaką — vėl džiaugsmo, išdykavimo nuotaika. Ir santykiai gamtoje būriški — panaši santvarka, „luomai", tipai. Žiemą vieni medžiai — „puderuoti" ponaičiai, o kiti — tik nuogi žagarai. Paukščiai turi savo karalių — erelį, kuris visus tardo, aštriai tyrinėja. Yra čia ir vanagas klastorius, ir pelėda, jo „dumčius". Taigi į visą gamtos pasaulį žiūrima būro akimis, iš būro pozicijos. Tai rodo jau pati vaizduojamų gamtos reiškinių atranka. Ne kalnai, jūros pakrantės, upių skardžiai, parkai ir alėjos, ne tvenkiniai su nukarusiom medžių šakom domina Donelaitį, o tik ta gamta, kurioje gyvena

būrai, jos reiškiniai ir gyventojai. Dėl to ir gamtos suvokimas „Metuose" — būriškai visuotinis. Čia vaizduojama ne ką ir kaip aš, bet ką ir kaip mes matome ar jaučiame.

Gamta ir žmogus. „Metuose" svarbiausia — gamta ir būras. Jaučiama, kad būrą nuolat supa gamta. Jis nuo jos priklausomas, norom nenorom su ja susijęs. Nuo gamtos permainų pareina jo darbai, gyvenimo būdas. Be gamtos varganas, nepilnas, be atramos, net nesuprantamas būtų būro gyvenimas, nors šiaip būras apie gamtą nelinkęs daug kalbėti — užtenka užuominos, poros ekspresyvių žodžių: *nepabūkim, kad išgirsim darganas ūžiant.* Gamtoje viskas taip gerai pažįstama, tiek kartų pergyventa, kad vienas žodis *ūžiant* pakankamai pasako ir primena. Būdamas taip nuo gamtos priklausomas, jos sąlygojamas, būras priskiria jai daug sąmoningų veiksmų. Ne visa gamta jam vienoda, lygi, draugiška, artima. Iš vienos pusės, jai priskiriami sąmoningi priešiški veiksmai: *šiaurys pasišiaušęs [...] mus atlekia gandint; ruduo mus vargins skaudžiai; žiemos smarkums [...] mus [...] į stubą suvarė.* Ir būrai tegali, sakysim, rudenį, reikšti savo nepasitenkinimą, ieškoti priemonių apsisaugoti. Iš kitos pusės, pavasario ir vasaros laikas apskritai, saulė, žolės, gėlės, paukščiai būrui yra artimi, mieli, draugiški. Jiems taip pat priskiriami sąmoningi draugiški veiksmai. Pavasarį paukščiai sulekia *mus lankyt, mus atlankyt* sukeliauja. Šiai gamtai būras yra jautriausias, su ja labiausiai susijęs, jaučia jos gyvenimą, žiūri į jį kaip į savąjį. Būdingas Pričkaus sveikinimas „Vasaros darbų" pradžioje:

Sveiks, svieteli margs! šventes pavasario šventęs;
Sveiks ir tu, žmogau! sulaukęs vasarą mielą;
Sveiks kvietkelėmis pasidžiaugęs, sveiks prisiuostęs.

Gamtai skiriama tiek pat dėmesio, kiek ir žmogui. „Metuose" atsiskleidžia intymus žmogaus-būro ryšys su gamta. Žmogus jaučia gamtoje tą pačią gyvybinę jėgą, kaip ir savyje, tariasi esąs lyg visumos dalis, negalįs išsiskirti iš universalaus proceso, gyvenąs bendra nuotaika. Pati gamta jį, rodos, skatina į darbą:

[...] šienaut jau putpela šaukia
Ir, kas žiemai reiks, sukraut į kupetą liepia.

— — — — — — — — — — —

[. .] kurmiai, šen ir ten vartydami žemę,
Jus daržovę sėt į daržą ragina bėgti.

Nenuostabu, kad moterims sakoma:

Ant daržų pašaliai darbelių lūkuria jūsų.

Taigi būras jaučia verdantį, visa gyvybės pilnuma pasireiškiantį ir vėl apmirštantį gamtos gyvenimą ir sąmoningai ar nesąmoningai prie jo derinasi. Būro gyvenimas ir gamtos gyvenimas yra pagrindinis „Metų" paralelizmas.

Daugiau už būrus apie gamtą „Metuose" kalba pats autorius, kuris, kaip jau ne kartą minėta, yra jų nuotaikų, pažiūrų reiškė-

jas. Jis neabejotinai daug jautresnis gamtai, pastabesnis, negu kiti, todėl ir jo santykis su gamta turėtų būti kitoks. Tačiau šiuo atžvilgiu esminio skirtumo tarp būrų ir autoriaus nematyti. Donelaitis — bendruomenės poetas, būrų akimis į viską žiūrįs. Dėl to jis niekur nevaizduoja kokio intymaus gamtos kampelio, mielos vietelės, kurią, reikia manyti, turėjo, niekur neišsako tiesiog savo jausmų, nuotaikos gamtoje. Beje, „Metuose" yra vieta, kur atsiskleidžia pats autorius, bent pasako reiškiąs savo mintis. „Žiemos rūpesčių" pradžioje rašoma:

Taip bedūmojant man, vilkai gaujoms susibėgo
Ir, kaip pratę yr, tamsoj tralalaudami staugė.

Apie ką tuomet poetas galvojo („dūmojo"), kokios mintys buvo užvaldžiusios jo sąmonę? Apie tai nieko daugiau nesužinome.

Vaizduodamas žiemos kovą su rudeniu, „puderuotus" ponaičius ir nuogus žagarus miške, minėdamas ir paukščius, ir žmones, Donelaitis visur sako *mus, mes.* Vadinasi, autorius ir jaučia, ir kalba visų būrų vardu, su jais sutampa. Būdinga šiuo atžvilgiu žiemos vaizdo pabaiga — vieta po *Taip bedūmojant man.* Kalbėdamas apie vilkų daromą žalą, jų rajumą *(kiek margių, kiek dvylių jie sviete suėdė),* autorius parodo tiesioginį tikro šeimininko susirūpinimą, baimę. Jis visų vardu net du kartus kreipiasi į baisųjį šiaurį, šiaip žmonių priešą, pagalbos, malonės prašydamas. Arba, sakysim, lakštingalos epizodas. L. Pasargė rašė, jog „nuo Aristofano laikų tikrai nė vienas poetas taip puikiai neapdainavo lakštingalos, kaip mūsų lietuviškasis poetas". Lakštingala — poeto mylimiausias paukštelis. Tai rodo jai paskirto epizodo dydis — apie 60 eilučių (gandrui skirta tik 22 eilutės, jo kalbai — 32). Tačiau ir lakštingalą vaizduodamas, poetas jokių intymesnių savo jausmų neišsako. Nėra ilgesio, sentimentalumo, individualumo, ir tuo Donelaitis skiriasi, pavyzdžiui, nuo A. Vienažindžio. Apie lakštingalą jis kalba, į ją kreipiasi taip pat visų būrų vardu:

[. . .] budina mus ir mūsų linksmina širdis.

— — — — — — — — — — —

Ragini mus pasidžiaugt ir mūsų lengvini darbus.

Gyvybės pilną pavasarį harmoningame kuriamojo darbo procese lakštingala yra nepakeičiama; ji dalyvauja jame, padeda.

Taigi „Metuose" autoriaus pažiūros, nuotaikos, gamtos pergyvenimas, jutimas iš esmės nesiskiria nuo būrų — bent iš paties pavaizdavimo sprendžiant. Tačiau skirtumo, bent kiekybinio, vis dėlto yra, ir jį sudaro gamtos vaizdų lyrizmas ir didaktika.

Lyrizmas ir didaktika. Būdamas jautrus gamtai ir apskritai neslėpdamas savo temperamento, autorius nėra šaltas, tik objektyvus gamtos vaizduotojas. Visuose „Metuose" — tiek ten, kur autorius, tiek ir ten, kur būrai kalba, — gamtos vaizdavimas susijęs su emocija, įgauna lyrinį atspalvį. Atsiranda ištisa nuotaikų bei jausmų gama: nuo pilno jėgų, kupino gyvybės žmogaus džiaugs-

mo, pasireiškiančio šūksniu ar bent šypsniu, nuo gėrėjimosi ar stebėjimosi, susijusio su refleksija, iki gilaus liūdesio, apgailestavimo, suvokus žmogaus būties menkumą, jo sunkų likimą.

Natūralu, kad džiaugiamasi ir gėrimasi daugiausia pavasarį, vasarą. Tokio džiaugsmo ir pasigėrėjimo kupina visa „Pavasario linksmybių" pradžia. Vaizdavimas čia kartais pertraukiamas šūksniu ir pereina į refleksiją. Pasakodamas apie lakštingalą, savo idealą, poetas nustebęs sušunka:

Ak šlovings dieve, kaip dyvins tavo sutaikyms!

Po to jis ilgokai kalbasi su ja mintimis, reflektuoja.

Nemaža „gaspadoriško" džiaugsmo jaučiama prieauglio vaizdelyje, kur *žąsins [...] besikloniodams vaikus krūvon varinėja.*

Tačiau šalia džiaugsmo, sukelto būsimos naudos, esama ir gyvybės, kokia ji bebūtų, gailesčio. Tai rodo šienapiūtės vaizdas. Čia jau ne šienas rūpi, o tai, kaip mirtis siautėja žydinčioj pievoj. Daug žiedų dar buvo vos žydėti pradėję, dar *vos savo blogą pumpurą rodė,* daug dar jų *nei būrų kūdikiai žaidė, O kiti jau su žiloms barzdoms svyrinėjo,* tačiau išsišiepusi giltinė su dalgiu *visoms lankelėms raudą didę padarė:* ji, *nei seną gremždama barzdą,* visus tuos žiedus nušlavė ir *Būrams tuo visiems visur ištuštino pievas.*

Emociškai stipriausios, lyriškiausios vietos yra rudens vaizde. Purvyno, darganų fone iškyla pavasario dienų, jo grožybių pasiilgimas. Tas metų laikas dabar atrodo *kaip sapnas koks,* kurį miegodami matom, o pabudę tik *trumpai paminėjam.* Su mirštančios gamtos gyvybės jutimu susijęs ir gyvenimo, jaunystės apgailėjimas. Taip maža tame gyvenime džiaugsmo, toks jis trumpas, taip greitai nudyla dienelės! Abu dalykai — gamta ir žmogus — sujungiami lyrine žmogaus ir žolės bei žiedo paralele. Ji su moduliacijomis pakartota kūrinyje du kartus: „Vasaros darbuose" apie tai kalba Lauras, o „Žiemos rūpesčiuose" — Selmas. Toji paralelė lyg paryškina, sustiprina kitas lyrines kūrinio vietas, sujungia jas su „Metų" visuma, suteikia visiems gamtos vaizdams vieningą atspalvį.

„Metams", kaip minėta, būdinga ir didaktika. Ji neatsiejama nuo viso kūrinio, yra esminis jo bruožas. Didaktikos vaidmuo žymus ir gamtos vaizduose. Ji suteikia jiems savitų ypatybių, daug ką juose paaiškina. Didaktika autoriaus taip organiškai sujungta su gamtos vaizdais, kad negalima jos išskirti, nežalojant paties vaizdo. Giliai pagrįsta autoriaus pasaulėžiūra, paremta jo pasaulėjauta, ji net mums, tiek nuo Donelaičio epochos žmonių besiskiriantiems, neatrodo kūriniui primesta, o ką tada bekalbėti apie ano amžiaus žmones.

Didaktika kyla iš autoriaus pasaulėžiūros, pareigų, ir gamta tarsi sustiprina jo balsą. Autorius tomis pačiomis akimis žiūri į gamtą ir į žmogų, būrą, juos vieningai suvokia. Todėl ir didaktika gamtos vaizduose, žiūrint ne iš autoriaus pozicijų, o iš paties

kūrinio, yra pagrįsta didingu žmogaus-būro ir jį supančios gamtos paralelizmu, net vieningumu. Pavasarį gamtoje visur atgijimas, džiaugsmas, trykšta gyvybinė energija, vyksta kuriamasis darbas. „Metų" žmonės taip pat jaučia tą kuriamąją gamtos energiją, yra jos veikiami, skatinami. Todėl nenuostabu, jei autorius nueina kiek toliau — liepia imti (tur būt, apsileidėliams) pavyzdį iš gamtos ir su meile piešia didaktinį, pamokomą vaizdelį, bent jam daugiau vietos skiria, atitinkamai nuspalvina ir, tuo nesitenkindamas, prideda dar tiesioginių nurodymų, moralizuoja. Tokie vaizdeliai yra gandro, lakštingalos epizodai. Moralizuodamas, lyg gamtos pavyzdys būtų įtikinamesnis už tą, kuris paimtas iš žmonių gyvenimo, autorius nesitenkina paryškinęs vaizdelyje slypinčią (ir lengvai suvokiamą) mintį, bet ją pratęsia, papildo, kartais iškeldamas ne būdingiausius dalykus. Gandro epizode būdingiausi dalykai, atrodo, būtų darbštumas, rūpestingumas, o autoriaus čia iškeliamas dievobaimingumas, pasitenkinimas tuo, ką turi, gauni. Lakštingalos epizode moralas irgi toks pat: *mokinkis [...] pasikakint!* Taip moralizuodamas, subjektyviai interpretuodamas gamtos vaizdą, autorius kartais gal per toli nueina. Kai sako, kad žvirblių *giminė taip jau vis šlovina dievą*, mums tai kiek ironiškai atrodo, nes tuos paukščius taip mažai begerbiam.

Atkreiptinas dėmesys dar į tai, kad moralizavimas, didaktinis elementas gamtos vaizduose yra momentinis: neišlaikytas vienas mostas, viena plotmė visame kūrinyje. Pavasarį žmogus turi imti pavyzdžius iš paukščių, o rudenį ir žiemą — nežinia iš ko. Ta proga paminėtinos dvi „Metų" vietos, abi „Žiemos rūpesčiuose": Selmo kalba pabaigoje, kai paukščių likimas rodomas geresnis negu žmonių, ir žiemos vaizdo pradžia, kur paukščių likimas žiemą rodomas blogesnis negu žmonių — ir nėra ko iš jų pasimokyti.

Vaizdavimas. „Metuose" vaizduojama vieno kaimo gamta keturiais metų laikais. Gamta čia jaučiama, pergyvenama būriškai, būriškai suvokiama, būro akimis į ją žiūrima. Todėl nėra ko norėti „Metuose" literatūrinių, plačiai apmestų, detaliai pieštų vaizdų. Būras ne visiems metų laikams vienodai jautrus, kaip ir kiekvienas žmogus. Ne gamtai stebėti — ieškoti joje įmantrybių, ja gėrėtis — jis gyvena. Gal kada gėlelę pauosto. Bet kai svilina saulė, prakaito srovės per nugarą teška, pilvas skundžiasi, kai lietus nugarą skalbia, vyžos vandenį siurbia ir purvus minko, būrui ne galvoje spalvų margumas, jis tiktai keikiasi. Daugiau jam rūpi darbas ir valgis, taip pat poilsis. O iš kitos pusės, jis gamtą pažįsta, jaučia geriau, negu miestelėnas entuziastas. Kadangi autorius būro akimis į viską žiūrėjo, būrams ar bent jiems artimiems veikalą skyrė, tai būriškai turėjo ir pavaizduoti.

Daugiausia vietos „Metuose" skirta pavasariui, mažiausiai — vasarai. Vasaros vaizdo, kaip kitose „Metų" dalyse, pradžioje visai nėra. Tik Lauras filosofuodamas, reflektuodamas leidžia pajusti vasaros gamtą — vaizdą ir nuotaiką. Gal vasarai taip mažai

vietos, kad ji palyginti nedaug skiriasi nuo vėlyvesnio pavasario: nežymus, nekrintąs į akis perėjimas — ne toks kontrastas, kaip rudens—žiemos—pavasario. Pati žodžio etimologija tai rodo: *vasara*>*pa*+*vasaris*. Nusibodus žiemai — sustingimui, monotonijai, pasiilgus gyvybės, judėjimo, suprantamas jautrumas pavasariui. Taigi „Metuose" vaizduojama tai, kas labai ryšku, kam būras jautrus.

Autoriaus dėmesys gamtoje sutelktas taip pat ne į gražias vietas. Tai ne gražiosios Lietuvos — Maironio ar Vaičaičio — peizažas. Ruduo turi savo grožio gal nedaug mažiau už pavasarį — bent kai kuriose vietose ir kai kuriais atžvilgiais. Peizažo mėgėjui brangus atspalvių turtingumas, įvairumas. O Donelaitis vaizduoja purvyną. Jam rūpi visuma, jos ryškiausi dalykai, ne konkreti vietelė. Peizažo kontūrai visuose „Metų" vaizduose tie patys: lyguma, vietomis paįvairinta kalvų ir klonių, šilų ir krūmų. Bet tas peizažas nuolat matomas, žinomas, ir kalbama apie jį kaip apie žinomą dalyką. Skaitytojas tik iš užuominų tą peizažą, jo visumos vaizdą gali susidaryti, ir tai neaišku, kurioj vietoj kelias, ežerai, kur šilai.

Donelaitis piešia gamtą be literatūrinių pavyzdžių, štampų. Tiek autoriaus akį ir jausmą, tiek skaitytoją veikia būdingiausi kiekvieno metų laiko bruožai, jaučiami būro, nuolat toje pačioje vietoje gyvenančio. Kitaip sakant, vaizdavimo objektas, vaizdų atrankos principas yra būrų jausmas gamtoje, visumos įspūdis. Autorius nevaizduoja tiksliai apibrėžto laiko gamtos. Nežinome, kurių metų ji: ar kuo nors išsiskiriančių, likusių būro atmintyje (šlapių, sausų ar pan.), ar eilinių, kurio mėnesio žiema, pavasaris, ruduo. „Metuose" nėra jokių ženklų, kad vaizduojamieji metai būtų kuo nors išsiskiriantys. Vienintelis dalykas laikui nustatyti — metai po gerojo pono mirties. Taigi „Metuose" vaizduojama, kas būdinga visoms žiemoms, pavasariams, rudenims.

Kiekvieno metų laiko vaizduose, dominuoja saviti bruožai. Pavasarį matome besikeičiantį peizažą, visuotinį sujudimą, visur jaučiame gyvybę, linksmumą, judrumą, įvairumą. Iš gyvūnijos centre atsiduria paukščiai. Rudenį ūžauja vėjai, siaučia vėtros, pila lietus, teška purvynai, dunkso plikas miškas. Žiema visur kovoja su rudeniu, viską sustingdo į ledą, apkloja sniegu. Viskas nurimsta ir apsnūsta, pūgoms siaučiant, tik išalkę vilkai gaujomis *tamsoj tralalaudami* staugia.

Būdingiausias Donelaičio gamtovaizdžio bruožas yra sintetiškumas. Viename vaizde ar vaizduojamame momente sukaupiamos visai metų eilei būdingos ypatybės. Tokio sintetinio vaizdo pavyzdys gali būti eilutės:

Krūmus ir girias visokios ošino dainos;
O laukus visur bei pievas skambino garsai.

Bet kartu Donelaičio gamtovaizdžiui būdingas ir konkretumas. Tai ne abstrakti, apskritai gamta, bet gyva, regima, apčiuopiama. Čia

nėra paukščių kaip tokių, o yra gegužės, strazdai, kregždės, gervinas, žvirbliai, gandras, lakštingala, šikšnosparnis, pelėda ir kt. Nepasitenkinama tokiu sintetiniu visumos apibūdinimu:

Tuo po tam pašaliai visi kribždėti pagavo,

o suminimi žiurkės su šeškais, pelės su vaikais, kurmiai, musės ir vabalai, uodai, individualizuojant kiekvieno judesį.

Donelaičiui būdingas taip pat ne statinis gamtos vaizdavimas, lyg vienas momentas būtų užfiksuotas, pavaizduotas kaip paveiksle, o nuolatinis kitimas, vyksmas, dinamika. Atrodo, tarsi gamtoje vyktų sąmoningų, gyvų būtybių kova. Per porą mėnesių vykęs kitimas lyg sutraukiamas, kondensuojamas viename vaizde. Panaudojama net didžioji — visumos — personifikacija. Štai žiemos pradžia.

Taip visiems bedejuojant, štai pažars pasidarė,
Ir tuo žiemiškai visur plezdendami vėjai
Darganas į pietus, kur gandras miegti, nubaidė.
Iš debesių žiema po tam iškišusi galvą
Nei pikčiurna kokia su šūdais rudenio barės
Ir su šalčiais jo šlapius nudegino darbus,
Ik ji jau po tam, rudens iškopusi šūdus,
Ant visų baisių klampynių kelią padarė
Ir su rogėms vėl skraidyt ir čiuožt pamokino.

Atkreiptinas dėmesys į prieveiksmius *štai, tuo, po tam, vėl,* rodančius veiksmo, įvykių greitumą. Ši vaizdavimo dinamika, kartu ir personifikacija, kaip matėm, pagrįsta pasaulio, gamtos visumos suvokimu. Dėl to ji natūrali, daro ne literatūrinės priemonės ar puošmenos įspūdį.

Tie vaizdo kūrimo principai matyti ir kiekvienos „Metų" dalies gamtos vaizdų kompozicijoje. „Pavasario linksmybėse" iš pradžių (12 eilučių fragmentas) vaizduojama, lyg apibrėžiama visuma. Čia matome dėl pagrindinių gamtos faktorių įtakos besikeičiantį, dinamišką kraštovaizdį. Saulelė budina ir griauna, vėjas glosto ir šaukia, keliasi krūmai ir šilai, laukai numeta skrandas, išlenda pasislėpusi gyvybė. Po to (tolesnis 14 eilučių fragmentas) vaizduojama namų aplinka. Čia pereinama prie detalės, dominuoja konkretumas, parodomi atskiri gyviai, jų savijauta, nuotaikos pasikeitimas, gyvenimo būdas. Dar toliau (16 eilučių fragmentas) po šūksniu išreikštos refleksijos *(Ale kokie dyvai)* vėl duodamas sintetinis visumos vaizdas *(pašaliai visi kribždėti pagavo [. . .], ošims pasikėlė),* traktuotas daugiau moraliniu atžvilgiu: niekas nesiskundė, visi garbino dievą. Paskui (22 eilučių fragmentas) eina gandro epizodas. Gandras — lyg idealus pavyzdys būrui pavasarį. Čia akcentuojamas darbštumas, rūpestingumas. Epizodas baigiamas refleksija — moralu: *Tu žmogau niekings! mokinkis čia pasikakint.* Toliau (15 eilučių fragmentas) vėl piešiamas visumos vaizdas, bet tolimesnis nuo namų: krūmai, girios, laukai, oras,

visas paukščių įvairumas, garsai. Vaizdas čia taip pat su moraliniu nuspalvinimu: visi giria, šlovina dievą, skelbia jo galybę. Po to eina ilgas (65 eilučių) lakštingalos epizodas. Rodoma laktšingalos ir žmonių paralelė pavasarį, rudenį, žiemą. Visas epizodas yra daugiau refleksinio moralizuojamo pobūdžio. Lakštingalos bruožai išmėtyti tarp moralų. Pabrėžiama viskas, dėl ko lakštingala sukelia nusistebėjimą, pasigėrėjimą. Pasirodo neigiamas veikėjas Diksas, *ans žioplys [. . .], didei pasipūtęs [. . .], su rūbais blizgančiais kasdien išsirėdęs*, kuris *tarp būrų skiauturę rodo* ir kartu savo *glūpumą parodo*, ir teigiamas veikėjas Krizas, kuris, *į vyžas įsinėręs Ir savo skrandą būrišką viešėt užsimovęs, Po prastu savo stogu nei lakštingala čiauška.* Tolesniu (10 eilučių) moralu raginama mokytis iš paukščių. Pagaliau vėl ilgame (47 eilučių) epizode pasirodo erelis, gandras ir kiti paukščiai, pasigirsta pasakų motyvas, gandro kalboje moralizuojančiu tonu apibūdinamas paukščių gyvenimas. Pavasario gamtos vaizdas baigiasi staigiu, kontrastingu perėjimu į žmonių gyvenimą: visus paukščius išgąsdina pasipiauti bandantis ponas.

Taigi, vaizduojant pavasarį, „Metuose" einama nuo visumos, sintetinio apibūdinimo (tiek atskirų pavasario momentų, tiek jo visumos) į detalų, konkretumo pilną vaizdą — individus, atskirus epizodus. Tuo leidžiama pajusti vis didėjantį gyvenimo įvairumą, pilnumą. Donelaičiui daugiau būdingas akustinis dinaminis gamtos vaizdavimas. Atskiri pavasario vyksmo momentai čia neužakcentuoti — jie tejuntami tik iš stiprėjančios akustikos bei dinamikos. Donelaičio pavasario gamtovaizdžiui taip pat būdingos refleksijos — moralai. Juo toliau, juo vis daugiau jų, vis plačiau jie apima ir kartu darosi vis mažiau tiesiog susiję su pačiu pavasario vaizdu. Piešiant gamtos vaizdą, jame pamažu atsiranda vis daugiau paralelių, ryšio su žmogumi.

„Rudenio gėrybių" pradžioje vėl pirmiausia parodomi pagrindiniai gamtos faktoriai (saulelė slepia spindulį, vėjai mūdrauja), kiek jie turi įtakos žmogui (verčia *kailinius imtis, pas kakalį siunčia*). Toliau vaizduojama žemė — laukai, purvynai, apibūdinamas važiavimas, ėjimas rudenį, giliai apgailestaujamas prabėgęs pavasaris, vasara. Tas epizodas pasibaigia sintetiniu emociniu vaizdu: laukai visur gedulingi, jų grožybės, lyg kapas senas, atrodo. Po to vaizduojami krūmai ir girios su jų gyventojais, vėl primenamas pavasaris ir vasara. Pagaliau rodomi daržai, apgailestaujamas jų dingęs grožis ir imama kalbėti apie jų realią naudą: tiek daržuose išaugusias, tiek kieme, sodyboje esančias gėrybes — žąsis, antis, gaidžius, vištas. Pasigrožėjimas pereina į pasigėrėjimą būsima nauda, maistu, ir toliau visai natūraliai — į valgių gaminimo vaizdavimą. Taigi rudens vaizdas „Metuose" yra daug vieningesnis, negu pavasario. Čia nenukrypstama į moralizavimą, tolimas, tiesioginio ryšio su vaizdu neturinčias paraleles. Visumos ir detalių vaizdavimas labiau susietas, nėra epizodų. Gamtos vaizdus jungia žmogus, būras: pavaizduota, ką jis jaučia, mato, paro-

dytas jo nepasitenkinimas. Visa kas apribota tiesioginiais jo įspūdžiais, sintetiškai apibūdinta. Lietus nugarą skalbia, vyžos vandenį siurbia, kaip tešlą purvyną minko, važiuojant ratas sukasi sunkiai. Tas betarpiškumas čia daug didesnis, pojūtinis, emocinis reagavimas daug stipresnis, negu „Pavasario linksmybėse", kur bendra tėra tik nuotaika. „Rudenio gėrybėse" pradedama rudens poveikiu žmogui, o baigiama perėjimu į „gaspadorišką" džiaugsmą. Ir pagrindinės rudens vaizdo dalys, detalių atranka, labiau susijusios su žmogumi: žemė, dirva, kelias, miškas, daržas. „Rudenio gėrybėse" stipresnė ir vidinė jungtis, ryškesnis lyrizmas. Iš kontrasto čia kilęs ir vasaros gailestis, pavasario pasiilgimas. Autorius, vaizduodamas gedulingus rudens laukus, nuolat graudinasi ir klausia:

Ak, kur dingot, giedros jūs gi pavasario dienos?
— — — — — — — — — —
Ak, daržų grožybės jūs su savo žolelėms,
Jūs kvietkelės jaunos, jūs gi pavasario šlovė,
Ak, kur dingo jūs puikums su savo kvapeliais!

„Žiemos rūpesčių" gamtovaizdis irgi prasideda sintetiniu visumos apibūdinimu. Po to eina vėl sintetinis personifikuotas rudens biaurybių vaizdas: *Rudenis, ans dramblys...* Paskui vaizduojama žiemos kova su rudeniu, rodomas pakitęs kraštovaizdis, apibūdinamas miškas žiemą. Gamtovaizdžio pabaiga — jau daugiau refleksinio pobūdžio. Vaizduojant paukštelius žiemą, jie lyginami su žmonėmis, kalbant apie vilkus, parodoma jų daroma žala, prašoma pagalbos — šiaurio, medžiotojų, eigulių. Žiemos vaizde daugiau kovos, dinamikos. Abi kovojančios jėgos personifikuotos: ruduo — dramblys, žiema — pikčiurna, iš debesų iškišusi galvą. Kova, greitas vyksmas, kitimas čia labiau pastebimas ir glaudžiau jungia atskiras detales, kaip kituose vaizduose.

Kaip iš analizės matyti, trys gamtos vaizdai „Metuose" nėra vienodai sukonstruoti, vienu metodu, vienodu požiūriu sukurti. Autorius kiekvieną jų komponavo, kūrė, apie kitus negalvodamas. Neišlaikytas čia nei chronologinis, nei erdvinis principas, ne pagal tuos principus viskas grupuojama. Pvz., „Žiemos rūpesčiuose" pirma vaizduojama žiemos pradžia, paskui duodamas sintetinis rudens vaizdas, po to parodoma žiemos kova su rudeniu. Kompozicinis principas nėra nei paukščio perspektyva, nei žiūrėjimas iš vieno taško, nei judėjimas iš vietos į vietą. Dominuoja ne optiniai vaizdai, bet akustiniai — dinaminiai, motoriniai. Todėl grupuojama iš dalies pagal jų intensyvėjimą. Daugiausia vietos skiriama paukščiams — visuose vaizduose kartu, o iš dalies ir kiekviename atskirai. Apskritai, autorius sintetiškai piešia gamtos visumą erdvėje ir laike.

Vieta ir reikšmė kūrinyje. Gamta „Metuose" — ne kontrastas žmonių gyvenimui, ne toji sfera, į kurią žmogus bėgtų, nusiraminimo, paguodos, vienatvės, atsigaivinimo ieškodamas.

Gamta čia — ne autoriaus svajonių reiškėja. Joje nėra simboliniu būdu paslėptos autoriaus mintys, troškimai. Tačiau gamta „Metuose" — ir ne atskiras dalykas, tiesiog su vaizduojamais žmonėmis nesusijęs, tarnaująs paprastu fonu įvykiams ar net skirtas lyg atskiroms scenoms papuošti. Gamta čia taip pat nėra rėmai, į kuriuos žmogus įstatytas, kurie jo gyvenimą sąlygoja, nėra galia, kuri žmogų formuoja, nėra aplinka *milieu*, į kurią žmogus panašėja, kaip, pavyzdžiui, Balzako kūryboje. Tokia ji „Metuose" tik iš dalies: fonas žmonių gyvenimui, jame visas gyvenimas prabėga, bet čia nėra tos griežtos, pabrėžtos abipusės priklausomybės. Gamta nėra ir paslaptinga stichija, prieš kurią žmogus bejėgis: nei kovoti, nei prisiderinti, nei suprasti negali. Gamta nėra kažkas žmonėms priešinga ar nuo jų skirtinga, ko jie turėtų siekti, į ką galėtų, kad ir nesąmoningai, panašėti. Gamtoje taip daug žmonėms artimo, panašaus. Žmonės drauge su dalimi kitų gamtos gyventojų vienodai priklausomi ir vienodai kenčia nuo aukštesnių gamtos jėgų, nuo gamtos kaip visumos. Todėl kūrinyje nuolat matomos paralelės tarp žmonių ir gyvūnų. Taigi „Metuose" žmonės, jų gyvenimas, galima sakyti, yra gamtos, jos gyvenimo dalis, bent mažų mažiausiai paralelė. Tuo pačiu gamta, jos vaizdavimas kūrinyje yra vidiniu būdu susietas su žmonių gyvenimu, pateisintas ir įprasmintas. Viršiniu, kompoziciniu atžvilgiu gamtos vieta veikale yra tokia. Kiekvienos dalies pradžioje kuriamas vaizdas estetine, literatūrine prasme yra lyg įvadas į visumą, į tai, kas toje dalyje vaizduojama. Tas įvadas, būdamas be pagražinimų, realistinis savo esme, bet pilnas lyrizmo, emocinių paralelių su žmogaus gyvenimu, jo likimu, sukelia nuotaiką, atitinkamai nuteikia skaitytoją bei klausytoją, paruošia jį detalesniam, pilnesniam žmonių gyvenimo vaizdui atitinkamu metų laiku susidaryti. Pavasario gamtos gyvybė, dinamika, džiaugsmas nuteikia laukti ir žmonių gyvenime judėjimo, džiaugsmo. Prasidėjus rudens biaurybėms, natūralu, kad ir žmonės turės kitaip verstis, sulįs į trobas, vaišinsis ir pan.

KŪRĖJO SANTYKIS SU VAIZDUOJAMU PASAULIU (AUTORIAUS POZICIJA)

Daug dalykų, susijusių su šiuo klausimu, jau konstatuota, iškelta. Iš dalies nušviestas Donelaičio santykis su savo kūrybos objektu, apžvelgti socialiniai jo kūrybos pagrindai, asmenybė, net būdas, temperamentas, parodyta, kaip ką jis vaizduoja, apibūdinta pozicija, kurią užima vaizduojamų asmenų ir gyvenimo atžvilgiu. Tačiau iki šiol rūpėjo tik pati autoriaus asmenybė, jos pasireiškimas bei atspindžiai kūrinyje. Dabar reikia, remiantis kūriniu, apibendrinti, pažvelgti į jo visumą.

Pagrindinis klausimas, aiškinantis autoriaus poziciją, yra objektyvumo ir subjektyvumo santykiavimas. Jau konstatuota, kad

autorius susilieja su savo vaizduojamu pasauliu, jame gyvena, dalyvauja, gyvai reaguoja (barasi ir pan.). Jokiam įvykiui jis nėra šaltas, abejingas. Jis pasireiškia kaip pastorius, moralistas, mokytojas. Jis nori ne tik pavaizduoti gyvenimą, bet ir jį veikti, mokyti. Iš to kyla kūrinio didaktika, jo neatskiriamas elementas. Donelaičio didaktika yra dvejopa. Viena tiesiog susijusi su gyvenimu, tai praktinė didaktika: autorius moko, kaip reikia gyventi, taupyti, rūpintis ateitimi, gaminti gėrybes, įdirbti lauką, sėti ir pan. Kita yra religinio pobūdžio didaktika, išplaukianti iš autoriaus, kaip dvasininko, pasaulėžiūros. Religinė didaktika suteikia vaizduojamiems dalykams ne tokį atspalvį, koks jis turėtų būti, ir prieštarauja realistiniams kūrinio vaizdams. Tokios, pavyzdžiui, yra autoriaus pastangos pateisinti žmonių nelygybę. Tačiau ir praktinė, ir religinė didaktika turi būdingų epochos bruožų, leidžia geriau įsivaizduoti to meto valstiečių gyvenimą. Be to, didaktiniai elementai „Metuose" nėra sausi — jie išreikšti meninėmis priemonėmis, juose yra realistinių pradmenų. Didaktinis požiūris sąlygojo taip pat griežtą teigiamų ir neigiamų pavyzdžių parinkimą: teigiami paukščiai (gandras, lakštingala), teigiami būrai (Selmas, Lauras, Pričkus), neigiami būrai (Slunkius, Plaučiūnas). Visa tai rodytų kūrėjo subjektyvumą, autoriaus betarpišką įsikišimą į vaizduojamą pasaulį.

Tačiau tai dar ne viskas ir nenulemia klausimo sprendimo esmės. Kiti dalykai šiuo atžvilgiu svarbesni. Autoriui nerūpi jo paties asmuo — savęs aprašymas, savo įspūdžių, pergyvenimų vaizdavimas. „Metai" nėra autoriaus pasipasakojimas. Pirmasis asmuo juose pasitaiko retai. Pavyzdžiui, dialoge su lakštingala, kur dėstomos neabejotinai subjektyvios autoriaus pažiūros, visur vartojama *mes, mūsų, mus.* Panašiai ir žiemos vaizde, kur rodomas vasaros ir žiemos kontrastas, įžvelgiamas panašumas tarp žmonių ir paukščių. Tose vietose, kur autoriui yra proga lyriškiau pasisakyti, išlieti savo jausmus, jis reiškia ne savo, o visų jausmus, nors vienoje vietoje prisipažįsta:

Taip bedūmojant man, vilkai gaujoms susibėgo.

Toks pasisakymas pirmuoju asmeniu yra bene vienintelis kūrinyje. Tačiau ir jis nepadeda susidaryti autoriaus vaizdo, nes autorius čia iš tikrųjų kalba ne apie save, o piešia gamtos visumos vaizdą, brėžia paralelę tarp gamtos ir žmogaus. Vadinasi, „Metams" būdingas autoriaus polinkis į objektyvumą, savęs išsižadėjimas. Taip pat ir pavyzdžiai pamokymams iš tikrųjų yra ne iš knygų išskaityti, ne sukurti, bet iš sodybos, palaukės paimti (gandras, lakštingala — plg. liaudies dainą apie lakštingalą). Jie tiek pat poeto, kiek ir žmonių, pažįstami, mėgstami. Pagaliau geriausias autoriaus objektyvumo pavyzdys yra Slunkiaus epizodas, jo kalba.

Taigi galima kalbėti apie viso kūrinio objektyvumą kaip apie vyraujantį jo bruožą. Jame jaučiame vieną organizuojančią sąmonę, atrenkančią, tačiau lyg nesąmoningai, vaizduotinus dalykus,

vaizdus, įvykius. Atrenkama, kas visiems svarbu, būdinga, dažna. Nors detalės ir atrodo subjektyviai traktuojamos, nesivaržoma vertinant — drebiama žodžiais ar švelniai išgiriama, bet nėra jokių ženklų, kad tai būtų autoriaus maniera, kaprizas. Kūrinyje jaučiame didelę asmenybę. Autorius ne menkutis žmogelis, eilinis pastorius pamokslininkas su savo alegorizuojančiais išvedžiojimais, taip būdingais tikybinei literatūrai, neprilygstąs vaizduojamiems asmenims, nesugebąs suprasti nei jų, nei viso gyvenimo problematikos. Autoriaus asmenybė yra norma, kurios dėka kūrinyje visur jaučiame vieną liniją, vieną vertinimo pagrindą, vienodą traktavimą. Ta asmenybė, toji norma, lyg slypi pačiame gyvenime ir kartu yra aukščiau jo. Ji yra lyg štampas, bet taip visą medžiagą apvaldžiusi, lyg iš savęs sukūrusi, kad jos nuo vaizduojamo pasaulio nebeatskirsi. Donelaičio simpatijos, pažiūros atitinka teigiamų būrų pažiūras. Ką autorius peikia, kam prikergia suniekinančius epitetus, tą panašiai vertina ir didžioji būrų dalis.

Donelaitis „Metuose" apsiriboja viršiniu gyvenimu — tuo, kas matoma, girdima, juntama. Į psichiką čia nesigilinama, ji neanalizuojama. K. Korsakas yra pabrėžęs, kad „epiškas platumas ir ramumas vaizduojant tiek gamtą, tiek žmones" yra būdingiausias Donelaičio meniškumo požymis[12]. Taigi iš subjektyvumo, kaip įprasta tą žodį vartoti, Donelaitis yra išaugęs. Subjektyvumas „Metuose" tėra daugiau stilistinė ypatybė, priklausanti nuo autoriaus temperamento. Donelaitį galima laikyti objektyviu menininku, bent priartėjusiu prie jo.

FORMOS YPATYBĖS

Forma — turinio išreiškimo būdas. Nėra absoliučiai neįforminto turinio, kaip nėra absoliučiai neturiningos formos. Forma nėra kažkas išoriška, pašalinė turinio atžvilgiu; forma — tai vidinė struktūra, paties turinio organizacija. Turinys sąlygoja, nulemia formą, yra formos premisa. Turinio vystymasis nulemia ir formų keitimąsi. Turinys negali vystytis sena forma, jis reikalauja sau atitinkamos formos, dėl to kyla turinio ir formos konfliktas.

„Metų" formos premisos bei faktoriai. Formą sąlygoja daug įvairių faktorių. Jai turi reikšmės l i t e r a t ū r i n ė m o k y k l a (įtakos, pavyzdžiai) ir s i e k i a m a s i s i d e a l a s. Donelaitis šiuo atžvilgiu buvo palyginti laisvesnis, nepriklausomas, nevaržomas, nes Lietuvoje literatūrinio gyvenimo, literatūrinės mokyklos tikrąja prasme nebuvo. Su vokiečių ar kitų tautų literatūra, jų literatūriniu gyvenimu Donelaitis irgi nebuvo taip susijęs, kad būtų jos paveiktas, varžomas. Vadinasi, literatūrinis kanonas jam negalioja. Jau buvo minėtos mokslininkų išvados tuo klausimu.

[12] *Korsakas K.* Donelaitis ir jo „Metai". — Kn.: *Donelaitis K.* Metai ir pasakėčios. K., 1945, p. 12.

V. Mykolaitis-Putinas pažymėjo, kad „Metuose" viskas nauja, be pirmtakų, be pavyzdžių. K. Korsakas pabrėžė, kad kūrinyje viskas saviška, originalu, donelaitiška. Donelaitis, kaip minėta, daugiausia mėgo antikinę literatūrą (Heziodą, Teokritą, Vergilijų). Tai rodo citatos laiške Kilgių mokytojui, kur naujoji literatūra, atrodo, lyg neegzistuojanti. Bet Donelaitis jautė epochų skirtingumą, suprato, kad taip rašyti, kaip anksčiau, nebegalima, kad Vergilijus, XVIII amžiuje gyvendamas, visai kitaip rašytų. Nors Donelaitis tais antikiniais veikalais ir žavėjosi, nors, gal būt, ir norėjo sukurti lietuvių kalba panašių į anuos, bet kartu jautė, kad pobūdis, apmatai, objektas, idealas — ta poetinė svajonė apie laimę (tiek vaizduojamų žmonių, tiek autoriaus), ideologija turi būti visai kitokia, skirtinga, kad reikia padaryti tiek korektūrų, jog ir pagrindas tas pats nebegali būti. Taigi sąmoningo pamėgdžiojimo, sekimo, noro sukurti tokį pat dalyką „Metuose" nėra. Sakysim, Heziodas suaugęs su graikų mitologija: ji neišskiriama iš veikalo „Darbai ir dienos". Svarbiausias jo bruožas — pamokymai, ne vaizdavimas. Išskyrus žiemos vėją, vaizdai jame nepiešiami, vyrauja liepiamoji nuosaka. Heziodo pamokymai dvejopi: moralinio pobūdžio, visiems žmonėms taikomi, ir praktiniai, skirti žemdirbiams. Žmogaus vaizdo jo kūrinyje nėra. Konkretus minimas žmogus — Persas, netikęs brolis, negilios moralės, skriaudėjas, kurį reikia visa moralinio, mitologija pagrįsto autoriteto jėga sudrausti. Vergilijaus „Georgikose" vaizduojamas žemės darbas, medžiai (vynuogės), bitės, gyvuliai (jaučiai, arkliai). Veikėjai čia yra ne tik žmonės, bet ir augalai (medžiai), ir gyvuliai. Imponuoja gyvenimo stebėjimas, jutimas, jo meilė. Poetą domina gamta, augalas, gyvulys, žmogaus darbas. Jis taip pat moko, kaip žemę dirbti, sėti, vynuoges, gyvulius auginti, bites prižiūrėti. Kūrinio epizodai: Cezario mirties ženklai gamtoje, digresijos apie aukso amžių; Italijos primavero išgarbinimas; Bacho šventė; idiliniai vaizdeliai, bulių grumtynės, meilė, vasaros vakaras, mitologiniai vaizdeliai. Vergilijus ne vienoje „Georgikų" vietoje pasisakė kūręs be poetinių modelių, pirmasis tarp Romos rašytojų apdainavęs žemę ir žmogaus darbus. Donelaitis gali taip pat pasakyti kūręs be poetinių modelių, beveik be pirmtakų. Iš antikinių autorių jis pirmiausia galėjo pasimokyti vieno dalyko: jam pavyzdžiu būti, jo pasitikėjimą bei norą sustiprinti galėjo didaktikos sujungimas su vaizdu, su gyvenimu, nors, kita vertus, jo didaktika labai daug kuo skiriasi nuo Heziodo ir Vergilijaus. Vergilijaus „Georgikos" yra agrikultūros ir zootechnikos traktatas ir kartu tyriausios poezijos veikalas, romėnų literatūros šedevras. Kaip Donelaičiui tas vaizdo ir moralo derinys buvo aktualus, matėme iš jo pasakėčių. Neabejotinai iš antikinės literatūros Donelaitis paėmė ir eilėdarą, ją pritaikydamas lietuvių kalbai. Iš savo meto literatūros jis nedaug tegalėjo pasimokyti. Dar neįrodyta, ar jis žinojo Dž. Tomsono „Metų laikus" ir E. Kleisto „Pavasarį". Donelaičiui bendrais bruožais įtakos darė ir tuo metu vyravusios meno ir literatūros sro-

vės — klasicizmas (personažų kūrimo principai) ir sentimentalizmas (gerojo pono epizodas).

„Metų" formą sąlygojo taip pat vaizduojamasis objektas, autorių dominusi gyvenimo medžiaga, kūrinio idėjinis-teminis turinys. Donelaičiui rūpėjo ne sausi pamokymai, kaip konkrečiai dirbti žemę, sėti, auginti, nuimti derlių, kulti. Jam svarbiausia buvo žmonės, žmonių, XVIII a. lietuvių būrų, gyvenimas. Jį domino to gyvenimo visuma, visa bendruomenė, ne atskiras žmogus. Tas gyvenimas statiškas, tai savotiškas uždaras kampelis. Mažai kas iš jo teišvyksta kur toliau, kiti gal visą gyvenimą niekur kojos neiškelia. Tik vienas Pričkus, seniūnas, turi progos daugiau matyti. Interesų sfera labai ribota: aukščiau ir toliau — ponas, šalia — gyvuliai, kaimynai. Darbas, valgis, miegas ir dar moralai, kuriuos sako bažnyčia, valdininkai, geresnieji. Gyvenimas atrodo be įvykių mums įprasta prasme. Jokių nepaprastų nuotykių, atsitikimų. Metai į metus panašūs, dienos į dienas. Niekas nesikeičia, nebent kas numiršta. Jokios kovos, raidos. Gyvenimo būdas priklauso nuo metų laikų keitimosi. Jie — visų gyvenimo pakitimų pagrindas. Vaizdavimas pagrįstas ne žmogaus psichika, ne psichologine analize. Svarbiausia yra išorinis gyvenimas — visiems matomi veiksmai, girdimi žodžiai. O tas gyvenimas toks neturtingas, monotoniškas! Tačiau autorius juo apsiriboja. Jis nenori kurti idealių ateities vaizdų ir jais nušviesti dabartį. Nesistengia savo kūrinyje to gyvenimo perkurti, performuoti. Nėra jame ir kokios praeities gyvenimo vizijos. Nors apie praeitį dažnai su apgailestavimu užsimenama, bet autoriui tik vienas jos atžvilgis ir tik iš dalies tesvarbus — kolonistų nebuvimas. Autorius tenkinasi būdingų gyvenamojo meto reiškinių ir bruožų atranka, jų sustiprinimu ir paryškinimu. Tokį objektą ir tokią medžiagą sunku apipavidalinti. Suprantama, kad ji turi nepaprastai didelę reikšmę kūrinio formai.

Pagaliau „Metų" formą sąlygojo autoriaus asmenybė, tikslai ir publika. Kaip jau buvo ne kartą sakyta, autorius susilieja su vaizduojamais žmonėmis — būrais, reiškia jų pažiūras. Iš tikrųjų kūrinyje yra atvirkščiai: būrai reiškia autoriaus pažiūras. Būro pozicija, plotmė yra *mes*. Primatas atiduodamas būrui, gyvenimui, bet kartu pasireiškia ir aukštesnė būro sąmonė, jo sąmoningumas. Kyla klausimas, ar autorius, pradėdamas rašyti, aiškiai žinojo, ko siekia. Gal norėjo išsakyti save, išreikšti, kas buvo susikaupę, ir kartu pamokyti. Šiaip ar taip, jo tikslai nebuvo specifiniai, liečią vieną kurią sritį — moralę, žemės dirbimą, tarpusavio santykius, santykius su ponais, kolonistais, taupumą, atsargų sudarymą ir pan. Autorius neapsiriboja vienu kuriuo atžvilgiu, bet ima visumą ir nori visa ko pamokyti — duoti pavyzdį, atgrasinti, suniekinti. Visame kūrinyje autorius pasireiškia kaip kunigas, pastorius, pamokslininkas. Didaktinė nuožiūra, V. Mykolaičio-Putino formulavimu, yra labai svarbus konstruktyvinis veiksnys. Šalia pačios medžiagos ji gal daugiausia įtakos turėjo „Metų" for-

mai, kompozicijai, tiek imant visumą, tiek dalis, tiek smulkiąsias detales. Tai iš dalies jau matėme, analizuodami „Metų" gamtą, matysime ir vėliau, apibūdindami stilių. Publika, kuriai buvo skirtas kūrinys, kaip jau minėta, buvo tie patys baudžiauninkai ar bent juos gerai pažįstą poeto draugai (bet iš tikrųjų rašyta, atrodo, būrams) — vadinasi, žmonės, gerai žiną vaizduojamąjį gyvenimą, dar daugiau — jį gyveną. Tai irgi turi įtakos formai: nėra prasmės piešti, plačiai apmesti ir iki detalių išbaigti vaizdą, duoti ryškius kontūrus, o užtenka vieno kito bruoželio, užuominos, laiko ir vietos fono.

Taigi Donelaitis nesekė kurių nors tradicinių formų — nei verčiamas, nei dėl susižavėjimo. Nejautė ir reikalo su jomis kovoti. Antikinė forma jį veikė daugiau gal nesąmoningai, glūdėjo jo pasąmonėje. Šiaip reikšmingiausi „Metų" formos faktoriai buvo pati medžiaga, vaizduojamas gyvenimas su savo specifika, ir didaktinė nuožiūra. Kūrinio forma, visumą paėmus, kažin ar iš karto autoriui buvo aiški, apibrėžta. Matyt, nebuvo apmesta detalaus viso kūrinio plano. Greičiausiai savaime, bekuriant, „Metai" įgavo dabartinę formą.

Visumos apipavidalinimas. Donelaitis, kaip minėta, greičiausiai rašė nesirūpindamas visuma, be plano, visumos koncepcijos. Pabaigęs taip pat greičiausiai atskirų dalių neperdirbo, nesuderino. „Metai" nėra organizmas, iš kurio nieko atimti, kuriam nieko pridėti negalima. Tuo nenorima pasakyti, kad kūrinys beformis, visai palaidas — konglomeratas, juodraštis. Bet formos atžvilgiu autoriaus dėmesys nukreiptas į detales, ne į visumą, į atskiras scenas, ne į dalis. Kad „Metai" nėra išbaigtas vieningas veikalas, rodo patys Donelaičio r a n k r a š č i a i. Juose prie kiekvienos dalies palikta po keletą tuščių lapų. Taip pat prie „Vasaros darbų", kurie buvo baigti vakmistro kalba, parašyta *gana,* po to eina tęsinys *(Fortsetzung),* kur duodama idealiojo Selmo charakteristika. Vadinasi, atskiras „Metų" dalis dar galima buvo tęsti. Nors natūralesnė buvo pirmoji „Vasaros darbų" pabaiga, bet, atrodo, didaktiniais sumetimais buvo pridėtas dar Selmas. Jei išimtum vieną kurią kalbą, kažin ar kūrinys daug nukentėtų. Veikalo neišbaigtumą rodo ir p a s i k a r t o j i m a i — tos pačios mintys, vaizdai, panašiu būdu išreikšti. Kartais vieno ir kito veikėjo ištisa kalba ar žymi jos dalis visai panaši. Sunku patikėti, kad tai būtų padaryta sąmoningai, norint iškelti kai kuriuos dalykus, išryškinti kai kuriuos kontrastinių asmenų bruožus. „Metuose" visiškai n ė r a ir f a b u l o s: nei veiksmo užuomazgos, nei intrigos, nei veiksminio, priežastinio ryšio. Papasakoti „Metų" juk negalima. Kad autoriui fabula nerūpi, rodo Dočio byla: autorius neišnaudoja jos, nepapasakoja net, kuo ji baigėsi. „Metuose" nėra ir pagrindinių veikėjų, apie kuriuos būtų visa sukoncentruota, kurių gyvenimas būtų pirmame plane, jungtų visą veikalą. Taigi autorius nepasinaudojo tais tradiciniais elementais kaip natūralia ir paprasta jungtimi. To priežastis yra pats jo vaizduojamas gyvenimas, kuriame tų da-

lykų kaip ir nebūta. Suprantama, jei būtų į tai kreipęs dėmesį, būtų radęs, bet autoriui atskiri asmenys maža terūpėjo — jam svarbu buvo bendruomenė, būrų gyvenimo visuma.

Dialogas „Metuose" yra pagrindinė konstruktyvinė priemonė, svarbiausia formos jungtis. Būdinga tai, kad autorius pats palyginti mažai pasakoja. Nedaug „Metuose" vietų be kabučių. Kaip minėta, „Metų" veikėjas niekuomet nėra vaizduojamas vienas. Ši priemonė — dialogas — visai natūrali, vaizduojant bendruomenę, kolektyvą, į jį kreipiant pagrindinį dėmesį. Ir apskritai dialogas yra viena iš seniausių ir kartu moderniausių priemonių (pvz., draminiame žanre ji viena tevartojama). Tačiau ir jis „Metuose", nors kiekvienoje atskiroje kalboje esama sunkiai prilygstamų meninių ypatybių (natūralumo, gyvumo, ryškumo), toli gražu negali atstoti jungčių trūkumo, jų nebuvimo, jas pakeisti. Dialogo reikšmę „Metuose" mažina keletas dalykų. Vienas svarbiausių yra s i t u a c i j o s n e r y š k u m a s, net n e a i š k u m a s. Dialogas neparuošiamas, be įvado, iš jo paties, deja, dažnai neįmanoma suvokti, nei kur kalbamasi, nei kada, o autorius savo remarkų prideda perdaug mažai. Pavyzdžiui, „Pavasario linksmybėse" Slunkiaus filosofija, skaitant ir per daug nesigilinant, specialiai ryšio neieškant, atrodo atskiras išbaigtas kūrinio epizodas. Labai natūralu būtų, jei Slunkius, ant krosnies gulėdamas, vienas su savimi tai kalbėtų ar pasakotų savo žmonai, bet, pasirodo, jis taip kalba susirinkime, nes po paskutinių jo žodžių pabrėžiama, kad visi girdi ir reaguoja:

> *Tas durnas kalbas visi girdėdami būrai*
> *Gėdėjos [. . .]*

Bet kur tai buvo, „Pavasario linksmybėse" nė žodžio nerasime. Dar keisčiau, kad, atrodo, vieno asmens kalbai pasibaigus, vėl duodama nauja to paties asmens kalba, o pauzės jokios nepažymėtos — jokio ženklo, kad būtų daugiau laiko praėję. Pavyzdžiui, tose pačiose „Pavasario linksmybėse" Blėkius apgailestauja dešreles su lašinėliais, Pričkus jį pabara, pamoko, o tik pasibaigus jo kalbai (po pusantro puslapio), vėl, pradedant naujam kalbėtojui, pabrėžiama, kad tai Pričkaus žodžiai: atrodo, tarsi jis pats atsakytų į savo ankstesnę, ką tik pabaigtą kalbą. Arba paimsime ilgesnį fragmentą iš „Vasaros darbų". Jie pradedami Pričkaus sveikinimu: *Sveiks, svieteli margs!* Paminima, kad Pričkus sveikina prieš Sekmines, *būrus į baudžiavą kviesdams Ir, kas reik atlikt, pamokindams.* Pričkus išgiria sveiką būrų kūną kaip kontrastą ponų šykštumui, jų ligoms. Toliau Lauras, *ant kumpos lazdos pasirėmęs,* kalba apie žmogų, žolę, giltinę. Po jo kalbos paskutinio sakinio (apibendrinimo), *Taip besipasakojant* pasirodo vakmistras. Gal tas pokalbis susirinkime kur buvo, gal krivulėj? Iš gyvių reagavimo į vakmistro keiksmą išeitų, kad tai galėjo būti lauke. Tačiau toliau kalba Selmas, smerkdamas keiksmus, ir keisčiausia, kad po jo kalbos *girgžteria durys* ir vėl pasirodo Pričkus. Taigi

kur kalbėjo Pričkus pirmą kartą? Tiems patiems ar ne? Praėjo kiek laiko nuo pirmos jo kalbos ar ne? Viename puslapyje: *Taip besipasakojant, štai, vakmistras pasirodė*, o kitame puslapyje: *Selmui taip besidyvijant [...] šaltyšius Pričkus tuo visiems pasirodė*, nors neaišku, kur ir kada jis buvo išnykęs. Atrodytų, lyg tarp pirmos ir antros Pričkaus kalbos būtų praėję daugiau laiko, bet autorius taip pagreitina pasakojimą, kad viskas susilieja. Ir visa tai — tos lyg ir dvi, lyg ir viena situacija — penkiuose kūrinio puslapiuose. „Žiemos rūpesčių" situacija taip pat ne mažiau supainiota. Autorius, davęs žiemos vaizdą, baigęs jį vilkais, pradeda pasakoti apie žmonių gyvenimą. Pirmiausia kalba Pričkus apie vagystes. Po to jam atsako Enskys, *pas kūmą Krizą sėdėdams*, taigi paaiškėja, kad kalbamasi pas Krizą. Paskui po Selmo kalbos Pričkus sušunka:

Jaugi gana, kaimynai! [...]
Kas krivulei reik, išmanomai pasisakėm.

Dabar jau paaiškėja, kad kalbamasi krivulėj. Tačiau Pričkus čia pat papasakoja, kaip pernai Dočys sudegino Krizo namus, kad *vos kuolas viens pasiliko*, prašo pagailėti jo elgetaujančio. Taigi Krizas negalėjo būti pasistatęs iš naujo namų, ir pas jį negalėjo būti krivulės. Toliau tuoj pat po Pričkaus kalbos lauke pasigirsta šūvis, visi baisiai išsigąsta, o kiti kūliais išsirita *Iš stubos Plaučiūno*. Tai gal krivulė buvo ne pas Krizą, o pas Plaučiūną? Kaip ten bebūtų, autoriaus paaiškinimai, jo remarkos nedaug tepadeda susigaudyti vaizduojamoje situacijoje, net dar labiau ją supainioja. Taigi dialogas „Metuose" tėra išorinė kalbų jungimo priemonė, savotiška tribūna. Kalbos, atskirai paimtos, yra natūralios (pavyzdžiui, Pričkaus pamokymai apie ugnį), joms, kaip ir pačiam gyvenimui, būdingas lėtas tempas: niekas neverčia kalbėtojo skubėti, sutraukti mintis, karščiuotis, nervintis. Jos yra apibendrinamo pobūdžio — „filosofinės", rezonieriškos: įvykęs faktas, koks atvejis tėra kalbančiajam proga pareikšti savo nuomonę, pažiūras, padaryti apibendrinimus, na, ir pasakyti pamokslą. Veiksmo eigai, vaizduojamam gyvenimui kalbos įtakos neturi, nevaro jo į priekį. Yra, beje, kalbų, momentų jose, kur jaučiama ir aplinka — kitų žmonių reagavimas. Pavyzdžiui, „Pavasario linksmybėse" Pričkus, kalbėdamas apie jaučius, savotiškai prisitaiko prie tų būrų, į kuriuos kreipiasi, pakeičia kiek toną, nukrypsta į šalis. „Vasaros darbuose" Pričkus vėl, papasakojęs apie savo reagavimą į gerojo amtsroto mirtį, iš prisiminimų grįžta į realybę. Bet tokių kalbų nedaug. Šiaip kalbėtojas dažnai lyg pats su savimi kalbasi, pasitenkina retoriškais klausimais, pats klausia ir atsako, arba atsakymas išvis nereikalingas. Tai todėl, kad tai, apie ką jis kalba, kiekvienam žinoma, ir kiekvienas taip pat, kaip jis, atsakytų. Kalbos „Metuose" nepaprastai ilgos — dažnai užima po kelis puslapius. Psichologiškai neįtikima, kad kiti turėtų kantrybės jas nepertraukę išklausyti (pvz., visą Slunkiaus „filosofiją"). Kitas klau-

simas yra tų kalbų ryšys. Jos viena kitos nesąlygoja, viena kitos nesukelia. Jose nėra kovos, įtampos, veiksmo, o vyrauja epiškumas. Nėra priešingų nuomonių, ginčų, interesų susidūrimo. Po Slunkiaus kalbos būrai gėdijasi, Pričkus jį suniekina — ir viskas. Dažniausiai viena kalba dedama prie kitos ne kaip reagavimas, atsakymas, o kaip šiaip sau pasisakymas. „Vasaros darbų" pradžioje Pričkus kalba apie tai, kuo baudžiauninkai vis dėlto pranašesni už ponus: sveikas kūnas, ramus miegas ir pan. Po jo Lauras filosofuoja apie saulę, žolę, žmogų. Viena ir kita kalba ne ką bendro teturi. „Metų" dialogui būdinga ir individualizacijos stoka. Buvo minėta, kad vienas ir kitas personažas ta pačia tema taip pat kalba. Ir tai priklauso ne tik nuo jų charakterio, pažiūrų panašumo. Autorius retai panaudoja kalbą kaip individo charakteristikos priemonę. Kad jis moka individualizuoti, esminius bruožus atskleisti personažo kalboje, rodo Slunkiaus kalba. Apie asmeninius dalykus personažai palyginti retai ir kalba. Ne kartą būtų galima sukeisti personažus, ir vieno jų kalbos lygiai tiktų kitam. Todėl būdinga, kad autorius, atrodo, užmiršta, kas kalbėta, ir vėl leidžia kalbėti tam pačiam asmeniui. Būdinga ir tai, kad autoriaus kalba, pasakojimas dažnai niekuo nesiskiria nuo personažų — taip, kad visai nebeaišku, kieno žodžiai, nes autorius labai šykščiai teprideda remarkų. Autorius, galima sakyti, kalba personažų kalba. Todėl „Metų" dialogas iš esmės yra savotiška tribūna, ruporas. Visos minėtos „Metų" dialogo ir jo sudedamųjų dalių — kalbų — ypatybės, kaip yra pastebėję literatūros tyrinėtojai, sudaro įspūdį, jog vaizduojamoji situacija panaši į tribūną, kurioje vienas po kito pasirodo kalbėtojai, arba ruporą, iš kurio banguoja naujų arba pasikartojančių asmenų kalbos[13]. O kalbėtojų tema ta pati; jos dalys — būrų gyvenimas, darbai. Tačiau apskritai dialogo vaidmuo „Metuose" yra didelis. L. Pasargė sakė, kad Donelaitis „savo pamokymus skelbia lūpomis įvairių personažų, kurie kaip dramoje pasirodo poetiniam poveikiui sustiprinti. Taip puikiai suprato Donelaitis antikos esmę, kai dar net Lesingo „Laokoonas" nebuvo parašytas"[14]. Dramiškumo „Metuose" maža, jei žiūrėsime veiksmo, bet pati dialoginė (iš esmės monologinė) forma tikrai reikšminga. Negalimas, nenatūralus būtų detalus, platus vaizdavimas, išsamumas. Pasakojama kitiems, pagaliau žinantiems pasakojamus dalykus, todėl tenkinamasi kai kuriais momentais, ryškiausiais bruožais, užuominomis, šokinėjama nuo vieno dalyko prie kito. Retai kada jaučiamas pasakojimo džiaugsmas (pvz., Dočio gaivinimas, Enskio pasakojimas apie Slunkių ir Pelėdą). Iš šios formos, kaip susijęs, priklausomas dalykas, kūrinyje atsiranda sintetiškumas, glaustumas, apibendrinimas (ypatybės, kurias matėme jau gamtos vaizduose) ir detalės,

[13] Plg. *Gailiūnas P.* Vaizdiniai veiksmažodžiai Donelaičio „Metuose". — „Židinys", t. 29, 1939, p. 592—607.
[14] *Passarge L.* Donalitius' Leben und Dichtungen. — In: *Donalitius Ch.* Litauische Dichtungen. Halle a. S., 1894, S. 8.

užuominos, bruoželio ryškumas, žodžio ekspresyvumas. Be to, dialogas, kalbos labiau leidžia pajusti patį gyvenimą — netarpiškai, lyg būtų kalbama su pačiu skaitytoju.

Kompozicija. „Metų" kompozicijai didelę reikšmę turi autoriaus didaktiniai tikslai, didaktinė nuožiūra. Pamokyti, sąmoninti yra sąmoningas autoriaus nusistatymas, noras, tikslas: pamokyti daug ko — viso gyvenimo, jaučiant jo tragizmą, nes

Žinom juk, žėlėk dieve, kaip mūsų gadynė
Ašaras išverktas po kojų mindama šypsos.

Kartu autoriui rūpi ir savo kartėlį išlieti, parodyti daiktus tikroje šviesoje ir tikrais vardais pavadinti. Gal dėl to pasirinktas dialoginis vaizdavimo būdas, teisingiau pasakius, kalbų, lyg pamokslų, rinkinys. Kiekvienoje kalboje, ypač ilgesnėje, esama didaktinio elemento. Su didaktika susijęs ir detalesnis kūrinio komponavimas.

Viena iš komponavimo priemonių, Donelaičio gausiai vartojamų, yra kontrastavimas — aiškus vaizduojamų dalykų atribojimas, jų priešpastatymas. Kaip jau buvo matyti, kontrastas kūrinyje visur išlaikytas ir pabrėžtas — tiek atskirose dalyse, vietose, epizoduose, tiek detalėse. Poetas nuolat priešpastato būrus ponams, teigiamus būrus neigiamiems; sugretina ponų ir būrų puotą; po išmintingos Pričkaus kalbos, raginančios pradėti darbus pavasarį, eina Slunkiaus „filosofija", po Lauro kalbos — pono keikimasis; pavasario linksmybėms kontrastuoja pono noras pasipiauti ir t. t. „Metams" būdingas ir hiperbolinimas — spalvų, bruožų išryškinimas, sustiprinimas, kad smerktinas reiškinys visu savo baisumu, šlykštumu pasirodytų ir kad būtų nuo jo, nuo noro jį pamėgdžioti, būti į jį panašiam atgrasinta. Pavyzdžiu čia gali būti vakmistro keikimasis, Slunkiaus ir Pelėdos namai. Su hiperbolinimu susijęs taip pat humoras, ironija, sarkazmas. Pavyzdžiui, pavasarį norįs pasipiauti ponas taip ima rėkti, kad ir pats erelis kribždėti nedrįsta. Nuo jo keiksmų visa „pekla" nusigandusi rūksta. Vieną aukščiausių ponų išdrįsta tik šikšnosparnis kalbinti ir iš jo tyčiotis. Kitas pavyzdys — Pričkaus pasakojimas „Pavasario linksmybėse", kaip jis kartą bėgo su „gromata" pas poną. Dar prie vartų kepurę nuvožęs ir laukdamas, kol tarnai jį pakvies, mato: *viena boba vis lekuodama bėga.*

„Gryta! — tariau, — kas kenk, kam bėgi taip išsižiojus?"
„Ak! — tarė ji kytriai, — ponatis mūs maloningas. . ."
Taip ištarusi, ji tuojaus pas upę nušoko
Ir jo pridergtas buksvas su kultuve skalbė.

„Metams" būdingas ir tiesioginis pamokymas, subarimas ar grasinimas. Tai būna tiek personažų, tiek paties autoriaus kalbose. Kartais tokiais atvejais kalbėtojas visai nenurodytas. Taip baramas, pavyzdžiui, besikeikiantis vakmistras:

„Kad perkūns, kad velnias!" — Ai, žmogau, pasimislyk!
Kam dūksti taipo, kam keiki taip išsižiojęs?
Ar tave patį jau šėtons padūkino visą?
Neprieteliau! kam plėšais taip, kas tav pasidarė?

Pažiūrėsime, kas būdinga atskirų kūrinio dalių kompozicijai. „Pavasario linksmybėse" pagrindinė situacija neaiški, nėra vienos vaizdavimo plotmės. Pradedama gamtos gyvenimu, iš paukščių pasaulio staiga pereinama į ponų gyvenimą, o vėliau — į būrų. Atrodo, lyg tai būtų kartu visų matoma, girdima. Tačiau atskirų epizodų ryšys paaiškėja aukštesnėje, idėjinėje plotmėje. Daugelį jų jungia kontrastai. Pasipiauti bebandantis ponas priešpastatomas gamtai, jos gyvenimui, o iš to natūraliai pereinama į Lauro, paskui į Pričkaus kalbą. Pričkaus raginimui dirbti priešpastatoma Slunkiaus „filosofija". Ir toliau kalbose yra ryšys, perėjimas į naujas temas, bet kontrastai jose jau nebevartojami. Vyraujantis visos dalies motyvas — džiaugsmas, raginimas dirbti. Čia duodamas sintetinis būrų gyvenimo visumos apibūdinimas, o lygiagrečiai eina ryškios detalės, žanriniai vaizdeliai. Tačiau plačiau apmestų gyvenimo, darbo vaizdų šioje kūrinio dalyje nėra. Tiktai Slunkius čia išryškėja visa savo esme ir nebeišdildomai įsirėžia į atmintį.

„Vasaros darbai" pradedami pasveikinimu, ramia, kiek rezignuojančia filosofija. Daugiausia vietos šioje dalyje užima darbymečio vaizdai. Jie baigiami savotiška išvada — užsiminimu apie darbus, vaišes rudenį. Tuo atžvilgiu dalis vieninga, užbaigta. Ji geriausiai leidžia pajusti būro gyvenimą. Ta prasme ji yra turiningiausia, išsiskiria iš kitų gyvenimo apimties platumu. Čia ir darbymečiai — mėšlavežis, šienapiūtė, vasarojaus valymas, ir svarbios problemos — būrų diferenciacija, šeimininkų santykiai su samdiniais. Sukuriamas ryškus apsileidėlio būro Plaučiūno paveikslas. Vyraujantis visos dalies motyvas yra darbas. Būdinga, kad tas gausumas dalykų, ypač darbai, kuriuos skiria ne visai mažas laiko tarpas, yra sujungti, lyg visai vienas po kito eitų. Laurui befilosofuojant *(Taip besipasakojant)*, pasirodo vakmistras ir ima baisiai keikti. Paskui Selmui *taip besidyvijant* iš vakmistro keiksmų, visiems pasirodo Pričkus ir poryt į baudžiavą varo. O *kaip jau diena pasakyta buvo prašvitus*, visi baudžiauninkai labai skuba — *bėga, tikt bėga*, vis tekini, kits kitą pranokdami lekia. Mėžiant jau užsimenama apie laukiančią šienapiūtę: raginama taisyti dalgius, nes *šienaut jau putpela šaukia*. Ir tuojau, Krizui besiskundžiant savo šeimyna, *štai pulkai susibėgo*, visur pasklido rėksmai: *„šok, kirsk, grėbk, krauk"!* Netrukus, *Selmui taip besiraukant* dėl lietuvninkų apsirijimo, *štai pakamorė suriko:*

Vaikai! kam vėpsot taip? Ant dargana rodos.
— — — — — — — — — — —
Bėkim skubinkimės greiti suvalyt vasarojų.

Pagaliau, moterims *Taip besipriešijant* pakamorės barimuisi, *štai! vakmistras pasirodė* ir, *beržinį nutvėręs Ir bais rėkaudams,* pradėjo sakyti pamokslą. Šitokie posakiai, jungtys, dažnai pasikartodami, sudaro įspūdį, kad vyksmas nenutrūksta, kad būrams net miegoti ar valgyti nėra kada — kaip kaleidoskope vienas dalykas pakeičia kitą. Toks gyvenimo vyksmo sudinaminimas kūrinyje yra taip pat meninė jungtis, kompozicinė priemonė. Taip pavaizduojamas baudžiauninko darbų skubotumas, jų nepabaigiamumas. Kaip „Pavasario linksmybėse", čia irgi panaudojami kontrastai. Lauro filosofavimui kontrastuoja vakmistro keikimasis, gerajam ponui — Diksas, šienapiūtės įkarščiui — Plaučiūno apsileidimas. Tačiau šioje dalyje mažiau pamokymų, didaktikos, daugiau kalbančių veikėjų, daugiau dinamikos, negu „Pavasario linksmybėse".

„Rudenio gėrybės" yra vieningiausia „Metų" dalis. Nuo gamtos įvado tuoj natūraliai pereinama į valgių gaminimą ir kvietimą į vestuves, joms ruošimąsi. Vestuvėmis ši dalis ir užsibaigia. Taigi visa kas koncentruojasi apie vestuves, vestuvės duoda toną, atspalvį. Jos yra pagrindinė vaizduojamoji šios dalies situacija. Ta situacija „Rudenio gėrybėse" piešiama smulkiau, detaliau, negu kitose dalyse. Bet tik iš pradžių, o toliau, kaip ir kitose dalyse, ji nebe visai aiški. Neaišku, kaip ilgai tos vestuvės tęsėsi. *Taip besipasakojant ir svodbą visą bebaigiant* — tuos žodžius autorius sako ir po Selmo kalbos, prieš tai Pričkui ką tik papasakojus apie ponų puotą, ir paskui negreit — po Enskio pasakojimo apie Slunkių ir Pelėdą, prieš Dočio kūlimą. Vadinasi, du kartus buvo „svodba" baigiama, o tik pačiame „Rudenio gėrybių" gale, Selmo raginami, visi iš jos teišsiskirstė. Kalbos čia kitokio pobūdžio, kaip kitose „Metų" dalyse. Čia atsiskleidžia viešasis, laisviausias būrų gyvenimas — ir linksmiausias. Vestuvės jam suteikia kitokį atspalvį. Ir autoriaus, ir Bleberio tarno, ir Lauro kalbose dominuoja valgis, gėrimas, pasijuokiama iš ponų virtuvės. Šioje „Metų" dalyje daugiau pasakojimo džiaugsmo, kalbos episkesnės, nukrypstama į epizodus, detalesnį, platų vaizdavimą. Tarsi yra laiko, niekur neskubama. Norima nustebinti, palinksminti, todėl pasakojama apie Slunkių ir Pelėdą, Dočio gaivinimą krikštynose. Kalbos čia daugiau susijusios, sąlygoja viena kitą (Pričkaus pasakojimas apie ponų valgį ir Selmo kalba apie tai, kaip visi „peklon" bėga; Bleberio tarno pranešimas apie piaunamus gyvulius ir Lauro kalba, kad valgius reikia taupyti; Pričkaus pasakojimas apie savo kuiną ir Enskio — apie savo peilį).

„Žiemos rūpesčiuose" yra trys ryškesni momentai, jungią atskirus epizodus: gamtos vaizdas ir būrų (Pričkaus, Enskio, Selmo) kalbos apie miško vogimą; Pričkaus kalba apie gaisrą, paskui šūvis ir Dočio teismas; javų vežimas į Karaliaučių, būrų plakimas ir Pričkaus mirtis. Pagrindinis dalykas šioje dalyje, nulemiantis jos visumos pobūdį, yra viešojo valstybinio būrų gyvenimo vaizdavimas: būrai ir valdžia, įsakymai, nuostatai ir jų vykdymas, bausmės. Iš gamtinio įvado nuosekliai pereinama į Prič-

kaus ir kitų kalbas. Visos kalbos susijusios. Yra ir pabaiga — išvados ir sintetinis apibūdinimas, užbaigimas. Ši dalis nėra vien kalbų rinkinys. Joje pavaizduoti du svarbūs įvykiai — gaisras ir teismas. Pirmasis susijęs su prieš einančiomis kalbomis, yra lyg jų iliustracija, papildymas ir sukelia naujas kalbas, jį tiesiog liečiančias, iš jo išplaukiančias. Antrasis parodo visų būrų beteisiškumą, jų gyvulišką traktavimą. Prieš tą įvykį ir po jo kalbos yra susijusios, juo pagrįstos. Nors laiko ir vietos situacija ir čia ne visai aiški, bet kitoje plotmėje, kurioje tenka viso kūrinio situacijas traktuoti, ji visai suprantama. Šioje dalyje yra daugiau veiksmo, įvykių, įtampos — ne tokio pobūdžio, kaip „Vasaros darbuose", o natūralios, gyvenimiškos.

Taigi kiekviena „Metų" dalis sukonstruota panašiai. Kiekviena (išskyrus „Vasaros darbus") prasideda gamtos vaizdu — savotišku įvadu, preliudija į žmonių gyvenimą. Kiekvienoje yra pagrindinė situacija (susirinkimas, krivulė, kolektyvinis darbas, vestuvės). Ta situacija yra ir visų epizodų jungiamoji gija. Nors ji ir ne visuomet pabrėžiama, primenama, bet ją tenka visą laiką atsiminti. Situacija nesaistoma įprastų erdvės ir laiko sąlygų, nes kitokia yra pati vaizdavimo plotmė. Statiškose kalbose atsiskleidžia gyvenimo dinamika (ypač „Vasaros darbuose"). Veiksmas tarsi koncentruojamas kūrinio fone. Kiekvienai daliai būdingas kontrasto panaudojimas. Kiekviena dalis savo ruožtu yra skirtingo pobūdžio, skirtingos tematikos. Kiekvienoje jų pagal metų laikus apibūdinamas vienas kuris gyvenimo momentas, duodamas atskiras gyvenimo gabalas, atžvilgis. Kiekviena turi savo pagrindinį objektą, idėją, motyvą, nuotaiką — tuo yra vieninga ir išsiskiria iš kitų: „Pavasario linksmybėse" — džiaugsmas, sujudimas, gyvybė, ruošimasis darbui, didaktika; „Vasaros darbuose" — būras baudžiavoje, darbymečiais, pagrindinis motyvas — darbas; „Rudenio gėrybėse" — viešasis privatusis gyvenimas, vestuvės; „Žiemos rūpesčiuose" — būrai ir valdžia, ponai, viešasis valstybinis gyvenimas. Iš kiekvienos dalies, kiekvieno duodamo gabalo eina gijos į gyvenimo, tuo pačiu ir veikalo visumą. Visoms dalims būdingi sintetiniai apibūdinimai, sintetinis vaizdavimas. Žiūrint į dalių skirtingumų visumą, atsiskleidžia gyvenimo įvairumas ir pilnumas. Veikalo visumą pirmiausia jungia gamtiniai įvadai. Jie yra ne tik kiekvienos dalies preliudijos, bet ir grupuojanti, savo skirtingumu, kontrastu vienas dalis su kitomis jungianti grandis (nuolatinės paralelės, vieno metų laiko palyginimai su kitu). Taip atsiskleidžia gyvenimo tolydumas ir drauge kitimas. Kiekvienas metų laikas yra atskiras ryškesnis pasikartojančio vyksmo etapas. Kūrinį jungia ir tie patys veikėjai, ta pati jų aplinka. Svarbiausi veikėjų buities ir charakterio bruožai išmėtyti po visą veikalą. Kūrinį iš dalies vienija ir epizodų paskirstymas. Neigiamiems personažams apibūdinti kiekvienam skiriama po vieną ar daugiau komiškų epizodų: Plaučiūno dalgis, Dočio gaivinimas, Slunkiaus ir Pelėdos filosofavimas, jų namų vaizdas. Tokių

epizodų yra kiekvienoje dalyje, bet daugiausia „Rudenio gėrybėse". Pagaliau visur „Metuose" yra idėjinis ryšys, ideologinė jungtis. Ją sudaro socialinė problema — ponų ir būrų santykiai. Kiekvienoje dalyje jie paliečiami, bet ne visur lygiai, vienodai. Tolydžio ryškėja jų kontrastingumas, nesuderinamumas. „Pavasario linksmybėse" parodytas pono šlykštumas, svetimumas būrui ir gamtai (pasipiauti bandančio pono epizodas), akcentuojama prigimtinė žmonių lygybė (visi vaikai gimsta lygūs), suniekinami tie, kurie mėgdžioja ponus (Milkus). „Vasaros darbuose" ponų ir būrų kontrastas praplečiamas. Čia ir sveikata, ir valgis skirtingi. Parodomas nežmoniškas ponų elgesys su būrais darbuose, baudžiavoje. Kaip autoriaus idealas ir tikrovė, palyginamas su kitais gerasis ponas. Pavaizduojamas baisus vakmistro keikimasis. „Rudenio gėrybėse" ponų valgis apibūdinamas iš linksmesnės pusės, satyriškai (mat, vestuvės, visi gerai nusiteikę). Bužas akcentuoja ponų ir būrų lygybę gimstant, kūdikystėje ir jų priešingybę suaugus, išreiškia būrų sąmonėjimą — supratimą, kad ponai be būrų negalėtų gyventi. Pavaizduojamas liūdnas Pričkaus likimas, jo gyvenimas palyginamas su nuvarytu kuinu. Pagaliau „Žiemos rūpesčiuose" jau nebe tik pasisakymai, bet vaizduojamas konkretus veiksmas — du įvykiai, dukart susidariusi įtampa prieš ponus. Vienas yra Dočio pasisakymas teisme, kad ponai būrus jau visai nustekeno, susilaukęs kitų pritarimo, visų būrų sutikimo. Kitas yra Pričkaus plakimas ir mirtis, sukėlusi visų geriausių būrų pasipiktinimą, grasinimą aukštesniu teismu. Šioje dalyje, kaip ir kitose, kalbama apie taktiką, kurios būrams reikia laikytis su ponais. Tačiau čia ji ne tik aptariama, ne tik išryškėja priešingos nuomonės dėl jos, bet ir pailiustruojama tikrove, gyvenimu: paaiškėja būrų nusižeminimo prieš ponus beprasmiškumas. Vadinasi, „Žiemos rūpesčiai" ideologiniu, socialiniu atžvilgiu yra „Metų" viršūnė. Čia pereita beveik į kovą, bent į grasinimą — atvirą pasisakymą. Apskritai, tokios kompozicijos reikšmė yra didelė. Ji leido ryškiai pavaizduoti baudžiauninkų gyvenimą, jo visumą — ne atskirų asmenų, o visos būrų bendruomenės. Be vienos kurios dalies tas gyvenimas būtų nepilnas. Dabar iškelti esminiai momentai, esminiai bruožai. Nemaža kūrinyje įvairių kompozicinių jungčių, suteikiančių jam meninio vieningumo. „Metai" nėra toks palaidas veikalas, kaip iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti.

Žanras. „Metuose" yra epinių, lyrinių ir draminių elementų. L. Rėza „Metus" laikė „kaimo epu" *(ein ländliches Epos)*. Berods, niekas nėra net mėginęs įrodinėti, kad „Metai" ne epinis kūrinys. K. Korsakas epišką platumą ir ramumą laiko būdingiausiu „Metų" požymiu. Tikrą, ramų, neskubantį pasakotoją, besigėrintį pasakojimu, matome kai kuriuose kūrinio epizoduose — kalbose. Slunkiui leidžiama visą savo gyvenimo esmę, pažiūras išsakyti. Jis filosofuoja, lyg apie jį nieko nebūtų, lyg kalbėtų pats sau ar savo žmonai, nors yra susirinkime. Gėrimasi scena — pasakojimu apie Dočio gaivinimą, pareiškiant susirūpinimą, gailestį ir taip pat nesku-

bant, neparodant iš karto, kaip iš tikrųjų su Dočiu yra. Santūriai papasakojama apie Pričkaus mirtį, nepridedant net jokios užuojautos, šūksnio, sudarant įspūdį, kad toks įvykis dažnas, ne išimtis. Be to, Donelaitis čia piešia, kaip ir paprastai, ne atskirus asmenis, todėl tuoj po Pričkaus mirties paminėjimo pasakoja, kas atsitiko kitiems baudžiauninkams. Tačiau šalia šitų poeto epiko pieštų scenų, šalia ramumo, platumo, objektyvumo yra nemaža, ypač gamtos vaizduose, lyrinio elemento, susijusio su refleksija, didaktika (lakštingalos epizodas, rudens vaizdas). Ne visur išlaikytas ir ramumas — autorius nuolat įsikiša, dalyvauja, reiškia pasipiktinimą, gėrisi. E. Mieželaitis sako, kad „Metų" gelmėse kunkuliuoja veržlus lyrinis upokšnis. Šis poetas randa Donelaičio kūrinyje nuostabiai tyras lyrines versmes, pažymi, kad veikale susiderina ramus epinis susimąstymas ir lyrinis monologas, poetinė išpažintis. V. Mykolaitis-Putinas nurodo, kad „Metai" yra kartu epinis ir lyrinis kūrinys. „Metams" būdinga, kaip minėta, ir viršinė draminė forma — dialogai. Kaip ir dramoje, vaizduojamas gyvenimas juose taip pat sudinaminamas, lyg perkeliamas į kitą plotmę, kur kūrėjo nebevaržo lėta tikrovės eiga, kur ta tikrovė kondensuojama, ir todėl kūrinyje viskas atrodo lyg augalo augimas filme. Bet tikro dramiškumo, esminių jo bruožų — kovos, veiksmo, fabulos — nėra. Vadinasi, „Metai" iš esmės yra epinis kūrinys, turintis lyrinių ir draminių bruožų.

„Metai" anksčiau buvo paprastai vadinami idilėmis. Idilėmis juos laikė G. H. F. Neselmanas, F. Tecneris, L. Pasargė. Idiles antikiniais laikais rašė Teokritas, Vergilijus. Jose buvo vaizduojami piemenys, žemdirbiai gamtoje, apdainuojama meilė, reiškiamas džiaugsmas arba liūdesys; joms būdinga giedra nuotaika, ramybė. Ir vėliau idilėse buvo vaizduojamas paprastų kaimo žmonių gyvenimas kaip miesto, aristokratų gyvenimo priešingybė, gėrimasi gamta, pabrėžiamas natūralumas, paprastumas, ramus darbas. Bet dažnai tų idilių piemenys buvo tik piemenų drabužiais persirengę aristokratai.

Donelaičio „Metai" yra kitokie. Donelaitis irgi priešpastato būrų gyvenimą ponų gyvenimui, bet jo pavaizduota baudžiauninkų buitis tokia skurdi, jie ponų taip engiami, tiek maža juose džiaugsmo, gėrėjimosi gyvenimu, kad idilių pavadinimas kūriniui netinka. Vargu ar pats poetas jį taip vadino. „Metuose", be mažų išimčių, nėra jokios idealizacijos, visi daiktai vadinami tikraisiais vardais, netgi sutirštinant jų spalvas. Per vestuves žmonės ne dainuoja, o kiauliškas dainas bliauna, ne prisigeria ir prisivalgo, o prisiryja ir prisikemša, ne šoka, o spardosi. Nieko bendro su idilėmis neturi baudžiauninkų plakimo, teismo scenos. Gal tik „Pavasario linksmybėms" labiausiai tiktų idilės vardas. Pirmasis Donelaičio „Metų" leidėjas L. Rėza sakė, kad šio kūrinio negalima vadinti nei epu, nei idile, kad tai esąs vidurys tarp aprašomosios ir pamokomosios poezijos, pasižymintis epiniu tonu. Todėl „Metai" galėtų vadintis didaktiniu epu. Atrodo, kad epu L. Rėza suprato

poemą. V. Mykolaitis-Putinas „Metus" irgi vadina didaktine poema. Toks pavadinimas visai pateisinamas ir pagrįstas, net tradicinio poemos supratimo laikantis. Nors „Metuose" nėra veiksmo, nors paimtas mažas, ribotas kampelis, bet iš esmės juose pavaizduotas visos tautos, bent jau Prūsijos lietuvių, gyvenimas, nes ir kituose to krašto kampeliuose jis buvo panašus, jo būdingieji bruožai buvo tie patys. Tą gyvenimą Donelaitis pavaizdavo kasdienybėje, ne kokiu nepaprastu momentu, kartu ir realistiškai. Todėl, skirdami nuo Donelaičio pirmtakų ir amžininkų poemų, „Metus" gal turėtume vadinti didaktine realistine poema.

KALBA IR STILIUS

Iki Donelaičio ir jo gyvenamuoju laiku Prūsijoje formavosi bendrinė lietuvių kalba. Leidžiant giesmynus, biblijos vertimus, gramatikas, buvo sudarinėjamos redakcinės komisijos, kurių tikslas buvo norminti lietuvių rašto kalbą. Norėta suvienodinti ne tik rašomąją, bet ir šnekamąją kalbą viešam vartojimui, kad kiti jos galėtų mokytis. Lietuvių raštijoje reiškėsi nemaža rašytojų vokiečių, tik pramokusių lietuvių kalbos. Kita vertus, lietuvių rašytojai nuolat susidurdavo su vokiečių kalba, patys ją vartodavo. Todėl lietuvių rašto kalboje, jos žodyne ir sintaksėje, atsirado nemaža germanizmų. Lietuvių rašto kalba kai kuriais atvejais labai nutolo nuo gyvosios kalbos, dėl to kilo ginčų, polemikų, imta reikalauti raštuose remtis gyvąja kalba, bent prie jos priartėti. Kaip atsimename, XVIII a. pradžioje už tokią raštų kalbos reformą kovojo M. Merlinas, J. Šulcas, Pil. Ruigys, vėliau K. Milkus, G. Ostermejeris. Pati gyvoji kalba per tą laiką nedaug evoliucionavo. Per mažai ji buvo vartojama viešajame gyvenime — valdančiųjų sluoksnių, apsišvietusių žmonių. Jie kartais pavartodavo ją tik santykiaudami su liaudimi arba norėdami pademonstruoti savo mokytumą. Gyvajai kalbai darė įtaką raštų kalba, taip pat lietuvių kaimynai — vokiečiai, kolonistai. Todėl ir joje gausėjo germanizmų, buvo priimami svetimi žodžiai, neieškoma savų atitikmenų.

Donelaitis ir rašto kalba. Viešajame literatūriniame gyvenime Donelaitis labai mažai tedalyvavo. Jis neruošė ir neredagavo nei giesmynų, nei biblijos leidimų, tėra vertęs tik valdžios įsakymų. Išeitų, jog rašto kalbos jis mažiau tegalėjo būti paveiktas. Tačiau jos įtakos Donelaičiui paneigti negalima. Jis mokėsi lietuvių kalbos seminare, dirbo mokykloje, bažnyčioje, taigi be rašto kalbos negalėjo išsiversti, turėjo progos ją pažinti. Kad jos atsidėjęs nestudijavo, matyti iš jo paties pasisakymo: jis nesirūpinęs rašyba, bet esąs patenkintas, galėdamas gerai, laisvai kalbėti. Tikriausiai Donelaitį veikė J. Šulco ir Pil. Ruigio linkmė, rėmimasis liaudies kalba, jos ėmimas raštų kalbos pagrindu. Tačiau kiek jis konkrečiai lietuvių kalbą studijavo, žinių neturime. Maironis „Lietuvos

istorijoje" (1906 m.) konstatuoja didelę rašto kalbos įtaką Donelaičiui — germanizmų gausybę. L. Pasargė kalba apie atvirus ir paslėptus germanizmus pirmuosiuose Donelaičio kūriniuose. Sakinio konstrukcija dažnai esanti tokia vokiška, kad verčiant tereikėję lietuviškus žodžius vokiškais pakeisti. Donelaitis gerai mokėjo gimtąją lietuvių kalbą, tačiau gerai mokėjo ir vokiškai. Lietuviškai ir vokiškai jis sakė pamokslus, vokiškai darė įrašus bažnytinėse knygose, rašė pastabas savo įpėdiniui. Todėl vokiečių kalba negalėjo visai neturėti jam įtakos. Jo raštuose yra germanizmų: *kartupelė, kėžas, jėgėrė, jumprova, stukis, galgės* ir kt. Germanizmų tada jau tikriausiai daugiau buvo ir gyvojoje kalboje, ir Donelaitis iš ten galėjo jų paimti.

Donelaitis ir gyvoji kalba. Donelaičio meninės kalbos pagrindas neabejotinai buvo gyvoji liaudies kalba, vartojama jo nuo pat kūdikystės. Todėl ir svetimybės gal daugiausia tik tos pateko į jo raštus, kurios liaudies kalboje buvo įprastos. Netenka ir kalbėti apie tai, kad, liaudį vaizduodamas, Donelaitis būtų tyčia vartojęs barbarizmus. L. Rėza pažymėjo, kad lietuviškoji išraiška „Metuose" yra gryna, liaudiška ir klasiška, savo jėga, žodingumu stebinanti, gėrėtis verčianti visus kalbos žinovus. Donelaitis pilniausiai pasinaudojo visais liaudies kalbos turtais — vaizdiniais, emociniais žodžiais, posakiais. Tačiau apskritai Donelaičiui būdinga ne kai kurių liaudies kalbos ypatybių atranka, jų pasisavinimas ir panaudojimas, o pagrindinių jos savybių suvokimas ir perteikimas. Liaudiškas yra visos jo kalbos atspalvis ir koloritas. Tai nulėmė visuomeniniai Donelaičio kūrybos pagrindai, idėjinis teminis jo kūrinių turinys ir paskirtis.

Stiliaus sąvoka. Stiliaus sąvoka yra daugiareikšmė. Ji vartojama platesne ir siauresne prasme. Paprastai stiliumi vadiname rašytojo kalbą — jo meninių išraiškos priemonių sistemą. Dar tiksliau, rašytojo stilius yra tai, kas ypatinga ir savita jo kalboje — meninių išraiškos priemonių savitumas. Todėl reikia suvokti, nuo ko tas savitumas priklauso, kas jį sąlygoja, kur jo esmė. Tuo tikslu pirmiausia pasiaiškintinas bendratautinės ir literatūrinės kalbos santykis. Literatūrinė kalba, kaip sako B. Tomaševskis, nėra savarankiška kalba, bet tam tikras bendratautinės kalbos sluoksnis[15]. Tai norminė, taisyklinga, pavyzdinė kalba. Jos normas įtvirtina normatyvinės gramatikos, žodynai, mokyklinis mokymas. Tos normos visiems privalomos. Literatūrinė kalba yra lyg bendratautinės kalbos išraiškos galimybių apibendrinimas. Literatūrinės kalbos negalima tapatinti su grožinės literatūros kalba, kitaip tariant, su poetine kalba. Pastaroji yra platesnė už literatūrinę kalbą, nes į ją įeina kartais ir archyvinis kalbos fondas, tarmybės.

Rašytojo kalbos bazė yra bendratautinė kalba. Rašytojas išreiškia savo jausmus ir mintis, vaizduoja visuomeninę tikrovę ir

[15] *Томашевский Б. В.* Язык и стиль.— В кн.: *Томашевский Б. В.* Стих и язык. М.—Л., 1959, с. 326—327.

veikia mases, remdamasis bendratautinės kalbos žodžiu. „Grožinėje literatūroje, — sako Vinogradovas, — bendratautinė, nacionalinė kalba panaudojama kaip meninės kūrybos priemonė ir kaip forma visu savo gramatiniu savitumu, visu žodyninės sudėties turtingumu"[16]. Tačiau bendratautinę kalbą rašytojas panaudoja kūrybiškai — ją šlifuoja, tobulina, turtina, ja remdamasis, kuria naujas išraiškos priemones, literatūrinę kalbą. Literatūrinės kalbos kūrime dalyvauja ne tik grožinė literatūra, bet kaip tik jai čia priklauso pirmoji vieta. Taigi rašytojo kalba, kaip išraiškos priemonė, gali būti teisingai suprasta ir įvertinta tik jo amžiaus literatūrinės bendratautinės kalbos fone. Kad geriau išryškėtų rašytojo savitumas, panaudojant bendratautinę literatūrinę kalbą, reikia turėti prieš akis ir funkcinius tos kalbos stilius, sudarančius konkretesnes aplinkybes šiam savitumui pasireikšti. Išsivysčiusioje literatūrinėje kalboje yra ne vienas, o daugiau stilių, besiskiriančių savo naudojimo sfera, žodžiais ir konstrukcijomis (pvz., kanceliarinis, mokslinis, publicistinis stilius). Funkcinės stilistinės kalbos skirtybės susikryžiuoja ir su socialinio pobūdžio skirtybėmis. Literatūrinės kalbos stiliuose pasireiškia ir įvairių socialinių sluoksnių „kalbinis skonis", jų kultūros sąlygojamas išraiškos būdas. Lietuvių literatūrinėje kalboje XVIII amžiuje ir XIX a. pradžioje kaip tik ir matome „kalbinio skonio" ir išraiškos būdų skirtingumą, priklausantį ne tiek nuo funkcinių stilistinių kalbos skirtybių, kiek nuo rašytojų socialinės padėties ir pozicijos, literatūrinės mokyklos ir kūrybos paskirties. Vadinasi, rašytojo kalbos, tuo pačiu ir stiliaus savitumas priklauso nuo bendratautinėje literatūrinėje kalboje esamų išraiškos priemonių atrankos, jų meninio panaudojimo. O tai savo ruožtu nulemia rašytojo socialinė padėtis ir pozicija, literatūrinė mokykla ir kūrybos paskirtis ir pagaliau jo paties kūrybinė individualybė. K. Marksas, demaskuodamas prūsų cenzūros instrukciją, individualaus stiliaus prievartavimą, rašė: „Įstatymas leidžia man rašyti, bet aš turiu rašyti ne savo paties stiliumi, o kažkokiu kitokiu. Aš turiu teisę parodyti savo dvasios veidą, bet privalau jam suteikti nustatytas raukšles"[17]. Taigi Marksas rašytojo stiliumi ir vadino jo dvasios veido — pasaulėžiūros, kūrybinės individualybės, santykio su tikrove — atskleidimą.

Donelaičio stiliaus bruožai. Donelaičio kalbos, jo meninių išraiškos priemonių savitumą, tuo pačiu ir stilių pirmiausia nulėmė idėjinis tematinis jo kūrybos turinys. Donelaitis vaizdavo sunkią XVIII a. valstiečių būrų buitį, socialinę priespaudą, klasinius ir tautinius prieštaravimus, kolonizaciją, būrų sąmonėjimą. Tam išreikšti reikėjo atitinkamo žodžio, kurio jis, suprantama, nebūtų

[16] *Виноградов В.* Насущные задачи советского литературоведения.— «Знамя», 1951, кн. 7, с. 146.
[17] *Marksas K., Engelsas F.* Rinktiniai raštai dviem tomais, t. I. V., 1950, p. 112.

vartojęs kitokio idėjinio tematinio turinio kūrinyje. Kitas jo stilių nulėmęs faktorius buvo paties rašytojo asmenybė su savo ideologija, vidiniais prieštaravimais, temperamentu, individualiais kūrybiniais sugebėjimais bei polinkiais. Donelaitis buvo suaugęs, susiliejęs su vaizduojama liaudimi, atstovavo jos interesams, ir tai pasireiškė jo kūrybos stiliuje. Stiliui turėjo reikšmės ir trečias faktorius — kūrybos paskirtis bei tikslas: Donelaitis savo kūrinius skyrė valstiečiams, norėjo juos pamokyti ir sąmoninti. Ketvirtas faktorius, turėjęs įtakos jo stiliui, buvo literatūrinės tradicijos: Donelaičiui darė poveikį antikinė literatūra, klasicizmas ir iš dalies sentimentalizmas. Pagaliau penktas jo kūrybos stiliaus faktorius buvo pati lietuvių kalbos specifika: literatūrinės kalbos išsivystymo pakopa ir gyvoji liaudies kalba su visomis savo ypatybėmis.

Pagrindinis Donelaičio stiliaus bruožas yra l i a u d i š k u m a s. Jis pasireiškia pirmiausia nepaprastai plačiu ir gausiu gyvosios liaudies kalbos panaudojimu. Toji kalba, kaip minėta, yra Donelaičio meninės kalbos pagrindas. Ji išugdė ir jo paties kalbos jausmą, suponavo būrišką kalbėseną. Donelaitis „Metuose" nelinkęs abstrakčiai samprotauti. Jis lyg nuolat bendrauja, kalbasi su kitais, kitų akivaizdoje, turi galvoje konkrečius daiktus, kreipiasi į konkrečius žmones. Kaip ir gyvojoje kalboje, jis nuolat klausia, sušunka, nustemba, gėrisi. Visa, kas gyva, kas egzistuoja, jam, kaip ir liaudžiai, yra lygiaverčiai dalykai. Todėl savo kalboje jis natūraliai suderina šiurkštumą su švelnumu. Iš vienos pusės, jis kalba apie trivialiausius dalykus, jų visai nevengia, nenutyli, nevartoja jokių perifrazių ar eufemizmų, viską vadina tikraisiais vardais: sako *pridergtas buksvas, pasturgalį* ir dar sodriau. Iš kitos pusės, jo kalboje jaučiamas meilumas, užuojauta, simpatija, atsiskleidžiančios įvairiomis deminutyvinėmis formomis: *a u d e k l ė l i a i, jūsų nuausti; d a r b e l i ų lūkuria jūsų; mūsų n a b a š n i n k ė l i s; Ak t ė t u t i; Ak b r o l e l i a i; n a b a g ė l i s būras; Nės g r ū d e l i u s lauke jau vėjai buvo nudaužę; Ir stulpai s a u l e l ė s ant debesių prasiplatin; k r u o p e l i ų vos paragausim; I l z b u t ė, jų d u k č i u t ė.* Būdinga, kad šios abi ypatybės Donelaičio nuolat kartu konstatuojamos, ir šiurkštūs, ir švelnūs žodžiai ar posakiai greta, viename sakinyje, vartojami — taip, kaip ir gyvenime: [vyrams] *t a b a k ė l i s, kad ir visą butą p r i s m i r d i n, Tikt gardesnis, kaip visi riešutai gardžiausi; tūla m ū s ų ž o l e l i ų taip nusirėdė, Kad n e i b o b a jau didei s u k r o š u s i kumpso;* [ponams] *Dievs ir žodis jo, b a ž n y č i ų m ū s ų g r o ž y b ė s, Giesmės nobažnos [...] n e i s m a r v ė mėžinio s m i r d i; v a i k a i [...] nei ž i n d y t i p a r š u k a i; d a u g ž i e d ų [...] nei b ū r ų k ū d i k i a i žaidė.* Iš liaudies gyvosios kalbos Donelaičio daugiausia paimti ir vaizdiniai emociniai žodžiai — įvairios poetinės priemonės: palyginimai, epitetai, personifikacijos, metaforos, metonimijos, sinekdochos, hiperbolės, o ypač vaizdingieji veiksmažodžiai.

Enskio peilis atrodo *nei išdilusi delčia Ar kaip baisiai koks nukumpęs vanago snapas.* Donelaitis vartoja tokius epitetus, kaip *r a m b i ą nugarą, rudenį r i e b ų, d a i l i e m s auteliams, n u s v i l ę s ponpalaikis, a k l a i prisisurbę.* Arba tokias metonimijas ir sinekdochas: Krizą nelaba šeimyna *visą suėdė;* Dočys Krizą *susvilino visą;* vakmistras *kone visą nulupo;* metaforas: *nugarą skalbia; šonus skalbti* pradėjo — beržinį pagriebęs; *Vištos [...] daug iškarkino pautų;* vaizdinguosius veiksmažodžius: *k i r m y t į patalą ž e r g i a; valgius [...] i š p l i u r p t nedarytus; ragino s u r b t i;* vestuvėse šokiams *Pimę n u t v ė r ė, Tušę p a g r i e b ė.* Autorius visuomet perteikia netarpišką tikrovės įspūdį: *viežlybos gaspadinės [...] su mergoms vindus [...] sukdamos ū ž i a; žąsins [...] b e s i k l o n i o d a m s vaikus krūvon varinėja.* Tas tikroviškas, netransformuotas, nepagražintas įspūdis išlieka, ir kai autorius nori ką paguosti, užjausti:

Ale k ą m i s l i j o I e v u t ė, tavo pačiutė,
Kaip jos pirmas vaiks užgimęs klykti pagavo
A r k a i p p i r m ą s y k j i j a m p a s t u r g a l į š l u o s t ė.

Kai Selmas, teigiamas, autoriaus simpatizuojamas personažas, bara lietuvius, lygindamas juos su svetimtaučiais, sakoma: *Selmui taip b e s i r a u k a n t.* V. Kirpotinas pažymėjo, kad Donelaitis „įvedė į poeziją tokią demokratišką mužikišką kalbą, kurios būtų išsigandę patys drąsiausi XVIII a. laisvamaniai"[18]. Taigi Donelaičio stiliaus liaudiškumas pasireiškia gyvosios kalbos leksika, liaudiška kalbėsena (grubumo ir švelnumo suderinimu), daiktų vadinimu tikraisiais vardais, gyvosios, šnekamosios kalbos formų gausumu, vaizdiniais emociniais žodžiais, paimtais iš gyvosios liaudies kalbos. Tačiau Donelaičio stilius yra liaudiškas ne vien todėl, kad pagrįstas gyvąja, šnekamąja liaudies kalba. Tą liaudiškumą pagilina, suteikia jam savitų bruožų kitos kūrybos ypatybės. Jos išskiria Donelaičio stilių iš kitų rašytojų, kurių kalba taip pat yra liaudiška, stiliaus. Visų pirma Donelaičio stiliuje autoriaus visuomeninis veidas, jo socialinė pozicija atsiskleidžia labai ryškiai, žymiai ryškiau, negu daugelio kitų rašytojų stiliuje. Autoriaus ir personažų (būrų) kalba „Metuose" nesiskiria nei leksika, nei vaizdinėmis emocinėmis priemonėmis, nei kitomis kokiomis ypatybėmis. Dažnai sunku išskirti, ar kalba autorius, ar personažas. Ne būrai kalba autoriaus kalba, bet autorius — būrų kalba. „Metuose" yra būdinga šiuo atžvilgiu vieta:

[...] būriškai, kaip draugas jūsų pažįstams,
Jums tiesiog pasakiau, kaip man pasakyt pasitaikė.

Ponai, valdininkai vaizduojami „Metuose" iš būro, baudžiauninko pozicijų, apibūdinami jo žodžiais. Ponas paprastai vadinamas *did-*

[18] *Кирпотин В.* «Времена года» Донелайтиса.— «Октябрь», 1947, кн. 5, с. 183.

pilviu, pilvotu ponpalaikiu, išputėliu pilvotu arba stačiai *dideliu pilvu:*

Juk girdi, rytoj reikės į girę važiuoti,
O poryt mažu reiks parvežint d i d e l į p i l v ą.
— — — — — — — — — — —
Tu savavalninke d i d p i l v i, *vis pasišiaušęs*
Ir nei žaibas koks žaibuodams gandini būrą.

Ponas visados *įsirėmęs*, nuolat *skiauturę rodo*, vis pasipūtęs, sugyvulėjęs, žiaurus:

K a s p a r s, *ant galvos* i š k ė l ę s s k i a u t u r ę r i e b i ą,
K a i p g a i d y s *vištas guiniodams, gandina žmones.*
— — — — — — — — — — — —
[...] n e v i d o n s b a i s u s, *vis* p o n i š k a i p a s i p ū t ę s,
N e i e r š k ė t i s k o k s *nabagėlį gandina būrą.*
— — — — — — — — — — — —
[...] tūls Mikols, i š p u t u s į p i l v ą
Svietui rodydams ir n e i p ū s l ė p a s i p ū s d a m s,
Kaip koks smirdas dėl šelmystų sviete nerimsta.

Amtmonas *pradeda rėkaut* ir, *nesvietiškai prasikeikdams*, ne dantis, bet *iltinį griežia*. Vakmistras ne ateina, bet *atsibasto*. Tokiais žodžiais, apibūdinimais pasireiškia būrų ir paties autoriaus neapykanta ponams ir valdininkams. Iš kitos pusės, F. Engelsas veikale „Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė" yra rašęs: „Kas yra gera viešpataujančiai klasei, turi būti gera ir visai visuomenei, su kuria save sutapatina viešpataujanti klasė. [...] kuo toliau progresuoja civilizacija, tuo daugiau ji yra priversta savo neišvengiamai pagimdomas blogybes pridengti meilės apsiaustu, jas padailinti arba melagingai paneigti, žodžiu sakant, praktikuoti lygtinį veidmainiavimą [...], kuris pagaliau pasiekia aukščiausią savo tašką teigiant, kad išnaudojančioji klasė engiamosios klasės išnaudojimą vykdanti vien tik ir išimtinai pačios išnaudojamosios klasės labui [...]"[19]. Tokia situacija „Metuose" atsispindi būrų žodžiuose — ponams skirtuose tituluose: *viešpatys* m a l o n i n g i, *jų spaudžia* m a l o n ė, m a l o n i n g a s *ponatis* ir pan. Kokia ironija skamba tas titulas! Donelaitis demaskuoja tą „maloningumą", parodo, koks ponas iš tikrųjų yra. Jis rašo:

[...] mūs v i e š p a t y s m a l o n i n g i
B ū r ą, *vis pinigų daugiaus norėdami,* l u p a.
— — — — — — — — — — — —
Kožnas juk ž i o p l y s, *vargdienių* n u g a r ą l u p d a m s,
Savo m a l o n ę d a r i š k e l t i r g i r t n e s i g ė d i.

Demaskavimas nueina dar toliau: *būrams jie* p a s k u t i n į l a š i n a k r a u j ą. Ponų bei valdininkų apibūdinime girdime ironiją,

[19] *Marksas K., Engelsas F.* Rinktiniai raštai dviem tomais, t. II. V., 1950, p. 293.

sarkazmą — tiek atskiruose žodžiuose, tiek didesniame kontekste: *nusvilęs ponpalaikis; Tič tiktai, ponat! mažu vėl teks žingine žengti* — panašiai kaip būro kuinui. Apie šykštųjį amtsrotą sakoma:

[...] jam šilings duots sapne kaip grieks pasirodo
Ir tamsoj vis ik išauštant g a n d i n a b i e d ž i ų.

Prisimintinas čia ir norįs pasipiauti ponas, kurį šikšnosparnis klausia: *Ar gumbu sergi,* ir Pričkaus pasakojimas apie ponų puotą, kur ne austres, o *Rupuižes baisias į bliūdą tarškino platų,* ir daugelis kitų vietų. Ponų, valdininkų apibūdinime girdime liaudies balsą, jos neapykantą ir panieką skriaudėjams, klasinį antagonizmą. Ne veltui S. Nėris apie Donelaitį rašė:

Jis rinktiniais žodžiais priešus plūdo,
Sąmojo juos čaižė botagu.

Kitaip Donelaitis apibūdina būrus — jų gyvenimą, darbus, baudžiavą. Čia visur jaučiame jo užuojautą, meilę, gilų vargo atjautimą. Sakoma: *nabagėlis būrs, būrišką nabagėlį, vargdienėliai, stenančių nabagėlių, vargdienį nuliūdusį:*

Juk jau, kas tikt nor, tas b ū r i š k ą n a b a g ė l į
Stumdo šen ir ten nei kokį š u n į n e v e r t ą.
— — — — — — — — — — — —
Kas tav liepė v a r g d i e n į n u l i ū d u s į s p a r d y t?

Tai ne sentimentali užuojauta — iš konteksto niekur tokio įspūdžio nesusidaro. Šalia deminutyvų, švelnių žodžių Donelaitis, apibūdindamas baudžiauninkus, vartoja ir šiurkščius, atitinkančius būrų gyvenimą, skurdžią ir nepakenčiamą jų buitį:

Mes, s u s k r e t ę b ū r a i, mes, v y ž o t i n a b a g a i,
Šen ir ten v i s s t u m d y t i bei daug prisivargę,
Tankiai vos p l u t a s s a u s a s į v ė d a r ą k i š a m
Ir tikt su blogu skinkiu gaiviname širdis.

Suskretę čia ne nešvarumą reiškia, bet parodo, kaip būras yra darbų nustekentas, nuo darbo pajuodęs, apiplyšęs. Be to, tas žodis pavartotas kaip kontrastas *puikiems šlapjurgiams* — išsipuošusiems ponams, susirinkusiems į puotą. *Į vėdarą kišam* — vadinasi, laiko nėra, skubame, be to, valgis toks — sausos plutos — nelenda. Jei būras tokiais žodžiais apie save kalba (sako ne *skrandis,* o *vėdaras,* ne *valgom,* o *kišam*), aišku, kaip jis jaučia socialinę skriaudą. Paimsime dar būdingesnį ilgesnį pavyzdį — pasakojimą iš „Vasaros darbų" apie tai, kaip *būrą baudžiava baudžia.* Baudžiauninko darbo sunkumą, išsemiantį visas jo jėgas, čia įsivaizduojame iš liejamo prakaito. Būras dirba, *prakaitui srovėms per nugarą teškant.* Jį kankina alkis ir troškulys. Jo *blogs skilvys dėl pietų pradeda skųstis,* bet *savo vėdarą linksmint* jis gali tik plutomis ir „kėžu". Vargingai *savo sausą truputį kramtęs,* jis *malkelio,* taigi bent

gurkšnelio, *gert užsigeidžia.* Bet gėrimo jam niekas nepasiūlo, o laiko nėra, reikia skubėti. Ir jis *nušokęs* iš klano *vandenį laka, Kur vabalai visoki su varlėms šokinėja.* Bet ir už tai nukenčia: *štai Diksas su lazda dar muša nabagą.* Donelaitis čia pasakoja kaip ramus epikas. Tai ne sentimentaliai retoriškas patosas, ne rinktiniai užuojautos sužadinti žodžiai: būro ne pilvas, o *vėdaras,* jis ne geria, o *laka.* Niekinamos reikšmės šie žodžiai neturi. Jie geriausiai parodo, kam savo padėtimi, buitimi lygus būras, baudžiauninkas. Iš to vaizdelio, jo išraiškos aiškiai juntamas būro gyvenimo nepakenčiamumas, priespaudos nežmoniškumas ir gili užuojauta. Visa atvaizduota būro žodžiais, lyg vienas būras kitam pasakotų. Lygiai taip pat būras išreiškia ir savo vertės jutimą, išaukština savo darbą. Nors *nusvilęs ponpalaikis* juokiasi iš būrų ir *besišypsodams jų darbus niekina,* bet be būrų jis neišsiverstų. Jei ponams *biedžius toks su šūdais [. . .] nepadėtų,* nevalgytų jie pyragų, ir *ponačių lepusi nosis,* kuri baidosi juodo darbo ir *vis poniškai užkumpusi juokias,* veikiai nusilenktų, jeigu jie *barščius nedarytus ir prisvilusią gručę Taip, kaip biedžiai [. . .], kasdien į vėdarą kištų Ir [. . .] prisivargt į baudžiavą suktų.* Liaudiškai, kaip matėme, Donelaitis pavaizduoja ir gamtą, būrų gyvenimo aplinką. Gamtoje tokia pat socialinė santvarka, tokie pat socialiniai santykiai, kaip žmonių gyvenime. Viskas gamtoje panašu į žmogų, o žmogus panašus į kitus gamtos padarus: laukų kalnai su kloniais pavasarį *pametė skrandas;* vaikai *nei žindyti paršukai* vis šokinėja; žiedai *su žiloms barzdoms* svyrinėja; bitinas *šeimyną savo pabudint Ir prie darbo siųst* neužmiršta; vorai verpalus audžia ir tinklus mezga; gandras taiso savo lizdą, lyg žmonių gyvenamą namą (su sienomis ir langais, durimis ir slenksčiais); lakštingala *vis nei būrka* prastai apsirėdžiusi, čiauška. Donelaičio *saulelė,* anot S. Nėries, — tai *geraširdė būriška mama.* Taip būriškai pavaizduotas ir miškas žiemą, žiemos ir rudens kova, šienapiūtė ir daugelis kitų gamtos epizodų. Taigi „Metuose" kūrėjas būriškai junta ir suvokia pasaulį, būro akimis į viską žiūri ir vertina. Ką valstietis smerkia, niekina — smerkia ir Donelaitis, apie ką valstietis kalba su meile, susirūpinimu — taip apie tai kalba ir Donelaitis: *g r ū d e l i u s lauke jau vėjai buvo nudaužę; jūs d e š r e l ė s s u l a š i n ė l i a i s, Mes k o n e v e r k i a m jau, kasdien paminėdami jūsų; v a s a r ė l e i m i e l a i jau besibaigiant.* M. Saltykovas-Ščedrinas yra pasakęs, kad „žmogaus lūpos neištaria nė vieno sakinio, kurio nebūtų galima pasekti iki tos aplinkos, iš kurios jis išėjo"[20]. Kiekvienas Donelaičio žodis ir sakinys veda į būro — valstiečio, baudžiauninko aplinką, pats iš jos išėjęs. V. Mykolaitis-Putinas pažymi: „Galimas daiktas, kad net stilistinis poemos grubumas, primygtinis lyg ir su tam tikru pasigėrėjimu trivialiausių žodžių vartojimas ir drastiškų vaizdų nevengimas eina iš paslėpto poeto noro ne tik būti kaimišku, prasčiokišku, bet ir šokiruoti ponišką

[20] *Виноградов В.* Min. str., p. 149.

saloninį skonį"[21]. Donelaičio, kaip būrų poeto, būro, kalbinis skonis ir buvo būriška kalba. Tas faktas, kad „Metų" kalbinėje išraiškoje ryškiai atsiskleidžia visuomeninis rašytojo veidas — pasireiškia jo neatskiriamas suaugimas su būrais ir jų gyvenimo aplinka, leidžia konkrečiau ir giliau suvokti patį Donelaičio stiliaus liaudiškumą. Teisingiau būtų sakyti, kad tas faktas ir yra jo stiliaus liaudiškumo pagrindas. Bet iš to nereikia daryti išvados, kad Donelaičio būriškumo niekas nepažeidė, nedarė jam įtakos. Donelaitis ne tik būras, bet ir pastorius — pamokslininkas, moralistas. Jis ne tik vaizdavo būrus, bet ir norėjo juos pamokyti. Tai irgi pasireiškė stiliuje, suteikė jam būdingą atspalvį.

Taigi antras ryškus Donelaičio stiliaus bruožas, sąlygotas didaktikos, yra r e t o r i š k u m a s. „Metuose" nė ženklo nerasime jokių svyravimų, abejojimo, netikrumo. Autorius tiki savo pažiūrų, nuomonių neabejotinu teisingumu. Jis nelinkęs pripažinti jokių kompromisų. Jaučia pareigą sudrausti, suniekinti, pamokyti. Neieško tam aplinkinių kelių, retai įsileidžia į ilgesnius aiškinimus, išvedžiojimus, mėgsta geriau drėbtelti iš karto svarų žodį, parodantį visą žmogaus, jo poelgio menkumą: *snargliau, žioply, smirde, nenaudėli, išputėli pilvots!* Šiuo atžvilgiu nėra ir negali būti jokių išimčių. Sprendimai visuotiniai, apodiktiniai. Dėl to Donelaitis taip mėgsta *visi, visur, vislab:*

V i s l a b, kas rudens biaurybėj numirė verkdams,
V i s l a b, kas ežere gyvendams peržiemavojo,
— — — — — — — — — — — —
V i s l a b tuo pulkais išlindo vasarą sveikint.
— — — — — — — — — —
Musės ir vabalai, uodai su kaimene blusų
Mus jau vargint vėl pulkais v i s u r susirinko.
— — — — — — — — — — — —
Ne! ne verkt, bet linksmintis v i s i susirinko:
Nės darbai žiemos v i s u r jau buvo sugaišę
Irgi pavasaris ant v i s ų laukų pasirodė.
Tuo po tam pašaliai v i s i kribždėti pagavo.
— — — — — — — — — — — —
Bet v i s i v i s u r sumišai šokinėdami džiaugės.

Gandras parlėkęs rado savo kraiką *v i s u r didei sudriskusį*, užpernai pastatytus namus *ant v i s ų kampų permier pagadintus.* Jo *troba v i s a v i s u r iškrypusi rodės.* Ereliui įsakius, *tuojaus v i s i pulkai [. . .] Iš v i s ų pašalių susilėkę jam pasirodė.* Pričkus sako: *Juk ir m e s v i s i, glūpi dar būdami snargliai.* Ši ypatybė tokia ryški, taip autoriui būdinga, kad kitaip jis, berods, niekuomet ir nekalba. Ir Durakui šovus, ir Dočiui kuliant, *žemė su v i s a i s daiktais padrebėjo [. . .], virpėti pagavo.* Ir suprantama, kad vestuvėse *svečiai v i s i dėl to didei nusigando.* Donelaičio stiliui labai bū-

[21] *Mykolaitis-Putinas* V. Donelaičio „Metai". — Raštai, t. 8. V., 1962, p. 211.

dingas ir toks didaktiškas nuolatinis įterptinis sakinys: *kaip būrui (būrams) reik; kaip prastas (paprastas) būrs; kaip pratę yr.* Retorinį atspalvį „Metams" teikia ir su didaktika susijęs gausus liepiamosios nuosakos vartojimas: *Tu niekings žmogau! m o k i n k i s; Į paukščius ž i ū r ė k!; šiaury baisus, i š k l ė s t y k nugarą bloznų! B a u s k, p r i s p a u s k su šalčiais juos.* Didaktika iš dalies paaiškinamas ir hiperbolinimas, šaržavimas. Retorinį atspalvį taip pat suteikia dažni sušukimai, kreipiniai ir atsakymai, laipsniavimas, superlatyvai, antitezės — nuolatinis kontrastavimas: *biaurūs sopagai,* bet *dailios vyžos.*

Trečias būdingas Donelaičio poetinės kalbos bruožas, tuo pačiu ir esminė jo stiliaus ypatybė yra d i n a m i š k u m a s. Ši stiliaus savybė susijusi su „Metų" kompozicija ir autoriaus pasaulėjauta. Pagrindinį vaidmenį čia vaidina vaizdinis veiksmažodis. Donelaičio kūryboje yra apie 200 vaizdinių veiksmažodžių ir tik apie 100 epitetų, apie 50 metaforų, apie 40 hiperbolių, apie 30 palyginimų, apie 10 kitokių tropų. Vadinasi, aiškiai dominuoja vaizdinis veiksmažodis. Jame dažniausiai slypi poetinės minties ir vaizdo branduolys. Donelaitis retai vartoja daiktavardinį nusakymą: *Didelį savo namams [...] padarydavo džiaugsmą.* Veiksmažodis „Metuose" paprastai neina jungtimi. Veiksmažodžiu daugiausia pasireiškia Donelaičio kalbos sodrumas, sultingumas. A. Tolstojus, vienas žymiausių tarybinių rašytojų, yra pasakęs: „Judesys ir jo išraiška veiksmažodis yra kalbos pagrindas. Rasti tinkamą sakiniui veiksmažodį — reiškia suteikti sakiniui judesį". Ir kitoje vietoje: „Aš stengiuos pamatyti žmoguje gestą, apibūdinantį jo dvasinę būseną, ir tas gestas nurodo man veiksmažodį išreikšti judesiui, atskleidžiančiam psichologiją"[22]. Gyviausi ir vaizdžiausi judesio reiškėjai yra ištiktukai, bet jų Donelaičio kūryboje maža (pvz., *tič!*). Daugiausia „Metuose" yra garsinių veiksmažodžių — jie tokie pat gyvi, vaizdūs: gandras *tarškino* snapą, staklelės *trinko,* dainos *čypsi, čirškino* smuiką, purvynai *teškėt* ir *šliurpt* pasiliauja, kelias *trinka,* vilkai *tralalaudami staugė.* Donelaitis mėgsta kartotinius mažybinius veiksmažodžius, kurie žymi dažną arba neilgai trunkantį veiksmą: *šokinėti, trūsinėti, klydinėti, kopinėti, rėplinėja, persekinėja, klestina* vėjai.

[...] jauns žmogus durnai d ū k i n ė d a m s
Nei sidabras gyvs stikle mudriai š o k i n ė j a.

Jis dažnai vartoja ir akimirkos veikslo veiksmažodžius, žyminčius judesio staigumą: *šūkteriu* graudžiai, *girgžteria* durys, „šmotus" *kyšteriu* riebius, dantys *šypters,* vindai *stapters,* taip pat įstangos kartotinius veiksmažodžius: *šūkaut, rykaudama, klykaudams.* Rečiau pasitaiko palengvos kartotinių veiksmažodžių: *lūkuria.* Labai būdinga, kad Donelaitis dažnai vartoja pusdalyvį su veiksmažo-

22 *Щербина В.* Работа А. Н. Толстого над словом.— «Знамя», 1951, кн. 4, с. 160.

džiu kartu: *plazdendami laksto, čypsėdami burzda, siūbuodami barška, pleškėdami teška, raudodami kloniojas, miegodami krankiat, bėginėdami vargsta.* Veiksmažodžiu Donelaitis išreiškia daugybę garso ir judesio niuansų, išryškina vos pastebimus jų bruožus, atskleidžia begalę komplikuotų atspalvių. Dažniausiai jis veiksmą ir judesį sustiprina, padidina arba labai sumažina: blusa įgelt *išsižiojo,* bulius ariant *vos rėplinėja, merdėdams vos sukasi* vindas, Krizas bernus randa *betimsant,* Pričkus Laurą mato *bekumpsant.* Kartais veiksmažodžiu išreiškiamas sunkiai įžiūrimas veiksmas: vorai, kampuos sėdėdami, *verpalus audė [. . .], tinklus tyloms kopinėdami mezgė.* Tas pats veiksmas arba būsena pagal reikalą ir situaciją išreiškiami vis kitu veiksmažodžiu. Sakysim, būras eina miegoti: į patalą *kopia* (paprastai), į patalą *virsta* (nuvargęs), į patalą *žergia* (autoriaus niekinamas). Dažnai veiksmažodinė dinamika apima visą vaizdą. Pavyzdžiui, Pričkus:

Taip i š t a r ę s, jis k ū l i a i s pro duris i š š o k o
I r, ant kumelio ketvergio t u o j a u s u ž s i m e t ę s,
S k u b i n o s ir kitiems kaimynams urdelį r o d y t.

Judesį juntame net ten, kur iš tikrųjų jokio pastebimo veiksmo nėra. Tokiu atveju judesio įspūdį sukelia dažniausiai personifikacija (prozopopėja) — pagrindinė Donelaičio metafora. Negyviems daiktams suteikiama gyvybė, o gyviems — žmogaus, asmens žymės: *iš pumpuro kopdams,* „paludieniai" *išsišiepę [. . .] lūkuria, merdėdams vos sukasi* vindas. Tokia personifikuota gyvybė — judesys, dinamika — ypač būdinga gamtos vaizdams (pavasario, rudens, žiemos). Dinamika „Metuose" taip pat neatskiriama nuo hiperbolės. Donelaitis į viską žiūri lyg pro didinamuosius stiklus, nors ryškių, į akis krintančių hiperbolių neperdaugiausia. Labiausiai hiperbolizuotas šienapiūtės vaizdas, kuilio svilinimo, Dočio kūlimo, vakmistro keikimosi pavaizdavimas.

Krizo kùkorius t a i p s m a r k i a i p l e š k i n o s v o d b a i,
K a d a n t ū l y č i ų v i s u r ū ž i m s p a s i k ė l ė.

Dočys tokį paleido šūvį,

K a d i r ž e m ė s u v i s a i s d a i k t a i s p a d r e b ė j o,
O stuboj l a n g a i, n a u j a i t a i s y t i, s u d r i s k o.

Nors Donelaitis gyvenimo reiškinius vaizdavo sutirštintomis spalvomis, hiperbolindamas ir šaržuodamas, tačiau tuo neiškreipė tikrovės, o ją paryškino. Tokią pat ekspresyvinę reikšmę, kaip hiperbolės, dažnai turi „Metuose" ir pamėgtas išskaičiavimas — vaizduojamų veiksmų, gyvių, valgių, žmonių, daiktų gausybė. Tai suteikia Donelaičio stiliui dar daugiau gyvumo, dinamikos, sustiprina visuotinumo, pilnumo įspūdį. Tuo atžvilgiu prisimintinas pavasario pradžios vaizdas, kai visi pašaliai pagauna kribždėti, arba rudens ruošos troboj pavaizdavimas. Taigi Donelaičio stiliuje matome tai, kas jau buvo pastebėta jo kūrinio kompozicijoje, kas

buvo būdinga jo pasaulėjautai, tikrovės ir gamtos suvokimui, — amžiną vyksmą, judėjimą, kitimą. Donelaičio epitetai palyginti konkretūs, kartu atskleidžiantys būdingas vaizduojamų daiktų ar reiškinių žymes. Mėgstamiausi jo epitetai yra *margas* ir *žilas: vabalą margą, pavasarį margą, ant margų laukų, grožybėms margoms, margas pievas, žoleles margas; su žiloms barzdoms, žiliems bernams, vainiką žilą.* Dažnai vartojamas ir epitetas *surukęs: surukusi boba, surukę diedai, po surukusia skranda.* Iš kitų epitetų pažymėtini: *ant dangaus išgaidrinto, žėrintį ratą, su baltais kalnais.* Daugumas epitetų subjektyvūs, turi ryškų emocinį atspalvį, rodo pabrėžtinai aktyvų autoriaus santykį su tuo, kas vaizduojama: *nusvilęs ponpalaikis, vyžoti nabagai, meilingą draugą, pas meilingą kakalį, niekings žmogau, su biauriais sopagais, nešvankus darbs, lėlės nenaudėlės, glūps šokinėjims.* Būdingi prieveiksminiai epitetai, sukonkretinantys veiksmažodžius: *storai, laibai dainuoti, linksmai laksto, sumišai lakstydami,* taip pat metaforiniai epitetai: *saldų balsą, alkaną dieną, barzdota gadynė, rudenį riebų, šlapius darbus, barzdoti pušynai, jauną vasarą.* Iš palyginimų pažymėtini: lakštingala *nei žvirblis būriškas* pasirodo; laukai *kaip skruzdėlyns* kribždėti pagavo; purvynas *nei kisielius;* Kaspars *kaip gaidys vištas guiniodams* gandina; žolelė *nei boba sukrošusi* kumpso; kregždės *nei kulkos* šaudė.

Donelaičio stiliuje pasireiškia bendrieji jo vaizduosenos bruožai: iš vienos pusės, sintetiškumas, glaustumas, iš kitos pusės, konkretumas, smulkus išskaičiavimas. Poetas vienu žvilgsniu apima ir glaustai apibūdina visumą ir kartu sukelia gausumo, pilnumo įspūdį. Tie bruožai kartais pasireiškia atskirai, bet kartais ir drauge: iš visumos vaizdo einama į smulkiausias jos detales, ir tuo būdu vaizdas išbaigiamas. O tai savo ruožtu irgi sąlygoja stiliaus dinamiškumą.

Ketvirtas ryškus Donelaičio stiliaus bruožas, susijęs su pačiu žanru, yra e p i š k u m o i r l y r i z m o s u d e r i n i m a s. „Metams" apskritai būdingas ramus, epinis pasakojimas. Juose dominuoja vientisiniai sakiniai su gausiomis išskirtinėmis dalimis ir sudėtiniai sujungiamieji sakiniai. Būdingas taip pat anaforinis sakinių sujungimo būdas, pakartojimas, vietomis suteikiąs kalbai ir kiek retorinio atspalvio. Tačiau Donelaitis niekur nėra šaltas stebėtojas ir vaizduotojas. Jis kartu arba švelnus ir jautrus, kaip mylintis ir globojantis tėvas, arba rūstus, nieko nedovanojąs teisėjas, grūmojąs už kiekvieną skriaudą, pliekiąs kandžia ironija ir pikta satyra, arba barąs ir pamokąs pastorius. Iš to kyla ne tik jo stiliaus retoriškumas, bet ir lyrizmas.

Kiti Donelaičio stiliaus bruožai susiję su a n t i k i n ė s p o e z i j o s į t a k a. Kai kurie Donelaičio kūrybos tyrinėtojai antikai, jos įtakai skiria ypač daug reikšmės. L. Pasargė sako, kad nuotaika, paprastumas, natūralumas, tikroviškumas, forma „Metuose" kilę iš antikinių versmių. L. Rėza vieninteliu svetimu varžtu šiame kūrinyje laiko tik hegzametrą, tačiau ir tas čia esąs virtęs gė-

lių vainiku. Hegzametras, kaip kalbinė metrinė forma, kuria skambėjo tiek neužmirštamų kūrinių, turinti ilgą tradiciją, savąja melodija uždėjo „Metams" specifišką žymę, savotišką atspalvį. Toks eiliavimas suteikė kūrinio stiliui rimtumo, tvirtumo, svarumo, gal kiek ir iškilmingumo. Vaizduojamą gyvenimą, tikrovę jis lyg perkėlė į kitą plotmę, labiau atitraukė nuo kasdienybės. Rečitatyvinio pobūdžio kalboje ir plūdimasis atrodo nebe toks smarkus. Hegzametro kalba tarsi pašventinta, sankcionuota. V. Kirpotinas sako, kad Donelaitis sudemokratino hegzametrą: dievų kalba „Metuose" kalba mėšlą veždami baudžiauninkai. Hegzametras atsiliepė ir sakinio struktūrai, žodžių grupavimui. Pirmiausia čia minėtinas sintaksinis paralelizmas, kuris perskiria eilutę į dvi (dažnai antitetiškas) dalis ir suteikia jai visokeriopą (prasminę, sintaksinę, intonacinę) pusiausvyrą:

Brinkina jau laukus|| ir žolę ragina keltis.

— — — — — — — — — — — —

Viens taria per šviesu,|| kitam negana šviesybės.

— — — — — — — — — — — —

Viens taria per drąsus,|| o kits jį lėtą vadina.

Su hegzametru, eiliavimo reikalavimais susijęs ir hendiadis — tos pačios minties išreiškimas dviem skirtingais daiktavardžiais arba veiksmažodžiais, sujungtais jungtuku:

Ašarų mums per daug ir raudą didę padarė.

— — — — — — — — — — — —

[...] daug dėl to kaštavos irgi steliavos.

— — — — — — — — — — — —

Dočį vėl gaivint ir gydyt atnešė greitai.

— — — — — — — — — — — —

Žiemai perkąst ir kramtyt dar nenusiskynė.

Hegzametras daugeliu atvejų sąlygoja ir inversijas:

Kožnas ir kiekviens tavo šaunią garbina dainą,
Kad tu mums dyvus linksmų lakštingalų čiauški.

— — — — — — — — — — — —

Smuikai tav ir kanklys tur su gėda nutilti,
Kad rykaudama tu savo saldų pakeli balsą.

Hegzametras taip pat labai dažnai reikalauja nukelti tarinį į sakinio galą:

Nės kisieliaus tu, o kuinai pašaro laukia.

— — — — — — — — — — — —

Viens savo kablį, o kitsai naujintelę šakę
Nešdams ir besiskubindams tikt bėga, tikt bėga.

— — — — — — — — — — — —

Skinkį jis gardžiai ar šaltą vandenį geria.

— — — — — — — — — — — —

Karvių tris berždžias, o jaučių du mėsinėja.

Tai buvo natūralios, nekrintančios į akis ypatybės, susijusios daugiau su eiliavimo specifika, hegzametro reikalavimais. Labiau pastebimas svetimas lietuvių kalbai pažyminio nukėlimas po pažymimojo žodžio:

Bet k a i m y n a i j o ‖ r u g i u s jau buvo suvalę.

Tik cezūra čia padeda suprasti mintį, išvengti dviprasmybės.

Bendrų su antikine poezija bruožų turi ir Donelaičio epitetas. Dažnai jis būna pastovus, išreiškia pastovią, esminę, o ne momentinę ypatybę: *margų laukų, šiupinį skanų, rudenį riebų, mandagi gručė, surukusi boba.* Būdinga, kad Donelaitis tą patį epitetą nuolat kartoja: *mielas* (37 kartus), *greitas* (8 kartus), *kumpas* (5 kartus). Kartais tas pats epitetas daiktui taikomas ir tada, kai visai nebetinka, pvz.: *gires linksmas* (rudenį). Tas kai kurių epitetų polinkis į pastovumą irgi greičiausiai susijęs su antikinės poezijos tradicija.

Apskritai, Donelaičiui būdingas m e i s t r i š k a s h e g z a m e t r o p a n a u d o j i m a s. Antikinį hegzametrą, pagrįstą skiemenų kiekybe (ilgumu ir trumpumu), Donelaitis pritaikė lietuvių kalbai, pagrįsdamas jį kirčiu. Taigi jo hegzametras yra toninis. Eilutėse kaitaliojasi toniniai daktiliai (—◡◡) ir chorėjai (—◡), priešpaskutinė (penktoji) pėda visuomet būna daktilinė. Eilutės turi cezūrą paprastai trečioje pėdoje arba dvi cezūras antroje ir ketvirtoje pėdoje. Dažniausiai cezūra būna vyriška. Hegzametru, kalbos intonacija Donelaitis išreiškia svarbius poetinio turinio niuansus. Štai Enskio pasakojime:

— ◡ | — ◡ | — ‖ ◡ | — ◡ | — ◡ ◡ | — ◡
Trobos s m i r d ų t ų, ‖kad jas kas nor įsitėmyt.

Pasipiktinimas čia išreikštas ne tik žodžių prasme, bet ir jų tvarka, sakinio intonacija, ypač cezūra. Cezūra yra lyg daugtaškis, kurio vietoje ir Enskys, ir klausytojas tebegirdi tą pabrėžtą keiksmažodį.

Arba kitas pavyzdys:

— ◡ | — ‖ ◡ | — ◡ | —‖ ◡ | — ◡ ◡ | — ◡
Štai viens pons, ‖ puikiai rėdyts ‖ (tikt gėda sakyti),
— ◡ | — ‖ ◡ | — ◡ | — ◡ | — ‖ ◡ ◡ | — ◡
Mislyk tikt, ‖ aukščiausių ponų v i e n s, ‖ p r i s i ė d ę s
— ◡ | — ◡ | — ◡ | — ‖ ◡ ◡ | — ◡ ◡ | — ◡
Ir visokių rinčvynių ‖ s v e t i m ų p r i s i k o š ę s.

Čia ironiją labiausiai pastebimą vėl daro cezūra. Antroje eilutėje cezūromis išskiriamas pakartotinis pono apibūdinimas, po žodžio *viens* tarsi jaučiamas šauktukas. Vienintelis daktilis eilutėje tenka paskutiniam žodžiui — *prisiėdęs;* tuo jis išskiriamas iš kitų žodžių ir dar labiau sustiprinama jo smerkiama, niekinama prasmė. Trečioje eilutėje tokiu pat būdu išskiriami abu žodžiai po cezūros — *svetimų prisikošęs.*

O štai paskutinis Slunkiaus išminties žodis:

— ∪ | — ∪ || — ∪ ∪ | — || ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — ∪

Vis protingai, || *vis pamaži* || *nusitverkite darbus.*

Čia dvi cezūros paryškina anaforinį pasikartojimą, išreiškiantį minties inerciją, abuojumą, lėtumą.

Energingas hegzametro ritmas gerai išryškina aliteracijas, kuriomis dažnai perteikiamas betarpiškas tikrovės įspūdis:

— ∪ | — ∪ | — || ∪ | — ∪ | — ∪ ∪ | — ∪

Ratas ant ašies || *braškėdams sukasi sunkiai*

— ∪ ∪ | — ∪ | — || ∪ | — ∪ | — ∪ ∪ | — ∪

Irgi žemes biaurias || *išplėšdams teškina šmotais.*

Čia svarbiausi aliteruojami garsai yra *š* ir *s*, perteikiantys minkomo, maigomo purvo taškymąsi, drabstymąsi. Vėjo šlamesį girdime tokiose garsų *š* ir *s* aliteracijose:

— ∪ | — ∪ | — || ∪ ∪ | — ∪ | — ∪ ∪ | — ∪

Vėjai su sparnais || *pamaži jau pradeda mūdraut*

— ∪ ∪ | — ∪ | — ∪ || — ∪ | — ∪ ∪ | — ∪

Ir šilumos atstankas || *išbaidydami šlamščia*

Simetriška garsų *š* ir *s* aliteracija glaudžiau susieja artimos prasmės žodžius ir abiem puseiliams suteikia savitą foninį atspalvį:

— ∪ | — ∪ | — || ∪ | — ∪ | — ∪ ∪ | — ∪

Šildantį šiltos || *saulelės spindulį jautėm.*

Garso *š* aliteracija pabrėžia veiksmo vieningumą, judesio greitumą, kartu imituodama audimo garsus:

— ∪ | — ∪ || — ∪ | — || ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — ∪

Ir šaudyklė || *su šeiva* || *šokinėdama tarškia.*

Aliteruojamas garsas *d* išskiria tautologinį žodžių junginį:

— ∪ | — ∪ | — || ∪ | — ∪ | — ∪ ∪ | — ∪

Dyvijos didei, || *dyvus girdėdami tokius.*

Kaip minėta, Donelaičio stiliaus pagrindas buvo gyvoji liaudies kalba su visa savo stilistine įvairove; jį kiek veikė taip pat raštų ir tautosakos kalba. Iš stilių ankstesnėje lietuvių rašto kalboje buvo tik bažnytinis retorinis su aukštojo ir žemojo stiliaus atspalviais. Gyvojoje liaudies kalboje ir jos žodinėje kūryboje taip pat tebuvo stiliai, besiskirią daugiausia aukštumu — pradedant šiurkščiu familiarumu, nusileidžiančiu į vulgarizmus, ir baigiant švelniu lyrizmu su ištisa išraiškos priemonių sistema. Gerokai išsivystę buvo ir epinis (pasakos, padavimai), ir humoristinis, satyrinis stilius. Tais stiliais Donelaitis ir pasinaudojo, jais rem-

damasis, sukūrė savitą stilistinę sistemą. Donelaitis nulėmė lietuvių rašytojų posūkį į gyvąją liaudies kalbą. Jo kalba ir dabar žavi savotišku koloritu.

Kartu reikia pažymėti, kad Donelaičio stilius turi ir kai kurių trūkumų. Radęs išraiškos priemonę, autorius dažnai ją vartoja, kol ji nusidėvi ir nustoja išraiškingumo. Jau buvo minėti jo nuolatiniai epitetai, kai tuo pačiu žodžiu apibūdinami net priešingi dalykai: *vasarą mielą, rytmetį mielą* — ir *mezliavą mielą,* net *baudžiavą mielą.* Panašiai yra ir su epitetais *margas, didei.* Labai dažnai kartojami veiksmažodžiai *pagavo, spardės: sugaišti pagavo, išlįsti pagavo, kribždėti pagavo, niurnėti pagavo, šaukti pagavo; vakmistras [...] besispardydams taip baisiai keikti pagavo; linksmai šokinėjant ir besispardant [...] Giltinė [...] smaugė; gaspadoriai su bernais šienaudami spardės.* Dažni stereotipiniai pasakymai: *tikt ėda, tikt ėda; tikt bėga, tikt bėga; tikt muša, tikt muša.* Skirtingose kūrinio vietose pasikartoja daug ištisų eilučių. Tačiau tie trūkumai nežymūs, neesminiai. Apskritai Donelaitis pasiekė aukštą meninio meistriškumo pakopą. Iš jo mokėsi daug vėlesnių rašytojų, jo kūriniai susilaukė nemaža atgarsių, net pamėgdžiojimų (pvz., P. Vaičaičio hegzametrai — eiliuotos pasakos).

MENINIS METODAS

Donelaitis paprastai laikomas realistu, bet jo realizmas yra ypatingas. Donelaičio realizmo klausimas yra juo sudėtingesnis, kad jis rašė tada, kai realizmo, kaip srovės (kritinio realizmo), dar visai nebuvo, ir kad jo „Metai" yra didaktinė poema. Donelaičio literatūrinis fonas buvo klasicizmas ir sentimentalizmas, kurie viešpatavo XVIII a. literatūroje. Šitos srovės turėjo Donelaičiui tam tikro poveikio, nors ir nežymaus. Donelaičio kūryba gimininga XVIII a. literatūrai savo didaktiškumu, užuojauta valstiečiams, metų laikų tematika, personažų schematiškumu. Bet, iš kitos pusės, nuo minėtos literatūros Donelaičio kūryba skiriasi tikroviškumu ir valstietiška autoriaus pozicija.

Kad galėtume geriau apibūdinti Donelaičio meninį metodą, turime prisiminti, kas yra realizmas. Realizmas yra vienas iš meninių literatūros metodų. O meniniu metodu vadiname gyvenimo faktų atrankos ir apibendrinimo principų, kuriant paveikslą, savitumą. Realistinė yra kūryba, pagrįsta menininko siekimu kiek galint pilniau paveikslais ir vaizdais perduoti būdinguosius tikrovės, gyvenimo bruožus. Esminis realizmo bruožas kaip tik ir yra tikrovės reiškinių vaizdavimas tokių, kokie jie yra ir gali būti stebimi pačiame gyvenime, ir tuo pačiu suvokimas to, kas juose būdinga, tipiška tiems reiškiniams apskritai. F. Engelsas laiške Margaritai Harknes yra davęs realizmo apibrėžimą. Juo čia ir pasinaudosime. Jis skamba taip: „[...] realizmas reikalauja, kad ne tik detalės būtų tikroviškos, bet kad ir tipiški charakteriai bū-

tų tikroviškai atvaizduoti tipiškomis aplinkybėmis"[23]. Taigi realizmui būdingas tiek detalių, tiek charakterių ir aplinkybių tikroviškumas ir tipiškumas. Remdamiesi tuo apibrėžimu, ir bandysime apibūdinti Donelaičio realizmą, jo meninį metodą, išryškinti būdinguosius jo bruožus.

Vienas iš būdingųjų realizmo bruožų — detalių tikroviškumas. Apie jas pirmiausia ir kalbėsime. Visa, kas „Metuose" vaizduojama, — valstiečiai, jų gyvenimas, darbai, aplinka, kalbos, santykiai su dvarininkais, ponų elgesys, gamta, jos reiškiniai — yra tikroviška, paimta iš gyvenimo, iš realybės. Nieko Donelaitis nėra išgalvojęs. Jo kūryboje nerasime nieko dirbtinio, nenatūralaus, atitrūkusio nuo tikrovės, tiek imant visumą, tiek atskiras detales. Donelaičio tyrinėtojai, lietę šį klausimą, visi yra pasisakę šia prasme, išskyrus G. H. F. Neselmaną. Neselmano nuomone, pora eilučių neatitinkančios veikėjo charakterio. Pirmiausia tai Enskio kalba, kai jis Pričkui skundžiasi savo likimu (pasižiūrėjęs į briedkriaunį): *tuojaus man giltinė rodos, Kaip ją molioriaus ranka moliavodama rašo.* Neselmanui atrodo, kad valstietis tokio palyginimo nebūtų pavartojęs. Bet galima ir nesutikti su šiuo priekaištu, nes Enskys dėjosi truputį gudresnis, daugiau žinąs už kitus. Neselmanui taip pat netikroviška atrodė Lauro kalbos eilutė: *lietuviški kytri pilosopai Taip glūpai nezaunija, kad šiupinį šutin.* Jo nuomone, *pilosopas* — valstiečio kalboje nenatūralus žodis. Jei ir nesutiktume su Neselmanu dėl šių eilučių vertinimo, galima dar būtų pažymėti, kad „Pavasario linksmybėse" kai kurios vietos ne visai tikroviškos, fantastiškos. Erelis čia susišaukia visus paukščius ir nori juos tardyti. Pelėda verkia norinčio pasipiauti pono. Bet pirmuoju atveju turime panaudotą liaudies pasakos motyvą, o antruoju — ironišką užuojautos pareiškimą. Taigi nors kai kurios detalės „Metuose" ir atrodytų ne visiškai tikroviškos, bet jų taip maža, kad apie visumos netikroviškumą ir kalbėti netenka. Kaip tik priešingai, reikia pabrėžti, kad Donelaičio „Metų" detalės ne tik tikroviškos, bet ir tipiškos.

Detalių tipiškumas priklauso nuo veikalo pobūdžio. „Metai" nėra romanas, kuriame vaizduojama daug įvykių, pergyvenimų, keičiasi vaizduojamoji aplinka. Donelaitis nevaizduoja nuolat besikeičiančio gyvenimo, vieno konkretaus momento, vienų kurių metų, išsiskiriančių iš kitų. Jis nevaizduoja to, kas būtų nepaprasta ir ypatinga. „Metuose" nematyti įvykių, kurių nebūtų kasmet, kurie nebūtų nuolatiniai reiškiniai. Be abejo, Pričkus dėl sumušimo tik vieną kartą galėjo mirti, Dočys irgi greičiausiai tik vieną kartą buvo teisiamas. Bet panašių į šiuos reiškinių būdavo nuolat. Donelaitis į tikrai detalų vaizdavimą beveik neįsileidžia. Tik vieną kitą tokią sceną galima paminėti: Dočio gaivinimas, Enskio pasakojimas apie Slunkių ir Pelėdą, Pričkaus pasakojimas apie ponų puotą, kur piešiamas vaizdas su visomis būdingomis detalėmis. O

[23] K. Marksas ir F. Engelsas apie literatūrą. V., 1961, p. 80.

apskritai imant, Donelaitis davė apibendrintą būrų gyvenimo vaizdą. Jis „Metuose" sukaupė savo ir būrų ilgo gyvenimo patyrimą, pažinimą. Ir į veikalą pateko tik tai, kas tam gyvenimui buvo tikrai būdinga ir tipiška, — reiškiniai ir įvykiai, kurių būdavo daug, dažnai, kurie kartojosi panašia forma. Vaizduodamas tą gyvenimą, valstiečius, Donelaitis dažnai pasitenkindavo mažu bruoželiu, lyg visiems gerai žinomo dalyko priminimu. Paimkime iš „Žiemos rūpesčių" vietą apie šykštųjį amtsrotą, kur pasakyta, kad jis visus būrus liepė todėl pliekti, kad jie buvo pasivėlinę. Bet kaip pliekė, nepasakyta nė žodžio. Vadinasi, tai dažnas, paprastas reiškinys, kurį „Metų" būras gerai pažįsta, lengvai įsivaizduoja, todėl plačiau apie tai kalbėti nėra reikalo. Pagaliau apie būrų pliekimą galima spręsti iš to, kad Pričkų, seniūną, taip sumušė, jog jis po trijų dienų numirė, o vakmistrą taip smarkiai mušė per ausį, kad ir jis penkias dienas *ant patalo sirgo*. „Metuose" labai dažnai turime tokių trumpų apibūdinimų, priminimų. Pavyzdžiui, apie būrą, dirbantį karštą vasaros dieną, pasakyta: *Juk žinai, brolau, koktu, kad svilina saulė*. Žodis *koktu* reiškia „kas tai yra". Kaip meistriškai Donelaitis panaudoja tipišką detalę, atstojančią ilgus aprašymus, gerai matyti iš vakmistro laikysenos trumpo apibūdinimo „Vasaros darbų" pabaigoje, kai jis tėviškai graudena ir moko būrus:

[. . .] pons vakmistras, tuojaus beržinį nutvėręs
Ir baisiai rėkaudams, taipo kalbėti pradėjo.

Vakmistras kalba būrams apie dievą ir jo geradarybes. Nei beržinis, nei baisus rėkavimas jam čia visai nereikalingas, o vis dėlto be jų neapsieina. Iš to galima suprasti, koks vakmistras yra kitais atvejais. Beržinis yra lyg jo atributas, įnagis, su kuriuo niekada nesiskiria ir kurį nuolat panaudoja, o rėkavimas — įprastas kalbėjimo būdas. Čia reikia palyginti jo keikimąsi „Vasaros darbų" pradžioje. Šis trumpas vakmistro apibūdinimas parodo ir „tėviško pamokymo" esmę, ir vakmistro charakterį, ir klasinius santykius. Vadinasi, Donelaičio „Metuose" detalės yra ne tik tikroviškos, bet ir tipiškos. Ir šiuo atžvilgiu „Metai" yra realistinis kūrinys.

Kitas aspektas, kuris padeda nušviesti metodo klausimą, yra vaizduojamų aplinkybių tipiškumas. F. Engelsas aiškina, kad visuomenės gyvenimo sąlygos nulemia charakterius ir motyvuoja žmonių veiksmus. Jo nuomone, charakteriai negali būti pilnai ir aiškiai atskleisti, jeigu rašytojas jų neparodys tipiškomis aplinkybėmis, „kurios juos supa ir verčia veikti". Donelaitis „Metuose" parodo tipiškas savo meto aplinkybes, kuriose gyvena jo vaizduojami asmenys. Tos aplinkybės lemia jų charakterį ir motyvuoja veiksmus. Jas nuolat jaučiame visame veikale, apie jas nuolat užsimenama. Tai, pirmiausia, irstančio feodalizmo ir pradedančio formuotis kapitalizmo aplinkybės, kai prie feodalinės išnaudojimo ir priespaudos sistemos prisidėjo kapitalistiniai išnaudojimo me-

todai. Šitam laikotarpiui kaip tik būdingas priespaudos ir išnaudojimo sustiprėjimas. „Metuose" tiesiogiai pabrėžiama, kaip išaugę dvarininkų apetitai: *viešpatys maloningi Būrą, vis pinigų daugiaus norėdami, lupa.* Kitur net pasakyta, kad būrams jie *paskutinį lašina kraują.* Bet feodalizmo irimo laikotarpiui būdinga taip pat valstiečių diferenciacija, jų skilimo į antagonistines klases užuomazgos, nes besiformuojantys kapitalistiniai santykiai sudaro sąlygas daliai valstiečių praturtėti, išnaudojant, žinoma, kitus. „Metuose" irgi matome tokią valstiečių diferenciaciją. Būdinga laikotarpio aplinkybė buvo ir kolonizacija, germanizacija, tautinė diskriminacija. „Metuose" būrai nuolat skundžiasi, kaip juos niekina kolonistai, dvarininkai ir valdininkai: *Vokiečiai lietuvninką per drimelį laiko.* Kolonizacinė, diskriminacinė politika pasireiškė ir tuo, kad iš lietuvių valstiečių buvo atiminėjami ūkiai, o jie patys paverčiami bernais. „Metuose" apie tai aiškiai užsimenama. Valstiečiai skundžiasi: *Ūkius mums atims ir nešt lieps ubagų krepšą.* Kai šitos tipiškos aplinkybės pavaizduotos, yra suprantami būrų poelgiai ir pokalbiai. Suprantami ir tautiniai prieštaravimai, kurie „Metuose" ryškiai atsispindi. Be šių būdingiausių laikotarpio aplinkybių, „Metuose" Donelaitis pavaizdavo ir kitokių, kurios buvo tipiškos ne vien tam laikotarpiui, bet ir ankstesniam, ir iš dalies vėlesniam. Tai ponų ir valdžios tarnų žiaurumas, dvasininkų pastangos net ir dvasiškai pavergti valstiečius, palenkti juos feodalams. Donelaitis savo personažus kiekvieną pavaizduoja konkrečiomis, jam būdingomis aplinkybėmis. Sakysim, Pričkus vaizduojamas būrus mokantis, skaitantis jiems pono ar valdžios įsakymus, varantis į baudžiavą. Jis — seniūnas. Vakmistras rodomas, kai jis būrus keikia. Panašiai yra ir su kitais veikėjais. Taigi ir šituo — tipiškų aplinkybių pavaizdavimo — atžvilgiu Donelaičio veikalą turime laikyti realistiniu.

Trečias būdingas realizmo bruožas yra charakterių tipiškumas. Kalbant apie charakterius, reikia atsižvelgti į „Metų" pobūdį. „Metai" nėra romanas, kuriame personažų charakteriai galėtų būti atskleisti visu pilnumu, ryškumu ir sudėtingumu. Donelaičiui labiausiai rūpėjo pavaizduoti valstiečius kaip visumą, kaip klasę, priešišką viešpataujančiai feodalų klasei. Jis nesiekė išryškinti atskirus charakterius. Jo dėmesio centre tai, kas būrams bendra, o ne jų individualizavimas. Ir Donelaitis davė tipišką būro charakterį tipiškomis aplinkybėmis — XVIII a. sąlygomis. Bet Donelaičiui anaiptol nebuvo svarbu pavaizduoti tik tai, kas bendra visiems būrams. Jis į būrus žiūrėjo kaip į diferencijuotą reiškinį ir „Metuose" atskleidė gilią jų diferenciaciją, skilimo į antagonistines klases užuomazgas, parodė tiek turtėjančių, tiek nuskurstančių būrų atstovus. Vienus pavaizdavo kaip teigiamus, kitus kaip neigiamus, taigi juos didaktiškai traktavo. Paėmė tai, kas būdinga, tipiška, bet neteisingai nušvietė. Iš pavaizduotų valstiečių tipiškiausi yra trys: Krizas, Slunkius ir Dočys. Donelaitis rodo, kaip Krizas iš piemens, samdinio virsta pasiturinčio ūkio valdytoju, kaip pra-

lobsta. Autorius jį idealizuoja, vadina dosninguoju, rodo kitiems būrams kaip sektiną pavyzdį. Tuo metu toks būras buvo pažangus reiškinys. Ekonomiškai stipresni valstiečiai suvaidino progresyvų vaidmenį irstančio feodalizmo laikotarpiu. Bet autorius stengėsi paneigti, kad Krizas praturtėjo išnaudodamas samdinius, pritarė jo turtėjimo norams, šykštuoliškiems nusiskundimams, kad samdiniai esą ištvirkę, nieko nedirbą. Krizo asmenyje Donelaitis pavaizdavo naują reiškinį — ekonominį dalies valstiečių sustiprėjimą. Tačiau, nežiūrint to, Krizą taip pat slegia baudžiava, ir veikalo pabaigoje matome jį vaikščiojantį su elgetos krepšiu. Antras tipiškas charakteris yra Slunkius — vargingųjų valstiečių atstovas. Slunkius yra feodalinės priespaudos ir išnaudojimo auka. Jo buityje pasireiškia feodalinės santvarkos padariniai — skurdas, apsileidimas, girtavimas. Veikale yra užuominų, kad jis virsta samdiniu. Donelaitis Slunkių apibūdino kaip nenaudėlį, jame įkūnijo tinginystę, abejingumą baudžiaviniam darbui, inertiškumą. Reikia prisiminti Slunkiaus „filosofiją", jo paskutinį išminties žodį: *Vis protingai, vis pamaži nusitverkite darbus.* Trečias būdingas charakteris yra Dočys — irgi vargingųjų valstiečių atstovas. Dočys, kaip ir Slunkius, yra feodalinės priespaudos ir išnaudojimo auka. Jo buityje, kaip ir Slunkiaus, pasireiškia tie patys feodalinės santvarkos padariniai: skurdas, inertiškumas, apsileidimas, girtavimas. Bet kartu Dočys daug kuo skiriasi nuo Slunkiaus. Dočys yra ryškiausias bundančios baudžiauninkų klasinės sąmonės atstovas. Jo žodžiai teisme — ryškus viešas vargingojo valstiečio baudžiauninko protestas prieš išnaudojimą, baudžiavą, feodalinę santvarką. Tas Dočio bylos epizodas, kaip sako V. Mykolaitis-Putinas, „yra labai reikšmingas realistinio meno pavyzdys, vaizduojąs „tipišką charakterį tipiškose aplinkybėse""[24]. Tai, kad Dočys teisme laikėsi *rankas įsirėmęs*, kad *Provninkams visiems nei gero nedavė žodžio* ir savo kalba metė ponams didžiausią kaltinimą, yra naujas reiškinys. Dočys tipiškas šiai epochai ne dėl to, kad panašių žmonių jau būtų buvę daug, ne dėl to, kad jie būtų buvę plačiai įsišakniję gyvenime, bet kaip tik todėl, kad jis buvo naujas reiškinys, sąlygotas visuomenės istorinės dialektinės raidos. Yra ir daugiau protesto žodžių, kaltinimų ponams, net grasinimų visų būrų kalbose, neišskiriant nė pamaldžiojo Selmo. Dočio protestas nuo kitų skiriasi tuo, kad jis yra atviras, viešas. Dočio asmenyje kaip tik ir pavaizduota tai, kas iš tikrųjų buvo tipiška vargingiesiems valstiečiams, kas išreiškė jų, kaip socialinės jėgos, esmę. Vargingieji valstiečiai daugiausia kentėjo feodalinėje baudžiavinėje santvarkoje, ir jų protestas buvo labiausiai pribrendęs.

Peržvelgę trimis pagrindiniais atžvilgiais Donelaičio „Metus", turime konstatuoti, kad tai realistinis veikalas ir kad tipizavimas yra vienas iš būdingųjų Donelaičio kūrybinio metodo bruožų. Ta-

[24] *Mykolaitis* V. Naujas Kristijono Donelaičio raštų leidimas. — „Pergalė", 1951, Nr. 2, p. 116.

čiau, kad galėtume tą metodą visai teisingai apibūdinti, turime nors trumpai palyginti su klasicizmo ir sentimentalizmo metodu.

Donelaičio, kaip ir klasicistų, personažams būdingas schematiškumas, trūksta gilesnės individualizacijos. Vienas iš Donelaičio tyrinėtojų V. Kirpotinas recenzijoje apie rusišką „Metų" vertimą šiame veikale įžiūri klasicizmui būdingų bruožų. Jis net sako, kad „Metai" yra XVIII a. klasicizmo kūrinys. Tipizacijos metodai, panaudoti poemoje, esą „paimti iš literatūrinių amžiaus, kuriame ji pasirodė, kanonų. Donelaičio herojai — ne schemos, ne! Bet tuo pačiu metu kiekvienas iš jų yra kurio nors vyraujančio bruožo turėtojas, kaip paprastai būdavo beveik visų Europos klasicistų kūriniuose"[25]. Pagal tą vyraujantį bruožą Plaučiūnas — girtuoklis, Slunkius — tinginys ir t. t. Prie to panašumo tarp Donelaičio ir klasicistų kūrinių, kurį nurodė Kirpotinas, dar galima būtų pridėti ir veikėjų skirstymą į teigiamus ir neigiamus. Panašūs bruožai būdingi ir sentimentalizmui. Sentimentalizmas, išeidamas iš didaktinių pozicijų, perša visuomenei priimtinus idealus, išreikšdamas juos kondensuotai teigiamu ar neigiamu personažu. Tuo pasireiškia utilitariniai moraliniai buržuazinės literatūros siekimai. Šiuo atžvilgiu Donelaičiui atrodytų net kiek artimesnis sentimentalizmas, negu klasicizmas. Sentimentalizmas, matyt, yra turėjęs jam kai kurio poveikio. Ypač tai galima įžiūrėti „gerojo pono" epizode — hiperboliniame valstiečių gailesčio pavaizdavime. Būrai taip verkia, kad net akys keliems pradeda išpūti. Bet tai atskiros detalės, retos digresijos, kurios išsiskiria iš bendros kūrinio krypties.

Konstatavus panašumą, paraleles su klasicizmu (ir iš dalies sentimentalizmu), reikia pabrėžti ir Donelaičio skirtingumą, savitumą. Klasicizmo literatūros personažas yra atitrūkęs nuo realaus gyvenimo. Tai, kas būdinga, klasicistinėje literatūroje piešiama tik pačiais bendriausiais bruožais, labai abstrakčiomis aplinkybėmis. Veikėją užvaldo vienas pagrindinis bruožas, ir jis iki aukščiausio laipsnio išryškinamas. Sakysim, Tartiufas yra veidmainys ir daugiau beveik nieko. Taigi klasicizmui, apskritai imant, būdingas abstraktumas, didelis nutolimas nuo konkrečios tikrovės, o Donelaičiui — kaip tik labai glaudus ryšys su ja. Donelaičio veikėjas formuojamas realių, konkrečių gyvenimo sąlygų, yra jose išaugęs. Tai ir skiria Donelaičio metodą nuo klasicizmo. Donelaičio būras, vaizdžiu K. Korsako pasakymu, „dvelkia sūriu prakaitu, juodžemiu ir mėšlu, o jo aprašomas ruduo yra toks pat purvinas ir pažliugęs vandeniu, kaip ir tikras Lietuvos ruduo"[26]. Donelaitis tokį tikroviškumą pasiekė dėl to, kad pats buvo suaugęs su vaizduojama tikrove. Tai, kas tipiška, jo sukurta iš konkrečių, tikrų, būdingų detalių, o ne konstatuota abstrakčiai. Taigi jo meniniam metodui būdingas, iš vienos pusės, tipizavimas, o iš kitos — konkretumas.

[25] *Кирпотин В.* Min. str., p. 182.
[26] *Korsakas K.* Min. str., p. 14.

Donelaičio meniniam metodui būdinga ir tai, kad autorius atskleidė socialinius prieštaravimus. Jis pavaizdavo dvi antagonistines feodalinės visuomenės klases — valstiečius ir dvarininkus, parodė skilimą pačiame valstiečių klasės viduje — tarp pasiturinčiųjų („viežlybųjų") ir vargingųjų („nenaudėlių"). Socialiniai prieštaravimai Donelaičio atskleisti taip giliai, kad tai, kaip matėme, atsiliepė net veikalo kompozicijai, stiliui, kalbai.

K. Donelaičio autografas („Pavasario linksmybių" pradžia)

Būdingas Donelaičio bruožas yra ir jo gilus demokratizmas. K. Korsako žodžiais tariant, tas demokratizmas Donelaitį išskiria iš XVIII a. literatūros, „kaip sveiką, kiek gruboką, paprastais miliniais drabužiais apsirengusį kaimietį iš puošnių, šilkais apsidariusių, išsikvapinusių ir išsipudravusių aristokratų"[27].

Ypatingos, savitos Donelaičio išraiškos priemonės. Savo esme jos yra realistinės. Jau minėjome, kad Donelaitis gyvenimo reiškinius dažniausiai vaizduoja sutirštintomis spalvomis, hiperbolindamas, šaržuodamas, tačiau tuo jis ne tik neiškreipia tikrovės, bet dar labiau ją paryškina. Apsirijusio, norinčio pasipiauti pono scenoje atsispindi prabangus ponų gyvenimas ir moralinis jų išsigimimas. Hiperbolinimas, šaržavimas padeda tuos bruožus išryškinti. Vakmistro keikimosi nusigąsta visi paukščiai ir gyviai. Čia vaizdas irgi suhiperbolintas. Bet toks sustiprintas vaizdavimas mums parodo, iš vienos pusės, vakmistro charakterį, iš kitos — baudžia-

[27] Ten pat.

vinio darbo sunkumą ir beteisę baudžiauninkų padėtį. Taigi hiperbolinimu ir šaržavimu Donelaitis daug pasiekia ir visai nenusikalsta gyvenimo tikrovei.

Donelaičio kalba yra valstiečio kalba, pasižymi paprastumu, net grubumu, bet kartu ir dideliu vaizdingumu, kuris padeda išryškinti būdingas reiškinių detales ir savybes. Visa tai yra, istoriškai žiūrint, teigiamos, vertingos Donelaičio kūrybos ypatybės. Jomis remdamiesi, galime laikyti Donelaitį realistu.

Tačiau, šitaip jį apibūdindami, kartu turime atsižvelgti į Donelaičio asmenybės, pasaulėžiūros prieštaringumą, kuris pasireiškė ir kūryboje, taip pat jos meniniame metode. Tie vidiniai prieštaravimai kiek silpnina jo kūrybos realizmą. Donelaitis — kartu ir poetas menininkas, ir pamokslininkas moralistas. Jis ir būras, valstiečių atstovas, ir dvasininkas, klebonas, savo ideologija artimas viešpataujančioms klasėms. Tie prieštaravimai pasireiškia „Metuose", kaip ir visoje Donelaičio kūryboje. Bet pirmuosiuose kūriniuose nusveria daugiau pamokslininkas moralistas, o „Metuose" — jau poetas menininkas, nors ir čia dar stipriai reiškiasi antroji pusė ir todėl yra nemaža didaktikos. O didaktika savo esme yra nerealistinis elementas. Ji priešinga tikroviškiems baudžiavos vaizdams, ypač moralinė-religinė didaktika, kuri konkrečiai pasireiškia teigimu, kad socialinė nelygybė yra dievo valios padarinys, moralizavimu, susitaikymo su likimu skelbimu (taip dievas paskyręs). Bet „Metuose" yra ir kitokios didaktikos — ūkinės, praktinės. Šioji glaudžiai susijusi su visu poemos turiniu. Joje gausu realaus gyvenimo ir buities elementų, atsispindi objektyvūs epochos bruožai. V. Kirpotinas yra pastebėjęs, kad Donelaitis nėra maištininkas, jis rimtai tiki dievą, paskirstymą luomais laiko amžinu įstatymu. Bet kartu Donelaitis — būras, susijęs kraujo ryšiais su savo tautiečiais baudžiauninkais, ir dėl to jame nėra tikro nuolankumo. „Kaip ir jo veikėjai baudžiauninkai, jis nė valandėlei negali užmiršti akį rėžiančio socialinio kontrasto tarp pono ir vergo, ir tas kontrastas vaizduojamas nuo poemos pradžios iki galo"[28]. Kitas prieštaravimas „Metuose" pasireiškia tarp objektyvios istorinės vaizduojamo reiškinio vertės ir poeto subjektyvaus vertinimo, jo riboto ar net klaidingo nušvietimo. Sakysim, Dočys autoriui yra neigiamas asmuo, nors jis griežčiausiai išreiškia protestą prieš feodalinę santvarką ir todėl iš tikrųjų yra pažangiausias personažas. Čia Donelaitis teisingai atspindi tikrovę, bet klaidingai ją nušviečia, vertina. Krizas skundžiasi samdiniais, ir Donelaitis palaiko Krizą, nors iš tikrųjų teisūs yra samdiniai. Turtėjančių ir vargingųjų valstiečių santykius jis nušviečia iš turtingųjų valstiečių pozicijų. Tai irgi, kaip ir religinė didaktika, kiek menkina Donelaičio realizmo vertę.

Tačiau apskritai Donelaičiui pavyko nupiešti ryškų gyvenimišką atskirų visuomenės grupių ir klasių santykių paveikslą. Done-

[28] *Кирпотин В.* Min. str., p. 183.

laitis jį sukūrė taip gyvai, konkrečiai, kad, nepaisant viso pamokslininkavimo, kuris tik apsunkina poemą, nepaisant paties poeto pažiūrų bei vertinimo ribotumo, ryškieji to paveikslo bruožai yra tokie būdingi, kad jie sukaupia savyje ir ateities, būsimų reiškinių užuomazgas. Donelaičio sukurti paveikslai yra tokie gyvi, tipiški, kad idėjinė kūrinio prasmė trykšta iš jų savaime. Ta prasmė, kaip pažymi V. Mykolaitis-Putinas, ir yra tikroji idėjinė „Metų" vertė. Ji nustelbia paties Donelaičio išvedžiojimus.

Taigi Donelaičio realizmo šaltinis yra poeto demokratizmas, gilus suaugimas su liaudimi, valstietiškos pozicijos. V. Kirpotinas yra pavadinęs Donelaitį stichiniu realistu. Kadangi Donelaitis yra aštriai demaskavęs viešpataujančias klases, stovėjęs aiškiai būrų pusėje, jų pozicijose, jo realizme yra nemaža ir kritinio realizmo užuomazgų. Pastaruoju metu toks realizmas — Donelaičio meninis metodas — apibrėžiamas kaip šviečiamasis realizmas[29]. Tokiu būdu Donelaitis yra padėjęs pagrindus realistinei krypčiai lietuvių literatūroje.

LIAUDIŠKUMAS

Sprendžiant rašytojo liaudiškumo klausimą, pagrindinis kriterijus yra tai, kiek rašytojas iškelia aktualiausius savo meto klausimus, svarbiausias liaudžiai problemas ir kiek jas sprendžia ar padeda išspręsti liaudies interesų požiūriu. Liaudiškumo kriterijus yra dar ir formos demokratizmas. Visais tais atžvilgiais Donelaitis yra tikrai liaudiškas poetas. V. Leninas, kaip minėta, kalbėdamas apie demokratinės ir socialistinės kultūros elementus kiekvienoje nacionalinėje kultūroje, nurodė, kad „*kiekvienoje* nacijoje yra dirbančioji ir išnaudojamoji masė, kurios gyvenimo sąlygos neišvengiamai sukelia demokratinę ir socialistinę ideologiją"[30]. Vadinasi, svarbiausia demokratinių elementų atsiradimo literatūroje priežastis yra rašytojų ryšys su dirbančiąja, išnaudojamąja mase, su liaudimi. Donelaičio liaudiškumo pagrindas ir yra būriška-valstietiška jo kilmė, darbas valstiečių tarpe, suaugimas su jais, gyvenimas jų džiaugsmais ir vargais. Jis ne tik vaizduoja būrus, bet stovi jų pusėje, kitų klasių gyvenimą rodo liaudies požiūriu, jos akimis, vadovaudamasis jos interesais, jį demaskuodamas. Svarbiausias laikotarpio klausimas buvo baudžiavos panaikinimas, feodalizmo likvidavimas. Tas klausimas svarbiausias ir „Metuose". Donelaitis parodė baudžiavos nežmoniškumą, valstiečių beteisiškumą ir tuo pačiu klausimą iškėlė. Tačiau, sąmonindamas valstiečius, jis kartu padėjo ir jį spręsti. Nors Donelaitis vietomis skelbė susitaikėliškas mintis, nors, ribojamas religinės pasaulėžiūros, nematė išeities iš baudžiavos žiaurybių, bet jo veikalas, gyvi tipiški gyvenimo vaizdai (kad ir Pričkaus mirtis) rodė, jog susitai-

[29] *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha. V., 1964, p. 354.
[30] *Leninas V. I.* Raštai, t. 20. V., 1953, p. 8.

kyti su likimu beprasmiška, skatino priešintis baudžiavai, siekti socialinio teisingumo.

Kalbant apie „Metų" formos demokratizmą, reikia pažymėti, kad Donelaitis rašė hegzametru, kuris liaudžiai negalėjo būti visiškai savas. Čia, kaip minėta, pasireiškė antikinės literatūros įtaka. Bet Donelaitis hegzametrą pritaikė lietuvių kalbai, pavertė toniniu. Ir jau visai liaudiška buvo „Metų" leksika, poetinės išraiškos priemonės. Paimtos iš liaudies, jos liaudžiai buvo geriausiai suprantamos. Išraiškos priemonių atžvilgiu Donelaitis yra vienas iš liaudiškiausių mūsų poetų. Donelaičio liaudiškumą, kaip ir jo meninį metodą, kiek ribojo didaktika, bet ji nepanaikino giliai liaudiškos jo kūrybos esmės.

DONELAIČIO REIKŠMĖ IR VIETA

Donelaitis — nacionalinis poetas plačiausia ir geriausia to žodžio prasme. Jis giliai išreiškė lietuvių liaudies nacionalinį charakterį ir psichiką. „Metai" yra tarsi Prūsijos lietuvio meninis paveikslas. Žuvo Prūsijos lietuviai, ištirpo germanizacijos bangose, bet liko gyvi „Metuose". Be abejo, Prūsijos lietuvis formavosi skirtingomis istorinėmis sąlygomis, negu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lietuvis, bet juo senesni laikai, juo mažiau tarp jų skirtumų ir daugiau bendrumų. Nors juos skyrė administracinė siena ir religija, tikyba, bet jie per visus amžius bendravo, palaikė ryšius. Tą jų bendrumą rodo ir tautosaka — dainos, pasakos, patarlės, priežodžiai, mįslės. Skirtumas tarp jų labiau išryškėjo tik XIX, o ypač XX a. Todėl galima teigti, kad Donelaitis tam tikra prasme išreiškė visos feodalizmo epochos lietuvių liaudies būdingus bruožus.

E. Mieželaitis pažymėjo, kad Donelaičio poemoje „atsiskleidžia nacionalinio charakterio ir psichologijos bruožai. Mielas poemos herojų pirmykštis naivumas, gerumas, nuoširdumas, atvirumas, bendrumo jausmas, — visos tos žmogiškos savybės, kurių dar nesuniveliavo kolonistų „aukštesnės civilizacijos ir kultūros" antplūdis"[31]. Tuos nurodytus bruožus reikėtų dar papildyti, pagilinti.

Labai būdingas Donelaičio ir jo herojų bruožas yra tėviškės, savojo krašto meilė, prisirišimas prie savo kalbos, papročių, gyvenimo būdo. Smerkiami tie, kurie viso to atsižada, nuo to nukrypsta, seka kitais. Nuolat kartojama *Lietuva, lietuviškai.* „Metuose" žymu ir tautinis uždarumas, atsiribojimas nuo kitų, kolonistų smerkimas — bet tik doroviniu atžvilgiu. Šiaip tarp skirtingų tautybių žmonių įžiūrima daug bendro — vokiečių šeimininkės lietuvėms nurodomos pavyzdžiu. Tas bruožas — tėviškės meilė — buvo būdingas ne tik Prūsijos, bet ir visiems lietuviams, visai

[31] *Mieželaitis E.* Duona ir žodis. V., 1965, p. 48; taip pat jo: Čia Lietuva. V., 1968, p. 46.

lietuvių liaudžiai ir jos interesus atstovavusiai inteligentijai. Tuo bruožu pasižymėjo A. Kulvietis, M. Mažvydas, M. Daukša ir daugelis kitų; amžių negandose tas bruožas išgelbėjo lietuvių kalbą, davė lietuvišką raštiją. Jis labai ryškus ir vėlesnių lietuvių rašytojų kūryboje, kur kartais virsta nostalgija (J. Želvys-Želvavičius, V. Pietaris, Vaižgantas).

Kitas būdingas Donelaičio išryškintas lietuvių liaudies bruožas yra darbštumas, rūpestingas šeimininkavimas, o kartu ir rūpinimasis gyvuliais, jų meilė. Visa tai būtina savybė, doro žmogaus matas. „Metuose" šlovinamas darbas — net ir juodžiausias, pavyzdžiui, mėšlavežis. Nuo ankstaus ryto iki vėlyvo vakaro pluša baudžiauninkai. Ar tai būdinga? Pasirodys būdinga, jei prisiminsime bent Žemaitę („Marti"), Vaižgantą (Dzidorius artojas), Vienuolį („Mano krikšto tėvo kumeliukas"). Darbo apoteozė eina per visą pažangią lietuvių literatūrą.

„Metuose" labai būdingas liaudies žmogaus bruožas yra glaudus vidinis jo ryšys su gamta. Būdinga žmogaus ir žiedo paralelė: *žiedai nei būrų kūdikiai žaidė*. Ją atliepia liaudies dainos žodžiai:

Aukštam kape begulėsi,
Žemės žiedu bežydėsi.

Vėliau tas susiliejimas su gamta lietuvių literatūroje darosi pagrindine lyrizmo versme, esmine pasaulėjautos savybe (A. Baranausko „Anykščių šilelis", S. Nėries „Diemedžiu žydėsiu", J. Biliūno, Vaižganto proza). Ne veltui lietuvius menininkus ilgainiui imta vadinti lyrikais.

Kartu Donelaitis parodė ir lietuvio konservatyvumą — kovingumo stoką, naujovių smerkimą. To bruožo pražūtingas pasekmes vėliau ryškiausiai pavaizdavo I. Simonaitytė.

Vėlesnėje lietuvių literatūroje minėti bruožai plačiau atskleidžiami, išplėtojami, papildomi naujais momentais, atsižvelgiant į konkrečias visuomenines sąlygas, bet jų esmė buvo jau Donelaičio apčiuopta; naujomis sąlygomis jie gal tik labiau išryškėjo.

Donelaitis yra nacionalinis poetas ir savo giliu humaniškumu, demokratiškumu, liaudiškumu. Niūriais baudžiavos laikais jis iškėlė niekinamą būrą kaip geriausią žmogų, priešpastatė ponams. Jis išreiškė liaudies moralę, pavaizdavo jos gyvenimo būdą. Jo požiūris — tai ne „humaniško pono" požiūris, ne užuojauta liaudžiai iš viršaus, kaip buvo būdinga epochai. „Metuose" liaudis yra visuomenės pagrindas, visų gėrybių kūrėja. Donelaitis kalba liaudžiai ne iš aukšto, bet kaip kraujo ryšiais su ja susijęs, kaip liaudies atstovas, jos akimis į pasaulį žiūrįs. Liaudies iškėlimas, jos apoteozavimas, rėmimasis jos morale yra ir vienas būdingiausių visos pažangiosios lietuvių literatūros bruožų. Donelaitis čia yra didysis pradininkas. Jo tradicijas šia prasme tęsia ir tarybiniai rašytojai, poetai.

Donelaitis buvo pažangių idėjų skleidėjas: skelbė prigimtinę žmonių lygybę, rodė baudžiavos nežmoniškumą. „Metuose" jis iš-

kėlė svarbiausią epochos klausimą — baudžiavos panaikinimo, feodalizmo likvidavimo. Sąmonindamas valstiečius, jis kartu padėjo tą klausimą spręsti.

Donelaitis yra pirmasis talentingas lietuvių grožinės literatūros kūrėjas, padėjęs pagrindus realistinei jos krypčiai. „Metai" iškyla į nepaprastą aukštį tarp visų religinių XVIII a. ir ankstyvesnių knygų. Kartu Donelaitis — stambiausias demokratinės lietuvių literatūros atstovas feodalizmo epochoje.

Donelaitis yra ir didžiausias poezijos kalbos kūrėjas, neprilygstamas žodžio liaudiškumo, sodrumo, vaizdingumo meistras, meninio meistriškumo mokytojas.

Gražiai Donelaičio reikšmę lietuvių kultūrai yra apibūdinęs A. Venclova:

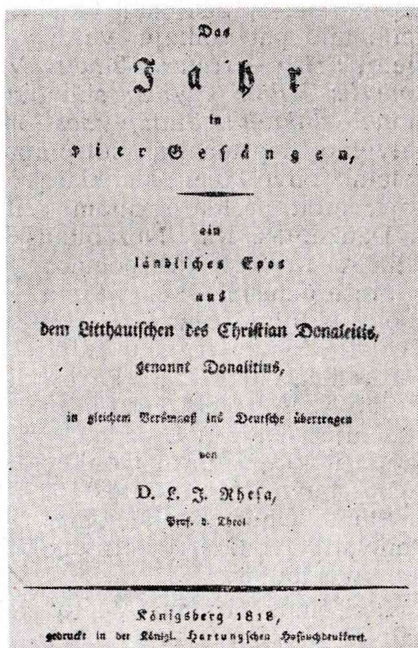
Iš baudžiavos nakties įaugai tu į mūs kultūrą,
Kaip plačiašakis ąžuolas — gumbuotas, drūtas, sveikas.
Nepajėgė stiprybės tavo sunaikinti laikas —
Tu būsi gyvas amžinai, kaip tavo raštų būras.

Būdamas giliai nacionalinis poetas, Donelaitis peržengė lietuvių literatūros ribas. Ne tik lietuvių, bet ir visoje Vakarų Europos literatūroje jis buvo novatorius. Jo kūrybos novatoriškumą yra pabrėžę V. Mykolaitis-Putinas, V. Kirpotinas, K. Korsakas, H. Budenzigas ir daugelis kitų tyrinėtojų. V. Mykolaitis-Putinas laiko Donelaitį XVIII a. vidurio Europos literatūroje pirmuoju ryškiu realizmo pirmtaku, toli pralenkusiu savo epochą. V. Kirpotinas sako, kad be Donelaičio poemos nebūtų galima visiškai teisingai suprasti XVIII a. literatūros, nors klasicizmas yra davęs nemaža stambių rašytojų tiek visoje Europoje, tiek Rusijoje. Donelaitis buvęs vienišas užmirštas lietuvis. Nors jo kūryboje yra bendrų bruožų su klasicizmu, bet iš esmės ji novatoriška. XVIII a. poema, kiek nutoldama nuo griežtų klasicizmo kanonų, dar galėjo įvesti į savo iškilmingas strofas kylančios buržuazijos atstovus, parodyti filantropinę užuojautą liaudžiai (pavyzdžiui, Dž. Tomsonas), bet žiūrėti į baudžiauninką kaip į asmenybę būtų reiškę peržengti istoriškai sąlygotas žanro ribas. O Donelaitis peržengė tas ribas, ir vien tai jo poemą išskiria iš visų kitų. Donelaičio poemos herojai yra baudžiaviniai valstiečiai. Tai neregėtas, neįmanomas faktas XVIII a. poemoje. Donelaitis išsiskiria iš kitų ir formos, išraiškos priemonių demokratizmu. Jis įvedė į poeziją tokią demokratinę, mužikišką kalbą, kurios, kaip sako V. Kirpotinas, būtų išsigandę patys drąsiausi XVIII a. laisvamaniai. Donelaičio veikėjai veža mėšlą, ir Pričkus ragina juos taisyklingais hegzametrais, kuriais kalbėjo Olimpo dievai. Dėl to galima sakyti, kad Kristijono Donelaičio kūryba — tai „žingsnis į priekį meniniame visos žmonijos išsivystyme"[32], kaip yra pasakęs V. Leninas apie Levą Tolstojų.

[32] *Leninas V. I.* Raštai, t. 16. V., 1953, p. 292.

DONELAIČIO RAŠTŲ LEIDIMAI IR VERTIMAI

Pats Donelaitis savo kūrinių spausdinimu nesirūpino. Kol dar tebegyveno, buvo išspausdintos tik dvi eilutės iš „Vasaros darbų" 1769 m. brošiūroje apie ganyklų separacijos naudą. Vėliau 18 eilučių iš „Rudenio gėrybių" ir „Žiemos rūpesčių" įdėjo K. G. Milkus į savo gramatiką, išleistą 1800 m. K. G. Milkus atskiras Donelaičio kūrinių frazes, eilutes panaudojo ir savo tais pačiais metais išleistame žodyne. Pasaulietinė kūryba tuo metu Lietuvoje tebebuvo laikoma pramogos dalyku, todėl ir Donelaičio kūriniais, išskyrus bičiulius, niekas labiau nesidomėjo. Tiesa, kaip jau buvo minėta, ano meto literatūros istorikas G. Ch. Pisanskis rašo, kad Donelaitis apdainavęs keturis metų laikus 659 eilučių kūrinyje, kuris buvęs išverstas ir į vokiečių kalbą. Tačiau apie tai nieko daugiau nežinoma.

Das
Jahr
in
vier Gesängen,
ein
ländliches Epos
aus
dem Litthauischen des Christian Donaleitis,
genannt Donalitius,
in gleichem Versmaaß ins Deutsche übertragen
von
D. L. J. Rhesa,
Prof. d. Theol.
Königsberg 1818,
gedruckt in der Königl. Hartungschen Hofbuchdruckerei.

K. Donelaičio „Metų" pirmojo leidimo (1818 m.) antraštinis puslapis

Po poeto mirties jo rankraščius saugojo žmona, kuri paskui juos atidavė Valtarkiemio klebonui J. G. Jordanui, Donelaičio bičiuliui. XVIII a. pabaigoje ar XIX a. pradžioje Gerviškėnų parapijos kunigas J. F. Holfeldas iš tų rankraščių nusirašė kai kuriuos Donelaičio kūrinius: pasakėčias, „Pričkaus pasaką" ir „Metus". XIX a. pradžioje dviejų „Metų" dalių („Pavasario linksmybių" ir „Vasaros darbų") autografus J. G. Jordanas kartu su liaudies dainomis atsiuntė L. Rėzai, o kitų dviejų dalių („Rudenio gėrybių" ir „Žiemos rūpesčių") autografai dingo Napoleono karų metu. L. Rėza, Karaliaučiaus universiteto profesorius, turėdamas dviejų „Metų" dalių autografus ir gavęs dar J. F. Holfeldo nuorašus, išvertė kūrinį į vokiečių kalbą ir parengė jį spaudai. Tokiu būdu 1818 m. Karaliaučiuje pasirodė pirmas Donelaičio „Metų" leidimas ir kartu pirmas jų vertimas į vokiečių kalbą. Leidinys turėjo tik vokišką pavadinimą („Das Jahr in vier Gesängen"). Jis buvo dedikuotas V. Humboltui, žymiam vokiečių mokslininkui, rašytojui ir politikui, kuris rėmė L. Rėzos lituanistinę veiklą. Leidinyje buvo įdėtas įvadinis straipsnis, kuriame Donelaitis apibūdintas kaip naujųjų laikų klasikas, visai originalus rašytojas. „Metuose" L. Rėza matė

nesenstantį lietuvių kalbos, buities, dvasinės kultūros paminklą ir tvirtą atramą kitiems lietuvių rašytojams. Jis aptarė „Metų" žanrą, pobūdį, turinį, nuotaiką, žodžio meną, hegzametrą, suteikė biografinių žinių apie autorių, paminėjo kitus jo kūrinius. Norėdamas iš geriausios pusės parodyti pasauliui lietuvių tautą ir ją reprezentuojantį veikalą, L. Rėza „Metus" gerokai redagavo. Jis praleido 468 eilutes, o kai kurias kitas perdirbo. Neįdėjo dalies tokių scenų, pokalbių, epizodų, kurie neigiamai vaizduoja lietuvius, parodo jų ydas, kuriuose vartojami šiurkštūs posakiai ar žodžiai, nepalankiai apibūdinami liaudies papročiai ar dainos. L. Rėza pakeitė taip pat veikėjų vardus (pvz., vietoj *Pričkaus — Selmas,* vietoj *Krizo — Anusis, Bindus, Vilius,* vietoj *Selmo — Lauras, Dievomylis, Vilius, Mylas),* sulietuvino kai kurias svetimybes *(špielmonai—žaidėjai, brangvynas—midus, jėgėrės—medėjai),* kai kur palygino hegzametrą, sutrumpino ilgas kalbas. L. Rėzos išleisti „Metai" buvo labai palankiai įvertinti Vokietijos ir Lenkijos spaudoje, greit pasidarė žinomi Vilniuje. Juos mini savo darbuose S. Daukantas, Kaj. Nezabitauskis, S. Stanevičius, P. Kepenas ir kiti. A. Mickevičius poemos „Gražina", išspausdintos 1823 m., prieraše glaustai iškėlė „Metų" vertę ir L. Rėzos nuopelnus. Čekų poetas ir folkloristas F. L. Čelakovskis pamėgo Donelaitį ir ketino išversti „Metus" į čekų kalbą, bet savo sumanymo neįvykdė. Išvertęs į latvių kalbą, „Pavasario linksmybes" 1822—1823 m. paskelbė K. Vatsonas. Pasisekimo skatinamas, L. Rėza 1824 m. Karaliaučiuje išleido ir Donelaičio pasakėčias kartu su savo verstomis Ezopo ir kitų autorių pasakėčiomis. Antrą kartą Donelaičio pasakėčios buvo išspausdintos 1829 m. Vilniuje viename leidinyje su S. Stanevičiaus pasakėčiomis. Tokiu būdu L. Rėza išpopuliarino Donelaitį, įvedė jį į lietuvių kultūrinį gyvenimą, supažindino su juo kitas tautas.

Išsisėmus pirmam „Metų" leidimui, naują ėmė ruošti žymus kalbininkas, Jenos universiteto profesorius ir Rusijos Mokslų akademijos narys A. Šleicheris. Remdamasis išlikusiais dviejų „Metų" dalių ir dviejų Donelaičio laiškų autografais, J. F. Holfeldo nuorašais ir L. Rėzos leidimu, jis parengė antrą Donelaičio raštų leidimą. Leidinys buvo išspausdintas 1865 m. Peterburge Rusijos Mokslų akademijos rūpesčiu ir lėšomis („Christian Donaleitis Litauische Dichtungen"). Jame buvo įdėti „Metai", pasakėčios, „Pričkaus pasaka" ir abu išlikę laiškai. A. Šleicheriui Donelaičio kūriniai terūpėjo kalbiniu atžvilgiu, todėl jis daugiausia dėmesio skyrė rašybai, kirčiavimui, žodynui, kurį pridėjo leidinio gale. Paruošti Donelaičio žodyną jam padėjo A. Baranauskas.

A. Šleicherio leidimą labai sukritikavo kitas žymus kalbininkas, Karaliaučiaus universiteto profesorius G. H. F. Neselmanas. Tame leidime jis rado daug klaidų ir netikslumų, todėl 1869 m. Karaliaučiuje išleido trečią Donelaičio raštų leidimą („Christian Donalitius Littauische Dichtungen"). Jame sudėti visi išlikę lietu-

viškieji Donelaičio kūriniai su vertimu į vokiečių kalbą, abu laiškai, pridėtos pastabos ir žodynas. G. H. F. Neselmanui labiausiai rūpėjo autentiškumas, todėl kūrinius išspausdino tokia eile, kokia buvo J. F. Holfeldo nuoraše (pasakėčios, „Pričkaus pasaka" ir „Metai", pradedant „Rudenio gėrybėmis" ir baigiant „Vasaros darbais"). G. H. F. Neselmanas išlaikė Donelaičio kirčiavimą, kurį A. Šleicheris buvo pakeitęs norminiu, kai kur papildomai sudėliojo skandavimo ženklus. Tai buvo tobulas aniems laikams Donelaičio raštų leidimas. Versdamas „Metus" į vokiečių kalbą (antrąkart po L. Rėzos), G. H. F. Neselmanas nepretendavo į meniškumą, o stengėsi kuo tiksliau perteikti mintį. A. Šleicherio ir G. H. F. Neselmano leidimai ilgą laiką buvo pagrindiniai. Jie buvo vartojami ir mokslo, ir praktikos reikalui. Iš jų buvo mokomasi lietuvių kalbos universitetuose ir gimnazijose.

XIX a. antrojoje pusėje „Metus" bandyta versti į lenkų kalbą. Pirmiausia juos išvertė proza iš L. Rėzos leidimo M. Akelaitis, bet, įsitraukęs į anticarinę veiklą ir aktyviai dalyvaudamas 1863 m. sukilime, nebegalėjo savo vertimo išspausdinti. Rankraščiu liko ir žymaus lenkų kalbininko bei etnografo J. Karlovičiaus bandymas išversti „Metus" į lenkų kalbą. Po to vertė iš Vakarų Prūsijos kilęs kalbininkas ir etnografas J. Osovskis, bet mirė, darbo nebaigęs. Buvo paskelbtos tik jo išverstos „Pavasario linksmybės" (1883 m.).

Kiek vėliau pasirodė trečias Donelaičio kūrinių vertimas į vokiečių kalbą. Dabar juos išvertė rašytojas, vertėjas ir teisininkas L. Pasargė ir išleido atskirai, be lietuviško originalo, 1894 m. Halėje („Christian Donalitius' Littauische Dichtungen"). Kaip ir G. H. F. Neselmanas, jis sudėjo kūrinius pagal J. F. Holfeldo nuorašą. Įvadiniame straipsnyje L. Pasargė apibūdino visus „Metų" vertimus į vokiečių kalbą, iškėlė būdingų Donelaičio kūrybos bruožų, pabrėžė jo originalumą, meninę žodžio jėgą, plačiau už kitus nušvietė poeto gyvenimą ir asmenį.

XIX a. antrojoje pusėje Donelaičio kūryba pasiekė ir platesnius sluoksnius. Jos ištraukų pradėta dėti į lietuvių kalbos vadovėlius, chrestomatijas, laikraščius, leidžiamus Prūsijoje. Stiprėjant tautiniam sąjūdžiui, imta dar labiau populiarinti Donelaitį. 1891 m. M. Jankus Tilžėje atskirai išleido „Pavasario linksmybes", pratarmėje pažymėdamas, kad Donelaitis gali stoti greta garsiausių pasaulio poetų. Jis žadėjo išleisti ir kitas „Metų" dalis, bet pažado neištesėjo. 1897 m. „Kristijono Donelaičio raštai" atskiru leidiniu pasirodė Amerikoje, kur prieš tai „Metai" jau buvo perspausdinti periodikoje. Šiame leidinyje daug klaidų, nerūpestinga korektūra, todėl jį gerokai kritikavo E. Volteris. Pats E. Volteris Donelaičio kūrybos įdėjo į lietuvių kalbos chrestomatiją, kurią išleido Peterburge 1901—1904 m. Tuo pat metu Donelaitį į latvių kalbą ėmė versti Sudrabų Edžius (Eduards Zilbers). Savo vertimus jis išspausdino latviškame žurnale 1902 m.

Panaikinus spaudos draudimą, susidarė palankesnės sąlygos išleisti Donelaičio kūrinius pačioje Lietuvoje. 1914 m., minint 200 metų sukaktį nuo Donelaičio gimimo, Vilniuje išėjo „Kristijono Duonelaičio raštai", kuriuos pagal L. Rėzos, A. Šleicherio ir G. H. F. Neselmano leidimus parengė kalbininkas, kultūros veikėjas, gydytojas J. Šlapelis. Tekstai buvo paruošti kruopščiai, be praleidimų, ir šis leidimas ilgą laiką buvo pagrindas kitiems. Po jo iki 1977 m. nebepasirodė pilno Donelaičio raštų leidimo. Lietuvių mokslo draugija 1918 m. išleido „Duonelaičio raštus mokykloms". Pirmoje leidinio dalyje buvo įdėtos 4 pasakėčios ir „Metų" ištraukų, antroje — literatūros istoriko M. Biržiškos straipsnis apie poeto gyvenimą ir kūrybą. 1921 m. tas leidimas buvo paskleistas nauju viršeliu, o 1927 m. abi dalys sujungtos į vieną ir leidinys pavadintas „Duonelaičio gyvenimas ir raštai. Su kalbos paaiškinimais". 1933 m. atskira knyga išėjo „Metų" vertimas į lenkų kalbą (vertė K. Petkevičius), bet jis buvo labai prastas.

Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, 1940 m. Kaune pasirodė naujas pilnas „Metų" leidimas, iliustruotas V. K. Jonyno medžio raižiniais. Jį ruošiant, naudotasi autografu ir J. F. Holfeldo nuorašu. Tos pačios redakcijos „Metai" 1941 m. buvo išleisti antrą kartą.

Dar Pirmojo pasaulinio karo metu norėta išversti „Metus" į rusų kalbą. Tai buvo užsimojęs atlikti poetas J. Baltrušaitis. Tikrai vertė „Metus" poetas V. Ivanovas. M. Gorkio iniciatyva buvo ruošiamas lietuvių literatūros rinkinys, kurį redagavo J. Baltrušaitis. Į jį norėta įdėti ir Donelaičio kūrybos. B. Sruoga ruošė pažodinį „Metų" vertimą, o V. Ivanovas ėmėsi jį meniškai atkurti. Įsitraukęs į darbą, jis panoro išversti visą poemą, kurią apsiėmė išleisti garsi Sabašnikovų leidykla. V. Ivanovas buvo bebaigiąs versti, bet nebuvo kam parašyti įvado ir komentarų, todėl vertimas nebuvo išleistas, tėra išlikusi jo dalis. Nepasirodė ir M. Gorkio planuotas lietuvių literatūros rinkinys. Naujas „Metų" vertimas į rusų kalbą pradėtas ruošti Didžiojo Tėvynės karo metais. Kūrinį pažodžiui vertė O. Juodelienė, o jį meniškai atkūrė D. Brodskis. Vertimas buvo išleistas Maskvoje 1946 m. («Времена года») su J. Žiugždos ir V. Mykolaičio-Putino įvadiniais straipsniais. Netrukus D. Brodskis išvertė ir visas šešias Donelaičio pasakėčias. Maskvos, Leningrado ir Vilniaus leidyklos jau šešis kartus yra išleidusios rusų kalba Donelaičio „Metus" arba „Raštus". Pažymėtina, kad Leningrade 1960 m. „Metai" ir penkios pasakėčios išėjo M. Gorkio įsteigtoje serijoje «Библиотека поэта». D. Brodskis atliko didžiulį darbą, perteikdamas rusų kalba lietuvių klasiko hegzametrus. Kiekvienas naujas Donelaičio kūrybos leidimas rusų kalba yra vis geresnis vertimo variantas. Paskutinieji variantai laikomi neeiliniu įvykiu rusų vertimo praktikoje. 1964 m. apie savo darbą D. Brodskis rašė: „Nuo tos dienos, kai aš pradėjau versti „Metus", praėjo jau daugiau kaip dvidešimt metų. Ruošda-

mas naujas vertimo laidas, aš tolydžio stengiausi jį tobulinti. Galvoju, kad tai man pavyko padaryti, ir dabartinį vertimo tekstą aš jaučiuos turįs tam tikrą teisę laikyti galutiniu"[33]. D. Brodskis buvo labai pamilęs Donelaičio kūrybą. „Susitikimas su Donelaičiu, — sakė jis, — man ne tik reikšmingiausias įvykis literatūriniame mano gyvenime. Jis įėjo į mano būtį kaip ištikimas draugas ir bendrakeleivis, ir, laikas nuo laiko vėl skaitydamas poemą, aš jaučiu gilų moralinį ir meninį džiaugsmą"[34].

Pastaraisiais dešimtmečiais Donelaičio populiarumas labai išaugo. Be leidinių moksleiviams, antologijų, chrestomatijų, skaitinių su Donelaičio kūriniais, svarbūs yra beveik pilni jo kūrinių leidimai: „Metai" ir pasakėčios (su K. Korsako įžanginiu straipsniu) — 1945 m., „Raštai" —1950 m., „Metai" (su V. Jurkūno iliustracijomis) — 1956 m. ir 1966 m. Šiuo metu baigiamas spausdinti pilnas Donelaičio raštų leidimas, parengtas Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto. Atskirai pažymėtinas to paties instituto parengtas leidinys „Kristijono Donelaičio rankraščiai" (1955 m.), kuriame fotografiniu būdu paskelbti visi išlikę Donelaičio autografai — „Pavasario linksmybės", „Vasaros darbai", vadinamasis „Fragmentas" ir du laiškai. Tęstiniame leidinyje „Literatūra ir kalba" (t. 7, 1965 m.) įdėta beveik visa Donelaitį liečianti archyvinė medžiaga — jo užrašai, pastabos tarnybinėse knygose, oficialūs raštai ir kt.

Donelaičio kūryba intensyviai verčiama į tarybinių ir kitų tautų kalbas. Išėjo pilni Donelaičio „Metų" vertimai į latvių („Gadalaiki", Rīgā, 1963 m., vertėjas P. Kalva), baltarusių („Чатыры пары года", Мінск, 1961 m., vertėjas A. Zaryckis) ir gruzinų („Celicadis droni", Tbilisi, 1968 m., vertėjai G. Abašidzė ir R. Margianis) kalbas. Nespėjo įgyvendinti savo sumanymo — išversti „Metus" į lenkų kalbą — įžymus lenkų poetas ir vertėjas J. Tuvimas, todėl paredagavus antrą kartą buvo išleistas K. Petkevičiaus vertimas („Rok", Wilnius, 1953 m.). Jau seniai Donelaitis žinomas Čekoslovakijoje, tačiau vis dar nebuvo jo kūrybos vertimų į čekų kalbą. Pagaliau 1960 m. Donelaičio poema, išversta į čekų kalbą prityrusios vertėjos H. Jechovos, išėjo Prahoje („Ročni doby"). Ne per seniausiai „Metai" išleisti Budapešte vengrų kalba („Évszakok", 1970 m., vertė D. Tandoris iš pažodinio E. Bojtaro vertimo iš lietuvių kalbos). Žymiu įvykiu reikia laikyti ketvirtą Donelaičio poemos vertimą į vokiečių kalbą, atliktą Vakarų Vokietijos mokslininko, poeto ir vertėjo H. Budenzigo (Buddensieg). Jo vertimas („Die Jahreszeiten") išleistas du kartus: Miunchene 1966 m. ir Vokietijos Demokratinėje Respublikoje, Leipcige, 1970 m. „Metai" taip pat išversti į anglų kalbą („The Seasons", Los Angeles, 1967 m., vertė N. Rastenis).

[33] *Brodskis D.* Mano susitikimas su K. Donelaičiu. — „Pergalė", 1964, Nr. 1, p. 20.
[34] Ten pat.

Nemaži Donelaičio „Metų" fragmentai, atskiros pasakėčios yra daug kartų skelbtos įvairiomis kitomis kalbomis: estų, ukrainiečių, bulgarų, rumunų, sorbų, suomių, italų, žydų (idiš), esperanto, lotynų. Ateina žinių apie vykdomus ar planuojamus naujus Donelaičio kūrybos vertimus. Pavyzdžiui, Japonijoje pasirodė ištraukos iš „Pavasario linksmybių" japonų kalba. Vertėjas I. Murata, palaikantis ryšius su Lietuva, tikisi, kad po kurio laiko japonų skaitytojai galės susipažinti su visa Donelaičio poema.

Visa tai rodo, kad Donelaičio kūryba užima garbingą vietą pasaulinės literatūros istorijoje.

SENOSIOS LIETUVIŲ LITERATŪROS POVEIKIS VĖLESNEI LITERATŪRAI

XIX a. pradžioje susidarė naujos ekonominės, politinės ir kultūrinės sąlygos lietuvių literatūrai vystytis. Prasidėjo paskutinis feodalizmo epochos lietuvių literatūros raidos etapas. Vyko sparti visos lietuvių kultūros ir literatūros sekuliarizacija. Išaugusi pasaulietinė literatūra savo reikšme visiškai nustelbė religinę. Literatūroje įsigalėjo aktuali visuomeninė tematika ir problematika, formavosi grožinė proza, įvairūs poezijos žanrai, tobulėjo kūrinių stilius ir kalba. Tačiau toji literatūra irgi neišaugo tuščioje vietoje — ji rėmėsi geriausiomis senosios lietuvių literatūros tradicijomis. Pamažu formuojantis nacijai, toliau bręstant tautiniam sąmoningumui, liaudies išsivadavimo judėjimo ir romantizmo idėjų poveikyje imta vis labiau ir įvairiapusiškiau domėtis savo tautos dvasine kultūra, jos specifika, laikyti ją esmine gyvenimo vertybe. Buvo varomas platus kultūrinio darbo baras: tyrinėjama Lietuvos istorija, lietuvių kalba, tautosaka, senoji raštija, kuriama ir ugdoma grožinė literatūra. Pagrindiniai XIX a. pradžios lietuvių kultūros ir literatūros reprezentantai buvo inteligentai, kilę iš valstiečių arba smulkiųjų bajorų, taigi iš tų socialinių sluoksnių, kurie buvo išsaugoję lietuvių kalbą, papročius, tautosaką, o kartu ir visos lietuvių nacionalinės kultūros pamatą. Daugumas jų (A. Strazdas, D. Poška, S. Stanevičius, S. Daukantas, L. Rėza ir kt.) stengėsi ugdyti lietuvių literatūrą demokratiniais pagrindais, remdamiesi pažangiosiomis savo meto idėjomis. Todėl jie sugebėjo ir senąją lietuvių literatūrą vertinti kritiškai, atmesdami tai, kas joje buvo reakcinga, ir perimdami tai, kas pažangu, kas galėjo būti atrama tolesnei lietuvių literatūros, poetikos, eilėdaros, literatūrinės kalbos raidai.

Jau pačioje XIX a. pradžioje buvo atkreiptas dėmesys į senuosius lietuvių raštus, suprasta jų svarba. K. Bogušas 1806 m. parašė, o 1808 m. išleido studijėlę lenkų kalba „Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę", kurioje idealizuojamai apibūdino lietuvių kalbą, jos senumą, žodingumą, muzikalumą, panašumą į graikų ir lotynų kalbas, ragino Vilniaus universitetą iš žinomų savojo krašto meile, mokančių lietuviškai žmonių steigti draugiją žodžiams, priežodžiams, padavimams, senovės paminklams rinkti, liaudžiai knygelėms leisti. Tame savo darbe K. Bogušas, kaip jau buvo minėta,

daugiausia rėmėsi Pil. Ruigio „Lietuvių kalbos tyrinėjimu", taip pat jo žodynu, K. Sirvydo žodynu ir kitais senaisiais raštais.

Daugelis rašytojų tuo metu ypač naudojosi ir rėmėsi K. Sirvydo žodynu. A. Klementas 1810 m. eiliuotame laiške Žemaičių vyskupui J. A. Giedraičiui („Donis priedero"), svarstydamas bendrinės lietuvių literatūrinės kalbos klausimą, platokai kalba ir apie K. Sirvydo žodyną. Jo nuomone, tame žodyne *ne visi žodžiai yra išguldyti*, esą jame *be galo daugel [...] aplenktų*. A. Klementas taip pat apgailestauja, kad K. Sirvydo žodynas parašytas aukštaitiškai rytietiškai — *lietuviškai*, o ne *tikrai žemaitiškai*. Tačiau kartu jis pripažįsta ir pabrėžia K. Sirvydo nuopelnus, *jog padarė mums pradžią, iš kur gal atminti nor retai kurį žodį*. Todėl jo darbą (žodyną) reikėtų ne peikti, o šlovinti. Pagaliau A. Klementas atvirai prisipažįsta, kad, neturėdamas K. Sirvydo žodyno, ir pats nieko negalėtų parašyti.

K. Sirvydo žodynas figūruoja ir D. Poškos literatūriniame laiške T. Čackiui („Grometa pas Tadeušą Čackį"), rašytame, atrodo, 1811 m. Iš jo matyti, kad T. Čackis ieškojo K. Sirvydo žodyno ir tuo reikalu kreipėsi į vieną valdininką, o šis savo ruožtu užklausė D. Pošką. Laiške D. Poška atsako, kad K. Sirvydo žodyno negalįs atiduoti, bet ne iš pavydo. Pasiskolinęs jį iš Žemaičių vyskupo, o kai tingėsiąs rašyti, reiksią grąžinti. Taigi ir D. Poška rašydamas, matyt, negalėjo išsiversti be K. Sirvydo žodyno. Jis taip pat primena T. Čackiui, kad to žodyno egzempliorių (knygų) jau nedaug belikę: visi *jau išžuvo, kaipo nė viens neskaitė, užpečkiuos supuvo*. Ta proga D. Poška pasmerkia Lietuvos bajorų nutautimą, gimtosios kalbos išsižadėjimą:

[...] liežuviu prigimtu visi kalbėt gėdis,
Svečiopai jau žaverno', kitaip pasirėdęs,
O kiti didžiai juokias iš kalbos tėviškos
Ir nenori girdėti mūsų lietuviškos.

Juo labiau malonus jam T. Čackis, kuris, nors kitatautis, lenkas, *pradžios lietuvių kalbos prapuolusios ieško*. Rašydamas „Lenkų-lotynų-lietuvių kalbų žodyną" (pradėtą 1825 m.), D. Poška taip pat rėmėsi senosios lietuvių literatūros veikalais, iš jų — J. Rėzos psalmyno (1625 m.), K. Sirvydo žodyno (1677 ir 1713 m.), K. Milkaus žodyno (1800 m.) — ėmė lietuviškus žodžius.

Šalia K. Sirvydo žodyno XIX a. pradžioje buvo nepaprastai vertinama ir branginama M. Daukšos postilė. Kaj. Nezabitauskis savo elementoriuje „Naujas mokslas skaitymo" (1824 m.) rašė, kad M. Daukšos postilė yra *dideliai reta ir reikalinga knyga*. Remdamasis žinovų nuomone, ją taip pat gyrė L. Rogalskis. Vėliau S. Daukantas ragino M. Valančių ją perspausdinti. Bet labiausiai tą postilę vertino ir daugiausia su ja dirbo S. Stanevičius. Jis M. Daukšos postilę ne tik skaitė, bet ir atsidėjęs ilgą laiką studijavo, palikdamas joje savo įrašų. Ja domėjosi jau 1822—1823 m., baigdamas Kražių gimnaziją ir įstojęs į Vilniaus universitetą.

1823 m. Vilniuje išėjo dvi knygutės (viena 25 puslapių, kita — 16) — M. Daukšos postilės ištraukos. Jose perspausdintas titulinis postilės puslapis, pridėta, be to, nauja antraštė („Wyiątek z kazań żmudzkich"), bet nepažymėta, nei kas spaudai paruošė, nei kas išleido, nei kurioje spaustuvėje buvo spausdinta. Kieno pastangomis šios ištraukos perspausdintos, tikslių žinių nėra, bet iš visko atrodo, kad tai S. Stanevičiaus darbas. O po kelerių metų (1827 m.) S. Stanevičius jau sakė, kad reikia perspausdinti visą M. Daukšos postilę. S. Stanevičius norėjo perspausdinti M. Daukšą dėl jo kalbos gražumo, leksikos turtingumo ir tuo paskatinti kitus ugdyti literatūrinę kalbą. Kad šis tikslas buvo svarbiausias, rodo tai, jog į abu 1823 m. leidinėlius jis įdėjo M. Daukšos „Prakalbą į malonųjį skaitytoją" (o didesniajame ir prakalbą į M. Giedraitį). Ta prakalba jis norėjo prabilti į mokslus einančią jaunuomenę ir inteligentiją M. Daukšos žodžiais, raginančiais mylėti gimtąją kalbą ir rūpintis savo literatūros kūrimu. Šiais leidiniais siekdamas praktinių tikslų, norėdamas ne tik populiarinti M. Daukšą, bet ir patraukti į patriotinį kultūrinį darbą kitus, S. Stanevičius stengėsi senuosius tekstus padaryti prieinamesnius ir todėl, juos perspausdindamas, pakeitė rašybą, praleido diakritinius ženklus.

1827 m. S. Stanevičius paruošė naujam leidimui, o 1829 m. išleido neišaiškinto autoriaus 1737 m. Vilniuje išspausdintą lotynišką lietuvių kalbos gramatiką („Universitas linguarum Lituaniae"), duodamas jai naują antraštę („Trumpas pamokymas kalbos lietuviškos arba žemaitiškos") ir pridėdamas prakalbą lietuvių ir lotynų kalbomis. Šioji prakalba yra vienas reikšmingiausių XIX a. pradžios literatūrinio ir kultūrinio gyvenimo dokumentų. Leisdamas M. Daukšos ištraukas, S. Stanevičius nepasisakė, ko siekdamas tai darė, — M. Daukšos žodžiai buvo pakankamai iškalbingi ir jo pavyzdys patraukiantis. O perspausdindamas lietuvių kalbos gramatiką, jis išdėstė savo tikslus, palietė aktualiuosius literatūrinės kalbos ugdymo klausimus ir nurodė kelią, kuriuo, jo nuomone, visiems reiktų eiti. Prakalba yra S. Stanevičiaus kelerių metų tyrinėjimo, patyrimo ir prieitų išvadų apibendrinimas. Joje S. Stanevičius, konstatavęs, kad *daugumas žemaičių [. . .] mokosi, skaito ir rašo lietuviškai,* vieni vedami mokslinių interesų, kiti patriotinių — *iš meilės kalbos tėviškės,* sakosi rasta ir naujai leidžiama gramatika noris vienus ir kitus pradžiuginti ir jiems padėti. Be gramatikos buvo neįmanoma ugdyti literatūrinę kalbą, ir jos reikalingumas tada buvo daugelio labai gyvai jaučiamas. Tuo metu (1824 m.) buvo kovojama su cenzūra dėl A. Butkevičiaus lietuvių kalbos gramatikos išspausdinimo. D. Poška skundėsi, kad neturime jokios gramatikos, K. Kasakauskis įrodinėjo, kad be gramatikos negalima patobulinti kalbos, jos suvienodinti. Gramatikos stoką juo labiau jautė studentai, sistemingai ėję mokslus ir naudojęsi populiaria O. Kopčinskio lenkų kalbos gramatika, kurioje buvo sakoma, kad *visos kalbos, neturinčios gramatikos, yra panašios į nekultivuojamą žemę, kurioje veisiasi, kas nori, auga, kaip nori.*

Todėl vienas svarbiausių S. Stanevičiaus tikslų ir buvo šia perspausdinama gramatika duoti kalbos mokslo vadovėlį, padėti įsisavinti jos gramatinę sandarą — *kelią pažinimop kalbos pravesti.* Bet jam ne mažiau rūpėjo ir skleisti kalbos ugdymo mintį. Tiek M. Daukšos ištraukų, tiek šios gramatikos perspausdinimu jis norėjo visiems įrodyti, kad tobulinti lietuvių kalbą yra įmanomas dalykas, kad ji turi gramatiką, savo krašto žmonių rašytą, senas tradicijas, ir tuo pačiu pakelti kitų nuotaiką, pasitikėjimą, savo jėgomis, paskatinti juos su užsidegimu ugdyti kalbą — *priduoti našumą ir norą ant jos taisymo ir platinimo.* Būdinga, kad šie S. Stanevičiaus žodžiai yra M. Daukšos postilės „Prakalbos į malonųjį skaitytoją" parafrazė. Neugdant kalbos, buvo neįmanoma nei savą nacionalinę literatūrą kurti, nei liaudies kultūrą kelti. XVIII a. ir XIX a. pradžios bažnytinių raštų kalba buvo užteršta daugybe svetimybių, turėjusių išstumti gyvosios kalbos žodžius. Tai atitiko viešpataujančių klasių interesus. Feodalai ir dvasininkai, dažnai lenkai ar sulenkėję, kalbėdami vartojo lenkų kalbą, kuri vis daugiau teisių įgavo viešajame valstybiniame gyvenime. Vieni ir kiti buvo atitrūkę nuo liaudies, nekentė jos, bet turėjo su ja santykiauti ir, kad galėtų geriau pavergti ir išnaudoti, ją aprūpino tikybine literatūra. Tam tikslui, nemokėdami ir nenorėdami mokėti lietuvių kalbos, nes ją, kaip liaudies kalbą, niekino, jie ir sudarė žargoną — mišinį, kuriame, kaip atrodo, buvo ne mažiau lenkiškų žodžių kaip lietuviškų, ir, prisidengdami bažnyčios autoritetu, stengėsi jį primesti liaudžiai. Ir S. Stanevičiaus gyvenimo metu tuo žargonu išeidavo nemaža tikybinių knygų. Su juo XIX a. pradžioje buvo pradėta kova. Gramatikos prakalboje S. Stanevičius pirmą kartą viešai kėlė tos kovos reikalą, taip apibūdindamas feodalų ir dvasininkų susmukdytą raštų kalbą ir literatūrą Lietuvoje: *kalba lietuviška Žemaičiuose, o dar didžiaus Lietuvoje, taip nupuolė, jog nė jokiu puikiu ir išmintingu raštu, nei gražia ir taikia iškalba pasigirti negalime.* Panašiai apie lietuvių literatūrinės kalbos *nupuolimą* ir jo priežastis rašė ir K. Kasakauskis savo gramatikoje (1832 m.), ir A. G. Krauzė veikale „Lietuva ir jos gyventojai" (1834 m.). S. Stanevičius visai teisingai nurodė, kad viena to *nupuolimo* priežasčių buvo ta, jog dvasininkai žiūrėjo į literatūrą kaip į savo monopolį, niekieno nebuvo kontroliuojami, jokios kritikos nebijojo ir nelaukė, būdami įsitikinę, *jog niekas mokytas negali atsirasti, kursai lietuviškus raštus skaityti ir anuos peikti arba girti prasimanytų.* S. Stanevičius taip pat pabrėžė skirtumą tarp knygų, leidžiamų Prūsijoje ir Lietuvoje: pirmosios, jo žodžiais, *prilygsta sodnams, kur medžiai ranka žmogaus po tiesuma ir patogiai susodinti yra,* o pastarosios *tolygios yr miškams, per save augantiems be sargo ir be jokio pridabojimo.* Kalbai ugdyti reikėjo tvirtų pagrindų. Tik juos padėjus, buvo galima nugalėti bažnytinį feodalinį žargoną ir sukurti literatūrinę kalbą. Reikėjo surinkti pagrindinį žodyninį fondą, žodyninę sudėtį. S. Stanevičius prakalboje ir iškėlė uždavinį *surasti jos* (lietuvių

kalbos) *pamestus ir užmirštus žodžius*, drauge nurodydamas, kad jų reikia ieškoti senosiose knygose, ir todėl skatindamas *rūpesningai ieškoti senovės lietuviškų raštų*. Šis programinio pobūdžio S. Stanevičiaus pasisakymas — *pamestų ir užmirštų žodžių* ieškojimas senuosiuose XVI a. pabaigos ir XVII a. pirmosios pusės raštuose, kurių kalba buvo kelis kartus turtingesnė ir grynesnė už XVIII a. ir XIX a. pradžios tikybinių raštų kalbą, yra visai suprantamas, tikslingas ir pažangus. Senieji raštai galėjo būti tinkamas šaltinis žodyninei literatūrinės kalbos sudėčiai turtinti, juo labiau kad jų autoriai rėmėsi gyvąja kalba. S. Stanevičius taip pat jautė ryšį su liaudimi ir praktikoje rėmėsi daugiausia gyvąja liaudies kalba, o senuosiuose raštuose ieškojo pirmiausia abstraktinių žodžių. Gali atrodyti, kad S. Stanevičius bandė grąžinti žodžius, kurie jau paseno ir buvo nebevartojami. Bet toks aiškinimas būtų neteisingas. Nors S. Stanevičius nurodo, kad, *norint pažinti visą platybę ir visotimą apgimimą kalbos lietuviškos, nuo skaitymo tų knygų, ne viename amžiuje ir tūlose šalyse žemės rašytų, pradėti mums reikia*, bet, kita vertus, pabrėžia, kad į tuos senuosius raštus reikia žiūrėti tik kaip į pasinaudotiną medžiagą: *Paminėtos taigi knygos yra dėl mūsų kaip girios kokios arba medžiai liemeningi, kur kožnas reikalui savo tam tikrą medžiagą rasti ir pagal savo tikslą rūmą suręsti galėsi.* S. Stanevičius ne tik neperša senųjų raštų kalbos kaip tokios ir nelaiko jos netgi žodyninės sudėties atžvilgiu visai tobula, pavyzdinga, bet, norėdamas kurti literatūrinę kalbą ir ją įvesti į viešąjį gyvenimą, mokyklas, labai aiškiai sako, kad *nė vieno iš tų raštų nei raštininkų įkandine sekti negalime, kadangi nė vienas iš jų nėra taip tobulas, kas darbuose žmogaus niekada nesiranda, idant visokiam amžiui ir kožno luomo žmonėms, lietuviškai kalbėti arba rašyti norintiems, paveikslu būtų.* S. Stanevičius, senuosius raštus daugiau už kitus tyrinėjęs ir geriau pažinęs, nesitenkino bendrai nurodęs juos kaip šaltinį ir gramatikos prakalboje pateikė jų apibūdinimą-įvertinimą. Tai buvo originalus jo darbas, tyrinėjimų rezultatų apibendrinimas ir viena iš pirmųjų lietuvių literatūros istorijos užuomazgų. Jis čia, kad ir trumpoje apžvalgoje, iškėlė geriausius rašytojus tiek pačioje Lietuvoje, tiek Prūsijoje, pirmą vietą ir *didžiausią vertę* skirdamas M. Daukšos postilei ir kartu pabrėždamas, kad dėl kalbos gražumo ją reiktų perspausdinti. Po M. Daukšos labiausiai vertino K. Sirvydo raštus, tarp jų „Punktus sakymų". Antrą vietą davė Prūsijos lietuvių leidiniams, tarp geriausių knygų čia paminėdamas L. Rėzos ir K. Milkaus darbus. L. Rėzos išleistos knygos, tarp jų ir K. Donelaičio „Metai", esančios *vertos, idant nuo visų lietuvininkų skaitomos ir mylimos būtų.* Pagaliau trečią vietą pagal reikšmingumą S. Stanevičius skyrė Lietuvos reformatų leidiniams — S. Chilinskio biblijos vertimui ir „Knygai nobažnystės". Taigi S. Stanevičiaus prakalbą reikia laikyti reikšmingu amžiaus dokumentu. Daugiausia dėmesio joje skirta literatūrinei kalbai ugdyti, jos žodyninei sudėčiai turtinti ir drauge kalbos

bendrumui įsąmoninti. Šiuo atžvilgiu itin būdinga tai, kad S. Stanevičius perspausdino rytiečių tarmės gramatiką, pats būdamas žemaitis, ir iškėlė uždavinį surinkti *pamestus ir užmirštus žodžius*. Nors jo ta gramatika nepatenkino ir prakalboje jis paminėjo, kad ji neprilygstanti G. Ostermejerio ir K. Milkaus gramatikoms, bet vis tiek ją perspausdino dėl to, kad ji, kaip ir daugelis vertingesnių praėjusių amžių leidinių, buvusi užmiršta ir kad ji — *savo kampo vaisius*. Tą gramatiką S. Stanevičius skyrė inteligentijai, besimokančiai jaunuomenei. S. Daukantas ją rekomendavo (1846 m.) M. Valančiui naudoti vadovėliu, mokant lietuvių kalbos seminarijoje. Rekomenduodamas literatūrinei kalbai ugdyti senuosius raštus, S. Stanevičius pabrėžė ir teritorinį, ir istorinį kultūrinį Žemaičių, Aukštaičių ir Prūsijos lietuvių bendrumą, norėjo remtis kultūriniu praeities palikimu.

Senieji raštai buvo svarbūs įvairiais atžvilgiais, todėl XIX a. pradžioje daugelis jų ieškojo ir juos tyrinėjo. S. Daukantas stengėsi susidaryti jų rinkinį. Rūpindamasis literatūrinės kalbos ugdymu, jis, kaip ir S. Stanevičius, nesitenkino gyvąja liaudies kalba, nors ją labiausiai brangino, o ieškojo žodžių ir senuosiuose raštuose. Savo istoriniuose darbuose jis gausiai rėmėsi senąja Lietuvos istoriografija — Lietuvos metrika, Mykolo Lietuvio, M. Strijkovskio, A. Vijūko-Kojelavičiaus ir kitų autorių veikalais.

Kaj. Nezabitauskis sudarė senųjų lietuviškų raštų bibliografijėlę („Surinkimas visokių raštų lietuviškų, žemaitiškų ir prūsiškai lietuviškų"), išspausdintą jo elementoriuje „Naujas mokslas skaitymo" (1824 m.). Tai buvo pirmas lietuviškų knygų bibliografinis sąrašas Lietuvoje. Vėliau M. Akelaitis buvo parengęs antrą, papildytą Kaj. Nezabitauskio elementoriaus leidimą, bet jis nebuvo išspausdintas. 1860 m., pertvarkęs ir papildęs 1824—1859 m. išleistomis knygomis, bibliografinį priedą „Surinkimas" perspausdino L. Ivinskis.

Senąja lietuvių literatūra labai domėjosi ir J. Plioteris, artimai bendravęs su S. Stanevičiumi. Baigęs Vilniaus universitetą (1828 m.), lituanistinių studijų tikslais jis lankėsi Rygoje ir Karaliaučiuje, bendradarbiavo su L. Rėza. Jis surinko nemažą biblioteką, rengė XVI—XIX a. lietuviškų ir lituanistinių knygų bibliografiją, kuri gali būti laikoma mokslinės lietuvių bibliografijos pradžia. 1831 m. Karaliaučiuje jis užbaigė rankraštį „Trumpa žinia apei tą išdavimą lietuviškos biblijos Londone". Tai studija apie 1660 m. Londone spausdintą S. Chilinskio biblijos vertimą. S. Chilinskio vertimas čia apibūdinamas istoriniu, bibliografiniu ir kalbiniu atžvilgiu. Tą savo darbą J. Plioteris rengė spaudai, bet 1831 m. sukilimas sutrukdė jį išleisti. Apie 1830—1836 m. J. Plioteris rašė ir kitą darbą lenkų kalba — „Medžiaga lietuvių literatūros istorijai". Tai senosios lietuvių literatūros bibliografija, kurią sudaro dvi dalys: 1) chronologinis-bibliografinis sąrašas ir 2) rašytojų ir kalbos tyrinėtojų biografijos. Šiame darbe medžiaga suskirstyta epochomis: 1) iki M. Mažvydo (prūsų leidiniai),

2) nuo M. Mažvydo iki D. Kleino ir 3) nuo D. Kleino iki 1831 m. Čia pateikiama žinių apie M. Mažvydą, J. Bretkūną, L. Zengštoką, J. Jaknavičių, K. Sirvydą, D. Kleiną. Iš viso užregistruota apie 200 su Lietuva, jos senąja kultūra ir literatūra susijusių įvairių spaudinių lietuvių, latvių, prūsų, lotynų, vokiečių, lenkų, rusų, prancūzų kalbomis.

K. Donelaičio kūrybą entuziastingai įvertino nežinomas autorius *(Lietuvis nuo Šventosios upės krašto)*, 1828 m. parašęs pratarmę K. Donelaičio ir S. Stanevičiaus pasakėčių leidimui (1829 m.). Jis džiaugiasi originalios lietuvių pasakėčios atsiradimu, didžiuojasi vyrais, kurie neužmiršta ir neniekina *prigimtos savo žemaitiškos kalbos*, kurie įrodė, kad lietuvių kalba, kaip ir kitos, išdailintos kalbos, tinka grožinei literatūrai, poezijai, kad lietuvių kalba galima net eiliuoti, kaip eiliavo senovės graikai ar romėnai. Tokiu pagarbos vertu vyru tarp kitų (XIX a. pradžios rašytojų) jis laiko ir K. Donelaitį, ypač propaguoja jo „Metus" — *aukštas giesmes*, kurios *vertos yra, kad kožnas lietuvininkas ar žemaitis, savo tėviškę mylįs, jas skaitytų.*

Prūsijoje tuo metu senąja lietuvių literatūra labiausiai domėjosi ir ją studijavo L. Rėza. Ruošdamas trečią (1816 m.) ir ketvirtą (1824 m.) biblijos leidimą, jis sukaupė gausią istoriografinę ir kritinę medžiagą apie senuosius raštus. Remdamasis ta medžiaga, jis parašė vokiečių kalba kelias reikšmingas studijas. Pirmiausia — tai „Lietuviškosios biblijos istorija", pasirodžiusi kartu su trečiu biblijos leidimu (1816 m.). Tas darbas turi keleriopą reikšmę. Jame atsiskleidžia L. Rėzos istoriografinės pažiūros, jo kova prieš Prūsijos lietuvių germanizaciją, pagaliau pateikta ir apibendrinta daug faktinių duomenų apie senąją lietuvių raštiją. L. Rėza čia chronologiškai apžvelgė S. Rapolionio, M. Mažvydo, B. Vilento, A. Jomanto darbus, susijusius su pirmosios lietuviškos knygos pasirodymu, įvertino J. Bretkūno biblijos vertimą, paminėjo S. Vaišnoro ir L. Zengštoko leidinius, nušvietė J. Rėzos veiklą, svarstė S. Chilinskio biblijos vertimo šaltinius, apibūdino „Naujo testamento" (1701 ir 1727 m.) ir biblijos (1735 ir 1755 m.) leidimus XVIII amžiuje. L. Rėza ypač iškėlė J. Bretkūno nuopelnus, laikė jį pavyzdžiu kitiems. Šitaip L. Rėza tarsi pratęsė G. Ostermejerio „Pirmąją lietuviškų giesmynų istoriją" (1793 m.). G. Ostermejeris apžvelgė kelių šimtmečių eiliuotus kūrinius, o L. Rėza — prozinius raštus, kurių didžiausią ir svarbiausią dalį sudarė biblijos ir atskirų jos dalių vertimai bei leidimai. L. Rėzos darbas buvo paskatinimas ir J. Plioteriui, rašiusiam savo istoriografines ir bibliografines studijas, taip pat gal S. Stanevičiui, kuris 1830 m. pabaigoje—1831 m. pradžioje drauge su J. Plioteriu lankėsi pas L. Rėzą Karaliaučiuje. L. Rėzos „Lietuviškosios biblijos istoriją" savotiškai papildo jo „Filologinės kritinės pastabos", kurių pirma dalis išėjo kartu su trečiu (1816 m.), o antra dalis — su ketvirtu (1824 m.) biblijos leidimu. Tose pastabose L. Rėza paaiškino, kaip ir dėl ko jis redagavo atskiras biblijos vietas, iš-

reiškė savo susirūpinimą lietuvių literatūrinės kalbos grynumu, taisyklingumu, aiškumu ir vaizdingumu. Kaip bažnytinės konsistorijos narys, L. Rėza buvo įpareigotas tęsti D. Arnolto presbiterologiją (1777 m.), kurioje buvo registruojamos pagrindinės biografinės žinios apie Rytų Prūsijos pastorius. Vykdydamas tą pavedimą, jis parašė (taip pat vokiečių kalba) „Trumpas žinias" apie Rytų Prūsijos pastorius nuo 1775 m., be to, „Trumpas žinias" apie Vakarų Prūsijos pastorius. Abu tuos darbus L. Rėza išleido 1834 m. Pagaliau 1837 m. dar buvo išleista „Rėzos presbiterologijos pataisos bei papildymai". Tie L. Rėzos darbai lietuvių kultūros istorijai reikšmingi savo faktine biografine medžiaga. Tačiau labiausiai L. Rėza nusipelnė, paskelbdamas K. Donelaičio kūrybą. 1818 m. jis pirmas išleido K. Donelaičio „Metus", o 1824 m. išspausdino ir visas šešias išlikusias K. Donelaičio pasakėčias kartu su savo verstomis Ezopo ir kitų autorių pasakėčiomis. Iki tol K. Donelaičio kūrybos tebuvo paskelbta tik nežymių atsitiktinių fragmentų. „Metų" leidime L. Rėza įdėjo platų įvadą, paaiškinimus, lygiagrečiai pateikė kūrinio vertimą į vokiečių kalbą. Jis norėjo, kad su K. Donelaičio „Metais" susipažintų ne tik lietuvių liaudis, bet ir kitos pasaulio tautos, intelektualiniai sluoksniai. Įvadiniame straipsnyje L. Rėza iškėlė pagrindines K. Donelaičio kūrybos problemas. Jis aptarė „Metų" genezę, jų vietą pasaulinėje literatūroje ir lietuvių literatūros raidoje, pažymėjo jų originalumą. Apžvelgė autoriaus poziciją, kūrinio santykį su gyvenimo tikrove, jo tematinį ir idėjinį turinį. Apibūdino „Metų" paskirtį, meninį metodą, žanrą, kompoziciją, kalbinę išraišką. Pagaliau išryškino paties K. Donelaičio gyvenimo ir asmens bruožus. „Metų" pasirodymas padarė didelį poveikį lietuvių kultūriniam gyvenimui. XIX a. pirmosios pusės lietuvių rašytojai ir kultūros veikėjai (S. Daukantas, S. Stanevičius, Lietuvis nuo Šventosios, L. A. Jucevičius ir kt.) K. Donelaitį laikė pagrindiniu lietuvių literatūros reprezentantu, tautos pasididžiavimu, ragino iš jo mokytis. L. Rėzos parašytas „Metų" įvadas buvo gera paspirtis besiformuojančiam lietuvių literatūros mokslui.

Senąja lietuvių literatūra nuo pat savo literatūrinės veiklos pradžios intensyviai domėjosi ir L. A. Jucevičius. 1837 m. jis išvertė kelis lenkų poetų kūrinius į lietuvių kalbą ir paskelbė juos leidiniu „Ištraukos iš naujųjų lenkų poetų". Tame leidinyje L. A. Jucevičius pateikė straipsnį lenkų kalba „Keli žodžiai apie lietuvių kalbą ir literatūrą", kuris vėliau (1845 m.) buvo pakartotas jo veikale „Lietuva". Straipsnyje jis aptarė visuomenines lietuvių kalbos egzistavimo sąlygas, lietuvių literatūros formavimąsi, iškėlė kai kuriuos autorius. Iš senųjų rašytojų jis ypač vertino M. Daukšą, vadino jį *nemirtingu.* Jo postilės vertimas esąs *pavyzdingas. Visas originalo paprastumas, visas naivumas ir biblijiniai išsireiškimai* čia esą *perteikti nuostabiai sklandžiai ir tiksliai.* Kitu lygiai didžiai nusipelniusiu savo tautai rašytoju, įžymiu lietuvių filologu L. A. Jucevičius laikė K. Sirvydą. Jo raštų stilius

esąs *taisyklingas, kalba visuomet gryna ir be jokių svetimybių priemaišų.* K. Sirvydo raštai jau tapę retenybe, ir L. A. Jucevičius pageidauja, kad jie būtų perspausdinti. Iš lietuvių poetų, *kurių kanklės skamba garsiausiai,* L. A. Jucevičius pirmiausia pažymėjo K. Donelaitį. Tai *tikrai didis tautinis poetas.* Jo poema „Metai" *yra kuo teisingiausias kaimo žmonių papročių, gyvenimo būdo ir triūso paveikslas. Jame it veidrodyje matome tautos charakterį, jos moralinį ir fizinį išsivystymą.* L. A. Jucevičius pabrėžė „Metų" poetiškumą, jų originalumą ir paprastumą, autoriaus sutapimą su vaizduojamais būrais. Jis taip pat glaustai aptarė biblijos vertimus į lietuvių kalbą (J. Bretkūno, S. Chilinskio, J. Kvanto), paminėjo lietuvių kalbos žodynus (K. Sirvydo, V. Hako, K. Milkaus) ir gramatikas (D. Kleino, T. Šulco, F. Hako, Pov. Ruigio, K. Milkaus, anoniminę „Universitas linguarum Lituaniae"), Pil. Ruigio lietuvių kalbos tyrinėjimą. Pacitavo L. Rėzos žodžius, kad *lietuviai turi būti dėkingi už dabartinį savo apšvietos stovį [...] M a ž v y d u i, V i l e n t u i, B r e t k ū n u i, D o n e l a i č i u i, M i l k u i ir kitiems savo žemės sūnums.* L. A. Jucevičius, kaip kadaise M. Daukša, ragino *draug su svetimųjų kalbų mokėjimu jungti mokėjimą tos kalbos, kuria mūsų senelių seneliai kalbėjo, n e s k a l b a y r a t a u t o s t u r t a s, i r n i e k a s n e p r i v a l o u ž m i r š t i, k a i p j o t ė v a i k a l b ė j o!* 1840 m. L. A. Jucevičius baigė rašyti didelį darbą „Biografinės ir literatūrinės žinios apie mokytus žemaičius", kuris iki pastarojo laiko išgulėjo rankraščiu ir buvo išleistas tik 1975 m. Jame apibūdinta arti 200 lietuvių rašytojų, kultūros veikėjų, jų tarpe senieji autoriai M. Daukša, S. Jaugelis Telega, S. Minvydas, M. Olševskis, P. Roizijus, M. Sarbievijus, M. Strijkovskis, K. Sirvydas, P. Šrubauskis, Ž. Liauksminas. Iš to darbo 1841 m. lenkų žurnale („Piśmiennictwo krajowe") buvo išspausdintas straipsnis apie K. Sirvydą, kuriame pateikta biografinių žinių, paminėti jo pagrindiniai darbai. Panaudodamas daug archyvinės medžiagos, svarbių žinių apie senosios lietuvių literatūros vystymosi sąlygas pateikė ir M. Valančius savo veikale „Žemaičių vyskupystė" (1848 m.).

Minėti pagrindiniai darbai (L. Rėzos, Kaj. Nezabitauskio, S. Stanevičiaus, J. Plioterio, L. A. Jucevičiaus ir kitų), skirti seniesiems raštams ir rašytojams fiksuoti, apibūdinti ir propaguoti, sudarė lietuvių literatūros istorijos pradmenis. Jie rodo, kaip senoji lietuvių literatūra įaugo į XIX a. pirmosios pusės lietuvių kultūrinį gyvenimą. Šiuo metu jau buvo sukaupta ir susisteminta daug senosios lietuvių literatūros faktų, išryškinti kai kurie jos formavimosi ir raidos bruožai, pastebėtos ir atskleistos prieštaringos tendencijos jos kelyje, iškelti reikšmingiausi autoriai ir kūriniai. Jais buvo remiamasi, pasirenkant kūriniams temas ir siužetus (metraščiai, kronikos), kovojant dėl lietuvių kalbos teisių ir ugdant literatūrinę kalbą (gramatikos, žodynai, poleminiai raštai, geriausi vertimai), tyrinėjant Lietuvos istoriją (metraščiai, Lie-

tuvos metrika, statutai, M. Strijkovskio, A. Vijūko-Kojelavičiaus ir kt. darbai), renkant ir studijuojant lietuvių tautosaką (Prūsijos pavyzdys XVIII amžiuje), kuriant pasaulietinę grožinę literatūrą (pasaulietiniai elementai religiniuose raštuose, pasaulietinės poezijos bandymai, K. Donelaitis), turtinant jos poetiką ir eilėdarą (literatūriniai elementai religiniuose raštuose, pasaulietiniai kūrinėliai, giesmynai ir kitokie eiliuoti tekstai).

Taigi senoji lietuvių literatūra geriausiais savo veikalais XIX a. pirmojoje pusėje tapo integraline demokratinės lietuvių dvasinės kultūros dalimi, buvo atrama tai kultūrai saugoti ir toliau ugdyti.

REKOMENDUOJAMOS LITERATŪROS SĄRAŠAS

Nurodoma pagrindinė tarybinė (su retomis išimtimis) literatūra knygoje aptariamais klausimais. Akademinė „Lietuvių literatūros istorija" (t. 1, 1957), nušviečianti visą senąją lietuvių literatūrą, prie atskirų autorių ar temų (specialiosios literatūros sąraše) pakartotinai nenurodinėjama.

Santrumpos

(dažnai nurodomų leidinių specialiosios literatūros sąraše)

IP — *Jurginis J.* Istorija ir poezija. Kultūros istorijos etiudai. V., 1969.
KDE — *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha. V., 1964.
LB I, LB II — *Lebedys J.* Lituanistikos baruose. T. 1—2. V., 1972.
LE — *Girdzijauskas J.* Lietuvių eilėdara. Silabinės-toninės sistemos susiformavimas. V., 1966.
LES — *Girdzijauskas J.* Lietuvių eilėdara (mokymo priemonė studentams neakivaizdininkams). V., 1967.
LKV — *Jablonskis K.* Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. V., 1973.
LLICh — Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. Red. *K. Korsakas* ir *J. Lebedys.* V., 1957.
LLK I — Lietuvių literatūros kritika. T. 1 (1547—1917). Red. *K. Korsakas, K. Doveika.* V., 1971.
LP I — Lietuvių poezija. T. 1. Sudarė *V. Vanagas.* Leid. 2. V., 1969.
LSE — *Mikšytė R.* Lietuvių silabinė eilėdara (ryšių su lenkų poezija šviesoje). — „Literatūra ir kalba", t. 10, V., 1969.
LTA — Lietuvių tautosakos apybraiža. Vyr. red. *K. Korsakas.* V., 1963.
MAD — Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai.
SLT — Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a. Paruošė *J. Lebedys.* V., 1956.

BENDROJI LITERATŪRA

Marksizmo-leninizmo klasikai

1. K. Marksas ir F. Engelsas apie literatūrą. V., 1961.
2. Leninas apie kultūrą ir meną. V., 1960.

Lietuvos istorija

3. Lietuvos TSR istorija. T. 1. Vyr. red. *J. Žiugžda.* V., 1957, p. 3—375.
4. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. 1. Ats. red. *K. Jablonskis,* vyr. red. *J. Žiugžda.* V., 1955, p. 19—343.
5. Lietuvos inventoriai XVII a. Dokumentų rinkinys. Sudarė *K. Jablonskis* ir *M. Jučas.* V., 1962.

6. Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. Dokumentų rinkinys. D. 1. XVI—XVII a. Sudarė *K. Jablonskis*. V., 1959. D. 2. XVIII amžius. Surinko *R. Jasas* ir *J. Orda*. Spaudai parengė *R. Jasas*. Red. *K. Jablonskis*. V., 1961.
7. Lietuvių karas su kryžiuočiais. Sudarė *S. Janušonis*. V., 1964.
8. Gedimino laiškai. Parengė *V. Pašuta* ir *I. Štal*. V., 1966.
9. Kazimiero Teisynas (1468 m.). V., 1967 (Acta historica Lituanica, I).

*

10. *Batūra R.* Lietuva tautų kovoje prieš Aukso Ordą. Nuo Batu antplūdžio iki mūšio prie Mėlynųjų Vandenų. V., 1975.
11. *Dundulienė P.* Badas ir maras Lietuvoje feodalizmo laikais. — „Istorija", t. 4, V., 1963, p. 105—121.
12. *Dundulienė P.* Žemdirbystė Lietuvoje (nuo seniausių laikų iki 1917 metų). V., 1963.
13. *Dundulis B.* Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amžiuje. V., 1960.
14. *Dundulis B.* Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo 15 amž. V., 1968.
15. *Dundulis B.* Lietuvos užsienio politika XVI a. V., 1971.
16. *Jablonskis K.* Lietuvos valstiečių kova prieš feodalų priespaudą iki valakų reformos. — „Lietuvos istorijos instituto darbai", t. 1, V., 1951, p. 44—86.
17. *Jakubovskis J.* Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją. K., 1921.
18. *Jasas R.* Didysis prūsų sukilimas (1260—1274). V., 1959.
19. *Jučas M.* Žalgirio mūšis. V., 1959.
20. *Jučas M.* Nuo Krėvos sutarties iki Liublino unijos. K., 1970.
21. *Jurginis J.* Reakcinis bažnytinių jurisdikcijų vaidmuo Vilniaus istorijoje. — „Lietuvos istorijos instituto darbai", t. 1, V., 1951, p. 88—152.
22. *Jurginis J.* Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje. V., 1962.
23. *Jurginis J.* Krikščionybė Lietuvoje. — Kn.: Religijos ir ateizmo klausimai. V., 1963, p. 223—242.
24. *Jurginis J.* Aisčiai, baltai, lietuviai. — „Mokslas ir gyvenimas", 1966, Nr. 9, p. 11—12.
25. *Jurginis J.* Žemaitija ir Lietuva. — „Mokslas ir gyvenimas", 1967, Nr. 10, p. 30—31.
26. *Jurginis J.* Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. — „Mokslas ir gyvenimas", 1968, Nr. 4, p. 26—28.
27. *Jurginis J.* Ginčas dėl lietuvių kilmės. — „Mokslas ir gyvenimas", 1970, Nr. 8, p. 12—14.
28. *Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A.* Vilniaus miesto istorija (nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos). V., 1968, p. 5—197.
29. *Matulevičius A.* Dėl lietuvių Prūsijoje pietinės etninės ribos XVIII a. pradžioje. — MAD, serija A, t. 1(38), V., 1972, p. 103—119.
30. *Matulevičius A.* 1709—1711 m. maras Prūsijos karalystės Lietuvos provincijoje ir jo padariniai. — MAD, serija A, t. 2(39), V., 1972, p. 73—89.
31. *Matulevičius A.* Prūsijos valdžios politika lietuvių atžvilgiu XVIII a. I pusėje. — MAD, serija A, t. 1(42), V., 1973, p. 79—99.
32. *Matulevičius A.* Kolonistų skaičius ir jų pasiskirstymas Mažojoje Lietuvoje XVIII a. I pusėje. — MAD, serija A, t. 1(50), V., 1975, p. 63—76.
33. *Matulevičius A.* Prūsijos valdžios socialinės ekonominės ir teisinės lietuvių nutautinimo priemonės XVIII a. — MAD, serija A, t. 2(51), V., 1975, p. 107—117.
34. *Pakarklis P.* Lietuvių vokietinimas Mažojoj Lietuvoj. M., 1942.
35. *Pakarklis P.* Lietuvių kova prieš kalavijuočius. V., 1945.
36. *Pakarklis P.* Mažoji Lietuva Mažvydo laikais. — Kn.: Senoji lietuviška knyga. K., 1947, p. 53—88.
37. *Pakarklis P.* Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai. K., 1948.
38. *Pakarklis P.* Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV—XIX a.). V., 1956.
39. *Pašuta V.* Lietuvos valstybės susidarymas. V., 1971.

40. *Sideravičius K.* Krikščionybės kelias į Lietuvą. — „Mokslas ir gyvenimas", 1960, Nr. 1, p. 33—35.
41. *Sideravičius K.* Krikščionybės atsiradimas Lietuvoje. V., 1961.
42. *Valikonytė I.* Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės Ponų tarybos vaidmuo valstybiniame ir politiniame gyvenime XV a. antrojoje pusėje (iki 1492 m.). — „Istorija", t. 13(2), V., 1972, p. 71—80.
43. *Varakauskas R.* Pilėnų gynimas. V., 1960.
44. *Varakauskas R.* Didvyriškieji Pilėnai. V., 1969.
45. *Varakauskas R.* Lietuvos valstybės susidarymo klausimu. — „Istorija", t. 10, V., 1969, p. 169—179.
46. *Vileišis V.* Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje. K., 1935.
47. *Žiugžda J.* Lietuvių ir rusų tautų santykiai istorinio vystymosi eigoje. K., 1964.
48. *Žostautaitė P.* Prūsijos lietuvių valstiečių padėtis XVIII a. antrojoje pusėje. — MAD, serija A, t. 1(12), V., 1962, p. 91—112.
49. *Пичета В. И.* Белоруссия и Литва XV—XVI вв. М., 1961.

Lietuvių kultūros istorija

50. Lietuvių etnografijos bruožai. Red. *A. Vyšniauskaitė.* V., 1964, p. 15—20.

*

51. *Abramavičius V.* Vilniaus pilies teatras. — „Literatūros ir meno metraštis", kn. 1, V., 1959, p. 344—348.
52. *Adomonis T.* Lietuvos XIV—XVI amžių miniatiūra. — „Menotyra", t. 1, V., 1967, p. 203—242.
53. *Burokaitė J.* Muzika Vilniaus universitete (1579—1939). — „Menotyra", t. 1, V., 1967, p. 71—77.
54. *Chomskis V.* Pirmieji Lietuvos žemėlapiai. — „Mokslas ir gyvenimas", 1958, Nr. 2, p. 29—31.
55. *Drėma V.* Pranciškus Smuglevičius. V., 1973.
56. *Dundulienė P.* Senovės lietuvių religijos klausimu. — „Istorija", t. 10, V., 1969, p. 181—207.
57. *Feigelmanas N.* Lietuvos inkunabulai. V., 1975.
58. *Galaunė P.* Lietuvos grafika XVI—XIX a. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961, p. 268—288.
59. *Gaudrimas J.* Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos. T. 1. V., 1958, p. 5—24.
60. *Jurginis J.* Jėzuitizmas ir humanizmas. — „Mokslas ir gyvenimas", 1958, Nr. 3, p. 32—34.
61. *Jurginis J.* Architektūra ir epocha. — „Mokslas ir gyvenimas", 1959, Nr. 5, p. 22—25.
62. *Jurginis J.* Lietuvos meno istorijos bruožai. V., 1960, p. 7—141.
63. *Jurginis J.* Husas, husitai ir Lietuva. — „Mokslas ir gyvenimas", 1965, Nr. 7, p. 26—27.
64. *Jurginis J.* Dangaus nenoriu, pragaro nebijau [apie XVI a. karvedį arijoną Kasparą Bekešą]. — „Mokslas ir gyvenimas", 1965, Nr. 9, p. 8—9.
65. *Jurginis J.* Renesansas ir humanizmas Lietuvoje. V., 1965.
66. *Jurginis J.* Lietuvių dievai ir deivės. — „Mokslas ir gyvenimas", 1966, Nr. 1, p. 30—31.
67. *Jurginis J.* Dievų ieškotojas ir jo kritikai [apie J. Lasickį]. — Kn.: *Jurginis J.* Istorija ir poezija. V., 1969, p. 71—92.
68. *Jurginis J.* Legendos apie lietuvių kilmę. V., 1971.
69. *Jurginis J.* Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje. V., 1976.
70. *Kuzavinis K.* Iš kur kilęs kraštavardis L i e t u v a. — „Mokslas ir gyvenimas", 1964, Nr. 4, p. 10.
71. *Lasickis J.* Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus. Paruošė *J. Jurginis.* V., 1969.
72. *Laucevičius E.* Popierius Lietuvoje XV—XVIII a. T. 1—2. V., 1967.
73. *Lukšaitė I.* A. Volano pažiūros į visuomenės kilmę, struktūrą ir teisės funkcijas. — MAD, serija A, t. 2(27), V., 1968, p. 57—72.

74. *Maciejauskienė V.* Lietuvių pavardžių formavimasis XVI a. II pusėje. — MAD, serija A, t. 3(52), V., 1975, p. 143—152.

75. *Maknys V.* Lietuvių teatro raidos bruožai. T. 1. V., 1972, p. 7—70.

76. *Nausėdas V.* Kova su germanizacija Klaipėdos krašte. — „Mokslas ir gyvenimas", 1969, Nr. 11, p. 13—17.

77. *Plečkaitis R.* Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje (filosofija Lietuvos mokyklose XVI—XVIII amžiais). V., 1975.

78. *Puškaitytė A.* Iš Vilniaus bernardinų kronikų. — „Mokslas ir gyvenimas", 1959, Nr. 5, p. 29—30.

79. *Tautavičius A.* Iš XIV a. Vilniaus gyventojų buities. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 1, V., 1958, p. 94—103.

80. *Vanagas A.* Senieji lietuvių vardai. — „Mokslas ir gyvenimas", 1967, Nr. 6, p. 32—33.

81. *Vanagas A.* Kaip atsirado lietuvių pavardės. — „Mokslas ir gyvenimas", 1967, Nr. 8, p. 13—14.

82. *Vladimirovas L.* Lietuvos popierius. — „Mokslas ir gyvenimas", 1958, Nr. 10, p. 30—31.

83. *Vladimirovas L.* Bažnyčios kova prieš kultūrą. — „Mokslas ir gyvenimas", 1964, Nr. 1, p. 14—16.

84. *Zinkevičius Z.* Kaip vadinosi vilniečiai. — „Mokslas ir gyvenimas", 1973, Nr. 4, p. 17—19.

Švietimas ir mokyklos

85. Vilniaus universitetas. V., 1966, p. 5—67.

86. *Vladimirovas L., Jablonskis K., Bulavas J.* Vilniaus universitetas. V., 1956, p. 5—42.

*

87. *Bogušis V.* Academia Scientiarum Vilnensis [Vilniaus Mokslų akademija, steigta 1773 m.]. — „Kultūros barai", 1973, Nr. 7, p. 70—72.

88. *Endzinas A.* Mokymui naudotų lietuviškų knygų Rytų Prūsijoje klausimu (XVIII a. pabaiga—XIX a. pirmasis ketvirtis). — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 5, V., 1966, p. 139—156.

89. *Endzinas A.* Liaudies švietimo klausimai Rytų Prūsijoje. — „Pedagogika ir psichologija", t. 9(1), V., 1968, p. 85—97.

90. *Endzinas A.* Specialiojo mokslo raidos Lietuvoje bruožai. D. 1. V., 1974.

91. *Jablonskis K.* Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. V., 1973, p. 308—352 (skyrius „Mokyklos").

92. *Laurynaitis V.* Lietuvos evangelikų reformatų mokyklos. — „Pedagogika ir psichologija", t. 12, V., 1973, p. 121—141.

93. *Lebedys J.* Vilniaus universiteto reikšmė lietuvių literatūrai. — Kn.: *Lebedys J.* Lituanistikos baruose. T. 1, V., 1972, p. 362—380.

94. *Lebedys J.* Ar senajame Vilniaus universitete buvo lietuvių kalbos katedra? — Kn.: *Lebedys J.* Lituanistikos baruose. T. 1. V., 1972, p. 201—210.

95. *Lukšienė M.* Pirmosios vidurinės mokyklos Lietuvoje. — „Mokslas ir gyvenimas", 1967, Nr. 7, p. 31—33.

96. *Maksimaitienė O.* Panevėžio pijorų mokykla (1727—1832). — MAD, serija A, t. 2(36), V., 1971, p. 131—145.

97. *Nausėdas V.* Lietuviškos mokyklos Prūsijoje XVI—XVIII amžiais. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 2, V., 1959, p. 320—332.

98. *Plečkaitis R.* Renesansas ir gamtos mokslai Lietuvoje. — „Mokslas ir gyvenimas", 1973, Nr. 11, p. 18—20.

99. *Plečkaitis R.* Moksliniai laipsniai senajame Vilniaus universitete. — „Mokslas ir gyvenimas", 1975, Nr. 1, p. 22—25 .

100. *Plečkaitis R.* Lietuviai studentai senajame Prahos universitete. — „Mokslas ir gyvenimas", 1975, Nr. 10, p. 14—18.

101. *Plečkaitis R.* 400 metų psichologijos mokslui Lietuvos mokyklose. — „Pedagogika ir psichologija", t. 13, V., 1976, p. 7—16.

102. *Raulinaitis A.* Medžiaga Lietuvos mokyklų istorijai. Apie pirmąją katedrinę mokyklą. — „Pedagogika ir psichologija", t. 6, V., 1964, p. 111—114.

103. *Raulinaitis A.* Dar kartą apie *stubella.* — „Pedagogika ir psichologija", t. 8, V., 1966, p. 146.
104. *Ročka M.* Lietuvių studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV a.—XVI a. pradžia). — „Literatūra", t. 9, V., 1966, p. 55—84.
105. *Šidlauskas A.* Kova dėl gamtos mokslų įvedimo Lietuvos mokyklose XVIII a. pabaigoje. — MAD, serija A, t. 2(11), V., 1961, p. 133—143.
106. *Šidlauskas A.* Mokyklų reforma Lietuvoje XVIII a. pabaigoje. — MAD, serija A, t. 2(13), V., 1962, p. 37—57.
107. *Šidlauskas A.* Pradinis mokymas Lietuvoje XVIII a. paskutiniame ketvirtyje. — „Tarybinė mokykla", 1962, Nr. 6, p. 42—43.
108. *Šidlauskas A.* Tiksliųjų ir gamtos mokslų vadovėliai Lietuvos mokyklose XVIII a. pabaigoje. — „Bibliotekininkystė ir bibliografija" (Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka), t. 2, V., 1963, p. 155—194.
109. *Šidlauskas A.* Vidurinės mokyklos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 4, V., 1964, p. 123—132.
110. *Šidlauskas A.* Istorija XVIII a. Lietuvos jėzuitų mokyklose. — Kn.: Kultūrų kryžkelėje. V., 1970, p. 173—209.
111. *Šidlauskas A.* Istorijos vadovėliai Lietuvoje XVIII a. paskutiniame ketvirtyje. — „Istorija", t. 12(2), V., 1972, p. 105—118.
112. *Vansevičius S.* Teisės mokslai Vilniaus universitete. — „Mokslas ir gyvenimas", 1973, Nr. 5, p. 16—19.
113. *Vengrienė E.* Apie kalbų dėstymą senajame Vilniaus universitete (1579—1831). — „Kalbotyra", t. 10, V., 1964, p. 237—243.
114. *Žemaitis Z.* Senieji Vilniaus matematikai. — „Mokslas ir gyvenimas", 1959, Nr. 11, p. 13—15.

Spaustuvės, spauda, bibliotekos

115. Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko universitetas. Mokslinė biblioteka. 400. Parengė *J. Tornau.* V., 1970.

*

116. *Abramavičius V.* Senųjų lietuviškų knygų spaustuvės. — Kn.: Senoji lietuviška knyga. K., 1947, p. 321—338.
117. *Abramavičius V.* Liepsnojančios knygos Vilniaus aikštėse. — „Literatūros ir meno metraštis", V., 1962, p. 145—148.
118. *Jablonskis K.* 1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka. — Kn.: *Jablonskis K.* Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. V., 1973, p. 353—357.
119. *Kawecka-Gryczowa A., Korotajowa K.* i *Krajewski W.* Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Zesz. 5: Wielkie Księstwo Litewskie. Wrocław—Kraków, 1959.
120. *Legaitė R., Dambrauskaitė T.* Mamoničių spaustuvė Vilniuje. — „Mokslas ir gyvenimas", 1964, Nr. 1, p. 31.
121. *Petrauskienė I.* Vilniaus akademijos spaustuvė ir knygų cenzūra. — „Knygotyra", t. 3(10), V., 1973, p. 159—165.
122. *Petrauskienė I.* Vilniaus akademijos spaustuvė (1575—1773). V., 1976.
123. *Užtupas V.* Lotyniškojo šrifto įsigalėjimas lietuvių poligrafijoje. — „Knygotyra", t. 5(12), V., 1975, p. 133—142.
124. *Vladimirovas L.* Pirmosios bibliotekos Lietuvoje. — „Bibliotekų darbas", 1957, Nr. 1, p. 9—19.
125. *Vladimirovas L.* Karaliaučiaus spaudos pradininkas Hansas Veinreichas ir pirmieji jo darbo tęsėjai (XVI—XVII a.). — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 1, V., 1961, p. 99—109.
126. *Vladimirovas L.* Iš bibliotekų Lietuvoje istorijos (Georgijaus Albinijaus knygų kolekcijos likimo klausimu). — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 4, V., 1965, p. 217—221.
127. *Vladimirovas L.* 400 metų kultūros, švietimo ir mokslo tarnyboje. — Kn.: Kultūrų kryžkelėje. V., 1970, p. 5—88 (5—29).
128. *Vladimirovas L.* Vienuolynų ir bažnyčių bibliotekos Lietuvoje (iki 1800 m.). — „Knygotyra", t. 1(8), V., 1970, p. 93—110.
129. *Vokėnaitė A.* Iš bibliotekų istorijos Biržuose ir Biržų apylinkėse XVI—XIX a. — „Knygotyra", t. 2(9), V., 1972, p. 143—147.

Lietuvių kalba viešajame gyvenime

130. Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams. Sudarė *P. Pakarklis*. V., 1960.

131. Lietuviški atsišaukimai: „Lietuvių tauta", kn. 2, d. 1, V., 1911, p. 127—129; Архив Виленского генералгубернатора, издаваемый *Андреем Энгелем*. Т. 2, ч. 1, В., 1870, с. 143—147; Praeitis. T. 1. K., 1930, p. 360—361.

*

132. *Antonovičius A.* Naujai rastas priesaikos tekstas lietuvių kalba [1799 m. valstiečių priesaikos tekstas]. — „Mokslinės bibliotekos metraštis" (Vilniaus universitetas), V., 1958, p. 93—94.

133. *Endzinas A.* Tepliavos varguomenės namų metinių apyskaitų santraukos lietuvių kalba. — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 7, V., 1969, p. 215—222.

134. *Jablonskis K.* Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje. D. 1. K., 1941.

135. *Jablonskis K.* Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. V., 1973, p. 272—307 (skyrius „Lietuvių kalba viešajame gyvenime").

136. *Lebedys J., Urbutis V.* Du žemaitiški XVIII a. vidurio laiškai. — Kn.: *Lebedys J.* Lituanistikos baruose. T. 1. V., 1972, p. 184—200.

137. *Lebedys J.* Lietuvių kalba XVII—XVIII a. viešajame gyvenime. Sudarytoja *V. Zaborskaitė*. V., 1976.

138. *Lukšaitė I.* Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a. V., 1970 (Acta historica Lituanica, V).

139. *Lukšaitė I.* Reformacijos veikėjai Lietuvoje ir lietuvių kalba XVII a. — MAD, serija A, t. 1(35), V., 1971, p. 111—125.

140. *Zinkevičius Z.* Reikšmingas žemaitiškas rankraštinis tekstas [XVII a. pabaigos—XVIII a. pradžios]. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 15 (Žodžių formos ir jų vartosena), V., 1974, p. 171—192.

141. *Zinkevičius Z.* Lietuviška leksika 1724 m. Europos kelionių vadove. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 16 (Lietuvių terminologija), V., 1975, p. 225—230.

Lietuvių literatūrinė kalba

142. *Palionis J.* Lietuvių literatūrinė kalba XVI—XVII a. V., 1967.

143. *Zinkevičius Z.* Rytietiškoji XVII a. lietuvių raštų kalba, jos kilmė ir išnykimas. — „Baltistica", t. 8(1), V., 1972, p. 79—99.

144. *Zinkevičius Z.* Kaip atsirado lietuvių raštų kalba. — „Mokslas ir gyvenimas", 1974, Nr. 7, p. 22—23.

Lietuvių literatūros bibliografija

145. Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 1 (1547—1861). V., 1969.

146. Tarybinis lietuvių literatūros mokslas ir kritika apie literatūrinį palikimą (1944—1958). Bibliografinė rodyklė. Paruošė *E. Stanevičienė*. V., 1959.

147. Tarybinis lietuvių literatūros mokslas ir kritika apie literatūrinį palikimą (1959—1970). Bibliografinė rodyklė. Sudarė *E. Stancikas*. Red. *J. Vosylius*. V., 1975.

148. Tarybų Lietuvos visuomenės mokslai. Kalbotyra. Literatūros mokslas. Referatų rinkinys. Nr. 1. Parengė *B. Tolutienė* (kalbotyra), *J. Kačiulis* (literatūros mokslas). V., 1973.

149. Tarybų Lietuvos visuomenės mokslai. Literatūros mokslas, 1972. Referatų rinkinys. Nr. 2. Parengė *J. Kačiulis, L. Tupikienė*. V., 1974.

150. Tarybų Lietuvos visuomenės mokslai. Literatūros mokslas 1973. Referatų rinkinys. Nr. 3. Parengė *J. Kačiulis, L. Tupikienė*. V., 1975.

151. Senoji lietuviška knyga Vilniaus universitete (leidinių iki 1800 m. bibliografijos rodyklė). D. 1. Sudarė *N. Feigelmanas.* Ats. red. *L. Vladimirovas.* V., 1959.
152. *Feigelmanas N.* Senųjų lietuviškų spaudinių rinkinio VVU mokslinėje bibliotekoje papildymai. — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 2, V., 1962, p. 177—179.
153. Rankraščių rinkiniai (Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos XI—XX amžių rankraščių fondų trumpa apžvalga). Sudarė *V. Abramavičius.* V., 1963.
154. Lietuvių literatūros istorija ir tautosaka. Bibliografinė rodyklė — pagrindinė literatūra. V., 1967 (II leid., 1970).

*

155. *Abramavičius V.* Vilniaus kapitulos archyvas. — „Mokslas ir gyvenimas", 1960, Nr. 12, p. 38—39.
156. *Biržiška V.* Lietuvių bibliografija. T. 1—4. K., 1924—1939.
157. *Tumelis J.* Jurgio Lebedžio bibliografija. — „Literatūra", t. 14(1), V., 1971, p. 21—30.
158. *Urbutis V.* Nauja informacija apie senąsias lietuviškas knygas Britų muziejuje. — „Mokslas ir gyvenimas", 1971, Nr. 4, p. 18—19.
159. *Žukas V.* Lietuvių ikitarybinės bibliografijos išliekamoji vertė. — „Knygotyra", t. 5(12), V., 1975, p. 90—96.

Literatūros chrestomatijos ir antologijos

160. Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. Red. *K. Korsakas* ir *J. Lebedys.* V., 1957, p. 5—217, 469—490.
161. Lietuvių literatūros kritika. T. 1 (1547—1917). Red. *K. Korsakas, K. Doveika.* V., 1971, p. 5—75.
162. Lietuvių poezija. T. 1. Sudarė *V. Vanagas.* V., 1967 (II leid. 1969), p. 5—90.
163. Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a. Priežodžiai, patarlės, mįslės. Paruošė *J. Lebedys.* V., 1956.

*

164. *Biržiška M.* Rinktiniai mūsų senovės raštai. K., 1927.
165. *Ford Gordon B. Jr.* Old Lithuanian Texts of the Sixteenth and Seventeenth Centuries with a Glossary. The Hague, 1969.
166. *Gerulis J.* Senieji lietuvių skaitymai. D. 1. K., 1927.

Literatūros istorija

167. Lietuvių literatūros istorija. T. 1. Red. *K. Korsakas.* V., 1957, p. 5—301.
168. Lietuvių tautosakos apybraiža. Vyr. red. *K. Korsakas.* V., 1963, p. 22—32.

*

169. *Abramavičius V.* Pirmieji literatūriniai konkursai Vilniuje. — „Literatūros ir meno metraštis", V., 1960, p. 240—244.
170. *Abramavičius V.* Pirmieji Vilniaus laikraščiai. — „Literatūros ir meno metraštis", V., 1961, p. 153—165.
171. *Auryla V.* Lietuvių vaikų literatūra. D. 1. Feodalizmo ir kapitalizmo epocha (iki 1917 m.). V., 1967, p. 39—72.
172. *Balčikonis J.* 1680 metų katekizmas. — „Kalbotyra", t. 3, V., 1961, p. 239—242.
173. *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha. V., 1964, p. 9—177.
174. *Gineitis L.* Klasicizmo lietuvių literatūroje klausimu. — MAD, serija A, t. 3(37), V., 1971, p. 97—100.
175. *Gineitis L.* Klasicizmo problema lietuvių literatūroje. V., 1972, p. 5—207.

176. *Girdzijauskas J.* Lietuvių eilėdara. Silabinės-toninės sistemos susiformavimas. V., 1966, p. 50—127.
177. *Girdzijauskas J.* Lietuvių eilėdara (mokymo priemonė studentams neakivaizdininkams). V., 1967.
178. *Jurginis J.* Socialiniai ir politiniai lietuvių raštijos pagrindai XVI—XVIII amžiais. — MAD, serija A, t. 4(53), 1975, p. 97—110.
179. *Jurginis J.* Pasaulietinės lietuvių literatūros pradžia. — „Mokslas ir gyvenimas", 1976, Nr. 6, p. 26—27.
180. *Karosas J.* Pirmieji Vilniaus laikraščiai. — „Mokslas ir gyvenimas", 1969, Nr. 5, p. 5—7.
181. *Kazlauskas B.* Literatūrinis Vilnius 17 amžiuje. — „Kultūros barai", 1968, Nr. 3, p. 63—64.
182. *Kazlauskas B.* Senasis literatūrinis Vilnius. — „Kultūros barai", 1968, Nr. 11, p. 63—64.
183. *Kazlauskas B.* Trys šimtai metų Vilniaus akademijos leidiniui: Jokūbas Benetis: „Virtus dexterae domini...", 1674 m. — „Knygotyra", t. 4(11), V., 1974, p. 113—122 (vertimas p. 123—145).
184. *Laučka A.* 1680 m. katekizmo glosarijus. — „Baltistica", t. 4(2), V., 1968, p. 307—311.
185. *Mikšytė R.* Lietuvių silabinė eilėdara (ryšių su lenkų poezija šviesoje). — „Literatūra ir kalba", t. 10, V., 1969, p. 186—270.
186. *Palionis J.* Dėl „Contiones Litvanicae" kalbos [apie XVIII a. pradžios pamokslų ir giesmių rinkinį]. — „Kalbotyra", t. 23(1), V., 1971, p, 35—47.
187. *Petrauskienė I.* Periodikos pradžia Lietuvoje. — „Knygotyra", t. 4(11), V., 1974, p. 73—100.
188. *Ročka M.* V. J. Agripa — kultūros veikėjas ir literatas. — „Literatūra", t. 10, V., 1967, p. 45—68.
189. *Ročka M.* Apie XVI a. vidurio Vilniaus paskvilius. — „Literatūra", t. 11(1), V., 1969, p. 39—46.
190. *Ročka M.* Lietuviškos knygos raidos bruožai (1547—1861). — Kn.: Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. T. 1. V., 1969, p. VIII—XXVII.
191. *Ročka M.* Jono Andruševičiaus eilės. — „Literatūra", t. 14(1), V., 1971, p. 97—104.
192. *Ročka M.* Pirmoji Lietuvos knyga [apie vilniečio Martyno lotynišką „Agendą", išspausdintą Gdanske 1499 m.]. — „Mokslas ir gyvenimas", 1973, Nr. 5, p. 10—12.
193. *Ročka M.* Poleminis M. Radvilos Juodojo laiškas ir jo literatūrinė aplinka. — „Literatūra", t. 15(1), V., 1973, p. 105—124.
194. *Ročka M.* Humanistas, teisininkas, publicistas [A. Volanas]. — „Mokslas ir gyvenimas", 1974, Nr. 2, p. 47—48.
195. *Sprindis A.* Lietuvių literatūrinė kritika (1861—1905). V., 1957, p. 11—26.
196. *Tijūnelytė J.* Žygimantas Liauksminas ir jo literatūrinė veikla. — „Literatūra", t. 5, V., 1963, p. 85—94.
197. *Tijūnelytė J.* M. T. Cicerono veikalų leidimas XVI—XVIII a. Lietuvoje. — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 6, V., 1967, p. 137—144.
198. *Tumelis J.* Trys nežinomos XVIII a. vidurio lietuviškos knygos. — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 5, V., 1966, p. 215—217.

SPECIALIOJI LITERATŪRA

Lietuvos metraščiai

199. Lietuviškos giminės pradžia. — LLICh, p. 15—18.
200. Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis (ištraukos). — LLICh, p. 18—24.
201. Lietuvos metraštis. Bychovco kronika. Vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė *R. Jasas.* V., 1971.
202. Полное собрание русских летописей. Т. 17. СПб., 1907.

203. Полное собрание русских летописей. Т. 32. Составитель и редактор тома *Н. Н. Улащик*. М., 1975.
204. Хроника Быховца. М., 1966.

*

205. *Batūra R.* Lietuvos metraščių legendinės dalies ir M. Strijkovskio „Kronikos" istoriškumo klausimu. — MAD, serija A, t. 2(21), V., 1966, p. 265—282.
206. *Jasas R.* Lietuvos metraščiai. — „Literatūra ir menas", 1969 sausio 1.
207. *Jasas R.* Bychovco kronika ir jos kilmė. — Nr. 201, p. 8—38.
208. *Jučas M.* Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraštis. — MAD, serija A, t. 2, V., 1957, p. 111—120.
209. *Jučas M.* Lietuvos metraščiai. V., 1968.
210. *Jurginis J.* Lietuvos Metraščių legendos ir tikrovė. — IP, p. 34—44.
211. *Kerbelytė B.* Lietuvos metraščio padavimų apie miestų įkūrimą šaltinių klausimu. — MAD, serija A, t. 2(15), V., 1963, p. 185—199.
212. *Ochmański J.* Nad Kroniką Bychowca. — „Studia Źródłoznawcze. Commentationes", t. 12, 1967, s. 155—163.
213. *Šalūga R.* Bychovco kronika. — MAD, serija A, t. 1(6), V., 1959, p. 149—154.
214. *Чамярыцкі В. А.* Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. Мінск, 1969.

Lietuvos metrika

215. *Butėnas D.* Lietuvos Metrika. — „Mokslas ir gyvenimas", 1972, Nr. 8, p. 49—50.
216. *Jurginis L.* Lietuvos Metrika. — „Mokslas ir gyvenimas", 1961, Nr. 1, p. 15—16.
217. *Stašaitienė V.* Iš „Lietuvos metrikos" istorijos ir „Teismo bylų" knygų turinys. — „Lietuvos Žemės ūkio akademijos mokslo darbai", t. 5, 1959, K., p. 41—50.
218. *Stašaitienė V.* Apie Lietuvos metrikos (teismo bylų knygų) teisminę terminologiją. — „Teisė", t. 4, V., 1964, p. 137—155.
219. *Бережков Н.* Литовская Метрика как исторический источник. М.—Л., 1946.
220. *Пташицкий С. Л.* Описание книг и актов Литовской метрики. СПб., 1887.

Lietuvos statutai

1529 metų

221. Статут Великого Княжества Литовского 1529 года. Под ред. акад. *К. И. Яблонскиса*. Минск, 1960.
222. Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos 1529 metų Statutas. Chicago, 1971.

*

223. *Jurginis J.* Lietuvos Statutas. — „Mokslas ir gyvenimas", 1966, Nr. 8, p. 12—13.
224. *Gudavičius E.* Valstiečiams pavadinti vartojami terminai I Lietuvos Statute. — „Istorija", t. 12(2), V., 1972, p. 119—125.
225. *Gudavičius E.* Pirmojo Lietuvos Statuto baudžiamosios teisės bruožai. — „Istorija", t. 15(2), V., 1975, p. 85—102.
226. *Lazutka S., Gudavičius E.* I Lietuvos Statuto šaltinių klausimu. — „Istorija", t. 11, V., 1970, p. 149—175.
227. *Ručinskaitė I., Mažiulis V., Lazutka S., Gudavičius E.* Pirmasis Lietuvos Statutas Amerikoje. — „Literatūra ir menas", 1972 rugsėjo 23.
228. *Крапивин П. Ф.* и *Чернецкая Ю. И.* О рукописях и изданиях первого Литовского Статута.— В кн.: Славянский архив. Сборник статей и материалов. М., 1959, с. 46—56.
229. *Лазутка С.* I Литовский статут — феодальный кодекс Великого Княжества Литовского. В., 1974.
230. *Лазутка С.* Слуцкий и Пулавский списки I Литовского Статута.— „Istorija" , t. 14 (2), V., 1974, p. 103—131.
231. *Пичета В. И.* Литовский Статут 1529 г. и его источники.— «Ученые записки Института славяноведения Академии Наук СССР», т. 5, М., 1952, с. 243—258.

1566 metų

232. *Baranauskas V.* Valstiečių įbaudžiavinimo proceso atsispindėjimas II Lietuvos Statute. — „Istorija", t. 12(1), V., 1972, p. 127—137.
233. *Подозерская-Уткина Г. Ф.* Второй Литовский Статут (к истории его составления).— «Исторические записки», т. 17, М., 1945, с. 53—75.
234. *Раудялюнас В.* Чудовский список Второго Литовского Статута.— MAD, serija A, t. 4(45), V., 1973, p. 67—76.

1588 metų

235. *Lappo I.* 1588 metų Lietuvos Statutas. T. 2. Tekstas. K., 1938.
236. [Leono Sapiegos pratarmė 1588 m. Lietuvos Statutui — dedikacija karaliui Zigmantui Vazai]. — LLICh, p. 486—487.
237. [Leono Sapiegos prakalba 1588 m. Lietuvos Statutui]. — LLICh, p. 488.

*

238. *Закарриян М. М.* К вопросу о напечатании Литовского Статута 1588 года.— „Mokslo darbai" (Vilniaus universitetas), t. 13. Istorijos-filologijos mokslų serija, t. 3, V., 1951, p. 119—125.
239. *Закарьян М. М.* Древнерусская юридическая лексика в языке Литовского Статута 1588 года.— „Kalbotyra", t. 4, V., 1962, p. 171—195.
240. *Подозерская-Уткина Г. Ф.* Третий Литовский Статут [1588 г.] по рукописи Библиотеки Академии наук СССР.— «Труды Библиотеки Академии наук СССР», т. 1, М.—Л., 1948, с. 151—155.
241. *Судавичене Л.* О Московском переводе — редакции Литовского статута.— „Kalbotyra", t. 7, V., 1963, p. 5—19.

*

242. *Zinkevičius Z.* Slaviškoji kanceliarinė kalba. — „Mokslas ir gyvenimas", 1976, Nr. 2, p. 30—31.

Pranciškus Skorina

243. *Vladimirovas L.* Pranciškus Skorina — Vilniaus spaudos pradininkas. V., 1956.
244. *Vladimirovas L.* Vilniaus spaudos pirmagimis. — „Bibliotekų darbas", 1973, Nr. 9, p. 25—27.
245. *Владимировас Л.* Франциск Скорина — первопечатник вильнюсский. В., 1975.

Mykolas Lietuvis

246. *Mykolas Lietuvis.* Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. Dešimt įvairaus istorinio turinio fragmentų. Vertė *Ig. Jonynas.* V., 1966.
247. *Jonynas Ig.* „Fragmentų" autorius. — Nr. 246, p. 115—123.
248. *Jurginis J.* Epochos pažiūros ir idėjos. — Nr. 246, p. 9—16.
249. *Jurginis J.* Mykolo Lietuvio memuarai. — IP, p. 45—57.
250. *Liubavskis M.* Kas buvo Mykolas Lietuvis, XVI a. viduryje parašęs traktatą „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius". — Nr. 246, p. 124—133.

Mikalojus Husovianas

251. *Husovianas M.* Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę. Vertė *B. Kazlauskas.* — „Literatūra", t. 6, V., 1963, p. 159—180.
252. *Kazlauskas B.* Mikalojus Husovianas ir jo giesmė apie stumbrą. — Nr. 251, p. 141—155.
253. *Varanavičius A.* Erazmo Vitelijaus visuomeninės-filosofinės pažiūros. — MAD, serija A, t. 4(41), V., 1972, p. 33—47.

254. *Varanavičius A.* Patriotiniai motyvai Mikalojaus Husoviano poemoje apie stumbrą. — MAD, serija A, t. 2(43), V., 1973, p. 46—69.
255. *Varanavičius A.* Gyvenimo prasmės samprata Erazmo Vitelijaus ir Mikalojaus Husoviano kūryboje. — MAD, serija A, t. 3(52), V., 1975, p. 25—36.

Petras Roizijus Maureus

256. *Ročka M.* Lietuviškoji Petro Roizijaus poezijos tematika ir jo kultūrinė veikla Lietuvoje. — „Literatūra", t. 8, V., 1965, p. 130—153.

Adomas Šreteris

257. *Šrėteris A.* Giesmė apie Lietuvos upę Nemuną. Vertė *B. Kazlauskas.* — „Mūsų gamta", 1969, Nr. 10, p. 17.

Seniausi baltų kalbos paminklai ir pirmas rankraštinis lietuviškas tekstas

258. Prūsų kalbos paminklai. Parengė *V. Mažiulis.* V., 1966.
259. *McCluskey S. C., Schmalstieg W. R., Zeps V. J.* The Basel Epigram: a New Minor Text in Old Prussian. — „General Linguistics", The Pensylvania University Press, vol. 15 (Nr. 3), 1975, p. 159—165.
260. *Mažiulis V.* Seniausias baltų rašto paminklas. — „Baltistica", t. 11(2), V., 1975, p. 125—131.

*

261. *Jovaišas A.* Lietuviškas sakinys 1351 metų kronikoje. — „Literatūra ir menas", 1976 spalio 30.
262. *Lebedys J., Palionis J.* Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas. — LB I, p. 21—54.

Abraomas Kulvietis

263. *Kulvietis A.* Tikėjimo išpažinimas. [Abraomo Kulviečio bibliotekos knygų sąrašas]. — LLICh, p. 476—480.
264. *Kulvietis A.* Malonus dėkavojimas (fragmentas). — LP I, p. 38.
265. *Jablonskis K.* Apie Abromo Kulviečio kilimą. Šiek tiek nauja dėl Abromo Kulviečio kilimo. — LKV, p. 56—69.
266. *Jurginis J.* Kulviečio laiškas karalienei. — IP, p. 58—70.
267. *Korsakas K.* Dėl A. Kulviečio veiklos Kaune. — „Literatūra ir kalba", t. 5, V., 1961, p. 618—619.
268. *Ročka M.* A. Kulviečio bibliotekos autoriai ir knygos. — „Knygotyra", t. 1(8), V., 1970, p. 115—128.
269. *Ročka M.* A. Kulviečio bibliotekos pobūdis. — „Knygotyra", t. 2(9), V., 1972, p. 149—158.
270. *Tumelis J.* Iš naujausios kulvietianos. — „Pergalė", 1972, Nr. 1, p. 183—185.
271. *Wotschke T.* Abraham Culvensis. — „Altpreussische Monatsschrift", Bd. 42, Königsberg, 1905, S. 153—252.

Stanislovas Rapolionis

272. *Rapolionis S.* Laiškas Pauliui Speratui. — LLICh, p. 481—482.
273. *Rapolionis S.* Giesmė apie kentėjimą (fragmentas). — LP I, p. 36—37.
274. *Jablonskis K.* Apie Stanislovo Svetkaus Rapolionio kilimą. — LKV, p. 54—55.

275. *Rimantas J.* Stanislovas Rapolionis. — „Literatūra ir menas", 1945 birželio 24.

Jurgis Zablockis

276. *Zablockis J.* Litanija naujai suguldyta (fragmentai). — LLICh, p. 43—44; LP I, p. 39—40.
277. *Lebedys J.* Jurgio Zablockio kilmė (iš akademiko K. Jablonskio palikimo). — LB I, p. 66—77.

Martynas Mažvydas

278. *Mažvydas.* Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 m. K., 1922.
279. Pirmoji lietuviška knyga. Red. *J. Kruopas.* K., 1947.
280. *Mažvydas M.* Pirmoji lietuviška knyga. Tekstą ir komentarus paruošė *M. Ročka.* V., 1974.
281. *Mažvydas M.* [Katekizmo dedikacija, pratarmės, ištraukos iš elementoriaus, giesmyno ir laiško kunigaikščiui Albrechtui]. — LLICh, p. 37—48.
282. *Gordon B. Ford. Jr.* The Old Lithuanian Catechism of Martynas Mažvydas (1547). Ed. and transl. Assen (Van Gorkum), 1971.
283. Senoji lietuviška knyga. Ats. red. *V. Mykolaitis.* K., 1947.
284. *Doveika K.* Prielinksnių vartojimas Mažvydo Katekizme. — Nr. 283, p. 257—284.
285. *Galaunė P.* Mažvydo knygų meniškoji pusė. — Nr. 283, p. 291—296.
286. *Girdzijauskas J.* M. Mažvydas — lietuvių eilėdaros pradininkas. — „Pergalė", 1963, Nr. 5, p. 149—157; LE, p. 50—67.
287. *Grinaveckis V.* Dėl Mažvydo katekizmo tarmės lokalizacijos. — „Kalbotyra", t. 6, V., 1963, p. 65—71.
288. *Grinaveckis V.* Kuria tarme parašyta pirmoji lietuviška knyga. — „Mokslas ir gyvenimas", 1975, Nr. 11, p. 35—36, 59.
289. *Jablonskis K.* Mažvydo gyvenimas ir aplinka. — Nr. 283, p. 89—108; LKV, p. 22—49.
290. *Jablonskis K.* Duomenys M. Mažvydo biografijai. — LKV, p. 49—53.
291. *Jurkštas V.* M. Mažvydo knygos likimas [apie „Giesmę šv. Ambraziejaus bei šv. Augustino"]. — „Mokslas ir gyvenimas", 1963, Nr. 5, p. 15.
292. *Korsakas K.* Pirmoji lietuviška knyga. — Nr. 283, p. 13—52.
293. *Korsakas K.* Lietuviškos knygos 400 metų kelias. K., 1948.
294. *Korsakas K.* Martynas Mažvydas (asmenybė ir gyvenimas). — Nr. 280, p. 7—45.
295. *Kruopas J.* Žodyninės slavybės Mažvydo raštų kalboje. — Nr. 283, p. 217—256.
296. *Kruopas J.* M. Mažvydas lietuvių rašomosios kalbos istorijoje. — „Lietuvos TSR Mokslų akademijos žinynas", t. 2, V., 1948, p. 81—101.
297. *Laužikas J.* Mažvydo elementorius. — Nr. 283, p. 159—164.
298. *Lebedys J.* Du unikumai [M. Mažvydo ir M. Daukšos katekizmai]. — LB I, p. 55—58.
299. *Lebedys J.* M. Mažvydo laiškai. — LB I, p. 59—65.
300. *Mykolaitis V.* Pirmoji lietuviška knyga. K., 1947 (Perspausdinta kn.: *Mykolaitis-Putinas V.* Raštai. T. 8. V., 1962, p. 115—146).
301. *Mykolaitis V.* Literatūriniai elementai Mažvydo ir jo amžininkų raštuose. — Nr. 283, p. 127—158 (Perspausdinta kn.: *Mykolaitis-Putinas V.* Raštai. T. 8. V., 1962, p. 147—200).
302. *Pakarklis P.* Mažvydo kilmės klausimu. — Nr. 283, p. 115—123.
303. *Pakarklis P.* Teisiniai terminai seniausioje lietuviškoje knygoje. — Nr. 283, p. 285—287.
304. *Ročka M.* M. Mažvydo lotyniškieji raštai. — „Literatūra", t. 7, V., 1964, p. 101—121.
305. *Ročka M.* Mažvydiana. — „Mokslas ir gyvenimas", 1972, Nr. 11, p. 22—23.

306. *Ročka M.* Martyno Mažvydo raštai. — Nr. 280, p. 46—82.
307. *Ročka M.* Martyno Mažvydo testamentas. — „Mokslas ir gyvenimas", 1976, Nr. 2, p. 22—23.
308. *Senkus J.* Mažvydo vardas ir pavardė. — Nr. 283, p. 109—114.
309. *Senkus J.* Pirmosios lietuviškos knygos tarmė. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 1, V., 1957, p. 67—82.
310. *Slaviūnas Z.* Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose. — Nr. 283, p. 165—214.
311. *Stang Ch. S.* Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas. Oslo, 1929.
312. *Stang Ch. S.* Dėl M. Mažvydo „Formos Chrikstima" šaltinio. — „Baltistica", t. 12(1), 1976, p. 7—8.
313. *Urbutis V.* Nepastebėti Mažvydo slavizmai. — „Kalbotyra", t. 4, V., 1962, p. 387—390.

Augustinas Jomantas

314. *Jomantas A.* Psalmė 114. — LP I, p. 41.

Baltramiejus Vilentas

315. The Old Lithuanian Catechism of Baltramiejus Vilentas (1579). A Phonological, Morphological and Syntactical Investigation by *Gordon B. Ford Jr.* Northwestern University. Mouton, The Hague—Paris, 1969.
316. *Kabelka J., Lebedys J.* Nauji duomenys apie B. Vilento literatūrinę veiklą. — LB I, p. 78—86.

Volfenbiutelio postilė

317. *Gerulis J.* Senieji lietuvių skaitymai. D. 1. K., 1927, p. 40—54 (postilės ištrauka).
318. *Gaigalat W.* Eine litauische Handschrift aus dem Jahre 1573: — „Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft", Heidelberg, H. 22, 1897, S. 416—418.
319. *Gaigalat W.* Die Wolfenbütteler litauische Postillenhandschrift aus dem Jahre 1573. — „Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft", Heidelberg, H. 25, 1900, S. 1—57; H. 26, 1901, S. 117—165; H. 27—28, 1902—1903, S. 231—247.
320. The Wolfenbüttel Lithuanian Postilė Manuscript of the Year 1573. Ed. by *Gordon B. Ford Jr.* Louisville, Ky.: Pyramid Press, 1965—1966. V + 596 f. (in 3 vol.). Facsim. ed.

P. Kanizijaus katekizmo vertimas

321. *Gerullis G.* Zu Johannes Bretke. — „Studi baltici", Roma, vol. 5, 1936, p. 52.
322. *Falkenhahn V.* Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer. Königsberg—Berlin, 1941, S. 98—104.
323. *Lebedys J.* Mikalojus Daukša. V., 1963, p. 183—188.

Mikalojus Daukša

324. Daukšos postilė. Fotografuotinis leidimas. K., 1926.
325. Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Daugßa und des Anonymus vom Jahre 1605. Herausgegeben von *E. Sittig.* Göttingen, 1929.

326. *Jablonskis K.* Kiek naujų žinių apie kanauninko Mikalojaus Daukšos (m. 1613 m. vasario mėn.) kilimą ir gyvenimą. Papildomosios žinios apie kan. M. Daukšą. — LKV, p. 71—199.

327. *Jurginis J.* Mikalojaus Daukšos „Prakalba į malonųjį skaitytoją". — IP, p. 93—107.

328. *Kruopas J.* Leksiniai paralelizmai Daukšos katekizmo (1595) kalboje. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 3, V., 1960, p. 223—254.

329. *Lebedys J.* Mikalojus Daukša. V., 1963.

330. *Lebedys J.* Mikalojaus Daukšos bibliografija. V., 1971.

Merkelis Petkevičius

331. 1598 metų Merkelio Petkevičiaus katekizmas. Antrasis leidimas (fotografuotinis). K., 1939.

332. *Girdzijauskas J.* LE, p. 117—119.

333. *Jablonskis K.* Žinios apie Merkelį Petkevičių. — LKV, p. 200—204.

334. *Kruopas J.* Dėl M. Petkevičiaus katekizmo (1598 m.) tarmės. — MAD, serija A, t. 2, V., 1957, p. 191—197.

335. *Kruopas J.* 1598 m. Merkelio Petkevičiaus katekizmo leksika. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 12 (Iš lietuvių leksikologijos ir leksikografijos), V., 1970, p. 83—153.

336. *Mikšytė R.* LSE, p. 201—205.

337. *Zinkevičius Z.* M. Petkevičiaus katekizmo (1598 m.) tarmė. — „Baltistica", t. 6(2), V., 1970, p. 227—243; t. 7(1), V., 1971, p. 67—86.

Jokūbas Morkūnas

338. *Biržiška M.* Rinktiniai mūsų senovės raštai. K., 1927, p. 40—43 (postilės ištraukos).

339. *Gerulis J.* Senieji lietuvių skaitymai. D. I. K., 1927, p. 156—168 (postilės ištraukos).

J. Ledesmos anoniminis (1605 m.) katekizmo vertimas

340. Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Daugßa und des Anonymus vom Jahre 1605. Herausgegeben von *E. Sittig.* Göttingen, 1929.

341. *Lebedys J.* Mikalojus Daukša. V., 1963, p. 361—364.

342. *Zinkevičius Z.* Apie 1605 m. katekizmo tarmę. — „Baltistica", t. 4(1), V., 1968, p. 109—116.

343. *Zinkevičius Z.* Iš lietuvių istorinės akcentologijos (1605 m. katekizmo kirčiavimas). V., 1975.

Konstantinas Sirvydas

344. Šyrwids Punktay sakimu. Herausgegeben von *F. Specht* [fotografuotinis leidimas]. Göttingen, 1929.

345. *Balašaitis A.* ir *Pakalka K.* Filologijos terminai K. Sirvydo žodyne „Dictionarium trium linguarum". — MAD, serija A, t. 1(8), V., 1960, p. 211—216.

346. *Balčikonis J.* Širvydas ar Sirvydas? — „Kalbotyra", t. 11, V., 1965, p. 143—144.

347. *Lebedys J.* Konstantinas Sirvydas. — LB I, p. 111—115.

348. *Morkūnas K.* Dėl senųjų raštų formos *iaišis.* — MAD, serija A, t. 2(9), V., 1960, p. 153—155.

349. *Pakalka K.* Dėl K. Sirvydo žodyno „Dictionarium trium linguarum" lenkiškosios-lotyniškosios dalies šaltinio. — MAD, serija A, t. 1(8), V., 1960, p. 217—221.

350. *Pakalka K.* Iš K. Širvydo „Dictionarium trium linguarum" žodyno istorijos. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 3, V., 1960, p. 277—286.
351. *Pakalka K.* K. Širvydo „Dictionarium trium linguarum" naujadarai. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 4, V., 1961, p. 281—298.
352. *Pakalka K.* K. Širvydo „Dictionarium trium linguarum" leksiniai dialektizmai. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 5, V., 1962, p. 221—225.
353. *Pakalka K.* Pirmasis žodynas [K. Sirvydo]. — „Mokslas ir gyvenimas", 1966, Nr. 8, p. 14—15.
354. *Pakalka K.* Apie defektinį trikalbį K. Širvydo žodyną. — MAD, serija A, t. 4(45), V., 1973, p. 131—140.
355. *Pakalka K.* Nauji duomenys apie K. Sirvydo žodyną. — „Mokslas ir gyvenimas", 1974, Nr. 4, p. 19—20.
356. Rastas nežinomas XVIII a. žodynas [prancūzų-vokiečių-lenkų-lotynų-lietuvių kalbų žodynas, rastas Poznanės universiteto bibliotekoje, kurio lietuviška leksika imta daugiausia iš K. Sirvydo žodyno]. — „Mokslas ir gyvenimas", 1974, Nr. 6, p. 60.
357. *Specht F.* Šyrwids Leben und Schriften. — Nr. 344, p. 7—61.
358. *Urbutis V.* Pirmasis lietuvių kalbos žodynas ir keletas jo retų žodžių. — „Baltistica", t. 3(2), V., 1967, p. 209—217.
359. *Vilnonytė V.* Nauja apie Širvydą. — „Literatūra ir menas", 1975 rugsėjo 6.
360. *Vilnonytė V.* Patikslinant straipsnį „Nauja apie Širvydą". — „Literatūra ir menas", 1976 sausio 31.
361. *Zinkevičius Z.* Dėl K. Sirvydo „Punktų sakymų" genezės ir kalbos. — „Baltistica", t. 7(2), V., 1971, p. 153—167.

Jonas Jaknavičius

362. *Kabelka J.* 1647 m. evangelijos. — „Archivum Philologicum", kn. 7, K., 1938, p. 73—87.
363. *Biržiška V.* Dar dėl Jaknavičiaus ir *Ewangelie polskie y litewskie.* — „Archivum Philologicum", kn. 8, K., 1939, p. 49—82.
364. *Lebedys J.* Mikalojus Daukša. V., 1963, p. 365—366.

Saliamonas Mozerka Slavočinskis

365. *Slavočinskis S. M.* Giesmės tikėjimui katalickam priderančios. 1646. Fotografuotinis leidimas. Paruošė *J. Lebedys.* V., 1958.
366. *Gargasaitė D.* Surastas pilnas S. Slavočinskio giesmyno egzempliorius. — „Pergalė", 1968, Nr. 9, p. 179—180.
367. *Girdzijauskas J.* LE, p. 118—127.
368. *Jablonskis K.* Saliamono Slavočinskio biografijos žinios. Lietuviškas tikėjimo akto ir giesmės „Tantum ergo Sacramentum" vertimas iš 1622 m. — LKV, p. 205—213.
369. *Lebedys J.* 1646 metų giesmynas. — Nr. 365, p. 7—52; LB I, p. 121—156.
370. *Mikšytė R.* LSE, p. 205—210.
371. *Zinkevičius Z.* S. M. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) kalba. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 15 (Žodžių formos ir jų vartosena), V., 1974, p. 137—168.

„Knyga nobažnystės"

372. *Jakulis A.* 1680 m. katekizmas ir „Knyga nobažnystės". — „Baltistica", t. 7(1), V., 1971, p. 87—98.
373. *Tumelis J.* „Knygos nobažnystės krikščioniškos" (1653) pirmojo leidimo klausimu. — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 6, V., 1967, p. 121—134.
374. *Tumelis J.* Antrasis „Knygos nobažnystės krikščioniškos" leidimas (1653) — kontrafakcija? — „Literatūra ir menas", 1968 kovo 8.

375. *Tumelis J.* Dar kartą apie „Knygą nobažnystės krikščioniškos" (1653). Surastas pilnas pirmojo leidimo egzempliorius. — „Literatūra ir menas", 1968 lapkričio 2.

Steponas Jaugelis Telega

376. *Jaugelis Telega S.* Ant herbo kunigaikščio, jo mylistos. Giesmė apie pavietrį gailinga (fragmentas). — LLICh, p. 81—83; LP I, p. 54—56.
377. *Jablonskis K.* Kėdainių burmistras Steponas Jaugelis (Telega). — LKV, p. 214—238.
378. *Mikšytė R.* LSE, p. 210—216.

Samuelis Boguslavas Chilinskis

379. Biblia Litewska Chylińskiego. Nowy Testament. T. 2 — tekst. T. 3 — indeks. Poznań, 1958—1964.
380. *Kot S.* Geneza i tło historyczne Biblii Litewskiej Chylińskiego. — In : Biblia Litewska Chylińskiego. Nowy Testament. T. 2. Poznań, 1958, s. IX—XXXII.
381. *Lukšaitė I.* Chylinskio biblijos vertimo pėdsakais. — „Literatūra ir menas", 1969 spalio 11.
382. *Lukšaitė I.* Lietuviškos S. B. Chilinskio biblijos spausdinimo aplinkybės. — MAD, serija A, t. 1(35), V., 1971, p. 87—109.
383. *Žulys V.* [Kn. rec.:] Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament. Tom III — indeks. Wydał Czesław Kudzinowski. Poznań, 1964. — „Baltistica", t. 1(1), V., 1965, p. 88—91.

Jonas Bretkūnas

384. *Bretkūnas J.* Postilė (ištraukos). — LLICh, p. 84—90.
385. *Bretkūnas J.* Psalmė CXXXVII (fragmentas). Giesmių giesmė (fragmentas). — LP I, p. 42—44.
386. *Falkenhahn V.* Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer. Königsberg—Berlin, 1941.
387. *Gerullis G.* Bretke als Geschitsschreiber. — „Archiv für slavische Philologie", Bd. 40, Berlin, 1926, S. 117—127.
388. *Girdzijauskas J.* LE, p. 67—74.
389. *Jurgutis V.* Gauti Jono Bretkūno knygų mikrofilmai [iš Upsalos (Švedija) universiteto bibliotekos]. — „Literatūra ir menas", 1960 sausio 16.
390. *Jurgutis V.* Jonas Bretkūnas. — „Bibliotekų darbas", 1961, Nr. 5, p. 36—38.
391. *Lebedys J.* Jonas Bretkūnas. — LB I, p. 87—94.
392. *Lebedys J.* J. Bretkūnas — Mažosios Lietuvos prozos pagrindėjas. — LB I, p. 95—110.
393. *Žulys V.* Keleto retų žodžių istorija. — „Baltistica", t. 1(2), V., 1966, p. 151—161.

Simonas Vaišnoras

394. *Vaišnoras S.* Žemčiūga teologiška [iš S. Vaišnoro prakalbos]. — LLICh, p. 92—95; LLK I, p. 61—63.
395. *Sprindis A.* Lietuvių literatūrinė kritika. V., 1957, p. 13—14.
396. *Vanagas V.* Lietuvių literatūros kritikos užuomazgos. — LLK I, p. 24—26.

Zacharijas Blotnas

397. *Blotnas Z.* Žemčiūga teologiška. Skaitytojop (ištrauka). — LLICh, p. 91—92.

Lozorius Zengštokas

398. *Gerulis J.* Senieji lietuvių skaitymai. D. 1. K., 1927, p. 199—206 (4 giesmės).
399. *Girdzijauskas J.* LE, p. 67—74.

Jonas Rėza

400. *Gerulis J.* Senieji lietuvių skaitymai. D. 1. K., 1927, p. 212—216 (psalmyno ištraukos).
401. *Tumelis J.* Jono Rėzos nekrologas. — „Literatūra", t. 14(1), V., 1971, p. 115—122.
402. *Žulys V.* Kaip J. Rėza keitė Bretkūno leksiką. — „Kalbotyra", t. 14, V., 1966, p. 149—159.
403. *Žulys V.* Nosiniai galūnių balsiai J. Rėzos psalmyne. — „Baltistica", t. 3(1), V., 1967, p. 25—28.
404. *Žulys V.* Jonas Rėza ir jo psalmyno pasirodymo aplinkybės. — „Literatūra", t. 14(1), V., 1971, p. 83—94.
405. *Žulys V.* Priebalsių rašyba Jono Rėzos psalmyne. — „Kalbotyra", t. 23(1), V., 1971, p. 93—102.

Danielius Kleinas

406. Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai. V., 1957.
407. *Buchienė T.* Dėl D. Kleino gramatikos santykio su kai kuriomis XVI—XVII amžių gramatikomis. — MAD, serija A, t. 1, V., 1955, p. 133—143.
408. *Buch T.* Zu Daniel Kleins litauischer Schreibung. — „Baltistica", t. 2(2), V., 1966, p. 195—197.
409. *Buchienė T.* XVII a. Rytų Prūsijos lietuvių kalbos vokalizmas pagal D. Kleino gramatikos duomenis. — „Baltistica", t. 3(2), V., 1967, p. 139—154.
410. *Buchienė T., Palionis J.* Pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos. — Nr. 406, p. 9—63.
411. *Girdzijauskas J.* D. Kleino eilėdara. — „Literatūra", t. 7, V., 1964, p. 122—141; LE, p. 75—93.
412. *Lebedys J.* Danielius Kleinas. — LB I, p. 116—120.
413. *Tumelis J.* Danielius Kleinas. — „Kultūros barai", 1975, Nr. 5, p. 66—67.
414. *Vanagas V.* Lietuvių literatūros kritikos užuomazgos. — LLK I, p. 26—27.

Merkelis Švoba

415. *Švoba M.* Tvanko ir giedros čėse. Čėsu ilgo lytaus. Čėse tūleriopų vargų. — LLICh, p. 106—112; (Dviejų pirmųjų giesmių fragmentai). — LP I, p. 59—61.

Pirmasis lietuviškas hegzametras (1589)

416. [Sveikinimas Zigmantui Vazai]. — LLICh, p. 114; LP I, p. 45.
417. *Girdzijauskas J.* LES, p. 10—11.
418. *Ročka M.* Pirmasis lietuviškas heksametras. — Nr. 283, p. 297—319.

Vaclovas Daujotas Labunauskis

419. *Labunauskis V.* Epigrama. — LLICh, p. 62—63.
420. *Jablonskis K.* LKV, p. 76.
421. *Lebedys J.* Mikalojus Daukša. V., 1963, p. 238—239.

Petras Tarvainis

422. *Tarvainis P.* [Sveikinimas vysk. Jurgiui Tiškevičiui]. — LLICh, p. 115; LP I, p. 46.
423. *Girdzijauskas J.* LE, p. 125.
424. *Mikšytė R.* LSE, p. 216.

Benediktas Petravičius

425. *Petravičius B.* Carmen litvanicum sive alanicum. — Kn.: *Biržiška M.* Rinktiniai mūsų senovės raštai. K., 1927, p. 207.
426. *Lebedys J.* LB I, p. 369.

1648 metų lietuviškas dvieilis

427. [Sveikinimas Vladislovui Vazai]. — LLICh, p. 116; LP I, p. 47.
428. *Girdzijauskas J.* LES, p. 13.
429. *Lukšaitė I.* Lietuvos publicistai valstiečių klausimu XVI a. pabaigoje — XVII a. pirmojoje pusėje. — Kn.: Lietuvos publicistai valstiečių klausimu XVI a. pabaigoje — XVII a. pirmojoje pusėje. V., 1976, p. 68—74.

Jonas Hopneris

430. *Neumann F. W.* Litauische Gelegenheitsgedichte aus dem 17. Jahrhundert. — „Archivum Philologicum", kn. 5, K., 1935, p. 126—129.

Jonas Lemanas

431. *Neumann F. W.* Litauische Gelegenheitsgedichte aus dem 17. Jahrhundert. — „Archivum Philologicum", kn. 5, K., 1935, p. 129—131.

Augustinas Rotundas

432. Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu. 1564. Sulietuvino *J. Avižonis.* K., 1939. [Rankraštis Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraštyne, IJF-369.]
433. *Rotundas A.* Pasikalbėjimas lenko su lietuviu (ištraukos). — LLICh, p. 31—35.

Motiejus Strijkovskis

434. *Strijkovskis M.* Kronika (ištraukos). — LLICh, p. 483—485.
435. *Batūra R.* Nr. 205.
436. *Jablonskis K.* Žinutė apie Motiejų Strijkovskį. — LKV, p. 70.
437. *Jonynas Amb.* Lietuvių folkloras M. Strijkovskio „Kronikoje". — „Literatūra ir kalba", t. 13, V., 1974, p. 239—276.
438. *Zaborskaitė V.* Renesanso kultūros apraiškos M. Strijkovskio „Kronikoje". — MAD, serija A, t. 2(19), V., 1965, p. 73—89.
439. *Рогов А. И.* Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрийковский и его хроника). М., 1966.

Jonas Radvanas

440. *Abramavičius V.* XVI amžiaus Vilniaus poetai [Jonas Radvanas ir Jonas Kazokas-Lietuvis]. — „Literatūros ir meno metraštis", kn. 1, V., 1959, p. 339—343.
441. *Kazlauskas B.* Jono Radvano poema „Radviliada" — „Literatūra", t. 8, V., 1965, p. 277—303.

Albertas Vijūkas-Kojelavičius

442. *Vijūkas-Kojelavičius A.* Lietuvos istorija (ištraukos). — LLICh, p. 117—122.
443. *Žulys V.* A. Vijūkas-Kojelavičius ir jo „Lietuvos istorija". — „Pergalė", 1959, Nr. 11, p. 149—162.
444. *Тиюнелите Я.* Альберт Виюк-Коялович — хронист XVII в.— „Istorija", t. 9, V., 1968, p. 113—122.

Motiejus Kazimieras Sarbievijus

445. *Sarbievijus M.* Miškų žaidimai. Vertė *Alb. Žukauskas.* V., 1958.
446. *Gineitis L.* Dėl „Miškų žaidimų" autorystės. — „Literatūra ir menas", 1966 gegužės 14.
447. *Ročka M.* M. K. Sarbievijus apie tragediją ir komediją. — „Literatūra", t. 12(1), V., 1970, p. 105—122.
448. *Ročka M.* Apie Sarbievijaus poetiką. — Kn.: Senosios lietuvių literatūros baruose. V., 1971, p. 15—62.
449. *Ročka M.* M. K. Sarbievijus — mokslininkas. — „Mokslas ir gyvenimas", 1975, Nr. 5, p. 54—55.
450. *Ulčinaitė E.* Sarbievijus Vilniaus universitete. — „Literatūra", t. 17(1b), V., 1975, p. 59—67.
451. *Žukauskas Alb.* M. K. Sarbievijus. — Nr. 445, p. 3—17.

Erhardas Vagneris

452. LTA, p. 25.

Pranas Šrubauskis

453. *Gineitis L.* KDE, p. 20—21.
454. *Tumelis J.* Nr. 198, p. 215—217.
455. *Lebedys J.* LB I, p. 154.

Mykolas Olševskis

456. *Olševskis M.* Broma atverta ing viečnastį (ištraukos). — LLICh, p. 131—134.
457. *Gineitis L.* KDE, p. 16—20.

Kazimieras Klimavičius

458. *Klimavičius K.* Pavinastys krikščioniškos, arba katekizmas (ištraukos). — LLICh, p. 135—136.

Mokykliniai vaidinimai

459. Šimkevičios prologai Kražiuose (XVII a.). — Kn.: *Biržiška M.* Rinktiniai mūsų senovės raštai. K., 1927, p. 196—206.
460. *Kazlauskas B.* XVI—XVIII a. Vilniaus akademijos drama ir teatras. — Kn.: Kultūrų kryžkelėje. V., 1970, p. 144—172.
461. *Mackonis J.* XVI—XIX a. Lietuvos teatrų muzikinių spektaklių dekoratyvinis apipavidalinimas. — „Menotyra", t. 1, V., 1967, p. 171—200.
462. *Maknys V.* Nr. 75.

Sveikinimas K. J. Šembekui

463. [Panegirika vyskupui K. J. Šembekui]. — LLICh, p. 140—141.
464. *Girdzijauskas J.* LES, p. 13—14.

Sveikinimas A. Tiškevičiui

465. Ing ženklus šlovingų namų Tiškevičių. — LLICh, p. 141.
466. *Mikšytė R.* LSE, p. 216.

„Universitas linguarum Lituaniae"

467. *Eigminas K.* Anoniminės 1737 m. lietuvių kalbos gramatikos „Universitas linguarum Litvaniae" tarmės klausimu. — MAD, serija A, t. 1(18), V., 1960, p. 163—173.
468. *Lebedys J.* Simonas Stanevičius. V., 1955, p. 167—178.
469. *Skardžius P.* Dėl „Universitas lingvarum Litvaniae" autoriaus. — „Archivum Philologicum", kn. 1, K., 1930, p. 115—119.

Gramatices Lituanicae

470. *Palionis J.* Keletas naujų duomenų lietuvių kalbos gramatikų istorijai (anoniminė rankraštinė *„Gramatices Litvanicae")*. — Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto mokslo darbai, V. Istorijos-filologijos fakulteto mokslo darbai, I. V., 1955, p. 196—203.

Elementoriai

471. *Auryla V.*, Nr. 171, p. 70—71.
472. *Laužikas J.* Mažvydo elementorius. — Nr. 283, p. 159—163.
473. *Pupeikis S.* Pirmasis mokyklinis elementorius. — „Tarybinė mokykla", 1966, Nr. 12, p. 42—44.

Eilėraščiai apie Kauno magistratą

474. *Kaupuža A.* Nežinomas XIX a. pradžios rankraštis lietuvių ir lenkų kalbomis. — „Literatūra", t. 8, V., 1965, p. 233—292.
475. *Girdenis A.* Lingvistinės pastabos apie nežinomą XIX a. pradžios rankraštį lietuvių kalba. — „Literatūra", t. 8, V., 1965, p. 273—276.
476. *Zaborskaitė V.* Naujas vardas XVIII a. lietuvių literatūroje. — „Literatūra ir menas", 1973 sausio 13.

Biblijos vertimai ir leidimai

477. *Rhesa L. J.* Geschichte der litthauischen Bibel. Königsberg, 1816.
478. Biblija. — Kn.: Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 1. V., 1966, p. 216—217.
479. *Gineitis L.* KDE, p. 65—76, 130—135.

Giesmynai

480. *Ostermeyer G.* Erste Littauische Liedergeschichte. Königsberg, 1793.
481. Giesmynai. — Kn.: Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 1. V., 1966, p. 557—558.
482. *Gineitis L.* KDE, p. 76—85, 135—143.
483. *Girdzijauskas J.* LE, p. 50—127.
484. *Mikšytė R.* LSE, p. 186—270.

Ostermejerio ir Milkaus polemika

485. *Gineitis L.* Pirmoji polemika lietuvių raštijos klausimais (naujai surastų faktų šviesoje). — „Literatūra ir kalba", t. 6, V., 1962, p. 244—256.
486. *Gineitis L.* KDE, p. 81—85.
487. *Vanagas V.* Lietuvių literatūros kritikos užuomazgos. — LLK I, p. 29—37.

Žodynai ir gramatikos

(XVII a. antrojoje pusėje Prūsijoje)

488. *Lebedys J.* SLT, p. 503—512.

Teodoras Lepneris

489. Nr. 50, p. 18—20.
490. LTA, p. 25—26.
491. *Gineitis L.* KDE, p. 113—114.
492. *Lebedys J.* SLT, p. 512—513.

Matas Pretorijus

493. Nr. 50, p. 20.
494. LTA, p. 26.
495. *Lebedys J.* SLT, p. 513—514.

Kalbiniai ginčai XVIII a. pradžioje

496. *Gineitis L.* KDE, p. 87—90.
497. *Lebedys J.* Pirmieji smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai. — LB I, p. 162—164.
498. *Vanagas V.* Lietuvių literatūros kritikos užuomazgos. — LLK I, p. 27—28.

Mykolas Merlinas

499. *Jonikas P.* Maž. Lietuvos bažnytinės kalbos reformos projektas 18 a. pradžioje. — „Archivum Philologicum", kn. 6, K., 1937, p. 74—83.
500. *Gineitis L.* KDE, p. 87—90, 115—116.
501. LTA, p. 27.
502. *Vanagas V.* Lietuvių literatūros kritikos užuomazgos. — LLK I, p. 28.

Jonas Šulcas

503. *Maciūnas V.* J. Šulco Ezopas. — „Archivum Philologicum", kn. 5, K., 1935, p. 134—148.
504. *Šulcas J.* Ezopo pasakėčios. — LLICh, p. 143—148.
505. *Gineitis L.* KDE, p. 90—94.
506. LTA, p. 27—28.
507. *Valkūnas L.* Ezopo pasakėčios. — Kn.: *Ezopas.* Pasakėčios. V., 1965, p. 157—158.
508. *Vanagas V.* Lietuvių literatūros kritikos užuomazgos. — LLK I, p. 28—29.

Pilypas Ruigys

509. *Ruigys Pil.* Lietuvių kalbos tyrinėjimas (ištraukos). — LLICh, p. 149—155.
510. *Gineitis L.* KDE, p. 101—106, 116—129.
511. *Kruopas J.* Lietuvių kalbos ugdytojas. — „Mokslas ir gyvenimas", 1975, Nr. 4, p. 38—40.
512. *Lebedys J.* SLT, p. 514—515; LTA, p. 28—29.
513. *R. U.* 300-aisiais autoriaus gimimo metais [apie Pil. Ruigio tyrinėjimo 1708 m. lotynišką rankraštį]. — „Gimtasis kraštas", 1975 spalio 23; *Vilnonytė V.* „Lietuvių kalbos kilmės, esmės ir savybių tyrinėjimo" lotyniškas rankraštis. — „Literatūra ir menas", 1977 sausio 15.
514. *Vanagas V.* Pilypo Ruigio sukaktis. — „Pergalė", 1975, Nr. 3, p. 185—186.
515. *Vanagas V.* Lietuvių literatūros kritikos užuomazgos. — LLK I, p. 29.

Anoniminis smulkiosios tautosakos rinkinys

516. *Lebedys J.* Pirmieji smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai. — SLT, p. 14—26; LB I, p. 164—172.
517. LTA, p. 29.

Jokūbas Brodovskis

518. *Lebedys J.* Pirmieji smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai. — SLT, p. 17—28, 41—498; LB I, p. 165—174.
519. *Gineitis L.* KDE, p. 96—100.
520. LTA, p. 29—30.

Proginiai eilėraščiai

521. *Gineitis L.* KDE, p. 145—161.

Adomas Fridrikas Šimelpenigis

522. *Šimelpenigis A.* [Karaliaučiaus studentas]. [Iš eiliuotos prakalbos 1755 m. biblijos leidimui]. [Ant svodbos]. [Epigramos]. — LLICh, p. 156—161.
523. *Gineitis L.* KDE, p. 150—161.
524. *Girdzijauskas J.* LE, p. 93—95.

Gotfridas Ostermejeris

525. *Ostermejeris G.* Nauja lietuvių kalbos gramatika (apie prozodiją). Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija (ištraukos). — LLICh, p. 197—201.
526. *Ostermejeris G.* Iš „Naujo lietuviško giesmyno apologijos". Iš „Pirmosios lietuviškų giesmynų istorijos". — LLK I, p. 64—68.
527. *Gineitis L.* KDE, p. 81—85, 106—108.
528. *Gineitis L.* Nr. 485.
529. *Girdzijauskas J.* LE, p. 96—115.
530. *Girdzijauskas J.* Pirmosios lietuvių poetikos ir poezijos istorijos autorius. — „Pergalė", 1966, Nr. 4, p. 174—175.
531. *Vanagas V.* Gotfridas Ostermejeris — pirmasis lietuvių literatūros istorikas. — „Literatūra ir kalba", t. 5, V., 1961, p. 395—432.
532. *Vanagas V.* Lietuvių literatūros kritikos užuomazgos. — LLK I, p. 31—35.

Kristijonas Gotlibas Milkus

533. *Milkus K.* Lietuvių kalbos gramatikos pradmenys. (Trumpas lietuvių poezijos vadovas — ištraukos. Kūlikas). Pilkainis. — LLICh, p. 202—217.
534. *Gineitis L.* KDE, p. 81—85, 108—110, 161—175.
535. *Gineitis L.* Nr. 485.
536. *Girdzijauskas J.* LE, p. 96—115.
537. *Rickevičiūtė K.* I. Kanto požiūris į lietuvių kalbą ir kultūrą. — „Problemos", 1968, Nr. 1, p. 56—65.
538. *Vanagas V.* Lietuvių literatūros kritikos užuomazgos. — LLK I, p. 35—37.

Kristijonas Donelaitis

539. *Donelaitis K.* Raštai. V., 1950.
540. *Donelaitis K.* Metai. Iliustr. *V. Jurkūnas.* V., 1956.
541. *Donelaitis K.* Rankraščiai. Fotografuotinis leidimas. Paruošė *L. Gineitis.* Vyr. red. *K. Korsakas.* V., 1955.

542. *Donelaitis K.* Jau saulelė vėl... V., 1963.
543. *Kristijonas Donelaitis.* Pranešimai. Straipsniai. Archyvinė medžiaga. („Literatūra ir kalba", t. 7). V., 1965.
544. Kristijono Donelaičio jubiliejiniai metai. V., 1965.

*

545. *Brodskis D.* Mano susitikimas su K. Donelaičiu. — „Pergalė", 1964, Nr. 1, p. 16—20.
546. *Doveika K.* Kristijonas Donelaitis. V., 1963.
547. *Doveika K.* K. Donelaitis jo asmeninių užrašų ir įvairių oficialių dokumentų šviesoje. — Nr. 543, p. 339—354.
548. *Drotvinas V.* K. Donelaičio raštuose vartojami sudurtiniai žodžiai. — Nr. 543, p. 264—280.
549. *Endriukaitis J.* Tarybiniai K. Donelaičio raštų leidimai. — „Literatūra", t. 8, V., 1965, p. 307—325.
550. *Endzinas A.* Tolminkiemio parapija XVIII amžiuje. — Nr. 543, p. 134—154.
551. *Gineitis L.* Kristijono Donelaičio „Metai". V., 1954.
552. *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha. V., 1964.
553. *Gineitis L.* K. Donelaitis ir klasicizmas. — „Pergalė", 1966, Nr. 7, p. 140—148.
554. *Gineitis L.* Dvi G. Neselmano „Metų" leidimo recenzijos. — „Literatūra ir kalba", t. 10, V., 1969, p. 366—376.
555. *Gineitis L.* K. Donelaičio rankraščių popieriaus vandens ženklai. — „Bibliotekų darbas", 1971, Nr. 5, p. 30.
556. *Gineitis L.* Kristijono Donelaičio kūrybos mokslinis leidimas. — MAD, serija A, t. 3(52), 1975, p. 167—175.
557. *Jechova H.* Daug pasakantis kūrinys. — „Pergalė", 1964, Nr. 1, p. 45—46.
558. *Jovaišas A.* K. Donelaičio kūrybos vertimai į kitas kalbas. — Nr. 543, p. 281—300.
559. *Jovaišas A.* Naujas dokumentas apie K. Donelaitį. — „Tiesa", 1966 kovo 6.
560. *Jovaišas A.* Lietuvių literatūrinių ryšių raida XIX a. pradžioje. — „Literatūra ir kalba", t. 10, V., 1969, p. 299—365.
561. *Jurginis J.* K. Donelaičio „Metai" kaip istorijos šaltinis. — Nr. 543, p. 55—73; IP, p. 143—164.
562. *Kabelka J.* Kristijono Donelaičio raštų leksika. V., 1964.
563. *Kalva P.* Dvidešimt penkeri metai su K. Donelaičiu. — „Pergalė", 1964, Nr. 1, p. 27—29.
564. *Korsakaitė I.* K. Donelaičio „Metai" lietuvių tarybinių dailininkų iliustracijose. — „Pergalė", 1964, Nr. 1, p. 58—67.
565. *Korsakas K.* Kristijonas Donelaitis ir jo „Metai". — Kn.: *Korsakas K.* Literatūra ir kritika. V., 1949, p. 127—138.
566. *Korsakas K.* Prierašas prie recenzijos [J. Lebedžio recenzijos „K. Donelaičio autografų leidinys"]. — „Literatūra ir kalba", t. 2, V., 1957, p. 419—421.
567. *Korsakas K.* Dar kartą dėl K. Donelaičio rankraščių. — „Literatūra ir kalba", t. 5, V., 1961, p. 573—591.
568. *Korsakas K.* Aktualieji donelaitikos uždaviniai. — Nr. 543, p. 9—54.
569. *Kostkevičiūtė I.* K. Donelaičio „Metai" XVIII a. Vakarų Europos poezijos fone. — Kn.: *Kostkevičiūtė I.* Literatūros dienovidžiai. V., 1964, p. 255—289.
570. *Kuosaitė E.* Kaimo gyvenimo vaizdai XVIII amžiaus poemoje. (Dž. Tomsonas, O. Goldsmitas, Dž. Krebas, K. Donelaitis). — „Literatūra", t. 14(3), V., 1972, p. 45—71.
571. *Kuosaitė E.* Gamta Dž. Tomsono ir K. Donelaičio kūryboje. — „Literatūra", t. 15(1), V., 1973, p. 81—101.
572. *Lebedienė E.* Kristijono Donelaičio bibliografija. V., 1964.
573. *Lebedys J.* K. Donelaičio kūrybos raida. — LB I, p. 211—227.
574. *Lebedys J.* K. Donelaičio raštų redagavimas. — LB I, p. 228—236.
575. *Lebedys J.* K. Donelaičio raštų leidimai ir vertimai. — LB I, p. 237—262.

576. *Lebedys J.* Lietuviškos 1769 metų brošiūros autorystės klausimu. — LB I, p. 263—277.
577. *Lebedys J.* K. Donelaičio autografų leidinys. — LB II, p. 35—43.
578. *Lebedys J.* Naujas K. Donelaičio „Metų" vertimas į vokiečių kalbą. — LB II, p. 48—61.
579. *Lebedys J.* [Iš paskaitų apie K. Donelaitį]. — LB II, p. 169—231.
580. *Macevičius J.* K. Donelaičio pasaulėžiūros klausimu. — „Pergalė", 1964, Nr. 1, p. 26—31.
581. *Mieželaitis E.* Kristijonas Donelaitis. — Kn.: *Mieželaitis E.* Čia Lietuva. V., 1974, p. 15—16.
582. *Mykolaitis V.* Donelaičio „Metai". — „Lietuvių literatūros instituto darbai", t. 1, K., 1947, p. 11—23. Tas pat kn.: Lietuvių literatūra. D. 1. K., 1954, p. 49—59; *Mykolaitis-Putinas V.* Raštai. T. 8. V., 1962, p. 201—221.
583. *Mykolaitis V.* Naujas Kristijono Donelaičio raštų leidimas. — „Pergalė", 1951, Nr. 2, p. 115—118.
584. *Mykolaitis V.* Kristijonas Donelaitis — liaudies vargų poetas. — „Pergalė", 1955, Nr. 3, p. 72—84. Tas pat kn.: *Mykolaitis-Putinas V.* Raštai. T. 8. V., 1962, p. 222—251.
585. *Nastopka K.* K. Donelaitis ir latvių literatūra. — Nr. 543, p. 213—241.
586. *Ročka M.* K. Donelaičio eilėdara. — Nr. 539, p. 135—140.
587. *Ročka M.* Dėl K. Donelaičio literatūrinių studijų. — Nr. 543, p. 155—167.
588. *Senkus J.* Dėl „Metų" autoriaus pavardės kirčiavimo. — „Kalbos kultūra", sąs. 6, V., 1964, p. 9—12.
589. *Slaviūnas Z.* Kristijono Donelaičio ryšiai su tautosaka. — Nr. 543, p. 99—127.
590. *Slaviūnas Z.* K. Donelaitis ir muzika. — Nr. 543, p. 128—133.
591. *Šešelgis A.* Donelaičio raštų redagavimo ir leidimo praktika. — Nr. 543, p. 301—319.
592. *Tumelis J.* Neįgyvendintas Jurgio Baltrušaičio sumanymas [išversti K. Donelaičio „Metus" į rusų kalbą]. — „Literatūra ir kalba", t. 13, V., 1974, p. 374—380.
593. *Užkalnis P.* Donelaitis ir Radiščevas (istorinės-literatūrinės paralelės). — Nr. 543, p. 242—251.
594. *Vanagas A.* Lie. pavardė *Donelaitis.* — „Baltistica", t. 9(2), V., 1973, p. 195—198.
595. *Vanagas V.* Realizmo genezė lietuvių literatūroje. — MAD, serija A, t. 4(49), V., 1974, p. 129—137.
596. *Vyšniauskaitė A.* Lietuvių materialinės kultūros atspindžiai K. Donelaičio „Metuose". — Nr. 543, p. 74—98.
597. *Zaborskaitė V.* Donelaitis. „Rudenio gėrybių" gamtovaizdis. „Žiemos rūpesčių" fragmentas. — Kn.: *Zaborskaitė V.* Eilėraščio menas. Leid. 2. V., 1970, p. 7—31.
598. *Zabulis H.* K. Donelaičio „Metų" santykis su Vergilijaus ir Hesiodo didaktinėmis poemomis. — Nr. 543, p. 184—212.
599. *Žukas V.* Keletas K. Donelaitį liečiančių rankraščių. — Nr. 543, p. 320—336.
600. *Кирпотин В.* «Времена года» Донелайтиса.— «Октябрь», 1947, № 5, с. 181—184.
601. *Петерсон М. П.* Строение предложения в поэме «Времена года».— Nr. 543, p. 252—263.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Pagrindiniame knygos tekste ir rekomenduojamos literatūros sąraše specialiai kuriam asmeniui skirtų pozicijų puslapiai nurodomi tamsesniu šriftu.

TURINYS

XVII a. VIDURIO—XVIII a. LITERATŪRA

Literatūra Lietuvoje

Literatūra Prūsijoje

KRISTIJONAS DONELAITIS

Lebedys J.

Le 23 Senoji lietuvių literatūra. V., „Mokslas", 1977 ©

362 p. Lit. sąrašas: p. 327—350. Asmenvardžių rodyklė: p. 351—358.

Knygos pagrindą sudaro profesoriaus J. Lebedžio (1913—1970) senosios lietuvių literatūros kurso paskaitos. Kursas apima ne tik autoriaus mokslinius tyrinėjimus, bet didele dalimi ir viso tarybinio humanitarinio mokslo pasiekimus, tyrinėjant senąją lietuvių kultūrą ir raštiją. J. Girdzijausko pratarmė — p. 3—4.

L $\frac{60602-060}{M\ 854(10)-77}$ 147—77 **8L1**

Юргис Анастазович Лебедис
Составитель Юозас Бенедиктович Гирдзияускас
ДРЕВНЯЯ ЛИТОВСКАЯ ЛИТЕРАТУРА
На литовском языке
Издательство «Мокслас», Лит. ССР, г. Вильнюс, 1977 г.

Jurgis Lebedys
Sudarytojas Juozas Girdzijauskas
SENOJI LIETUVIŲ LITERATŪRA

Redaktorė B. Medekšaitė
Meninis redaktorius G. Šlektavičius
Techninė redaktorė E. Volkienė
Korektorės V. Stanulionienė, M. Vaineikienė

IB Nr. 296
Duota rinkti 1976.XII.15. Pasirašyta spausdinti 1977.III.18. Popierius spaudos Nr. 1, form. 60×90[1]/16
22,75 sp. l. 28,89 apsk. l. l. Tiražas 10000 egz. Kaina 1,27 rb.

Leidykla „Mokslas", Vilnius, Sierakausko g. 15. Spausdino „Pergalės" sp., Vilnius, Latako g. 6.
Užsak. Nr. 6562